

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วิสतिนิบาตชาดก

๑. มาตังคชาดก

ว่าด้วยอานุภาพของมาตังคฤาษี

[๒๐๓๓] ท่านมีปกตินุ่งห่มไม่สมควร ดูกปีศาจ
เประอะเปื่อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าสีริ้ว ที่ได้จาก
กองขยะไว้ที่คอ มาจากไหน ท่านเป็นใคร เป็นผู้
ไม่ควรแก่ทักษิณาทานเลย.

[๒๐๓๔] ขำวน้ำนี้จัดไว้เพื่อท่านผู้เรื่องยศ
พราหมณ์ทั้งหลายย่อมขบเคี้ยวบริโภค และดื่มขำวน้ำ
ของท่านนั้น ท่านรู้จักข้าพเจ้าว่า เป็นผู้อาศัยโภชนะ
ที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีวิต แม้ถึงจะเป็นคนจัญฑาล ก็ของ
ได้ก่อนขำวบ้างเถิด.

[๒๐๓๕] ข้าน้ำของเราที่เราจัดไว้เพื่อพราหมณ์ทั้งหลาย ท่านวัตถุนี้ เราเชื่อว่ายอมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตน ท่านจงหลีกไปเสียจากที่นี่ จะมายืนอยู่ที่นี้เพื่ออะไร เจ้าคนเลว คนอย่างเรายอมไม่ให้คุณแก่เจ้า.

[๒๐๓๖] ขาวนาทั้งหลายเมื่อหวังผลในข้าวกล้า ย่อมหว่านพืชพันธุ์อาหาร ลงในที่ดอนบ้าง ในที่ลุ่มบ้าง ในที่เสมอไม่ลุ่มไม่ดอนบ้าง ฉนั้นใด ท่านจงให้ท่านแก่ปฏิคาหกทั้งหลาย ทัวไปด้วยศรัทธา ฉนั้นนั้น เมื่อท่านให้ท่านอยู่อย่างนี้ โฉนจะพึงได้ทักษิณียบุคคล ที่นำยินดีเล่า.

[๒๐๓๗] เรายอมตั้งไว้ซึ่งพืชทั้งหลาย ในเขตเหล่าใด เขตเหล่านั้น เรารู้แจ้งแล้วในโลก พราหมณ์เหล่าใดสมบุรณ์ด้วยชาติและมนต์ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า เป็นเขต มีศีลเป็นที่รักในโลกนี้.

[๒๐๓๘] กิเลสทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ ความมาเพราะชาติ ๑ อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน ๑ โลภะ ความโลภอยากได้ของเขา ๑ โทสะ ความคิดประทุษร้าย ๑ มทะ ความประมาทมัวเมา ๑ โมหะ ความหลง ๑ ทั้งหมดเป็นโทษ มิใช่คุณ ย่อมมีในเขตเหล่าใด เขตเหล่านั้น มิใช่เขตอันดีมีศีลเป็นที่รัก ในโลกนี้. กิเลสทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ อติมานะ โลภะ

โทสะ มทะ และโมหะ ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณไม่มี
ในเขตเหล่านี้ใด เขตเหล่านั้น จัดว่าเป็นเขตดีมีศีลเป็นที่
รักในโลกนี้.

[๒๐๓๕] คนเฝ้าประตูทั้งสาม คือ อุปโชติยะ
อุปวัชณะ และภันฑกัจฉิ ไปไหนกันเสียหมดเล่า
ท่านทั้งหลายจงลงอาญาและเข็มนตคนจันทาลนี้ แล้ว
ลากคอคนลามกนี้ไสหัวไปให้พ้น.

[๒๐๔๐] ผู้ใดบริภาษฤาษี ผู้นั้นชื่อว่าขุดภูเขา
ด้วยเล็บ ชื่อว่าเคี้ยวกินก้อนเหล็กด้วยฟัน ชื่อว่าพยายาม
กลืนกินไฟ.

[๒๐๔๑] มาตังคฤาษี ผู้มีสติจะเป็นเครื่องก้าว
ไปในเบื้องหน้าเป็นสภาพ ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว
เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายแลดูอยู่ได้เหาะหลีกผ่านไป
ในอากาศ.

[๒๐๔๒] ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้อง
หลัง แขนเหยียดตรงไปไม่ไหวตึง นัยน์ตาขาวเหมือน
คนตาย ไครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๓] สมณะรูปหนึ่ง มีปกติงุ่มง่ามไม่สมควร
สกปรกดูปีศาจ เปราะเปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่
ผ้าจีวร ที่ได้จากกองขยะไว้ที่คอ ได้มา ณ ที่นี้ สมณะ
รูปนั้น ได้ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๔] ดูก่อนมาณพทั้งหลายสมณะผู้มีปัญญา
เสมอด้วยแผ่นดิน ได้ไปแล้วสู่ทิศใด ท่านทั้งหลาย
จงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา เราจักไปยังสำนักของท่าน
ขอให้ท่านอดโทษนั้นเสีย ไฉนหนอ เราจะพึงได้ชีวิต
บุตรคืนมา.

[๒๐๔๕] ฤๅษีผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดินได้ไป
แล้วในอากาศวิถี รวบรวมว่าพระจันทร์ในวันเพ็ญ ๑๕
ค่ำ อันอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ อนึ่ง พระฤๅษี
ผู้มีปัญญาแล มั่นในสัจจะทรงคุณธรรมอันดีงามนั้น
ได้ไปทางทิศบูรพา.

[๒๐๔๖] ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้อง-
หลัง แขนเหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือน
คนตาย ใครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

[๒๐๔๗] ยักษ์ทั้งหลาย ผู้มีอำนาจมากมีอยู่แล
ยักษ์เหล่านั้น พวกกันติดตามพระฤๅษีมีคุณธรรมมาแล้ว
รู้ว่าบุตรของท่านมีจิตคิดประทุษร้าย ก็โกรธเคืองจึง
ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้แล.

[๒๐๔๘] ถ้ายักษ์ทั้งหลายได้ทำบุตรของดิฉันให้
เป็นอย่างนี้ ขอท่านผู้เป็นพรหมจารีเท่านั้น อย่าได้
โกรธบุตรดิฉันเลย ดิฉันขอถึงฝ่าเท้าของท่านนั้นแหละ
เป็นที่พึ่ง ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ดิฉันตามมาก็เพราะ
ความเศร้าโศกถึงบุตร.

[๒๐๔๕] ในคราวที่บุตรของท่านดำเราก็คือ และ
เมื่อท่านมาอ่อนวอนอยู่ ณ บัดนี้ก็ดี จิตคิดประทุษร้าย
แม้หน้อยหนึ่ง มิได้มีแก่เราเลย แต่บุตรของท่านเป็น
คนประมาท เพราะความมัวเมาว่า เรียนจะไตรเพท
แม้ถึงจะเรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็น
ประโยชน์.

[๒๐๕๐] ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ความจำของ
บุรุษ ย่อมเลื่อนลืมนได้ โดยครูเดียวเป็นแน่แท้ ท่าน
ผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ขอได้โปรดยกโทษ
สักครั้งเถิด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ไม่มีความ
โกรธเป็นกำลัง.

[๒๐๕๑] มัณฑัตถ์พยอมมาณพ บุตรของท่าน ผู้มี
ปัญญาน้อย จงบริโภคน้ำก่อนข้าวที่เราฉันเหลือนี่เถิด
ยักษ์ทั้งหลายจะไม่พึงเบียดเบียนบุตรของท่านเลย อนึ่ง
บุตรของท่านจะหายโรคในทันที.

[๒๐๕๒] พ่อมัณฑัตถ์พยะ เจ้ายังเป็นคนโง่เขลา
มีปัญญาน้อย เจ้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในเขตบุญทั้งหลาย
ได้ให้ทานในหมู่มนุษย์ประกอบด้วยกิเลส ดุจน้ำฝาด-
ใหญ่ มีกรรมเศร้าหมองไม่สำรวม บรรดาทักษิณีย-
บุคคลของเจ้าบางพวกเกล้าผมเป็นเชิง นุ่งห่มหนังเสือ

ปากกรรุงรังไปด้วยหนวดเครา ดังปากบ่อน้ำเก๋ารกไป
ด้วยกอหญ้า เจ้าจตุรหมุ่ชนที่มีรูปร่างน่าเกลียดนี้ การ
เกล้าผมผูกเป็นเชิง หาผู้ป้องกันผู้มีปัญญาน้อยได้ไม่
ท่านเหล่าใด สำรอก รากะ โทสะ และอวิชาแล้ว
หรือเป็นพระอรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ทานที่บุคคล
ถวายในท่านเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก.

[๒๐๕๓] เมื่อพระเจ้าเมฆนราษ เข้าไปทำลาย
ชีวิต ท่านมาตังคบัณฑิต ผู้ยิ่งยศ วงศ์กษัตริย์ เมฆน-
ราษ พร้อมด้วยราชบริพาร ก็ได้ขาดสูญลงตั้งแต่นั้นมา.

จบมาตังคชาดกที่ ๑

อรรถกถาวิสตินิบาต

อรรถกถามาตั้งกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุเทนราชวงศ์ ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า กุโต นุ อากัจฉตี ทุมมวาที ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลครั้งนั้น ท่านพระปิณฑโถลภารทวาชะ เหาะมาจากพระเชตวันมหาวิหารทางอากาศ ไปสู่พระราชอุทยานของพระเจ้า อุเทน ในเมืองโกสัมพี เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวันโดยมาก. ได้ยินว่า ในภพก่อน ๆ พระเถระเจ้าเคยเสวยราชย์ ครอบครองสมบัติมีบริวารเป็นอันมาก ในพระราชอุทยานนั้นตลอดกาลนาน. ด้วยบุรพกรรมที่ได้เคยสั่งสมมา พระเถระจึงมักไปนั่งพักผ่อนกลางวันในพระราชอุทยานนั้นเสมอมา ในกาลเวลาล่วงไป ด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมบัติโดยมาก วันหนึ่ง เมื่อพระเถระไปนั่งพักผ่อนอยู่ที่โคนต้นรังอันมีดอกบานสะพรั่งดี ในพระราชอุทยานนั้น พระเจ้าอุเทน ทรงพระดำริว่า เราจักดื่มน้ำจันทน์ลงใหญ่ แล้วเล่นอุทยานกีฬา ตลอด ๗ วัน แล้วจึงเสด็จไปยังพระราชอุทยาน พร้อมด้วยราชบริพารเป็นอันมาก ทรงชบพระเศียรลงบนตักของนางสนมคนหนึ่ง บนแท่นมงคลศิลาอาสน์ แล้วทรงนิทราหลับสนิท เพราะความเมามายในการเสวยน้ำจันทน์ เหล่านางสนมที่นั่งจับกล่อม ต่างวางเครื่องศุริยางคนตรีไว้แล้ว เข้าไปสู่พระราชอุทยาน กำลังเลือกเก็บดอกไม้ และผลไม้เป็นต้นอยู่ เห็นพระเถระแล้วพากันไปกราบไหว้แล้วนั่งอยู่. พระเถระจึงนั่งแสดงธรรมกถาแก่หญิงเหล่านั้น. ฝ่าย

นางสนม ที่นั่งให้พระเจ้าอุเทนหนุนตัก จึงสั่นพระเพลาให้กระเทือน เตือน พระราชาให้ตื่นบรรทม เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า หญิงถ้อยเหล่านั้นไปไหน กันหมด? จึงกราบทูลว่า หญิงเหล่านั้นไปนั่งล้อมสมณรูปหนึ่งอยู่. ท้าวเธอ สดับดังนั้น ก็ทรงพระพิโรธ เสด็จไปดำ บริภาษพระเถระ แล้วตรัสว่า เอาเถิด เราจักให้มดแดงรุมต่อยสมณรูปนี้ แล้วตรัสสั่งให้เอารังมดแดง มาแกล้งทำ ให้กระจายลงที่ร่างกายพระเถระ ด้วยอำนาจแห่งความพิโรธ. พระเถระเหาะขึ้น ไปยืนในอากาศ ให้โอราตพระราชา แล้วเหาะลอยไปลงตรงประตูพระคันชุกฎี ที่พระเชตวันนั่นเอง เมื่อพระศากยโคตรเจ้าตรัสถามว่า เธอมาจากไหนจึงกราบทูล เนื้อความนั้นให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนการทวาชะ พระเจ้า อุเทนเบียดเบียนบรรพชิตทั้งหลาย แต่ในชาตินี้เท่านั้นก็ห้ามได้ แม้ในชาติก่อน ก็เบียดเบียนมาแล้วเหมือนกัน พระปิณฑิลการทวาชะทูลอาราธนา จึงทรงนำ อดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ พระนคร- พาราณสี พระมหาสัตว์บังเกิดในกำเนิดตระกูลคนจัณฑาลภายนอก พระนคร. มารดาบิดาขนานนามเขาว่า มาตังคมาณพ. ในเวลาต่อมา มาตังคมาณพ เจริญวัยแล้ว ได้มีนามปรากฏว่ามาตังคบัณฑิต. ในกาลนั้น ชิดาเศรษฐีในเมืองพาราณสี ชื่อ ทิฏฐมัจฉลิกา เมื่อถึงวาระเดือนหนึ่ง หรือ กึ่งเดือน ก็พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก จะไปยังอุทยานเพื่อเล่นสนุกสนาน กัน. อยู่มาวันหนึ่ง พระมหาสัตว์มาตังคบัณฑิต เดินทางเข้าไปยังพระนคร ด้วยกิจธุระบางประการ ได้เห็นนางทิฏฐมัจฉลิกา ระหว่างประตู จึงหลบไป ยืนแอบอยู่ ณ เอกเทศหนึ่ง. นางทิฏฐมัจฉลิกา มองดูตามช่องม่าน เห็น พระโพธิสัตว์จึงถามว่า นั่นเป็นใคร? เมื่อบริวารชนตอบว่า ข้าแต่แม่เจ้า

ผู้นั้นเป็นคนฉลาด จึงคิดว่า เราเห็นคนที่ไม่สมควรจะเห็นแล้วหนอ ดังนี้แล้ว จึงล้างตาด้วยน้ำหอม กลับแค่นั้น. ส่วนมหาชนที่ออกไปกับธิดาของท่านเศรษฐี บริภาษว่า เฮ้ยไอ้คนฉลาดชาติชั่ว เพราะอาศัยเจ้าแท้ ๆ วันนี้พวกเราจึงไม่ได้ลิ้มสุราและกับแก้มที่ไม่ต้องซื้อหา อันความโกรธครอบงำแล้ว จึงรุมล้อมมาดั่งคบัณฑิต ด้วยมือและเท้า จนถึงสลบแล้วหลีกไป. มาดั่งคบัณฑิตสลบไปชั่วครู่ กลับฟื้นขึ้นรู้ตัว คิดว่า บริวารชนของนางทิฐุมังคลิกา โบยดีเราผู้ไม่มีความผิด โดยหาเหตุมิได้ เราได้นางทิฐุมังคลิกาเป็นภรรยาแล้วนั้นแหละ. จึงจะยอมลุกขึ้น ถ้าไม่ได้จักไม่ยอมลุกขึ้นเลย ครั้นตั้งใจดังนี้แล้ว จึงเดินไปนอนที่ประตูเรือนบิดาของนางทิฐุมังคลิกานั้น. เมื่อเศรษฐีผู้บิดาของนางทิฐุมังคลิกา มาถามว่า เพราะเหตุไร เจ้าจึงมานอนที่นี่? มาดั่งคบัณฑิตจึงตอบว่า เหตุอย่างอื่นไม่มี แต่ข้าพเจ้าต้องการนางทิฐุมังคลิกาเป็นภรรยา. ล่วงมาได้วันหนึ่ง เศรษฐีนั้นก็มาถามอีก พระโพธิสัตว์ก็ตอบยืนยันอย่างนั้น จนล่วงมาถึงวันที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ พระโพธิสัตว์ก็ยังคงนอนและตอบยืนยันอย่างนั้น. ธรรมดาว่าการอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนี้ เมื่อครบ ๗ วัน คนทั้งหลายมีท่านเศรษฐีเป็นต้น จึงนำนางทิฐุมังคลิกามามอบให้มาดั่งคบัณฑิต. ลำดับนั้น นางทิฐุมังคลิกา กล่าวกะมาดั่งคบัณฑิตว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี เชิญท่านลุกขึ้นเถิด เราจะไปเรือนของท่าน. มาดั่งคบัณฑิตจึงกล่าวว่า นางผู้เจริญ เราถูกบริวารชนของเจ้าโบยตีเสียยับเยิน จนทุพพลภาพ เจ้าจงยกเราขึ้นหลังแล้วพาไปเถิด. นางก็ทำตามสั่ง เมื่อชาวพระนครกำลังมองคูดุอยู่นั้นแล ก็พามาดั่งคบัณฑิตออกจากพระนครไปสู่จันทาลคาม.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ มิได้ล่วงเกินนางให้ผิดประเพณีแห่งเผ่าพันธุ์วรรณะ ให้นางพักอยู่ในเรือนสอง-สามวัน แล้วคิดว่า เมื่อตัวเราจักกระทำให้

นางถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภยศ จำต้องบวชเสียก่อน จึงจักสามารถกระทำได้นอกจากนี้แล้วไม่มีทาง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงเรียกนางมากล่าวว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เมื่อเรายังไม่ได้ทำอะไร ๆ ออกมาจากป่า การครองชีพของเราทั้งสองย่อมเป็นไปได้ เจ้าอย่ากระสันวุ่นวายไปจนกว่าเราจะกลับมา เราจักเข้าไปสู่ป่าดังนี้แล้ว กล่าวเตือนบริวารว่า แม้พวกเจ้าผู้อยู่เฝ้าเรือนก็อย่าละเลย ช่วยคุณนางผู้เป็นภรรยาของเราด้วย ดังนี้ แล้วก็เข้าไปสู่ป่าบรรพชาเพศเป็นสมณะ มิได้ประมาทมัวเมา บำเพ็ญสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้นในวันที่ ๗ คิดว่า บัดนี้เราจักสามารถเป็นที่พึง แก่นางทิฏฐมั่งคฤกาได้ จึงเหาะมาด้วยฤทธิ์ไปลงตรงประตูจันทาลคาม แล้วได้เดินไปสู่ประตูเรือนของนางทิฏฐมั่งคฤกา. นางได้ยินข่าวการมาของมาตังคบัณฑิตแล้วจึงออกจากเรือน แล้วร้องให้คร่ำครวญว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี เหตุไฉนท่านจึงไปบวช ทิ้งฉันไว้ไร้ที่พึ่งเล่า. ลำดับนั้น มาตังคดาบสจึงปลอบโยนนางว่า คุณก่อนน้องนางผู้เจริญ เจ้าอย่าเสียใจไปเลย คราวนี้เราจักกระทำให้เจ้ามียศใหญ่ยิ่งกว่ายศที่มีอยู่เก่าของเจ้า ก็แต่ว่า เจ้าจักสามารถประกาศแม้ข้อความเพียงเท่านี้ ในท่ามกลางบริษัทได้ไหมว่า มาตังคบัณฑิตไม่ใช่สามีของเรา ทำวมหาพรหมเป็นสามีของเรา ดังนี้. นางรับคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี ดิฉันสามารถประกาศได้. มาตังคดาบสจึงกล่าวว่า คราวนี้ถ้ามีผู้ถามว่า สามีของเธอไปไหน? ก็จงตอบว่า ไปพรหมโลก เมื่อเขาถามว่าเมื่อไรจักมา จงบอกเขาว่า นับแต่วันนี้ไปอีก ๗ วัน ทำวมหาพรหมผู้เป็นสามีของเราจักแหวกพระจันทร์มาในวันเพ็ญ. ครั้นมหาสัตว์เจ้ากล่าวกะนางอย่างนี้แล้ว ก็เหาะกลับไปสู่หิมวันตประเทศทันที ฝ่ายนางทิฏฐมั่งคฤกา ก็เที่ยวไปยื่นประกาศข้อความตามที่พระโพธิสัตว์สั่งไว้ ในที่ทุกหนทุกแห่งท่ามกลางมหาชน ในพระนครพาราณสี.

มหาชนชาวพาราณสีพากันเชื่อว่า ท้าวมหาพรหมของเรามีอยู่จริง จะยังไม่ได้เป็นอะไรกันกับนางทิฐฐมังกิกา ซ่อนนั้นจักเป็นความจริงอย่างนี้แน่.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นถึงวัน บุรณมิตติเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ในยามเมื่อพระจันทร์ตั้งอยู่ท่ามกลางที่จัมพร ก็เนรมิตอภาพเป็นท้าวมหาพรหม บันดาลแว่นแคว้นกาลิกรรัฐทั้งสิ้น ซึ่งมีอาณาเขต กว้างยาว ๑๒ โยชน์ ให้รุ่งโรจน์สว่างไสวเป็นอันเดียวกัน แล้วแหวกมณฑลแห่งพระจันทร์ เหาะลงมาเวียนวนเบื่องบน พระนครพาราณสี ๓ รอบ เมื่อมหาชนบูชาอยู่ ด้วยเครื่องสักการะ มีของหอม และระเบียบดอกไม้เป็นต้น ได้บ้ายหน้าไปหมู่บ้านจันทาลคาม. บรรดาประชาชนที่นับถือพระพรหม ก็ประชุมกัน พากันไปยังหมู่บ้านจันทาลคาม ช่วยกันเอาผ้าขาวที่บริสุทธิ์สะอาด ปิดบังเรือนของนางทิฐฐมังกิกา แล้วได้ทาพ่นเรือนด้วยของหอมจตุรชาติ โปรรยดอกไม้ เรี่ยรายไว้ จัดแจงปักไม้คาคเพกานเบื่องบน แต่งตั้งที่นอนใหญ่ไว้แล้วจุดตามประทีปด้วยน้ำมันหอม แล้วช่วยกันขนทรายขาวราวกับแผ่นเงินมาโปรรยไว้ที่ประตูเรือน แล้วแขวนพวงดอกไม้ ผูกธงทิวปลิวไสวงดงาม. เมื่อมหาชนตกแต่งบ้านเรือนอย่างนี้เสร็จแล้ว พระมหาสัตว์เจ้าจึงเลื่อนลอยลงจากนภากาศ เข้าไปภายใน แล้วนั่งบนที่นอนน้อยหนึ่ง. ในกาลนั้น นางทิฐฐมังกิกา กำลังมีระดู. ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ เอาหัวแม่มือเบื่องขวาถูบลำนาถิของนาง. นางตั้งครรภ์ทันที ต่อมาพระมหาสัตว์ จึงเรียกนางมาบอกว่า น้องนางผู้เจริญ เจ้าตั้งครรภ์แล้ว จักคลอดบุตรเป็นชาย ทั้งตัวเจ้าและบุตรจักเป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยลาภยศอันเลิศล้ำ น้ำสำหรับล้างเท้าของเจ้าจักเป็นน้ำอภิเษก สรง ของพระราชานในชมพูทวีปทั้งสิ้น สำหรับน้ำอาบของเจ้า จักเป็นไอศถอมตะ ชนเหล่าใดนำน้ำอาบของเจ้าไปรดศิรষะ ชนเหล่านั้นจักหายจากโรคทุก ๆ อย่าง

ทั้งปราศจากเสนียดัจฉุไร กาลกรรณิ อนึ่ง ผู้คนที่วางศิระะลงบนหลังเท้า
ของเจ้า กราบไหว้อยู่ จักให้ทรัพย์พันหนึ่ง ผู้ที่ยืนไหว้ในระยะทางที่ฟังเสียง
ได้ยิน จักให้ทรัพย์แก่เจ้าหนึ่งร้อย ผู้ที่ยืนไหว้ในชั่วคลองจักขุ จักให้ทรัพย์
หนึ่งกหาปณะ เจ้าจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ครั้นให้โอวาทนางแล้ว ก็ออกจากเรือน
เมื่อมหาชนกำลังมองดูอยู่นั้นเทียว ก็หะลวยเข้าไปสู่จันทรมณฑล.

ประชาชนที่นับถือพระพรหม ต่างยื่นประชุมกันอยู่จนเวลารัตติกาล
ผ่านไป ครั้นเวลาเช้า จึงเชิญนางทิฐฐมังคลิกา ขึ้นสู่วอทอง แล้วยกขึ้นด้วย
เสียรเกล้า พาเข้าไปสู่พระนคร. มหาชนต่างพากันหลังไหลเข้าไปหานาง ด้วย
สำคัญว่าเป็นภรรยาของท้าวมหาพรหม แล้วบูชาด้วยเครื่องสักการะ มีของ
หอมระเบียบดอกไม้เป็นต้น. คนทั้งหลายผู้ได้ชบศิระะ บนหลังเท้า กราบ
ไหว้ ได้ให้ดูกหาปณะพันหนึ่ง ผู้ที่ยืนไหว้อยู่ในระยะโศตสดับเสียงได้ยิน
ให้ร้อยกหาปณะ ผู้ที่ยืนไหว้ ในชั่วระยะคลองจักขุ ให้หนึ่งกหาปณะ ประ-
ชาชนผู้พานางทิฐฐมังคลิกา เทียวไปในพระนครพาราณสี อันมีอาณาเขต ๑๒
โยชน์ ได้ทรัพย์นับได้ ๑๘ โกฎิ ด้วยอาการอย่างนี้. ลำดับนั้น ประชาชน
ทั้งหลาย ครั้นพานางทิฐฐมังคลิกา เทียวไปรอบพระนครแล้ว จึงนำเอาทรัพย์
นั้นมาสร้างมณฑปใหญ่ท่ามกลางพระนคร แวดวงด้วยม่าน ปลูกาดที่นอน
ใหญ่ไว้ แล้วเชิญนางทิฐฐมังคลิกา ให้อยู่อาศัยในมณฑปนั้น ด้วยสิริโสภาค
อันใหญ่ยิ่ง แล้วเริ่มจัดการก่อสร้างปราสาท ๗ ชั้น มีประตูซุ้มถึง ๗ แห่ง ไว้
ณ ที่ใกล้มณฑปนั้น การก่อสร้างอย่างมโหฬารได้มีแล้วในครั้งนั้น. นาง
ทิฐฐมังคลิกา ก็ตลอดบุตรในมณฑปนั่นเอง. ต่อมาในวันที่จะตั้งชื่อกุมาร
พราหมณ์ทั้งหลายจึงมาประชุมกันขนานนามกุมารว่า **มณฑัพยกุมาร**
เพราะเหตุที่ตลอดในมณฑป. แม้ปราสาทนั้น ก็สร้างสำเร็จ โดยเวลา ๑๐
เดือนพอดี จำเดิมแต่นั้นมา นางก็อยู่ในปราสาทนั้น ด้วยยศบริวารเป็นอัน

มาก. แม้มัณฑัพพกุมาร ก็เจริญวัย พรั่งพร้อมด้วยหมู่บริวารเป็นอันมาก. ในเวลาที่มัณฑัพพกุมาร มีอายุได้ ๑ - ๒ ปี อาจารย์ผู้อุ้มด้วยวิทยาการทั้งหลาย ในพื้นชมพูทวีป จึงประชุมกันให้กุมารนั้น เรียนไตรเพท ๓ พระคัมภีร์. มัณฑัพพมานพนั้นนับแต่ อายุครบ ๑๖ ปีบริบูรณ์ ก็เริ่มตั้งนิตยภัตสำหรับพวกพราหมณ์ทั้งหลาย. พราหมณ์หมื่นหกพันคน ก็ได้บริโภคอาหารในสำนักของมัณฑัพพมานพเป็นประจำ เขาถวายทานแก่พราหมณ์ทั้งหลายที่ชุ่มประตู่ที่ ๔. ต่อมาในวันประชุมใหญ่คราวหนึ่ง มัณฑัพพมานพให้จัดเตรียมข้าวปายาสไว้ในเรือนเป็นอันมาก. พราหมณ์ทั้งหมื่นหกพัน ก็นั่ง ณ ชุ่มประตู่ที่ ๔ บริโภคข้าวปายาสอันประณีตแล้ว ด้วยเนยข้น เนยใส และน้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดที่เขาจัดมาถวาย ด้วยถาดทองคำ. แม้มัณฑัพพมานพ ก็ประดับประดาตกแต่งด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง สวมรองเท้าทอง มือถือไม้เท้าทอง เทียวตรวจตราการเลี้ยงดู สั่งบริวารชนว่า ท่านทั้งหลายจงให้เนยใสในสำหรับนี้ จงให้น้ำผึ้งสำหรับนี้ ดังนี้.

ขณะนั้น มาตังคบัณฑิต นั่งอยู่ที่อาศรมบท ในหิมวันตประเทศ ตรวจดูว่า ความประพฤติแห่งบุตรของนางทิฏฐมัจฉลิกา เป็นอย่างไร ? เห็นการกระทำของเขา โน้มเอียง ไปในลัทธิอันไม่สมควร แล้วคิดว่า วันนี้แหละเราจักไปทรมานมานพ ให้บริจาคนาน ในเขตที่บุคคลให้แล้วมีผลมาก แล้วจึงจักกลับมา ดังนี้แล้ว เหาะไปสู่สระอโนดาตโดยทางอากาศ ทำกิจวัตรมีการล้างหน้าเป็นต้นแล้ว ยืนอยู่ที่พื้นมโนศิลา ครองจีวรสองชั้น คาดรัดประคดมัน แล้วห่มผ้าสังฆาฏิ อันเป็นผ้าบังสุกุล เสร็จแล้วถือเอาบาตรดินเหาะมาทางอากาศ เลื่อนลอยลงตรงโรงทานที่ชุ่มประตู่ที่ ๔ แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง มัณฑัพพมานพกำลังตรวจตราดูแลทางโน้นทางนี้อยู่ แลเห็นพระดาบสนั้นแต่ไกล คิดว่า บรรพชิตรูปนี้ มีรูปร่างคล้ายยักษ์ปีศาจ เป็อนฝุ่น เห็นปานนี้ มาสู่

ที่นี่ ท่านมาจากที่ไหนหนอ ดังนี้แล้ว เมื่อจะสนทนา ปราศรัยกับมาตังคคาบสนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ท่านมีปกตินุ่งห่มไม่สมควร ดูจปีศาจเประ
เปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าจีวรที่ได้จากกองขยะ
ไว้ที่คอ มาจากไหน ท่านเป็นใคร เป็นผู้ไม่สมควร
แก้ทักษิณาทานเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุมุมวาลี ความว่า ท่านเป็นผู้นุ่งห่ม
ผ้าเก่าขาดเป็นรอยต่อ ไม่ได้ซักชำระสะอาดเลย. บทว่า โอคคูลโก ความว่า
เป็นผู้สกปรกสกปรก ครองผ้าเห็นเส้นด้ายมากมาย หลุดลุ่ยห้อยย้อยลง. บทว่า
ปัสสูปิตาโก ความว่า คล้ายกับปีศาจยืนอยู่ที่กองขยะ. บทว่า สุงการโจฬ
ได้แก่ ผ้าท่อนเก่าที่เก็บได้ในกองหยากเยื่อ. บทว่า ปฏิมุญจ แปลว่า
สวมใส่. บทว่า อทกฺขิณฺเญโย ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่สมควรแก้ทักษิณาทาน
มาสู่สถานที่นั่งของพระทักษิณชยบุคคลชั้นเยี่ยมเหล่านั้น แต่ที่ไหนเล่า?

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะสนทนากับมัทททัพยมาณพ ด้วยจิต
ที่เยือกเย็นอ่อนโยน จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า

ข้าวน้ำนี้ท่านจัดไว้เพื่อท่านผู้เรื่องยศ พราหมณ์
ทั้งหลาย ย่อมขบเคี้ยวบริโภค และดื่มข้าวน้ำของท่าน
นั้น ท่านรู้จักข้าพเจ้าว่า เป็นผู้อาศัยโภชนะที่ผู้อื่นให้
เลี้ยงชีวิต แม้ถึงจะเป็นคนจัญฑาล ก็ของงได้ก้อน
ข้าบบ้างเถิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกตฺ แปลว่า จัดแจงไว้. บทว่า ยสฺสุติโน
แปลว่า สมบูรณ์ด้วยบริวาร. บทว่า ตํ ขชฺชเร ความว่า พราหมณ์ทั้งหลาย

ขบเคี้ยว บริโภค และ ดื่มน้ำ ของนั้นอยู่ที่เดียว เพราะเหตุไร ท่านจึงโกรธ เคืองข้าพเจ้า.

บทว่า **อตุตฺถิฏฺฐปิณฺฑิ** ได้แก่ก่อนข้าว อันจำต้องยื่นขอจึงได้ หรือ ก่อนข้าว อันคนทั้งหลายลุกขึ้นยื่นให้ จะพึงได้ ก็เพราะยื่นอยู่ข้างหลัง.

บทว่า **ลภตฺ สปากโ** ความว่า แม้จะเป็น สปากจันทาล ก็ขอ จึงได้ เพราะว่าพราหมณ์ผู้สมบูรณ์ด้วยชาติ ย่อมได้โภชนะทุกแห่งหน แต่ สำหรับสปากจันทาลแล้ว ใครเขาจักให้ ข้าพเจ้าหาปีณทะได้อย่างเร้นแค้น เพราะฉะนั้น คุณก่อนกุมาร ท่านจงบอกให้โภชนะแก่เรา เพื่อเป็นเครื่องยังชีพให้เป็นไปเถิด.

ลำดับนั้น มัณฑักยกุมารจึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าวน้ำของเรา นี้ เราจัดไว้เพื่อพราหมณ์ทั้งหลาย
ทานวัตถุนี้ เราเชื่อว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่
ตน ท่านจงหลีกเลี่ยงจากที่นี่ จะมายืนอยู่ที่นี้เพื่อ
อะไร เจ้าคนเลว คนอย่างเรา ย่อมไม่ให้ทานแก่เจ้า
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุตฺถุถาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ ความเจริญของตน. บทว่า **อเปหิ เอโต** ความว่า ท่านจงหลีกเลี่ยงจาก ที่นี่. บทว่า **น มาทิสา** ความว่า คุณก่อนท่านผู้มีเชื้อชาติเลวทราม คน เช่นเรา ย่อมถวายทานแก่พราหมณ์อุทิจจโคตรทั้งหลาย ผู้สมบูรณ์ด้วยชาติ ย่อมไม่ให้ทานแก่ท่านผู้เป็นคนจันทาล ท่านจงไปเสียเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ กล่าวคาถาความว่า

ชาวนาทั้งหลายเมื่อหวังผลในข้าวกล้า ย่อม
หว่านพืชพันธุ์ธัญญาหารลงในที่ดอนบ้าง ในที่ลุ่มบ้าง
ในที่เสมอไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ บ้างฉันใด ท่านจงให้ทาน
แก่ปฎิคาหกทั้งหลาย ด้วยศรัทธาฉันนั้นเหมือนกัน
เมื่อให้ทานอยู่อย่างนี้ โฉนจะพึงได้ทักษิณียบุคคล
ที่น่ายินดีเล่า ดังนี้.

กาลานั้น มีอรรธาธิบายดังนี้ คู่ก่อนกุมาร ชาวนาทั้งหลาย เมื่อ
หวังผลข้าวกล้า ย่อมหว่านพืชพันธุ์ธัญญาหารลงในเนื้อที่นา แม้ทั้ง ๓ อย่าง
ในกาลที่ฝนตกมากเกินไป ข้าวกล้าในนาดอนนั้น ย่อมสำเร็จผล ข้าวกล้าใน
นาลุ่มย่อมเสียหาย ส่วนข้าวกล้าที่อาศัยแม่น้ำและพึงกระทำในที่เสมอ ไม่ลุ่ม
ไม่ดอน ย่อมถูกห้วงน้ำพัดไปเสีย ในเมื่อฝนตกเล็กน้อย ข้าวกล้าในนาดอน
ย่อมเสียหายไม่ได้ผล ข้าวกล้าในนาลุ่มย่อมได้ผลเล็กน้อย ส่วนข้าวกล้าในนา
ที่ไม่ลุ่มไม่ดอน คงได้ผลดีทีเดียว ในกาลที่ฝนตกสม่ำเสมอไม่มากไม่น้อย
ข้าวกล้าในนาดอนได้ผลเล็กน้อย แต่ข้าวกล้าในนานอกนี้ ย่อมได้ผลบริบูรณ์
ดี เพราะฉะนั้น ชาวนาทั้งหลาย เมื่อหวังผลข้าวกล้า ย่อมเพาะหว่านในเนื้อ
นาทั้ง ๓ อย่างฉันใด แม้ท่านก็จงบริจาคทานแก่ปฎิคาหกทั้งหลายผู้มาแล้ว ๆ
ทั้งหมด ด้วยศรัทธาคือผลนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อท่านบริจาคทานอยู่อย่างนี้
โฉนเล่าจะพึงให้ยินดี คือได้ทักษิณียบุคคลที่ดี ดังนี้.

ลำดับนั้น มัณฑัพพมาณพจึงกล่าวคาถาต่อไปความว่า
เราย่อมตั้งไว้ ซึ่งพืชทั้งหลายในเขตเหล่าใด
เขตเหล่านั้นเราสู้แจ้งแล้วในโลก พราหมณ์เหล่าใด
สมบุรณ์ด้วยชาติแลมนต์ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
เป็นเขต มีศีลเป็นที่รักในโลกนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยสาหิ ตัถฺยตฺถ เป็น เยสุ อหิ. บทว่า
ชาติมนฺตุปนฺนา ความว่า พรหมณ์เหล่าใดเป็นผู้เข้าถึง ด้วยชาติและมนต์
ทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ คือ ชาติมทะ ความเมา
เพราะชาติ ๑ อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน ๑ โลภะ
ความโลภอยากได้ของเขา ๑ โทสะ ความคิดประทุษ-
ร้าย ๑ มทะ ความประมาทมัวเมา ๑ โมหะ ความหลง ๑
ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณ ย่อมมีในเขตเหล่าใด เขต
เหล่านั้นไม่ใช่เขตอันดีมีศีลเป็นที่รักในโลกนี้ กิเลส
ทั้งหลายเหล่านี้คือ ชาติมทะ อติมานะ โลภะ โทสะ
มทะ และโมหะ ทั้งหมดเป็นโทษมิใช่คุณ ไม่มีใน
เขตเหล่าใด เขตเหล่านั้นจัดว่าเป็นเขตมีศีล เป็นที่รัก
ในโลกนี้ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มโห ได้แก่ความเมาเพราะชาติอันบังเกิด
ขึ้นแล้วอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ.

บทว่า อติมานตา ได้แก่ ความประพฤติดูหมิ่นว่าคนอื่นที่จะเสมอ
กับเราโดยชาติเป็นต้นไม่มี. กิเลสทั้งหลายมีความโลภเป็นต้น เป็นเพียงความ
อยากได้ ความคิดประทุษร้าย ความมัวเมา และความหลงเท่านั้น.

บทว่า อเปสลาณี ความว่า ก็บุคคลทั้งหลายเห็นปานนี้ เป็นผู้มิใช่
มีศีลเป็นที่รัก ราวจะว่าจอมปลวกอันเต็มไปด้วยขอสรพิษฉะนั้น ทานที่บุคคล
ให้แล้วแก่บุคคลเห็นปานนี้ ย่อมไม่มีผลมาก เพราะฉะนั้น ท่านอย่าสำคัญ

ความที่ชนทั้งหลายผู้มีใจมีศีลเป็นที่รักเหล่านั้นว่า เป็นเขตอันดี เพราะว่า
พรหมณ์ ผู้มีชาติและมณฑิมีใจผู้จะไปสวรรค์ได้ ส่วนชนเหล่าใด เป็นอริยชน
เว้นจากการถือชาติและมานะเป็นต้นได้ อริยชนเหล่านั้น เป็นเขตอันดีมีศีล
เป็นที่รัก ทานที่บุคคลให้แล้วในอริยชนเหล่านั้นมีผลมาก ทั้งอริยชนเหล่านั้น
ย่อมเป็นผู้ให้ไปสวรรค์ได้ ดังนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เช่นนี้ มัณฑัตถ์พยอมพานั้น ชุ่นเคื่อง
จึงพูดว่า ดาบสผู้นี้พูดเพื่อเจ้อมากเกินไป คนรักษาประตูเหล่านี้ ไปไหนหมด
จงมานำเอาคนจันฑาลนี้ออกไป แล้วกล่าวคาถา ความว่า

คนเฝ้าประตูทั้งสามคือ อุปโชติยะ อุปวัชณะ
และภัณฑกุกุจิ ไปไหนกันเสียหมดแล้ว ท่านทั้งหลาย
จงลงอาญา และเมียนตีคนจันฑาลนี้ แล้วลากคอคน
ลามกนี้ใส่หัวไปให้พ้น ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กวตุล คตา มีอธิบายว่า โทวาริกนุรุษ
ทั้ง ๓ คือ อุปโชติยะ อุปวัชณะ และภัณฑกุกุจิซึ่งยืนเฝ้าประตูทั้ง ๓ อยู่
ไปไหนกันเสียหมดแล้ว.

ฝ่ายคนเฝ้าประตูเหล่านั้น ได้ยินถ้อยคำของมัณฑัตถ์พยอมพานแล้วก็รีบมา
ไหว้แล้ว กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐจะสั่งให้พวกผมทำอะไร ? มัณฑัตถ์พยอม
พานจึงบอกว่า ท่านทั้งหลายเห็นคนจันฑาลชาติชั่วคนนีที่ไหน ? พวกนาย
ประตูกล่าวว่า ท่านผู้ประเสริฐ พวกกระผมไม่เห็นเลย จึงไม่รู้ว่าจะมาจาก
ที่ไหน ? เขาตำริว่า ชะรอยมันจะเป็นนักแสดงกล หรือโจรวิชาธรรบางคนเป็นแน่
ดังนี้ กล่าวตำทักพวกนายประตูว่า บัดนี้พวกเจ้ายังจะยืนเฉยอยู่ทำไม ? นาย
ประตูทั้งสามจึงถามว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ จะโปรดให้พวกผมทำอะไร ?

มัททัพพะมาณพ ตอบว่า พวกท่านจงโยยตี ตบ ต่อย ปากเจ้าคนถ้อยจันฑาล
ผู้นี้ที่เดียว แล้วเอาเรือไม้ไฟสำหรับลงอาญา. โยยถลกหนังมันขึ้น แล้วฆ่า
มันเสียจับคอลากเจ้าคนลามกนี้ไป ให้อันจากที่นี่ เมื่อนายประตู่ทั้ง ๓ ยังไม่
ทันมาใกล้ชิด พระมหาสัตว์ก็เหาะลอยในไปยืนอยู่บนอากาศกล่าวคาถาความว่า

**ผู้ใดบริภาษฤาษี ผู้นั้นชื่อว่าขุดภูเขาด้วยเล็บ
ชื่อว่าเกี่ยวกินก้อนเหล็กด้วยฟัน ชื่อว่าพยายามกลืนกิน
ไฟ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตเวท ปทหสิ** ความว่า ย่อม
พยายามเพื่อจะกลืนกินซึ่งไฟ.

ก็แล ครั้นพระมหาสัตว์กล่าวดังนี้แล้ว เมื่อมาณพและพราหมณ์ทั้งหลาย
กำลังแลดูอยู่ นั้นแล ได้แล่นลอยไปในอากาศ.

เมื่อจะประกาศความขื่อนี้ พระศาสดาจึงตรัสว่า

**มาตังคฤาษี ผู้มีสติจะเป็นเครื่องก้าวไปเบื้องหน้า
เป็นสภาพ ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว เมื่อพราหมณ์ทั้งหลาย
แลดูอยู่ ได้เหาะหลีกผ่านไปในอากาศ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺจปรกุกโม** ความว่า มีความบากบั่น
มุ่งก้าวไปข้างหน้าเป็นสภาพ.

มาตังคดาบสนั้นแล บ่ายหน้ามุ่งสู่ทิศปราจีน เหาะไปลง ณ ถนน
สายหนึ่ง แล้วอธิษฐานว่า ขอรอยเท้าของเราจงปรากฏ แล้วบิณฑบาตใกล้
ประตูด้านทิศปราจีน รวบรวมอาหารที่เจือปนกัน แล้วไปนั่งฉันภัตตาหาร
ที่เจือปนกัน ณ ศาลาแห่งหนึ่ง. เทพดาผู้รักษาพระนครทั้งหลาย กล่าวกันว่า
มัททัพพะกุมารผู้นี้ พุคกักร้าวเบียดเบียนพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ดังนี้

อดทนไม่ได้ จึงมาประหมัดกัน ลำดับนั้น ยักษ์เทวดาผู้เป็นหัวหน้า ก็พากัน
จับคอของมัจฉทัพยาญมารบิดกลับเสีย. เทวดาที่เหลือ ก็พากันจับคอของพราหมณ์
ที่เหลือทั้งหลาย บิดกลับเสียอย่างนั้นเหมือนกัน แต่เพราะเทวดาเหล่านั้น
มีจิตอ่อนน้อมในพระโพธิสัตว์ จึงไม่ฆ่ามัจฉทัพยาญมารเสีย ด้วยคิดว่าเป็น
บุตรของพระโพธิสัตว์ เพียงแต่ทำให้ทรมาณลำบากอย่างเดียวเท่านั้น. ศีรษะ
ของมัจฉทัพยาญมาร บิดกลับไป มีหน้าอยู่เบื้องหลัง มือและเท้าเหยียดตรง
แข็งที่ตั่งอยู่ กระดูกทั้งหลายก็กลับกลายเป็นเหมือนกระดูกของคนตายแล้ว.
เขามีร่างกายแข็งกระด้างนอนแช่อยู่. ถึงพราหมณ์ทั้งหลายก็ตำรอกน้ำลายไหล
ออกทางปาก กระเสือกกระสนไปมา. คนทั้งหลายรีบไปแจ้งเรื่องราวแก่นาง
ทิฐุมังคลิกาว่า ข้าแต่แม่เจ้า บุตรของท่านเกิดเป็นอะไรไปไม่ทราบได้?
นางทิฐุมังคลิการีบมาโดยเร็ว เห็นบุตรแล้วกล่าวว่า นี่อะไรกัน? แล้ว กล่าว
คาถาความว่า

ศีรษะของลูกเรา บิดกลับไปอยู่เบื้องหลัง แขน

เหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือนคนตาย ใคร

มาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาเวลิติ แปลว่า บิดกลับไป. ลำดับนั้น
คนผู้ยืนอยู่ที่นั่น เพื่อจะแจ้งให้นางทราบ จึงกล่าวคาถานี้ ความว่า

สมณะรูปหนึ่ง มีปกตินุ่งห่มไม่สมควรสกปรก

ดูจปีศาจ เปรอะเปื้อนด้วยฝุ่นละออง สวมใส่ผ้าจีวร

ที่ได้จากกองขยะไว้ที่คอ ได้มา ณ ที่นี้ สมณะรูปนั้น

ได้ทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้.

นางทิฐุมังคลิกาได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า นี่ไม่ใช่พลังของผู้อื่น คงจักเป็นมาดั่งคัมภีตสามีของเราโดยไม่ต้องสงสัย ก็แต่ว่า ท่านมาดั่งคัมภีตนั้น เป็นนักปราชญ์ สมบูรณ์ด้วยเมตตาภาวนา คงจักทรมานคนพวกนี้ให้ลำบาก แล้วไปเสีย และท่านจักไปทิศไหนเล่าหนอ. แต่นั้น เมื่อนางจะถามถึงมาดั่งคัมภีต จึงกล่าวคาถาความว่า

ดูก่อนมาณพทั้งหลาย สมณะผู้มีปัญญาเสมอด้วย
แผ่นดิน ไปได้แล้วสู่ทิศใด ท่านทั้งหลายจงบอก
เนื้อความนั้นแก่เรา เราจักไปยังสำนักของท่าน ขอให้
ท่านอดโทษนั้นเสีย ไฉนหนอ เราจะพึงได้ชีวิตบุตร
คืนมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คนุตวาน** ความว่า ไปสู่สำนักของ
ดาบสนั้น. บทว่า **ติ ปฏิกรมุ อจฺจย** ความว่า เราจักกระทำคืน คือ
แสดงโทษนั้น ได้แก่ ขอให้ท่านอดโทษนั้นให้. บทว่า **ปุตฺตํ ลภมุ** ความว่า
ชื่อแม่ไหน เราพึงได้ชีวิตบุตรคืนมา.

ลำดับนั้น มาณพทั้งหลาย ผู้ยืนอยู่ในที่นั้น เมื่อจะบอกความนั้น
แก่นาง ได้กล่าวคาถา ความว่า

ฤาษีผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ไปได้แล้วใน
อากาศวิถี รวกระว่าพระจันทร์ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ
อันตั้งอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ อนึ่ง พระฤาษีผู้มี
ปฏิญาณมั่นในสัจจะ ทรงคุณธรรมอันดีงามนั้น ไปได้
ทางทิศบูรพา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปถุรุโณ** ความว่า คุณพระจันทร์ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ตั้งอยู่ท่ามกลางระหว่างอากาศ กล่าวคือทางสัญจรในอากาศ. บทว่า **อปีจาปี โส** ความว่า ก็อีกประการหนึ่งแล พระฤษีนั้นไปสู่ทิศบูรพา.

นางทีภูมมังคลิกานั้น สดับคำของมาณพเหล่านั้นแล้ว จึงคิดว่า เราจักไปค้นหาสามีของเรา จึงใช้ให้ทาสีถือเอาน้ำเต้าทองคำกับขันน้ำทองคำ แวดล้อมด้วยหมูทาสี เดินไปจนถึงสถานที่ที่พระโพธิสัตว์อริยฐานเหยียบรอยเท้าไว้ จึงเดินตามรอยเท่านั้นไป เมื่อพระโพธิสัตว์กำลังนั่งฉันภัตตาหารอยู่บนตั่งที่ศาลานั้น นางจึงเดินเข้าไปสู่ที่ใกล้พระมหาสัตว์ ทำความเคารพแล้วยืนอยู่. พระโพธิสัตว์เห็นนางแล้ว จึงเหลือข้าวสุกไว้ในบาตรน้อยหนึ่ง. นางทีภูมมังคลิกาจึงถวายน้ำ แก่พระโพธิสัตว์ด้วยน้ำเต้าทองคำ. พระโพธิสัตว์จึงล้างมือบัวปากลงในบาตรนั่นเอง. ลำดับนั้น นางทีภูมมังคลิกา เมื่อจะถามพระโพธิสัตว์ว่า ใครกระทำการบูชารของตนให้ถึงอาการอันแปลกประหลาดนั้น จึงกล่าวคาถาความว่า

ศิระของลูกเราบิดกลับไปอยู่เบื้องหลัง แขน

เหยียดตรงไม่ไหวติง นัยน์ตาขาวเหมือนคนตาย

ใครมาทำบุตรของเราให้เป็นอย่างนี้.

ชื่อว่าคาถาอันเป็นคำถามและคำตอบของชนทั้งสอง ที่ยิ่งไปกว่านั้น มีดังนี้ พระโพธิสัตว์ได้สดับแล้ว จึงตอบนางทีภูมมังคลิกา โดยคาถาว่า

ยักษ์ทั้งหลายผู้มีอนุภาพมากมีอยู่แล ยักษ์

เหล่านั้น พวกกันติดตามพระฤษี มีคุณธรรม มาแล้ว

รู้ว่าบุตรของท่าน มีจิตคิดประทุษร้าย โกรธเคือง

จึงทำบุตรของท่านให้เป็นอย่างนี้แล.

นางทิฏฐมั่งคคิกา กล่าวว่

ถ้ายัักษ์ทั้งหลายได้ทำบุตรของดิฉันให้เป็นอย่างนี้
ขอท่านผู้เป็นพรหมจารีเท่านั้น อย่าได้โกรธบุตร
ดิฉันเลย ดิฉันขอถึงฝ่าเท้าของท่านนั้นแหละเป็นที่พึ่ง
ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ดิฉันตามมาก็เพราะความ
เศร้าโศกถึงบุตร.

พระมหาสัตว์ มาตั้งคบัณทิต กล่าวตอบว่

ในคราวที่บุตรของท่านดำเรากัดี และเมื่อท่าน
มาอ่อนวอนอยู่ ณ บัณทิต กัดี จิตคิดประทุษร้ายแม่
หน้อยหนึ่งมิได้มีแก่เราเลย แต่บุตรของท่านเป็นคน
ประมาท เพราะความมัวเมา ว่เรียนจบไตรเพท แม้จะ
เรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์.
นางทิฏฐมั่งคคิกา ได้สดับดังนั้นแล้ว จึงกล่าวต่อไปว่

ข้าแต่ท่านผู้เป็นภิกษุ ความจำของบุรุษ ย่อม
หลงลืมได้โดยครู่เดียวเป็นแน่แท้ ท่านผู้มีปัญญาเสมอ
ด้วยแผ่นดิน ขอได้โปรดอดโทษสักครั้งเถิด บัณทิต
ทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นผู้มีความโกรธเป็นกำลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่ ยกุขา ได้แก่ ยัักษ์ทั้งหลายผู้รักษา
พระนคร. บทว่ อนุวาคตา ความว่ ยัักษ์ทั้งหลาย มาแล้วรู้อย่างนี้ว่
พระฤาษีทั้งหลาย มีคุณธรรมดี ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ. บทว่ เต ความว่
ยัักษ์เหล่านั้น ครันรู้คุณความดีของพระฤาษีแล้ว ก็รู้แจ้งซึ่งบุตรของท่าน
อันเป็นผู้กำเริบจิตคิดประทุษร้าย.

บทว่า **ตวณฺเณว เม** ความว่า ถ้าหากว่ายักษ์ทั้งหลายโกรธเคืองแล้ว ได้กระทำอย่างนี้ ก็จงทำเถิด ขึ้นชื่อว่าเทวดาทั้งหลาย ใคร ๆ อาจทำให้สงบระงับ (หายโกรธ) ได้ด้วยดี ด้วยวิธีสักว่าเอาน้ำจอกหนึ่งให้ดื่ม เพราะเหตุนั้น คิฉินจึงไม่กลัวเทวดาเหล่านั้น ขออย่างเดียวท่านเท่านั้น ซึ่งเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ อย่าโกรธเคืองบุตรชายของคิฉินเลย. บทว่า **อนฺวาคตา** ความว่า คิฉินเป็นผู้ติดตามมา. นางทิวฐมั่งคลิกาเรียกพระมหาสัตว์ว่า ภิกษุวิงวอนขอร้องไห้ไว้ชีวิตบุตร.

บทว่า **ตเทว** ความว่า คู่ก่อนนางทิวฐมั่งคลิกา ในกาลเมื่อบุตรของท่านดำเราอยู่ในคราวนั้นก็ดี และเมื่อท่านมาอ่อนวอนขอโทษ อยู่ในคราวนี้ก็ดี โทสจิตคิดประทุษร้ายมิได้มีแก่เราเลย. บทว่า **เวทมเทน** ความว่า เพราะความเมา ว่าเราเรียนจบไตรเพทแล้ว. บทว่า **อริจฺจ** ความว่า แม้จะเรียนจบไตรเพทแล้ว ก็ยังไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีใช่ประโยชน์. บทว่า **มฺหุตฺตเคน** ความว่า เรียนวิชาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมหลงลืมได้โดยครูเดียวเท่านั้น

พระมหาสัตว์ ผู้อันนางทิวฐมั่งคลิกา อ่อนวอนขอโทษบุตรชายอยู่อย่างนี้ จึงกล่าวว่ ถ้าเช่นนั้นเราจักให้มฤตโอสถไปเพื่อขับไล่ยักษ์ทั้งหลายเหล่านั้น ให้หนีไป แล้วกล่าวคาถา ความว่า

มณฺทํพยมาณพ บุตรของท่านผู้มีปัญญาน้อย
จงบริโภคน้ำที่เรากลืนเหลือนี้เถิด ยักษ์ทั้งหลาย
จะไม่พึงเบียดเบียนบุตรของท่านเลย อนึ่ง บุตรของ
ท่านจะหายโรคในทันที.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฺตุตฺติญฺจปิณฺฑํ** ได้แก่ ก้อนข้าวที่ฉันเหลือ. ปาฐะเป็น **อฺจฺฉิณฺฑฺยปิณฺฑํ** ดังนี้ก็มี.

นางทิฐฐมั่งคลิกา ฟังถ้อยคำของมหาสัตว์แล้ว จึงน้อมขันทองเข้าไป
กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี ท่านได้โปรดให้อมฤตโอสถเถิด. พระมหาสัตว์
จึงเทข้าวสุกที่ฉันเหลือกับน้ำล้างมือลงในขันทองนั้น แล้วสั่งว่า ท่านจงหยอด
น้ำครึ่งหนึ่งจากส่วนนี้ ใส่ในปากบุตรของท่านก่อนทีเดียว ส่วนที่เหลือจงเอา
น้ำผสมใส่ไว้ในคุ่มไม้ให้หยอดลงในปากพราหมณ์ที่เหลือทั้งหลาย คนเหล่านั้น
ทั้งหมด ก็จะเป็นผู้หายโรคภัยไข้เจ็บทันที ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็หะลวย
กลับไปสู่หิมวันตประเทศในทันที. ฝ่ายนางทิฐฐมั่งคลิกา ก็เอาศิระษะทูนขันทอง
นั้น กล่าวว่า เราได้ออมฤตโอสถแล้ว รีบไปยังนิเวศน์ของตน หยอดน้ำล้าง
ล้างมือใส่ในปากบุตรชายของตนก่อน. ยักษ์ผู้เป็นหัวหน้ารักษาพระนคร
ก็หนีไป มัณฑัพพมาณพ ลูกขึ้นปีดฝุ่นที่เปื้อนกายแล้วถามว่า ข้าแต่คุณแม่
นี่อะไรกัน นางจึงกล่าวกะบุตรชายว่า เจ้านั้นแหละจักรู้สิ่งที่ตนทำไว้ มาเกิด
พ่อคุณ เจ้าจงไปดูความวิบัติแห่งทักษิณะชนของเจ้าบ้าง. มัณฑัพพมาณพ
เห็นพราหมณ์เหล่านั้น เสือกสนสลบอยู่. ก็ได้เป็นผู้มีวิปฏิสาร เดือดร้อนใจ
ลำดับนั้น นางทิฐฐมั่งคลิกา ผู้มารดาจึงกล่าวกะมัณฑัพพมาณพว่า พ่อมัง-
ทัพพกุมาร เจ้าเป็นคนโง่เขลา ไม่รู้จักสถานที่จะให้ท่านมีผลมาก ขึ้นชื่อว่า
ทักษิณะบุคคลทั้งหลาย มิใช่ผู้มีสภาพเห็นปานนี้ ต้องเป็นเช่นกับมาดังก-
บัตถิต นับแต่นี้ต่อไป เจ้าอย่าให้ท่านแก่คนทุกสิลจำพวกนี้เลย จงให้ท่าน
แก่ผู้มีศีลทั้งหลายเถิด ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาความว่า

พ่อมัณฑัพพะ เจ้ายังเป็นคนโง่เขลามิปัญญาน้อย
เจ้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในเขตบุญทั้งหลาย ได้ให้ท่านใน
หมู่ชนผู้ประกอบด้วยกิเลส ดุจน้ำฝาดใหญ่ มีกรรม
เศร้าหมองไม่สำรวม บรรดาทักษิณะบุคคลของเจ้า
บางพวกเกล้าผมเป็นเชิง นุ่งห่มหนังเสือ ปากรกรู้งรัง

ไปด้วยหมวดตรา ดังปากบ่อน้ำเก๋ารกไปด้วยกอหญ้า
เจ้าจงดูหมู่ชนที่มีรูปร่างน่าเกลียดนี้ การเกล้าผมผูก
เป็นเชิง หาป้องกันผู้มีปัญญาน้อยได้ไม่ ท่านเหล่าใด
ตำรอก รากะ โทสะ และอวิชาแล้ว หรือเป็นพระ-
อรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ท่านที่บุคคลถวายในท่าน
เหล่านั้น ย่อมมีผลมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหุกสาเวสุ ความว่า ในบรรดาหมู่ชน
ผู้ประกอบด้วยกิเลส คุณน้ำฝนใหญ่ทั้งหลายได้ให้ท่าน ในบุคคลผู้ประกอบด้วย
ด้วยกิเลสคุณน้ำฝน มีรากะเป็นต้นใหญ่.

บทว่า ชฎา จ เกสา ความว่า คุณก่อนพ้อมัณฑพัชระ ในทักษิณีย-
บุคคลทั้งหลายของเจ้า บางเหล่าก็เกล้าผมผูกเป็นเชิง. บทว่า อชิรา นิวตถา
ความว่า นุ่งผ้าหนังเสื่อระคายปลายขนแหลม. บทว่า ชรุทปานํ ว ความว่า
ปากกรกรงรัง เพราะมีหมวดตรายาว รากะปากบ่อน้ำเก๋ารกรงรังด้วยกอหญ้า.

บทว่า ปช อมฺ ความว่า เจ้าจงพิจารณาดูหมู่ชน ผู้มีรูปร่างหน้าเกลียด
ยินดีประดับเพชรตน ด้วยเครื่องอันเศร้าหมองนี้ คือเห็นปานฉะนี้.

บทว่า ชฎาชิรํ ความว่า การที่มุ่นเกล้าทำเป็นชฎาเห็นปานนี้ ไม่
อาจเป็นที่พึ่งด้านทานบุคคลผู้มีปัญญาน้อยได้ กุศลกรรม คือ ศีล ญาณ แล
ตบะเท่านั้น จึงจะเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์เหล่านั้นได้. บทว่า เยสํ ความว่า
กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น อันมีความยินดียินดีร้าย และความหลงเป็นภาพ
และอวิชชามีวัตถุ ๘ ประการเหล่านี้ แห่งทักษิณียบุคคลทั้งหลายเหล่าใดไป
ปราศแล้ว หรือทักษิณียบุคคลเหล่าใด ได้นามว่าเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะ
เพราะกิเลสเหล่านั้นไปปราศแล้ว ท่านที่บุคคลให้แล้วในทักษิณียบุคคล
เหล่านั้น มีผลมาก.

นางทิฐุมัจฉลิกากล่าวต่อไปว่า คุณก่อนถูกรัก เพราะเหตุนี้ จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าอย่าได้ให้ทานแก่บุคคลผู้ทุศีลเห็นปานนี้ จงให้ทานแก่สมณ-พราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ และแก่พระปัจเจก-พุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในโลกเหล่านั้น มาเถิดถูกรัก เราจักให้พวกพราหมณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยชอบพอของเจ้า ค่อมอมฤตโอสถแล้วทำให้หายโรคเสียให้หมด ดังนี้แล้ว จึงให้เอาข้าวสุกที่เป็นเดนเทใส่ลงในคุ่มน้ำ แล้วให้หยอดลงในปากของพราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งหมดนั้น หกพันคน. พราหมณ์แต่ละคน ได้สติลุกขึ้นปิดฝุนที่กายของตน ๆ. ลำดับนั้น พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้พากันติเตียนว่า พราหมณ์เหล่านี้พากันค่อมกินน้ำเดนเหลือของคนจัณฑาล แล้วยกโทษทำไมให้เป็นพราหมณ์ต่อไป. พราหมณ์เหล่านั้น มีความละอาย จึงออกจากพระนครพาราณสี ไปสู่แคว้นเมฆวรรฐ แล้วพำนักอยู่ในสำนักของพระเจ้าเมฆวรรฐ. ส่วนมัจฉลิกายังคงอยู่ในพระนครพาราณสี นั้นต่อไปตามเดิม.

ในครั้งนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อ ชาติมันต์ บวชเป็นคาสอยู่ทีริมฝั่งน้ำเวตตวตินที อาศัยเวตตวตินครเป็นแหล่งโคจร อาศัยชาติเป็นเหตุก่อเกิดมานะยิ่งใหญ่. พระมหาสัตว์มาตังคบัณฑิต คิดว่า เราจักทำลายมานะของพราหมณ์นี้ จึงไปยังสถานที่นั้น อาศัยอยู่ด้านเหนือหน้า ใกล้เคียงสำนักของชาติมันต์คาส. อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์เคี้ยวไม้สีฟันแล้วอธิษฐานว่า ไม้สีฟันนี้จงลอยไปติดอยู่ที่ชฎาของคาสชาติมันต์ ดังนี้แล้วทิ้งไม้สีฟันนั้นลงไปแม่น้ำ. ไม้สีฟันก็ลอยไปติดอยู่ที่ชฎาของชาติมันต์คาส ผู้กำลังอาบน้ำชำระกายอยู่. ชาติมันต์คาสเห็นดังนั้น ก็กล่าวบริภาษว่า คนฉิบหาย คนวายร้าย แล้วคิดว่า ไฉนกาลกรรมนี้ มันมาจากไหน เราต้องไปตรวจดู จึงเดินไปตามฝั่งเหนือหน้า พบพระมหาสัตว์แล้วถามว่า ท่านเป็นชาติอะไร ?

พระมหาสัตว์ตอบว่า เราเป็นชาติจันฑาล. ชาติมันตคาบสถานมา ท่านทิ้งไม้
สีฟันลงไปใต้ม่น้ำใช่ไหม ? พระมหาสัตว์ตอบว่าใช่ ข้าพเจ้าทิ้งไปเอง.
ชาติมันตคาบสจึงบริภาษว่า คนฉิบหาย คนวายร้าย คนจันฑาล คนกาลกรรณิ
เจ้าอยู่อยู่ในสถานที่นี้เลย จงไปอยู่เสียที่ฝั่งได้น้ำทางโน้น เมื่อพระมหาสัตว์
ไปอยู่ฝั่งได้น้ำที่ ทิ้งไม้สีฟันลงไปใต้ม่น้ำ ไม้สีฟันนั้น กลับลอยทวนน้ำขึ้น
ไปติดอยู่ในชฎาของคาบสนั้นอีก ชาติมันตคาบสโกรธ กล่าวว่ไอ้คนฉิบหาย
ไอ้คนถ่อย ถ้าเจ้ายังอยู่ในที่นี้ ศิระชะของเจ้าจักแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง ภายใน
เจ็ดวัน. พระมหาสัตว์ดำริว่า ถ้าเราจักโกรธคาบสนี้ ศีลของเราจักขาดไม่
เป็นอันรักษา เราจะทำลายมานะของคาบสด้วยอุบายวิธี ครั้นถึงวันที่ ๗ จึง
บันดาลฤทธิ์ ห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้น. มนุษย์ทั้งหลายพากันร่วนวาย เข้าไป
หาชาติมันตคาบส ถามว่า ท่านขอรับ ท่านห้ามมิให้พระอาทิตย์ขึ้นหรือ ?
คาบสตอบว่า กรรมนั้นไม่ใช่ของเรา แต่มีคาบสจันฑาลผู้หนึ่งอาศัยอยู่ที่
ริมฝั่งนี้ ชะรอยกรรมนี้จักเป็นของคาบสจันฑาลผู้นั้น. มนุษย์ทั้งหลายพา
กันเข้าไปหาพระมหาสัตว์เจ้าถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ให้พระอาทิตย์
อุทัยขึ้นหรือ ? พระมหาสัตว์รับว่า ใช่ เราห้ามไม่ให้ขึ้นไปเอง. พวกมนุษย์จึง
ถามว่า เพราะเหตุอะไร ? พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า พระคาบสผู้คู้เคยใน
ตระกูลของท่านทั้งหลายได้สาปแช่งข้าพเจ้า ผู้หาความผิดมิได้ เมื่อคาบสนั้น
มาหมอบลงแทบเท้าของข้าพเจ้าเพื่อขอมาโทษ ข้าพเจ้าจึงจักปล่อยพระอาทิตย์
ให้อุทัยขึ้น. มนุษย์เหล่านั้นพากันไปจุคลากชาติมันตคาบสนามา บังคับให้
หมอบลงแทบเท้าของพระมหาสัตว์ให้ขอมาโทษ แล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ท่านโปรดปล่อยพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้นเถิด. พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า
เรายังไม่อาจที่จะปล่อยได้ ถ้าหากว่า เราจักปล่อยพระอาทิตย์ขึ้นไฉริ์ ศิระชะ

ของดาบสนี้จักแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายจะทำอย่างไร? พระมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงนำเอาก้อนดินเหนียวมา ครั้นให้นำมาแล้ว สั่งว่า จงเอาดินเหนียววางไว้บนศีรษะของดาบสนี้ แล้วบังคับให้ลงไปยึนในน้ำ แล้วจึงปล่อยพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้น. ก็เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นไปกระทบเข้า เท่านั้น ก้อนดินเหนียวก็แตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง. ดาบสก็ดำลงไปในน้ำ. ครั้น พระมหาสัตว์เจ้าทรมานดาบสนั้นแล้ว จึงใคร่ครวญว่า พรหมณ์หมื่นหกพัน เหล่านั้นไปอยู่ ณ ที่แห่งใดหนอ? ทราบว่า ไปอยู่ในสำนักของพระเจ้าเมฆมหาราช คิดว่า เราจักไปทรมานพรหมณ์เหล่านั้น แล้วเหาะไปด้วยฤทธิ์ลงที่ใกล้ พระนคร ถือบาตรสัญจรไปเพื่อบิณฑบาตในเวทตวตินคร.

พรหมณ์ทั้งหลายเห็นพระมหาสัตว์แล้ว คิดว่า แม้เมื่อพระดาบสนี้ มาอยู่ในที่นี้เพียงวันสองวัน ก็จักทำให้เราทั้งหลายไม่มีที่พึ่ง จึงพากันไปยัง ราชสำนักโดยเร็ว กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า มีวิชาชนักเล่น กล ตนหนึ่งเป็นโจร มาอาศัยอยู่ในพระนครนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสสั่งให้จับ มันเถิด. พระราชาก็ตรัสรับรองว่า ดิละ เราจะจัดการ. พระมหาสัตว์ได้มีสสภักดิ์ แล้ว จึงนำมานั่งบนตั่ง ฟิงฝาแห่งหนึ่งคั่นอยู่. ลำดับนั้น ราชบุรุษที่พระราชา ส่งมา ติดตามมา เอาดาบฟันคอพระมหาสัตว์ ซึ่งกำลังบริโภคอาหารอยู่ มิได้ ระมัดระวังตัว ให้ถึงชีพิตักษัย. พระมหาสัตว์นั้นทำกาลกิริยาแล้วไปเกิดใน พรหมโลก. ได้ยินว่า ในชาดกนี้พระโพธิสัตว์ได้เป็นผู้ทรมานโกณฑพราหมณ์ แล้ว และถึงซึ่งชีพิตักษัย เพราะเป็นผู้ชวนขวยที่จะทรมานผู้อื่นเท่านั้น. เทพยดาทั้งหลายพากัน โกรธเคือง จึงบันดาลให้ฝนถ้ำร้อนตกลงใน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 30

เมษณัฐทั้งสิ้น ทำให้แวนแคว้นพินาศไปสิ้น. สมดังคาถาประพันธ์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อพระเจ้า เมษณราช เข้าไปทำลายชีวิต ท่าน
มาตั้งคบัณฑิต ผู้ยงยศ วงศ์กษัตริย์ เมษณราช
พร้อมด้วยราชบริพาร ก็ได้ขาดสูญในกาลครั้งนั้น.

พระศาสดาครัั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเจ้าอุเทนราช ก็ทรงเบียดเบียนบรรพชิตเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า มัณฑัพยกุมาร ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าอุเทน ส่วนมาตั้งคบัณฑิต ได้มาเป็นเราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้า นี้แล.

จบอรรถกถามาตั้งคชาดก

๒. จิตตสัมภุตชาดก

ว่าด้วยผลของกรรม

[๒๐๕๔] กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรม แม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี เราได้เห็นตัวของเรา ผู้ที่ถือ สัมภุตตะ มีอนุภาพมาก อันบังเกิดขึ้นด้วยผลบุญ เพราะกรรมของตนเอง กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นไม่มี มโนรถของเราสำเร็จ แม้ฉันใด มโนรถแม้ของจิตตบัณฑิต พระเชษฐาของเรา ก็คงสำเร็จแล้วฉันนั้น กระมังหนอ.

[๒๐๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้จะเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นอันไม่มี มโนรถของพระองค์สำเร็จแล้ว แม้ฉันใด ขอพระองค์โปรดทราบเถิดว่า มโนรถของจิตตบัณฑิต ก็สำเร็จแล้ว ฉันนั้น เหมือนกัน.

[๒๐๕๖] เจ้าหรือคือจิตตะ เจ้าได้ฟังคำนี้มาจากคนอื่น หรือว่าใครบอกเนื้อความนี้แก่เจ้า คาถานี้ เจ้าขบคิดแล้ว เราไม่มีความสงสัย เราจะให้บ้านช่วย ร้อยตำบลแก่เจ้า.

[๒๐๕๓] ข้าพระพุทธเจ้า หาใจจิตตะไม้ ข้า-
พระพุทธเจ้าฟังคำนี้มาจากคนอื่น และฤๅษีได้บอกเนื้อ
ความนี้แก่ข้าพระพุทธเจ้า แล้วสั่งว่า เจ้าจงไปจับคานา
นี้ถวายตบพระราชชา พระราชาทรงพอพระทัยแล้ว
จะพึงพระราชทานบ้านส่วยให้แก่เจ้าบ้างกระมัง.

[๒๐๕๔] ราชบุรุษทั้งหลายจงเทียมรถของเรา
จัดแจงให้ดี ผู้กรัดจัดสรรให้ดังงามวิจิตร จงผู้กรัด
สายประคนมมงคลหัตถิ นายหัตถาจารย์ขึ้นประจำคอ
จงนำเอาเกราะโพนสังข์มาตระเตรียม เจ้าหน้าที่ทั้ง
หลายจงเทียมยานพาหนะโดยเร็ว วันนี้แล เราจักไป
เยี่ยมเยียนพระฤๅษี ซึ่งนั่งอยู่ ณ อาศรมสถานให้ถึงที่
ทีเดียว.

[๒๐๕๕] ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ลาภดีแล้วหนอ คานา
อันข้าพเจ้าจับดีแล้วในท่ามกลางบริษัท ข้าพเจ้าได้พบ
พระฤๅษีผู้สมบูรณ์ด้วยศีลพรต เป็นผู้มีความชื่นชม
ยินดีปีติโสมนัสยิ่งนัก.

[๒๐๖๐] ขอเชิญท่านผู้เจริญ โปรดรับอาสนะ
น้ำ และรองเท้าของข้าพเจ้าทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้ายินดี
ต้อนรับท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรแก่การ
ต้อนรับ ขอท่านผู้เจริญเชิญรับสักการะ อันมีค่าของ
ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยเถิด.

[๒๐๖๑] ขอเชิญพระเชษฐาทรงสร้างปราสาท-
ปราสาท อันเป็นที่อยู่นำรื่นรมย์ สำหรับพระองค์เถิด
จงทรงบำรุงบำเรอด้วยหมูนารีทั้งหลาย โปรดให้
โอกาสเพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้เราทั้ง
สองก็จะครอบครองอิสริยยสมบัตินี้ร่วมกัน.

[๒๐๖๒] ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงเห็น
ผลแห่งสุจริตอย่างเดียว ส่วนอาตมาภาพเห็นผลแห่ง
สุจริตที่สั่งสมไว้แล้ว เป็นวิบากใหญ่ จึงสำรวจตน
เท่านั้น มิได้ปรารถนาบุตรปศุสัตว์ หรือทรัพย์ ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีกำหนดร้อยปีเป็นอย่าง
มาก ไม่เกินกำหนดนั้น ย่อมจะเหือดแห้งไป เหมือน
ไม้้อที่ถูกตัดแล้ว มิแต่จะเหี่ยวแห้งไปจะนั้น
จะมัวเพลิดเพลินไปใย จะมัวเล่นคึกคะนองไปทำไม
ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร ประโยชน์อะไรด้วย
การแสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วย บุตรและ
ภรรยาสำหรับอาตมา ดูก่อนมหาบพิตร อาตมาพ้น
แล้วจากเครื่องผูก อาตมารู้จักอย่างนี้ว่า มัจจุราช
จะไม่รังควานเราเป็นไม่มี เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชครอบ
งำแล้ว ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร จะมีประ-
โยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ดูก่อนมหาบพิตร
ผู้เป็นจอมนระ ชาตีกำเนิดของคนเราไม่สม่าเสมอกัน
กำเนิดแห่งคนจัญทาลจัดว่าเลวทรามในระหว่างมนุษย์

เมื่อชาติก่อน เราทั้งสองได้อยู่ร่วมกันในครรภ์แห่งนางจันทาลี เพราะกรรมอันชั่วช้าของตน เราทั้งสองได้เกิดเป็นคนจันทาล ในกรุงอุชเชนี อวันตีชนบท ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเนื้อสองตัวพี่น้อง อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว ไปเกิดเป็นนกเขาสองตัวพี่น้อง อยู่ที่ฝั่งน้ำรัมมทานที ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว คราวนี้ อาตมาภาพเกิดเป็นพราหมณ์ มหาบพิตรทรงสมภพเป็นกษัตริย์.

[๒๐๖๓] ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน คุณก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมา อย่าทรงทำกรรมทั้งหลายอันมีทุกข์เป็นกำไรเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน คุณก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีทุกข์เป็นผลเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชนถูกฆรานำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน คุณก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้ง

หลาย อันมีศีรณะเกลือกกลัวไปด้วยฐลี ชีวิตของสัตว์
ทั้งหลายอันชราณาเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้ง
หลายเป็นของน้อย ชราย่อมกำจัดวาระของนรชนผู้
แก่เฒ่า ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทำ
ตามคำของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมที่ให้เข้าถึง
นรกเลย.

[๒๐๖๔] ข้าแต่ภิกษุ ถ้อยคำของพระคุณเจ้านี้
เป็นคำจริงแท้ทีเดียว พระฤาษีกล่าวไว้ฉันใด คำนี้ก็
เป็นฉันนั้น แต่ว่า กามทั้งหลายของข้าพเจ้ายังมีอยู่มาก
กามเหล่านั้น คนเช่นข้าพเจ้าสะได้ยาก. ช้างจมอยู่
ท่ามกลางหล่มแล้ว ย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้
ด้วยตนเอง ฉันใด ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส
ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติตนตามทางของภิกษุได้ ฉันนั้น.
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ หนึ่ง บุตรจะมีความสุขได้
ด้วยวิธีใด มารดาบิดาก็พร่ำสอนบุตรด้วยวิธีนั้น ฉันใด
ข้าพเจ้าละจากโลกนี้ไปแล้ว จะพึงเป็นผู้มีความสุขยืน
นานด้วยวิธีใด ขอพระคุณเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้า
ด้วยวิธีนั้น ฉันนั้นเถิด.

[๒๐๖๕] ดูก่อนมหาบพิตรผู้จอมนรชน ถ้า
มหาบพิตรไม่สามารถจะละกามของมนุษย์เหล่านี้ได้
ไซ้ มหาบพิตรจงทรงเริ่มตั้งพลีกรรมอันชอบธรรม
เถิด แต่การกระทำอันไม่เป็นธรรม ขออย่าได้มีใน

รัฐสีมาของมหาบพิตรเลย. ทูตทั้งหลายจึงไปยังทิศทั้ง
๔ นิมนต์สมณพราหมณ์ทั้งหลายมา มหาบพิตร จง
ทรงทะนุบำรุงสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยข้าว น้ำ
ผ้า เสนาสนะ และคิลาณปัจจัย มหาบพิตรจึงเป็นผู้
มีกมลจิตอันผ่องใส ทรงอังคาสสมณพราหมณ์ ให้
อิมหันต์สำราญ ด้วยข้าวน้ำ ได้บริจาคทานตามสติ
กำลัง และทรงเสวยแล้ว เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ไม่ติเตียน จงเสด็จเข้าถึงสวรรค์สถานเถิด.
ดูก่อนมหาบพิตร ก็ถ้าความเมตตาจะพึงครอบงำ ซึ่งมหา
บพิตร ผู้อันหมู่ชนทั้งหลายแวดล้อมอยู่ มหาบพิตร
จงทรงมนสิการภาวนาไว้ แล้วพึงตรัสภาวนาในท่าม
กลางบริษัทว่า เมื่อชาติก่อนเราเป็นคนนอนอยู่กลาง
แจ้ง อันมารดาจันทาล เมื่อจะไปป่า ให้ดื่มน้ำนม
มาแล้ว นอนคลุกคลีอยู่กับสุนัขทั้งหลายจนเติบโต
มาบัดนี้ คนนั้นใคร ๆ เขาเรียกกันว่า " พระราชา."

จบ จิตตสัมภุตชาดกที่ ๒

อรรถถาจิตตสัมภุตชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ภิกษุสองรูป ซึ่งอยู่ร่วมรักกันสนิทเป็นสัทธิงวิหาริก ของท่านพระมหากัสสปะ ตรีสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สพฺพํ นรานํ สพลํ สุจิณฺณํ ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุสองรูปนั้น ใช้สอยสมณบริขารร่วมกันมีความคุ้นเคยสนิทกันอย่างยิ่ง แม้เมื่อเที่ยววิณฑาบาตก็ไปร่วมกัน ไม่สามารถที่จะพรางจากกันได้. ภิกษุทั้งหลายนี้สรรเสริญความคุ้นเคยกันของภิกษุทั้งสองรูปนั้นแหละ ในธรรมสภา พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ? เมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่ภิกษุสองรูปนี้เป็นผู้คุ้นเคยกันในอรรถภาพนี้ ไม่น่าอัศจรรย์เลย ก็โบราณกบัตถิตทั้งหลาย แม้ถึงจะท่องเที่ยวไประหว่างสามสี่ภพ ก็ไม่ละทิ้งความสนิทสนมกันฐานมิตรเลยเหมือนกันแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระเจ้าวันตีมหाराช เสวยราชสมบัติในกรุงอุชเชนี แลวันวันตี ในกาลนั้น ด้านนอกกรุงอุชเชนีมีหมู่บ้านคนจัณฑาล ตำบลหนึ่ง. พระมหาสัตว์เจ้าบังเกิดในหมู่บ้านนั้น ต่อมา ก็พลเสยยกสัตว์แม่อื่น ก็มาเกิดเป็นบุตรแห่งน้ำหญิงของพระมหาสัตว์นั้นเหมือนกัน . ในกุมารทั้งสองนั้นคนหนึ่งซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ชื่อจิตตกุมาร คนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรน้ำสาวชื่อสัมภุตกุมาร. กุมารแม้ทั้งสองเหล่านั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว เรียนศิลปศาสตร์ ชื่อว่า จัณฑาลวังสโรชนะ วันหนึ่งชักชวนกันว่าเราทั้งสองจักแสดงศิลปศาสตร์ ที่ใกล้ประตูพระนครอุชเชนี คนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตู

ด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศใต้. ก็ในพระนครนั้น ได้มีนางทิวฐมั่งคลิกาสองคน คนหนึ่งเป็นธิดาของท่านเศรษฐี อีกคนหนึ่งเป็นธิดาของท่านปุโรหิตาจารย์. นางทั้งสองได้ให้บริวารชน ถือเอาของขบเคี้ยว และของบริโภคทั้งระเบียบดอกไม้และของหอมเป็นต้นเป็นอันมากไป ด้วยคิดว่า จักเล่นในอุทยาน คนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งออกทางประตูด้านทิศใต้. นางทิวฐมั่งคลิกาภุมารีทั้งสองนั้น เห็นบุตรของคนจัณฑาลสองพี่น้องแสดงศิลปะอยู่ จึงถามว่าคนเหล่านี้เป็นใคร ๆ ได้ฟังว่าเป็นบุตรของคนจัณฑาล จึงคิดว่า เราทั้งหลายได้เห็นบุคคลที่ไม่สมควรจะเห็นแล้วหนอ แล้วเอาน้ำหอมล้างตาพากันกลับ. มหาชนที่ไปด้วยพากันโกรธ กล่าวว่า เฮ้ย ไอ้คนจัณฑาลชาติชั่ว เพราะอาศัยเจ้าทั้งสอง พวกเราจึงไม่ได้ดื่มสุราและกับแกล้มที่ไม่ต้องซื้อหา แล้วพากันโบยตีพี่น้องแม่ทั้งสองเหล่านั้น ให้ถึงความบอบช้ำย่อยยับ พี่น้องทั้งสองเหล่านั้นกลับได้สติฟื้นขึ้นมา จึงลุกขึ้นเดินไปยังสำนักของกันแลกัน มาพร้อมกัน ณ สถานที่แห่งหนึ่ง แล้วบอกเล่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นสู่กันฟัง ต่างร้องไห้คร่ำครวญ ประโยคกันว่า เราทั้งสองจักทำอย่างไรกันดี แล้วพูดกันว่า เพราะอาศัยชาติกำเนิด ความทุกข์นี้จึงเกิดแก่เราทั้งสอง พวกเราไม่สามารถจะกระทำงานของคนจัณฑาลได้จึงตกลงกันว่า เราทั้งสองปกปิดชาติกำเนิดแล้ว ปลอมแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาณพ ไปสู่เมืองตักกศิลา เล่าเรียนศิลปวิทยากันเถิด ดังนี้แล้ว เดินทางไปในพระนครตักกศิลา นั้น เป็นธัมมัตถเวทสิกเริ่มเรียนศิลปศาสตร์ ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกษ์ เล่าลือกันไปทั่วชมพูทวีปว่า ได้ยินว่า คนจัณฑาลสองพี่น้อง ปกปิดชาติกำเนิดหนีไปเรียนศิลปศาสตร์.

ในพี่น้องทั้งสองคนนั้น จิตตบัณฑิตเล่าเรียนศิลปศาสตร์สำเร็จ แต่สัมภฤตกุมารยังเรียนไม่สำเร็จ อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์ชาวบ้านผู้หนึ่ง มาเชิญ

อาจารย์ทศปาโมกข์ว่า ข้าพเจ้าจักกระทำการสวดมนต์ (ในพิธีมงคล) ในคืนวันนั้นเอง ฝนตกเอ่อล้นชอกมูมเป็นต้นในหนทาง. อาจารย์จึงเรียกจิตตบัณฑิตมาแต่เช้าตรู่ ส่งไปแทนตนโดยสั่งว่าพ่อมหาจำเริญ เราไม่สามารถจะไปได้ เธอจงไปสวดมงคลกถาพร้อมด้วยมาณพทั้งหลาย บริโภคอาหารส่วนที่พวกเธอได้รับ แล้วนำอาหารส่วนที่เราได้มาให้ด้วย จิตตบัณฑิตรับคำอาจารย์แล้วพามาณพทั้งหลายมาแล้ว. คนทั้งหลายคดข้าวปายาสตั้งไว้ หมายถึง กว่มาณพทั้งหลายจะอาบน้ำล้างหน้าเสร็จ ก็จะเย็นพอดี เมื่อข้าวปายาสยังไม่ทันเย็น มาณพทั้งหลายพากันมานั่งในเรือนแล้ว. มนุษย์ทั้งหลายจึงให้น้ำทักษิโณทกยกสำหรับมาตั้งไว้ข้างหน้าของมาณพเหล่านั้น. สัมภุตมาณพ เป็นเหมือนคนมีนิสัยละโมภในอาหาร รีบตักก่อนข้าวปายาสใส่ปาก ด้วยสำคัญว่าเย็นดีแล้ว ก่อนข้าวปายาสซึ่งร้อนระอุเหมือนเหล็กแดง ก็ลวกปากของเขา. เขาสะบัดหน้าสั้นไปทั้งร่าง ตั้งสติไม่อยู่ มองดูจิตตบัณฑิตผลอกกล่าวเป็นภาษาจันฑาลไปอย่างนี้ว่า "ขลุ ขลุ" ฝ่ายจิตตบัณฑิต ก็ตั้งสติไว้ไม่ได้เหมือนกัน ส่งภาษาจันฑาลตอบไปอย่างนี้ว่า "นิกคละ นิกคละ" มาณพทั้งหลายต่างมองหน้าแล้วพูดกันว่า นี่ภาษาอะไรกัน ? จิตตบัณฑิตกล่าวมงคลกถาอนุโมทนาแล้ว. มาณพทั้งหลาย จึงออกไปภายนอก แล้วนั่งวิพากษ์วิจารณ์ภาษากันอยู่ในที่นั้น ๆ เป็นพวก ๆ พอรู้ว่าเป็นภาษาจันฑาลแล้วจึงด่าว่า เฮ้ย ! ไอ้คนจันฑาลชาติชั่ว พวกเจ้าหลอกลวงว่าเป็นพราหมณ์มาตลอดเวลามีประมาณเท่านี้ แล้วช่วยกันโบายตีมาณพทั้งสอง.

ลำดับนั้น สัตบุรุษผู้หนึ่งจึงห้ามว่า ท่านทั้งหลายจงหลีกเลี่ยงไป แล้วทั้งสองมาณพออกมา แล้วส่งไปโดยพูดว่า นี่เป็นโทษแห่งชาติกำเนิดของท่านทั้งสอง จงพากันไปบวชเลี้ยงชีพ ณ ประเทศแห่งใดแห่งหนึ่งเถิด มาณพ

ทั้งหลายกลับมาแจ้งเรื่องที่มาณทั้งสองเป็นจันทาลให้อาจารย์ทราบทุกประการ
แม้มาณทั้งสอง ก็เข้าป่า บวชเป็นฤๅษี ต่อมาไม่นานนัก ก็จืดจางอรรถภาพ
นั้นไปบังเกิดในท้องของแม่เนื้อ ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จำเดิมแต่คลอดจาก
ท้องแม่เนื้อแล้ว มฤคโปกกทั้งสองพี่น้องก็เที่ยวไปด้วยกัน ไม่อาจพรางจาก
กันได้. วันหนึ่ง นายพรานผู้หนึ่ง มาเห็นมฤคโปกกทั้งสอง คาบเหยื่อกลับมา
แล้วยื่นเอาหัวต่อหัว เอาเขาคู่เขา เอาปากต่อปากจรดติดชิดกัน ยืนขนชัน
ตั้งอยู่ ณ ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงพุ่งหอกไปที่สัตว์ทั้งสองให้สิ้นชีวิต ด้วยการ
ประหารทีเดียวเท่านั้น. ครั้นมฤคโปกกทั้งคู่จืดจางอรรถภาพนั้นแล้ว ไปบังเกิด
ในกำเนิดนกเขา อยู่ที่ริมฝั่งน้ำ รัมมทานที. แม้อรรถภาพนั้นก็มิมีนายพราน
ดักนกผู้หนึ่งมาเห็นลูกนกเขาทั้งสองเหล่านั้นซึ่งเจริญวัยแล้ว ไปเที่ยวคาบเหยื่อ
แล้วมายืนเอาหัวชนหัว เอาจะงอยปากต่อจะงอยปากแนบสนิทชิดเรียงยื่นเคียง
กัน จึงเอาขำครอบฆ่าให้ตายด้วยการประหารทีเดียวเท่านั้น. ก็ครั้นจืดจาง
อรรถภาพนี้แล้ว จิตตบัณฑิตเกิดเป็นบุตรของปุโรหิตในพระนครโกสัมพี. สัม-
ภูตบัณฑิตไปเกิดเป็นโอรสของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราช. จำเดิมแต่กาลที่ถึง
วันขนานนาม कुमारเหล่านั้น ก็ระลึกชาติในหลังของตน ๆ ได้. สัมภูตบัณฑิต
ราชกุมาร ไม่สามารถระลึกชาติในระหว่างได้ คงระลึกได้เฉพาะชาติที่ ๔ ซึ่ง
เกิดเป็นคนจันทาลเท่านั้น ส่วนจิตตบัณฑิตกุมาร ระลึกได้ตลอด ๔ ชาติ
โดยลำดับ. ในเวลาที่มีอายุได้ ๑๖ ปี จิตตบัณฑิตออกจากเรือนเข้าไปสู่หิมวัน-
ต์ประเทศ บวชเป็นฤๅษี ยังมานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วย
ความสุขอันเกิดแต่มาน. ฝ่ายสัมภูตราชกุมารเมื่อพระชนกสวรรคตแล้ว ให้
ยกเสวตฉัตรขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ด้วยความ
เบิกบานพระราชหฤทัย การทำให้เป็นเพลงขับเฉลิมฉลองมงคล ท่ามกลาง

มหาชน ในวันเฉลิมฉัตรมงคลนั่นเอง. นางสนมกำนัลก็ดี นักพ่อนรำทั้งหลาย
ก็ดี ได้สดับคาถาเพลงขับนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า นี่เป็นเพลงขับเฉลิมฉลอง
เนื่องในวันมงคล ของพระราชของเราทั้งหลาย จึงพากันขับร้องบทเพลง
พระราชนิพนธ์นั้นด้วยกัน ประชาชนชาวพระนครแม่ทั้งหมดทราบว่าเป็นเพลงขับ
เป็นที่โปรดปราน พอพระราชหฤทัยของพระราชาก็พากันขับร้องบทพระราชนิพนธ์
นั้นแหละ ต่อ ๆ กันไปโดยลำดับ. ฝ่ายพระจิตตบัณฑิตดาบส อยู่ใน
หิมวันตประเทศนั้นแล ใคร่ครวญพิจารณาว่า สัมภูตบัณฑิตผู้น้องชายของ
เรา ได้ครอบครองเสวตฉัตรแล้วหรือว่ายังไม่ได้ครอบครอง ทราบว่าได้
ครอบครองแล้ว จึงคิดว่า บัดนี้เรายังไม่สามารถเพื่อจะไปสั่งสอนพระราช
ซึ่งได้เสวยราชสมบัติใหม่ ให้ทรงรู้แจ้งซึ่งธรรมวิเศษได้ก่อน เราจักเข้าไปหา
ท้าวเธอในเวลาที่ยังทรงพระชราภาพ กล่าวธรรมกถา แล้วชักนำไปบรรพชา
ดังนี้แล้วจึงมิได้เสด็จไปตลอดระยะเวลา ๕๐ ปี ในเวลาที่พระราชาทรงเจริญ
ด้วยพระโอรสและพระธิดาแล้ว จึงเหาะมาทางอากาศด้วยฤทธานุภาพ ลงที่
พระราชอุทยาน นั่งพักอยู่บนแท่นมณฑลศิลาอาสน์ราวกับพระปฎิมาทองคำ.
ขณะนั้นมีเด็กคนหนึ่ง ขับเพลงบทพระราชนิพนธ์ เก็บพินอยู่. จิตตบัณฑิต
ดาบสเรียกเด็กนั้นมา เด็กก็มาไหว้พระดาบสแล้วยืนอยู่. ที่นั่นพระจิตตบัณฑิต
ดาบส จึงกล่าวกะเด็กนั้นว่า ตั้งแต่เข้ามา เจ้าขับเพลงขับบทเดียวนี้เท่านั้น
ไม่รู้จักเพลงอย่างอื่นบ้างเลยหรือ? เด็กตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมรู้
บทเพลงแม้อย่างอื่น เป็นอันมาก แต่บทเพลงทั้งสองบทนี้เป็นบทที่พระราช
ทรงโปรดปราน พอพระราชหฤทัย เพราะฉะนั้น กระผมจึงขับร้องเฉพาะ
เพลงบทนี้เท่านั้น พระดาบสถามต่อไปว่า ก็มีใคร ๆ ขับร้องเพลงขับตอบบท
พระราชนิพนธ์บ้างหรือไม่? เด็กตอบว่า ไม่มีเลยขอรับ. พระดาบสจึงกล่าวว่า

ก็เจ้าเล่า จักสามารถเพื่อจะขับบทเพลงตอบอยู่หรือ ? เด็กตอบว่า เมื่อกระผมรู้
ก็จักสามารถ. พระดาบสกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงขับบทเพลง
พระราชนิพนธ์ทั้งสองแล้ว เจ้าจงจำเอาบทเพลงขับที่สามนี้ไปร้องขับตอบเถิด
แล้วสอนเพลงขับนั้นให้เด็กส่งไป พร้อมกับสั่งว่า เจ้า ไปขับร้องในสำนักของ
พระราชินี พระราชาทรงเลื่อมใสจักพระราชทานยศยิ่งใหญ่แก่เจ้า. เด็กนั้นรีบ
ไปยังสำนักของมารดาให้ช่วยประดับตกแต่งตนแล้ว ไปยังประตูพระราชนิเวศน์
ตั้งราชบุรุษให้กราบทูลพระราชินีว่า ได้ยินว่า มีเด็กคนหนึ่งจักมาขับร้อง
บทเพลงตอบกับด้วยพระองค์ ครั้นเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงเข้าไป
ไปถวายบังคม อันพระราชินีตรัสถามว่า พ่อเด็กน้อย เขาว่าเจ้าจักมาร้องเพลง
ตอบกับเราหรือ ? ก็กราบทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า เป็นความจริง
พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลให้พระราชินีมีพระราชโองการ ให้ราชบริพารทั้งหลาย
มาประชุมกัน เมื่อราชบริพารประชุมพร้อมกันแล้ว จึงกราบทูลพระราชินีว่า
ขอพระองค์โปรดทรงขับร้องเพลงบทพระนิพนธ์ของพระองค์ก่อนเถิด ข้าพระ-
พุทธเจ้าจักขับบทเพลงถวายตอบทีหลัง. พระราชินีได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา
ความว่า

กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผล
เสมอไป จินตนาการว่ากรรม แม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผล
เป็นไม่มี เราได้เห็นตัวของเรา ผู้ชื่อว่า สัมภูตะ มี
อาณูภาพมาก อันบังเกิดขึ้นด้วยผลบุญ เพราะกรรม
ของตนเอง กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อม
มีผลเสมอไป จินตนาการว่ากรรมแม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้
ผลเป็นไม่มี มโนรถของเราสำเร็จแล้ว แม้ฉันใด
มโนรถแม้ของจิตตบัณฑิต พระเชษฐาของเรา ก็คง
สำเร็จแล้วฉันนั้น กระมังหนอ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น กมฺมุณา กิณฺจน โมฆมตฺถิ นี้

พระราชารัศมีหมายถึง อปราปรเวทนียกรรม ว่าในกรรมที่บุคคลทำแล้วทั้งดี และชั่ว กรรมแม้เล็กน้อยเพียงอย่างเดียว ที่จะเชื่อว่าเป็นโมฆะไม่มี คืออะไร ผลเสียเลย หามิได้ ต้องให้ผลก่อน จึงจักพ้นไปได้. บทว่า สมฺภูตํ ความว่า พระเจ้าสัมภูตบัณฑิต ตรัสเรียกพระองค์เองว่า เราเห็นตัวเองซึ่งมีชื่อว่า สัมภูตะ. บทว่า สกมฺมุณา ปุณฺณผลูปฺปนฺนา ความว่า ข้าพเจ้าเห็นตัว ข้าพเจ้า ผู้บังเกิดขึ้นด้วยผลแห่งบุญ เพราะกรรมของตน คือบังเกิดขึ้นด้วย ผลแห่งบุญ เพราะอาศัยกรรมของตนเป็นเหตุเป็นปัจจัย.

บทว่า กจฺจिณฺ จิตฺตสฺสปี ความว่า แท้จริง เราทั้งสองได้รักษาศีล ร่วมกันมา ไม่นานนักข้าพเจ้าก็ถึงซึ่งยศใหญ่ ด้วยผลแห่งศีลนั้นเองก่อน ฉันทิ มโนรธแม้แห่งจิตตเสฐฐาพระภาคของเรา จะสำเร็จสมความมุ่งหมาย ฉันทิ เหมือนกัน ดังมโนรธของเราหรือไม่หนอ.

เมื่อพระเจ้าสัมภูตะขับเพลงคาถาสองบทจบลง कुमारเมื่อจะขับเพลง ตอบถวาย จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ กรรมทุกอย่างที่
นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรม
แม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผลเป็นอันไม่มี มโนรธของ
พระองค์สำเร็จแล้ว แม้ฉันทิ ขอพระองค์โปรดทราบ
เถิดว่า มโนรธของจิตตบัณฑิต ก็สำเร็จแล้วฉันทิ
เหมือนกัน.

พระราชาทรงสดับคานานี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาที่ ๔ ความว่า

เจ้าหรือคือจิตตะ เจ้าได้ฟังคำนี้มาจากคนอื่น
หรือว่าใครบอกเนื้อความนี้แก่เจ้า คานานี้เจ้าขับดีแล้ว
เราไม่มีความสงสัย เราจะให้บ้านส่วยร้อยตำบลแก่เจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตมณฺเฑโตะ** เม ความว่า ถ้อยคำที่ว่า
เชษฐภคินีของพระเจ้าสัมภุตะ นามว่า จิตตบัณฑิตนี้ เจ้าได้ยินมาแต่สำนัก
จิตตบัณฑิตคนนั้น ผู้กล่าวอยู่หรือ ? บทว่า **โกจิ น** ความว่า หรือว่าใคร
บอกเนื้อความนี้แก่เจ้าว่า จิตตบัณฑิตผู้พระภคินีของพระเจ้าสัมภุตราชเราเห็น
แล้ว. บทว่า **สุกิตฺตา** ความว่า ภคินีเจ้าจับดีแล้ว แม้โดยประการทั้งปวง
เราไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในเพลงจับนี้. บทว่า **คามวรี สตณฺจ** ความว่า
พระเจ้าสัมภุตราชตรัสว่า เราจะให้บ้านส่วยร้อยตำบลเป็นรางวัลแก่เจ้า.

ลำดับนั้น กุมารจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าหาใจจิตตะไม ข้าพระพุทธเจ้า
ฟังคำนี้มาจากคนอื่น และฤๅษีได้บอกเนื้อความนี้
แก่ข้าพระพุทธเจ้าแล้วตั้งว่า เจ้าจงไปจับภคินี **ตอบ**
ถวายพระราชพา พระราชาทรงพอพระทัยแล้ว **จะฟัง**
พระราชทานบ้านส่วยให้แก่เจ้าบ้างกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตมตฺถึ** ความว่า พระฤๅษีรูปหนึ่ง
นั่งอยู่ในพระอุทยานของพระองค์ บอกเนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้า.
พระเจ้าสัมภุตราชทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า ชะรอย
พระดาบสนั้น จักเป็นจิตตบัณฑิตผู้เชษฐภคินีของเรา เราจักไปพบพระเชษฐ-
ภคินีของเรานั้น เมื่อจะตรัสใช้ให้ราชบุรุษเตรียมกระบวน จึงตรัสพระคาถา
สองคาถา ความว่า

ราชบุรุษทั้งหลาย จงเทียมราชรถของเรา
จัดแจงให้ดี ผู้กรัดจัดสรรให้ดังงามวิจิตร จงผู้กรัด
สายประคนมงคลหัตถี นายหัตถาจารย์จงขึ้นประจำคอ

จงนำเอาเกร็ดโศภนสังข์มาตระเตรียม เจ้าหน้าที่
ทั้งหลายจงเทียมยานพาหนะโดยเร็ว วันนี้แลเราจักไป
เยี่ยมเยียนพระฤาษี ซึ่งนั่งอยู่ ณ อาศรมสถานให้ถึงที่
ที่เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หลยณนตุ แปลว่า จงนำมาเตรียมไว้.
บทว่า อสุสมนตุ ตักบทเป็น อสุสมิ ตั แปลว่า ยังอาศรมบทนั้น.

พระเจ้าสัมภุตราช ครั้นดำรัสสั่งอย่างนี้แล้ว เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง
เสด็จไปโดยพลัน จอดราชรถไว้ที่ประตูพระราชอุทยาน แล้วเสด็จเข้าไปหา
พระดาบสจิตตบัณฑิตนัมสการแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง มี
พระราชฤทัยชื่นชมโสมนัส ตรัสพระคาถาที่ ๘ ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ลาภดีแล้วหนอ กาลาอันข้าพเจ้า
จับดีแล้วในท่ามกลางบริษัท ข้าพเจ้าได้พบพระฤาษี
ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลพรต เป็นผู้มีความชื่นชมยินดี ปิติ-
โสมนัสยิ่งนัก.

พระคาถานี้มีอรรถาธิบายว่า กาลาที่ข้าพเจ้าจับกล่อมในท่ามกลาง
บริษัท ในวันฉัตรมงคลของข้าพเจ้านั้น เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้พบพระฤาษี
ผู้เข้าถึงศีลและพรตแล้ว ถึงความปิติโสมนัสหาที่เปรียบมิได้ นับว่าข้าพเจ้า
ได้ลาภอันดียิ่งทีเดียว.

จำเดิมแต่ได้พบพระจิตตบัณฑิตดาบสแล้ว พระเจ้าสัมภุตราช ทรง
ชื่นชมโสมนัสยิ่ง เมื่อจะมีพระราชดำรัสตรัสสั่ง ซึ่งราชกิจมีอาทิว่า ท่าน
ทั้งหลายจงลาดบัลลังก์เพื่อเชษฐภคดาของเร จึงตรัสคาถาที่ ๙ ความว่า

ขอเชิญท่านผู้เจริญ โปรดรับอาสนะ น้ำ และ
รองเท้าของข้าพเจ้าทั้งหมดเถิด ข้าพเจ้ายินดีต้อนรับ
ท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรแก่การต้อนรับ
ขอท่านผู้เจริญ เชิญรับสักการะอันมีค่าของข้าพเจ้า
ทั้งหลายด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อकुเม ความว่า ข้าพเจ้าขอต้อนรับ
ท่านผู้เจริญ ในสิ่งของอันมีราคาควรเพื่อการต้อนรับแขก. บทว่า กुरुเต โน
ความว่า ขอเชิญท่านผู้เจริญจงรับประเคน สิ่งอันมีค่านี้ของข้าพเจ้าทั้งหลาย
ด้วยเถิด.

ครั้นพระเจ้าสัมภุตบัตถิต ทรงทำการปฏิสันถาร ด้วยพระดำรัสอัน
อ่อนหวานอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแบ่งราชสมบัติถวายกึ่งหนึ่งจึงตรัสพระคาถา
นอกนี้ ความว่า

ขอเชิญพระเชษฐาทรงสร้างปราสาทอัน
เป็นที่อยู่น่ารื่นรมย์สำหรับพระองค์เถิด จงทรงบำรุง
บำเรอด้วยหมูนารีทั้งหลาย โปรดให้ออกาสเพื่ออนุ-
เคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด แม้เราทั้งสองก็จะครอบ
ครองอิสริยยสมบัตินี้ร่วมกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมิ อีสุสริยิ ความว่า เราจะเป็นกษัตริย์
กันทั้งสององค์ แบ่งราชสมบัติกันคนละครึ่ง แล้วเสวยราชย์ครอบครองอยู่
ในอุตุตตปัญจาลนคร แคว้นกปีลรัฐ.

พระจิตตบัตถิตดาบสฟังพระดำรัส ของพระเจ้าสัมภุตราชแล้ว
เมื่อจะแสดงธรรมเทศนาถวาย จึงกล่าวคาถา ๖ คาถา ความว่า

ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงเห็นผลแห่งสุจริต
อย่างเดียว ส่วนอตมาภาพเห็นผลแห่งสุจริต และ
ทุจริตที่สั่งสมไว้แล้ว เป็นวิบากใหญ่จึงสำรวจตน
เท่านั้น มิได้ปรารถนาบุตร ปศุสัตว์หรือทรัพย์ ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีกำหนดร้อยปีเป็นอย่าง
มาก ไม่เกินกำหนดนั้นไปได้เลย ย่อมจะเหือดแห้งไป
เหมือนไม้่อที่ถูกตัดแล้ว มิแต่จะเหี่ยวแห้งไปจะนั้น
ในช่วงชีวิตอันจะต้องเหือดแห้งไปนั้น จะมัวเพลิด-
เพลิดไปใย จะมัวเล่นคึกคะนองไปทำไม ความยินดี
จะเป็นประโยชน์อะไร ประโยชน์อะไรด้วยการแสวง
หาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภรรยา
สำหรับอตมา ดูก่อนมหาบพิตร อตมาพ้นแล้วจาก
เครื่องผูก อตมารู้ชัดอย่างนี้ว่า มัจจุราชจะไม่รังควาน
เราเป็นอันไม่มี เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชครอบงำแล้ว
ความยินดีจะเป็นประโยชน์อะไร จะมีประโยชน์อะไร
ด้วยการแสวงหาทรัพย์ ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็น
จอมนระ ชาตีกำเนิดของพวกเราไม่สม่าเสมอกัน
กำเนิดแห่งคนจัณฑาลจัดว่าเลวทรามในระหว่างมนุษย์
เมื่อชาติก่อนเราทั้งสองได้อยู่ร่วมกัน ในครรภ์แห่ง
นางจัณฑาล เพราะกรรมอันชั่วช้าของตน เราทั้งสอง
ได้เกิดเป็นคนจัณฑาล ในกรุงอุชเชนีวันตีชนบท
ครั้งจุติจากอัฐภาพนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเนื้อสองตัว

พี่น้อง อยู่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ครั้นจุติจากอัทธานันแล้ว ได้เกิดเป็นนกเขาสองตัวพี่น้อง อยู่ฝั่ง รัมมทานที ครั้นจุติจากอัทธานันแล้ว คราวนี้ อาตมาภาพเกิดเป็นพราหมณ์ มหาบพิตรทรงสมภพ เป็นกษัตริย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทูจจริตสุส ความว่า คุณก่อนมหาบพิตร พระราชสมภาร พระองค์ทรงเห็นแต่ผลแห่งสุจริตอย่างเดียว ส่วนอาตมาภาพ เห็นทั้งผลแห่งทุจริตและสุจริตทีเดียว ด้วยว่าเราทั้งสองได้บังเกิดในกำเนิดคน จัณฑาล ในอัทธานที ๔ แต่อัทธานที ด้วยผลแห่งทุจริต พวกนี้รักษาศีลอยู่ใน อัทธานันไม่นาน ด้วยผลแห่งศีลอันสุจริตนั้น พระองค์ทรงบังเกิดในตระกูล กษัตริย์ อาตมาภาพเกิดในตระกูลพราหมณ์ เพราะอาตมาภาพเห็นผลแห่ง ทุจริตและสุจริตอันเคยสั่งสมดีแล้ว ว่าเป็นวิบากใหญ่อย่างนี้ จึงจักสำรวมตน เท่านั้น ด้วยความสำรวมคือศีล จะปรารถนาบุตร ปศุสัตว์ หรือชนสารสมบัติ ก็หามิได้.

บทว่า ทเสวิมา วสุทสา ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า เพราะ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ มีกำหนดสิบปีสิบหน คือร้อยปีเท่านั้น ด้วยสามารถแห่งหมวดสิบเหล่านี้ คือ มันททสกะ สิบปีแห่งความเป็นเด็กอ่อน ๑ จิตทาทสกะ สิบปีแห่งการเล่นกึ่งคนอง ๑ วัณณทสกะ สิบปีแห่งความ สวยงาม ๑ พลทสกะ สิบปีแห่งความมีกำลังสมบูรณ์ ๑ ปัญญาทสกะ สิบปี แห่งความมีปัญญารอบรู้ ๑ หานิทสกะ สิบปีแห่งความเสื่อม ๑ ปีภารทสกะ สิบปีแห่งความมีกายเสื่อมไปข้างหน้า ๑ ว่างทสกะ สิบปีแห่งความมีกายคดโกง ๑ โมมุททสกะ สิบปีแห่งความหลงเลอะเลือน ๑ สยันทสกะ สิบปีแห่งการ นอนอยู่กับที่ ๑. ชีวิตนี้ย่อมไม่ถึงขั้นลำดับทสกะเหล่านี้ครบทั้งหมด ตามที่

กำหนดไว้. โดยที่แท้จริงไม่ทันถึงเขตที่กำหนดนั้นเลย ก็ชุบชีวิตเหี่ยวแห้งไป
ตั้งไม้้อที่ถูกต้องแล้วจะนั้น ถึงแม่สัตว์เหล่าใดมีอายุอยู่ได้ครบ ๑๐๐ ปีบริบูรณ์
รูปธรรมและอรุปรธรรมของสัตว์แม่เหล่านั้น อันเป็นไปในมณฑลสกะถูกต้องแล้ว
ย่อมผันแปรเหือดแห้งอันตรายไป ในระยะมณฑลสกะนั่นเอง คุจไม้้อที่เขา
ตัดแล้วตากไว้ที่แดดจะนั้น. ที่จะล่วงเลยกำหนดนั้น จนถึงขั้นจิตตาทสกะ
หาไม่ได้ วัฒนทสกะเป็นต้น อันเป็นไปแล้วในจิตตาทสกะเป็นต้นก็อย่างเดีย
วกัน.

บทว่า **ตตฺถ** ความว่า เมื่อชีวิตนั้นต้องชุบชีวิตเหี่ยวแห้งไปด้วยอาการ
อย่างนี้ ความเพลิดเพลิดยินดีเพราะอาศัยเบญจกามคุณ จะมีประโยชน์อะไร ?
การเล่นคึกคะนองด้วยสามารถแห่งการเล่นทางกายเป็นต้น จะมีประโยชน์อะไร
ความยินดีด้วยสามารถแห่งความโสมนัส จะมีประโยชน์อะไร ? การแสวงหา
ธนสารสมบัติจะมีประโยชน์อะไร ? ประโยชน์อะไร ด้วยลูก ด้วยเมียของ
อาตมาภาพ อาตมาภาพหลุดพ้นแล้วจากเครื่องผูกคือบุตรและภรรยาฉันนั้น.

บทว่า **อนฺตเกนาธิปฺนฺนุสฺส** ความว่า อันมฤตยูผู้กระทำที่สุดแห่ง
ชีวิตครอบงำแล้ว. บทว่า **ทฺวิปทกนิฏฺฐา** ความว่า (กำเนิดคนจันฑาล)
นับเป็นกำเนิดต่ำต้อย ในระหว่างมวลมนุษย์ผู้มีสองเท้าด้วยกัน. บทว่า
อวสิมฺหา ความว่า เราแม่ทั้งสองคนได้เคยอยู่ร่วมกันมา.

บทว่า **จณฺฑทลาหฺมฺหา** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า เมื่อก่อน
นับถอยหลังจากนี้ไป ๔ ชาติ เราทั้งสองได้เกิดเป็นคนจันฑาลอยู่ในพระนคร
อุชเชนี แคว้นอวันตีรัฐ เคลื่อนจากอัทธานั้นแล้ว เราแม่ทั้งสอง ได้เกิด
เป็นมฤคโปดก อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานที มีนายพรานผู้หนึ่งฆ่าเราแม่ทั้งสอง
ซึ่งยืนพิงกันอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานัน จนสิ้นชีวิต
เคลื่อนจากอัทธานั้นแล้วไปเกิดเป็นนกเขา อยู่ร่วมกันที่ฝั่งน้ำ "รัมมทานที"

มีเนสาทผู้หนึ่งดักขำทำลายเราให้ถึงตายด้วยการประหารคราวเดียวเท่านั้น ครั้น
เคลื่อนจากอัฐภานี้ มาในชาตินี้ เราทั้งสองเกิดเป็นพราหมณ์ และกษัตริย์
คือ อาตมาภาพเกิดในตระกูลพราหมณ์ในพระนครโกสัมพี พระองค์เกิดเป็น
กษัตริย์ในพระนครนี้ ครั้นพระโพธิสัตว์ ประกาศชาติกำเนิดอันลามกต่ำต้อย
ที่ผ่านมาแล้ว แก่พระเจ้าสัมภุตราชนั้น ด้วยประการดังกล่าวมานี้แล้วแสดงว่า
อายุสังขาร แม้ในชาตินี้มีเวลาเล็กน้อย ให้พระเจ้าสัมภุตราชนตรงเกิดอุตสาหะ
ในบุญกุศลทั้งหลาย ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ติดต่อกันไป ความว่า

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่ความ
ตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่อนรชน
ถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน ดู-
ก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลายมีทุกข์เป็น
กำไรเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่
ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของน้อย เมื่
นรชนถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน
ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีทุกข์
เป็นผลเลย ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกขรณำเข้าไปสู่
ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลาย เป็นของน้อย เมื่
นรชนถูกขรณำเข้าไปสู่ความตาย ย่อมไม่มีผู้ต้านทาน
ดูก่อนพระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำ
ของอาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมทั้งหลาย อันมีศีระ

เกลือกกลั้วด้วยกิเลสฐลี ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถูกชรา
นำเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลายเป็นของ
น้อย ชราย่อมกำจัดวาระของนรชนผู้แก่เฒ่า คู่ก่อน
พระเจ้าปัญจาลราช มหาบพิตรจงทรงทำตามคำของ
อาตมาภาพ อย่าทรงทำกรรมที่ให้เข้าถึงนรกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนียติ ความว่า คู่ก่อนมหाराชเจ้า
ชีวิตแม่นี้ ย่อมเข้าไปใกล้ความตาย เพราะอายุของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นนี้
มีน้อย ชื่อว่า นิดหน่อยเพราะเล่นไปได้น้อยบ้าง เพราะดำรงอยู่ได้น้อยบ้าง
เป็นเช่นเดียวกับหยาดน้ำค้างที่ติดอยู่ปลายหญ้า อันเหือดแห้งด้วยแสงพระ-
อาทิตย์อุทัยฉะนั้น.

บทว่า น สนฺติ ตาณา ความว่า เพราะว่าเมื่อนรชนอันชราน่า
เข้าไปใกล้ความตายแล้ว ปิยชนทั้งหลายมีบุตรเป็นต้น จะเป็นผู้ที่ต้านทาน
ป้องกันไว้ได้ ก็หามิได้. บทว่า มเมว วากุญฺ ความว่า ซึ่งถ้อยคำของ
อาตมาภาพนี้. บทว่า มากาติ ความว่า อย่าได้ถึงความประมาทมัวเมา
เพราะเหตุแห่งกามคุณมีรูปเป็นต้น แล้วกระทำการที่มีทุกข์เป็นกำไรอันเป็น
เครื่องให้เจริญด้วยทุกข์ในอบายมีนรกเป็นต้น. บทว่า ทุกฺขผลานิ ได้แก่
กรรมที่มีทุกข์เป็นผล. บทว่า รหฺสฺสฺสฺราณี ได้แก่กรรม อันเป็นเหตุให้
ศิระะเกลือกกลั้วด้วยฐลี คือกิเลส. บทว่า วณฺณ ความว่า ชราย่อมกำจัด
วาระแห่งสิริระะของนรชน ผู้เสื่อมวัยทรุดโทรม บทว่า นิรยุปฺปตฺตฺติยา
ความว่า อย่าได้สร้างกรรมเพื่อจะไปบังเกิดในนรก อันหาความยินดีมิได้เลย.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้ากล่าวอยู่อย่างนี้ พระเจ้าสัมภุตราชทรงรู้สึกพระ-
องค์ แล้วตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ข้าแต่ภิกษุ ถ้อยคำของพระคุณเจ้านี้เป็นคำจริง
แท้ทีเดียว พระฤๅษีกว่าไว้นั้นใด คำนี้ก็เป็นอย่างนั้น
แต่ว่ากามทั้งหลายของข้าพเจ้ายังมีอยู่มาก กามเหล่านี้
นั้น คนเช่นข้าพเจ้าสละได้ยาก ช้างจมอยู่ที่ท่ามกลาง
หล่มแล้ว ย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้ด้วยตนเอง
ฉันใด ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส ก็ยังไม่
สามารถปฏิบัติตนตามทางของภิกษุได้ฉันนั้น ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้เจริญ อนึ่ง บุตรจะมีความสุขได้ด้วยวิธีใด
มารดาบิดาพร่ำสอนบุตรด้วยวิธีนั้นฉันใด ข้าพเจ้าจะ
จากโลกนี้ไปแล้วจะพึงเป็นผู้มีความสุขอันนานได้ด้วย
วิธีใด ขอพระคุณเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้า ด้วยวิธี
นั้น ฉันนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุปปรูปา** ความว่า กามกิเลสทั้งหลาย
ของข้าพเจ้า ยังมีชาติมิใช่ชนิดหน้อย คือมากมาย หาประมาณมิได้. บทว่า
เต ทูจฺจชา มาทิสฺสเกน ความว่า ข้าแต่ภิกษุผู้เชษฐภาดา ท่านละกิเลส
ทั้งหลายดำรงตนอยู่ได้แล้ว ส่วนข้าพเจ้ายังจมอยู่ในเปือกตม คือ กามกิเลส
เพราะเหตุนี้ คนเช่นข้าพเจ้าจะสละกามกิเลสเหล่านั้นได้ยากยิ่ง.

ด้วยบทว่า **นาโค ยถา** นี้ พระเจ้าสัมภูตราชทรงแสดงถึงความที่
พระองค์จมลงในเปือกตมคือกามกิเลส. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺยสนฺโน**
ความว่า ข้าพเจ้าจมลงแล้ว คือ ลื่นไหลลงแล้ว ได้แก่ ถล่มไปแล้ว.
อีกอย่างหนึ่งปาฐะ ก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **มคฺคํ** ได้แก่ มรรคาแห่ง
โอวาทานุสาสนีของท่าน. บทว่า **นानุพฺพชามิ** ความว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถ

จะบรรพชาได้ ขอท่านจงโปรดให้โอรพแก่ข้าพเจ้าผู้ดำรงอยู่ในภรรยาวิสัยนี้.
เท่านั้นเถิด. บทว่า อนุสาสเร แปลว่า ย่อมพร้าสอน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะพระเจ้าสัมภุตราชนั้นว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้จอมนรชน ถ้ามหาบพิตร
ไม่สามารถละกามของมนุษย์เหล่านี้ได้ไซ้ มหา-
บพิตรจงทรงเริ่มตั้งพลีกรรมอันชอบธรรมเถิด แต่การ
กระทำอันไม่เป็นธรรมขออย่าได้มีในรัฐสีมาของมหา-
บพิตรเลย ทูตทั้งหลายจงไปยังทิศทั้ง ๔ นิมนต์สมณะ
พราหมณ์ทั้งหลายมา มหาบพิตรจงทรงบำรุงสมณะ
พราหมณ์ทั้งหลายด้วยข้าว น้ำ ผ้า เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัย มหาบพิตรจงเป็นผู้มีกมลจิตอันผ่องใส
ทรงอังคาสสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ
ได้ทรงบริจาคทานตามสติกำลัง และทรงเสวยแล้ว
เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่ติเตียน จงเสด็จ
เข้าถึงสวรรค์สถานเถิด. ดูก่อนมหาบพิตร ก็ถ้าความ
เมาจะพึงครอบงำมหาบพิตรผู้อันหมุนารีทั้งหลายแวด-
ล้อมอยู่ มหาบพิตรจงทรงมนสิการคานนี้ไว้ แล้วพึง
ตรัสคานนี้ในท่ามกลางบริษัทว่า เมื่อชาติก่อนเราเป็น
คนนอนอยู่กลางแจ้ง อันมารดาจัญทาลเมื่อจะไปป่า
ให้ดื่มน้ำนม มาแล้ว นอนคลุกคลีอยู่กับสุนัขทั้งหลาย
จนเติบโต มาบัดนี้ คนนั้นใคร ๆ เขาก็เรียกกันว่า
พระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น อุตฺตาสหเส ความว่า ถ้าหาก
พระองค์จะไม่สามารถ. บทว่า ฆมฺมพลี ความว่า จงยึดเหนี่ยวเอากรรมิกพลี
อย่าให้บกพร่องโดยกรรมสมาเสมอ. บทว่า อฆมฺมถาโร เต ความว่า
อย่าทำลายวินิจฉัยกรรมอันโบราณกษัตริย์ทั้งหลายตั้งไว้ ประพฤติกรรมจรยา.

บทว่า นิมนฺติตา ความว่า เชื้อเชิญอาราธนาสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่
ในธรรมมา. บทว่า ยถานุกาโว ความว่า ตามสติกำลังของตน. บทว่า
อิเมว คาลํ พระโพธิสัตว์กล่าวหมายถึงข้อความกาลาที่จะกล่าวต่อไป ณ
บัดนี้.

ในกาลานั้น มีอธิบายดังนี้ คุก่อนมหाराชเจ้า ถ้าหากความมัวเมา
จะพึงครอบงำพระองค์ คือ ถ้าหากความมานะถือตัว ปราบกามคุณมีรูป
เป็นต้น หรือปราบความสุขเกิดแต่ราชสมบัติจะพึงบังเกิดขึ้นแก่พระองค์ ผู้
ห้อมล้อมด้วยหมู่สมณาริทั้งหลายไซ้รั ทันทินั้นพระองค์พึงทรงจินตนาการว่า
ในชาติปางก่อนเราเกิดในกำเนิดจัญฑาล ได้หลบนอนในที่ซึ่งเป็นอัปโลกาส
กลางแจ้ง เพราะไม่มีแม่เพียงกระท่อมมุงด้วยหญ้ามัดชิด ก็แลในกาลนั้น
นางจัญฑาลีผู้เป็นมารดาของเรา เมื่อจะไปสู่ป่า เพื่อหาฟืนและผักเป็นต้น
ให้เราอนกลางแจ้งท่ามกลางหมู่ลูกสุนัข ให้เราดื่มนมของตนแล้วไป เรานั้น
แวดล้อมไปด้วยลูกสุนัข ดื่มนมแห่งแม่สุนัข พร้อมด้วยลูกสุนัขเหล่านั้น จึง
เจริญวัยเติบโต เราเป็นผู้มีเชื้อชาติต่ำช้ามาอย่างนี้ แต่วันนี้เกิดเป็นผู้ที่ประชาชน
เรียกว่ากษัตริย์ คุก่อนมหाराชเจ้า เพราะเหตุนี้แล เมื่อพระองค์จะทรงสอน
ตนเองด้วยเนื้อความนี้ พึงตรัสคาถาว่า ในชาติปางก่อนเราเป็นสัตว์นอนอยู่ใน
อัปโลกาสกลางแจ้ง เมื่อนางจัญฑาลีผู้มารดาไปสู่ป่า เทียวไปทางโน้นข้าง
ทางนี้ข้าง เป็นผู้อันแม่สุนัขสงสาร ให้ดื่มนม คลุกคลีอยู่กับพวกลูก ๆ จึงเจริญ
เติบโตมาได้ แต่วันนี้ เรานั้นอันใคร ๆ เขาเรียกกันว่าเป็นกษัตริย์ ดังนี้.

พระมหาสัตว์ครั้งนี้ให้โอรสแก่พระเจ้าสัมภุตราชอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า
อาตมาภาพถวายโอรสแก่พระองค์แล้ว บัดนี้พระองค์จงทรงผนวชเสียเถิด
อย่าทรงเสวยวิบากแห่งกรรมของตนด้วยตนเลย แล้วเหาะขึ้นไปในอากาศยังละออง
ธุลีพระบาทให้ตกเหนือเศียรเกล้าของพระราชา แล้วเหาะไปยังหิมวันตประเทศ
ทันที ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรดูพระดาบสนั้นไปแล้ว เกิดความสังเวช
สลดพระทัย ยกราชสมบัติให้แก่ราชโอรสองค์ใหญ่ ตรัสสั่งให้พลนิทรากลับไป
ไปแล้ว บ่ายพระพักตร์เสด็จไปยังหิมวันตประเทศ (เพียงองค์เดียว) พระ-
มหาสัตว์เจ้า ทรงทราบการเสด็จมาของพระราชาแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่ญาติ
เป็นบริวาร มาต้อนรับพระราชาให้ทรงผนวชแล้วสอนกสิณปริกรรม. พระ-
สัมภุตราช บำเพ็ญทานและอภิญญาให้เกิดแล้ว. พระดาบสทั้งสองแม่เหล่านั้น
ได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้.

พระศาสดาครั้งนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ-
ทั้งหลาย โปราณกบัณฑิต แม้จะท่องเที่ยวไป ๓-๔ ภพ ก็ยังเป็นผู้มีความ
คุ้นเคยรักใคร่สนิทสนม มั่นคงอย่างนี้โดยแท้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า สัมภุ-
ตราชในครั้งนั้นได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนจิตตบัณฑิตดาบส ได้มาเป็น
เรตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจิตตสัมภุตราชก

๓. ลีวีราชชาดก

ว่าด้วยการให้ดวงตาเป็นทาน

[๒๐๖๖] ข้าพระพุทธเจ้า เป็นคนชราไม่เคยเห็น
ในที่ไกล มาเพื่อจะทูลขอพระเนตร ข้าพระพุทธเจ้า
มีนัยน์ตาข้างเดียว ข้าพระพุทธเจ้า ทูลขอแล้ว ขอ
พระองค์ได้โปรดพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่ง แก่
ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

[๒๐๖๗] ดูก่อนนวมพิภ ใครเป็นผู้แนะนำท่าน
ให้มาขอดวงตาเรา ณ ที่นี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
ดวงตาใด ว่ายากที่บุรุษจะสละได้ ท่านมาขอดวงตา
นั้น อันเป็นอวัยวะเบื้องสูง ยากที่จะสละได้ง่าย ๆ.

[๒๐๖๘] ในเทวโลกเขาเรียกผู้ใดว่า สุขุมบดี
ในมนุษย์โลกเขาเรียกท่านผู้นั้นว่า " มจฺวา " ข้าพระ-
พุทธเจ้าเป็นนวมพิภ ท่านผู้นั้นแนะนำให้มาขอ
พระเนตร ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นนวมพิภ การขอ
ของข้าพระพุทธเจ้าไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่า ขอพระองค์
ทรงพระราชทานพระเนตร แก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้มาขอ
เถิด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ดวงตาใดยากที่บุรุษจะ
สละได้ ขอพระองค์โปรดพระราชทานดวงพระเนตร
นั้น ที่ไม่มีสิ่งอื่นจะยิ่งกว่า แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

ท่านมาด้วยประโยชน์อันใด ปรารถนาประโยชน์
สิ่งใด ความดำริเหล่านั้น เพื่อประโยชน์นั้น ๆ ของ
ท่านจงสำเร็จเถิด ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงได้ดวงตา
เถิด เมื่อท่านขอข้างเดียว เราจะให้ทั้งสองข้าง ขอ
ท่านจงมีจักขุด้วยจักขุของเราไปเถิด ท่านปรารถนา
สิ่งใดจากเราผู้มุ่งหมายอยู่ สิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่าน
เถิด.

[๒๐๖๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประ-
เสริฐ ของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์อย่าทรง
พระราชทานดวงพระเนตรเลย อย่าทรงทอดทิ้งข้า
พระพุทธรเจ้าทั้งปวงเลย ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอ
พระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์เถิด แก้วมุกดา แก้ว
ไพฑูรย์มีเป็นอันมาก ข้าแต่มหाराชเจ้าผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ พระองค์จงทรงพระราชทานรถที่เทียม
แล้ว ม้าอาชาไนย ข้างตัวประเสริฐที่ตบแต่งแล้ว ที่อยู่
และเครื่องบริโศกที่ทำด้วยทองคำเถิด ข้าแต่พระองค์
ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์จงทรงพระราชทานเหมือนกับ
ชาวสีพีทั้งปวง ที่มีเครื่องใช้สอย มีรถแวดล้อม
พระองค์อยู่โดยรอบทุกเมื่อ ฉะนั้นเถิด.

[๒๐๗๐] ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่า
ไม่ให้ ผู้นั้นเหมือนกับสวบบ่วงที่ตกลงยังพื้นดินไว้ที่
คอ ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้น

เป็นคนลามกยิ่งกว่าผู้ที่ลามก ทั้งจะต้องเข้าถึงสถานที่
ลงอาญาของพญายม ความจริงผู้ขอได้ขอสิ่งใดไว้
ผู้ให้ก็ควรจะให้สิ่งนั้นแหละ ผู้ขอยังไม่ได้ขอสิ่งใดไว้
ผู้ให้ก็อย่าพึงให้สิ่งนั้น พรหมณ์ได้ขอสิ่งใดไว้กะเรา
เราก็คงให้สิ่งนั้นนั่นแหละ.

[๒๐๗๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชา พระ-
องค์ทรงปรารถนา พระชนมายุ วรรณะ สุขะ และพละ
อะไรหรือ จึงทรงพระราชทานพระเนตร พระองค์
ทรงเป็นพระราชาแห่งชาวสีพี ไม่มีใครประเสริฐยิ่ง
ไปกว่า ทรงพระราชทานพระเนตร เพราะเหตุปรโลก
หรืออย่างไร ?.

[๒๐๗๒] เราให้ดวงตาเป็นทานนั้น เพราะยศก็
หาไม่ เราจะได้ปรารถนาบุตร ทรัพย์หรือแวนแคว้น
เพราะผลแห่งการให้ดวงตานี้ก็หาไม่ อีกประการหนึ่ง
ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ท่านได้เคยประพฤติกันมา
แล้วแต่โบราณ เพราะเหตุนี้แหละ ใจของเราจึงยินดี
ในทาน.

[๒๐๗๓] ดวงตาทั้งสองข้างจะได้เป็นที่เกลียดชัง
ของเราก็คหาไม่ ตนของตนเองก็หาได้เป็นที่เกลียดชัง
ของเราไม่ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา
เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้ดวงตา

[๒๐๗๔] ดูก่อนสิวิกะ ท่านเป็นมิตรสหายของ
เรา ท่านเป็นคนศึกษามาดีแล้ว จึงกระทำตามคำของ

เราให้ตี จงควักดวงตาทั้งสองของเรา ผู้ปรารถนาอยู่
แล้ววางลงในมือของพราหมณ์วณิกเถิด.

[๒๐๗๕] พระเจ้าสีวิราช ทรงเตือนให้หมอ
สีวิกะ กระทำตามพระราชดำรัส หมอสีวิกะควักดวง
พระเนตรของพระราชอาออกแล้ว ทรงพระราชทานแก่
พราหมณ์ พราหมณ์ก็เป็นคนตาดี พระราชาก็เข้าถึง
ความเป็นคนตาบอด.

[๒๐๗๖] นับแต่นั้นมาสองสามวัน เมื่อพระ-
เนตรทั้งสองมีเนื้อออกขึ้นเต็มแล้ว พระราชาผู้บำรุง
สีพีรัฐ จึงตรัสเรียกนายสารตีผู้เข้าเฝ้าอยู่นั้นว่า ดูก่อน
สารตี ท่านจงเทียมยานเถิด เสร็จแล้วจงบอกให้เรา
ทราบ เราจะไปยังอุทยาน จะไปยังสระโบกขรณี และ
ราวป่า พอพระเจ้าสีวิราชเข้าไปประทับนั่งขัดสมาธิ
ริมขอบสระโบกขรณีแล้ว ท้าวสุขัมบดีสักกเทวราช
ก็เสด็จมาเฝ้าท้าวเธอ.

[๒๐๗๗] หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมแห่งเทพ
มาในสำนักของพระองค์แล้ว ข้าแต่พระราชอาณานิ ขอ
พระองค์จงทรงเลือกเอาพร ตามที่พระทัยปรารถนา
เถิด.

[๒๐๗๘] ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ทรัพย์ก็ดี กำลัง
ก็ดี ของหม่อมฉันมีเพียงพอแล้ว อนึ่ง คลังของ

หม่อมฉันก็มีเป็นอันมาก บัดนี้ หม่อมฉันเป็นคน
ตาบอด พอใจความตายเท่านั้น.

[๒๐๗๕] ดูก่อนบรมกษัตริย์ ผู้เป็นจอมนรชน
พระองค์จงตรัสถ้อยคำที่เป็นสัจจะ เมื่อพระองค์ตรัส
แต่ถ้อยคำที่เป็นสัจจะ พระเนตรจักเกิดขึ้นอีก.

[๒๐๗๖] บรรดาวณิกทั้งหลาย ผู้มีโคตรต่าง ๆ
กัน มาขอหม่อมฉัน แม้วณิกคนใดมาขอหม่อมฉัน
แม้วณิกนั้นก็เป็นที่รักแห่งใจของหม่อมฉัน ด้วยการ
กล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขูจงบังเกิดแก่หม่อมฉันเถิด.

[๒๐๗๗] พราหมณ์ผู้ใดมาขอหม่อมฉันว่า ขอ
พระราชทานพระเนตรเถิด หม่อมฉันได้ให้ดวงตา
ทั้งสอง แก่พราหมณ์ผู้นั้นซึ่งเป็นวณิก ปิตีและ
โสมนัสเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันยิ่งนัก ด้วยการ
กล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขูจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด.

[๒๐๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงสี่พีริฐ
พระองค์ตรัสพระคาถาแล้วโดยธรรม พระเนตรทั้งสอง
ของพระองค์ จะปรากฏเป็นตาทิพย์เห็นได้ทะลุกาย
นอกฝา ภายนอกกำแพงและภูเขา ตลอดร้อยโยชน์
โดยรอบ.

[๒๐๗๙] ใครหนอในโลกนี้ ถูกขอทรัพย์อันน่า
ปลื้มใจแล้ว แม้จะเป็นของพิเศษ แม้จะเป็นของที่รัก

อย่างดี ของตนจะไม่พึงให้ เราขอเตือนท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นชาวแคว้นสี่พีทุก ๆ คน ที่มาประชุมกัน จงดู
ดวงตาทั้งสองอันเป็นทิพย์ของเราในวันนี้ ตาทิพย์
ของเราได้เห็นทะลุภายนอกฝา ภายนอกกำแพง และ
ภูเขา ตลอดร้อยโยชน์โดยรอบ ในโลกอันเป็นที่อยู่
อาศัยของสัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าการ
บริจาคทาน เราได้ให้จักษุที่เป็นของมนุษย์แล้ว กลับ
ได้จักษุทิพย์ ดูก่อนชาวแคว้นสี่พีทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายเห็นจักษุทิพย์ที่เราได้นี้แล้ว จงให้ทานเสีย
ก่อน จึงค่อยบริโภคนกเถิด บุคคลผู้ให้ทานและบริโภคนก
แล้ว ตามอนุภาพของตนไม่มีใครจะติเตียนได้ ย่อม
เข้าถึงสุคติสถาน.

จบสี่วิราชาดกที่ ๓

อรรถกถาสีวิราชชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อสทิสทาน ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทูเร จ วถ์ เถโร ว คังนี้.

เรื่องปัจจุบันนิทานนั้น ได้กล่าวไว้พิสดารแล้ว ในสีวิราชชาดก ใน อัญจนนิบาตนั้นเอง.

ก็ในกาลนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงถวายบริวารครบทุกอย่างใน วันที่ ๗ แล้วทูลขออนุโมทนา. พระศาสดาไม่ได้ตรัสอะไรเลย เสด็จหลีก ไปแล้ว. พระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว เสด็จไปยังพระวิหาร ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงทำอนุโมทนา พระ- ศาสดาตรัสว่า คุณอนมหาบพิตร เพราะบริษัทไม่บริสุทธี แล้วทรงแสดง พระธรรมเทศนาโดยพระคาถาว่า น หเว กทริยา เทวโลกั วขนุติ เป็นต้น แปลว่า คนตระหนี่ทั้งหลาย ย่อมไปสู่เทวโลกไม่ได้เลย ดังนี้. พระราชา ทรงเลื่อมใส ทรงบูชาพระตถาคตด้วยผ้าอูตราสงค์ สีเวยกพัสตร์มีราคาแสนหนึ่ง แล้วเสด็จกลับพระนคร. ในวันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภา ว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าโกศลราชทรงถวายอสทิสทาน แล้วยังไม่อ้อมด้วย การถวายทานแม้ขนาดนั้น เมื่อพระทศพลทรงแสดงธรรมแล้ว ได้ถวายผ้า สีเวยกพัสตร์อันมีค่าแสนหนึ่งอีก อาวุโสทั้งหลาย ตลอดเวลาที่ทำวเชอทรง ถวายทาน ยังไม่รู้สักอ้อมพระทัยเลย พระศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูล ให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายขึ้นชื่อว่า พาหิรภันท์ บุคคลจะ

ให้ได้ง่าก็หาไม่ โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย กระทำขมพุกวีปทั้งสิ้นให้เป็นเนินสูงแล้ว ให้ทานบริจาคทรัพย์ วันละหกแสนทุก ๆ วัน ยังไม่อ้อมด้วยพาหิรกทานเลย ผู้ให้ของรักยอมได้ของรัก ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงได้ควักดวงตาทั้งสองให้ทานแก่യാจกผู้มาถึงเฉพะหน้า แล้วทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าสีวิมหาราช เสวยราชสมบัติในอริฏฐปุร-
นคร แคว้นสีวิรัฐ พระมหาสัตว์เจ้าบังเกิดเป็นพระราชโอรส ของท้าวเธอ.
พระประยูรญาติทั้งหลายขนานพระนามของพระกุมารนั้นว่า สีวิราชกุมาร.
พระราชกุมารเจริญวัยแล้วไปยังพระนครตักกศิลา ศึกษาศิลปศาสตร์จบแล้ว
กลับมาแสดงศิลปศาสตร์ถวายพระชนกทอดพระเนตร จนได้รับพระราชทาน
ยศเป็นมหาอุปราช ในเวลาต่อมา เมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคตแล้วก็ได้เป็น
พระราชภา ละครล่ออำนาจแก่อกคิเสย ไม่ยังทศพิชราชธรรมให้กำเริบ เสวย
ราชสมบัติโดยธรรม ให้สร้างศาลาโรงทานไว้ ๖ แห่งคือ ที่ประตูพระนคร ๔
แห่ง ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง และที่ประตูพระราชนิเวศน์อีก ๑ แห่ง
แล้วทรงยังมหาทานให้เป็นไป ด้วยทรงบริจาคทรัพย์วันละ ๖ แสนทุก ๆ วัน
และในวันอัฐมี จาคุททสี และปีณณรสี คือวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ
ท้าวเธอเสด็จลงสู่โรงทาน ตรวจตราการให้ทานเป็นราชกรณีกิจประจำ.

คราวหนึ่งเป็นวันปุณณมี คติที่ ๑๕ ค่ำ เวลาเช้าพระเจ้าสีวิราช
ประทับเหนือราชบัลลังก์ ภายใต้สมุสสิตเสวตฉัตร ทรงรำพึงถึงทานที่พระองค์
ทรงบริจาค มิได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิรวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ชื่อว่าพระองค์ยัง
ไม่เคยบริจาค จึงทรงพระดำริว่า พาหิรวัตถุที่ชื่อว่า เรายังไม่เคยบริจาค
ไม่มีเลย พาหิรกทานหาได้ยังเราให้ยินดีไม่ เราประสงค์จะให้อัมมัตติกทาน
โอหนอ เวลาที่เราไปในโรงทานวันนี้ ยากคนใดอย่าได้ขอพาหิรวัตถุเลย

พึงเอ่ยออกชื่อขอแต่อัชฌัตติกทานเถิด ก็ถ้าหากว่าใคร ๆ จะเอ่ยปากขอดวง-
หทัยของเราไซ้ร้ เราจะเอาหอกแหวนอรุประเทศนาควงหทัย ซึ่งมีหยาดโลหิต
ไหลอยู่ออกให้ คุณถอนปทุมชาติทั้งก้านขึ้นจากน้ำอันใสฉะนั้น ถ้าหากว่าใคร
เอ่ยปากขอเนื้อในสตรีรกายของเรา เราจะเอื้อเนื้อในสตรีระให้ คุณคนขุดจันทน์
แดงด้วยศาสตราสำหรับขุดฉะนั้น ถ้าหากว่าใครเอ่ยปากขอโลหิต เราจะวิ่ง
เข้าไปในปากแห่งยนต์ ให้คนนำภาชนะเข้าไปรองรับจนเต็มแล้วจึงจักให้โลหิต
หรือว่าถ้าใครจะพึงพูดกะเราว่า การงานในเรือนของเราไม่เรียบร้อย ท่านจง
เป็นทาสทำการงานในเรือนของเราดังนี้ เราจักละเพศกษัตริย์เสีย กระทำตน
ให้อยู่นอกตำแหน่ง แล้วประกาศตนทำการงานของทาส ถ้าใครเอ่ยปากขอ
ดวงตาของเรา เราจักฉีกดวงตาทั้งคู่ออกให้เหมือนดังฉีกจาวตาลฉะนั้น.
ท้าวเธอทรงดำริต่อไปว่า

วัตถุทานซึ่งเป็นของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่
เรายังไม่ได้บริจาคไม่มีเลย แม้ยากคนใดจะพึงขอ
ดวงตาของเรา เราจะไม่หวั่นไหวให้ดวงตาแก่จากนั้น
ทีเดียว

ดังนั้นแล้ว ทรงสรองสนานด้วยหมอน้ำหอม ๑๖ หม้อทรงประดับตกแต่ง
องค์ด้วยเครื่องสรรพอลังการ เสวยพระกระยาหารที่มีรสอันเลิศต่าง ๆ แล้ว
เสด็จประทับเหนือคอมงคลหัตถิอันประดับตกแต่งแล้ว ได้เสด็จไปสู่โรจนาน.

ท้าวสักกะทรงทราบอัชฌัตติกของพระองค์ จึงทรงดำริว่า วันนี้พระเจ้า
สีวิราชทรงพระดำริว่า จักฉีกดวงพระเนตรออกพระราชทานแก่ยากผู้มาถึง
ท้าวเธอจักอาจเพื่อพระราชทานหรือหาไม่หนอ เมื่อจะทดลองพระเจ้าสีวิราช
จึงทรงแปลงเป็นพราหมณ์ แก่ชรา ตาบอด ในเวลาที่พระราชเสด็จไปสู่

โรงงาน ได้ไปยืนอยู่ที่เนินแห่งหนึ่ง ยืนพระหัตถ์ออกถวายชัยมงคล. พระราชา ทรงไล่ช้างพระที่นั่งมุ่งเข้าไปหาพราหมณ์นั้น แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านพูดว่าอะไร? ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะท้าวเธอว่า ข้าแต่ มหาราชเจ้า โลกสันนิวัตทั้งสิ้น ก็ก่อกองด้วยเสียงแซ่ซ้องสาธุการ อาศัยพระอภัย- ยาศัยอันนุ่มไปในทานของพระองค์ ฟุ้งขจรอยู่เป็นนิตย์ ส่วนข้าพระองค์เป็น คนตาบอด พระองค์มีพระเนตรสองข้าง ดังนี้แล้ว เมื่อจะทูลขอดวงพระเนตร จึงตรัส พระคาถาที่ ๑ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนขรา ไม่แลเห็นในที่ไกล
มาเพื่อจะทูลขอพระเนตร ข้าพระพุทธเจ้ามีนัยน์ตา
ข้างเดียว ข้าพระพุทธเจ้าทูลขอแล้ว ขอพระองค์ได้
โปรดพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่ง แก่ข้าพระพุทธ-
เจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทูเร ความว่า อยู่ไกลจากที่นี่. บทว่า เถโร ความว่า เป็นคนผู้แต่ผู้เข้าถึงความคร่ำคร่าเพราะขรา. บทว่า เอกเนตฺตา ความว่า ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยเถิด ข้าพระพุทธเจ้าผู้มีนัยน์ตาข้างเดียว จักมีสองข้างได้ด้วยวิธีนี้.

พระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เรานั่งนี้ก็อยู่ใน ปราสาท มาเดี๋ยวนี้ทีเดียว เป็นลาภใหญ่ของเรา มโนรถของเราจักถึงที่สุด ในวันนี้ทีเดียว เราจักบริจาทานที่ยังไม่เคยบริจาทแล้วทรงมีพระหฤทัย ชื่นชมโสมนัส ตรัสพระคาถาที่ ๒ ความว่า

ดูก่อนอณิลก ใครเป็นผู้แนะนำท่านให้มาขอ
ดวงตาเรา ณ ที่นี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวดวงตาใด

ว่ายากที่บุรุษจะสละได้ ท่านมาขอดวงตานั้น อันเป็น
อวัยวะเบื้องสูง ยากที่จะสละได้ง่าย ๆ.

ในพระคานานั้น พระเจ้าสีวิราช ตรัสเรียกท้าวสักกเทวราชว่า
"วณิพก". บทว่า จกฺขุปถานิ นี้เป็นชื่อของจักษุทั้งสองข้าง. บทว่า ยมาหุ
ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวดวงตาใด อันบุรุษสละได้โดยยาก.

เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป ฟังทราบสัมพันธกาลาง่าย ๆ โดยนัยอันมาแล้วใน
พระบาลีดังต่อไปนี้ พราหมณ์ทูลตอบว่า

ในเทวโลกเขาเรียกท่านผู้ใดว่า สุขัมบดี ใน
มนุษย์โลกเขาเรียกท่านผู้นั้นว่า "มฆวา" ข้าพระพุทธ-
เจ้าเป็นวณิพก ท่านผู้นั้นแนะนำให้มาขอพระเนตร ณ
ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นวณิพก การขอของข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่มีสิ่งใดจะยิ่งไปกว่า ขอพระองค์ทรงพระ
ราชทานพระเนตรแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้มาขอเถิด บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวว่า ดวงตาใดยากที่บุรุษจะสละได้ ขอ
พระองค์โปรดพระราชทานดวงเนตรนั้นที่ไม่มีสิ่งอื่น
จะยิ่งกว่าแก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

พระเจ้าสีวิราชทรงสดับแล้ว ตรัสตอบว่า

ท่านมาด้วยประโยชน์อันใดปรารถนาประโยชน์
สิ่งใด ความดำริเหล่านั้น เพื่อประโยชน์นั้น ๆ ของ
ท่านจงสำเร็จเถิด ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงได้ดวงตา
เถิด เมื่อท่านขอข้างเดียว เราจะให้ทั้งสองข้าง ขอ
ท่านจงมีจักษุด้วยจักษุของเราไปเถิด ท่านปรารถนา
สิ่งใดจากเราผู้มุ่งหมายอยู่ ขอสิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่าน
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วณิพฺพโก** ได้แก่ ยาจก บทว่า **ยาจโถ** ความว่า แก่ข้าพระองค์ผู้มาขออยู่. บทว่า **วณิ** แปลว่า การขอ. บทว่า **เต** ความว่า ความมุ่งหมายคือความดำริเพื่อต้องการสิ่งนั้นของท่านเหล่านั้น (จงสำเร็จ).

บทว่า **สจฺจขุมา** ความว่า ท่านนั้นจึงเป็นผู้มีจักขุด้วยจักขุของเราไปเกิด. บทว่า **ยทจฺจลลิตฺตํ** **ตํเต สมิขฺมตฺต** ความว่า ท่านยังปรารถนาสิ่งใดจากสำนักของเรา ขอสิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่านเกิด.

พระราชารัสเพียงเท่านั้นแล้วทรงพระดำริว่า การที่เราจักควักนัยน์ตาให้แก่พราหมณ์ในที่นี้ทีเดียว เป็นการไม่เหมาะสมจึงพาพราหมณ์ไปสู่ภายในพระราชฐาน แล้วประทับบนราชอาสน์ตรัสสั่งให้เรียกหมอชื่อว่า **สิวิกะ** มาตรัสว่า เจ้าจงชำระนัยน์ตาของเราให้สะอาด. ได้มีเสียงเอิกเกริกโกลาหลเป็นอันเดียวกันทั่วทั้งพระนครว่า ได้ยินว่า พระราชาของพวกเรา มีพระราชประสงค์จะควักพระเนตรทั้งสอง พระราชทานแก่พราหมณ์ ลำดับนั้น ข้าราชกรมมีเสนาบดีเป็นต้น ราชวัลลภ ชาวพระนครและนางสนมทั้งหลาย มาประชุมพร้อมกันเมื่อจะกราบทูลทักทวนพระราชา ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ของ
ข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์อย่าทรงพระราชทาน
ดวงพระเนตรเลย อย่าทรงทอดทิ้งข้าพระพุทธเจ้าทั้ง-
ปวงเลย ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์พระราช-
ทานทรัพย์เถิด แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ มีเป็นอันมาก
ข้าแต่มหाराชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์
จงทรงพระราชทานรถทั้งหลายที่เทียมแล้ว ม้าอาชา-

ไ নয় ช้างตัวประเสริฐที่ตบแต่งแล้ว ที่อยู่และเครื่อง
บริโภคที่ทำด้วยทองคำเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
ขอพระองค์จงทรงพระราชทานเหมือนกับชาวสีพีทั้ง
ปวง ที่มีเครื่องใช้สอย มีรถเฝ้าแทนพระองค์อยู่โดย
รอบ ทุกเมื่อจะนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรกฺกฺริ** แปลว่า ทอดทิ้ง. อธิบายว่า
ชาวสีพีทั้งหลายพากันกราบพูล ด้วยความประสงค์อย่างเดียวกันเท่านั้นว่า ก็เมื่อ
พระองค์พระราชทานดวงพระเนตรแล้ว พระองค์จักครอบครองราชสมบัติ
ไม่ได้ คนอื่นจักเป็นพระราชทานแทน เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
จักชื่อว่าเป็นผู้ถูกพระองค์ทรงสละเสียแล้ว. บทว่า **ปริกฺกฺเรยฺยู** แปลว่า พึง
แวดล้อม.

บทว่า **เอวฺ เทหิ** ความว่า ชาวสีพีทั้งหลายจะพึงได้เฝ้าแทนพระองค์
ผู้มีพระเนตรไม่บกพร่องอยู่ตลอดกาลนาน โดยวิธีใด พระองค์จงทรงพระราช
ทานโดยวิธีนั้นเถิด คือพระองค์จงทรงพระราชทานแต่เพียงทรัพย์แก่พราหมณ์
เท่านั้น อย่าได้ทรงพระราชทานคู่พระเนตรเลย เพราะเมื่อพระองค์ทรงพระ
ราชทานคู่พระเนตรไปแล้ว ประชาชนชาวสีพีทั้งหลาย จักไม่ได้เฝ้าแทนพระ
องค์ต่อไป.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ผู้ใดแลพูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้น
เหมือนกับสวมบ่วงที่ตกลงยังพื้นดินไว้ที่คอ ผู้ใดแล
พูดว่าจักให้ แล้วมากลับใจว่าไม่ให้ ผู้นั้นเป็นคนลามก
ยิ่งกว่าผู้ที่ลามก ทั้งจะต้องเข้าถึงสถานที่ลงอาญาของ
พญายม ความจริงผู้ขอได้ขอสิ่งใดไว้ ผู้ให้ก็ควรจะ

ให้สิ่งนั้นแหละ ผู้ขอยังไม่ได้ขอสิ่งใดไว้ ผู้ให้ก็อย่า
พึงให้สิ่งนั้น พราหมณ์ได้ขอสิ่งใดไว้กะเรา เราก็จัก
ให้สิ่งนั้นนั่นแหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิมุญจติ แปลว่า สวมใส่. บทว่า
ปาปา ปาปโตร ความว่า ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ที่เลวทรามกว่าผู้ที่เลวทราม.
บทว่า สมฺปโต ยมสาธน์ ความว่า ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าถึงอุสสุทธรก อัน
เป็นสถานที่ลงอาญาแห่งพญายมโดยแท้. บทว่า ยํ หิ ยาเจ ความว่า
พระเจ้าสิริราชตรัสว่า ก็ยากขอสิ่งใด แม้ทายกก็ต้องให้สิ่งนั้นทีเดียว ก็
พราหมณ์ผู้นี้ขอจักขุกะเรา หาใช่ขอทรัพย์เช่นแก้วมุกดาเป็นต้นไม่ เรานั้น
จักให้จักขุแก่เขาเท่านั้น.

ลำดับนั้น เมื่ออำมาตย์ทั้งหลาย จะทูลถามท้าวเธอว่า พระองค์จะ
พระราชทานพระจักขุ เพราะทรงปรารถนาอะไร จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชา พระองค์ทรง
ปรารถนา พระชนมายุ วรรณะ สุขะ และพละอะไร
หรือ จึงทรงพระราชทานพระเนตร พระองค์ทรงเป็น
ราชาแห่งชาวสีพี ไม่มีใครประเสริฐยิ่งไปกว่า ทรง
พระราชทานพระเนตร เพราะเหตุปรโลกหรืออย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปรโลกเหตุ ความว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า
บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเช่นพระองค์ จำต้องละอิศริยยศส่วนปัจจุบันแล้ว พระราช-
ทานดวงพระเนตร เพราะเหตุแห่งปรโลกหรืออย่างไร ?

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสตอบอำมาตย์เหล่านั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

เราให้ดวงตาเป็นทานนั้น เพราะยศก็หาไม่

เราจะได้ปรารถนาบุตร ทรัพย์หรือแวนแคว้น เพราะ
ผลแห่งการให้ดวงตานี้ก็หาไม่ อีกประการหนึ่ง ธรรม
ของสัตบุรุษทั้งหลาย ท่านได้ประพฤติกันมาแล้วแต่
โบราณ เพราะเหตุนี้แหละ ใจของเราจึงยินดีในทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นวาคี ตัดบทเป็น น เวอหิ. บทว่า

ยสสา ความว่า เพราะเหตุแห่งยศอันเป็นทิพย์ หรือเป็นของมนุษย์ก็หาไม่ได้.

บทว่า น ปุตุตมิจุเต ความว่า ไซ้ว่าเราอยากจะได้บุตร ทรัพย์สมบัติ
แวนแคว้น เพราะผลแห่งการให้จักขุเป็นทานนี้ก็หาไม่ได้ ก็แต่ว่าข้อนี้ ชื่อว่า
เป็นโบราณมรรค คือเป็นการบำเพ็ญบารมี อันสัตบุรุษคือบัณฑิตได้แก่
พระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญูตั้งสมมาดีแล้ว ด้วยว่าพระโพธิสัตว์ไม่บำเพ็ญบารมี
ให้เต็มแล้ว ชื่อว่ามีความสามารถที่จะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิ-
บัลลังก์ก็หาไม่ได้ อนึ่ง เราบำเพ็ญบารมีไว้ ก็ใคร่จะเป็นพระพุทธเจ้า. บทว่า
อิจุเจว ทานเ นโรโต มโน ความว่า เพราะเหตุนี้ใจของเราจึงได้ยินดี
เฉพาะในทานบริจาค.

แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะทรงแสดงจริยาปิฎก แก่พระ
ธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ เพื่อจะทรงแสดงว่า พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น
เป็นที่รักกว่าดวงตาแม่ทั้งสองของเรา จึงตรัสว่า

ดวงตาทั้งสองข้างจะได้เป็นที่เกลียดชังของเราก็จัก

หาไม่ ตนของตนเองก็หาได้เป็นที่เกลียดชังของเรามาก

พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น

เราจึงได้ให้ดวงตา.

ก็เมื่ออำมาตย์ทั้งหลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระมหาสัตว์แล้ว ไม่อาจะทูลทัดทาน จำต้องนิ่งเฉยอยู่ พระมหาสัตว์เจ้าได้ตรัสกำชับสีกแพथด้วยพระคาถาว่า

ดูก่อนสีกะ ท่านเป็นมิตรสหายของเรา ท่าน
เป็นคนศึกษามาดีแล้ว จงกระทำตามคำของเราให้ดี
จงระวังดวงตาทั้งสองของเราผู้ปรารถนาอยู่ แล้ววาง
ลงในมือของพราหมณ์วิณฑกเถิด.

พระคาถานั้นมีรรถกถาอธิบายว่า ดูก่อนสีกแพथผู้สหาย เธอเป็น
ผู้สหายและมิตรของเรา ได้ศึกษามาในศิลปะของแพथเป็นอย่างดีโดยแท้
จงทำตามคำของเราให้สำเร็จประโยชน์ เมื่อเราปรารถนาพิจารณาแลดูนั้นแล
เธอจงระวังดวงตาทั้งคู่ของเราออกดั่งถอนหน่อตาล แล้ววางไว้ในมือของชาย
ผู้นี้เถิด ดังนี้.

ลำดับนั้น สีกแพथ ทูลเตือนท้าวเธอว่า ขึ้นชื่อว่าทำให้จักขุ
เป็นทาน เป็นกรรมหนัก ขอเดชะพระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์จงใคร่ครวญ
ให้ดี. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนสีกแพथ เราใคร่ครวญดีแล้ว ท่านอย่ามัว
ชักช้ารำไรรออยู่เลย อย่าพูดกับเราให้มากเรื่องไปเลย. สีกแพथคิดว่า การที่
นายแพथผู้ศึกษามาดีเช่นเรา จะเอาศาสตราคว้านพระเนตรของพระราชา
ไม่สมควร. เขาจึงบดโอสถหลายขนาน แล้วเอาผลด้วยอบดอกอุบลเจียว
แล้วถวายให้ทรงดูพระเนตรเบื้องขวา. พระเนตรพรั่ เกิดทุกขเวทนาเป็น
กำลัง เขากราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงกำหนด
พระทัยดูเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระของข้าพระพุทธเจ้า.
พระราชาตรัสว่า พ่อหมอ เธอจงหลีกเลี่ยงไป อย่ามัวทำช้าอยู่เลย. เขาจึงปรุง

โอสถนุ่มเข้าไปให้ทรงภูพระเนตรซ้ำอีก พระเนตรก็หลุดออกจากหลุมพระเนตร บังเกิดทุกขเวทนาเหลือประมาณ. เขกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอ พระองค์จงทรงกำหนดพระทัยคุณเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระ ของข้าพระพุทธเจ้า. พระราชาตรัสว่า หลีกไปเถอะพ้อหมอ อย่าทำซ้ำซ้ำ อยู่เลย. ในวาระที่ ๓ เขาปรุงโอสถให้แรงขึ้นกว่าเดิม นุ่มเข้าไปถวาย. ด้วย กำลังพระโอสถ พระเนตรก็หมุนหลุดออกจากเบ้าพระเนตร ลงมาห้อยอยู่ด้วย เส้นเอ็น. เขาจึงกราบทูลซ้ำอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน ขอพระองค์ จงทรงกำหนดพระทัยคุณเถิด การทำพระเนตรให้เป็นปกติ เป็นภาระของข้า พระพุทธเจ้า. พระราชาตรัสว่า เธออย่าทำการซ้ำซ้ำอยู่เลย. ทุกขเวทนา บังเกิดขึ้น เหลือที่จะประมาณ พระโลหิตก็ไหลออก. พระภุชญาทรงเปียกชุ่ม ไปด้วยพระโลหิต นางสนมและหมู่อำมาตย์ทั้งหลาย หมอบเฝ้าอยู่แทบบาทมูล ของพระราชา ต่างพากันปริเทวนาการพิไรรำพันอิงคะนิงว่า ขอเดชะ พระองค์ ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์อย่าทรงพระราชทานดวงพระเนตรเลย. พระราชาทรงอดกลั้นทุกขเวทนา ตรัสว่า พ้อหมอ เธออย่าทำการซ้ำซ้ำอยู่เลย. เขาจับพระบรมราชโองการแล้ว ประคองพระเนตรด้วยมือซ้าย จับศาสตรา ตัดเอ็นที่ติดพระเนตรด้วยมือขวา แล้วรับพระเนตรไปวางไว้ในพระหัตถ์ของ พระมหาสัตว์. พระองค์ทอดพระเนตรเบื้องขวา ด้วยพระเนตรเบื้องซ้าย ทรง อดกลั้นทุกขเวทนา ตรัสเรียกพราหมณ์ว่า มาเถิดพราหมณ์ แล้วตรัสว่า สัพพัญญุตญาณเท่านั้น เป็นที่รักกว่านัยน์ตาของเรา นี้ ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ผลที่เราบริจาสดวงตานี้ จงเป็นปัจจัยแก่พระสัพพัญญุตญาณนั้นเถิด แล้วได้พระราชทานดวงพระเนตรนั้นแก่พราหมณ์ไป. พราหมณ์รับพระเนตร นั้น ประดิษฐานไว้ในดวงตาของตน. ด้วยอำนาจของพระเจ้าสิริราชนั้น ดวงพระเนตรก็ประดิษฐานอยู่ เป็นเหมือนดอกอุบลเขียวที่แย้มบาน. พระ- มหาสัตว์เจ้า ทอดพระเนตรดูนัยน์ตาของพราหมณ์นั้น ด้วยพระเนตรเบื้องซ้าย

แล้วทรงดำริว่า โอ **อักษิทาน** เราได้ให้ดีแล้ว ทรงเสวยปีติอันชานไปภายใน
พระหฤทัยหาระหว่างมิได้ จึงได้พระราชทานพระเนตรเบื้องซ้ายนอกนี้อีก.
ท้าวสักกเทวราช ทรงประดิษฐาน แม่พระเนตรเบื้องซ้ายนั้นไว้ในดวงพระเนตร
ของพระองค์ แล้วเสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ เมื่อมหาชนกำลังแลดูอยู่
นั้นแล ได้ออกจากพระนครไปสู่เทวโลกทันที.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาหนึ่ง
คาถาครึ่ง ความว่า

พระเจ้าสิริราชทรงเตือนให้หมอสีวิเกะ กระทำ

ตามพระราชดำรัสแล้ว หมอสีวิเกะควักดวงพระเนตร

ของพระราชอาออกแล้ว ทรงพระราชทานแก่พราหมณ์

พราหมณ์เป็นคนตาดี พระราชาก็เข้าถึงความเป็น

คนตาบอด.

ไม่สู้นานนัก มังสะพระเนตรทั้งคู่ของพระราชาถึงอกขึ้น. และเมื่อ
อกขึ้นก็หาถึงความเป็นหลุมไม่ ได้เต็มบริบูรณ์ด้วยก้อนพระมังสะอันนูนขึ้น
เหมือนปมผ้ากัมพล หลุมพระเนตรทั้งสองเป็นเหมือนภานัยน์ตาอันนายช่าง
จิตรกรจัดทำ. ทุกขเวทนาก็เสื่อมหายขาดไปสิ้น ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ประทับ
อยู่บนปราสาทสอง-สามวัน ทรงดำริว่า ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่คน
ตาบอด เพราะฉะนั้น เราจักมอบราชสมบัติแก่อำมาตย์ทั้งหลาย ไปสู่พระราช
อุทยาน บวชบำเพ็ญสมณธรรม ดังนี้แล้ว ตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า
ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่อำมาตย์เหล่านั้น แล้วตรัสสั่งว่า กบปียการกคนหนึ่ง
สำหรับให้สิ่งของ มีน้ำบัวนปากเป็นต้น จักอยู่ในสำนักของเรา ท่านทั้งหลาย
จงผูกวางไว้ในที่กระทำสรีริกิจของเราเถิด แล้วตรัสเรียกนายสารถิมาตรัสสั่งว่า

เจ้าจงเทียมรถ. ส่วนอำมาตย์ทั้งหลาย ไม่ให้พระองค์เสด็จด้วยรถ นำเสด็จ
ไปด้วยพระสุวรรณสีวิกา แล้วให้ประทับอยู่ใกล้ฝั่งสระโบกขรณี จัดแจงวาง
กำลังพิทักษ์รักษาแล้วจึงหลีกไป. พระราชาประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงรำพึง
ถึงทานของพระองค์. ขณะนั้นได้ร่อนไปถึงอาสนะของท้าวสักกเทวราช ท้าว
สักกะทรงรำพึงดู เห็นเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงดำริว่า เราจักให้พรแก่พระเจ้า
สิวิมหาราช แล้วทำพระเนตรให้เป็นปกติ ดังนี้แล้วจึงเสด็จมาที่ฝั่งสระโบกขรณี
นั้น เสด็จดำเนินไป ๆ มา ๆ ไม่ไกลพระมหาสัตว์เจ้า.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นับแต่นั้นมาสองสามวัน เมื่อพระเนตรทั้งสอง
มีเนื้อออกขึ้นเต็มแล้ว พระราชาผู้บำรุงสี่พิรุณ จึงตรัส
เรียกนายสารตีผู้เฝ้าอยู่นั้นว่า ดูก่อนสารตี ท่านจง
เทียมยานเถิด เสร็จแล้วจงบอกให้เราทราบ เราจะ
ไปยังอุทยาน จะไปยังสระโบกขรณี และราวป่า พอ
พระเจ้าสิวิราชเข้าไปประทับนั่งขัดสมาธิ ริมขอบสระ
โบกขรณีแล้ว ท้าวสุชัมบดีสักกเทวราชก็เสด็จมาเฝ้า
ท้าวเธอ.

ฝ่ายท้าวสักกเทวราช อันพระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับเสียงแห่งพระบาท
แล้วตรัสถามว่า นั่นใคร? จึงตรัสพระคาถาความว่า

หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมแห่งเทพ มาใน
สำนักของพระองค์แล้ว ข้าแต่พระราชฤๅษี ขอพระ-
องค์จงทรงเลือกเอาพรตามที่พระทัยปรารถนาเถิด.
เมื่อท้าวสักกเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาจึงตรัสพระคาถา
ความว่า

**ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ทรัพย์กิติ กำลังกิติ ของ
หม่อมฉันมีเพียงพอแล้ว อนึ่ง คลังของหม่อมฉันก็มี
เป็นอันมาก บัดนี้ หม่อมฉันเป็นคนตาบอด พอใจ
ความตายเท่านั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มรณญฺเวย รุจฺจติ ความว่า ข้าแต่
เทวราช บัดนี้ ความตายอย่างเดียวกับเท่านั้น ที่ข้าพเจ้าพอใจเพราะความเป็นคน
ตาบอด ขอพระองค์จงให้ความตายแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะท้าวเธอว่า คุณก่อนพระเจ้าสิริราช
ก็พระองค์ทรงพระประสงค์จะสิ้นพระชนม์เอง จึงอยากสิ้นพระชนม์ หรือว่า
อยากสิ้นพระชนม์เพราะเป็นคนตาบอด พระเจ้าสิริราชทูลตอบว่า ข้าพเจ้า
อยากสิ้นพระชนม์เพราะเป็นคนตาบอด. ท้าวสักกเทวราช ตรัสข้อสนทนาต่อ
ไปว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่าท่านจะให้ผลในสัมปรายภพอย่างเดียวกัน
ก็หามิได้ ย่อมเป็นปัจจัยแม่เพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน ก็พระองค์อันยากทูล
ขอพระเนตรข้างเดียว ได้พระราชทานเสียทั้งสองข้าง เหตุนี้ พระองค์โปรด
ทำสังจิกิริยาเถิด แล้วตรัสว่า

**คุณก่อนบรมกษัตริย์ผู้เป็นจอนนรชน พระองค์จง
ตรัสถ้อยคำที่เป็นสัจจะ เมื่อพระองค์ตรัสแต่ถ้อยคำที่
เป็นสัจจะ พระเนตรจักเกิดขึ้นอีก.**

พระมหาสัตว์เจ้าทรงสดับเช่นนั้นแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช
แม้หากว่าพระองค์ทรงพระประสงค์จะพระราชทานจักขุแก่ข้าพเจ้า ขออย่าต้อง
ให้อุบายอย่างอื่นเลย ดวงจักขุจงเกิดขึ้นด้วยผลแห่งทานของข้าพเจ้าเถิด
เมื่อท้าวสักกเทวราชตรัสว่า เราเป็นท้าวสักกเทวราชไม่สามารถจะให้จักขุแก่คนอื่น

ได้ จักขุจักเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งทาน อันพระองค์บริจาคว่างเดียว จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นทานอันข้าพเจ้าบริจาคด้วยดีแล้ว ดังนี้ เมื่อจะทรงทำสังจกิริยา จึงตรัสพระคาถาความว่า

บรรดาฉนิกทั้งหลาย ผู้มีโคตรต่าง ๆ กัน มา
ขอหม่อมฉัน แม้ฉนิกคนใดมาขอหม่อมฉัน แม้
ฉนิกนั้น ก็เป็นที่รักแห่งใจของหม่อมฉัน ด้วยการ
กล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสปี เม ความว่า ฉนิกเหล่าใดมา
ขอเรา ฉนิกเหล่านั้น ก็เป็นที่รักของเรา เมื่อพวกเขาพากันมาขอ ผู้ใดขอ
จักขุเรา ถึงผู้นั้นก็เป็นที่รักใคร่ด้วยใจของเรา. บทว่า เอเตน ความว่า
ถ้าคำว่า ยาจกทั้งมวลล้วนเป็นที่รักของเรา นี่เป็นสังจวาจาอันเรากล่าวแล้ว
ด้วยการกล่าวสังจวาจา นี้ ขอจักขุข้างหนึ่งของเราจงเข้าถึงคือจงบังเกิดขึ้นเถิด.
ถ้าดับนั้น พระจักขุอันเป็นปฐมก็เกิดขึ้นในระหว่างแห่งพระดำรัสของพระราชานัน
ตนเอง แต่นั้นเพื่อจะให้พระจักขุข้างที่สองเกิดขึ้น ท้าวเธอจึงตรัสหมวดสอง
แห่งคาถา ความว่า

พราหมณ์ผู้ใดมาขอหม่อมฉัน ว่าขอพระราชทาน
พระเนตรเถิด หม่อมฉันได้ให้ดวงตาทั้งสองแก่
พราหมณ์ผู้นั้นซึ่งเป็นฉนิก ปิตี และโสมนัสเป็น
อันมากเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันยิ่งนัก ด้วยการกล่าวคำสัตย์
นี้ ขอจักขุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี มํ ความว่า พราหมณ์ใดมาขอเรา.
บทว่า โส ความว่า พราหมณ์นั้นมีจักขุพิการมาขอเราว่า ขอพระองค์โปรด

พระราชทาน แก่ข้าพระพุทธเจ้าเกิด. บทว่า วนิพฺพโต ความว่า แก่พราหมณ์ผู้มาขอ. บทว่า ภิกฺขุโย มํ อาวสิ ความว่า ครั้นให้จักขุทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว นับแต่นั้นมาก็เป็นคนตาบอด แต่ในเวลาตาบอดนั้น หาได้คำนึงถึงทุกขเวทนาเห็นปานนั้นไม่ ปีติอันยิ่งเกิดแผ่ซ่านไป คือ เข้าสู่ดวงหทัยของเรา ผู้พิจารณาเห็นว่า โอ เราได้ให้ทานด้วยดีแล้ว ทั้งความโสมนัสก็เกิดขึ้นแก่เราหาประมาณมิได้. บทว่า เอเตน ความว่า ถ้าหากปีติโสมนัสมิใช่น้อยเกิดขึ้นแก่เราในกาลนั้นไซ้ร้ นี่เป็นสัจจวาจาอันเรากล่าวแล้ว ด้วยกรกล่าวสัจจวาจานี้ จักขุแม้ข้างที่สองจงเกิดขึ้นแก่เราเกิด.

ในทันใดนั่นเอง พระเนตรดวงที่สองก็เกิดขึ้น. แต่พระเนตรของพระเจ้าสิริราชนั้น จะว่าเป็นพระเนตรปกติก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นพระเนตรทิพย์ก็ไม่ใช่ เพราะพระเนตรของพระองค์ทรงพระราชทานแก่สักกพราหมณ์แล้ว ทั้งสักกพราหมณ์ก็ไม่สามารถทำพระเนตรให้เป็นปกติเหมือนของเดิมได้ อนึ่ง ธรรมดาพระเนตรทิพย์ จะเกิดขึ้นแก่จักขุ ซึ่งมีที่ตั้งอันถอนเสียแล้ว หามิได้ ฉะนั้น พระเนตรเหล่านั้น ของพระเจ้าสิริราช ต้องเรียกว่า สัจจปารมิตาจักขุ คือจักขุที่เกิดขึ้นเพราะสัจจบารมีของพระองค์ ในกาลที่พระเนตรเหล่านั้นเกิดขึ้นพร้อมกันนั่นเอง ราชบริพาททั้งปวงต่างก็มาประชุมพร้อมกันด้วยอานุภาพของท้าวสักกเทวราช. ลำดับนั้น เมื่อท้าวสักกเทวราช จะทรงทำการชมเชยพระเจ้าสิริราชในท่ามกลางมหาชนนั่นเอง จึงตรัสพระคาถาสองคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงสี่พีริฐ พระองค์ตรัส
พระคาถาแล้วโดยธรรม พระเนตรทั้งสองของพระองค์
ปรากฏเป็นตาทิพย์เห็นได้ทะลุภายนอกฝา ภายนอก
กำแพงและภูเขตาลอดร้อยโยชน์ โดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมน ภาสิตา** ความว่า ข้าแต่
มหाराช คาถาเหล่านี้พระองค์ตรัสแล้วตามธรรมเนียม คือ ตามสภาพ. บทว่า
ทิพฺพยานิ ความว่า ประกอบด้วยอานุภาพอันเป็นทิพย์. บทว่า **ปฎิทิสฺสเส**
แปลว่า จักปรากฏ. บทว่า **ติโรกฺขุทฺทํ** ความว่า ข้าแต่มหाराช พระเนตร
เหล่านั้นของพระองค์ จงเสวยผล คือ ผ่องใส ทอดพระเนตรเห็นรูปได้ทะลุ
ลวงนอกฝานอกกำแพง และแม้ภูเขาอย่างใดอย่างหนึ่ง ราวจะว่าจักชูแห่งเหล่า
เทพยดา ตลอด ๑๐๐ โยชน์ทั่วสิบทิศโดยรอบ.

ท้าวสักกเทวราช ประทับยืนขึ้นบนอากาศ ตรัสพระคาถาเหล่านี้
ในท่ามกลางมหาชนแล้ว ทรงโอวาทพระมหาสัตว์เจ้าว่า ขอพระองค์จงอย่า
ประมาท แล้วเสด็จไปยังเทวโลกทันที.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าแวดล้อมด้วยมหาชนเสด็จเข้าสู่พระนคร ด้วย
สักการะใหญ่ แล้วเสด็จขึ้นประทับ ณ **สุจันตกปราสาท**. ความที่ท้าวเธอได้
พระเนตรทั้งคู่กลับคืนมา ปรากฏแพร่สะพัดไปตลอดทั่วสี่รัฐสี่มามณฑล.
ลำดับนั้น ประชาชนชาวสี่รัฐทั้งสิ้น ต่างถือเอาเครื่องบรรณาการมาถวาย
เป็นอันมาก เมื่อต้องการจะเข้าเฝ้าชมพระบารมี พระเจ้าสี่วิราช พระมหา-
สัตว์เจ้าทรงดำริว่า เมื่อมหาชนนี้ประชุมกันแล้ว เราจักพรรณาทานของเรา
จึงตรัสสั่งให้สร้างมณฑปใหญ่ ที่ประตูพระราชนิเวศน์ ประทับนั่งบนราชบัล-
ลังก์ ภายใต้นิมิตเสวตธวัตร ตรัสให้ตีกลองประกาศในพระนคร ตรัสสั่ง
ให้เสนาข้าราชการทั้งมวลประชุมกันแล้วตรัสว่า คุณก่อนประชาชนชาวสี่รัฐ
ผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นพระเนตรทิพย์ของเราเหล่านี้แล้ว จำเดิม
แต่ขึ้นไป ยังไม่ได้ให้ทานก่อน แล้วอย่าเพิ่งบริโภค เมื่อจะทรงแสดงธรรม
ได้ตรัสพระคาถา ๔ คาถา ความว่า

ใครหนอในโลกนี้ ถูกขอทรัพย์อันน่าปลื้มใจ
แล้ว แม้จะเป็นของพิเศษ แม้จะเป็นของที่รักอย่างดี
ของตน จะไม่พึงให้ เราขอเตือนท่านทั้งหลายผู้เป็น
ชาวแคว้นสีพีทุก ๆ คน ที่มาประชุมกัน จงดูดวงตา
ทั้งสองอันเป็นทิพย์ของเราในวันนี้ ตาทิพย์ของเรา
เห็นได้ทะลุภายนอกฝา ภายนอกกำแพง และภูเขา
ตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ในโลกอันเป็นที่อยู่ของ
สัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่าการบริจาคทาน
เราได้ให้จักษุที่เป็นของมนุษย์แล้ว กลับได้จักษุทิพย์
ดูก่อนชาวแคว้นสีพีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้เห็นจักษุ
ทิพย์ที่เราได้นี้แล้ว จงให้ทานเสียก่อน จึงค่อยบริโภคน
เถิด บุคคลผู้ให้ทานและบริโภคนแล้วตามอนุภาพของ
ตน ไม่มีใครจะติเตียนได้ ย่อมเข้าถึงสุคติสถานดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โคนิธ ตั้บบทเป็น โคนุ อธิ แปลว่า
ใครหนอในโลกนี้. บทว่า อปี วิสิญฺจ ความว่า แม้จะเป็นของสูงสุด. บทว่า
จาคมตฺตา ความว่า ขึ้นชื่อว่าจักษุอื่นที่จะยอดเยี่ยมกว่า ประมาณการบริจาค
ไม่มี. บทว่า อธิ ชีวิต ความว่า ในชีวโลกนี้. ปาฐะว่า อธิ ชีวิต ดังนี้ก็มี.
ความก็ว่า เป็นอยู่ในชีวโลกนี้. บทว่า อมานุสี ความว่า จักษุทิพย์อันเรา
ได้แล้วด้วยเหตุนี้จึงควรทราบความขื่อนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่จะสูงสุดกว่าการบริจาค
ไม่มี. บทว่า เอตปี ทิสฺวา ความว่า ท่านทั้งหลายแม้เห็นแล้วซึ่งจักษุอัน
เป็นทิพย์ อันเราได้แล้วนี้ (จงให้ทานก่อนจึงบริโภคน).

ครั้นพระเจ้าสิริราช ทรงแสดงธรรมด้วยคาถา ๔ คาถาเหล่านี้ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว จำเดิมแต่นั้นมา ในวันถึงเดือนและวันปีณณรสีอุโบสถ ก็

รับสั่งให้มหาชนประชุมกัน ทรงแสดงธรรมด้วยคาถาเหล่านี้เป็นประจำ มหาชน
ระดับธรรมนั้นแล้ว พวกกันทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ได้ไปสู่เทวโลกเต็ม
บริบูรณ์ทั่วกัน.

พระศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บัณฑิตทั้งหลายในปางก่อน ไม่ยินดีด้วยทานในภายนอก ได้ลี้วัก
ดวงตาทั้งสองของตนบริจาคนแก่จากผู้มาถึงเฉพาะหน้าด้วยอาการอย่างนี้
แล้วทรงประกาศจตุราริยสัง ประชุมชาดกว่า สิวิกแพทย์ในครั้งนั้นได้มาเป็น
พระอานนท์ ท้าวสักกเทวราชได้มาเป็นพระอนุรุทธะ ราชบริพาทที่เหลือ
ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้าสิริราช ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสิวีราชชาดก

๔. สิริมันทชาดก

ว่าด้วยปัญญาประเสริฐ

[๒๐๘๔] ท่านอาจารย์เสนก เราขอถามเนื้อความ
นี้ บรรดาคนสองจำพวกคือ คนผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา
แต่เสื่อมจากสิริ กับคนที่มียศแต่ไร้ปัญญา นักปราชญ์
กล่าวคนไหนว่าประเสริฐ.

[๒๐๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประหาราษฎร์
คนฉลาดหรือคนโง่ คนบริบูรณ์ด้วยศิลปะ หรือคน
หาศิลปะมิได้ แม้จะมีชาติสูง ก็ย่อมเป็นคนรับใช้ของ

ชนผู้มีชาติต่ำ แต่มียศ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นความดังนี้ จึงขอกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสติแลเป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๖] ดูก่อนมหาสมณผู้มีปัญญาไม่ทราม ผู้เห็นธรรมสิ้นเชิง เราถามเจ้าในคนสองจำพวก คือคนพาลผู้มียศ กับบัณฑิตผู้ไม่มีโทษ นักปราชญ์กล่าวคนไหนว่าประเสริฐ.

[๒๐๘๗] คนพาลกระทำการอันชั่วช้า ก็สำคัญว่าสิ่งนี้น่าชื่น ประเสริฐ เห็นแต่เพียงโลกนี้ ไม่เห็นโลกหน้า ต้องได้รับเคราะห์ร้ายในโลกทั้งสอง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๘] ศิลปะนี้ก็ดี พวกพ้องก็ดี ร่างกายก็ดี หาได้จัดโภคสมบัติมาให้ไม่ มหาชนย่อมคบหาหาโควินทเศรษฐีผู้มีน้ำลายไหล ออกจากคางทั้งสองข้าง ผู้ได้รับความสุข มีสรีรต่ำช้า ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสติเท่านั้น เป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๘๙] คนมีปัญญาน้อย ได้รับความสุขแล้ว ย่อมมัวเมา แม้ถูกความทุกข์กระทบแล้ว ย่อมถึงความหลง อันสุขทุกข์ที่จรมากระทบเข้าแล้ว ย่อมหวั่นไหว

ดูปลาที่เดินรอนอยู่ในที่ร้อน ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๐] ผู้นกย่อมพากันบินเร่ร่อนไปมา โดย
รอบต้นไม้ที่มีผลดีในป่า ฉนใด คนเป็นอันมาก ย่อม
คบหาผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เพราะเหตุต้อง
การทรัพย์ ก็ฉนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้
จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริ
เท่านั้นเป็นคนประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๐๕๑] คนโง่ถึงจะมีกำลัง ก็หายังประโยชน์
ให้สำเร็จไม่ ได้ทรัพย์มาด้วยกรรมอันร้ายแรง นาย
นิรยบาลทั้งหลาย ย่อมจูดคร่ำเอาคนโง่ ผู้ไม่ฉลาด
คร่ำครวญอยู่ไปสู่นรกอันร้ายกาจ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น
ข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๒] แม่น้ำแห่งใดแห่งหนึ่ง ย่อมไหลไปสู่
แม่น้ำคงคา แม่น้ำเหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว ย่อมละทิ้ง
ชื่อและถิ่นเดิม แม่น้ำคงคาไหลไปถึงมหาสมุทร ย่อม
ไม่ปรากฏฉนใด คนในโลกนี้ที่มีฤทธิ์ยิ่งก็ไม่ปรากฏ
ฉนนั้นแล ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบ
ทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้น
ประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๓] ข้าพระพุทธเจ้า จะกล่าวแก้ปัญหาที่ ท่านอาจารย์กล่าว แม่น้ำทั้งหลายย่อมไหลไปสู่ทะเล ใหญ่ไม่ได้ตลอดกาลทั้งปวง ทะเลนั้นมีกำลังมากเป็น นิตย์ มหาสมุทรย่อมไม่ล่องเลยฝั่งไปได้ ฉะนั้น กิจการที่คนโง่ประสงค์ก็ฉนั้นนั้น คนมีสิริย่อมไม่ล่องเลย คนมีปัญญาไปได้ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไร.

[๒๐๕๔] ถ้าแม่คนมียศไม่ตำรวมแล้ว ผู้ที่อยู่ในที่ วินิจฉัยกล่าวข้อความแก่ชนเหล่าอื่น คำพูดของคนนั้น ย่อมเจริญงอกงามในท่ามกลางญาติ คนมีปัญญายังคน ผู้มีสิริต่ำช้าให้ทำตามคำของตนไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคน เลวทราม คนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๕] คนโง่หาปัญญามีได้ ย่อมกล่าวมูสา เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่นหรือแม่แห่งตน คนโง่นั้น ย่อมถูกนิทาในท่ามกลางบริษัท แม่ภายหลังเขาก็ ต้องไปทุกติ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึง กราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมี ยศจะประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๖] ถ้าคนมีปัญญาดังแผ่นดิน ไม่มีที่อยู่ อาศัย ไม่มีทรัพย์ เป็นคนเข็ญใจกล่าวข้อความ คำพูด

ของเขานั้นย่อมไม่เจริญงอกงามในท่ามกลางบริษัท
อนึ่ง สิริของคนมีปัญญาย่อมไม่มี ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคน
เลวทราม คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๗] คนผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ย่อมไม่กล่าว
คำหละหละ เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือแม่แห่งตน
บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้อันมหาชน บูชาในท่ามกลางที่
ประชุม แม้ภายหลังเขาก็จะไปสูคติ ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้น
ประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐอะไรพระเจ้าข้า.

[๒๐๕๘] ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และ
นารีทั้งหลาย ผู้เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง สิ่งทั้งปวงนั้น
ย่อมเป็นเครื่องอุปโภคของตนที่มั่งคั่ง คนทั้งหลายผู้
ไม่มั่งคั่ง ก็ย่อมเป็นเครื่องอุปโภคของคนที่มั่งคั่ง
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คน
มีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ
พระเจ้าข้า.

[๒๐๕๙] สิริย่อมละคนโง่ ผู้ไม่จัดแจงการงาน
ไม่มีความคิด มีปัญญาทราม เหมือนงูละทิ้งคราบเก่า
ไปฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบ
ทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะ
ประเสริฐอะไร พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้า ทั้ง ๕ คนเป็นบัณฑิต ทุกคนกราบไหว้บำรุงพระองค์ พระองค์เป็นอิสระ กรอบงำข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดุจท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นเจ้าของหมู่มสัตว์ ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เห็นข้อความนี้ จึงกราบ ทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลวทราม คนมีสิริเท่านั้น ประเสริฐ พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๑] คนโง่ถึงจะมียศ ก็เป็นทาสของคนมี ปัญญา เมื่อกิจการต่าง ๆ เกิดขึ้น คนฉลาดย่อมจัดแจง กิจอันละเอียดใด คนโง่ย่อมถึงความหลงใหลในกิจนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นข้อความนี้ จึงกราบทูลว่า คน มีปัญญานั้นแลประเสริฐ คนโง่ถึงมียศจะประเสริฐ ะไร พระเจ้าข้า.

[๒๑๐๒] แท้จริงสัตบุรุษทั้งหลาย สรรเสริญ ปัญญาเท่านั้น สิริเป็นที่ใคร่ของคนโง่ เพราะมนุษย์ ทั้งหลายยินดีในโภคสมบัติ ก็ความรู้ของท่านผู้รู้ ทั้งหลาย ใคร ๆ ชั่งไม่ได้ในกาลไหน ๆ คนมีสิริ ย่อมไม่ล่วงเลยคนมีปัญญาไปได้ ไม่ว่าในกาลไหน ๆ.

[๒๑๐๓] ดูก่อนมโหสถผู้เห็นธรรมทั้งสิ้น เรา ได้ถามปัญหาข้อใดกะเจ้า เจ้าได้ประกาศปัญหาข้อนั้น แก่เราแล้ว เรายินดีด้วยการแก้ปัญหของเจ้า เราให้ โคพันหนึ่ง โคอุสุภราช ช้าง รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑๐ ตัว และบ้านส่วย ๑๖ ตำบลแก่เจ้า

จบสิริมณฑชาดกที่ ๔

อรรถกถาสิริเมณฑกชาดก

สิริเมณฑกปัญหานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ปญญาเขตต์ สิริยา วิหิณ
จกมิแจ้งในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาสิริเมณฑกชาดก

๕. โรหนมิกชาดก

ว่าด้วยความรักในสายเลือด

[๒๑๐๔] ดูก่อนน้องจิตตกะ ผูกเนื้อเหล่านี้
กลัวความตาย จึงพากันหนีกลับไป ถึงเธอก็จะไปเสีย
เถิด อย่าหวังพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

[๒๑๐๕] พี่โรหนะ ฉันไม่ไป ถึงใครจะมาคร่ำ
เอาหัวใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ทิ้งพี่ไป ฉันจักยอม
สละชีวิตอยู่ในที่นี่.

ก็มารดาบิดาทั้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
เมื่อไม่มีผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าหวังใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

พี่โรหนะฉันไม่ยอมไป ถึงใครจักมาคร่ำเอา
ดวงใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ทิ้งพี่ผู้ถูกมัดไป ฉันจัก
ยอมทิ้งชีวิตไว้ในที่นี่.

[๒๑๐๖] เจ้าเป็นผู้ขลาดจงหนีไปเสียเถิด พัดิด
อยู่ในหลักเหล็ก เธอจงไปเสียเถิด อย่าห่วงใยพี่เลย
เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

[๒๑๐๗] พี่โรหณะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมา
ฆ่าเอาหัวใจของฉันไป ฉันก็ไม่ละทิ้งพี่ ฉันจะยอม
ทิ้งชีวิตไว้ในที่นี่.

ก็มารดาบิดาทั้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
ขาดผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าห่วงใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

พี่โรหณะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาคร่าเอาหัวใจ
ของฉันไป ฉันจะไม่ละทิ้งพี่ผู้ถูกมัด ฉันจักยอมทิ้ง
ชีวิตไว้ในที่นี่แหละ.

[๒๑๐๘] วันนี้นายพรานคนใด จักฆ่าเราด้วย
ลูกศรหรือหอก นายพรานคนนี้นั้น มีรูปร่างร้ายกาจ
ถืออาวุธเดินมาแล้ว.

[๒๑๐๙] นางสุตตนามฤคิ ถูกภัยบีบบังคับ ลูกคาม
หนีไปครู่หนึ่ง แล้วย้อนกลับมา เષชฌุหน้ำมฤคยฺห ถึง
จะมีขวัญอ่อน ก็ได้กระทำการที่ทำได้แสนยาก.

[๒๑๑๐] เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ
พ้นไปแล้วยังย้อนกลับมาหาเครื่องผูกอีก ไม่ปรารถนา
จะละทิ้งท่านไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

[๒๑๑๑] คู่ก่อนนายพราน เนื้อทั้งสองนี้เป็น
น้องชายน้องสาวของข้าพเจ้า ร่วมท้องมารดาเดียวกัน
ไม่ปรารถนาละข้าพเจ้าไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

[๒๑๑๒] ข้าแต่ นายพราน มารดาบิดาทั้งสอง
ของเราเหล่านั้น ท่านตาบอด หาผู้ปรนนิบัตินำทาง
มิได้ คงต้องตายแน่แท้ โปรดให้ชีวิตแก่พวกเราทั้ง ๕
เถิด โปรดปล่อยพี่ชายเสียเถิด.

[๒๑๑๓] ข้าพเจ้าจะปล่อยเนื้อผู้เลี้ยงมารดาบิดา
แน่นอน มารดาบิดาได้เห็นพญาเนื้อ หลุดจากบ่วง
แล้ว ก็จงยินดีเถิด.

[๒๑๑๔] ข้าแต่ นายพราน ท่านจงยินดีเพลิด-
เพลิดกับพวกญาติทั้งปวง เหมือนข้าพเจ้าเห็นพญาเนื้อ
ที่หลุดจากบ่วงแล้ว ชื่นชมยินดีในวันนี้ ฉะนั้น.

[๒๑๑๕] อูกรัก เมื่อชีวิตเข้าอย่างเข้าใกล้ความ
ตายแล้ว เจ้าหลุดมาได้อย่างไร โฉนนายพรานจึง
ปล่อยจากบ่วงเหล็กมาแล้ว.

[๒๑๑๖] น้องจิตตกะ กล่าววาทะไพเราะหูเป็น
ที่จับใจ ค่อมดำในหลุทัย ช่วยให้ข้าพเจ้าหลุดมาได้
ด้วยวาทะสุภาษิต.

น้องสุตตนาได้กล่าววาทะไพเราะหู จับใจ ค่อมดำ
ในหลุทัย ช่วยข้าพเจ้าให้หลุดมาได้ด้วยวาทะสุภาษิต.

นายพรานได้ฟังวาทะไพเราะหู เป็นที่จับใจ
ค่อมดำในหลุทัย แล้วปล่อยข้าพเจ้า เพราะฟังวาทะ
สุภาษิต ของน้องทั้งสองนี้.

[๒๑๑๗] ก็เราทั้งหลายเห็นลูกโรหณะมาแล้ว
พากันชื่นชมยินดี จันใด ขอนายพรานพร้อมด้วยลูก
เมีย จงชื่นชมยินดี จันนั้นเถิด.

[๒๑๑๘] แะนายพราน เข้าได้บอกไว้ว่า จะนำ
เนื้อหรือหนังมามิใช่หรือ เออก็เหตุไรเล่า เจ้าจึงไม่นำ
เอาเนื้อหรือหนังเนื้อมา.

[๒๑๑๙] เนื้อนั้นได้มาติดบ่วงเหล็ก ถึงมือแล้ว
แต่มีเนื้อสองตัวไม่ได้ติดบ่วง มายืนอยู่ใกล้เนื้อตัวนั้น
ข้าพระองค์ได้เกิดความสังเวชใจ ความอัศจรรย์ใจ
จนพองสยองเกล้าว่า ถ้าเรามาเนื้อตัวนี้ เราจักต้อง
ทิ้งชีวิต ในสถานที่นี้แหละ ในวันนี้ทีเดียว.

[๒๑๒๐] ดูก่อนนายพราน เนื้อนั้นเป็นเช่นไร
เป็นเนื้อมิธรรมอย่างไร มีสีอย่างไร มีศีลอย่างไร
ท่านจึงได้สรรเสริญเนื้อเหล่านั้นนัก.

[๒๑๒๑] เนื้อเหล่านั้นมีเขาขาว ขนสะอาด หนัง
เปรียบด้วยทองคำ เท้าแดง ตาสุกสะขาว เป็นที่
น่านรมย์ใจ.

[๒๑๒๒] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เนื้อเหล่านั้น
นั้นเป็นเช่นนี้ เป็นเนื้อมิธรรมเช่นนี้ เป็นเนื้อเลี้ยง
มารดาบิดา ข้าพเจ้าจึงมิได้นำเนื้อเหล่านั้นมาถวาย
พระองค์ พระเจ้าข้า.

[๒๑๒๓] ดูก่อนนายพราน เราให้ทองคำ ๑๐๐
แท่ง คุณทลแก้วมณีอันมีค่ามาก เพียง ๔ เหลี่ยม
มีสีคล้ายดอกสามหาว และภรรยาผู้ทัดเทียมกันสองคน
กับโค ๑๐๐ ตัวแก่ท่าน เราจักปกครองราชสมบัติโดย
ธรรม ท่านเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก ดูก่อนนายพราน
ท่านจงเลี้ยงดูบุตรและภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชย-
กรรม การให้กัณฑ์และด้วยการประพาสเลี้ยงชีพ
โดยสัมมาอาชีพะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

จงโรหนมิกชาดกที่ ๕

อรรถกถาโรหนมิกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
การเสียดสละชีวิตของท่านพระอานนท์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
เอเต ยฺยูเต ปฏินฺนุติ ดังนี้.

ก็การเสียดสละชีวิตของท่านพระอานนท์นั้น จักปรากฏชัดเจนในเรื่อง
ทรมานช้างชื่อว่าชนบาล ในจุลลหังสชาดก อสีตินิบาต. เมื่อท่านพระอานนท์
นั้นสละชีวิตเพื่อป้องกันพระศาสดาอย่างนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงสนทนากันใน
โรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านพระอานนท์เป็นเสกขบุคคล บรรลุปฏิสัม-
ภिता ขอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระทศพล. พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัส
ถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อ

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่
ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในปางก่อน อานนท์ก็เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เรา
เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติ ณ พระนคร-
พาราณสี พระองค์มีอัครมเหสีทรงพระนามว่า "เขมา" ในครั้งนั้น
พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดในกำเนิดมฤคชาติ มีผิวพรรณเหมือนสีทอง อยู่ใน
หิมวันตประเทศ แม่นื่อน้องชายของพระโพธิสัตว์ชื่อจิตตมิกะ ก็เป็นสัตว์
ถึงความเป็นเยี่ยมด้วยความงาม มีผิวพรรณเสมอด้วยสีทองเหมือนกัน แม่นือ
น้องสาวของพระโพธิสัตว์ ที่ชื่อว่า สุตตนา นั้น ก็เป็นสัตว์มีผิวพรรณปาน
ทองคำเหมือนกัน. ส่วนพระมหาสัตว์ได้เป็นพญาเนื้อ ชื่อโรหนมฤคราช
พญาเนื้อนั้น มีเนื้อแปดหมื่นเป็นบริวาร สำเร็จนิวาสถานอยู่อาศัยสระชื่อโรหนะ
ระหว่างชั้นที่ ๓ เลยเทือกเขาสองลูกไปในหิมวันตประเทศ. พญาเนื้อโรหนะ
เลี้ยงดูมารดาบิดา ผู้ชรา ตาบอด.

ครั้งนั้น มีบุตรพรานคนหนึ่ง อยู่ในเนสาทคามไม่ห่างจากพระนคร
พาราณสีนัก เขาเข้าไปสู่หิมวันตประเทศพบมหาสัตว์เจ้า แล้วกลับมาบ้าน
ของตน ต่อมาเมื่อจะทำกาลกิริยาจึงบอกแก่บุตรชายว่า พ่อคุณ ในที่ชื่อโน้น
ณ ภาคนี้สถานที่ทำกินของพวกเรา มีเนื้อสีทองอาศัยอยู่ ถ้าพระราชชาติธตาม
ฟังกราบทูลให้ทรงทราบ.

อยู่มาวันหนึ่ง พระนางเขมา บรมราชเทวี ทรงพระสุบินในเวลา
ใกล้รุ่ง. พระสุบินนั้น ปรากฏอย่างนี้ว่า

มีพญาเนื้อสีเหมือนทอง ยืนอยู่บนแท่นทอง แสดงธรรมแก่พระเทวี
ด้วยเสียงอันไพเราะ เหมือนบุคคลเคาะกระดิ่งทอง พระนางประทานสาธุการ
แล้วสดับพระธรรมเทศนาอยู่. เมื่อธรรมกถายังไม่ทันจบ เนื้อทองนั้นก็ลุกเดิน

ไปเสีย. ส่วนพระนางเทวีก็มีพระเสาวนีย์ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยกันจับเนื้อ
ท่านทั้งหลายจงช่วยกันจับเนื้อดังนี้ อยู่จนสิ้นพระบรรทม. พวกนางสนมได้ยิน
เสียงพระนาง พวกกันขบขันว่า ปรนหน้าต่างห้องบรรทมก็ปิดหมดแล้ว แม้คน
ก็ไม่มีโอกาสจะเข้าไปได้ พระแม่เจ้ายังรับสั่งให้จับเนื้อในเวลานี้ได้ ขณะนั้นพระ
เทวีทรงรู้พระองค์ว่า นี่เป็นความฝัน จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักราบทูลพระ-
ราชาว่า เราฝันเห็นดังนี้ พระองค์ก็จักไม่ทรงสนพระทัย แต่เมื่อเรากราบทูลว่า
แพ้พระครรรภ์ พระองค์ก็จักช่วยแสวงหามาให้ด้วยความสนพระทัยเราจักได้ฟัง
ธรรมของพญามฤคตัวมีสีเหมือนทอง พระนางจึงทรงบรรทม ทำมายาวว่า
ประจวบ.

พระราชเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนพระนางผู้มีพักตร์อันเจริญ
เธอไม่สบาย เป็นอะไรไปหรือ? พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ โรคอย่างอื่นไม่มีดอกพะคะ แต่กระหม่อมฉันเกิด
แพ้ท้อง. พระราชาตรัสถามว่า เธออยากได้อะไร? พระนางจึงกราบทูลว่าขอ
เดชะ กระหม่อมฉันปรารถนาจักฟังธรรมของพญาเนื้อสีเหมือนทองพะยะคะ
พระราชตรัสว่า คุณก่อนพระนางผู้มีพักตร์อันเจริญ สิ่งใดไม่มี เจ้าก็เกิดแพ้
ท้องต้องประสงค์สิ่งนั้นหรือ ขึ้นชื่อว่าเนื้อสีทองไม่มีดอก. พระนางกราบทูลว่า
ถ้าไม่ได้หม่อมฉันจักนอนตายในที่นี้แหละ แล้วฉันเบื่องพระปฤญาติให้พระ-
ราชา ทรงบรรทมเฉยเสีย พระราชาทรงปลอบโยนว่า ถ้าหากมีอยู่เจ้าก็จักได้
แล้วประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ตรัสถามพวกอำมาตย์และพวกพราหมณ์ ตาม
นัยที่กล่าวแล้วในโมรชาดกนั่นเอง ทรงสดับว่า เนื้อที่มีสีเหมือนทองมีอยู่จึงมี
พระบรมราชโองการให้พวกนายพรานประชุมกัน ตรัสถามว่า เนื้อสีเหมือนทอง
เห็นปานนี้ ใครเคยเห็น เคยได้ยินมาบ้าง? เมื่อบุตรนายเนสาทกราบทูล
โดยทำนองที่ตนได้ยินมาจากสำนักบิดาแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนสหาย เมื่อเจ้านำ
เนื้อนั้นมาได้ เราจักทำสักการะใหญ่แก่เจ้า ไปเถิด จงไปนำเนื้อนั้นมา พระ-

ราชทานเสบียงแล้ว ทรงส่งเขาไป. ฝ่ายบุตรนายเนสาทก็กราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ถ้าหากข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะนำ เนื้อทองนั้นมาถวายได้ ข้าพระพุทธเจ้าจักนำหนังของมันมาถวาย เมื่อไม่อาจ นำหนังมาถวายได้ ก็จักนำแม่ขนของมันมาถวาย ขอพระองค์อย่าทรงวิตกเลย แล้วไปเรือนมอบเสบียงแก่ลูกและเมีย แล้วไปที่หิมวันตประเทศนั้นพบพญา เนื้อนั้นแล้ว ดำริว่า เราจะดักบ่วง ณ ที่ไหนหนอจึงจักสามารถจับเนื้อนี้ได้ เมื่อพิจารณาไปจึงเห็นช่องทางที่ทำน้ำ เขาจึงฟันเชือกหนังทำเป็นบ่วงให้มันคง แล้วปักหลักดักบ่วงไว้ในสถานที่พระมหาสัตว์เจ้าลงดื่มน้ำ.

ในวันรุ่งขึ้น พระมหาสัตว์พร้อมด้วยเนื้อบริวารแปดหมื่น เทียวไป แสวงหาอาหาร คิดว่าเราจักดื่มน้ำที่ทำเดิมนั้นแหละ จึงไปที่ทำนั้น พอก้าวลง ไปเท่านั้นก็ติดบ่วง พระมหาสัตว์ดำริว่า ถ้าหากเราจากร้องว่าติดบ่วงเสียใน บัดนี้ทีเดียว หมู่ญาติของเราจักไม่ดื่มน้ำ จักพากันตกใจกลัวแตกหนีไป จึง แอบหลัก เบี่ยงไว้ข้างตัว ทำทีเหมือนดื่มน้ำอยู่ ครั้นเวลาที่เนื้อทั้งแปดหมื่น ดื่มน้ำขึ้นไปแล้ว คิดว่าเราจักตัดบ่วงให้ขาด จึงกระชากมา ๓ ครั้ง ในวาระ แรกหนึ่งขาดไป วาระที่สองเนื้อหลุด วาระที่สามเอ็นขาด บ่วงบาดลึก จดแนบกระดูก. เมื่อพระมหาสัตว์ไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้ จึงร้องขึ้นว่า เราติดบ่วง. หมู่เนื้อทั้งหลายตกใจกลัว พากันแยกหลบหนีไปเป็น ๓ ฟอง จิตตมฤคไม่เห็นพระมหาสัตว์ ในระหว่างฝูงเนื้อทั้ง ๓ แล้วจึงคิดว่า เมื่อภัย นี้เกิด คงจักเกิดแก่พี่ชายของเรา จึงมายังสำนักของพญาเนื้อนั้น เห็นพระ- มหาสัตว์ติดบ่วงอยู่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เห็นจิตตมฤค จึงพูดว่า พ่อน้องชาย เธออย่า มายืนอยู่ที่นี้ สถานที่นี้ร้ายแรงยิ่ง เมื่อจะส่งกลับไป จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนน้องจิตตกะ ผุ่งเนื้อเหล่านี้ กลัวความตาย

จึงพากันหนีกลับไป ถึงเธอก็จะไปเสียเถิด อย่าห่วง

พี่เลย เนื้อทั้งหลาย จักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอเต พญาเนื้อกล่าวหมายถึงผุ่งเนื้อที่
หนีล่องคล่องจักษุของตนไปไกล. บทว่า ปฏินนุติ แปลว่า กลับไป อธิบายว่า
แตกหนีไป. พระโพธิสัตว์เรียกเนื้อน้องชายว่า "จิตตกะ". บทว่า ตยา สห
ความว่า (พระโพธิสัตว์) กล่าวว่า จิตตกะ เธอจงเป็นราชาแห่งเนื้อเหล่านี้
ดำรงอยู่ในตำแหน่งแทนพี่ เนื้อเหล่านี้ จักอยู่ร่วมกับเจ้าต่อไป.

ต่อจากนั้น เป็นคาถาที่เนื้อทั้งสองสนทนาโต้ตอบกัน รวม ๓ คาถา
เป็นลำดับกันดังต่อไปนี้

พี่โรหณะ จันไม่ไป ถึงใครจักมาคร่าเอาหัวใจ

**ของจันไป จันจักไม่ทิ้งพี่ไป จันจักยอมสละชีวิตอยู่
ในที่นี้.**

ก็มารดาบิดาทั้งสองเรานั้น ท่านตาบอดเมื่อไม่มี
ผู้นำจักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิดอย่าห่วงใยพี่เลย
เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเธอ.

พี่โรหณะ จันไม่ยอมไป ถึงใครจักมาคร่าเอา

**ดวงใจของจันไป จันจักไม่ทิ้งพี่ผู้ถูกมัดไป จันจัก
ยอมสละชีวิตไว้ในที่นี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โรหณะ ความว่า จิตตมฤคเรียกพระ-
มหาสัตว์โดยชื่อว่า "โรหณะ." บทว่า อวกสุสติ ความว่า ใคร ๆ จะมาครูด
คือคร่าเอาดวงใจไป หรือดวงใจถูกความโศกครูดคร่าไป. บทว่า เต หิ ญน

ความว่า มารดาบิดาของเราเหล่านั้น เมื่อเราทั้งสองต้องตายรวมกันอยู่ในที่นี้ จะขาดผู้ช่วยเหลือนำทาง เมื่อไม่มีใครปฏิบัติ ก็จักชুবผอมตายไป เพราะฉะนั้น น้องจิตตะกะเจ้าจึงไปเสียดิด เนื้อทั้งหลายเหล่านั้น จักได้มีชีวิตอยู่ร่วมกับเจ้า. บทว่า อิธ เสตุสามิ ความว่า ฉันจักทิ้งชีวิตไว้ในสถานที่นี้ทีเดียว.

ครั้นจิตตมฤคกล่าวดังนี้แล้ว ก็เดินไปยื่นพียงแนบข้างเบื้องขวาของพระโพธิสัตว์ ปลอดภัยให้ดำรงกาย สบายใจ ฝ่ายนางสุดตนามฤคิ หนีไปไม่เห็น พี่ชายทั้งสองในระหว่างฝูงเนื้อ คิดว่า ภัยนี้จักเกิดแก่พี่ชายทั้งสองของเรา จึง หวนกลับมายังสำนักของเนื้อทั้งสองนั้น พระมหาสัตว์เห็นนางสุดตนามฤคิกำลัง เดินทางจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

เจ้าเป็นผู้ฉลาด จงหนีไปเสียดิด พี่ติดอยู่ใน
หลักเหล็ก เธอจงไปเสียดิด อย่าห่วงใยพี่เลย เนื้อ
ทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภีรุ ความว่า ขึ้นชื่อว่ามาตุคามย่อมกลัว แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย ด้วยเหตุนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกะน้องสาวอย่างนี้. บทว่า ญญ ได้แก่ บ่วงที่เขาปกปิดไว้. บทว่า อายเส ความว่า ก็บ่วงนั้น เขาวางซึ่งเหล็กไว้ในน้ำ แล้วผูกหลักไม้แก่นค้ำแช่ไว้ในน้ำนั้น เพราะเหตุนี้ พระมหาสัตว์จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า ตยา สห ความว่า เนื้อทั้งแปดหมื่น เหล่านั้น จักมีชีวิตอยู่ร่วมกับเจ้า.

เบื้องหน้าแต่นั้น มีคาถา ๑ คาถา ซึ่งเนื้อสองพี่น้องโต้ตอบกันโดย นัยก่อนนั้นแหละ ดังนี้.

พี่โรหะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาร่ำเอา
หัวใจของฉันไป ฉันก็จักไม่ละทิ้งพี่ ฉันจักยอมทิ้ง
ชีวิตไว้ในที่นี้.

ก็มารดาบิดาทิ้งสองของเรานั้น ท่านตาบอด
ขาดผู้ปรนนิบัตินำทาง จักต้องตายแน่ เธอจงไปเถิด
อย่าห่วงใยพี่เลย เนื้อทั้งหลายจักมีชีวิตอยู่กับเธอ.

พี่โรหณะ ฉันจะไม่ไป ถึงใครจะมาร่ำเอาหัวใจ
ของฉันไป ฉันจะไม่ละทิ้งพี่ผู้ถูกมัด ฉันจักยอมทิ้ง
ชีวิตไว้ในที่นี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น แม้ในบทว่า เต หิ นูน นี้ พระโพธิสัตว์
กล่าวไว้หมายถึง มารดาบิดาท่านนั้น.

แม่นางสุดตนามฤคินี ครั้นปฏิเสธอย่างนั้นแล้ว ไปยืนฟังข้างเบื้อง
ซ้ายของพระมหาสัตว์ผู้พี่ชายปลอบใจอยู่ ฝ่ายนายพรานเห็นเนื้อเหล่านั้นหนีไป
และได้ยินเสียงร้องแห่งเนื้อที่ติดบ่วง คิดว่าพญาเนื้อคงจักติดบ่วง แล้วนุ่งผ้า
หัยกรั้งมันคง ถือหอกสำหรับฆ่าเนื้อ วิ่งมาโดยเร็ว พระมหาสัตว์เห็นนายพราน
กำลังวิ่งมาจึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

วันนี้นายพรานคนใด จักฆ่าเราด้วยลูกศรหรือ
หอก นายพรานคนนี้นั้น มีรูปร่างร้ายกาจ ถืออาวุธ
เดินมาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลุกุทรูปุ แปลว่า เขี้ยวโหดทารุณ.
บทว่า สตุติยามปี ความว่า นายพรานคนใดจักประหัตประหารฆ่าเราด้วย
ลูกศรก็ดี ด้วยหอกก็ดี นายพรานนั้นมีรูปร่างเขี้ยวโหดทารุณ ถืออาวุธมา
เพราะเหตุนี้ เจ้าทั้งสองจงพากันหนีไป ก่อนที่เขาจะมาไม่ถึง.

จิตตมฤคแม่เห็นพรานนั้นแล้วก็ได้หนีไป ส่วนนางสุดตนามฤคินี
ไม่อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ มีความกลัวต่อมรณภัย หนีไปหน่อยหนึ่ง
แล้วกลับคิดว่า เราจักทิ้งพี่ชายทั้งสองคนหนีไปไหน จึงยอมสละชีวิตของตน
กล้ากลืนความกลัวตาย ย้อนกลับมาใหม่ ยืนอยู่เคียงข้างซ้ายพี่ชายของตน.

เมื่อจะประกาศความนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาที่ ๑๐ ความว่า
นางสุดตนามฤตินั้น ถูกภัยบีบคั้นคุกคามหนี
ไปครู่หนึ่ง แล้วย้อนกลับมาเผชิญหน้ามฤตยู ถึงจะมี
ขวัญอ่อนก็ได้กระทำการที่ทำได้แสนยาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มรณายูปนิวตฺต แปลว่า ย้อน
กลับมาเพื่อเผชิญหน้าความตาย.

ฝ่ายนายพรานเห็นสัตว์ทั้ง ๓ ขึ้นเผชิญหน้ากันอยู่ก็เกิดเมตตาคิด มีความสำคัญประหนึ่งว่า เป็นพี่น้องเกิดร่วมท้องเดียวกัน จึงคิดว่า พญาเนื้อ
ติดบ่วงเราก่อน แต่เนื้อทั้งสองนี้ คิดอยู่ด้วยหิริโศดตบปะ สัตว์ทั้งสองนี้เป็น
อะไรกันกับพญาเนื้อนี้หนอ ครั้นคิดดังนี้แล้ว เมื่อจะถามเหตุนี้จึงกล่าวคาถา
ความว่า

เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ พ้นไปแล้ว
ยังย้อนกลับมาหาเครื่องผูกอีก ไม่ปรารถนาจะละทิ้ง
ท่านไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺหุ เตเม ตตฺตบเทเน กิ นฺหุ เต อิเม
แปลว่า เนื้อทั้งสองนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ. บทว่า อุปาสเร แปลว่า ยัง
เข้าไปใกล้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงบอกแก่นายพรานว่า
ดูก่อนนายพราน เนื้อทั้งสองนี้ เป็นน้องชาย
น้องสาวของข้าพเจ้า ร่วมท้องมารดาเดียวกัน ไม่
ปรารถนาละข้าพเจ้าไป แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต.

นายพรานได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์แล้ว เป็นผู้มึนจิตอ่อนลงไปเป็น
อันมาก. จิตตมฤคราษรู้ว่านายพรานมีจิตอ่อนแล้ว จึงกล่าววว่า ดูก่อนนายพราน

ผู้สหาย ท่านอย่าสำคัญพญานี้ว่า เป็นเพียงเนื้อสามัญเท่านั้น แท้จริง พญานี้ เป็นราชาแห่งเนื้อแปดหมื่น ถึงพร้อมด้วยศีลและมรรยาท มีจิต อ่อนโยนในสรรพสัตว์ มีปัญญามาก เลี้ยงคุมารดาบิดาผู้ชราตาบอด ถ้าหาก ท่านฆ่าเนื้อผู้ตั้งอยู่ในธรรมเห็นปานนี้ให้ตายลง ชื่อว่าฆ่าพวกเราให้ตายถึง ๕ ชีวิต คือ มารดาบิดาของเรา ตัวเรา และน้องสาวของเราที่เดียว แต่เมื่อท่าน ให้ชีวิตแก่พี่ชายของเรา เป็นอันได้ชื่อว่าให้ชีวิตแก่พวกเราแม่ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่นายพราน มารดาบิดาของเราเหล่านั้น

**ตาบอด หาผู้ปรนนิบัตินำทางไม่ได้ คงจักต้องตาย
แน่แท้ โปรดให้ชีวิตแก่พวกเราทั้ง ๕ เถิด โปรดปล่อย
พี่ชายเสียเถิด.**

นายพรานได้ฟังธรรมกถาของจิตตมฤคแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้วกล่าวว่า ท่านอย่ากลัวเลย แล้วกล่าวคาถาเป็นลำดับไปว่า

ข้าพเจ้าจะปล่อยเนื้อผู้เลี้ยงมารดาบิดาแน่นอน

**มารดาบิดาได้เห็นพญานี้หลุดจากบ่วงแล้ว จงยินดี
เถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ทิสฺวา ความว่า เห็นพญานี้หลุดแล้วจากบ่วง.

ก็แลนายพรานครั้งกล่าวอย่างนี้แล้วจึงคิดว่า ยศที่พระราชาราชทานแล้ว จักช่วยอะไรเราได้ ถ้าหากเราจักฆ่าพญานี้เสีย แผ่นดินนี้ จักแยกออกให้ช่องแก่เรา หรือสายอสนีบาตจักฟาดลงบนกระหม่อมของเรา เราจักปล่อยพญานี้. เขาจึงเข้าไปหาพระมหาสัตว์เจ้า แล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักโยกหลักบ่วงให้ล้มลง แล้วตัดเชือกหนังออกดังนี้แล้ว ประคอง

พญาเนื้อให้นอนลงที่ชาน้ำ ค่อย ๆ แก้วงออกด้วยมุทิตาจิต ทำเส้นเอ็นให้ประสานกับเส้นเอ็น เนื้อให้ประสานกับเนื้อ หนังให้ประสานกับหนัง แล้วเอาน้ำล้างเลือด ลูบคลำไปมาด้วยมุทิตาจิต. ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาจิตของนายพราน และด้วยอานุภาพแห่งบารมีที่พระมหาสัตว์ได้บำเพ็ญมา เอ็น หนัง และเนื้อทั้งหมด ก็สมานติดสนิทดังเดิม. เท้าก็ได้มีหนังและขนปกปิดสนิทดี ในอวัยวะที่มีแผลเก่าไม่ปรากฏว่า มีแผลติดอยู่เลย. พระมหาสัตว์ถึงความสบายปลอดภัยลุกขึ้นยืนแล้ว จิตตมฤคเห็นดังนั้นแล้ว เกิดความโสมนัสเมื่อจะทำอนุโมทนาต่อนายพราน จึงกล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่ นายพราน ท่านจงยินดีผลิตเพลินกับ

พวกญาติทั้งปวง เหมือนข้าพเจ้าเห็นพญาเนื้อที่หลุด

จากบ่วงแล้ว ชื่นชมยินดีในวันนี้ ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าคิดว่า นายพรานนี้เมื่อจะจับเรา จับโดยงานอาชีพของตน หรือว่าจับโดยการบังคับของผู้อื่น จึงถามเหตุที่จับ. บุตรนายพรานตอบว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ข้าพเจ้าจะมีกิจกรรมเกี่ยวกับท่านก็หาไม่ได้ แต่พระอัครมเหลือของพระราชินี ซึ่งมีพระนามว่า พระนางเขมราชเทวี มีพระประสงค์จะฟังธรรมกถาของท่าน ท่านจึงถูกข้าพเจ้าจับโดยพระราชโองการเพื่อประโยชน์แก่พระเทวีนั้น. พระมหาสัตว์กล่าวว่า สหายเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านปล่อยเราเสีย ชื่อว่าทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง มาเถิด จงนำเราไปแสดงแก่บรมกษัตริย์เถิด เราจักแสดงธรรมถวายพระนางเทวี. นายพรานกล่าวว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ธรรมดาพระราชินีทั้งหลายมีพระเดชานุภาพร้ายกาจ ใครจักรู้ว่า จักมีอะไรเกิดขึ้น ข้าพเจ้าไม่ยินดียศศักดิ์ที่ทรงพระราชทานดอก เชิญท่านไปตามสบายของท่านเถิด. พระมหาสัตว์คิดว่า พรานนี้เมื่อปล่อยเราไป

ชื่อว่าทำกิจที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง เราจักทำอุบายให้พรานนั้นได้รับยศศักดิ์ แล้ว จึงกล่าวว่า คุณก่อนสหาย ท่านจงเอามือลูบหลังเราก่อนเถิด. นายพรานจึงเอามือลูบหลังพญาเนื้อ มือของเขาก็เต็มไปด้วยขนมีสีเหมือนทองคำ. เขาจึงถามว่า คุณก่อนพญาเนื้อ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรกับขนเหล่านี้ พญาเนื้อจึงบอกว่า คุณก่อนสหาย ท่านจงเอาขนเหล่านั้นไปถวายแด่พระราชชา และพระราชเทวี ทูลว่า นี่เป็นขนของสุวรรณมฤคนั้น ดังนี้ ตั้งอยู่ในฐานะตัวแทนของเรา แสดงกรรมถวายพระบรมราชเทวี ด้วยกาลาเหล่านี้ การแพ้พระกรรมของพระนางก็จักสงบ เพราะทรงสดับกรรมกณานั้นแล ดังนี้แล้ว ให้นายพรานเรียนราชธรรมกาลา ๑๐ กาลา มีอาทิว่า **ธมฺมญฺจร มหาราช** ซึ่งแปลว่า ข้าแต่ มหาราชเจ้า พระราชาพึงประพาศธรรมดังนี้แล้วให้เบญจศีล กล่าวสอนด้วยความไม่ประมาทแล้วส่งไป.

บุตรของนายพราน ยกย่องพระมหาสัตว์ไว้ในตำแหน่งอาจารย์ กระทำประทักษิณสามครั้ง แล้วไหว้ในฐานะสี่ เอาใบบัวห่อขนทองทั้งหลายแล้วลา หลีกไป. เนื้อทั้งสามตามไปส่งนายพรานน้อยหนึ่ง แล้วเอาปากคาบอาหาร และน้ำ พากันกลับไปยังสำนักของมารดาบิดา. มารดาบิดาทั้งสองเมื่อจะถามว่า โรหณะถูกรัก ได้ยินว่า เจ้าติดบ่วง แล้วฟื้นมาได้อย่างไร จึงกล่าวคาถา ความว่า

ถูกรัก เมื่อชีวิตเข้าไปใกล้ความตายแล้ว เจ้า

หลุดมาได้อย่างไร ไฉนนายพรานจึงปล่อยจากบ่วง

เหล็กมาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนีตสฺมิ** ความว่า เมื่อชีวิตสถิตอยู่ เฉพาะหน้ามฤตยู เจ้ารอดตายมาได้อย่างไร.

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

น้องจิตตะกล่าววาทะเพราะเหตุ เป็นที่จับใจ
ดื่มน้ำในหฤทัย ช่วยให้ข้าพเจ้าหลุดมาได้ ด้วยวาทะ
สุภาสิต น้องสุดตนาได้กล่าววาทะเพราะเหตุ จับใจ
ดื่มน้ำในหฤทัย ช่วยข้าพเจ้าให้หลุดมาได้ด้วยวาทะ
สุภาสิต นายพรานได้ฟังวาทะเพราะเหตุ เป็นที่จับใจ
ดื่มน้ำในหฤทัย แล้วปล่อยข้าพเจ้า เพราะฟังวาทะ
สุภาสิตของน้องทั้งสองนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาณ แปลว่า กล่าวอยู่. บทว่า หทยงคฺ
แปลว่า ดื่มน้ำในหฤทัย. บทว่า ภาณ ในคาถาที่ ๒ เท่ากับ ภาณมานา แปลว่า
เมื่อน้องนางสุดตนา กล่าวอยู่. บทว่า สุตฺวา ความว่า นายพรานนั้นฟังวาทะ
ของน้องทั้งสองเหล่านั้นแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อมารดาบิดาพระโพธิสัตว์จะอนุโมทนา จึงกล่าวว่า

ก็เราทั้งหลายเห็นลูกโรหณะมาแล้ว พวกกันชื่นชม
ยินดี ฉันใด ขอนายพรานพร้อมด้วยลูกเมีย จงชื่นชม
ยินดี ฉันนั้นเถิด.

ฝ่ายนายพรานออกจากป่าแล้วไปสู่ราชตระกูล ถวายบังคมพระราชา
แล้วยืน ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. พระราชาเห็นเขาแล้วตรัสพระคาถาว่า

แนะนำนายพราน เจ้าได้บอกไว้ว่า จะนำเนื้อหรือ
หนังเนื้อมามิใช่หรือ เออ ก็เหตุอะไรเล่า เจ้าจึงไม่นำ
เอาเนื้อหรือหนังเนื้อมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคจฺมฺมานิ ได้แก่ เนื้อหรือหนัง. บทว่า
อาหริ แปลว่า จักนำมา. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คู่ก่อนพ่อพรานผู้เจริญ

เจ้าได้กล่าวไว้อย่างนี้มิใช่หรือ ว่า เมื่อไม่สามารถจะนำเนื้อมา ก็จะนำหนังมา หรือเมื่อไม่สามารถจะนำหนังมา ก็จักนำขนมา ด้วยเหตุไร เจ้าจึงมิได้นำเนื้อ หรือหนังของมันมาเลย.

นายพรานได้ฟังพระดำรัสแล้วกล่าวคาถา ความว่า
เนื้อนั้นได้มาติดบ่วงเหล็กถึงมือแล้ว แต่มีเนื้อ
สองตัวไม่ได้ติดบ่วง มายืนอยู่ใกล้เนื้อตัวนั้น ข้า
พระองค์ได้เกิดความสังเวชใจ ความอัศจรรย์ใจ
จนพองสยองเกล้า ว่า ถ้าเรามาเนื้อตัวนี้ เราจักต้อง
ละทิ้งชีวิต ในสถานที่นี้แหละในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาคม ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ก็
เนื้อนั้นมาสู่เงื้อมมือ ทั้งมาสู่บ่วงที่ข้าพระพุทธเจ้าดักไว้ด้วย ได้ติดอยู่ในบ่วง
นั้น. บทว่า ตลฺย มุตฺตา อุปาสฺเร ความว่า แต่ว่าเนื้อสองตัวพันบ่วง
ไปแล้ว คือไม่ได้เข้ามาติดบ่วงเลย ได้เข้ามายืนฟังเนื้อนั้นพลอบใจอยู่. บทว่า
อพฺภูโต แปลว่า ไม่เคยเป็นมาก่อนเลย. บทว่า อิมญฺจาหํ ตัดบทเป็น
อิม อหํ แปลว่า ก็ข้าพระองค์นั้น. อธิบายว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์
ผู้มีความสังเวชสลดใจ ได้มีความปริวิตกนี้ว่า ถ้าเราจักฆ่าเนื้อนี้เสีย เราจัก
ต้องละทิ้งชีวิตในสถานที่นี้แหละในวันนี้ทีเดียว.

พระราชาสดับค้ำนั้นแล้ว ตรัสว่า

ดูก่อนนายพราน เนื้อนั้นเป็นเช่นไร เป็นเนื้อ
มีกรรมอย่างไร มีศีลรอย่างไร มีศีลอย่างไร ท่าน
จึงได้สรรเสริญเนื้อเหล่านั้นนัก.

พระราชาสตรัสถามเช่นนั้นบ่อย ๆ ด้วยสามารถทรงพิศวงพระทัย.

นายพรานได้ฟังพระคำรสนั้นแล้ว กล่าวคาถาความว่า

เนื้อเหล่านั้นมีเขาขาว ขนสะอาด หนังเปรี๊ยะ

ด้วยทองคำ เท้าแดง ตาสุกสะกาว เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอทาทสิงคา ความว่า เนื้อเหล่านั้น มีเขาเช่นเดียวกับพวงเงิน. บทว่า สุกพิพาลา ความว่า ประกอบด้วยขนอ่อน สะอาดเช่นกับขนจามรี. บทว่า โลหิตกา ความว่า เช่นเดียวกับปลาโลมา และปลาวาฬแดง. บทว่า ปาธา ได้แก่ ปลายทิวเขา. บทว่า อญชิตกุกา ความว่า ประกอบด้วยนัยน์ตามีประสาททั้ง ๕ หมดจด เหมือนไส้ทาไว้.

เมื่อนายพรานกราบทูลอยู่อย่างนี้แล ได้วางโลมชาติทั้งหลายมีสี เหมือนทองของพระโพธิสัตว์ ไว้ในพระหัตถ์ของพระราชา เมื่อจะประกาศศิกาย แห่งเนื้อเหล่านั้น จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เนื้อเหล่านั้นเป็น

เช่นนี้ เป็นเนื้อมิธรรมเช่นนี้ เป็นเนื้อเลี้ยงมารดาบิดา

ข้าพระพุทธเจ้า จึงมิได้นำเนื้อเหล่านั้นมาถวาย

พระองค์ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาตาเปติภรา ความว่า เนื้อเหล่านั้น ช่วยกันเลี้ยงมารดาบิดาแก่ชราตาบอด จึงชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรมเช่นนี้. บทว่า น เต โส อภิหารยฺ ความว่า พญาเนื้อนั้น ใคร ๆ ไม่อาจจะนำมาเพื่อ เป็นเครื่องบรรณาการแก่พระองค์ได้. ปาฐะว่า อภิหารยฺ ดังนี้ก็มี. ความก็ว่า ข้าพระพุทธเจ้าหาได้นำพญาเนื้อนั้นมาถวาย เพื่อเป็นบรรณาการแก่พระองค์ ไม่ คือมิได้นำมาเลย.

นายพรานกล่าวพรรณนาคุณความดี ของพระโพธิสัตว์จิตตมฤค และนางมฤคิโปติกาสื่อสุดตนา ด้วยประการฉะนี้แล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่

มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าอันพญาเนื่อนั้นให้ชนของตนมาแล้ว ให้ศึกษา
บทธรรมสั่งบังคับว่า ท่านพึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนของเรา แสดงธรรม
ถวายพระราชเทวี ด้วยคาถาราชธรรมจรรยา ๑๐ ประการเถิด.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้นายพรานนั่งเหนือราชบัลลังก์
อันจิตด้วยรัตนะ ๗ ประการ พระองค์เองกับพระบรมราชเทวี ประทับนั่ง
บนพระราชอาสน์ที่ต่ำ ณ ที่อันควรส่วนข้างหนึ่ง ทรงประคองอัญชลี เชื้อ
เชิญนายพราน.

เมื่อนายพรานนั้นจะแสดงธรรมถวาย จึงทูลว่า

ข้าแต่บรมขัตติยมหาราชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในพระราชมารดาบิดา ข้าแต่
องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว
จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหาราชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในพระราชบุตร และพระราช
ชายาทั้งหลาย ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหาราชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรม ในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย
ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้
แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่บรมขัตติยมหาราชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติให้เป็นธรรมในพาทนะ และพลทั้งหลาย

ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิธรรมในโลกนี้
แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพาศิ
ให้เป็นธรรมในบ้านและนิคมทั้งหลาย ข้าแต่องค์
ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิธรรมในโลกนี้แล้ว
จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประ-
พาศิธรรม ในแคว้นแคว้นและชนบททั้งหลาย ข้าแต่
องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิธรรมในโลกนี้แล้ว
จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรง
ประพาศิให้เป็นธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย
ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิธรรมในโลก
นี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพาศิ
ให้เป็นธรรม ในหมู่ฤคและปักษีทั้งหลาย ข้าแต่องค์
ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิธรรมในโลกนี้แล้ว จัก
ได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพาศิ
ธรรม เพราะธรรมอันบุคคลประพาศิดีแล้ว ย่อมนำ
สุขมาให้ ข้าแต่องค์ราชันย์ พระองค์ทรงประพาศิ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม พระอินทร์ เทพยเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระ-
พรหม ได้เสวยทิพยสมบัติ เพราะธรรมอันประพฤติ
ดีแล้ว ข้าแต่องค์ราชันย์ ขอพระองค์อย่าได้ทรง
ประมาทธรรม ธรรมเหล่านั้นเป็นวัตตบพในทศราช
ธรรมนั่นเอง ข้อนี้แล เป็นอนุสาสนีที่ปราสาธอนกันมา
กัลยาณชนมาช่องเสพผู้มีปัญญา พระองค์ทรงประพฤติ
อย่างนี้แล้ว จะได้ไปสู่อิตรทิพยสถาน ด้วยประการ
ฉะนี้.

บุตรนายพรานแสดงธรรมด้วยพุทธรักษา โดยนิยามอันพระมหาสัตว์
ทรงแสดงแล้วนั่นเอง เหมือนเทวดาผู้วิเศษยังแม่น้ำในอากาศ ให้ตกลงมา
ฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้. มหาชนยังสาธุการให้เป็นไปนับเป็นพัน ความแพ้
พระกรรมของพระบรมราชเทวีก็ระงับไป เพราะทรงสดับธรรมกถานั้นเอง.
พระราชาทรงดีพระทัย เมื่อจะทรงปูนบำเหน็จชুবเลี้ยงบุตรนายพราน ด้วย
ยศใหญ่ ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาคความว่า

ดูก่อนนายพราน เราให้ทองคำ ๑๐๐ แถ่ง
คุณทลแก้วมณีอันมีค่ามาก เตียงสี่เหลี่ยมมีสี่คัล้าย
ดอกสามหาว และภรรยาผู้ทัดเทียมกันสองคน กับ
โค ๑๐๐ ตัวแก่ท่าน เราจักปกครองราชสมบัติโดยธรรม
ท่านเป็นผู้มีอุปการะแก่เรา มา ดูก่อนนายพราน ท่าน
จงเลี้ยงดูบุตรและภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชยกรรม
การให้กฐันนี้ และด้วยการประพฤติเลี้ยงชีพโดยสัมมา
อาชีวะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ถูลิ** ความว่า เราจักให้เครื่องประดับ
คือมณีและแก้วคุณทลมีค่ามาก แก่ท่าน. บทว่า **จตุรสูลิ** ได้แก่ บัลลังก์สูง
สี่เหลี่ยม อธิบายว่า มีด้านสี่ระยะสูงสี่เหลี่ยม. บทว่า **อุมมารูปุพ** **สิรินุณิ**
ได้แก่ บัลลังก์ที่สำเร็จด้วยไม้แก่นสีดำ ประกอบด้วยโอกาส มีรัศมีเช่นเดียวกับ
ดอกสามหาว เพราะลาดด้วยเครื่องลาดสีเขียว. บทว่า **สาทิลิโย** ความว่า
ทัดเทียมกันด้วยรูปสมบัติ และโภคสมบัติ. บทว่า **อุสภญจ** **คว สติ** ความว่า
และเราจะให้โคฝูงร้อยตัว มีโคผู้เป็นหัวหน้าแก่ท่าน.

บทว่า **การสูลิ** ความว่า เราจะไม่ยังทศพิธราชธรรมให้กำเริบ
จักเสวยราชสมบัติโดยธรรมเท่านั้น. บทว่า **พหุกาโร** **เมสิ** ความว่า
แม้ท่านก็ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามากเพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตัวแทน
แห่งพญาเนื้อตัวมีสีเหมือนทอง แล้วแสดงธรรมแก่เรา เราเป็นผู้อันท่านให้
ประดิษฐานอยู่ในเบญจศีล โดยนิยามดังพญาเนื้อกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **กสิวิชิชา** ความว่า คุณก่อนนายพรานผู้สหายเรามีได้เห็น
พญาเนื้อ ฟังแต่ถ้อยคำของพญาเนื้อเท่านั้น ยังตั้งอยู่ในเบญจศีลได้ แม้ท่าน
ก็จึงเป็นคนมีศีลตั้งแต่บัดนี้ไป จงกระทำกสิกรรม และพณิชยกรรม และ
อิถนทานกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **อุณฺณาจริยา** ความว่า อันเป็นหลัก
ของการครองชีพ อธิบายว่า ท่านจงเลี้ยงดูบุตรภรรยาของท่าน ด้วยกสิกรรม
และพณิชยกรรมเป็นต้นนี้ อันเป็นสัมมาอาชีพะเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

นายพรานฟังพระคำรัสของพระราชาแล้ว กราบทูลว่าข้าพระพุทธเจ้า
ไม่มีความประสงค์จะอยู่ครอบครองเรือน ขอพระองค์โปรดทรงอนุญาตการ
บรรพชา แก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด ครั้นได้พระบรมราชานุญาตแล้ว ก็มอบ

ทรัพย์สมบัติที่พระราชาทรงพระราชทานแก่ตน แก่บุตรภรรยา แล้วเข้าไปสู่
หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษี ยังสมบัติ ๘ ให้บังเกิด เป็นผู้มั่งคั่งพรหมโลก
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ฝ่ายพระราชาทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้า
แล้วทรงบำเพ็ญทางแห่งสวรรค์ให้เต็มบริบูรณ์ โอวาทของพระมหาสัตว์นั้น
ก็ดำเนินติดต่อมาเป็นเวลาพันปี.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้วตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน พระอานนท์ก็ได้สละชีวิต เพื่อประโยชน์
แก่เรา ด้วยประการอย่างนี้เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า นายพราน
ในครั้งนั้นได้มาเป็นพระฉันทะในบัดนี้ พระราชาได้มาเป็นพระสารีบุตร
พระเทวี ได้มาเป็นเขมาภิกษุณี มารดาบิดาได้มาเป็นตระกูลมหाराช
สุดตนามฤคิได้มาเป็นอุบลวรรณาเถรี จิตตมฤคได้มาเป็นพระอานนท์
เนื้อแปดหมื่นได้มาเป็นหมู่สากียราช ส่วนพญาเนื้อได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาโรหณมิกชาดก

๖. หังสชาดก

ว่าด้วยหงส์สุमुखะผู้รักดี

[๒๑๒๔] ผู่งหงส์เหล่านั้น มีผิวกายอร่าม งาม
เรื่องรองดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอบินหนี
ไป ดูก่อนสุमुखะ ท่านจงหลบหลีกไปตามใจปรารถนา
เถิด.

หมู่ญาติทั้งหลายละทิ้งเราผู้ติดบ่วงไว้ผู้เดียว ไม่
ห่วงใย พากันบินหนีไป ท่านผู้เดียว จะมัวห่วงอยู่
ทำไม.

ดูก่อนสุमुखะผู้ประเสริฐ จะมัวพะวงอยู่ทำไม
ท่านควรบินหนีเอาตัวรอด เพราะความเป็นสหายใน
เราผู้ติดบ่วงไม่มี ท่านหลบหลีกไปเสียเถิด อย่ายังความ
เพียรให้เสื่อมเสีย เพราะความไม่มีทุกข์เลย จงรีบบิน
หนีไปตามใจปรารถนาเถิด.

[๒๑๒๕] ข้าแต่ท้าวธรรมหาราช ถึงพระองค์
จะถูกทุกข์ภัยครอบงำ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักไม่ละทิ้ง
พระองค์ไป จักเป็นหรือตายข้าพระพุทธเจ้าก็จักอยู่
ร่วมกับพระองค์.

[๒๑๒๖] ดูก่อนสุमुखเสนาบดี ท่านกล่าวคำใด
คำนั้น เป็นคำดีงามของพระอริยเจ้า อนึ่ง เราเมื่อจะ
ทดลองท่านดู จึงพูดว่าจงหลบไปเสีย.

[๒๑๒๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ สูงสุดกว่า
หงส์ทั้งหลาย วิสัยปักษีทิชากร สัญจรไปในอากาศ
ย่อมบินไปสู่ทาง โดยที่มีไช้ทางได้ พระองค์ไม่ทรง-
ทราบ่วงแต่ที่ไกลดอกหรือ.

[๒๑๒๔] คราวใดจะมีความเสื่อม คราวนั้นเมื่อ
ถึงคราวจะสิ้นชีพ สัตว์แม่จะติดบ่วงติดข่ายก็ย่อมไม่
รู้สึก.

[๒๑๒๕] ผุ่งหงส์เหล่านั้นมีกายอร่าม งามเรื่อง
รอง ดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอ พากันบิน
หนีไป ท่านท่านนั้น ที่มัวพะวงอยู่.

หงส์เหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ก็พากันบินหนีไป
มิได้มีความห่วงใย บินไปสิ้น ก็ตัวท่านผู้เดียวเท่านั้น
เฝ้าพะวงพะวน.

หงส์ตัวนี้ เป็นอะไรกับท่านหนอ ท่านพ้นแล้ว
จากบ่วง ทำไมจึงมาเป็นห่วงหงส์ผู้ติดบ่วงอยู่เล่า หงส์
ทั้งหลายต่างพากันทอดทิ้งไป ใยเล่าท่านผู้เดียว จึง
มัวพะวงอยู่.

[๒๑๓๐] หงส์ตัวนั้น เป็นราชาของเรา เป็นมิตร
สหายเสมอด้วยชีวิตของเรา เราจักไม่ทอดทิ้งท่านไป
จนตราบเท่าวันตาย.

[๒๑๓๑] ท่านปรารถนาจะสละชีวิต เพราะเหตุ
แห่งสหาย เราจักปล่อยสหายของท่านไป ขอพญา
หงส์จงไปตามความประสงค์ของท่านเถิด.

[๒๑๓๒] ดูก่อนนายพราน วันนี้ข้าพเจ้าได้เห็น
พญาหงส์ผู้เป็นใหญ่ ในหมู่ทิวาชาติพ้นจากบ่วงแล้ว
ย่อมชื่นชมยินดี จันใด ขอท่านพร้อมกับหมู่ญาติทั้งปวง
จงชื่นชมยินดี จันนั้นเถิด.

[๒๑๓๓] (พญาหงส์ทูลว่า) พระองค์ผู้ทรงพระ-
เจริญทรงเกษมสำราญดีหรือ โรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
พระองค์หรือ รัฐสีมาอาณาจักรของพระองค์นี้ สมบูรณ์
ดีหรือ พระองค์ทรงปกครองประชาราษฎร์ โดยธรรม
หรือ.

[๒๑๓๔] (พระราชาตรัสตอบว่า) ดูก่อนพญา-
หงส์ เราเกษมสำราญดี ทั้งโรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
รัฐสีมาอาณาจักรของเรานี้ ก็สมบูรณ์ดี เราปกครอง
ราษฎรโดยธรรม.

[๒๑๓๕] (พญาหงส์ทูลว่า) โทษผิดบางประการ
ในหมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่มีอยู่
หรือ หมู่ศัตรูห่างไกลจากพระองค์เหมือนเงาที่ไม่-
เจริญด้านทิศทักษิณอยู่หรือ.

[๒๑๓๖] (พระราชาตรัสตอบว่า) โทษผิดบาง
ประการในหมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของเรา แม้
น้อยหนึ่งไม่มีเลย อนึ่ง หมู่ศัตรูห่างไกลจากเรา
เหมือนเงาย่อมไม่เจริญทางด้านทิศทักษิณ ฉะนั้น.

[๒๑๓๗] (พญาหงส์ทูลว่า) พระมเหสีของพระองค์ มิได้ทรงประพฤติก่ล่วงละเมิดพระทัย ทรงเชื่อฟัง ทรงปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ ยังเป็นที่โปรดปรานของพระองค์อยู่หรือประการใด.

[๒๑๓๘] (พระราชชาตรีตอบว่า) พระมเหสีของเราเป็นเช่นนั้น ทรงเชื่อฟัง มิได้คิดนอกใจ ทรงปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ เป็นที่โปรดปรานของเราอยู่.

[๒๑๓๙] (พญาหงส์ทูลว่า) พระราชโอรสของพระองค์มีจำนวนมาก ทรงอุบัติมาเป็นศรีสวัสดิ์ ในรัฐสีมาอันเจริญ ทรงสมบุรณ์ด้วยปรีชา เฉลียวฉลาด ต่างพากันบันเทิงรื่นเริงพระทัย แต่ที่นั้นๆอยู่แลหรือ.

[๒๑๔๐] (พระราชชาตรีตอบว่า) ดูก่อนพญาหงส์ชฎราช เราเชื่อว่า มีบุตรมากถึง ๑๐๑ องค์ ขอท่านได้โปรดชี้แจงกิจที่ควรแก่บุตรเหล่านั้นด้วยเถิด เสด็จเหล่านั้น จะไม่ดูหมิ่นโอวาทคำสอนของท่านเลย.

[๒๑๔๑] แม้ถ้าว่า กุลบุตรเป็นผู้เข้าถึงชาติกำเนิด หรือวินัย แต่กระทำความเพียรในภายหลัง เมื่อธรรมาภิมุขเกิดขึ้น ย่อมต้องจมอยู่ในห้วงอันตราย.

ช่องทางรั่วไหลแห่งโภคสมบัติเป็นต้น ก็จักเกิดขึ้นอย่างใหญ่หลวง กับกุลบุตรผู้มีปัญญาอ่อนง่อนแง่น

นั้น กุลบุตรนั้นย่อมเห็นได้แต่รูปที่หยาบ ๆ เหมือน
ความมืดในราตรีฉะนั้น.

กุลบุตรผู้ประกอบความเพียรในสิ่งอันไม่เป็น
สาระ ว่าเป็นสาระ ย่อมไม่ประสบความสำเร็จเลยทีเดียว
ย่อมจะจมลงในห้วงอันตรายอย่างเดียว เหมือนกว้างวิง
โลดโผนไปในชอกผาทกจมเหวลงไปในระหว่างทาง
ฉะนั้น.

ถึงหากว่านรชนจะเป็นผู้มีชาติเลวทราม แต่เป็น
ผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีปัญญาประกอบด้วยอาจารย์
และศีล ย่อมรุ่งเรืองสุกใส เหมือนกองไฟในยาม
ราตรีฉะนั้น.

ขอพระองค์ทรงทำข้อนั้นนั่นแลให้เป็นข้อเปรียบเทียบ
เทียบ แล้วจงให้พระโอรสดำรงอยู่ในวิชา กุลบุตรผู้มี
ปัญญาย่อมงอกงามขึ้น ดังพีชในนางอกงามขึ้น เพราะ
น้ำฝนฉะนั้น.

จบทั้งสาชาดกที่ ๖

อรรถกถาหังสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การสละชีวิตของพระอานนทเถระนั้นแล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้น ว่า เอเต หังสา ปกุกมนฺติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า แม้ในครั้งนั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวสรรเสริญคุณ ของพระอานนทเถระอยู่ ณ โรงธรรมสภา พระบรมศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ ? เมื่อภิกษุ เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติปางก่อน อานนทก็เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เรา เหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า **พหูปัตตกะ** เสวยราชสมบัติ อยู่ในพระนครพาราณสี. พระนางเทวีทรงพระนามว่า **เขมา** ได้เป็นพระ- อัครมเหสีของพระองค์. กาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดในกำเนิดพญา หงส์ทอง มีหงส์เก้าหมื่นเป็นบริวาร อาศัยอยู่ ณ จิตตกุฎบรรพ. แม้ใน คราวนั้น พระบรมราชเทวีก็ทรงพระสุบินนิมิต โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง จึงกราบทูลการที่จะทรงสดับธรรมเทศนาของพญาหงส์ทอง และความแพ้ พระกรรมแก่พระราชา. แม้พระราชาที่ตรัสถามเสวกามาตย์ว่า ชื่อว่าหงส์ทองมี อยู่ที่ไหน ก็แลครั้นทรงสดับว่า อยู่ที่จิตตกุฎบรรพ จึงมีพระบรมราชโองการ ให้ขุดสระขึ้น ขนานนามว่า **เขมาโบกขรณี** แล้ว เพาะพันธุ์ธัญชาติ สำหรับ

เป็นอาหารแห่งสุวรรณหงส์มีประการต่างๆ ให้ประกาศโฆษณาพระราชทานอภัยแก่ฝูงหงส์ทั้งหลาย ในมুমสระทั้ง ๔ แล้ว แต่งบุตรนายพรานคนหนึ่งไว้ให้คอยจับหงส์ทั้งหลาย. ก็เล่าอาการที่พระเจ้าพหูตตะทรงแต่งตั้งนายพรานไว้ดักหงส์ก็ดี สภาวะที่นายพรานคอยต้อนหงส์ให้ลงสระนั้นก็ดี อาการที่กำหนดดักบ่วงไว้ในเวลาที่พญาหงส์ทองมา แล้วกราบทูลให้พระราชาทรงทราบก็ดี อาการที่กำหนดพระมหาสัตว์ติดบ่วงก็ดี กิริยาที่สุมุขหงส์เสนาบดี ไม่เห็นมหาสัตว์มาในฝูงหงส์ทั้ง ๓ เหล่านั้นแล้วย้อนกลับไปคูก็ดี ข้อความทั้งปวงนี้ จักมีแจ้งในมหาหังสชาดก แม้ในชาดกนี้ พระมหาสัตว์เจ้าครั้งติดบ่วงกันเร็ว จึงทอดตัวลงกับหลักบ่วงนั่นเอง ชูคอแลดูทางที่หมู่หงส์บินไป ได้เห็นสุมุขหงส์เสนาบดีบินกลับมา จึงดำริว่า ในเวลาที่สุมุขหงส์มาถึงแล้ว เราจักลองใจดู เมื่อสุมุขหงส์เสนาบดีมาถึงแล้ว จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ฝูงหงส์เหล่านั้น มีผิวกายอร่ามงามเรืองรอง
ดังทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอบินหนีไป ดูก่อน
สุมุขะ ท่านจงหลบหลีกไปตามใจปรารถนาเถิด.

หมู่ญาติทั้งหลายละทิ้งเราผู้ติดบ่วงไว้ผู้เดียว ไม่
ห่วงใย พวกมันบินหนีไป ท่านผู้เดียว จะมัวห่วงอยู่
ทำไม.

ดูก่อนสุมุขะ ผู้ประเสริฐ จะมัวพะวงอยู่ทำไม
ท่านควรบินหนีเอาตัวรอด เพราะความเป็นสหายใน
เราผู้ติดบ่วงไม่มี ท่านหลบหลีกไปเสียเถิด อย่ายัง
ความเพียรให้เสื่อมเสีย เพราะความไม่มีทุกข์เลย จง
รีบบินหนีไปตามใจปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภยเมริตา ความว่า อันภัยเผชิญหน้า
คือถูกภัยคุกคาม และหวั่นไหวเพราะภัย.

พระมหาสัตว์เรียกฝูงหงส์นั้นแหละ แม้ด้วยคำทั้งสองว่า หริตฺตจ
เหมวณฺณ. ด้วยบทว่า กามํ นี้ พระมหาสัตว์กล่าวหมายความว่า คุณก่อน
สุนทรमुखเสนาบดี ผู้มีผิวงามดังทองคำ ท่านจงหลบหลีกเอาตัวรอดไปเกิด
ประโยชน์อะไรด้วยการหวนย้อนกลับมาในที่นี้. บทว่า โธหาย ความว่า
ละทิ้งเราไว้ผู้เดียวไม่เหลือวแล บินหนีไป. บทว่า อนเปกฺขมานา ความว่า
หมู่ญาติของเราแม่เหล่านั้น ไม่สนใจเหลือวแลดูเราเลย บินหนีไป บทว่า
ปเตว แปลว่า โคดหนีไปทีเดียว. บทว่า มา อนินฺนํ ความว่า ท่าน
ไปจากที่นี่แล้ว อย่าละเลยความเพียรเสีย เพราะเหตุที่ท่านได้เป็นผู้นิราศ
ปราศจากทุกข์ อันจะพึงถึงนี้เลย.

ลำดับนั้น หงส์สุमुखเสนาบดี จับอยู่ที่หลังเปลือกตม กล่าวคาถา
ความว่า

ข้าแต่ท้าวธรรมหาราช ถึงพระองค์จะถูก
ทุกข์ภัยครอบงำ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักไม่ละทิ้งพระองค์
ไป จักเป็นหรือตาย ข้าพระพุทธเจ้า ก็จักอยู่ร่วมกับ
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกฺขปรโต ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า
ถึงแม้พระองค์จะมีมรณทุกข์คุกคามอยู่เฉพาะหน้า ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ละทิ้ง
พระองค์ไปเสียแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เท่านั้น. เมื่อหงส์สุमुखเสนาบดี เปล่ง
ลีนาทอย่างนี้แล้ว ท้าวธรรมหาราช กล่าวคาถาความว่า

ดูก่อนสุขุขเสนาบดี ท่านกล่าวคำใด คำนั้น

เป็นคำดีงามของพระอริยเจ้า อนึ่ง เราเมื่อจะทดลอง

ท่านดู จึงพูดว่า จงหลบไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตทริยสุต** ความว่า ท่านกล่าวคำใดว่า จะไม่ทิ้งเราไป คำนั้นเป็นคำดี อุดมสมเป็นคำของพระอริยเจ้า ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์. บทว่า **ปตุเต ตั** ความว่า อนึ่ง เราได้กล่าวอย่างนี้ ไซ้ว่ามีความประสงค์จะละทิ้งท่านก็หามิได้ ที่แท้ต้องการจะทดลองใจท่าน จึงได้แกล้งพูดคำว่า **ไปเสียเถิด** อธิบายว่า ได้กล่าวคำว่า ท่านจงบินไปเสีย.

เมื่อหงส์ทั้งสองเหล่านั้น กำลังสนทนากันอยู่นั้นเอง บุตรของนายพรานถือไม้วิ่งมาโดยเร็ว. สุขุขเสนาบดี จึงพูดปลอบใจทำวชกรรมหาราชพลางพินหน้าไปหานายพราน บินไปทำความเคารพ แล้วกล่าวสรรเสริญคุณของพญาหงส์. ทันใดนั้นเอง บุตรนายพรานได้มีจิตอ่อนลง หงส์สุขุขเสนาบดีรู้ว่า บุตรนายพรานมีจิตอ่อนลงแล้ว จึงบินกลับไปยืนปลอบใจพญาหงส์อยู่. ฝ่ายบุตรนายพราน เข้าไปหาพญาหงส์ แล้วกล่าวคาถาที่ ๖ ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย

วิสัยปักษีทิชากร สัจจรไปในอากาศ ย่อมบินไปสู่ทาง

โดยที่มีช่องทางได้ พระองค์ไม่ทรงทราบบ่วงแต่ที่ไกล

ดอกหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปเทน ปท** ความว่า ดูก่อนมหाराชทิชาชาติ สัจจรไปในอากาศเช่นท่าน ย่อมนำทางในอากาศ อันมีช่องทางบินไปได้. บทว่า **น พุชฺฐิ** ความว่า บุตรนายพรานถามว่า ท่านมีสภาพเห็นปานนี้ ไยจึงไม่เฉลียวใจ คือไม่รู้ว่ามีบ่วงนี้แต่ที่ไกลแล้ว.

พระมหาสัตว์ตอบว่า.

คราวใดจะมีความเสื่อม คราวนั้นเมื่อถึงคราวจะ
สิ้นชีพ สัตว์แม่จะติดบ่วงติดข่าย ก็ยอมไม่รู้สีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยथा ปราภโว ความว่า คู่ก่อนนายพราน
ผู้สหาย ความเสื่อมคือความไม่เจริญ ได้แก่ความพินาศ จะมีในกาลใด กาลนั้น
เมื่อถึงคราวสิ้นชีวิต แม้อัตว์จะติดข่าย ติดบ่วง ก็ยอมจะรู้ไม่ได้.

นายพรานชื่นชมยินดีถ้อยคำของพญาหงส์ เมื่อจะสนทนากับหงส์
สุขุมเสนาบดี จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ฝูงหงส์เหล่านั้น มีกายอร่ามงามเรื่องรองดัง
ทองคำ ถูกภัยคุกคามแล้ว มีตัวงอพากันบินหนีไป
ท่านท่านนั้นมัวพะวงอยู่.

หงส์เหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ก็พากันบินหนีไป
มิได้มีความห่วงใยบินไปสิ้น ก็ตัวท่านผู้เดียวท่านนั้น
เฝ้าพะวงพะวน.

หงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหนอ ท่านพ้นแล้ว
จากบ่วง ทำไมจึงมาเป็นห่วงหงส์ผู้ติดบ่วงอยู่เล่า หงส์
ทั้งหลายต่างพากันทอดทิ้งไป ใยเล่าท่านผู้เดียว จึง
มัวพะวงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตวุญฺเจนํ ความว่า นายพรานถามว่า
ใยท่านจึงมัวพะวงอยู่กับพญาหงส์. บทว่า อูปาสลฺลึ แปลว่า ยังจะเข้าไปใกล้.

หงส์สุขุมเสนาบดีกล่าวว่า

หงส์ตัวนั้นเป็นราชาของเรา เป็นมิตรสหาย
เสมอด้วยชีวิตของเรา เราจักไม่ทอดทิ้งท่านไป จน
ตราบเท่าวันตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาว กาลสูต ปริยาย ความว่า
ดูก่อนบุตรนายพราน เราจักไม่ทอดทิ้งพญาหงส์นั้นเลย จนกว่าจะถึงที่สุด
กาลสิ้นชีวิต.

นายพรานได้ฟังดังนั้น มีจิตเลื่อมใส คิดว่า ถ้าเราจักประพฤติผิดใน
หงส์ทองผู้สมบุรณ์ด้วยศีลเหล่านั้นอย่างนี้ แม้แผ่นดินก็จะพึงให้ช่องแก่เรา
ประโยชน์อะไรด้วยยศศักดิ์ ทรัพย์สมบัติที่เราจักได้จากสำนักพระราชยา เรา
จักปล่อยพญาหงส์นั้นไป ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาความว่า

ท่านปรารถนาจะสละชีวิต เพราะเหตุแห่งสหาย
เราก็จักปล่อยสหายของท่านไป ขอพญาหงส์จงไปตาม
ความประสงค์ของท่านเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย จ ตฺว เเทกัปป โย นาม ตฺว
แปลว่า ขึ้นชื่อว่า ท่านผู้ใด. บทว่า โส โยค อหิ แปลว่า เรานั้น. อธิบาย
ว่า พญาหงส์นี้ จะขึ้นไปตามอำนาจความประสงค์ของท่าน คือจงอยู่ในสถานที่
แห่งเดียวกับท่านเถิด.

ก็แล นายพรานครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ปลดท้าวขจรฐออกจาก
หลักบ่วง นำไปยังขอบสระ แก้วบ่วงออกแล้วชำระล้างโลหิต ด้วยจิตอ่อนโยน
ไปด้วยกรุณา แล้วจัดแจงตบแต่งเส้นเอ็นเป็นต้น ให้เรียบร้อยเป็นอันดี
ด้วยอำนาจมุนิจิตของนายพราน และด้วยอานุภาพแห่งบารมี ที่พระมหาสัตว์
บำเพ็ญมา เเท้ที่มีบาดแผล ก็มีหนังและขนงอกขึ้นในขณะนั้น. แม้รื้อรอย
ที่บ่วงผูกพัน ก็ไม่ปรากฏ. หงส์สุขุมนเสนาบดีแลดูพระโพธิสัตว์แล้วมีจิตยินดี
เมื่อจะกระทำอนุโมทนา จึงกล่าวคาถาความว่า

ดูก่อนนายพราน วันนี้ข้าพเจ้าได้เห็นพญาหงส์
ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ทิวาชาติ พ้นจากบ่วงแล้ว ย่อมชื่นชม

ยินดี ฉันทิด ขอท่านพร้อมกับหมู่ญาติทั้งปวง จงขึ้น

ชม ยินดี ฉันทิดนั้นเถิด.

นายพรานได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่า ข้าแต่เจ้า เชิญท่านทั้งสองไปเถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงถามนายพรานนั้นว่า คุณก่อนสหาย ท่านมาดักเรา เพื่อประโยชน์ของตัว หรือมาดักโดยอาณัติของผู้อื่น เมื่อนายพรานบอกเหตุ นั้นแล้ว จึงไตร่ตรองทบทวนดูว่า เราจากที่นี่ไปยังจิตตภูฏบรรพตที่เดียวดี หรือว่าไปสู่พระนครดี ดังนี้แล้ว ตกลงใจว่า เมื่อเราไปพระนคร แม้บุตร นายพรานก็จะได้ทรัพย์สมบัติ แม้ความแพ้วพระกรรม์ของพระเทวีก็จะระงับ มิตรธรรมของสุขุมเสนาบดีก็จักปรากฏ กำลังแห่งญาณของเราก็จักปรากฏ เหมือนกัน ทั้งเราก็จักได้สระเขมาโบกขรณี เป็นที่ให้อภัยแก่ปักษีทั้งหลาย การที่เราไปสู่พระนครของพระเจ้าพาราณสีนั้นดีแน่ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกะ นายพรานว่า คุณก่อนนายพราน ท่านจงเอาเราทั้งสองใส่หาบ นำไปเฝ้ายัง สำนักของพระราชบิดา ถ้าหากว่าพระราชบิดาจะทรงพระเมตตาโปรดปล่อยพวกเรา ไชรี พระองค์ก็จักโปรดปล่อยพวกเราไปเอง. นายพรานกล่าวชี้แจงว่า ข้าแต่ ท่านผู้เป็นเจ้า ขึ้นชื่อว่าพระราชบิดาทั้งหลายร้ายกาจนัก ท่านทั้งสองจงไปเสียเถิด พญาหงส์กล่าวว่า แม้นายพรานเช่นท่าน พวกเรายังทำให้ใจอ่อนลงได้ อัน การที่จะให้พระราชบิดาโปรดปราน เป็นภาระธุระของข้าพเจ้า สหาย จงนำ พวกเราไปเฝ้าเถิด. นายพรานก็ได้ทำตามนั้นทุกประการ. พระราชาทอดพระ- เนตรเห็นหงส์ทั้งสองเท่านั้น ก็เกิดความชื่นชมโสมนัส โปรดให้หงส์ทั้งสอง พักจับอยู่ที่ตั่งทอง พระราชทานข้าวตอกคลูกน้ำผึ้งให้ดื่ม น้ำเจือด้วยน้ำผึ้งแล้ว ทรงประคองอัญชลีตรัสวิงวอนขอให้แสดงธรรมกถา พญาหงส์รู้ซึ้งว่า พระเจ้า พาราณสีทรงยินดีใคร่จะทรงธรรม จึงมีความยินดีใดทำปฏิสันถารขึ้นก่อน. คาถาสันทนาได้ตอบระหว่างพญาหงส์กับพระราชบิดา มีลำดับดังต่อไปนี้

(พญาหงส์ทูลว่า) พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ
ทรงเกษมสำราญดีหรือ โรคพยาธิมิได้เบียดเบียน
พระองค์หรือ รัฐสีมาอาณาจักรของพระองค์นี้ สมบูรณ์
ดีหรือ พระองค์ทรงปกครองประชากรราษฎรโดยธรรม
หรือ.

(พระราชชาติร์สตอบว่า) คุณก่อนพญาหงส์ เรา
เกษมสำราญดี ทั้งโรคพยาธิก็มิได้เบียดเบียน รัฐสีมา
อาณาจักรของเรา ก็สมบูรณ์ดี เราปกครองราษฎร
โดยธรรม.

(พญาหงส์ทูลว่า) โทษผิดบางประการในหมู่อำ-
มาตย์ราชเสวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่มีอยู่หรือ หมู่
ศัตรูห่างไกลจากพระองค์ เหมือนเงาที่ไม่เจริญด้าน
ทิศทักษิณอยู่แลหรือ.

(พระราชชาติร์สตอบว่า) โทษผิดบางประการใน
หมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายของเราแม้หนึ่งไม่มี
เลย อนึ่ง หมู่ศัตรูก็ห่างไกลจากเรา เหมือนเงาย่อม
ไม่เจริญทางด้านทิศทักษิณฉะนั้น.

(พญาหงส์ทูลว่า) พระมเหสีของพระองค์ มิได้
ทรงประพฤติก่ล่วงละเมิดพระทัย ทรงเชื่อฟัง ทรง
ปราศรัยน่ารัก พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ
และยศสมบัติ ยังเป็นที่โปรดปรานของพระองค์อยู่
หรือประการใด.

(พระราชารัตตตอบว่า) พระมเหสีของเราเป็น
เช่นนั้น ทรงเชื่อฟังมิได้คิดนอกใจ ทรงปราศรัยน่ารัก
พรักพร้อมไปด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ
เป็นที่โปรดปรานของเราอยู่.

(พญาหงส์ทูลว่า) พระราชโอรสของพระองค์
มีจำนวนมาก ทรงอุบัติมาเป็นศรีสวัสดิ์ในรัฐสีมาอัน
เจริญ ทรงสมบุรณ์ด้วยปรีชาเฉลียวฉลาด ต่างพากัน
บันเทิง รื่นเริงพระทัย แต่ที่นั่น ๆ อยู่แลหรือ.

(พระราชารัตตตอบว่า) ดูก่อนพญาหงส์เศรษฐ
เราเชื่อว่า มีบุตรมากถึง ๑๐๑ องค์ ขอท่านได้โปรด
ชี้แจงกิจที่ควรแก่บุตรเหล่านั้นด้วยเถิด เธอเหล่านั้น
จะไม่ดูหมิ่นโอวาทคำสั่งสอนของท่านเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุศล ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีโรค.
บทว่า อนามยฺ นี้ เป็นไวพจน์ของบทว่า กุศล นั้นแหละ. บทว่า ผิด
ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า (พระโรคมิได้เบียดเบียนหรือ) แวนแคว้น
ของพระองค์กว้างขวาง มีภิกษาหาได้ง่าย ทั้งพระองค์ทรงอนุศาสน์พร้าสอน
ชาวแวนแคว้นโดยธรรมบ้างหรือ? บทว่า โทโส แปลว่า ความผิด.

บทว่า ฉายา ทุกฺขินฺโตรีว ความว่า เงามีหน้าตรงต่อทิศทักษิณ
ย่อมไม่เจริญนั้นใด พวกอมิตรไพริของพระองค์ย่อมไม่เจริญนั้นนั้น หรือ
ประการใด? บทว่า สาทิสี ความว่า ก็พระมเหสีของพระองค์ผู้ทัดเทียมกัน
ด้วยชาติสมบัติ โภคสมบัติ และโคตรตระกูล ประเทศเห็นปานนี้ มิได้ทรง
ประพฤตินอกพระทัย. บทว่า อสุสวา แปลว่า เชื้อถ้อยฟังคำ. บทว่า

ปุตฺตรูปยสุเปตา ความว่า พรักพร้อมด้วยบุตรสมบัติ รูปสมบัติ และยศสมบัติ.

บทว่า **ปญฺญาชเวน** ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า พระราชโอรสทรงยังปัญญา ให้เล่นไป ด้วยกำลังปัญญาแล้วสามารถเพื่อจะวินิจฉัยกิจการนั้น ๆ ได้. บทว่า **สมฺโฆทนต์โต ตโต** ความว่า พระราชโอรสเหล่านั้นยังพากันทรงบันเทิงอยู่ในที่ประกอบกิจการนั้น ๆ หรือประการใด.

บทว่า **มยา สุตฺตา** ความว่า พระราชาตรัสตอบว่า โอรสทั้งหลายปรากฏแล้วเพราะเรา ทั้งโลกก็เรียกเราว่า พระเจ้าพหูบุตรกษัตริย์ คือพูดกันว่า โอรสเหล่านั้นเป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟุ้งขจรไป เพราะเราว่า อาศัยเราแพร่หลายเกิดปรากฏด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เตสํ ตวํ กิจฺจวมกฺขาหิ** ความว่า ท่านโปรดชี้แจงกิจที่ควรทำแก่โอรสเหล่านั้นของเราด้วยว่า ราชโอรสทั้งหลายจงทำสิ่งนี้ ๆ. บทว่า **นาวรุชฌนฺติ** นี้พระราชาตรัสโดยพระประสงค์ว่า จงให้โอวาทแก่โอรสของเราเหล่านั้น ดังนี้ทีเดียว.

พระมหาสัตว์ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะถวายโอวาทแก่พระโอรสเหล่านั้น ได้กล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

แม้ถ้าว่ากุลบุตรเป็นผู้เข้าถึงชาติกำเนิดหรือวินัย
แต่กระทำความเพียรในภายหลัง เมื่อธุรกิจเกิดขึ้น
ย่อมต้องจมอยู่ในห้วงอันตราย.

ช่องทางรั่วไหลแห่งโภคสมบัติเป็นต้น ก็จะมี
ขึ้นอย่างใหญ่หลวง กับกุลบุตรผู้มีปัญญาอ่อนแ่งนั้น
กุลบุตรนั้นย่อมมองเห็นได้แต่รูปที่หยาบ ๆ เหมือน
ความมืดในราตรีฉะนั้น.

กุลบุตรผู้ประกอบความเพียรในสิ่งอันไม่เป็น

สาระว่าเป็นสาระ ก็ยอมไม่ประสบความรู้โดยทีเดียว
ยอมจะจมลงในห้วงอันตรายอย่างเดียว เหมือนกวาง
วิ่งโลดโผนไปในชอกผา ตกจมเหวลงไปในระหว่าง
ทางฉะนั้น.

ถึงหากว่า นรชนจะเป็นผู้มีชาติเลวทราม แต่
เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีปัญญา ประกอบด้วย
อาจารย์และศีล ย่อมจะรุ่งเรือง สุกใสเหมือนกองไฟ
ในยามราตรี ฉะนั้น.

ขอพระองค์ทรงทำข้อนั้นนั่นแลให้เป็นข้อเปรียบเทียบ
เทียบ แล้วจงให้พระโอรสดำรงอยู่ในวิชา กุลบุตรผู้มี
ปัญญาย่อมงอกงามขึ้น ดังพืชในนางอกงามขึ้นเพราะ
น้ำฝน ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วินยเนน วา ได้แก่อาจารย์. มรรยาท.

บทว่า ปจฺจนา กุรุเต โยคํ ความว่า หากว่ากุลบุตรใดไม่ทำการประกอบ
คือความเพียรในการศึกษาศิลปวิทยาที่ควรศึกษา ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก ทำการ
ศึกษาต่อภายหลังคือเมื่อเวลาแก่ กุลบุตรเห็นปานนี้นั้น ย่อมจมลงในทุกข์หรือ
อันตรายเห็นปานนั้นในภายหลัง คือไม่สามารถเพื่อจะช่วยเหลือตนเองได้.

บทว่า ตสฺส สฺหิรปญฺญสฺส ความว่า เพราะกุลบุตรนั้นไม่ได้รับการศึกษา
แต่นั้น (ความเสื่อมโทรมสมบัติจึงเกิด) แก่เขาผู้มีปัญญาไม่แน่นอน มีความรู้
ไม่มั่นคง. บทว่า วิวโร ได้แก่ ช่องคือความเสื่อมแห่งโทรมสมบัติเป็นต้น.

บทว่า รตฺติมนุโร ได้แก่ ความมืดบอดในราตรี. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้

ความมืดในราตรี คือความมืดบอดในราตรี ย่อมเห็นได้แต่รูปหยาบ ๆ อย่างเดียว โดยแสงพระจันทร์เป็นต้นในราตรี ไม่สามารถจะเห็นรูปละเอียด ๆ ได้ ฉันทิ กุลบุตรผู้ไม่ได้รับการศึกษา มีปัญญาอ่อนแอฉันทิ ฉันทิ เมื่อภักข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่สามารถจะเห็นกิจการอันละเอียดสุขุมได้ เห็นได้เฉพาะกิจการที่หยาบ ๆ ฉันทิ ฉันทิ เพราะฉะนั้นควรที่จะโปรดให้พระโอรสทั้งหลายของพระองค์ เล่าเรียนศึกษา ในเวลาที่พระโอรสยังทรงพระเยาว์ทีเดียว.

บทว่า อสาระ ได้แก่ ในเวทสมัยอันติดต่อในโลก อันไร้สาระ.

บทว่า สारโถยลญญ ความว่า สำคัญว่า ลัทธิสมัยนี้ประกอบด้วยสาระ.

บทว่า มตี นตฺวว วิญฺหติ ความว่า แม้จะศึกษามากมาย ย่อมไม่ได้ปัญญา

ความรอบรู้เลย. บทว่า คิริทุคฺคสุมี ความว่า เปรียบเหมือนกวางเดินทาง

มาสู่สถานที่อยู่ของตน สำคัญที่อันไม่ราบเรียบว่าราบเรียบ วิ่งโลดโผนไปใน

ซอกผาโดยกำลังเร็ว ย่อมตกห้วงเหวจมลงไปในระหว่าง หาถึงที่อยู่ไม่ ฉันทิ

กุลบุตรผู้เห็นปานนี้นั้นก็ฉันทิ ฉันทิ เหมือนกัน เล่าเรียนลัทธิพระเวทย์อันเนื่องใน

โลกอันไร้สาระด้วยความสำคัญว่าเป็นสาระ ย่อมจะถึงความพินาศใหญ่ เพราะ

ฉันทิ ฉันทิ พระองค์โปรดให้พระโอรสทั้งหลายของพระองค์ศึกษาประกอบในกิจ

ทั้งหลายอันเนื่องด้วยประโยชน์ นำความเจริญมาให้.

บทว่า นิเส อคฺคิวิ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า คนเราแม้จะเกิดใน

กำเนิดต่ำทราม แต่เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ มีความขยันหมั่นเพียรเป็นต้น

ย่อมสว่างไสวได้เหมือนกองไฟ ในราตรีฉันทิ ฉันทิ. บทว่า เอตฺ เว ความว่า

พระองค์โปรดทำการเปรียบเทียบความมืดในราตรี กับกองไฟที่เข้าพเจ้ากราบ-

ทูลมา แล้วให้โอรสทั้งหลายของพระองค์ดำรงอยู่ในวิชาความรู้ คือ โปรดให้

ประกอบในสิกขาทั้งหลาย อันควรแก่การศึกษาเถิด เพราะกุลบุตรผู้ประกอบ ด้วยวิชาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มียุปัญญาเครื่องทรงจำ ย่อมงอกงาม คือเจริญด้วย เกียรติยศและโภคสมบัติ เหมือนพืชย่อมงอกงามขึ้นในนาอันดีทั้งหลาย เพราะ น้ำฝนฉะนั้น.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาอยู่อย่างนี้จนตลอดคืนยังรุ่ง ความแพ้พระกรรม์ของพระเทวีก็สงบระงับ. ในเวลารุ่งอรุณนั่นเอง พระ- มหาสัตว์ ให้พระราชาดำรงอยู่ในศีล ถวายโอรสด้วยอัปมาทกถา แล้วทูล ถลาออกไปสู่จิตตกุฎบรรพตนั้นแหละ โดยสัทัญชรด้านทิศอุดร พร้อมกับหงส์ สุมุขเสนาบดี.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระกรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน อานนท์นี้ ก็ได้สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่เราอย่างนี้เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า นายพรานในครั้งนั้นได้มาเป็นพระฉันทะ พระ- ราชาได้มาเป็นพระสารีบุตร พระเทวี ได้มาเป็นนางเขมาภิกษุณี หมู่ หงส์ได้มาเป็นหมู่ศากยราช หงส์สุมุขเสนาบดี ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนพญาหงส์ ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหังสชาดก

๓. สัตติกุมพชาดก

ว่าด้วยพี่น้องก็ยังต่างใจกัน

[๒๑๔๒] พระมหाराชาผู้เป็นจอมชนแห่งชาว
ปัญจาลรัฐ เป็นคฤพรานเนื้อเสด็จออกมาสู่ป่าพร้อม
ด้วยเสนา พลัดจากหมู่เสนาไป.

ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นกระท่อม ที่เขาทำ
ไว้เป็นที่อาศัยของโจรทั้งหลายในป่านั้น สุวโปดก
ออกจากกระท่อมนั้นไปแล้ว กลับมาพูดแข่งขันกับ
พ่อครัวว่า มีบุรุษหนุ่มน้อย มีธมมาเป็นพาหนะ มี
กมลทลเกลี้ยงเกลาคดี มีกรอบหน้าแดง งดงามเหมือน
พระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างในกลางวัน ฉะนั้น.

เมื่อถึงเที่ยงวันพระราชากำลังทรงบรรทมหลับ
กับนายสารถิ (สุวโปดกป่าวร้องว่า) เอาซิพวกเรา จง
รีบไปชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดของท้าวเธอเสีย เวลานี้ก็
เจียบสังคุดูยามค่ำคืน พระราชากำลังทรงบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถิ พวกเราจงไปแย่งเอาผ้าและ
กมลทลแก้วมณี แล้วฆ่าเสีย เอากิ่งไม้กลบไว้.

[๒๑๔๓] ดูก่อนสุวโปดกสัตติกุมพะ เจ้าเป็นบ้า
ไปกระมัง จึงได้พูดอย่างนั้น เพราะว่าพระราช
ทั้งหลายถึงจะเสด็จมาแต่ไกล ก็ย่อมทรงเดชาานุภาพ
เหมือนดังไฟสว่างไสว ฉะนั้น.

[๒๑๔๔] ดูก่อนนายปติโกลุมพะ ท่านมาแล้ว
ย่อมเก่งกาจสามารถมิใช่หรือ เมื่อมารดาของเรา
เปลือยกาย ไฉนท่านจึงเกลียดการโจรกรรมหนอ.

[๒๑๔๕] ดูก่อนนายสารตีผู้เพื่อนยาก เจ้าจงลุก
ขึ้นเทียมรถ เราไม่ชอบใจนก เรายังไปอาศรมอื่น
กันเถิด.

[๒๑๔๖] ข้าแต่พระมหाराชา ราชรถได้เทียม
แล้ว และม้าราชพาหนะมีกำลัง ก็ได้จัดเทียมแล้ว
เชิญพระองค์เสด็จขึ้นประทับเถิด จะได้เสด็จไปยัง
อาศรมอื่น พระเจ้าข้า.

[๒๑๔๗] พวกโจรภายในอาศรมนี้ พวกกันไป
เสียที่ไหนหมดเล่า พระเจ้าปัญจาลราชนั้นหลุดพ้นไป
ได้ เพราะพวกโจรเหล่านั้นไม่เห็น ท่านทั้งหลายจง
จับเกาทัณฑ์ หอก และโศมร พระเจ้าปัญจาลราช
กำลังหนีไป ท่านทั้งหลายอย่าได้ปล่อยให้มีชีวิตอยู่ได้
เลย.

[๒๑๔๘] ขณะนั้น ปุบผกสุวโปดก ตัวมีจะงอย
ปากแดงงาม ยินดีต้อนรับพระราชาว่า ข้าแต่พระ-
มหाराชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง พระองค์ไม่
ได้เสด็จมาร้าย พระองค์ผู้ทรงอิสรภาพเสด็จมาถึง
แล้วโดยลำดับ ของสิ่งใดที่มีอยู่ในอาศรมนี้ ขอ
พระองค์จงทรงเลือกเสวยของสิ่งนั้น ผลมะพลับ ผล

มหาด ผลมะขาง ผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้มี
รสหวานเล็กน้อย ขอพระองค์จงเลือกเสวยแต่ที่ดี ๆ
ข้าแต่พระมหाराชา น้ำนี้เย็นนำมาแต่ชอกภูเขา ขอ
เชิญพระองค์ทรงดื่มถ้าทรงปรารถนา ฤๅษีทั้งหลายใน
อาศรมนี้ พวกนี้ไปป่าเพื่อแสวงหาผลาผล เชิญเสด็จ
ลุกขึ้นไปทรงเลือกหยิบเอาเองเถิด เพราะข้าพระองค์
ไม่มีมือที่จะทูลถวายได้.

[๒๑๔๕] นกแขกเต้าตัวนี้ เจริญดีหนอ ประกอบ
ด้วยคุณธรรมอย่างยิ่ง ส่วนนกแขกเต้าตัวนั้น พุด
ถ้อยคำหยาบคายว่า จงจับมัดพระราชานี้ฆ่าเสีย อย่า
ให้รอดชีวิตไปได้เลย เมื่อนกแขกเต้านั้นรำพันเพ้ออยู่
อย่างนี้ เราได้มาถึงอาศรมนี้ โดยสวัสดิ.

[๒๑๕๐] ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ทั้ง
สองเป็นพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน ได้เจริญเติบโต
ที่ต้นไม้เดียวกัน แต่ต่างพลัดกันไปอยู่คนละเขตแดน
สัตติคุมพะเจริญอยู่ในสำนักของพวกโจร ส่วนข้า-
พระองค์เจริญอยู่ในสำนักของฤๅษีในอาศรมนี้ สัตติ
คุมพะนั้น เข้าอยู่ในสำนักของอัสตบुरुษ ข้าพระองค์
อยู่ในสำนักของสัตบुरुษ ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งสอง
จึงต่างกันโดยธรรม.

[๒๑๕๑] การฆ่าก็ดี การจองจำก็ดี การหลอกหลวง
ด้วยของปลอมก็ดี การหลอกหลวงด้วยอาการตรง ๆ ก็ดี

การปล้นฆ่าชาวบ้านก็ดี การกระทำความอันแสน
สาหัสก็ดี มีอยู่ในที่ใด สัตติคุณพระนั้นย่อมศึกษาสิ่ง
เหล่านั้นในที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ภาวดวงศ์ในอาศรม
ของฤาษีนี้มีแต่สังจรรย์ ความไม่เบียดเบียน ความ
ถ่อม และความฝีกอินทรีย์ ข้าพระองค์เป็นผู้เจริญ
แล้ว บนตักของฤาษีทั้งหลาย ผู้มีปกติให้อาสนะ
และน้ำ.

[๒๑๕๒] ข้าแต่พระราชา บุคคลคบคนใด ๆ
เป็นสัตบุรุษ อสัตบุรุษ มีศีล หรือไม่มีศีล เขาย่อม
ตกอยู่ที่อำนาจของบุคคลนั้นนั่นแหละ บุคคลคบคน
เช่นใดเป็นมิตร หรือเข้าไปช่งเสพคนเช่นใด ก็ย่อม
เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น
อาจารย์คบอันเตวาสิกย่อมทำอันเตวาสิก ผู้ยังไม่
แปดเปื้อนให้แปดเปื้อนได้ อาจารย์ถูกอันเตวาสิกพา
แปดเปื้อนแล้ว พาอาจารย์อื่นให้เปื้อนอีก เหมือน
ลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำแล่งลูกศรให้เปื้อน
ฉะนั้น นักปราชญ์ไม่พึงมีสหายลามกเลยทีเดียว
เพราะกลัวแต่การแปดเปื้อน ด้วยบาปกรรม นรชนใด
ห่อปลาเน่าด้วยใบหญ้าคา แม้ใบหญ้าคาของนรชน
นั้น ย่อมมีกลิ่นเน่าฟุ้งไป ฉันทใด การเข้าไปคบหา

คนพาลก็เช่นนั้นเหมือนกัน นรชนใดห่อกฤษณาด้วย
ใบไม้ แม้ใบไม้ของนรชนนั้น ก็ย่อมหอมฟุ้งไป
ฉันใด การเข้าไปคบหานักปราชญ์ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
เพราะเหตุนี้ บัณฑิตรู้ความเปลี่ยนแปลงของตน
ดูห่อใบไม้แล้ว ไม่ควรเข้าไปคบหาพวกอสัตบุรุษ
ควรคบหาแต่พวกสัตบุรุษ ด้วยว่าอสัตบุรุษย่อมนำไป
สู่เนรก สัตบุรุษย่อมพาไปถึงสุคติ.

จบสัจตติคุมพชาดกที่ ๗

อรรธกถาสัจตติคุมพชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระคทวยวิหาร ใกล้ถ้ำมัททกัจฉิ
ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า มิคลุตโท
มหाराช ดังนี้.

ความย่อว่า เมื่อพระเทวทัตกลิ้งศิลา สะเก็ดแตกมากกระทบพระบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เกิดทุกข์เวทนาเป็นกำลัง. ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก
มาประชุมกันเพื่อเฝ้าเยี่ยมพระตถาคตเจ้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทอด
พระเนตรเห็นพุทธบริษัทมาประชุมกันแล้ว มีพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
เสนาสนะนี้คับแคบนัก จักมีการประชุมใหญ่ พวกเธอจงนำเราขึ้นคานหามไป
ที่ถ้ำมัททกัจฉิเถิด. ภิกษุทั้งหลาย พวกกันกระทำตามพุทธดำรัส. หมอชีวกโก-
มารภจ ได้จัดการรักษาพระบาทของพระตถาคตเจ้าให้ผาสุก. ภิกษุทั้งหลาย

นั่งประชุมสนทนากันในสำนักของพระศาสดาว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัต
แม่ตนเองก็ลามก แม่บริษัทของเธอก็ลามก พระเทวทัตนั้นเป็นคนลามก
มีบริวารลามกอยู่อย่างนี้ พระศาสดาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอประชุม
สนทนาอะไรกัน ? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ไซ้แต่ในชาตินี้เท่านั้น ก็หาไม่ได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตก็เป็น
คนลามก มีบริวารลามกเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า **ปัญญาละ** เสวยราชสมบัติอยู่ใน
อุตตรปัญจาลนคร กาลนั้น พระมหาสัตว์บังเกิดเป็นลูกพญานกแขกเต้า
ตัวหนึ่ง สองตัวพี่น้องอยู่ที่สิมพลวันใกล้สถานบรรพตแห่งหนึ่ง ในแนวป่า.
ก็ในด้านเหนือของภูเขาภูนั้น มีบ้านโจรเป็นที่อยู่อาศัยของโจร ๕๐๐ ในด้าน
ใต้เป็นอาศรมสถานที่อยู่ของหมู่ฤาษี ๕๐๐ คน. ในกาลเมื่อสุวโปดกสองพี่น้อง
นั้นกำลังสอนบิน บังเกิดลมหัวด้วนขึ้น สุวโปดกตัวหนึ่ง ถูกลมพัดไปตก
ระหว่างอาวุธของพวกโจรในโจรคาม เพราะสุวโปดกตกลงในระหว่างกองอาวุธ
พวกโจรจับได้จึงตั้งชื่อว่า "**สัตติคุมพะ**". ส่วนสุวโปดกตัวหนึ่งลมพัดไปตก
ในระหว่างกองดอกไม้ ที่เนินทรายใกล้อาศรมพระฤาษี เพราะสุวโปดกนั้น
ตกลงในระหว่างกองดอกไม้ พระฤาษีทั้งหลายจึงพากันตั้งชื่อนั้นว่า "**บุปผ-**
กะ".

สัตติคุมพสุวโปดก เจริญเติบโตในระหว่างพวกโจร. บุปผกสุวโปดก
เจริญเติบโตในระหว่างพระฤาษีทั้งหลาย อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าปัญจาลราช
ประดับตกแต่งองค์ด้วยเครื่องสรรพาวุธการ เสด็จทรงรถพระที่นั่งอันประเสริฐ
เสด็จสู่ชายป่าอันเป็นรมณีสถานมีดอกไม้ผลไม้ออกดอกออกผลงามดี ณ ที่
ใกล้พระนคร โดยทรงประสงค์จะล่ามฤค พร้อมด้วยบริวารเป็นจำนวนมาก

แล้วทรงประกาศว่า มฤคหนีออกได้โดยด้านหน้าของผู้ใด อาชญาจะพึงมีแก่ผู้นั้น แล้วเสด็จลงจากราชรถ ทรงธนูศรประทับยืนช้อนพระองค์อยู่ในซุ้มที่ราชบุรุษจัดทำถวาย. เมื่อพวกราชบุรุษพากันตีเคาะที่ละเมาะพุ่มไม้ เพื่อที่จะให้มฤคทั้งหลายลุกขึ้น เนื้อทรายตัวหนึ่ง ลุกขึ้น แลดูทางที่จะไป เห็นสถานที่ด้านพระราชพาประทับยืนอยู่สงัดเงียบ จึงบ่ายหน้าตรงทิศนั้นแผ่นหนีไป. อำมาตย์ทั้งหลายร้องถามกันว่า มฤคหนีไปทางด้านหน้าของผู้ใด รู้ว่าทางด้านหน้าของพระราชแล้ว พวกเขาก็ก้มกราบถวายบังคมพระราชา. พระเจ้าปัญจาลราชทรงกลั่นการเย้ยหยันของเหล่าอำมาตย์ไม่ได้ ด้วยอัสมิมานะ. เสด็จขึ้นสู่รถพระที่นั่งตรัสสั่งว่า เราจักจับมฤคนั้นให้ได้เดี๋ยวนี้ แล้วตรัสสั่งบังคับนายสารดีว่า จงจับรถไปโดยเร็ว เสด็จไปตามทางที่มฤคหนีไป. ราชบริพารไม่สามารถจะติดตามรถพระที่นั่งซึ่งกำลังวิ่งไปโดยเร็วได้ พระราชาสองคนกับนายสารดีเสด็จไปจนถึงเวลาเที่ยงวัน ไม่พบเนื้อ จึงเสด็จกลับมา ทอดพระเนตรเห็นลำธารอันเป็นรมณีสถานใกล้โจรคามนั้น แล้วเสด็จลงจากราชรถทรงเสวยแล้วเสด็จขึ้น. ลำดับนั้น นายสารดีจึงเลิกเครื่องปุรถ แต่งให้เป็นที่บรรทมที่ภายใต้ร่มไม้. พระราชาทรงบรรทม ณ ที่นั้น ฝ่ายนายสารดีก็นั่งถวายนวดพระบาทยุคลของพระราชอาอยู่. พระราชาทรงบรรทมหลับ ๆ ตื่น ๆ ในระยะติด ๆ กัน. ฝ่ายพวกโจรชาวโจรคามเข้าป่าเพื่อถวายเป็นการรักษาพระราชากันหมด. ในโจรคามจึงเหลืออยู่แต่สัตตคิมพสุวโปคก กับบุรุษพ่อครัวชื่อปติโกลุมพะสองคนเท่านั้น. ขณะนั้น สัตตคิมพสุวโปคกบินออกจากบ้านไปเห็นพระราชาก็คิดว่า เราจักมาพระราชากำลังหลับนี้เสีย เก็บเอาเครื่องประดับไปเสีย แล้วบินกลับไปยังสำนักของนายปติโกลุมพะ แจ้งเหตุนี้ให้ทราบ.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๕ คาถา
ความว่า

พระมหाराชา ผู้เป็นจอมแห่งชนชาวปัญจาลรัฐ
เป็นคุณนายพรานเนื้อ เสด็จออกมาสู่ป่าพร้อมด้วยเสนา
พลัดจากหมู่เสนาไป.

ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นกระท่อม ที่เขาทำ
ไว้เป็นที่อาศัย ของโจรทั้งหลายในป่านั้น สุวโปดก
ออกจากกระท่อมนั้นไปแล้ว กลับมาพูดแข่งขันกับ
พ่อครัวว่า มีบุรุษหนุ่มน้อย มีธมมาเป็นพาหนะ มี
กมลกลิ้งเกลียดดี มีกรอบหน้าแดง งดงามเหมือน
พระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างในกลางวัน ฉะนั้น.

เมื่อถึงเที่ยงวัน พระราชากำลังบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถี (สุวโปดกป่าวร้องว่า) เอาชีพวก
เรา จงรีบไปชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดของท้าวเธอเสีย เวลา
นี้ก็เงียบสงัดดูกลางคืน พระราชากำลังบรรทมหลับ
พร้อมกับนายสารถี พวกเราจงไปแย่งเอาผ้าและกมล-
ทลแก้วมณี แล้วฆ่าเสียเอากิ่งไม้กลับไปไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคลุตฺโต ความว่า พระเจ้าปัญจาลราช
มีพระอาการคุณนายพรานเนื้อ เพราะทรงแสวงหาเนื้อเหมือนนายพราน. บทว่า
โอกโณ ความว่า ทรงล่าหลัง พลัดไปจากหมู่เสนา. บทว่า ตกฺการานัน
ภูฏิกตํ ความว่า พระราชานั้นได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่บ้าน ซึ่งเขาทำไว้เป็น
ที่อยู่อาศัยของพวกโจรในป่านั้น. บทว่า ตสฺส ความว่า ออกจากกระท่อม
ของโจรนั้น. บทว่า ลุตฺทานิ ภาสติ ความว่า นกสุวโปดกกล่าวถ้อยคำ
หยาบคายกับพ่อครัวชื่อปติโกลุมพะนั้น.

บทว่า สมุปนฺนวาหโน แปลว่า มีม้าเป็นพาหนะอันสมบูรณ์.

บทว่า โลหิตฺตฺวฺหโร ความว่า ถึงพร้อมแล้วด้วยกรอบหน้าอันแดง งดงาม.

บทว่า สมฺปติเก ได้แก่ บัดเดียนี้ คือบัดนี้ ได้แก่ ในเวลาที่พระอาทิตย์ตั้งอยู่ในท่ามกลาง. บทว่า สหสา ความว่า สูวโปคกกล่าวว่ พวกเรามาช่วยกันทำอาคารข่มขู่. แย่งชิงเอาโดยเร็วพลัน.

บทว่า นิสุลิวเป รโหทานิ ความว่า แมื่บัดนี้เป็นที่ลับเหมือนค้ำคีน คือ นกสูวโปคกกล่าวค้ำนี้ว่า ในเวลาค้ำคีน คือในสมัยถึงรัตติกาลมนุษย์ทั้งหลายเล่นหัวอยู่ย่อมพากันนอน ย่อมเชื่อว่าเป็นที่ลับได้ฉันทิ บัดนี้คือในเวลาที่พระอาทิตย์ตั้งอยู่ในท่ามกลางเห็นปานนี้ ย่อมเป็นฉันทินั้นเหมือนกัน. บทว่า หนุตฺวาน ความว่า ครั้นพวกเราปลงพระชนม์พระราชา ถือเอาผ้าผ่อนอาภรณ์พร้อมแล้ว แต่นั้นจึงจุดพระบาททำวเชอลากมา เอากิ่งไม้ปิดบังหมกไว้ในที่ส่วนข้างหนึ่ง.

สัตตติคุมฺพสูวโปคกนััน ครั้นบินออกไปโดยเร็วครั้งหนึ่งแล้วก็บินกลับไปยังสำนักของนายปติโกคุมพะ อีกครั้งหนึ่งด้วยประการฉะนี้. พ่อครัวปติโกคุมพะ ได้ฟังถ้อยคำของสูวโปคกนัันแล้ว จึงออกไปคู้รู้ว่เป็นพระราชาแล้ว ก็สะดุ้งตกใจกลัวกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนสูวโปคกสัตตติคุมพะ เจ้าเป็นบ้ำไปกระมัง
จึงได้พุดอย่างนั้น เพราะว่พระราชาทั้งหลาย ถึงจะ
เสด็จมาแต่ไกล ก็ยอมทรงเดชาภาพเหมือนดังไฟ
สว่างไสว ฉะนั้น.

ลำดับนั้น สูวโปคกได้กล่าวตอบพ่อครัวปติโกคุมพะ โดยวจนประพันธ์
คาถา ความว่า

**ดูก่อนปติโกlumพะ ท่านมาแล้วยอมเก่งกาจมาก
มิใช่หรือ เมื่อมารดาของเราเปลือยกายอยู่ ไยท่านจึง
เกลียดการโจรกรรมเล่า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อถ ตฺวํ** มีความเท่ากับ **นनु ตฺวํ**.
บทว่า **มตฺโต** ความว่า เมื่อก่อนท่านได้ดื่มสุราเหลือเดนของพวกโจรมาแล้ว
ยอมเก่งกาจคุกคามมากมิใช่หรือ ? สุวโปคกกล่าว. บทว่า **ภรรยา** หมายถึง
ภรรยาหัวหน้าโจร. ได้ยินว่า ครั้งนั้นภรรยาหัวหน้าโจรนั้น นุ่งผ้ากรองด้วย
กิ่งไม้ห้อยอยู่. บทว่า **วิชิคฺคฺจเส** ความว่า เมื่อมารดาของเราเปลือยกายอยู่
บัดนี้ไยท่านจึงรังเกียจการโจรกรรม คือไม่ยอมทำโจรกรรมเล่า.

พระเจ้าปัญจาลราชทรงตั้งพระบรรทม ได้ทรงสดับคำของสุวโปคก
กล่าวกับพ่อครัว โดยภาษามนุษย์ ทรงดำริว่า สถานที่นี้มีภัยเฉพาะหน้า
เมื่อจะทรงปลุกนายสารถิให้ลุกขึ้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

**ดูก่อนนายสารถิ เพื่อนยาก จงลุกขึ้นเทียมรถ
เราไม่ชอบใจนง เราจะไปอาศรมอื่นกันเถิด.**

ฝ่ายนายสารถิก็ลุกขึ้นโดยด่วน เทียมราชรถแล้ว กล่าวคาถา กราบ-
ทูลว่า

**ข้าแต่มหाराชเจ้า ราชรถได้เทียมแล้ว และม้า
ราชพาหนะมีกำลัง ก็ได้จัดเทียมแล้ว เชิญพระองค์
เสด็จขึ้นประทับเถิด จะได้เสด็จไปยังอาศรมอื่นพระ-
เจ้าข้า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พลวาหโน** ได้แก่ พาหนะที่มีกำลัง
คือม้าที่สมบูรณ์ด้วยกำลังมาก.

เมื่อพระเจ้าปัญจาลราชเสด็จขึ้นประทับบนราชรถเท่านั้น ม้าสินธพ ทั้งคู่ก็วิ่งไปโดยเร็วดังลมพัด. สัตติกุมพสุวโปคก เห็นราชรถกำลังวิ่งไป ถึงความเคียดแค้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พวกโจรในอาศรมนี้พากันไปเสียที่ไหนหมดเล่า
พระเจ้าปัญจาลราชนั้นหลุดพ้นไปได้ เพราะพวก
โจรเหล่านั้นไม่เห็น ท่านทั้งหลายจงจับเกาทัณฑ์ หอก
และโศมร พระเจ้าปัญจาลราชกำลังหนีไป ท่านทั้ง-
หลายอย่าได้ปล่อยให้มีชีวิตอยู่ได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกณูเม เท่ากับ กูหิ นู อิเม แปลว่า
โจรในอาศรมนี้ไปไหนเสียหมดเล่าหนอ. บทว่า อสุมิ ความว่า ในอาศรมนี้.
บทว่า ปริจาริกา ได้แก่ โจรทั้งหลาย. บทว่า อทสุสนา ความว่า
พระเจ้าปัญจาลราชหนีพ้นไปได้ เพราะพวกโจรเหล่านั้นไม่ได้เห็น. บทว่า
เอส กจฺจติ ความว่า พระเจ้าปัญจาลราชหนีรอดเงื้อมมือพวกโจรเหล่านั้น
เสด็จไปได้ เพราะไม่เห็น. บทว่า ชิวิตฺ ความว่า เมื่อพวกท่านยังมีชีวิตอยู่
อย่าได้ปล่อยไปเสีย ทุกคนจงจับอาวุธ วิ่งตามไปจับพระราชาให้ได้.

เมื่อสัตติกุมพสุวโปคกนั้น ร้องพลางบินตามพระราชาไปอยู่อย่างนี้
พระราชาก็เสด็จถึงอาศรมของฤาษีทั้งหลาย ขณะนั้นหมู่ฤาษีไปแสวงหาผล
มีปุปผกสุวโปคกตัวเดียวเท่านั้นอยู่ในอาศรม. มันเห็นพระราชาแล้ว บิน
ออกมารับเสด็จ ได้ทำการปฏิสันถาร.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๔
คาถา ความว่า

ขณะนั้น ปุ่ปผกสูวโปดก ตัวมีจะงอยปากแดง

งาม ยินดีต้อนรับพระราชว่า ข้าแต่พระมหाराชา
พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง พระองค์มิได้เสด็จมาร้าย
พระองค์ผู้ทรงอิสรภาพ เสด็จมาถึงแล้วโดยลำดับ
ของสิ่งใดมีอยู่ในอาศรมนี้ ขอพระองค์ทรงเลือกเสวย
ของสิ่งนั้น ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขาง ผล
หมากเฒ่า อันเป็นผลไม้มีรสหวานเล็กน้อย ขอพระ-
องค์จงเลือกเสวยแต่ที่ดีๆ ข้าแต่พระมหाराชา น้ำนี้
เย็นนำมาแต่ชอกภูเขา ขอเชิญพระองค์ทรงดื่มถ้าทรง
ปรารถนา ฤๅมีทั้งหลายในอาศรมนี้ พากันไปป่า
เพื่อแสวงหาผลาผล เชิญพระองค์เสด็จลุกขึ้นไปทรง
เลือกหยิบเอาเองเถิด เพราะข้าพระองค์ไม่มีมือจะทูล
ถวายได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏินนุทิตฺต ความว่า พอเห็นพระราช
แล้ว ก็ชื่นชมยินดี. บทว่า โลหิตตุลฺลทโก แปลว่า มีจะงอยปากแดง
คือถึงส่วนแห่งความงาม. บทว่า มฐฺเฏ ได้แก่ ผลาผลที่มีรสหวาน. บทว่า
กาสมาริโย ความว่า ขอพระองค์โปรดเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผล-
มะขาง และผลหมากเฒ่า ซึ่งมีชื่ออย่างนี้ๆ. บทว่า ตโต ปิว ความว่า
โปรดทรงดื่มน้ำ จากโรงน้ำดื่มนั้นเถิด.

บทว่า เย อสุมี ปริจาริกา ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระฤๅษี
เหล่าใดเที่ยวไปอยู่ในอาศรมนี้ พระฤๅษีเหล่านั้นไปสุป่าเพื่อแสวงหาผลาผล.
บทว่า คณฺหฺวโห ความว่า พระองค์โปรดหยิบเอาผลาผลน้อยใหญ่. บทว่า
ทาทเว แปลว่า เพื่อจัดถวาย.

พระราชาทรงเลื่อมใสในการปฏิสังขารของบุปผกสุวโปคก เมื่อจะทรง
ทำการชมเชย จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

นกแขกเต้าตัวนี้ เจริญดีหนอ ประกอบด้วย
คุณธรรมอย่างยิ่ง ส่วนนกแขกเต้าตัวโน้น พุดคำ
หยาบคายว่า จงจับมัดพระราชานี้ มาเสียบอย่าให้รอด
ชีวิตไปได้เลย เมื่อนกแขกเต้าตัวนั้น รำพันเพื่อยู่
อย่างนี้ เราได้มาถึงอาศรมนี้ โดยสวัสดิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตโร ได้แก่ นกแขกเต้าในบ้านโจร.
บทว่า อิจฺเจว ความว่า ส่วนเรา เมื่อนกแขกเต้าตัวนั้นเพื่อรำพันอยู่อย่างนี้
มาถึงอาศรมนี้แล้ว โดยสวัสดิ.

บุปผกสุวโปคก ฟังพระดำรัสของพระราชานี้แล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ทั้งสองเป็น
พี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน ได้เจริญเติบโตที่ต้นไม้
เดียวกัน แต่ต่างพลัดกันไปอยู่คนละเขตแดน สัตติ-
กุมพะเจริญอยู่ในสำนักของพวกโจร ส่วนข้าพระองค์
เจริญอยู่ในสำนักของฤาษีในอาศรมนี้ สัตติกุมพะนั้น
เข้าอยู่ในสำนักของอัสตบรูษ ข้าพระองค์อยู่ในสำนัก
ของอัสตบรูษ ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองจึงต่างกัน
โดยธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาคโรสุมา ความว่า ข้าแต่พระมหา-
ราชเจ้า สัตติกุมพะนั้น กับข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองเป็นพี่น้องกัน บทว่า

โจรอัน ความว่า สัตติคุมพะนั้น เจริญในสำนักพวกโจร ข้าพระพุทธเจ้า
เจริญในสำนักพวกฤๅษี. บทว่า อสตี โส สตี อหิ ความว่า สัตติคุมพะ
เข้าอยู่สำนักอัสตบรูษผู้หิสด ข้าพระพุทธเจ้าเข้าอยู่สำนักอัสตบรูษผู้มีศีล. บทว่า
เตน ฆมฺเมน โน วินา ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า โจรทั้งหลาย
แนะนำสั่งสอนสัตติคุมพะนั้น ด้วยธรรมของโจร และกิริยาโจร พระฤๅษี
ทั้งหลายแนะนำสั่งสอนข้าพระพุทธเจ้าด้วยธรรมของฤๅษี และอาจารย์มรรยาท
ของฤๅษี เพราะเหตุนี้ แม้สัตติคุมพะนั้นจึงแตกต่างจากข้าพระพุทธเจ้า
โดยโจรธรรมนั้น ส่วนข้าพระพุทธเจ้า ก็แตกต่างจากเขาโดยอิสิธรรม.

บัดนี้ ปุพฺผกสุวโปคก เมื่อจะจำแนกธรรมนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา
ความว่า

การฆ่าก็ดี การจองจำก็ดี การหลอกลวงด้วย
ของปลอมก็ดี การหลอกลวงด้วยอาการตรง ๆ ก็ดี
การปล้นฆ่าชาวบ้านก็ดี การกระทำความอันแสน
สาหัสก็ดี มีอยู่ในที่ใด สัตติคุมพะนั้นย่อมศึกษาสิ่ง
เหล่านั้นในที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ภารตวงศ์ ใน
อาศรมของฤๅษีนี้มีแต่สังฆธรรม ความไม่เบียดเบียน
ความสำรวมและความฝักอินทรีย์ ข้าพระองค์เป็นผู้
เจริญแล้วบนตักของฤๅษีทั้งหลาย ผู้มีปกติให้อาสนะ
และน้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิกตี ได้แก่ การหลอกลวงด้วยของ
ปลอม. บทว่า วญฺจนานิ ได้แก่ การหลอกลวงกันตรง ๆ (ซึ่ง ๆ หน้า).
บทว่า อาโลปา ได้แก่ การปล้นฆ่าชาวบ้านในเวลากลางวัน. บทว่า

สหสการา ได้แก่ การเข้าไปสู่เรือนแล้วจับเจ้าทรัพย์ ทำให้บอบช้ำแสนสาหัส โดยคุกคามขู่เชิญด้วยความตาย.

บทว่า **สจฺจ** ได้แก่ สภาวะธรรม. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สุจริตธรรม.
บทว่า **อหีสา** ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน มีเมตตาธรรมเป็นบุรพภาค.
บทว่า **ถฺยโม** ได้แก่ ความสำรวมระวังในศีล. บทว่า **ทโม** ได้แก่ การทรมานอินทรีย์.

บทว่า **อาสนฺนุทททายีนํ** ความว่า แห่งพระฤาษีทั้งหลายผู้มีปกติให้อาสนะและอุทกวาริ แก่ชนทั้งหลายผู้มาถึงเฉพาะหน้า. ปุ่ปผกสูวโปคก เรียกพระราชาวา " ภารตา".

บัดนี้ เมื่อปุ่ปผกสูวโปคก จะแสดงธรรมแก่พระราชาสีบไป ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ข้าแต่พระราช บุคคลคบคนใด ๆ เป็นสัตบุรุษ
อสัตบุรุษ มีศีล หรือไม่มีศีล บุคคลนั้นยอมไปสู่อำนาจ
ของบุคคลนั้นนั่นแล บุคคลคบคนเช่นใดเป็นมิตร หรือ
เข้าไปช่องเสพคนเช่นใด ก็ยอมเป็นเช่นคนนั้น เพราะ
การอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น อาจารย์คบอันเตวาสิกยอม
ทำอันเตวาสิกผู้ยังไม่แปดเปื้อนให้แปดเปื้อนได้ อาจารย์
ถูกอันเตวาสิกพาแปดเปื้อนแล้ว ย่อมพาอาจารย์อื่น
ให้เปื้อนอีก เหมือนลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำ
แล่งลูกศรให้เปื้อน ฉะนั้น นักปราชญ์ไม่พึงมีสหาย
ลามกเลยทีเดียว เพราะกลัวแต่การแปดเปื้อนด้วย
บาปกรรม นรชนใดห่อปลาเนาด้วยใบหญ้าคา แม้

ใบหญ้าคาของนรชนนั้น ก็ยอมมีกลิ่นเน่าฟุ้งไป ฉันทไค
การเข้าไปเสพคนพาลก็ฉันทนั้นเหมือนกัน นรชนไค
ห่อถุญญาด้วยใบไม้ แม้ใบไม้ของนรชนนั้น ก็ยอม
หอมฟุ้งไปฉันทไค การเข้าไปเสพนักปราชญ์ก็ฉันทนั้น
เหมือนกัน เพราะเหตุฉันทนั้น บัณฑิตรู้ความเปลี่ยนแปลง
ของตน ดูห่อใบไม้แล้ว ไม่ควรเข้าไปเสพอสัตบุรุษ
ควรเสพแต่สัตบุรุษ ด้วยว่า อสัตบุรุษยอมนำไปสู่่นรก
สัตบุรุษยอมพาให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺตุ วา ยทิ วา อลฺล ความว่า
จะเป็นสัตบุรุษ หรืออสัตบุรุษก็ตาม. บทว่า เสวมานฺ เสวมานํ ความว่า
เมื่ออาจารย์คบหาอันเตวาลิก ย่อมทำอันเตวาลิกผู้ที่ตนคบ. บทว่า สมฺมุจฺจ
ความว่า อาจารย์ถูกอันเตวาลิกพาแปดเปื้อนแล้ว. บทว่า สมฺมุตฺตํ ปริ
ความว่า อันเตวาลิกไปจะต้องอาจารย์คนอื่นเข้า. บทว่า อลิตฺตํ ความว่า
อาจารย์นั้นยอมทำอันเตวาลิกนั้น ผู้ยังไม่แปดเปื้อนด้วยบาปกรรมให้แปดเปื้อน
ได้ เหมือนลูกศรที่เปื้อนยาพิษแล้ว ย่อมทำแล่งลูกศรที่เหลือให้แปดเปื้อน
ฉันทนั้น. บทว่า เอวํ พาลูปเสวนา ความว่า แท้จริง ผู้ชอบคบหากคนพาล
แม้จะไม่ได้กระทำความชั่วเลย ย่อมได้รับคำติเตียน และความเสื่อมเสียชื่อเสียง
เหมือนห่อปลาเน่าไว้ด้วยใบหญ้าคา (ยอมมีกลิ่นเน่าฟุ้งไป) ฉันทนั้น.

บทว่า ชีรูปเสวนา ความว่า บุคคลผู้คบหาชิรชนก็ยอมเป็นเหมือน
ใบไม้อันห่อคันธชาติ มีกถุญญาเป็นต้นฉันทนั้น ถึงยังไม่อาจเป็นบัณฑิตได้
ก็ยังสามารถติคุณว่า คบกัลยาณมิตร. บทว่า ปตฺตปุญฺญสุเสว ความว่า
เหมือนดังใบไม้ที่ห่อของมีกลิ่นเหม็นและกลิ่นหอมฉันทนั้น. บทว่า สมฺปาก-
มตฺตโน ความว่า บัณฑิตรู้ความที่ญาณของตนแก่กล้า คือสุกงอมแล้ว

ด้วยอำนาจการเกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตร. บทว่า ปาเปนฺติ สุกฺติ ความว่า ปุ่ไปผกสุวโปดกนั้น ยังเทศนาให้ถึงอนุสนธิตามลำดับว่า สัตบุรุษคือสัมมาทิฐิ บุคคลทั้งหลาย ย่อมยังหมู่สัตว์ที่อาศัยตน ให้ถึงสวรรค์อย่างเดียว ด้วย ประการฉะนี้.

พระเจ้าปัญจาลราชทรงเลื่อมใส ในธรรมกถาของปุ่ไปผกสุวโปดกนั้น. ฝ่ายหมู่พระฤาษีกลับมาจากป่า. พระราชาทรงนมัสการพระฤาษีทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อพระคุณเจ้าทั้งหลายจะอนุเคราะห์ข้าพเจ้า โปรดพากันไปอยู่ในสถานที่อยู่ของข้าพเจ้าเถิด ทรงรับปฎิญาญาของฤาษี ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว เสด็จไปพระนคร ได้พระราชทานอภัยแก่สุวโปดก ทั้งหลาย. ฝ่ายพวกฤาษี ก็ได้พากันไปในพระนครนั้น พระราชาทรงนิมนต์ หมู่พระฤาษีให้อยู่ในพระราชอุทยาน ทรงอุปัฏฐากบำรุงตลอดพระชนมายุ แล้วเสด็จสู่สวรรคาลัย. ฝ่ายพระราชโอรสของท้าวเธอ โปรดให้ยกเสวตฉัตร เสวยราชสมบัติสืบต่อมา ทรงปฏิบัติหมู่พระฤาษี เสมือนพระราชบิดา. ใน ราชสกุลต่อมานั้น ได้ยังทานให้เป็นไปแก่หมู่พระฤาษี ชั่วพระราชาเจ็ดพระองค์ พระมหาสัตว์เมื่ออยู่ในอรัญประเทศตามสมควร ก็ไปตามยถากรรมของตน.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อนพระเทวทัตก็เป็นคนลามก มีบริวารลามก เหมือนกันอย่างนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า สัตติคุมพสุวโปดก ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัตนี้ โจรทั้งหลายได้มาเป็นบริษัทบริวารของพระเทวทัต พระราชาได้มาเป็นพระอานนท์ หมู่แห่งฤาษีได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วน ปุ่ไปผกสุวโปดกได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัตติคุมพชาดก

๘. ภัลลาตียชาดก

ว่าด้วยอายุของกินนร

[๒๑๕๓] ได้มีพระราชาทรงพระนามว่า ภัลลาตียะ ทรงละรัฐสีมา เสด็จประพาสป่า ล่ามฤค ท้าวเธอเสด็จไปถึงคันทมาทน์วรคิริ มีพรรณดอกไม้บานสะพรั่ง ซึ่งกินนรเลือกเก็บอยู่เนือง ๆ กินนรสองผิวเมีย ยืนคลั่งเคล้ากันอยู่ ณ ที่ใด ท้าวเธอประสงค์จะตรัสถาม จึงทรงห้ามหม่อมนุช และเก็บแล่งธนูเสีย แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ณ ที่นั้น ดำรัสว่า ล่วงฤดูหมันต์แล้ว ไยเล่าเจ้าทั้งสองจึงมายืนกระซิบกระซาบกันอยู่เนือง ๆ ที่ริมฝั่งเหมวดินที่นี่ เราขอถามเจ้าทั้งสองผู้มีเพศเหมือนร่างมนุษย์ ชนทั้งหลายในมนุษยโลก รู้จักเจ้าทั้งสอง ว่าเป็นอะไร.

[๒๑๕๔] ข้าแต่ท่านพรานผู้สหาย เราทั้งสองเป็นมฤค มีเพศพรรณปรากฏเหมือนมนุษย์ เทียวอยู่ตามแม่น้ำเหล่านี้ คือ มาลาครินที ปันทรกนที ติฏฐนที ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิท ชาวโลกรู้จักเราทั้งสองว่าเป็นกินนร.

[๒๑๕๕] เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน ปรีเวนาการอยู่ เจ้าทั้งสองรักกันได้สวมกอดกัน สมความรักแล้ว ดูก่อนกินนรทั้งสอง

* อรรถกถาเป็น ภัลลาคิกะ

ผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย
เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงร้องไห้อยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย
เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน
ปริเวณาการอยู่ เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวมกอด
กัน สมความรักแล้ว ดูก่อนกนิษฐ ผู้มีเพศพรรณเหมือน
กายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึง
มาบ่นเพื่ออยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย เจ้าทั้งสองเหมือน
ได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือเกิน ปริเวณาการอยู่
เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวมกอดกันสมความรักแล้ว
ดูก่อนกนิษฐ ผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เราขอ
ถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงเสรำโศกอยู่ใน
ป่านี้ไม่สร้างชาเลย.

[๒๑๕๗] (นางกนิษฐุตตอบว่า) ข้าแต่ท่านนาย
พราน เราทั้งสองไม่อยากจะจากกัน ก็ต้องจากกัน
แยกกันอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เมื่อมาระลึกถึงกันและกัน
เดือดร้อนเสรำโศกถึงกันตลอดราตรีหนึ่ง ที่ล่วงไป
นั้นว่า ราตรีนั้นจักไม่มีอีก.

[๒๑๕๘] (พระราชาดำรัสถามว่า) เจ้าทั้งสอง
คิดถึงทรัพย์ที่หายไปหรือ หรือว่าคิดถึงมารดาบิดาผู้
ล่วงลับไปแล้ว จึงได้เดือดร้อนอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เรา
ขอถามเจ้าทั้งสอง ผู้มีเพศพรรณดั่งกายมนุษย์ เหตุไร
เจ้าทั้งสองจึงต้องจากกันไป.

[๒๑๕๕] (นางกินรีทูลว่า) ท่านเห็นนทีนี้แห่งใด
มีกระแสเชี่ยว ไหลมาในระหว่างหุบผา ปกคลุมไป
ด้วยหมู่ม้วนนาพรรณ ในฤดูฝนกินนรสามีสุดที่รัก
ของดิฉัน ได้ข้ามแม่น้ำนั้นไปด้วยสำคัญว่า ดิฉันจะ
ติดตามมาข้างหลัง.

ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บดอกปฐุ ดอกลำดวน
ดอกมะลิซ้อน และดอกคัตถ์ที่บานสล้าง ด้วยคิดว่า
สามีของเราจักได้ตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้สอด
แซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอก-
ราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย ดอกย่านทราย ด้วยคิดว่า
สามีที่รักของเรา จักตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง ร้อยเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า สามีที่รัก
ของเราจักสวมใส่พวงมาลัย ส่วนเราก็จักได้สวมใส่
พวงมาลัย เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง แล้วร้อยทำเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า คิน
วันนี้ เราทั้งสองจะอยู่ ณ ที่ใด พวงมาลัยที่ทำไว้
นี้แหละจักเป็นเครื่องปลูาด สำหรับเราทั้งสอง ณ
ที่นั้น.

อนึ่ง ดิฉันมัวเดินเลื้อ บดกฤษณาตำ และ
จันทน์แดงด้วยศิลา ด้วยคิดว่า สามีที่รักของเราจักได้
ประพรมร่างกาย ส่วนเราประพรมร่างกายแล้ว จะเข้าไป
นอนแนบชิดสามีที่รักนั้น.

ครั้งนั้น กระแสน้ำเขียวไหลมา พัดเอาดอก
สาธพฤษย์ ดอกสน ดอกกรรณิการ ที่ดิฉันเก็บมา
วางไว้ไปหมดสิ้น โดยกาลประมาณครู่เดียวเท่านั้น
น้ำก็ขึ้นเต็มฝั่ง ถึงเวลาเย็น ดิฉันก็ข้ามไปไม่ได้.

คราวนั้น เราทั้งสองอยู่กันคนละฝั่งน้ำ มอง
เห็นหน้ากันก็หัวเราะครั้งหนึ่ง มองไม่เห็นหน้ากันก็
ร้องไห้ครั้งหนึ่ง คั้นนั้น ได้ผ่านเราทั้งสองไป
โดยยาก.

ข้าแต่นายพราน เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นยามเช้า
เราทั้งสองข้ามแม่น้ำอันยวบแห่ง มาสวมกอดกันแลกัน
ร้องไห้อยู่คราวหนึ่ง หัวเราะอยู่คราวหนึ่ง.

ข้าแต่นายพรานผู้ภูมิบาล เมื่อครั้งก่อนเราทั้งสอง
ได้พรากกันอยู่นาน ถึง ๖๕๗ ปี ชีวิตของท่านนี้มีกำหนด
เพียง ๑๐๐ ปี อนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าหนอ ในที่นี้
จะพึงอยู่ ปราศจากภรรยาสุดที่รักได้.

[๒๑๕๕] (พระราชชาตรีว่า) ดูก่อนสหาย อายุ
ของพวกท่านมีประมาณเท่าไร ถ้าท่านทั้งสองรู้จักจง
บอกอายุของพวกท่านแก่เรา ขอท่านทั้งหลายอย่าได้

บิดพลีวจบอายุของพวกท่านแก่เรา ตามที่ได้ยิน
ได้ฟังมาจากบุคคล หรือจากตำรับตำรา.

[๒๑๖๐] (นางกนิริทูลตอบว่า) ข้าแต่ นายพราน
อายุของเราทั้งสอง ประมาณ ๑,๐๐๐ ปี หนึ่ง ใน
ระหว่างอายุนั้น โรคร้ายย่อมน่ามี มีความทุกข์น้อย
มีแต่ความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราทั้งสองยังรักกันไม่
จืดจาง ก็ต้องมาละทิ้งชีวิตไป.

[๒๑๖๑] พระเจ้าภัลลตติยะ ได้ทรงสดับถ้อยคำ
ของกนิทรทั้งสองนี้แล้ว ทรงพระดำริว่า ชีวิตเป็น
ของน้อย จึงเสด็จกลับ ไม่เสด็จล่าเนื้อ ได้ทรง
บำเพ็ญทาน เสวยราชสมบัติสืบมา.

[๒๑๖๒] (พระบรมศาสดาตรัสว่า) มหาบพิตร
ทั้งสองทรงสดับเรื่องราวของกนิทรทั้งหลาย อันมิใช่
มนุษย์นี้แล้ว จงทรงเบิกบานพระทัย อย่าได้ทรงทำ
การทะเลาะกันเลย กรรมอันเป็นโทษของตน อย่าได้
ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน เหมือนกรรม
อันเป็นโทษของตน ทำให้กนิทรสองสามีภรรยา
เดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกนิทร
ทั้งหลาย อันมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จงทรงเบิกบานพระทัย

อย่าได้ทำความวิวาทบาดหมางกันเลย กรรมอันเป็น
โทษของตน อย่าทำให้หม่อมพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้กนิษฐาสามี
ภรรยา เดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

[๒๑๖๓] (พระนางมัลลิกาทูลว่า) หม่อมฉันมี
ใจเลื่อมใส ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์
ที่พระองค์ทรงแสดงประกอบไปด้วยเหตุต่าง ๆ
ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์ทรงเปล่งพระ-
สุรเสียงอันไพเราะ ดับความกระวนกระวายใจของ
หม่อมฉันได้ ข้าแต่พระสมณเจ้า ผู้ทรงนำความสุข
มาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์จงทรงมีชนมชีพยืนนาน
เถิด.

จบภักลาตยชาดกที่ ๘

อรรถกถาภัลลติกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภพระนางมัลลิกาเทวี ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า **ภัลลติกโ
นาม อโหสิ ราชา** ดังนี้.

ได้ยินว่า วันหนึ่งอาศัยเหตุที่พระนางมัลลิกาเทวี บรรทมร่วมกับ
พระเจ้าโกศลราช จึงเกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้น. พระราชาทรงกริ้ว ถึงกับไม่
ทอดพระเนตรเหยียวลมพระนางมัลลิกาอัคมเหสี พระนางจึงทรงพระดำริว่า
พระตถาคตเจ้า จะไม่ทรงทราบเรื่องที่พระราชาทรงกริ้วเราหรือหนอ ? พระ-
ศาสดาทรงทราบเหตุนี้ จึงวันรุ่งขึ้น แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไป
บิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ทรงดำเนินไปถึงประตูพระราชวัง. พระราชา
จัดการรับเสด็จ ทรงรับบาตรแล้วทูลเสด็จสู่ปราสาท อาราธนาภิกษุสงฆ์ให้นั่ง
โดยลำดับแล้ว ถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอังคาสด้วยพระกระยาหารอันประณีต
เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสถามว่า
ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหตุไรหนอ พระนางมัลลิกาบรมราชเทวี จึงทรง
หายไปไม่ปรากฏ เมื่อท้าวเธอทูลตอบว่า เพราะพระนางเปล็ดเปล็นมัวเมาใน
ความสุขส่วนตัวเสีย จึงตรัสว่าคู่อวมหาบพิตร ในชาติก่อนพระองค์ทรงบังเกิด
ในกำเนิดกนิษฐ พลัดจากนางกนิษฐไปหนึ่งราตรี ต้องเที่ยวปริเวทนาการอยู่ถึง
เจ็ดร้อยปีมิใช่หรือ ? พระราชาทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตริส
ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อครั้ง**พระเจ้าภัลลติกราช** เสวยราชสมบัติอยู่ใน
พระนครพาราณสี ทรงพระดำริว่า เราจักบริโภคเนื้ออย่างสุกด้วยถ่าน จึง

ทรงมอบราชสมบัติแก่หมู่อำมาตย์แล้วทรงสะพักราชปัญจาฐ แวดล้อมด้วยหมู่
โกเลยยสุนัขที่ฝึกหัดดีแล้ว เสด็จออกจากพระนครไปยังหิมวันตประเทศ เสด็จ
ถึงแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่ง ไม่สามารถจะข้ามฝั่งน้ำไปได้ ทอดพระเนตรเห็น
แม่น้ำที่มีกระแสไหลผ่านลงคงคาแห่งหนึ่ง จึงพระราชดำเนินเลียบไปตามกระแส
น้ำนั้น ทรงฆ่ามฤคและสุกรเป็นต้นแล้ว เสวยเนื้ออย่างสุกด้วยถ่านเพลิง พลาง
เสด็จขึ้นยังที่เนินอันสูง ณ บนที่ราบสูงนั้นมีแม่น้ำน้อย ๆ เป็นที่น้ำรื่นรมย์
ยามที่น้ำเต็มบริบูรณ์ นทีธารนั้นจะมีส่วนลึกประมาณราวนมไหลผ่านอยู่เสมอ
ในเวลาอื่น จะมีน้ำลดลงประมาณแค่แข้งและเข่า มีปลาและเต่าแหวกว่ายไปมา
อยู่ดาษดื่น ที่ชายหาดมีทรายสะอาดขาวราวกับแผ่นเงิน สองฟากฝั่งมีพรรณ
หมู่ไม้สะพรั่ง สลัดไปด้วยดอกแผลนนานาชนิด หมู่วิหคและภมรมากมาย
ที่หลงไหลในดอกผลและรส ต่างพากันมาคืบคลาน ทั่งหมู่พิพิชมฤคามฤคิเล้า
ก็เข้าเสพอาศัย ร่มเงาต้นไม้ก็เย็นสนิท. ที่ฝั่งน้ำห่มวดินที่น้ำรื่นรมย์อย่างนี้
มีกนิกรสองตัวผิวเมียวคลอเคลียจุมพิตซึ่งกันและกัน แล้วร้องให้คร่ำครวญ
อยู่โดยนานัปการ. เมื่อพระราชเสด็จขึ้นภูเขาคันธมาถน์ ทางฝั่งที่นั้น
ทอดพระเนตรเห็นกนิกรเหล่านั้น แล้วทรงพระดำริว่า เพราะเหตุไรเล่าหนอ
กนิกรทั้งคู่จึงมาปริเวณาการอยู่อย่างนี้ เราจักถามดู จึงคิดพระหัตถ์ จึง
พระเนตรดูหมู่สุนัข โกลยยสุนัขที่ฝึกหัดดีแล้วทั้งหลาย พากันวิ่งเข้าช้อนยัง
พุ่มไม้ หมอบราบติดดินอยู่โดยสัตถุญานั้น พระราชาทรงทราบที่สุนัขเหล่านั้น
แอบช้อนแล้ว ทรงวางแล่งธนูและอาวุธอื่นพิงไว้กับต้นไม้ ไม่ทำเสียงพระบาท
ให้ดัง ค่อย ๆ เสด็จไปยังสำนักกนิกรเหล่านั้น แล้วตรัสถามกนิกรทั้งสองว่า
เพราะเหตุไร เจ้าทั้งสองจึงพากันร้องให้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา
ความว่า

ได้มีพระราชาทรงพระนามว่า ภัลลาคติยะ ทรงละ
รัฐสีมา เสด็จประพาสป่า ล่ามฤค ท้าวเธอเสด็จไปถึง
คันธมาทน์วรคิริ มีพรรณดอกไม้ บานสะพรั่ง ซึ่ง
กนิทรเลือกเก็บอยู่เนื่อง ๆ.

กนิทรสองผู้เมียยืนค้ำกิ่งเคล้ากันอยู่ ณ ที่ใด
ท้าวเธอประสงค์จะตรัสถามจึงทรงห้ามหมู่สุนัข และ
เก็บแล่งธนูเสีย แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ณ ที่นั้นตรัส
ว่า

ล่องฤดูหมันต์แล้ว ไยเล่าเจ้าทั้งสอง จึงมายืน
กระซิบกระซาบกันอยู่เนื่อง ๆ ที่ริมฝั่งเหมวตินทีนี้
เราขอถามเจ้าทั้งสองผู้มีเพศพรรณเหมือนร่างมนุษย์
ชนทั้งหลายในมนุษย์โลกรู้จักเจ้าทั้งสองว่าเป็นอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาธุรสขณ ได้แก่ หมู่แห่งสุนัข. บทว่า
หิมจุยยะ ความว่า ล่องเดือนในฤดูหมันต์ทั้งสี่ไปแล้ว. บทว่า เหมวตายน
ความว่า ที่ฝั่งแห่งแม่น้ำเหมวตินี.

กนิทรได้สดับพระราชดำรัสถามแล้วก็นิ่งเสีย ฝ่ายนางกนิริจึงกราบทูล
โต้ตอบพระราชาวา

ข้าแต่ท่านพรานผู้สหาย เราทั้งสองเป็นมฤค มี
เพศพรรณปรากฏเหมือนมนุษย์ เที้ยวอยู่ตามแม่น้ำ
เหล่านี้ คือ มาลาครินที ปันทรกนที ติฏฐนที
ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิท ชาวโลกรู้จักเราทั้งสองว่าเป็น
กนิทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มลลคิริ ความว่า ท่านนายพรานผู้สหาย
เราทั้งหลายเที่ยวอยู่ตามแม่น้ำเหล่านี้ คือ มลลคิริที่ ปันทรกนที ติฏฐนที.
ปาฐะเป็น มาลคิริ ดังนี้ก็มี. บทว่า นิภาสวณฺณา ความว่า มีเพศผิวพรรณ
คือ มีอวัยวะร่างกายปรากฏ (เหมือนมนุษย์).

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือ-

เกิน ปรีเทวนการอยู่ เจ้าทั้งสองรักกัน ได้สวมกอด
กันสมความรักแล้ว ดูก่อนกนิทรทั้งสองผู้มีเพศพรรณ
เหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้า
ทั้งสองจึงร้องให้อยู่ในป่านี้ไม่สร้างชาเลย เจ้าทั้งสอง
เหมือนได้รับความทุกข์เสียเหลือเกิน ปรีเทวนการอยู่
เจ้าทั้งสองมีความรักกัน ได้สวมกอดกัน สมความรัก
แล้ว ดูก่อนกนิทรผู้มีเพศพรรณเหมือนกายมนุษย์ เรา
ขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงมาบ่นเพื่ออยู่
ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย.

เจ้าทั้งสองเหมือนได้รับความทุกข์ร้อนเสียเหลือ-

เกิน ปรีเทวนการอยู่ เจ้าทั้งสองรักใคร่กัน ก็ได้สวม
กอดกันสมความรักแล้ว ดูก่อนกนิทรผู้มีเพศพรรณ
เหมือนกายมนุษย์ เราขอถามเจ้าทั้งหลาย เหตุไรเจ้า
ทั้งจึงเสร้างโศกอยู่ในป่านี้ ไม่สร้างชาเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุกิจฺจรูปุ ความว่า มีอาการเหมือนมี
ทุกข์เดือดร้อนเหลือขนาด. บทว่า อาลิจฺจิตฺ จาสิ ปิโย ปิยาย ความว่า

ความที่เจ้ารักกัน ก็เป็นอันได้สวมกอดกันสมความรักแล้ว. ปาฐะว่า อาลงุคิโย จาสิ ดังนี้ก็มี เนื้อความก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า กิมิชา วเน ความว่า เพราะเหตุไร เจ้าทั้งสอง จึงคลึงเคล้าจูมพิตกัน กล่าววาจาน่ารักต่อกัน ในระหว่าง ๆ แล้วพากันร้องไห้ ในป่านี้อีกมิได้สร้าง.

ต่อจากนี้ไป เป็นคาถาแสดงการปราศรัยโต้ตอบกันระหว่างพระราชากับนางกนิริทั้งสอง ดังต่อไปนี้

(นางกนิริทูลตอบว่า) ข้าแต่ท่านนายพราน เราทั้งสองไม่อยากจะจากกัน ก็ต้องจากกัน แยกกันอยู่ สิ้นราตรีหนึ่ง เมื่อมาระลึกถึงกันและกัน ก็เดือดร้อน เสร้าโศกถึงกันตลอดราตรีหนึ่งที่ล่วงไปนั้นว่า ราตรีนั้นจักไม่มีอีก.

(พระราชชาติสดถามว่า) เจ้าทั้งสองคิดถึงทรัพย์ที่หายไปหรือ หรือว่าคิดถึงมารดาบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว จึงได้เดือดร้อนอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง เราขอถามเจ้าทั้งสองผู้มีเพศพรรณดั่งกายมนุษย์ เหตุไรเจ้าทั้งสองจึงต้องจากกันไป.

(นางกนิริทูลว่า) ท่านเห็นนทีนี้แห่งใด มีกระแสน้ำไหลมาในระหว่างหุบผา ปกคลุมไปด้วยหมอก ไหม่นาพรรณ ในฤดูฝน กิณรสามีสุดที่รักของดิฉัน ได้ข้ามแม่น้ำนั้นไปด้วยสำคัญว่า ดิฉันจะติดตามมาข้างหลัง.

ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บดอกปฐุ ดอกลำดวน ดอกมะลิซ้อน และดอกคัตถ์ที่บานสร้าง ด้วยคิดว่า

สามีของเรารักได้ตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดินันท์มัวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอก
ราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย ดอกย่านทราย ด้วยคิดว่า
สามีที่รักของเราจักตัดทรงดอกไม้ ส่วนเราก็จักได้
สอดแซมดอกไม้ เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดินันท์มัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง ร้อยเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า สามีที่รัก
ของเราจักสวมใส่พวงมาลัย ส่วนเราก็จักได้สวมใส่
พวงมาลัย เข้าไปนอนแนบสามีที่รักนั้น.

อนึ่ง ดินันท์มัวเลือกเก็บดอกศาลพฤกษ์ ซึ่งกำลัง
บานสล้าง แล้วร้อยทำเป็นพวงมาลัย ด้วยคิดว่า คืบ
วันนี้ เราทั้งสองจะอยู่ ณ ที่ใด พวงมาลัยที่ทำไว้
นี้แหละ จักเป็นเครื่องปลูต สำหรับเราทั้งสอง ณ ที่นั้น.

อนึ่ง ดินันท์มัวเดินเลื้อ บดกฤษณาตำ และ
จันทน์แดงด้วยศิลา ด้วยคิดว่า สามีที่รักของเราจักได้
ประพรมร่างกาย ส่วนเราประพรมร่างกายแล้ว จะเข้า
ไปนอนแนบชิดสามีที่รักนั้น.

ครั้งนั้น น้ำมีกระแสะเขียวไหลมา พัดเอาดอก
ศาลพฤกษ์ ดอกสน ดอกกรรณิการ ที่ดินันท์เก็บมา
วางไว้ไปหมดสิ้น โดยกาลประมาณครู่เดียวเท่านั้น
น้ำก็ขึ้นเต็มฝั่ง ถึงเวลาเย็นดินันท์ก็ข้ามไปไม่ได้.

คราวนั้นเราทั้งสองอยู่กันคนละฝั่งน้ำ มองเห็น
หน้ากัน หัวเราะครั้งหนึ่ง มองไม่เห็นหน้ากัน ก็
ร้องไห้อีกครั้งหนึ่ง คั้นน้ำได้ผ่านเราทั้งสองไปโดยยาก.

ข้าแต่นายพราน เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นยามเช้า เรา
ทั้งสองข้ามแม่น้ำอันยวบแห่งมาสวมกอดกันและกัน
ร้องไห้อยู่คราวหนึ่ง หัวเราะอยู่คราวหนึ่ง.

ข้าแต่นายพรานผู้ภูมิบาล เมื่อครั้งก่อน เราทั้ง-
สองได้พรากกันอยู่นานถึง ๖๕๗ ปี ชีวิตของท่านนี้มี
กำหนดเพียง ๑๐๐ปี เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเล่าหนอ ในที่นี้
จะพึงอยู่ปราศจากภรรยาสุดที่รักได้.

(พระราชชาตรีถามว่า) ดูก่อนสหาย อายุของพวก
ท่านมีประมาณเท่าไร ถ้าท่านทั้งสองรู้ ก็จงบอกอายุ
ของพวกท่านแก่เรา ขอท่านทั้งหลายอย่าได้บิดพลิ้ว
จงบอกอายุของพวกท่านแก่เรา ตามที่ได้ยินได้ฟังมา
จากวุฒบุคคล หรือจากตำรับตำรา.

(นางกนิริฑุตตอบว่า) ข้าแต่นายพราน อายุ
ของเราทั้งสองประมาณ ๑,๐๐๐ ปี หนึ่ง ในระหว่าง
อายุนั้น โรคร้ายย่อมไม่มี มีความทุกข์น้อย มีแต่
ความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป เราทั้งสองยังรักกันไม่จืดจาง
ก็ต้องมาละทิ้งชีวิตไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มเยกรตุต ตั้คบทเป็น มยเกรตุต
ความว่า เราทั้งสองต้องจากกันชั่วราตรีหนึ่ง. บทว่า วิปฺปวสฺสมฺห ความว่า

เราต้องพรากจากกันอยู่. บทว่า **อนุตปุปมาณา** ความว่า ทั้งๆ ที่เราทั้งสองไม่ปรารถนาจะจากกัน ราตรีหนึ่งก็ได้ผ่านพ้นไป เราทั้งสองก็เฝ้าแต่ครุ่นคิดถึงราตรีเดิวนั้นอยู่. บทว่า **ปุน น เหตุสติ** ความว่า ราตรีนั้นจักไม่มีคือจักไม่ย่างมาอีก.

บทว่า **ธนฺว นฏฺฉิ ปิตฺรณฺจ เปตี** ความว่า เจ้าทั้งสองคิดถึงทรัพย์ที่หายไปแล้ว หรือคิดถึงมารดาบิดาที่ละโลกนี้ไปแล้ว ด้วยเหตุไร จึงได้แยกกันตลอดราตรีหนึ่งนั้น จึงบอกเหตุนั้นแก่เราเถิด. บทว่า **ยมิมฺ ติตฺตบพ** เป็น ยิ อิมิ แปลว่า นี้ใด. บทว่า **เสถกฺกฺลํ** ความว่า ไหลมาในระหว่างหุบผาทั้งสอง บทว่า **วสุสกาเล** ความว่า นางกนิริกกล่าวว่า ในเวลาที่เมฆก้อนหนึ่งตั้งขึ้นฝนตก แม้นยามที่เราทั้งสองย่ำราตรี ท่องเที่ยวไปในไพรสนทน์นี้ เมฆก้อนหนึ่งตั้งขึ้น ลำดับนั้น กนิกรผู้สามีสุดที่รักของดิฉัน สำคัญว่าดิฉันตามมาข้างหลัง จึงข้ามนทีนี้ไป. บทว่า **อหฺลฺยจ** ความว่า ก็ดิฉันหาได้ทราบว่ สามีของตนข้ามไปฝั่งโน้นแล้วไม่ มัวเลือกเก็บดอกไม้ทั้งหลายมีดอกปฐุเป็นต้น ที่บานสะพรั่งอยู่แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตุตฺถิโยจฺจิกญฺจ** ความว่า ก็เมื่อข้าพเจ้าเลือกเก็บดอกลำควน และดอกมะลิซ้อน ก็ด้วยเหตุที่ว่า สามีที่รักของเราจักตัดทรงระเบียบดอกไม้ ส่วนเราก็จักสอดแซมระเบียบดอกไม้บนอนเนบสามีนั้น. บทว่า **อุทฺทาลกา ปาตลฺลํ สิณฺธุวาริตา** ความว่า นางกนิริกกล่าวว่า แม้นดอกไม้เหล่านี้ ก็เป็นอันข้าพเจ้าเลือกเก็บแล้วที่เดียว. บทว่า **โอเจยฺย** แปลว่า เลือกเก็บแล้ว. บทว่า **อคฺคฺคฺลํ จนฺทนญฺจ** ได้แก่ กฤษณาดำและจันทน์แดง. บทว่า **โรตฺติจฺจโค** ความว่า มีสรีระร่างกายดูบไล้แล้ว. บทว่า **โรตฺติตา** แปลว่า ประพรมสรีระแล้ว. บทว่า **อชฺฌนฺเปสฺสตี** ความว่า จักเข้าไปเนบชิดบน

ที่นอน. บทว่า **นุทฺ ฐาเส สเสถ กณฺณิกาวเร** ความว่า พัดพาเอาดอกไม้เหล่านี้ ที่ดิฉันเลือกเก็บแล้ววางไว้ริมฝั่งไปจนหมด.

บทว่า **สุทฺตฺตรา** ความว่า ก็ในเวลาที่น่างกินรินนั้นยืนอยู่ที่ฝั่งปากน้ำนั่นเอง น้ำในแม่น้ำท่วมทันขึ้นมา ทั้งในขณะนั้นพระอาทิตย์ก็อัสดงคตไปแล้ว สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบ ชรรณควาว่า กินนรทั้งหลายย่อมกลัวน้ำ เพราะฉะนั้นนางกินรินนั้น จึงไม่สามารถจะข้ามไปฝั่งโน้นได้ ด้วยเหตุนี้ นางจึงกล่าวว่า ในเวลายามเย็น ข้าพเจ้าข้ามน้ำไปไม่ได้. บทว่า **สมฺปฺสฺสนฺตา** ความว่า มองเห็นกันในเวลาฟ้าแลบ. บทว่า **โรทาม** ความว่า ในเวลามืดมองไม่เห็นกันก็ร้องไห้ ในเวลาฟ้าแลบมองเห็นหน้ากันก็หัวเราะ. บทว่า **สมฺพฺริ** แปลว่า ราตรี. บทว่า **จตุกฺกํ** แปลว่า ว่างเปล่าหรือยวบแห่ง. บทว่า **อุตฺตฺริยาน** แปลว่า ข้ามไป. บทว่า **ติหนฺนํ** ความว่า เป็นเวลาหกร้อยเก้าสิบเจ็ดปี.

บทว่า **ยมิช มยํ** ความว่า นางกินรีกล่าวว่า เราทั้งสองต้องจากพรากกันอยู่ในที่นี้ ตลอดเวลาที่ผ่านมานี้ เป็นเวลานานถึงเจ็ดร้อยห้อยสามปี. บทว่า **วสุเสกิมิ** ตัดบทเป็น **วสุตํ เอกํ อิมํ** ความว่า นางกินรีกล่าวว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของท่านนี้ มีกำหนดเพียงร้อยปีหนึ่งเท่านั้น. บทว่า **โกนิช** ความว่า นางกินรีกล่าวว่า เมื่อชีวิตความเป็นอยู่มีเล็กน้อยอย่างนี้ ใครเล่าจะพรากจากภรรยาที่รักใคร่ได้ หรือไม่บังควรที่จะพลัดพรากจากภรรยาสุดที่รักเลย. บทว่า **กิวตโก นุ** ความว่า พระราชาทรงสดับถ้อยคำของนางกินรีแล้ว ทรงดำริว่า เราจักถามประมาณอายุของกินนรเหล่านั้น กะนางกินรีดู จึงตรัสถามว่า อายุของพวกท่านมีประมาณเท่าใด. บทว่า **อนุสฺสวา** ความว่า ถ้าเมื่อจะมีใคร ๆ บอกกล่าวแก่พวกท่าน หรือว่าตำหนิตำรา มีอยู่ในสำนักมารดาบิดาหรือผู้เฒ่าผู้แก่ไซ้ริ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านอย่าบิดพลิ้วเลยจงบอกประมาณแห่งอายุ จากที่ได้ยินได้ฟังมา หรือจากตำรับตำรา.

บทว่า น จนฺตฺรา ความว่า อายุของเราทั้งหลายประมาณหนึ่งพันปี และในระหว่างนั้น โรคภัยอันเลวร้ายซึ่งจะทำอันตรายแก่ชีวิต ก็ไม่มีแก่พวกเราเลย. บทว่า อวิตราคา ความว่า เราทั้งหลายมิใช่ผู้ปราศจากความรักใคร่กันและกันเลย.

พระเจ้าภัลลติกราช ทรงสดับถ้อยคำของนางกนิรี แล้วทรงดำริว่า น้าอัสจรรยั กนิกรเหล่านั้นเป็นสัตว์เดียรัจฉาน พลัดพรากจากกันชั่ววราตรีเดียว ยิ่งเที่ยวร่ำให้ถึงกันตลอดเวลา ๑๐๐ ปี ส่วนเราเองละเลยมหาสมบัติ ในความเป็นพระราชามีอาชญาแผ่ไปถึง ๓๐๐ โยชน์ มาอยู่ในป่า น้าอนาด เราได้ทำกิจที่ไม่ควรทำ ดังนี้แล้ว เสด็จนิวัตน์จากอรัญประเทศนั้นสู่พระนคร พาราณสี อันหม่อมขุนอำมาตย์ทูลถามว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นอะไร เป็นสิ่งอัศจรรย์ในหิมวันตประเทศ จึงตรัสบอกเหตุทั้งปวงที่ทรงประสบมา แล้วทรงบำเพ็ญกุศลมีทานเป็นต้น เสวยราชสมบัติ นับแต่วาระนั้นเป็นต้นมา.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าภัลลติยะ ได้ทรงสดับถ้อยคำของกนิกร
ทั้งสองนี้แล้ว ทรงพระดำริว่า ชีวิตเป็นของน้อย จึง
เสด็จกลับ ไม่เสด็จล่าเนื้อ ได้ทรงบำเพ็ญทาน
เสวยราชสมบัติสืบมา.

พระบรมศาสดาครั้นตรัสพระคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงโอวาทซ้ำอีก
ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกนิกร
ทั้งหลายมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จงทรงเบิกบานพระทัย

อย่าได้ทรงทำความทะเลาะกันเลย กรรมอันเป็นโทษ
ของตน อย่าได้ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้กนิษฐสามี
ภรรยาเดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

มหาบพิตรทั้งสอง ทรงสดับเรื่องราวของกนิษฐ
ทั้งหลายมิใช่มนุษย์นี้แล้ว จึงทรงเบิกบานพระทัย
อย่าได้ทรงทำความวิวาทบาดหมางกันเลย กรรมอัน
เป็นโทษของตน อย่าได้ทำให้มหาบพิตรทั้งสองต้อง
เดือดร้อน เหมือนกรรมอันเป็นโทษของตน ทำให้
กนิษฐสามีภรรยาเดือดร้อนอยู่ราตรีหนึ่ง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมานุสาณํ ได้แก่ กนิษฐทั้งหลาย.

บทว่า อุตตกมุมาปราโธ ได้แก่ กรรมโทษของตน. บทว่า กิบุรีเสกรตุต
ความว่า กรรมโทษของตนอันทำให้พราภกันราตรีหนึ่ง ทำกนิษฐเหล่านั้น
ให้เดือดร้อน ฉนใด กรรมโทษของตนอย่าให้มหาบพิตรทั้งสองต้องเดือดร้อน
ฉนนั่นเลย.

พระนางมัลลิกาเทวี ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคตเจ้าแล้ว
เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทรงประคองอัญชลี เมื่อจะทรงชมเชยพระทศพล จึง
ตรัสคาถาสุดท้ายความว่า

หม่อมฉันมีใจเลื่อมใส ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา
ของพระองค์ ที่พระองค์ทรงแสดงประกอบไปด้วย
เหตุต่างๆ ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์ทรง
เปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ ดับความกระวนกระวาย

ใจของหม่อมฉันได้ ข้าแต่พระสมณะเจ้า ผู้ทรงนำ
ความสุขมาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์จงทรงมีชนมชีพ
ยืนนานเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวิธ อธิมนา สุณามิหิ ความว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กระหม่อมฉันเป็นผู้ชื่นชมยินดี มีจิตเลื่อมใส ฟัง
พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดง ประดับประดาไปด้วยเหตุต่าง ๆ. บทว่า
วจนปลิ ความว่า ทำนองคลองพระพุทธพจน์ ประกอบไปด้วยประโยชน์
อันพระองค์ตรัสแล้วนั้น ๆ. บทว่า มุญจํ คิริ นุทเสว เม ทริ ความว่า
เมื่อพระองค์ทรงเปล่งมธุรพจน์ อันเสนาะโสต เชื่อว่าบรรเทาแล้ว คือนำไป
แล้วทีเดียว ซึ่งความกระวนกระวาย คือความเศร้าโศกในหทัยของหม่อมฉัน.
บทว่า สมณ สุขาวห ชิว เม จิริ ความว่า ข้าแต่พระมหาสมณะผู้พุทธเจ้า
ผู้เจริญ ผู้ทรงนำทิพยมานุษยโลกิยสมบัติ และโลกุตระสมบัติมาให้ ผู้เป็น
เจ้าของกระหม่อมฉัน ผู้เป็นพระธรรมราชา ขอพระองค์จงทรงเจริญพระชนม-
ชีพยืนนานเถิด.

จำเดิมแต่นั้นมา พระเจ้าโกศลราชก็ทรงอยู่ร่วมสมัครสโมสร กับ
พระนางมัลลิการาชเทวี.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า กิณนรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าโกศลราช ในบัดนี้ กิณรี
ได้มาเป็นพระนางมัลลิการาชเทวี ส่วนพระเจ้าภัลลติกราช ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภัลลติกราชชาดก

๕. โสมนัสชาดก

ว่าด้วยการใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ

[๒๑๖๕] ใครมาตี มาด่าท่านหรือ ทำไมท่าน
จึงเสียใจ น้อยใจ เสรำโศกอยู่ วันนี้มารดาบิดาของ
ท่านมาร้องไห้รบกวน ประการใด หรือว่าวันนี้มีใคร
มารังแกท่านให้ท่านต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

[๒๑๖๕] (ดาบสตอบว่า) ขอถวายพระพรพระ-
จอมภุมิบาล อาตมาภาพดีใจมาก ที่ได้เห็นมหาบพิตร
อาตมาภาพเข้ามาอาศัยมหาบพิตร มิได้เบียดเบียนใคร
ขอถวายพระพร อาตมาภาพถูกพระราชโอรส ของ
มหาบพิตรเบียดเบียน.

[๒๑๖๖] (พระราชาทรงพระพิโรธ ตรัสว่า)
เหวยเหล่านายทวารบาล พนักงานตำรวจดาบ และ
นายเพชรฆาตทั้งหลาย พวกเจ้าจงไปทำตามหน้าที่
ของตนๆ จงไปยังภายในพระราชฐาน มาเจ้าโสมนัส-
สกุमारเสีย แล้วตัดเอาศีรษะมา ทูตทั้งหลายที่พระราช
ส่งไป ได้กราบทูลพระกุมารว่า ข้าแต่พระขัตติโยรส
พระองค์เป็นผู้ที่พระอิสราธิบดี ราชบิดาทรงตัดขาด
แล้ว พระองค์ต้องโทษ ถึงประหารชีวิต พระเจ้าข้า.

พระราชโอรส ทรงพระกันแสงอยู่ ทรงประคอง
อัญชลี ยกพระหัตถ์ทั้งสิบนิ้วขึ้นอ่อนน้อมว่า ตัวเรา
อยากจะขอเข้าเฝ้าพระราชบิดา ผู้เป็นจอมประชา
ราชกุมาร ขอร่านทั้งหลาย จงนำเราผู้ยังมีชีวิตไปเฝ้า
พระราชบิดาเถิด.

ทูตทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระราชกุมาร
แล้ว ได้พาพระราชโอรสเข้าเฝ้าพระราชบิดา ฝ่ายพระ
ราชโอรส ครั้นเห็นพระราชบิดา จึงกราบทูลไปแต่
ไกลว่า

ข้าแต่พระราชบิดา ผู้เป็นจอมประชาราชกุมาร
พวกนายประตุ ตำรวจดาบ และเพชฌฆาตทั้งหลาย
พากันมาเพื่อจะฆ่าข้าพระพุทธเจ้าเสีย ข้าพระพุทธเจ้า
ขอกราบทูลถาม ขอให้ทรงพระกรุณาโปรดบอกเนื้อ
ความนั้นแก่ข้าพระพุทธเจ้า วันนี้ข้าพระพุทธเจ้ามี
ความผิดในเรื่องนี้เป็นประการใดหรือ พระเจ้าข้า.

[๒๑๖๗] ทิพพจักขุดาบสผู้ไม่ประมาท ทำกิจรด
น้ำบ้ำเรือไฟ ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าทุกเมื่อ เหตุไรเจ้า
จึงเรียก ทิพพจักขุดาบสผู้สำรวจอินทรีย์ เป็นพรหม
จารีเช่นนั้นว่า พรหมณ์คฤหบดี.

[๒๑๖๘] (พระกุมารทูลว่า) ขอเดชะ กุลุปก-
ดาบสผู้นี้มีของเก็บไว้หลายอย่าง คือผลสมอพิเภก
เผือกมัน และผลไม้ทั้งหลาย กุลุปดาบสผู้นี้เป็นผู้

ไม่ประมาท เก็บรักษาของเหล่านั้นไว้ เพราะเหตุนี้
ข้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกดาบนั้นว่า " คฤหบดี " .

[๒๑๖๕] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนเจ้าโสมนัสส-
กุมาร เรื่องนี้เข้าพูดได้จริง ดาบสผู้นี้มีของเก็บไว้
หลายอย่าง ดาบสผู้นี้เป็นผู้ไม่ประมาท เก็บรักษาสິง-
ของเหล่านั้นไว้ เพราะฉะนั้น ดาบสผู้นี้ จึงชื่อว่า
พราหมณ์ คฤหบดี.

[๒๑๗๐] (พระกุมารตรัสว่า) บริษัททั้งหลาย
ทั้งชาวนิคมและชาวชนบทที่มาประชุมกันถ้วนทุกคน
ของงฟังข้าพเจ้า พระราชาผู้เป็นจอมประหาราชฐ์นี้
เป็นพาล ได้ฟังคำชกฺลโงงแล้ว ตรัสสั่งให้ฆ่าเราเสีย
โดยหาเหตุมิได้เลย.

[๒๑๗๑] (พระกุมารตรัสว่า) เมื่อร่ายยังเจริญ
งอกงามแผ่ไพศาลอยู่ ไม้ไผ่ที่แตกเป็นกอใหญ่แล้ว
ก็แสนยากที่จะถอนให้หมดสิ้นไปได้ ข้าแต่พระราช
บิดา ผู้เป็นจอมประหาราชฐ์ ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวาย
บังคมพระยุดลบาท ขอพระราชทานพระบรมราชา-
นุญาต ข้าพระพุทธเจ้าจักออกบวช พระเจ้าข้า.

[๒๑๗๒] (พระราชาตรัสว่า) โสมนัสสกุมาร
เอ๋ย เจ้าจงเสวยสมบัติอันไพบุลย์เถิด อนึ่ง บิดาจะมอบ
อิสริยยศทั้งหมดให้แก่เจ้า เจ้าจงเป็นพระราชาของชาว
กुरुรัฐเสียในวันนี้ที่เดียวเถิด อย่าบวชเลย เพราะการ
บวชเป็นทุกข์.

[๒๑๓๓] (พระกุมารทูลว่า) ขอเดชะ บรรดา โภคสมบัติของพระองค์ ซึ่งมีอยู่ในราชธานีนี้ สิ่งใดเล่าที่ข้าพระพุทธเจ้าควรบริโภคมืออยู่หรือ ? เมื่อชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้าเคยรับรณมัยอยู่ในเทวโลก ด้วยรูปเสียง กลิ่น รส และผัสสะทั้งหลาย ที่น่ารับรณมัยใจ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าเคยบริโภคมือมาแล้วใน ไตรทิพย์ เคยมีหมูนางอัปสรแวดล้อมมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามารู้ว่า พระองค์เป็นพาล อันคนอื่นต้องนำไป แล้วจะอยู่ในราชสกุลเช่นนั้นไม่ได้เลย.

[๒๑๓๔] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนพ่อโสมนัสส์ ถ้าหากว่า บิดาเป็นพาลต้องอาศัยผู้อื่นจงไปไชรู้ เจ้าจงอดโทษให้บิดาสักครั้งหนึ่งเถิด ถ้าแม้ว่าโทษเช่นนี้จะพึงมีอีกไชรู้ เจ้าจงกระทำตามมติของตนเถิด.

[๒๑๓๕] (พระกุมารตรัสว่า) กรรมที่บุคคลใด ไม่พิจารณาให้ถึถ้วนเสียก่อน แล้วทำลงไป ผลชั่วร้ายย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือนความวิบัติแห่งยาแก้โรคนั้น.

ส่วนกรรมที่บุคคลใดพิจารณาถึถ้วนก่อนแล้วทำลงไป ผลอันเจริญย่อมมีแก่บุคคลนั้นเหมือนความถึงพร้อมแห่งยาแก้โรคนั้น.

คฤหัสถ์ผู้บริโภคมือ เป็นคนเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่ตำรวมไม่งาม พระราชาไม่ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วทำลงไป ไม่ดี บัณฑิตมีความโกรธเป็นเจ้าเรือน ก็ไม่ดี.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งทิศ กษัตริย์ทรง
ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ ยังไม่ได้พิจารณา
ใคร่ครวญก่อนแล้ว ไม่ควรทำกิจการอะไร พระเกียรติ-
ยศของพระราชารู้ทรงใคร่ครวญเสียก่อนแล้ว จึงทำ
ลงไป ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น.

ข้าแต่พระภูมิบาล อิศรชนควรพิจารณาเสียก่อน
แล้วจึงลงอาชญา กรรมที่ทำด้วยความรีบร้อนย่อม
เดือดร้อน อนึ่ง ความตั้งตนไว้โดยชอบ และประโยชน์
ของนรชน ย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง.

อนึ่ง ชนเหล่าใด จำแนกแจกแจงด้วยปัญญา
แล้วกระทำการทั้งหลาย ที่ไม่ตามเดือดร้อนในภาย-
หลัง ในโลก กรรมของชนเหล่านั้น ท่านผู้รู้สรรเสริญ
มีความสุขเป็นกำไร พุทธาทิบัณฑิตอนุมิตีแล้ว.

ขอเดชะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน
นายประตุ ตำรวจดาบ และพวกเพชฌฆาต พวกนั้นไป
จะมาเข้าพระพุทธรเจ้า พวกนั้นพากันลูดคร่ำเข้าพระพุทธร
เจ้า ผู้กำลังนั่งอยู่ บนพระเพลาแห่งพระราชमारดา
มาโดยพลัน.

ข้าแต่พระราชบิดา แท้จริงเข้าพระพุทธรเจ้า ถึง
ความหวั่นกลัวต่อมรณภัย คับแคบ ฝืดเคืองเหลือเกิน
วันนี้เข้าพระพุทธรเจ้าได้มีชีวิตอันเป็นที่รัก หวานซาบ-
ซึ้งใจ รอดพ้นจากการถูกประหารมาได้แสนยาก จึง
น้อมใจไปในบรรพชาอย่างเดียว.

[๒๑๗๖] (พระราชাত্রัสว่า) ดูก่อนสุทธรรมาเทวี
โสมนัสสกุमारโอรสของเธอนี้ ยังรุ่มนุ่ม น่าเอ็นดู

วันนี้เราอ่อนนอนเขาไว้ ก็ไม่ได้สมปรารถนา แม่เธอก็ควรจะอ่อนนอนโอรสของเธอดูบ้าง.

[๒๑๓๓] (พระนางสุธรรมมาเทวีตรัสว่า) ดูก่อน พระลูกรัก เจ้าจงยินดีด้วยภิกขาจารย์วัตรเถิด จงไคร้-
ครวญในธรรมทั้งหลายแล้วละเว้นบรรพชาของคนมีจ-
ฉาภิภูญฺเฐยเถิด เจ้าจงวางอาชญาในสรรพสัตว์ นักบวช
ละวางอาชญาในสรรพสัตว์ทั้งหลายแล้ว เป็นผู้ไม่ถูก
ติเตียน ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

(พระราชชาตรีว่า) ดูก่อนสุธรรมมาเทวี เธอพูดคำ
เช่นใด คำเช่นนั้น นำอัสจรรย์จริงหนอ เราได้รับ
ทุกข์อยู่แล้ว เธอยังกลับเพิ่มทุกข์ให้อีก ฉันขอร้องเธอ
ให้ช่วยอ่อนนอนลูก เธอลับสนับสนุนให้โสมนัสส-
กุมารเกิดอุตสาหกรรมยิ่งขึ้น.

[๒๑๓๔] (พระนางสุธรรมมาเทวีตรัสว่า) พระ-
อริยเจ้าเหล่าใดพ้นวิเศษแล้ว บริโภคปัจจัยอันหาโทษ
มิได้ ดับรอบแล้ว เทียวไปในโลกนี้ หม่อมฉันไม่
อาจจะห้ามโอรสผู้ดำเนินไปตามมรรคา ของพระอริย-
เจ้า เหล่านั้นได้.

[๒๑๓๕] (พระราชชาตรีว่า) ชนเหล่าใดมีปัญหา
เป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก พระนาง
สุธรรมมาเทวีนี้ เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ปราศจาก
ความโศกเศร้า ได้สดับคำสุภาษิตของชนเหล่าใด
ชนเหล่านั้นควรจะสมาคมคบหาที่เดียว.

จบโสมนัสชาดกที่ ๕

อรรถกาโสมนัสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ความที่พระเทวทัตพยายาม เพื่อจะปลงพระชนม์พระองค์ ตรัสพระธรรม เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โโก ตัม หีสติ เหนติ ดังนี้.

ก็ในกาลครั้งนั้น พระบรมศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ใน บัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในปางก่อนพระเทวทัตนี้ ก็พยายามเพื่อจะฆ่าเราตถาคต เหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า **เรณูราช** เสวยราชสมบัติ ในอุตตรปัญจาลนคร แคว้นกุรุ. ครั้งนั้น พระดาบสชื่อ **มหารักขิตะ** มีดาบส ๕๐๐ เป็นบริวาร อยู่ในหิมวันตประเทศเที่ยวจาริกไป เพื่อจะเสพ อาหารรสเค็มและรสเปรี้ยว จนลู่ถึงอุตตรปัญจาลนคร พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งขึ้นพร้อมด้วยบริวารเที่ยวไปบิณฑบาตจนถึงราชทวาร. พระเจ้าเรณูราช ทรงเห็นหมู่ฤาษี ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ จึงตรัสสั่งให้นมนต์มานั่ง ณ ท้อง พระโรง มีพื้นกว้างใหญ่อันประดับตกแต่งแล้ว ทรงอังกาสด้วยอาหารอัน ประณีต แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย อยู่ จำพรรษาที่อุทยานของข้าพเจ้าตลอดฤดูฝนนี้เถิด แล้วเสด็จไปพระราชอุทยาน พร้อมด้วยดาบสเหล่านั้น ตรัสสั่งให้สร้างที่อยู่พระราชทานบรรพชิตบริวาร ทรงนมัสการแล้วเสด็จกลับพระราชวัง. นับแต่นั้นมา ดาบสเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ก็รับพระราชทานฉัน ในพระราชนิเวศน์เป็นประจำ. ก็พระราชามีได้มีพระ-โอรส จึงทรงปรารถนาจะได้พระโอรส. ราชโอรสก็หาได้มาอุปติสมพระราช ประสงค์ไม่ ล่วงกาลฤดูฝน ๓ เดือนแล้ว ท่านมหารักขิตดาบส จึงเข้า

ไปถวายพระพรลาพระราชว่า บัดนี้ ที่ป่าหิมพานต์เป็นรมณีสถาน พวก
อาตมาภาพจะไปอยู่ที่ป่าหิมพานต์นั้นตามเดิม อันพระราชาทรงกระทำการ
สักการบูชาแล้ว จึงออกจากพระราชอุทยานไป ในเวลาเที่ยงวัน ได้แวะ
ออกจากทางเสียบนระหว่างมรรคา พาวริวารนั่งอยู่ที่เนินหญ้าแพรกอ่อน ๆ
ณ ภายใต้อันไม้มีร่มเงาอันเยือกเย็นต้นหนึ่ง.

ดาบสเหล่านั้นประชุมสนทนากันว่า ในพระราชวังหาจะมีพระราชโอรส
ที่จะสืบราชตระกูลไม่ ถ้าพระราชจะพึงได้พระราชโอรส ก็จะเป็นการดีทีเดียว
จะได้สืบราชสกุลสืบไป. ท่านมหารักจิตดาบส ได้ยินถ้อยคำของดาบส
เหล่านั้นแล้ว จึงใคร่ครวญคิดว่า พระราชาจักมีพระโอรสหรือไม่หนอ ทราบว่า
จักมี จึงพูดขึ้นว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าคิดวิตกไปเลย วันนี้
เวลาใกล้รุ่ง เทพบุตรหนึ่งองค์จักจุติลงมา ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งอัครมเหสี
ของพระราชฯ ชฎิลโองผู้หนึ่งได้ยินดังนั้น จึงคิดว่า เราจักเป็นราชกุมาร
(พระดาบสประจำราชสำนัก) เสียแต่บัดนี้ จึงในเวลาที่พักดาบสออกเดินทาง
ไป แกล้งลวงว่าเป็นไข้แล้วนอนเสีย ถูกพวกดาบสอื่น ๆ เตือนว่า ลุกขึ้นเถิด
พวกเราจักไปกันละ. ก็ตอบว่า เราไม่สามารถจะไปได้. ท่านมหารักจิตดาบส
รู้เหตุที่ดาบสนั้นแกล้งนอน จึงกล่าวว่า ท่านสามารถจะไปได้เมื่อใด จงตามมา
เมื่อนั้นเถิด ดังนี้แล้ว พาหมู่ญาติเดินทางไปยังหิมวันตประเทศทีเดียว. ฝ่าย
ดาบสโอง จึงรีบย้อนกลับมาโดยเร็ว ยืนอยู่ที่ราชทวาร สั่งให้ราชบุรุษกราบทูล
พระราชว่า ดาบสอุปัฏฐากของท่านมหารักจิตดาบสมาเฝ้า ครั้นพระราชตรัส
สั่งให้รับนิมนต์เข้าไปเฝ้า จึงขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้แล้ว. พระ-
ราชาทรงนมัสการพระดาบสแล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามถึง
สุขภาพอนามัยของพระญาติทั้งหลาย แล้วตรัสว่า พระคุณเจ้ารีบด่วนกลับมา

ทั้งนี้ด้วยเหตุอันใดหรือ? คาบสโกงถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรถูกต้องที่เดียว หมู่ฤาษีนั่งพักกันอยู่ตามสบาย ต่างสนทนาปราศรัยกันว่า ถ้าหากว่าพระโอรสผู้สืบสันตติวงศ์ของพระราชาจะพึงเสด็จอุบัติขึ้นไซ้ร้ ข้อนั้นจะเป็นความคิดจะนั้นแล้ว อาตมาภาพฟังคำสนทนานั้นแล้ว ตรวจดูด้วยทิพยจักขุว่า มหาบพิตรจักมีพระราชโอรสหรือไม่หนอ เห็นว่า เทพบุตรผู้มีมหิททธิฤทธิ์ จักอุบัติมาบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระนางสุทธรรมาอักรรมเหสี จึงคิดว่า ผู้ที่ไม่รู้ ก็จักพึงทำลายพระครรภ์ให้พินาศเสีย จำเราต้องแจ้งแก่มหาบพิตรทั้งสอง จึงได้รับมาเพื่อต้องการถวายพระพรให้ทรงทราบ บัดนี้ อาตมาภาพก็ได้ถวายพระพรให้พระองค์ทรงทราบแล้ว ขอถวายพระพรลาไป. พระเจ้าเรณูราชทรงโสมนัสยินดี มีพระหฤทัยเลื่อมใส ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้า ยังไปไม่ได้ ดังนี้แล้ว นำคาบสโกงไปสู่พระราชอุทยานี้ จัดแจงสถานที่อยู่พระราชทาน. จำเดิมแต่นั้นมา คาบสโกงนั้น ก็พำนักอาศัยขบขัน ในราชตระกูล จนได้มีนามว่า ทิพพจักขุคาบส (คาบสผู้มีตาทิพย์) ที่เดียว.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากดาวดึงส์พิภพ ถีอปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสุทธรรมาราชเทวี ในพระนครนั้น. ในวันขนานพระนามพระราชกุมารนั้น พระราชมารดาบิดา จึงขนานพระนามว่า โสมนัสสกุमार. พระราชโอรสทรงเจริญพระชนมพรรษาด้วยกุมารบริหารโดยลำดับ ฝ่ายคาบสโกงจัดแจงปลูกผักอันเกื้อกูลแก่สุปะ และวัลลผล คือผลไม้เครือเถา มีประการต่าง ๆ ด้านริมพระราชอุทยานแห่งหนึ่ง แล้วจำหน่ายขายแก่ชาวร้านตลาดรวบรวมทรัพย์ไว้. ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ มีพระชันษาได้ ๗ ปี ประเทศชายแดนราชอาณาจักรกัมพูชา. พระเจ้าเรณูราชตรัสสั่งว่า เจ้าอย่าประมาทท่านทิพพจักขุคาบส ทรงให้พระราชกุมารรับคำแล้วเสด็จไป ด้วยหวังว่า เราจักจัดการให้ปัจฉินตชนบทสงบราบคาบ. ครั้นวันหนึ่ง พระราชกุมารคิดว่า เรา

จักไปเยี่ยมเยียนท่านชฎิล จึงเสด็จสู่พระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นชฎิลโง่งนุ่งผ้ากาสาหวะหยักรั้งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง สองมือถือน้ำข้างละหม้อ กำลังรดน้ำไร้ผักอยู่ ก็ทรงทราบว่าเป็นชฎิลโง่งนึ่ง ไม่บำเพ็ญสมณธรรมของตน มัวปลูกผักทำสวนครัวเสีย จึงทรงทักทายเป็นชฎิลโง่งนึ่งได้อายว่าดูก่อนคฤหบดีพ่อค้าผัก ท่านกำลังทำอะไรอยู่ ? แล้วมิได้ทรงกราบไหว้เสด็จออกกลับไปยังพระนคร. ชฎิลโง่งนึ่งคิดว่า บัดนี้ พระราชกุมารนี้เป็นศัตรูเราเสียแล้ว ใครรู้เข้า ความเสื่อมเสียอะไร ๆ จักมี ควรที่เราจะกำจัดพระราชกุมารนั้น เสียแต่บัดนี้ทีเดียว ในเวลาใกล้ที่พระราชบิดาจะเสด็จมา จึงโยนแผ่นหินไปรวมไว้ ณ ส่วนหนึ่ง ทบต้อยหม้อน้ำให้แตก ทั้งเกลี้ยหย่าทิ้งเรียรดไว้บนบรรณศาลา เอน้ำมันทาตัว เข้าไปยังบรรณศาลา นอนคลุมโปงอยู่บนเตียง ทำประหนึ่งว่าถึงความทุกข์ร้อนอย่างใหญ่หลวง. พระราชาครั้นเสด็จมาแล้ว ทรงกระทำประทักษิณพระนคร ยังไม่เสด็จเข้าพระราชนิเวศน์ ทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมเยียนท่านทิพจักขุดาบสผู้เป็นเจ้าของแห่งเราก่อน แล้วเสด็จไปถึงประตูบรรณศาลา ทอดพระเนตรเห็นอาการอันวิปริตเช่นนั้น ทรงดำริว่า นี่เรื่องอะไรหนอ จึงเสด็จเข้าไปทอดพระเนตรเห็นชฎิลโง่งนึ่งนอนอยู่ ทรงลูบคลำเท้าทั้งสองของชฎิลโง่งนึ่ง ครัสพระกาลาที่ ๑ ความว่า

ใครมาตี มาด่าท่านหรือ ทำไมท่านจึงเสียใจ

น้อยใจ เสรำโศกอยู่ วันนี้มารดาบิดาของท่าน มา

ร้องไห้รบกวน ประการใด หรือว่าวันนี้ ใครมารังแก

ท่าน ให้ต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หีสติ แปลว่า ทบตี. บทว่า เหนเจติ

แปลว่า คำว่า. บทว่า กวชฺช เสตุ ความว่า หรือว่าวันนี้ มีใครมาเบียดเบียน รังแก ให้ท่านต้องนอนเหนือแผ่นดิน.

ชฎิลโงงได้ยื่นพระคำรสนั้น จึงทอดถอนหายใจลุกขึ้นกล่าวคาถาที่ ๒
ความว่า

ขอถวายพระพรพระจอมภูมิบาล อตมภาพ
ดีใจมากที่ได้เห็นมหาบพิตร อตมภาพเข้ามาอาศัย
มหาบพิตร มิได้เบียดเบียนใคร ขอถวายพระพร
อตมภาพถูกพระราชโอรสของมหาบพิตรเบียดเบียน.
เบื้องหน้าแต่นี้ไป ฟังทราบคาถาประพันธ์ ที่พระคันถรจนจารย์
ประพันธ์ไว้ง่าย ๆ ตามนัยวาระพระบาลีความว่า

(พระราชาทรงพระพิโรธ ตรัสว่า) เหวยเหล่า
นายทวารบาล พนักงานตำรวจดาบ และนายเพชฌฆาต
ทั้งหลาย พวกเจ้าจงไปตามหน้าที่ของตน ๆ จงไป
ยังภายในพระราชฐาน ฆ่าเจ้าโสมนัสกุมารเสีย แล้ว
ตัดเอาศีรษะมา.

ทูตทั้งหลายที่พระราชาส่งไป ได้กราบทูลพระ-
กุมารว่า ข้าแต่พระขัตติโยรส พระองค์เป็นผู้ที่พระ
อิสริยยศ ราชบิดาทรงตัดขาดแล้ว พระองค์ต้องโทษ
ถึงประหารชีวิต พระเจ้าข้า.

พระราชโอรส ทรงพระกันแสงอยู่ ทรงประคอง
อัญชลี ยกพระหัตถ์ทั้งสิบนิ้วขึ้นอ่อนว่า ตัวเราอยาก
จะขอเฝ้าพระราชบิดา ผู้เป็นจอมประหารราชฎ์ ขอ
ท่านทั้งหลายจงนำเรายังมีชีวิตไปเฝ้าพระราชบิดาเถิด.

ทูตทั้งหลายได้ฟังพระดำรัส ของพระราชกุมาร
แล้ว ได้พาพระราชโอรสเข้าเฝ้าพระราชบิดา ฝ่ายพระ-
ราชโอรส ครั้นเห็นพระราชบิดา จึงกราบทูลไปแต่
ไกลว่า

ข้าแต่พระราชบิดา ผู้เป็นจอมประการายณ์
พวคนายประตุ พนักงานตำรวจดาบ และเพชฌฆาต
ทั้งหลาย พวกนี้มาเพื่อจะฆ่าข้าพระพุทธเจ้าเสีย
ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลถาม ขอได้ทรงพระกรุณา
โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้น แก่ข้าพระพุทธเจ้า วันนี้
ข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดในเรื่องนี้ เป็นประการใด
หรือ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหิสโก ความว่า ข้าพระองค์ไม่
เบียดเบียนใคร ๆ เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยศีลและอาจารย์. บทว่า เรณุนนุ-
ปวิสุต ความว่า ขอถวายพระพร พระองค์เรณุนหาราช อาตมาภาพเข้ามา
อยู่อาศัย. บทว่า เหยยิตฺตสุมิ ความว่า อาตมาถูกโอรสของพระองค์ พาพวก
บริวารเป็นอันมาก เข้ามากล่าวหมิ่นประมาทว่า เฮี้ยเจ้าดาบสโงก เพราะ
เหตุไร เจ้าจึงมาอยู่ในที่นี้ ดังนี้แล้ว จักแผ่นหินโยนทิ้ง ข้าทูลบด้อยหม้อน้ำ
แล้วมิหนำ ชกต่อยตีเบียดเบียนอาตมาภาพอีกด้วย. ดาบสนั่นกล่าวคำเท็จ
แต่งให้เป็นเหมือนจริง ทูลให้พระราชบิดาหลงเชื่อ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อายนฺตุ ความว่า พระเจ้าเรณุนราช ทรงกริ้วพระราชกุมารว่า
นับแต่กาลที่ได้ปฏิบัติผิดในพระผู้เป็นเจ้าของเราแล้ว โสมนัสสกุमारนั้น จัก
ละอายแม้ในตัวเราก็อหามิได้ เมื่อจะตรัสสั่งบังคับให้สำเร็จโทษพระราชกุมาร

เสียดังตรี้อย่างนี้. บทว่า **กสาเวีย** ความว่า พระเจ้าเรณูราช ตรัสสั่งว่า
เหวย! เหล่าชาวเพชฌฆาตทุกหมู่เหล่าผู้มีขวานอยู่ในมือ จงมาโดยวิธีการ
ของตน ๆ. บทว่า **วรี** ความว่า จงตัดศีรษะอันประเสริฐ คือ อวัยวะเบื้องสูง
นำมาให้เรา. บทว่า **ราชโน** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทูตทั้งหลายที่
พระราชาทรงส่งไปจากราชสำนัก พวกนั้นรีบไปล้อมจับพระราชกุมาร ซึ่งพระ-
ราชมารดาทรงประดับตกแต่งแล้ว ให้ประทับเหนือพระเพลาของพระองค์
แล้วพวกนั้นกราบทูลความนั้น บทว่า **อิสฺสเรน** หมายถึง พระราชา. บทว่า
วิตฺถโนลฺลิตฺติ ความว่า พระองค์เป็นผู้อันพระราชาตัดขาดแล้ว.

บทว่า **ส ราชปฺตุโต** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชโอรส
ทรงสดับถ้อยคำของทูตเหล่านั้นแล้ว สะดุ้งตกพระทัยกลัวต่อมรณภัย ผลุดลุก
จากพระเพลาของพระมารดา. บทว่า **ปฺปฏิทฺตฺสเยถ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงนำ
เราเข้าเฝ้า. บทว่า **ตฺตฺส** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทูตเหล่านั้น ฟังพระดำรัส
นั้นของพระกุมารแล้ว จึงงดการประหารชีวิตไว้ และเอาเชือกมัดพระกุมาร
จงไปเฝ้าพระราชา เหมือนดังคนจูงโคฉะนั้น ก็เมื่อพวกเพชฌฆาต กำลังนำ
พระกุมารไป พระนางสุพรรณมาราชเทวี พร้อมด้วยนางนัคนม แวดล้อมด้วย
หมู่ทาสี อีกทั้งชาวพระนครทั้งหลาย ต่างพูดกันว่า พวกเราจักไม่ยอมให้
สำเร็จโทษพระกุมารผู้หาความผิดมิได้แล้วได้ตามไป พร้อมกับพระกุมารนั้น.

บทว่า **อาคจฺจฺญู** ความว่า พวกเพชฌฆาตมายังสำนักของข้าพระพุทธเจ้า
เพื่อจะลงพระราชอาญา. บทว่า **หนฺนฺตุ มมฺมิ** ความว่า เพื่อจะฆ่าข้าพระพุทธเจ้า
เสียด. บทว่า **โกนฺนิธ** ความว่า พระกุมารทูลถามว่า พระราชบิดาตรัสสั่งให้
ประหารชีวิตข้าพระพุทธเจ้าด้วยประการใด อะไรหนอเป็นความผิดของข้า
พระพุทธเจ้าในเรื่องนี้.

พระเจ้าเรณูราชทวาดว่า ภวัคคพรหมยังดำนั้ก โทษของเจ้าใหญ่โต
มาก เมื่อจะตรัสบอกโทษผิดของพระราชกุมาร จึงตรัสพระคาถาความว่า

ทิพพจักขุดาบสผู้ไม่ประมาท ทำกิจรดน้ำบ้ำเรอ
ไฟ ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าทุกเมื่อ เหตุไรเจ้าจึงเรียกทิพพ-
จักขุดาบสผู้ตำรวมอินทรีย์ เป็นพรหมจารีเช่นนั้นว่า
" พราหมณ์ คฤหบดี "

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกกั สชาติ ความว่า ทำการลงสู่น้ำ.
บทว่า ตั ตาทีสั ความว่า พระเจ้าเรณูราชตรัสว่า เพราะเหตุไร เจ้าจึง
ร้องเรียกทิพพจักขุดาบสผู้เป็นเจ้าของเราเห็นปานนั้น ด้วยวาทะว่า " คฤหบดี "
เล่า.

ลำดับนั้น พระกุมารกราบทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า เมื่อ
ข้าพระพุทธเจ้าเรียกคฤหบดีแท้ ๆ ด้วยวาทะว่า คฤหบดี ดังนี้ จะมีโทษผิด
อะไรหรือ ดังนี้แล้วตรัสคาถาความว่า

ขอเดชะ กุลุปกดาบสผู้นี้มีของเก็บไว้หลายอย่าง
คือผลสมอพิเภก เผือกมัน และผลไม้ทั้งหลาย กุลุ-
ปกดาบสผู้นี้เป็นผู้ไม่ประมาทเก็บรักษาสิ่งของเหล่านั้น
ไว้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงเรียกดาบสนั้นว่า
" คฤหบดี " .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มูลา ได้แก่ พืชทั้งหลายมีพืชที่เกิดจาก
รากเป็นต้น. บทว่า ผลา ได้แก่ วัลติผลาผลนานาชนิด. บทว่า เต รุกขติ
โคปยตปมตโต ความว่า กุลุปกดาบสของเสด็จพ่อนี้ ทำการปลูกผัก
นั่งเฝ้าอยู่ ไม่ประมาท ทำรั้วล้อมคุ้มครอบดูแล ด้วยเหตุนี้แหละ กุลุปก

ดาบสนั้น จึงจัดว่าเป็นพราหมณ์คฤหบดีของเสด็จพ่อ. บทว่า **อติ น อหฺมฺปิ คหฺปติ** ความว่า ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลมา หากเสด็จพ่อไม่ทรงเชื่อ โปรดตรัสสั่งให้ถามชาวร้านขายผัก ที่พระราชทวารทั้ง ๔ ทิศดูเถิด.

พระราชาก็ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปเรียกชาวร้านขายผักมาซักถาม ชาวร้านขายผักทั้งหลายก็พากันกราบทูลว่า ขอเดชะ เป็นความจริงพระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระพุทธเจ้าซื้อผักและผลไม้จากมือของท่านดาบสนี่จริง. พระราชกุมารโสมนัสส์ ตรัสสั่งให้พนักงานเจ้าหน้าที่พิสูจน์สิ่งของดู ทำให้เห็นประจักษ์ ราชบุรุษของพระกุมารเข้าไปยังบรรณศาลาของดาบสนั้น แล้วค้ำนำเอาห่อ กหาปณมาสกที่ได้จากการขายผัก มาถวายยืนยั้น แต่พระราช. พระราชา ทรงทราบว่ พระมหาสัตว์ไม่มีความผิด จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนเจ้าโสมนัสสกุมาร เรื่องนี้เจ้าพูดได้จริง

ดาบสนี่ มีของเก็บไว้หลายอย่าง ดาบสนี่เป็นผู้ไม่

ประมาท เก็บรักษาสิ่งของเหล่านั้นไว้ เพราะฉะนั้น

ดาบสนี่จึงชื่อว่า พราหมณ์ คฤหบดี.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ทรงพระดำริว่า การที่เราเข้าไปหิมพานต์ แล้วบวชเสีย ดีกว่าอยู่ในสำนักของพระราชารู้โง่เขลาเห็นปานนี้ แล้วแถลง โทษของพระราชให้แจ้งชัด ในท่ามกลางบริษัทนั่นเอง แล้วกราบทูลลาว่า ข้าพระพุทธเจ้าจักทูลลาออกไปบรรพชาเสียวันนี้ทีเดียว. พระโพธิสัตว์ทำสักการะ แก่บริษัทแล้ว ตรัสพระคาถาความว่า

บริษัททั้งหลาย ทั้งชาวนิคม และชาวชนบท

ที่มาประชุมกันถ้วนทุกคน ของพึงข้าพเจ้า พระ-

ราชาผู้เป็นจอมประหาราชภูริ์นี้ เป็นพาลได้ฟังคำชฎิล

โงงแล้วตรัสสั่งให้ฆ่าเราเสียโดยหาเหตุมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลาย พาลสุส ความว่า พระราชานี้ เป็นพาลด้วยพระองค์เอง ทรงฟังถ้อยคำของชฎิลโก่งผู้เป็นพาลโง่เขลาแล้ว ตรัสสั่งให้ฆ่าข้าพเจ้าโดยหาเหตุมิได้.

ก็แลพระโพธิสัตว์เจ้า ตรัสดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระราชบิดาให้ทรง อนุญาตให้พระองค์ทรงบรรพชาแล้ว ตรัสพระคาถานอกนี้ความว่า

เมื่อร่ายยังเจริญองกามแผ่ไพศาลอยู่ ไม้ไผ่ที่
แตกเป็นกอใหญ่แล้ว ก็แสนยากที่จะถอนให้หมดสิ้น
ไปได้ ข้าแต่พระราชบิดาผู้เป็นจอมประการาชภูรี
เกล้ากระหม่อมฉันขอถวายบังคมพระยุคลบาท ขอ
พระราชทานพระบรมราชนุญาต กระหม่อมฉันจักขอ
ออกบวช พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสเท ความว่า (ไม้ไผ่) แตกเป็นกอ
ลำใหญ่. บทว่า ทุนฺนิกฺโข ความว่า ยากที่จะถอนให้หมดสิ้น.

ต่อแต่นี้ไป เป็นคาถาประพันธ์ ได้ตอบระหว่างพระราชากับพระราช-
โอรส.

(พระราชাত্রัสว่า) โสมนัสสกุमारเอย เจ้าจง
เสวยสมบัติอันไพบุลย์เถิด อนึ่ง บิดาจะมอบอิสริยยศ
ทั้งหมดให้แก่เจ้า เจ้าจงเป็นพระราชของชาวกรุงรัฐ
เสียในวันนี้ทีเดียวเถิด อย่าบวชเลย เพราะการบวช
เป็นทุกข์.

(พระโพธิสัตว์ทูลว่า) ขอเดชะ บรรดาโลก-
สมบัติของพระองค์ ซึ่งมีอยู่ในราชธานีนี้ สิ่งไรเล่าที่

ข้าพระพุทธเจ้าควรบริโภคมียู่หรือ เมื่อชาติก่อน
ข้าพระพุทธเจ้าเคยรีนรมย์ อยู่ในเทวโลกด้วยรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะทั้งหลายที่น่ารีนรมย์ใจ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า เคยบริโภคมัตถิมาแล้วในไตรทิพย์
เคยมีหมูนางอัปสรแวดล้อมมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า
มารู้ว่า พระองค์เป็นพาล อันคนอื่นต้องนำไป แล้ว
จะอยู่ในราชสกุลเช่นนั้น ไม่ได้เลย.

(พระราชাত্রัสว่า) ดูก่อนพ่อโสมนัสส์ ถ้าหากว่า
บิดาเป็นพาล ต้องอาศัยผู้อื่นจงไปไชร้ เจ้าจงอดโทษ
ให้แก่บิดาสักครั้งหนึ่งเถิด ถ้าแม้ว่าโทษเช่นนี้จะพึงมี
อีกไชร้ เจ้าจงกระทำตามมติของตนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขา** ความว่า พระราชাত্রัสวิงวอน
พระโอรสว่า ลูกรัก ขึ้นชื่อว่า การบรรพชาเป็นทุกข์ เพราะต้องมีชีวิตเนื่องด้วย
ผู้อื่น เจ้าอย่าบวชเลย จงเป็นพระราชเถิด.

บทว่า **กิณฺหุชฺช** เทว ความว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ โภคสมบัติของพระราชบิดาเหล่าใด มีอยู่ในราชธานีนี้ ในโภค
สมบัติเหล่านั้น สิ่งใดเล่า สมควรที่ข้าพระพุทธเจ้าจะพึงบริโภคใช้สอยได้
มีอยู่แลหรือ.

บทว่า **ปริวารโต** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าอันนางเทพอัปสรเคย
บำรุงบำเรอมาแล้ว. อีกนัยหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ได้ยินว่า พระญาณระลึกชาติได้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ เพราะเหตุนี้
พระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **ปรเมยฺย** ความว่า (พระองค์เป็นพาล) ต้องอาศัยคนอื่น
นำไปด้วยไม้เท้า ดังคนตาบอด.

บทว่า **ตาทิเส** ความว่า พระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้ เพื่อให้พระ-
ราชบิดาทรงทราบว่ บัณฑิตไม่พึงอยู่ในสำนักของพระราชาเช่นนั้น ข้าพระ-
พุทธเจ้ารอดชีวิตมาได้วันนี้ ก็ด้วยกำลังญาณของตน ข้าพระพุทธเจ้าจักอยู่ใน
สำนักของพระราชาบิดา หาได้ไม่.

บทว่า **ยถามตี** ความว่า พระเจ้าเรณูราชทรงขอให้พระราชาโอรส
งดโทษให้ว่า ถ้าหากว่าโทษผิดเห็นปานนี้ของบิดาจะพึงมีอีกไซ้ร้ เมื่อนั้นเจ้า
จงทำตามอัยยาศัยเถิด.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะถวายโอวาทพระราชาบิดา จึงตรัสคาถา ๘ คาถา
ความว่า

กรรมที่บุคคลใดไม่พิจารณา ให้ถึถั่วนเสียก่อน
แล้วทำลงไป ผลชั่วร้ายย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือน
ความวิบัติแห่งยาแก้โรคฉนั้น.

ส่วนกรรมที่บุคคลใดพิจารณาถึถั่วนก่อนแล้วทำ
ลงไป ผลอันเจริญย่อมมีแก่บุคคลนั้น เหมือนความ
ถึงพร้อมแห่งยาแก้โรคฉนั้น.

คฤหัสถ์ผู้บริโศกคาม เป็นคนเกียจคร้านไม่ดี
บรรพชิตไม่สำรวม ไม่งาม พระราชาไม่ทรงใคร่ครวญ
เสียก่อนแล้วทำลงไป ไม่ดี บัณฑิตมีความโกรธเป็น
เจ้าเรือน ก็ไม่ดี.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งทิศ กษัตริย์ทรง
ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ ยังไม่ได้พิจารณา
ใคร่ครวญก่อน แล้วไม่ควรทำกิจการอะไร พระ-
เกียรติยศของพระราชามัทรังใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึง
ทำลงไป ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น.

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล อิศรชนควรพิจารณา
เสียก่อนแล้วจึงลงอาชญา กรรมที่ทำด้วยความรีบร้อน
ย่อมเดือดร้อน อนึ่ง ความตั้งตนไว้โดยชอบ และ
ประโยชน์ของนรชนย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง.

อนึ่ง ชนเหล่าใดจำแนกแจกแจง ด้วยปัญญา
แล้วกระทำการทั้งหลาย ที่ไม่ตามเดือดร้อนในภาย
หลังในโลก กรรมของชนเหล่านั้นท่านผู้รู้สรรเสริญ
มีความสุขเป็นกำไร พุทธาทิบัณฑิต อนุมัตติแล้ว.

ขอเดชะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน
นายประตุ ตำรวจดาบ และพวกเพชรฆาต พวกนั้นไป
จะมาเข้าพระพุทธรเจ้า พวกนั้นพากันนูดคร่ำ เข้าพระ-
พุทธรเจ้า ผู้กำลังนั่งอยู่บนพระเพลาแห่งพระราชมารดา
มาโดยพลัน.

ข้าแต่พระราชบิดา แท้จริง ข้าพระพุทธรเจ้าถึง
ความหวั่นกลัวต่อมรณภัย คับแคบ ฝืดเคืองเหลือเกิน
วันนี้ข้าพระพุทธรเจ้าได้มีชีวิตอันเป็นที่รัก หวานซาบ-
ซึ่งใจ รอดพ้นจากการถูกประหารมาได้แสนยาก จึง
น้อมใจต่อบรรพชาอย่างเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้นว่า **อนิสम्म** ความว่า ไม่ตรวจตราพิจารณา
คือใคร่ครวญ (ก่อนทำ). บทว่า **อนวตฺถาย จินฺติตฺต** ความว่า ไม่กำหนด
คือไม่พิจารณาคำริตติตรงให้รอบคอบ. บทว่า **วิปาโก โหติ ปาปโก**
ความว่า จริงอยู่พิษสงคือความวิบัติแห่งยาแก้โรคเป็นฉันทิใด ผลตามกชั่วร้าย
ย่อมมีแก่บุคคลนั้นฉันทินั้น.

บทว่า **อสนฺยโต** ความว่า บรรพชิตผู้ไม่สำรวมด้วยกายทวาร
เป็นต้น เป็นผู้สุสิด. บทว่า **ตํ น สาธุ** ความว่า ความโกรธของบัณฑิต
นั่นเองไม่ดี. บทว่า **นานิสมฺม** ความว่า ยังไม่ได้พิจารณาใคร่ครวญก่อนแล้ว
ไม่ควรกระทำกิจการอะไร. บทว่า **ปณฺเอยฺย** ความว่า ฟังเริ่มตั้งคือฟังยัง
อาชญาให้เป็นไป. บทว่า **เวลา** ความว่า โดยเร็ว คือ โดยฉับพลันทันที.

บทว่า **สมฺมาปณฺธิ จ** ความว่า ความตั้งตนไว้โดยชอบและประโยชน์
ของนรชน ที่ทำด้วยจิตอันตั้งไว้โดยแยบคาย ย่อมเป็นของไม่ตามเคืองร้อน
ในภายหลัง. บทว่า **วิหฺชฺช** ความว่า ชนเหล่าใด จัดแจงด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า
กิจการเหล่านี้ควรทำ เหล่านี้ไม่ควรทำ. บทว่า **กมฺมฺยตฺตานานิ** ได้แก่
การงานทั้งหลาย. บทว่า **พฺุชฺชานุมฺตานิ** ความว่า การงานอันบัณฑิต
อนุมติแล้ว ย่อมเป็นของหาโทษมิได้. บทว่า **กฏฺก** ความว่า ขอเดชะ
ข้าแต่พระราชบิดา ข้าพระพุทธเจ้า ถึงความหวั่นกลัวต่อมรณภัย อันเผ็ดร้อน
คับแคบ ผิดเคืองเหลือเกิน. บทว่า **ลทฺธา** ความว่า ได้ชีวิตคืนมาด้วย
กำลังแห่งญาณของตน. บทว่า **ปพฺพชฺชเมวภิมนฺโหมสมฺมิ** ความว่า
ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีจิตน้อมเฉพาะต่อบรรพชาอย่างเดียว.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าแสดงธรรมอย่างนี้แล้ว พระเจ้าเรณูราชตรัสเรียก
พระราชเทวี มาเฝ้าแล้วตรัสพระคาถาความว่า

ดูก่อนสุทธรรมาเทวี โสมนัสสกุมารโอรสของเธอ
นี้ ยักรุ่นหนุ่ม นำเอ็นดู วันนี้เราอ่อนวอนเขาไว้ ก็
ไม่ได้สมปรารถนา แม้เธอก็ควรจะอ่อนวอนโอรสของเธอ
ดูบ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาจิตเว ความว่า เพื่อช่วยอ่อนวอน.
พระนางสุทธรรมาเทวี กลับส่งเสริมพระโอรส เพื่อบรรพชาอย่างเดียว
ตรัสคาถาความว่า

ดูก่อนพระลูกรัก เจ้าจงยินดีด้วยภิกขาจารียวัตร
เถิด จงใคร่ครวญในธรรมทั้งหลาย แล้วละเว้นบรรพชา
ของคณมิจฉาทิฏฐิเสยเถิด เจ้าจงวางอาชญาในสรรพ
สัตว์ นักบวชละวางอาชญาในสรรพสัตว์ทั้งหลายแล้ว
เป็นผู้ไม่ถูกติเตียนแล้ว ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิสมมุ ความว่า เมื่อเจ้าจะบวชแน่
จงใคร่ครวญดูแล้วละการบรรพชาของมิจฉาทิฏฐิกชนเสย จงบรรพชาลัทธินั้น
อันเป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิเถิด.

ลำดับนั้น พระเจ้าเรณูราชตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนสุทธรรมาเทวี เธอพูดคำเช่นใด คำเช่นนั้น
นำอัสจรรยจริงหนอ เราได้รับทุกข์อยู่แล้ว เธอยังกลับ
เพิ่มทุกข์ให้อีก ฉันขอร้องขอให้ช่วยอ่อนวอนลูก เธอ
กลับสนับสนุนให้โสมนัสสกุมารเกิดอุตสาหะยิ่งขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาทิสลย ความว่า เธอพูดคำนี้เช่นใด
คำนั้นนำประหลาดอัสจรรยจริงหนอ. บทว่า ทุกุจิต ความว่า เธอเพิ่มทุกข์
ให้ฉันซึ่งมีทุกข์อยู่แล้วโดยปกติ ให้ทุกข์หนักขึ้น.

พระนางเทวี ตรัสคาถาอีกความว่า

พระอริยเจ้าเหล่าใด พันวิเศษแล้วบริโภคนิจจัง
อันหาโทษมิได้ ดับรอบแล้วเที่ยวไปในโลกนี้ หม่อมฉัน
ไม่อาจจะห้ามโอรสผู้ดำเนินไปตามมรรคาของพระ-
อริยเจ้าเหล่านั้นได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปฺปมุตฺตา ความว่า หลุดพ้นแล้ว
จากกิเลสทั้งหลาย มีรากะเป็นต้น. บทว่า ปรีนิพฺพุตา ความว่า ผู้ดับแล้ว
ด้วยกิเลสปรินิพพานธาตุ. บทว่า ตมริยมลฺลํ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ หม่อมฉันไม่อาจจะห้ามพระโอรสของหม่อมฉัน
ผู้เจริญรอยมรรคาอันเป็นของแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
เหล่านั้นได้.

พระราชาทรงสดับพระเสาวนีย์ ของพระนางเทวีแล้วตรัสคาถาสุดท้าย
ความว่า

ชนเหล่าใดมีปัญญา เป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุ-
การณ์ถี่ถ้วนมาก พระนางสุธรรมาเทวีนี้ เป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อย ปราศจากความโศกเศร้า ได้สดับ
คำสุภาษิตของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นควรจะสมัค
คบหาทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุจฺานจฺินฺติโน ความว่า เป็นผู้คิด
เหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก. บทว่า เยสํยํ ตตฺถปเปินฺ เยถึ อัย. แท้จริง
พระนางสุธรรมาราชเทวีนั้น ได้ทรงสดับคำสุภาษิตของโสมนัสกุมารนั่นเอง
จึงเกิดเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย แม้พระราชาก็ตรัสหมายถึงพระราชโอรส
นั้นเหมือนกัน.

พระมหาสัตว์เจ้า ถวายบังคมพระราชมารดาบิดาแล้วกราบทูลว่า ถ้าหากว่าโทษผิดของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่ไซ้ร้ ขอพระชนกชนนี ได้โปรดทรงพระกรุณาอดโทษด้วยเถิด แล้วประคองอัญชลิต่อมมหาชน บ่ายพระพักตร์ต่อหิมวันตประเทศเสด็จดำเนินไป เมื่อมหาชนส่งเสด็จกลับแล้ว เทพยดาทั้งหลายพากันมาด้วยเพศมนุษย์ พาข้ามขุนเขา ๗ ลูก นำไปสู่ป่าหิมพานต์ทรงบรรพชาเพศเป็นดาบส อยู่ในบรรณศาลา อันวิสุกรรมเทพบุตรนิรมิตไว้ให้. เทพยดาทั้งหลายต่างอภิบาลบำรุงพระมหาสัตว์เจ้า ด้วยเพศมนุษย์ผู้อภิบาลบำรุงในราชสกุล จนกระทั่งจวบกาลพระมหาสัตว์เจ้ามีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี. ฝ่ายมหาชนพากันโอบยอชฎิลโองจนถึงสิ้นชีวิต. พระมหาสัตว์เจ้า ยังฉานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตนี้ ก็พยายามฆ่าเราตถาคตอย่างนี้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า ชฎิลโองหกในครั้งนั้นได้มาเป็นพระเทวทัต พระมารดา ได้มาเป็นพระนางสิริมหามายา พระมหา-รักจิตดาบส ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนโสมนัสสกุมาร ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสมนัสสชาดก

๑๐. จัมเปยยชาดก

ว่าด้วยบำเพ็ญตบะเพื่อเกิดเป็นมนุษย์

[๒๑๘๐] ท่านเป็นใคร งามพ่องใส ดุจสายฟ้า และอุปมาเหมือนดาวประจักษ์ เราไม่รู้จักท่านว่าเป็น เทวดา หรือคนธรรพ์ หรือเป็นหญิงมนุษย์.

[๒๑๘๑] (นางสุมนาทูลว่า) ข้าแต่พระมหา- ราชา หม่อมฉันหาใช่เทพธิดา หญิงคนธรรพ์ หรือหญิงมนุษย์ไม่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉัน เป็นนางนาคกัญญา อาศัยเหตุอย่างหนึ่ง จึงได้มาใน พระนครนี้.

[๒๑๘๒] (พระราชตรัสถามว่า) ดูก่อนนางนาค กัญญา ท่านมีอาการเหมือนคนมีจิตพ้นเพื่อน มี อินทรีย์อันเสร้างมอง ดวงเนตรของท่านไหลนองไป ด้วยหยาดน้ำตา อะไรของท่านหาย หรือว่าท่าน ปรารถนาอะไร จึงได้มาในเมืองนี้ เชิญท่านบอก มาเถิด.

[๒๑๘๓] (นางสุมนาทูลตอบว่า) ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นจอมประชาชน มหาชนชาวโลกเรียกร้อง สัตว์ใดว่า อูรคชาติผู้มีเดชสูง ในมนุษย์โลก เขา เรียกสัตว์นั้นว่า " นาค " บุรุษคนนั้นจับนาคนั้นมา เพื่อ ต้องการเลี้ยงชีพ นาคนั้นแหละเป็นสามีของหม่อมฉัน

ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคนั้น เสีย
จากที่คุมขังเถิด เพคะ.

[๒๑๘๔] (พระราชาตรัสถามว่า) ดูก่อนนาง
นาคกัญญา นาคราชนี้ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า
ไฉนจึงมาถึงเงื้อมมือ ของชายวณิกได้เล่า เราใคร
จะรู้ถึงการที่นาคราชถูกกระทำจนถูกจับมาได้ ขอ
ท่านจงบอกความชื่อนั้นแก่เราเถิด.

[๒๑๘๕] (นางสุมนาพูดตอบว่า) แท้จริงนาค-
ราชนี้ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า พึ่งทำแม่
นครให้เป็นภักตมธุลีไปได้ แต่เพราะนาคราชนั้น
เคารพนบนอบธรรม ฉะนั้น จึงได้บากบั่นมันบำเพ็ญ
ตบะ.

[๒๑๘๖] (นางสุมนาพูดว่า) ข้าแต่องค์ราชันย์
นาคราชนี้มีปกติรักษาจากตุททสีอุโบสถ และ
ป้อนธสีอุโบสถ นอนอยู่ใกล้ทางสี่แพร่ง บुरुขหมอง
จับนาคราชนั้นมา ด้วยต้องการหาเลี้ยงชีพ นาคราชนี้
เป็นสามีของหม่อมฉัน ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณา
โปรดปล่อยนาคราชนั้นจากที่คุมขังเถิด.

[๒๑๘๗] (นางสุมนาพูดว่า) สนมมารีถึง
หมื่นหกพันนาง ล้วนสวมใส่กุณฑลแก้วมณี บันดาล
ห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์ แม่สนมมารีเหล่านั้น ก็
ยึดถือเอานาคราชนั้นเป็นที่พึ่ง.

ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคราช
นั้นโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วยบ้านส่วย
ร้อยบ้าน ทองร้อยแท่ง และโคร้อยตัว ขอนาคราช
ผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายได้ตรงเที่ยวไป จงพ้นจาก
ที่คุ่มขังเถิด.

[๒๑๘๘] (พระราชชาตรีว่า) เราจะปล่อยนาคราช
นี้ไปโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วยบ้านส่วย
ร้อยบ้าน ทองคำร้อยแท่ง โคร้อยตัว นาคราชผู้
แสวงบุญ จงเหยียดกายตรงเที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขัง.

ดูก่อนลุตทกพราหมณ์ เราจักให้ทอง ๑๐๐ แท่ง
คุณทลแก้วมณีราคามาก บัลลังก์สี่เหลี่ยม สีดั่งดอก
ผักตบ ภรรยาอุปงามสองคน และโคอุสุภะ ๑๐๐ ตัว
แก่ท่าน ขอนาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขังเถิด.

[๒๑๘๙] (ลุตทกพราหมณ์ กราบทูลว่า) ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน แม้จะมีทรงพระราชทาน
สิ่งใดเลย เพียงแต่พระองค์ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น
ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะปล่อยนาคราชนั้น จากที่คุ่มขัง
ทันที ขอนาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายตรงเที่ยว
ไป.

[๒๑๙๐] จัมเปยยนาคราช หลุดพ้นจากที่คุ่มขัง
แล้ว จึงกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่พระเจ้ากาสิกราช

ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงผดุงกาสัตว์ให้รุ่งเรือง ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าขอประคองอัญชลีแด่พระองค์ ขอเชิญเสด็จทอดพระเนตรนิเวศน์ ของข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๑๕๑] (พระราชาตรัสตอบว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลายเขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์ จะพึงคุ่นเคยกับอมมนุษย์ว่า พึงคุ่นเคยกันได้ยาก ถ้าท่านขอ ร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากจะไปดูนิเวศน์ของท่าน.

[๒๑๕๒] (พระยานาคราชกราบทูลว่า) ข้าแต่ พระราชา แม้ถึงว่าลมจะพัดพาเขาไปได้ก็ดี พระจันทร์ และพระอาทิตย์ จะพึงเผาผลาญแผ่นดินก็ดี แม่น้ำ ทุกสายพึงไหลทวนกระแสก็ดี ถึงกระนั้น ข้าพระ- พุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

ข้าแต่พระราชา ท้องฟ้าจะทำลายไป ทะเลจะเหือดแห้งไป มหาปฐพีมีนามว่า ภูตธรา และพสุนธรา จะพึงม้วนได้ เมรุบรรพตอันหนาแน่นด้วยศิลา จะ พึงถอนไปทิ้งรกรก ถึงกระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

[๒๑๕๓] (พระราชาตรัสว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลาย เขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์จะพึงคุ่นเคยกับอมมนุษย์ว่า พึงคุ่นเคยกันได้ยาก ก็ถ้าขอ ร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากไปดูนิเวศน์ของเธอ.

[๒๑๕๔] (พระราชชาตรีศำชับว่า) เธอเป็นผู้มีพิษ ร้ายแรงยิ่ง มีเดชมาก ทั้งโกรธง่าย เธอหลุดพ้น จากที่คุมขังไปได้ ก็เพราะเหตุที่เราช่วยเหลือ เธอ ควรจะรู้บุญคุณที่เราทำไว้แก่เธอ.

[๒๑๕๕] (นาคราชทูลว่า) ข้าพระพุทธเจ้าถูก คุมขังอยู่ในกระโปรง เกือบจะถึงความตาย จักไม่รู้จัก อุปการคุณที่พระองค์ทรงกระทำแล้วเช่นนั้น ก็ขอให้ ข้าพระพุทธเจ้า จงหมกไหม้อยู่ในนรก อันแสน ร้ายกาจ อย่าได้รับความตำราญกายสักหน่อยหนึ่งเลย.

[๒๑๕๖] (พระราชชาตรีศว่า) คำปฏิญญาของ เธอนั้น จงเป็นคำสัตย์จริง เธออย่าได้มีความโกรธ อย่าผูกโกรธไว้ อนึ่ง ขอสุบรรณทั้งหลายจงละเว้น นาคสกุลของท่านทั้งหมด เหมือนไฟในฤดูร้อนฉะนั้น.

[๒๑๕๗] (นาคราชทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น จอมประชาชน พระองค์ทรงเอ็นดูนาคสกุล เหมือน มารดาผู้เอ็นดูบุตรคนเดียว ผู้เป็นสุดที่รักฉะนั้น ข้า- พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งเหล่านาค จะขอกระทำ เวชยาวฎีกกรรม อย่างโอฬารแต่พระองค์.

[๒๑๕๘] (พระราชชาตรีศั่งว่า) เจ้าพนักงานรถ จงเตรียมราชรถอันงามวิจิตร จงเทียมอัครอัน เกิดในกัมโพชกัณฐ์ ซึ่งฝึกหัดอย่างดีแล้ว และเจ้า พนักงานช้าง จงผูกช้างตัวประเสริฐทั้งหลาย ใ้ห้งาม

ไปด้วยสุวรรณหัตถาภรณ์ เราจะไปดูนิเวศน์แห่งท้าว

นาคราช.

[๒๑๕๕] พนักงานเกรี ตะโพน บัณเฑาะว์ และ
แตรสังข์ ของพระเจ้าอุคคเสนราช มาพร้อมหน้ากัน
พระราชาทรงแวดล้อมด้วยสนมনারี เสด็จไปใน
ท่ามกลาง หมู่สนมনারี งามสง่ายิ่งนัก.

[๒๒๐๐] พระเจ้ากรุงกาสิวัตนราช ได้ทอด
พระเนตรเห็นภูมิภาคอันงดงาม วิจิตร ลาดด้วยทราย
ทอง ทั้งสุวรรณปราสาทก็ปลูลาดไปด้วยแผ่นกระดาน
แก้วไพฑูรย์.

พระองค์เสด็จเข้าไปสู่นิเวศน์ของจัมเปยย-
นาคราช มีรัศมีโอภาสดังแสงอาทิตย์แรกอุทัย รุ่งเรือง
ไปด้วยรัศมี ประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ.

พระเจ้านาคราช ทรงทอดพระเนตรจนทั่ว
นิเวศน์ของจัมเปยยนาคราช อันดาดาชไปด้วยพฤษ-
ชาตินานา หอมฟุ้งจรไปด้วยทิพยสุคนธ์อบอวล
ล้วนวิเศษ.

เมื่อพระเจ้านาคราช เสด็จเข้าไปในนิเวศน์
ของท้าวจัมเปยยนาคราช เหล่าทิพยดนตรี ก็ประโคม
ขับบรรเลง ทั้งนางนาคกัญญาทั้งหลาย ก็ฟ้อนรำ
ขับร้อง.

พระเจ้านาคราชเสด็จขึ้นนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่ นาง
นาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัยประทับนั่ง ณ

พระสุวรรณเททันทอง อันมีพนักงานไ้ทา ด้วย
แก่นจันทน์ทิพย์.

[๒๒๐๑] พระเจ้ากาสิกราชนั้น ครั้นเสวยสมบัติ
และทรงรื่นรมย์ประทับอยู่ ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้
ตรัสถามจัมเปยยนาคราชว่า วิมานอันประเสริฐของ
ท่านเหล่านี้ มีรัศมีดังพระอาทิตย์ งามสุดผาด วิมาน
เช่นนี้ไม่มีในมนุษย์โลก ดูก่อนพระยานาคราช ท่าน
บำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

นางนาคกัญญาเหล่านั้น สวมใส่กำไลทอง
นุ่งห่มเรียบร้อย มีนิ้วมือกลมกลึง ฝ่ามือฝ่าเท้าแดง
งามยิ่งนัก ผิวพรรณงดงามไม่ทรามเลย พากันยก
ทิพย์ปานะ ถวายให้พระองค์ทรงเสวย สนมมารีเช่นนี้
จะมีอยู่ในมนุษย์โลก ก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช
ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง มหานทีอันชุ่มชื้น ดาษดั้นไปด้วยปลา มี
เกล็ดหนานานาชนิด มีอาทาสกฤษณ์ก็รำร้องไพเราะ
จับใจ ทั้งทำขึ้นลงนทีธาร ก็ราบรื่นเป็นอันดี แม่น้ำ
เช่นนี้จะได้มีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยา-
นาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

ฝูงนกกระเรียน ฝูงนกยูง ฝูงหงส์ และฝูงนก
ดุเหว่าทิพย์ รำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างก็โผผินบิน

จับอยู่บนต้นไม้ ทิพยสกุณาเช่นนี้ จะได้มีในมนุษย์โลก
ก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรม
เพื่อประโยชน์อะไร.

ต้นมะม่วง ต้นตาละ ทั้งข้างน้ำว อ้อยข้าง
และต้นชมพู ต้นคูณและแคฝอย ผลิตดอกออกผล
เป็นพวง ๆ ทิพยรุกขชาติเหล่านี้ จะได้มีอยู่ในมนุษย์-
โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบะ
เพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง ทิพยสุคนธ์รอบสระโบกขรณีเหล่านี้
หอมฟุ้งอยู่เป็นนิตย์ ทิพยสุคนธ์เช่นนี้ จะมีอยู่ใน
มนุษย์โลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่าน
บำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

[๒๒๐๒] (จัมเปยนาคราช ทูลว่า) ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญ
ตบธรรม เพราะเหตุแห่งบุตร ทรัพย์ หรือแม่เพราะ
เหตุแห่งอายุก็หาไม่ แต่เพราะข้าพระพุทธเจ้าปรารถนา
กำเนิดมนุษย์ ฉะนั้น จึงได้บากบั่นมุ่งมั่นบำเพ็ญ
สมณธรรม.

[๒๒๐๓] (พระราชาตรัสว่า) ท่านมีดวงเนตร
แดง มีรัศมีส่องแสงสว่าง ประดับตกแต่งแล้ว ปลง-
เกศาและมัสสุแล้ว ประพรมด้วยจรรณจันท์แดง
ฉายแสงไปทั่วทิศ ดังคนธรรพราชฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ประกอบไปด้วยเทวฤทธิ์ มีอานุภาพ
มาก เปรียบพร้อมไปด้วยสรรพกามารมณ์ ดูก่อนท่าน
นาคราช เราขอถามเนื้อความนี้กะท่าน มนุษย์โลก
ประเสริฐกว่านาคพิภพด้วยเหตุไร.

[๒๒๐๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน
เว้นมนุษย์โลกเสียแล้ว ความบริสุทธิ์หรือความสำรวม
ย่อมไม่มีเลย ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมด้วยตั้งใจ
ว่า เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักทำที่สุดแห่งชาติและ
มรณะได้.

[๒๒๐๕] (พระราชชาติรั้วว่า) ชนเหล่าใดมี
ปัญญาเป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก
ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว ดูก่อนพระยานาคราช
เราได้เห็นนางนาคกัญญาทั้งหลายของท่านและตัวท่าน
แล้ว จักทำบุญให้มาก.

[๒๒๐๖] (นาคราชกราบทูลว่า) ชนเหล่าใด
มีปัญญา เป็นพหูสูต ตรีกตรองเหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก
ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว ข้าแต่พระมหाराชา
พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนางนาคกัญญา และตัว
ข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ขอจงบำเพ็ญกุศลให้มากเถิด.

[๒๒๐๗] กองเงินและกองทองของข้าพระพุทธ
เจ้านี้มากมาย สูงประมาณเท่าต้นตาล พระองค์จง

ตรัสสั่งให้พวกราชบุรุษ ขนไปจากนาคพิภพนี้ แล้ว
จงตรัสสั่งให้สร้างพระราชวังด้วยทองคำ ให้สร้างกำแพงด้วยเงินเถิด.

นี่กองแก้วมุกดา อันเจือปนด้วยแก้วไพฑูรย์
ห้าพันเล่มเกวียน พระองค์จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษขนไป
จากนาคพิภพนี้ แล้วให้ลาดลง ณ ภูมิภาคภายใน
พระราชฐาน ภูมิภาคภายในพระราชฐานก็จักสะอาด
ปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี.

ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นราชาอันประเสริฐ ผู้ทรง
พระปรีชาอันล้ำเลิศ ขอพระองค์โปรดเสวยราชสมบัติ
ครอบครองพระนครพาราณสี อันมั่งคั่งสมบูรณ์ สง่า
ล้ำเลิศ ดุจทิพยวิมานเห็นปานฉะนี้เถิด พระเจ้าข้า.

จบจัมเปยชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาจัมเปยยชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุโบสถกรรม ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กา นุ วิชฺชुरิวาภาติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลนั้น พระบรมศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย การที่ท่านทั้งหลายอยู่รักษาอุโบสถกรรมเป็นความดี โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติแล้ว อยู่รักษาอุโบสถกรรมเหมือนกัน อุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น ทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาคร่ำคร่าดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **พระเจ้าอังคิราข** เสวยราชสมบัติอยู่ใน**อังครัฐ ราชธานี**. ในระหว่างแคว้นอังคะและมคธระต่อกัน มีแม่น้ำชื่อ**จัมปานที** ได้มีนาคพิภพอยู่ใต้แม่น้ำจัมปานทีนั้น. พระยานาคราชชื่อว่า**จัมเปยยะ** ครองราชสมบัติในนาคพิภพนั้น. (โดยปกติ พระราชาแห่งแคว้นทั้งสอง เป็นศัตรูกระทำยุทธชิงชัยแก่กันและกันเนื่อง ๆ ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ) บางครั้งพระเจ้ามคธราช ยึดแคว้นอังคะได้ บางครั้งพระเจ้าอังคราช ยึดแคว้นมคธได้.

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ามคธราช กระทำยุทธนาการกับพระเจ้าอังคราช ทรงปราชัยต่อยุทธสงคราม เสด็จขึ้นม้าพระที่นั่งหลบหนีไป ถึงฝั่งจัมปานที พวกทหารพระเจ้าอังคราช ติดตามไปทันเข้า จึงทรงพระดำริว่า เราโดนน้ำตายเสียดีกว่าตายในเงื้อมมือของข้าศึกดังนี้แล้ว จึงโจนลงสู่แม่น้ำ พร้อมทั้งม้าพระที่นั่ง. ครั้งนั้น **จัมเปยยนาคราช** เนรมิตมณฑปแก้วไว้ภายในห้วงน้ำ แวดล้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก คิ่म्मหาปานะอยู่. ม้าพระที่นั่งกับพระเจ้า-

มคธราช จมน้ำคิงลงไป เฉพาะพระพักตร์แห่งพระยานาคราช. พระยานาคราช เห็นพระราชาทรงเครื่องประดับตกแต่งก็บังเกิดความสึเนหา จึงลุกจากอาสนะ ทูลว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า พระองค์อย่าทรงหวาดกลัวเลย แล้วอัญเชิญให้พระราชาทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ของตน ทูลถามถึงเหตุที่ค้ำน้ำลงมา. พระเจ้ามคธราช ตรัสเล่าความตามเป็นจริง.

ลำดับนั้น จัมเปยนนาคราชปลอบโยนพระเจ้ามคธราชให้เบาพระทัย ว่า ข้าแต่พระ महाराज เจ้า พระองค์อย่าทรงหวาดกลัวเลย ข้าพระพุทธเจ้าจักช่วยจัดการให้พระองค์เป็นเจ้าของทั้งสองรัฐ ดังนี้แล้ว เสวยยศอันยิ่งใหญ่อยู่ ๗ วัน ในวันที่ ๘ จึงออกจากราคพิภพ พร้อมด้วยพระเจ้ามคธราช. พระเจ้ามคธราชทรงจับพระเจ้าอังคราชได้ด้วยอำนาจของพระยานาคราช แล้วตรัสสั่งให้สำเร็จโทษเสีย เสวยราชสมบัติในสองรัฐสี่มามณฑล. นับแต่นั้นมา ความวิสาสะคุ้นเคยระหว่างพระเจ้ามคธราช กับพระยานาคราชก็ได้กระชับมั่นคงยิ่งขึ้น. พระเจ้ามคธราชให้สร้างรัตนมณฑปขึ้นที่ฝั่งจัมปานที แล้วเสด็จออกกระทำพิธีกรรมแก่พระยานาคราชด้วยมหาบริจาทุก ๆ ปี. แม้พระยานาคราชก็ออกจากนาคพิภพมารับพิธีกรรมพร้อมด้วยมหาบริวาร. มหาชนพากันมาเฝ้าคูสมบัติของพระยานาคราช.

กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเข็ญใจ ไปที่ฝั่งน้ำ พร้อมด้วยราชบริพาร เห็นสมบัติของพระยานาคราชนั้นแล้ว ก็เกิดโลกเจตนาปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอจัมเปยนนาคราชทำกาลกิริยาไปได้ ๗ วัน ก็จู่ไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทที่อยู่ของจัมเปยนนาคราชนั้น สรีระร่างกายของพระบรมโพธิสัตว์ได้ปรากฏใหญ่โต มีวรรณะขาวราวกะพวงดอกมะลิสด. พระโพธิสัตว์เห็นดังนั้นก็เกิดวิปฏิสาร คิดไปว่า อีสริยยศในฉกามาจรสวรรค์ เป็นเสมือนข้าวเปลือก

ที่เขาโกยกองเก็บไว้ในฉาง ได้มีแก่เรา ด้วยผลแห่งกุศลที่เราทำไว้ เราสิกลับมา
ถือปฏิสนธิในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนี้ ประโยชน์อะไรที่เราจะมีชีวิตอยู่ดังนี้แล้ว
เกิดความคิดที่จะตาย. ลำดับนั้น นางนาคมาณวิกา ชื่อว่า สุมณาเห็นพระ-
มหาสัตว์นั้นแล้วดำริว่า ชะรอยจักเป็นสัตว์ผู้มีอานุภาพมากมาเกิดแน่ดังนี้แล้ว
จึงให้สัญญาแก่นางนาคมาณวิกาทั้งหลาย. นางนาคมาณวิกาเหล่านั้นทั้งหมด
ต่างถือนานาคุริยสังคีต มากระทำการบำเรอขับกล่อมพระมหาสัตว์ นาคพิภพ
ที่สถิตของพระมหาสัตว์นั้น ได้ปรากฏเสมือนพิภพแห่งท้าวสักกเทวราช. มรณ-
จิต (คือจิตที่คิดอยากตาย) ของพระมหาสัตว์ก็ดับหายไป. พระมหาสัตว์เจ้า
ละเสียดซึ่งสระของงู ทรงประดับเครื่องสรรพาลังการ ประทับเหนือพระแท่น
บรรทม. นับจำเดิมแต่นั้นมา พระอิสริยยศก็ปรากฏแก่พระมหาสัตว์เจ้ามากมาย.
เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าเสวยนาคราชสมบัติอยู่ในนาคพิภพนั้น ในเวลาต่อมา
ก็เกิดวิปฏิสาร คิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยกำเนิดดิรัจฉานนี้แก่เรา เราจักอยู่
รักษาอุโบสถกรรม พ้นจากอัทธานี้ไปสู่ดินแดนมนุษย์ จักได้แห่งตลอด
สังขธรรม กระทำที่สุดแห่งทุกข์ดังนี้ นับจำเดิมแต่นั้น ก็ทรงรักษาอุโบสถกรรม
อยู่ในปราสาทนั้นทีเดียว. พวกนางมาณวิกา ตกแต่งกายงดงาม พากันไปยัง
สำนักของพระมหาสัตว์นั้น. สีลของพระมหาสัตว์ ก็วิบัติทำลายอยู่เนื่อง ๆ.
จำเดิมแต่นั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงออกจากปราสาท ไปสู่พระอุทยาน. นางนาค-
มาณวิกาเหล่านั้น ก็ติดตามไปแม้ในพระอุทยาน อุโบสถสีลของพระมหาสัตว์
ก็แตกทำลายอยู่ร่ำไป. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าทรงจินตนาการว่า ควรที่
เราจะออกจากราคพิภพนี้ ไปยังมนุษยโลกอยู่รักษาอุโบสถ. นับแต่นั้นมา
เมื่อถึงวันอุโบสถ พระองค์ก็ออกจากนาคพิภพไปยังมนุษยโลก (ทรงประกาศ)
สละร่างกาย ในทานมุขว่าใครจะมีความต้องการอวัยวะของเรามีหนึ่งเป็นต้น
จงถือเอาเถิด ใครต้องการจะทำให้เราเล่นกีฬา ก็จงกระทำเถิด แล้วคู้ขด-

ชนคายนอนรักษาอุโบสถอยู่ที่ยอดจอมปลวกใกล้มรรคา แถบปัจจันตชนบท
แห่งหนึ่ง. ชนทั้งหลายเดินผ่านไปมา ในหนทางใหญ่เห็นพระโพธิสัตว์เจ้าแล้ว
พากันบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมเป็นต้นแล้วหลีกไป. ชาวปัจจันตชนบท
ไปพบแล้วคิดว่า คงจักเป็นนาคราชผู้มีมหิทธานุภาพ จึงจัดทำมณฑปขึ้น
เบื้องบน ช่วยกันเกลี่ยทรายรอบบริเวณ แล้วบูชาด้วยสักการะมีของหอมเป็นต้น
จำเดิมแต่นั้นมา มนุษย์ทั้งหลายก็เลื่อมใสในพระมหาสัตว์เจ้า ทำการบูชา
ปรารธนาบุตรบ้าง ปรารธนาธิดาบ้าง.

แม้พระมหาสัตว์เจ้า ทรงรักษาอุโบสถกรรม ถึงวันจาคูททสี และ
ปัจฉิมวันตี ดิถี ๑๔ คำ ๑๕ คำ ก็มานอนอยู่เหนือจอมปลวก ต่อในวันปาฏิบ
ธมค้ำหนึ่ง จึงกลับไปสู่นาคพิภพ. เมื่อพระมหาสัตว์เจ้ารักษาอุโบสถอยู่อย่างนี้
เวลาล่วงไปเนิ่นนาน. อยู่มาวันหนึ่ง นางสุมนาอัครมเหสี ทูลถามพระมหา
สัตว์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์เสด็จไปยังมนุษยโลก
เข้าอยู่รักษาอุโบสถศีลนั้น ความจริง มนุษยโลกน่ารังเกียจ มีภัยรอบด้าน หากว่า
ภัยจะพึงบังเกิดแก่พระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกหม่อมฉันจะพึงรู้ได้ด้วย
นิมิตอย่างไร ขอพระองค์จงตรัสบอกนิมิตอย่างนั้น แก่พวกหม่อมฉันด้วย
เถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงนำนางสุมนาเทวีไปยังขอบสระมงคลโบกขรณี
แล้วตรัสว่า คู่ก่อนพระนางผู้เจริญ ถ้าหากใคร ๆ จักประหารทำให้เราลำบาก
ไซ้ร้ น้ำในสระโบกขรณีนี้อักขุ่นมัว ถ้าพญาครุฑจับเอาไป น้ำจักเดือดพลุ่ง
ขึ้นมา ถ้าหมองูจับเอาไป น้ำจักมีสีแดงเหมือนโลหิต พระโพธิสัตว์ตรัสบอก
นิมิต ๓ ประการ แก่ นางสุมนาเทวีอย่างนี้แล้ว ทรงอธิษฐานจาคูททสีอุโบสถ
เสด็จออกจากนาคพิภพไปมนุษยโลก นอนเหนือจอมปลวก ยังจอมปลวกให้
คงงามด้วยรัศมีแห่งสรีรกาย แม้สรีรกายของพระมหาสัตว์นั้น ก็ปรากฏขาวสะอาด

ผูกผาดั่งพวงเงิน. ท่อนพระเศียรเบื้องบนคล้ายคลุมไว้ด้วยผ้ากัมพลแดง.
อนึ่ง ในชาดกนี้ สรีรกายของพระโพธิสัตว์มีขนาดเท่าศึรยะคันไถ ในภุริ-
ทัตตชาดก มีขนาดเท่าลำขา. ในสังขपालชาดก มีขนาดเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง.

กาลครั้งนั้น มีมาณพชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง ไปเมืองตักกศิลา
เรียนอแล้มภยมนต์ ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกษ์ เดินทางกลับบ้าน
ของตน โดยผ่านมรรคานั้น เห็นพระมหาสัตว์เจ้าแล้วคิดว่า เราจักจับงูนี้
บังคับให้เล่นกีฬา ในคามนิคมราชธานีทั้งหลาย ยังทรัพย์ให้เกิดขึ้นดังนี้แล้ว
จึงหยิบทิพโอสถ ร่ายทิพมนต์ ไปยังสำนักของพระมหาสัตว์เจ้า จำเดิมแต่
พระมหาสัตว์เจ้าสดับทิพมนต์แล้ว เกิดอาการเหมือนซี่เหล็กร้อนยอนเข้าไป
ในพระกรรมทั้งสอง เบื้องพระเศียรปูดร้าวราวกระดูกเหล็กสว่างไสว. พระ-
มหาสัตว์เจ้าทรงรำพึงว่า นี้อย่างไรกันหนอ จึงยกพระเศียรขึ้นจากวงภายใน
ชนดแลไป ได้เห็นหมองูแล้วดำริว่า พืชของเรามากมาย ถ้าเราโกรธแล้ว
พ่นลมจมูกออกไป สรีระของหมองูนี้จักย่อยแหลกไปเหมือนกองเถ้า แต่เมื่อ
ทำเช่นนั้น ศีลของเราจักค้างพร้อย เราจักไม่แลดูหมองูนั้น ท้าวเธอจึง
หลับพระเนตรทั้งสอง ทอดพระเศียรไว้ภายในชนด พราหมณ์หมองูเคี้ยวโอสถ
แล้วร่ายมนต์พ่นน้ำลาย ลงที่สรีรกายของพระมหาสัตว์. ด้วยอานุภาพแห่ง
โอสถและมนต์ เรือนร่างของพระมหาสัตว์ในที่ซึ่งถูกน้ำลายรดแล้ว ๆ ปรากฏ
เป็นเสมือนพองบวมขึ้น ครั้งนั้นพราหมณ์หมองู จึงจุดหางพระมหาสัตว์ลาก
ลงมาให้นอนเหยียดยาว บีบตัวด้วยไม้กีบแพะทำให้ทุพพลภาพ จับศึรยะให้มัน
แล้วบีบเค้น พระมหาสัตว์จึงอ้าปากออก. ที่นั้นพราหมณ์หมองูจึงพ่นน้ำลาย
เข้าไปในปากของพระมหาสัตว์ แล้วจัดการพ่นโอสถและมนต์ ทำลายพระทนต์
จนหลุดตอน ปากของมหาสัตว์เต็มไปด้วยโลหิต. พระมหาสัตว์สู้อดกลั้นทุกข-
เวทนาเห็นปานนี้ เพราะกลัวศีลของตัวจะแตกทำลาย ทรงหลับพระเนตรหนึ่ง

มิได้ทำการเหลียวมองดู. แม้พราหมณ์หมองูนั้นยังคิดว่า เราจักทำนาคราช ให้เทพพลภาพ ดังนี้ จึงขึ้นเหยียบย่ำร่างกายของพระมหาสัตว์ตั้งแต่หางขึ้นไป คล้ายกับจะทำให้กระดูกแหลกละเอียดไป แล้วม้วนพับอย่างผืนผ้า ขยี้กระดูก ให้ขยายเช่นอย่างกลายเส้นด้ายให้กระจาย จับหางทบทบเช่นอย่างทูปผ้า สกกล สรีรกายของพระมหาสัตว์แปดเปื้อนไปด้วยโลหิต พระมหาสัตว์นั้นสู้ออกกลิ่น มหาทุกขเวทนาไว้. ครั้นพราหมณ์หมองูรู้ว่า พระมหาสัตว์อ่อนกำลังลงแล้ว จึงเอาเถาวัลย์มาถักทำเป็นกระโปรง ใส่พระมหาสัตว์ลงไป ในกระโปรงนั้นแล้ว นำไปสู่ปัจฉิมจิตคามให้เล่นท่ามกลางมหาชน. พราหมณ์หมองู ประารถนาจะให้ แสดงท่วงทีอย่างใด ๆ ในประเภทสี่มีสี่เขี้ยวเป็นต้น และสัณฐานทรวดทรง กลมหรือสี่เหลี่ยมเป็นต้น หรือขนาดเล็กใหญ่เป็นต้น พระมหาสัตว์เจ้าก็กระทำ ท่วงทีนั้น ๆ ทุกอย่าง ฟ้อนรำทำพิงพานได้ตั้งร้อยอย่าง พันอย่าง. มหาชน ดูแล้วชอบใจ ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์เป็นอันมาก เพียงวันเดียวเท่านั้น ได้ทรัพย์ ตั้งพัน และเครื่องบริขารราคานับเป็นพัน แต่ชั้นแรก พราหมณ์หมองูคิด ไว้ว่า เราได้ทรัพย์สักพันหนึ่งแล้วก็จักปล่อยไป แต่ครั้งได้ทรัพย์จำนวน เท่านั้นแล้วคิดเสียว่า ในปัจฉิมจิตคามแห่งเดียว เรายังได้ทรัพย์ถึงขนาดนี้ ใน สำนักพระราชาและมหาอำมาตย์ คงจักได้ทรัพย์มากมาย จึงซื้อเกวียนเล่มหนึ่ง กับยานสำหรับนั่งสบายเล่มหนึ่ง บรรทุกของลงในเกวียนแล้วนั่งบนยานน้อย พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก บังคับพระมหาสัตว์ให้เล่นในบ้านและนิคม เป็นต้น โดยลำดับไป แล้วคิดว่า เราจักให้นาคราชเล่นถวายเป็นสำนักของ พระเจ้าอุคคเสนแล้วก็จักปล่อยดังนี้ แล้วก็เดินทางต่อไป พราหมณ์หมองู มักบ่นมาให้ นาคราชกินเป็นอาหาร. นาคราชรำพึงว่า พราหมณ์หมองูนี้ มักบ่นอยู่บ่อย ๆ เพราะอาศัยเราเป็นเหตุ เราจักไม่บริโภคนั้นแล้วไม่ยอม บริโภค. เมื่อพราหมณ์หมองูรู้ดังนั้น ได้ให้ข้าวตอกเคล้าน้ำผึ้งแก่พระมหา-

สัตว์ พระมหาสัตว์คิดว่า ถ้าหากเราจักถือเอาอาหารนี้ไซ้ เราคงจักตาย
ภายในกระโปรงเป็นมันคง จึงมิได้บริโภคอาหารแม่เหล่านั้น. พราหมณ์หมอง
ไปถึงพระนครพาราณสีแล้ว ให้พระมหาสัตว์เล่นให้คนดู ที่ใกล้ประตูเมือง
ได้ทรัพย์สินอีกเป็นจำนวนมาก. แม้พระราชา ก็ตรัสสั่งให้พราหมณ์หมอง
เข้าเฝ้า แล้วตรัสว่า เจ้าจงให้เล่นให้เราดูบ้าง. เขาทูลสนองพระราชาไฉน
ว่าได้พะยะคะ ข้าพระพุทธเจ้าจักให้เล่นถวายพระองค์ ในวันปีณณรสี พรุ่งนี้.
พระราชาตรัสสั่งให้พนักงานเกรีตีกลองประกาศว่า พรุ่งนี้ นาคราชจักพ้อนรำ
ที่หน้าชานชาลาหลวง มหาชนจงมาประชุมกันดูเถิด แล้วในวันรุ่งขึ้น ตรัสสั่ง
ให้ประดับตกแต่งชานชาลาหลวง และตรัสสั่งให้พราหมณ์หมองมาเฝ้า พราหมณ์
หมอง นำพระมหาสัตว์มาด้วยกระโปรงแก้ว ตั้งกระโปรงไว้ที่พื้นลาดอันวิจิตร
นั่งคอยอยู่. ฝ่ายพระราชาเสด็จลงจากปราสาท แวดล้อมด้วยหมู่มหาชน
ประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์. พราหมณ์หมอง นำพระมหาสัตว์ออกมาแล้ว
ให้พ้อนรำถวาย. มหาชนพากันดีใจ ไม่อาจดำรงตนอยู่ได้ตามปกติ พากัน
ปรบมือ โบกธงโบกผ้า แสดงความรื่นเริงนับด้วยหมื่นแสน. ฝนรตนะเจ็ด
ประการ ก็ตกลงมาตรงเบื้องบนพระโพธิสัตว์ เมื่อพระมหาสัตว์ถูกจับมานั้น
ครบหนึ่งเดือนเต็มบริบูรณ์ ตลอดเวลาเหล่านี้ พระมหาสัตว์ผู้ทน มิได้
บริโภคอาหารเลย.

ฝ่ายนางสุมนาเทวีระลึกถึงว่า สามีที่รักของเราเสด็จไปนานนักหนา
จนปานนี้ยังไม่เสด็จมาที่นี่เลย ครบหนึ่งเดือนพอดี จักมีเหตุเภทภัยอะไรหนอ
ดังนี้แล้วจึงไปตรวจดูสระโบกขรณี เห็นมีน้ำสีแดงดังโลหิต ก็ทราบว่าจะรอย
สามีของตนจักถูกหมองจับเอาไป จึงออกจากนาคพิภพไปตรวจดูใกล้จอมปลวก
เห็นร่องรอยที่พระมหาสัตว์ถูกหมองจับ และทำให้ลำบาก แล้วทรงกันแสง
รำให้คร่ำครวญ ดำเนินไปยังปัจฉิมคามสอบถามดู สดับข่าวความเป็นไป

นั้นแล้ว ติดตามไปจนถึงเมืองพาราณสี ยืนกันแสงอยู่ที่กลางอากาศ ในท่ามกลางบริษัท ณ ประตูพระราชวัง. พระมหาสัตว์กำลังพ้อนรำถวายพระราชา อยู่นั่นแหละ เหลือบแลดูอากาศ เห็นนางสุมนาเทวีแล้วละอายพระทัยเลื้อยเข้าไปนอนขดในกระโปรงเสียด. ในเวลาที่พระมหาสัตว์ เลื้อยเข้าไปสู่กระโปรงแล้ว พระราชาทรงพระดำริว่า นี่เหตุอะไรกันเล่าหนอ? จึงทอดพระเนตรแลดูทางโน้นทางนี้ เห็นนางสุมนาเทวียืนอยู่บนอากาศ จึงตรัสคาถาที่ ๑ ความว่า

ท่านเป็นใคร งามผ่องใสดูสยฟ้า และอุปมา
เหมือนดาวประจักษ์รุ่ง เราไม่รู้จักท่านว่า เป็นเทวดา
หรือคนธรรพ์ หรือเป็นหญิงมนุษย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตัมมณฺญามิ มานุสฺสี ความว่า
เรามีได้เข้าใจว่าท่านเป็นหญิงมนุษย์ ท่านควรจะเป็นนางเทพธิดา หรือหญิง
คนธรรพ์.

บัดนี้ เป็นคาถาโต้ตอบระหว่างราชากับนางสุมนาเทวี (ซึ่งมี
ลำดับดังต่อไปนี้)

(นางสุมนาทูลว่า) ข้าแต่พระมหाराชา หม่อม-
ฉันหาใช่เทพธิดา หรือคนธรรพ์ หรือหญิง-
มนุษย์ไม่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเป็นนาง
นาคกัญญา อาศัยเหตุอย่างหนึ่ง จึงได้มาในพระนครนี้.

(พระราชตรัสถามว่า) ดูก่อนนางนาคกัญญา
ท่านมีอาการเหมือนคนมีจิตพ้นเพื่อน มีอินทรีย์อัน
เศร้าหมอง ดวงเนตรของท่านไหลนองไปด้วยหยาด-

น้ำตา อะไรของท่านหาย หรือว่าท่านปรารถนาอะไร
จึงได้มาในเมืองนี้ เชิญท่านบอกมาเถิด.

(นางสุมนาพูดตอบว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
ประชาชน มหาชนชาวโลกเรียกร่องสัตว์ไควว่า
อูรคชาติ ผู้มีเดชอันสูงในมนุษย์โลก เขาเรียกสัตว์นั้นว่า
นาค บุรุษคนนี้จับนาคนั้นมา เพื่อต้องการเลี้ยงชีพ
นาคนั้นแหละเป็นสามีของหม่อมฉัน ขอพระองค์ได้
ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคนั้นเสียจากที่คุมขังเถิด
เพคะ.

(พระราชชาตรีสดถามว่า) ดูก่อนนางนาคกัญญา
นาคราชนี้ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า ไฉนจึงมา
ถึงเงื้อมมือของชายฉกรรจ์ได้เล่า เราจะใครรู้ถึงการที่
นาคราชถูกกระทำจนถูกจับมาได้ ขอท่านจงบอก
ความซอ้นแก่เราเถิด.

(นางสุมนาพูดตอบว่า) แท้จริง นาคราชนั้น
ประกอบด้วยกำลังอันแรงกล้า พึงทำแมนครให้เป็น
ภัสสมรฐ์ไปได้ แต่เพราะนาคราชนั้น เคารพบนอบ
ธรรม ฉะนั้น จึงได้บากบั่นบำเพ็ญตบะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุเถนมุหิ ความว่า หม่อมฉันอาศัย
เหตุอย่างหนึ่ง จึงได้มาในพระนครนี้. บทว่า กุปีตินุทริยา ได้แก่ เป็นผู้
มีอินทรีย์เศร้าหมอง. บทว่า วาริธนา ได้แก่ หยาดน้ำตา. บทว่า อูรโคติ
จาหุ ความว่า ก็มหาชนเรียกขานสัตว์ไควว่า อูรคชาติ. บทว่า ตมคฺคหิ

ปริโส ความว่า บุรุษผู้จับพระยานาคนั้นมา เพื่อต้องการเลี้ยงชีวิต. **บทว่า**
วนิพุกสุส ความว่า พระราชาตรัสถามว่า นาคราชนี้เป็นผู้มีอานุภาพมาก
อย่างไรเล่า จึงตกมาอยู่ในเงื้อมมือของบุรุษวณิกนี้ได้.

บทว่า ทุมมณฺจ ความว่า นางสุนนาเทวีกราบทูลว่า นาคราชภัสดา
ของหม่อมฉันนี้ ทำความเคารพพระธรรมคือเบญจศีล และพระธรรมคือการ
อยู่รักษาอุโบสถ เพราะฉะนั้น แม้ถูกบุรุษนี้จับมา ถึงแม้พระยานาค
จะคิดว่า หากเราจะพ่นลมหายใจลงเบื้องบนบุรุษนี้ไซ้ เขาก็จักแหลกละเอียด
ไปเหมือนกองเถ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ศีลของเราจักแตกทำลาย เพราะกลัว
ศีลจะแตกทำลาย จึงสู้อุตส่าห์บากบั่นอดกลั้นความทุกข์นั้นไว้ ตั้งใจทำตบะ
คือกระทำความเพียรอย่างเดียวเท่านั้น.

พระราชาตรัสถามต่อไปอีกว่า ไฉนนาคราชจึงยอมให้บุรุษนี้จับมา
ได้เล่า ลำดับนั้น นางสุนนาเทวีเมื่อจะกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึง
กล่าวคาถาความว่า

ข้าแต่องค์ราชันย์ นาคราชนี้ มีปกติรักษา

จาตุททสีอุโบสถ และปณณรสีอุโบสถ นอนอยู่ใกล้
ทางสี่แพร่ง บุรุษหมองจับนาคราชนั้นมาด้วยต้องการ
หาเลี้ยงชีพ นาคราชนี้เป็นสามีของหม่อมฉัน ขอ
พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อยนาคราชนั้นจาก
ที่คুমขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น **บทว่า จตุปฺปเต** ความว่า นาคราชนี้ตั้งจิต
ปรารถนาอธิฐานธรรมอันประกอบด้วยองค์ ๔ ณ ที่จอมปลวกแห่งหนึ่ง
ในสถานที่ใกล้ทางสี่แพร่ง. **บทว่า ตํ พนฺธนา** ความว่า ขอพระองค์โปรด

พระราชทานทรัพย์แก่หมองูนี้ แล้วปลดปล่อยนาคราชผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีคุณ
ความดีอย่างนี้นั้น จากที่คุมขังคือกระโปรงเสียเถิด พระเจ้าข้า.

ก็แลครั้นนางนาคกัญญาสุมนาเทวีหลุดอย่างนี้แล้ว เมื่อจะหลุดอ่อนวอน
พระราชชา้อีก ได้กล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

สนมมารีถึงหมื่นหกพันนาง ล้วนสวมใส่กุณฑล
แก้วมณี บันดาลห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์ แม้
สนมมารีเหล่านั้น ก็ยึดถือนาคราชนั้นเป็นที่พึ่ง.

ขอพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดปล่อย
นาคราชนั้นโดยธรรม ปราศจากกรรมอันสาหัส ด้วย
บ้านช่วยร้อยบ้าน ทองร้อยแท่ง และโคร้อยตัว ขอ
นาคราชผู้แสวงบุญ จงเหยียดกายได้ตรงเที่ยวไป จง
พ้นจากที่คุมขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสพลิตฺตฺติสฺสทฺสฺสาณิ ความว่า นาง
สุมนาเทวีแสดงความว่า ขอพระองค์อย่าทรงสำคัญว่า นาคราชนี้จะเป็นผู้
ขัดสนยากจน เพราะสนมมารีทั้งหลายของนาคราชนี้ ล้วนประดับตกแต่งด้วย
สรรพาลังการ ยังมีประมาณเท่านี้ สมบัติที่เหลือยากที่จะนับหาประมาณมิได้.
บทว่า วาริเคเห สยา ความว่า ทรงบันดาลห้วงวาริทำเป็นห้องไสยาสน์
บรรทมอยู่ ณ ห้วงวารินั้น. บทว่า โอสฏฺฐกาโย ความว่า จงเป็นผู้มีกาย
เป็นอิสระ. บทว่า จราตุ แปลว่า จงเที่ยวไป.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

เราจะปล่อยนาคราชนี้ไปโดยธรรม ปราศจาก
กรรมอันสาหัส ด้วยบ้านช่วยร้อยบ้าน ทองคำร้อยแท่ง

โคร้อยตัว นาคราชผู้ต้องการบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขัง.

ดูก่อนลุตทกพราหมณ์ เราจะให้ทอง ๑๐๐ แ่ง
คุณทลแก้วมณีราคามาก บัลลังก์สี่เหลี่ยม สีสั่งดอก-
ผักตบ ภรรยารูปงามสองคน และโคอุสุภะ ๑๐๐ ตัว
แก่ท่าน ขอนาคราชผู้ต้องการบุญ จงเหยียดกายตรง
เที่ยวไป จงพ้นจากที่คุ่มขังเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลุตท ความว่า เพื่อจะปลดปล่อยพระยา
นาคราช พระราชาจึงตรัสเรียกพราหมณ์หมองูมา เมื่อจะแสดงไทยธรรมที่
จะพึงพระราชทานแก่เขา จึงตรัสอย่างนี้ ส่วนพระคาถาก็มีอธิบายดังกล่าว
แล้วในหนหลังนั้นแล.

ลำดับนั้น ลุตทกพราหมณ์กราบทูลพระราชาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน แม้จะมีทรง
พระราชทานสิ่งใดเลย เพียงแต่ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น
ข้าพระพุทธเจ้าก็จะปล่อยนาคราชนั้นจากที่คุ่มขังทันที
ขอนาคราชผู้ต้องการบุญจงเหยียดกายตรงเที่ยวไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตว วจัน ความว่า ขอเดชะ ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า ถึงแม้พระองค์จะมีได้ทรงพระราชทานสิ่งใดเลย เพียงแต่
พระองค์ตรัสสั่งให้ปล่อยเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็จักเคารพ รับหนือเกล้า.
บทว่า มุญฺเจมิ นํ ความว่า พราหมณ์หมองูกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า
จักปล่อยพระยานาคนี้ทันที.

ก็แลครั้นลุตทกพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็นำพระมหาสัตว์ออก
จากกระโปรง. นาคราชออกมาแล้ว เลื้อยเข้าไประหว่างกองดอกไม้ ละอิตภาพ

นั้นเสียแล้ว กลายเพศเป็นมาณพน้อย ตบแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับอันงดงาม คล้ายกับช้างแรกดินออกมาขึ้นอยู่ฉะนั้น. นางสุมนาเทวีลอยลงมาจากอากาศ ยืนเคียงข้างพระภักดาของตน. นาคราชได้ขึ้นประคองอัญชลี นอบน้อมพระราชอาอยู่.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

จัมเปยยนนาคราช หลุดพ้นจากที่คุมขังแล้ว จึง
กราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระเจ้ากาลีกราช ข้า-
พระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่พระองค์
ผู้ทรงผดุงกาลิกรัฐให้รุ่งเรือง ข้าพระพุทธเจ้าขอถวาย
บังคมพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าขอประคองอัญชลีแด่
พระองค์ ขอเชิญเสด็จทอดพระเนตรนิเวศน์ ของ
ข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า.

(พระราชชาตรีตอบว่า) ดูก่อนนาคราช แท้จริง
คนทั้งหลายเขากล่าวถึงเหตุที่มนุษย์จะฟังคุ้นเคยกับ
อมมนุษย์ว่า ฟังคุ้นเคยกันได้ยาก ถ้าท่านขอร้องเราถึง
เรื่องนั้น เราก็อยากจะไปดูนิเวศน์ของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปสุเสยฺย เม นิเวสนํ ความว่า
จัมเปยยนนาคราชทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน จัมเปยยนนาคพิภพ
อันเป็นนิเวศน์ของข้าพระพุทธเจ้าเป็นรมณีสถาน ควรที่จะดูจะเห็น ข้าพระ-
พุทธเจ้าประสงค์จะแสดงพิภพนั้น เพื่อทรงทอดพระเนตร ขอเชิญพระองค์
พร้อมทั้งพลพาหนะ เสด็จไปทอดพระเนตรเถิด. บทว่า ทูพฺพิสุสาถํ ความว่า

เป็นของคู้นเคยได้โดยยาก. บทว่า สเจ จ ความว่า พระราชาตรัสตอบว่า ถ้าหากเธอจะอ่อนวอนเธอเชิญเรา เราก็อยากจะเห็นนิเวศน์ของเธอ ก็แต่เรา ยังไม่วางใจเชื่อเธอได้

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะทำสัตย์สาบาน เพื่อให้พระราชาทรง เชื่อถือ ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชา แม้ถึงว่า ลมจะฟุ้งพัดภูเขา
ไปได้ก็ดี พระจันทร์และพระอาทิตย์ จะฟุ้งเผาผลาญ
แผ่นดินก็ดี แม่น้ำทุกสายฟุ้งไหลทวนกระแสก็ดี ถึง
กระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่กล่าวคำเท็จเลย.

ข้าแต่พระราชา ท้องฟ้าจะทำลายไป ทะเลจะ
เหือดแห้งไป มหาปฐพีมีนามว่า ภูตธราและพสุนธรา
จะฟุ้งม้วนได้ เมรุบรรพตอันหนาแน่นด้วยศิลา จะ
ฟุ้งถอนไปทั้งราก ถึงกระนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ก็จะไม่
กล่าวคำเท็จเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ล้วตฺเตยฺย ภูตธรา พสุนธรา ความว่า
มหาปฐพีอันถึงการนับว่า ภูตธรา ก็ดี พสุนธรา ก็ดีนี้ จะฟุ้งม้วนได้ดังเสื้อ
ลำแพน. บทว่า สมฺมุลมฺพฺพเห ความว่า มหาสิเนรุบรรพตจะฟุ้งถอนรากปลิว
ไปในอากาศได้ ดังใบไม้แห้งอย่างนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาก็มิได้ทรงเชื่อ จึงตรัส
พระคาถานั้นแหละซ้ำอีกว่า

ดูก่อนนาคราช แท้จริง คนทั้งหลายเขากล่าวถึง
เหตุที่มนุษย์จะฟุ้งคู้นเคยกับอมมนุษย์ว่า ฟุ้งคู้นเคยกัน

ไต่ยาก ก็ถ้าเธอขอร้องเราถึงเรื่องนั้น เราก็อยากไปดู
นิเวศน์ของเธอ ดังนี้.

เมื่อจะประกาศกำชับว่า เธอควรจะรู้จักคุณที่เราทำแล้วแก่เธอ ส่วน
ตัวเราเอง ย่อมรู้สิ่งทีควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อได้ดังนี้ จึงตรัสพระคาถานอกนี้
ความว่า

เธอเป็นผู้มีพิษร้ายแรงยิ่ง มีเดชมมาก ทั้งโกรธง่าย
เธอหลุดพ้นจากที่คุมขังไปได้ ก็เพราะเหตุที่เราช่วย
เหลือ เธอควรจะรู้บุญคุณที่เราทำไว้แก่เธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุพารา แปลว่า ร้ายแรงอย่างยิ่ง. บทว่า
ชานิตเว แปลว่า ควรจะรู้.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะทำสัตย์สาบาน เพื่อให้พระราชาทรงเชื่อต่อไป
จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าถูกคุมขังอยู่ในกระโปรงเกือบจะ
ถึงความตาย จักไม่รู้จักอุปการคุณที่พระองค์ทรงกระ-
ทำแล้วเช่นนั้น ก็ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าจงหมกไหม้อยู่
ในนรก อันแสนร้ายกาจ อย่าได้รับความสำราญกาย
สักหน่อยหนึ่งเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจติ แปลว่า จงหมกไหม้. บทว่า
กมุมกตํ ความว่า นาคราชกราบทูลว่า หากข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักอุปการคุณ
ที่บุคคลทำแล้ว เช่นพระองค์อย่างนี้ ขอข้าพระพุทธเจ้า จงมีอันเป็นเห็น
ปานนี้เถิด.

ลำดับนั้น พระราชาทรงเชื่อด้อยคำของพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงชมเชย
จึงตรัสพระคาถา ความว่า

คำปฏิญาณของเธอนั้น จงเป็นคำสัตย์จริง เธอ
อย่าได้มีความโกรธ อย่าผูกโกรธไว้ อนึ่ง ขอสุบรรณ
ทั้งหลายจงละเว้นนาคสกุลของท่านทั้งหมด เหมือน
ผู้เว้นไฟในฤดูร้อนฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตวเมส โหตุ ความว่า สัจจปฏิญาณ
ของเธอนั้น จงเป็นวาจาสัตย์เที่ยงตรงเถิด. บทว่า คิมหาสุ วิวชยนตุ
ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเมื่อไม่ปรารถนาความร้อนในฤดูคิมหันต์ ย่อมเว้น
ห่างกองไฟอันลุกโพลงอยู่ฉนั้นใด ขอสุบรรณทั้งหลาย จงเว้นว่างหลีกห่างไป
เสียให้ไกลฉนั้น.

แม้พระมหาสัตว์เจ้า เมื่อจะชมเชยพระราชินี จึงกล่าวคาถานอกนี้
ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์
ทรงเอ็นดูนาคสกุล เหมือนมารดาผู้เอ็นดูบุตรคนเดียว
ผู้เป็นสุดที่รักฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากับ นาคสกุลจะขอ
กระทำเวรยาวฎีกกรรม อย่างโอรพารแต่พระองค์.

พระราชาทรงสดับคำของนาคราชแล้ว มีพระประสงค์จะเสด็จไป
นาคพิภพ เมื่อจะตรัสสั่งให้ทำการเตรียมพลเสนาที่จะเสด็จไป จึง
ตรัสพระคาถา ความว่า

เจ้าพนักงานรถ จงเตรียมราชรถอันงามวิจิตร
จงเทียมอัสตรอันเกิดในกัมโพชกรัฐ ซึ่งฝึกหัดอย่างดี
แล้ว และเจ้าพนักงานช่างจงผูกช้างตัวประเสริฐทั้ง
หลาย ให้นำไปด้วยสุวรรณหัตถากรณ์ เราจะไปดู
นิเวศน์แห่งท้าวนาคราช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺโพชเก อสุตฺตเร สฺสทฺตเต
ความว่า จงเทียมอัสวพาซี อันเกิดในกัมโพชกรัฐ์ ที่ได้รับการฝึกหัดอย่างดี.
กาลานอกนี้ต่อไป เป็นพระคาถาอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในกาล
เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ความว่า

พนักงานเฝ้า ตะโพน บัณเฑาะว์ และแตรสังข์

**ของพระเจ้าอุคคเสนราช มาพร้อมหน้ากัน พระราชา
ทรงแวดล้อมด้วยสนมณารี เสด็จไปในท่ามกลางหมู่
สนมณารีงามสง่ายิ่งนัก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุ โสภมาโน ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระเจ้าพาราณสี แวดล้อมด้วยเหล่าสนมณารีหมื่นหกพันนาง เป็น
บริวาร เสด็จไปสู่สำนักพิภพ แต่พระนครพาราณสีท่ามกลางหมู่สนมณารีนั้น
เสด็จดำเนินไปงดงามยิ่งนัก.

ในกาลเมื่อพระเจ้าพาราณสี เสด็จออกจากพระนครไป พระมหา-
สัตว์เจ้า ทรงบันดาลนาคพิภพให้ปรากฏมีกำแพงแก้ว ๗ ประการ และประตู
ป้อมคู หอรบ แล้วนิรมิตบรรดาที่จะเสด็จไปยังนาคพิภพ ให้ประดับตกแต่ง
ด้วยเครื่องประดับงดงาม ด้วยอานุภาพของตน. พระราชาพร้อมด้วยราชบริวาร
เสด็จเข้าไปยังนาคพิภพโดยมรรคานั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิภาคและ
ปราสาทราชวัง นำรื่นเริง บันเทิงพระทัย.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

**พระเจ้ากรุงกาสีวัฒนราช ได้ทอดพระเนตรเห็น
ภูมิภาคอันงาม วิจิตรลาดแล้วด้วยทรายทอง ทั้งสุวรรณ
ปราสาทก็ปลูลาดไปด้วยแผ่นกระดานแก้วไพฑูรย์ พระ-**

องค์เสด็จเข้าไปสู่นิเวศน์ ของจัมเปยยนาคราชมีรัศมี
โอภาสดังแสงอาทิตย์แรกอุทัย รุ่งเรืองไปด้วยรัศมี
ประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ.

พระเจ้ากาสิกราช ทรงทอดพระเนตรจนทั่ว
นิเวศน์ ของจัมเปยยนาคราช อันดารดาษไปด้วย
พฤษชาตินานาชนิด หอมฟุ้งขจรไป ด้วยทิพยสุคนธ์
อบอวลล้วนวิเศษ.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราช เสด็จเข้าไปในนิเวศน์ของ
ท้าวจัมเปยยนาคราช เหล่าทิพยดนตรี ก็ประโคมขับ
บรรเลง ทั้งนางนาคกัญญาทั้งหลายก็ฟ้อนรำ ขับร้อง.

พระเจ้ากาสิกราช เสด็จขึ้นนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่
นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัย ประทับนั่ง
ณ พระสุวรรณแท่นทอง อันมีพนักไต้ทาด้วยแก่น-
จันทน์ทิพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวณฺณจิตฺตํ ความว่า ลาดแล้วด้วย
ทรายทอง. บทว่า พุยมุหํ ความว่า สุนาคพิภพอันประดับตกแต่งแล้ว.
บทว่า จมฺเปยฺยสุต ความว่า เสด็จไปยังนาคพิภพอันประดับแล้ว ทรง
พระราชดำเนินเข้าสู่นิเวศน์ ของจัมเปยยนาคราช. บทว่า กัสมฺวิขุชฺฐปภสฺสรํ
ความว่า รุ่งเรืองไปด้วยรัศมีประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ. บทว่า นานาคนฺธ-
สมิริตํ ความว่า หอมฟุ้งขจรไปด้วยทิพยสุคนธ์มีอย่างต่าง ๆ. บทว่า จริตฺ
คณฺเณ ความว่า สุนิเวศน์นั้นอันนางนาคกัญญา ตามเสด็จไปพร้อมหน้า.
บทว่า จนฺทนสาริตฺตเต ความว่า ไต้ทาแล้วด้วยแก่นจันทน์อันเป็นทิพย์.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราช ประทับนั่งบนบัลลังก์แล้ว พนักงานชาว
เครื่องวิเศษ ก็เชิญเครื่องทิพย์อันสมบูรณ์ด้วยรสโอชานานาประการ น้อมเข้า
ไปถวาย และเชิญไปเลี้ยงดูเหล่าสนมมารีหมื่นหกพันนาง พร้อมทั้งราชบริพาร
ที่เหลือ. พระเจ้าพาราณสี พร้อมด้วยราชบริพาร ทรงเสวยข้าวน้ำอันเป็น
ทิพย์เป็นต้น เพลิดเพลินเจริญใจด้วยทิพย์กามคุณ และประทับ ณ สุขไสยาสน์
ประมาณได้เจ็ดวัน ทรงสรรเสริญอุตริยศของพระมหาสัตว์ แล้วตรัสถามว่า
ดูก่อนท่านนาคราช ก็เพราะเหตุไรหรือ ท่านจึงละสมบัติเห็นปานนี้ ไปนอน
อยู่รักษาอุโบสถศีล ณ จอมปลวกในมนุษยโลก ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าก็ทูลเล่า
ถวายให้ทรงทราบ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากาสิกราชนั้น ครั้นเสวยสมบัติ และ
ทรงรื่นรมย์ประทับอยู่ ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้ตรัส
ถามจัมเปยยนาคราชว่า วิมานอันประเสริฐของท่าน
เหล่านี้ มีรัศมีดังพระอาทิตย์ งามผุดผาด วิมานเช่นนี้
ไม่มีในมนุษยโลก ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญ
ตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

นางนาคกัญญาเหล่านั้น สวมใส่กำไลทองนุ่งห่ม
เรียบร้อย มีนิ้วมือกลมกลึง ฝ่ามือฝ่าเท้าแดงงามยิ่งนัก
ผิวพรรณงดงามไม่ทรามเลย พวกนั้นยกทิพย์ปานะถวาย
ให้พระองค์ทรงเสวย สนมมารีเช่นนี้จะมีอยู่ในมนุษย-
โลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบ-
ธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

อนึ่ง มหานทีอันชุ่มชื้น คายดินไปด้วยปลา มี
เกล็ดหนานานาชนิด มีอาทาสกุกบัณเฑาะว์ร้องไพเราะ
จับใจ ทั้งทำขึ้นลงนทีธารก็ราบรื่นเป็นอันดี แม่น้ำ
เช่นนั้นจะได้มีอยู่ในมนุษย์โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยา-
นาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

ฝูงนกกระเรียน ฝูงนกยูง ฝูงหงส์ และฝูงนก
ดุเหว่าทิพย์ ร่ำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างก็โผบินบิน
จับอยู่บนต้นไม้ ทิพยสุกฏาเช่นนี้ จะได้มีในมนุษย์-
โลกก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบธรรม
เพื่อประโยชน์อะไร.

ต้นมะม่วง ต้นตาล ทั้งข้างน้ำ อ้อยข้างและ
ต้นชมพู ต้นจูนและแคฝอย ผลิตดอกออกผลเป็น
พวง ๆ ทิพยรุกขชาติเช่นนี้ จะได้มีอยู่ ในมนุษย์โลก
ก็หาไม่ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญตบะเพื่อ
ประโยชน์อะไร.

อนึ่ง ทิพยสุคนธ์รอบ ๆ สระโบกขรณีเหล่านี้
หอมฟุ้งอยู่เป็นนิตย์ ทิพยสุคนธ์เช่นนี้ จะมีอยู่ใน
มนุษย์โลกก็หาไม่ได้ ดูก่อนพระยานาคราช ท่านบำเพ็ญ
ตบธรรมเพื่อประโยชน์อะไร.

(จัมเปยนาคราช ทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
ประชาชน ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมเพราะ

เหตุแห่งบุตร ทรัพย์ หรือแม่เพราะเหตุแห่งอายุก็หาไม่

แต่เพราะข้าพระพุทธเจ้า ปรารถนากำเนิดมนุษย์ ฉะนั้น

จึงได้บากบั่นมุ่งมั่นบำเพ็ญสมณธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตา พระราชาตรัสหมายถึงนางนาคกัญญา
หมื่นหกพันนางเหล่านั้น. บทว่า **กมุทกาชूरุชรา** แปลว่า สวมใส่อาภรณ์
อันล้วนด้วยทอง. บทว่า **วฏฏญฺจุลิตี** แปลว่า มีองคูลิกลมเช่นกันหน่อแก้ว-
ประพาฬ. บทว่า **ตมฺพตลุปฺปนฺนา** ความว่า ประกอบไปด้วยฝ่ามือและ
ฝ่าเท้า แดงดงามยิ่งนัก. บทว่า **ปาเยนฺตึ** ความว่า พากันยกทิพยปานะ
ประคองเข้าถวาย ให้พระองค์ทรงเสวย. บทว่า **ปฺลฺลฺลฺมมจฺจนา** ความว่า
ประกอบไปด้วยปลานานาชนิด ที่มีเกล็ดหนา. บทว่า **อาทาสตฺกฺนฺตาทิสฺสทา**
ความว่า มีนกเงือกรำร้องอยู่อิงมี. บทว่า **สุตฺตึตฺตา** ความว่า มีท่าขึ้นลง
ราบรื่นเรียบร้อย. บทว่า **ทิวียา จ หัสสา** ได้แก่ ฝูงหงส์ทิพย์. บทว่า
ตมฺปตฺนฺตึ ความว่า รำร้องเสียงไพเราะจับใจ ต่างโผผินบินจากต้นโน้น
มาต้นนี้.

บทว่า **ทิวียา คฺนฺชฺธา** ความว่า อนึ่ง ทิพยสุคนธ์ทั้งหลาย ย่อม
ฟุ้งตกลงไปไม่ขาดสาย ในสระโบกขรณีทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า **อภิปตฺตฺยาโน**
ความว่า ปรารถนาซึ่งกำเนิดมนุษย์เที่ยวไป. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า ด้วย
เหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงบากบั่น คือประคองความเพียร กระทำตบะคือ
บำเพ็ญอุโบสถศีล ได้แก่ เข้าอยู่รักษาอุโบสถ.

เมื่อพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาเมื่อจะทรงทำการ
ชมเชย จึงตรัสพระคาถาความว่า

ท่านมีดวงเนตรแดง มีรัศมีส่องแสงสว่าง

ประดับตกแต่งแล้ว ปลงเกศาและมัสสุแล้ว ประพรม
ด้วยจุกุณจันท์แดง ฉายแสงไปทั่วทิศ ดังคนสรรพ-
ราชจะนั้น ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยเทวฤทธิ์ มีอานุภาพ
มาก เปรียบพร้อมไปด้วยสรรพกามารมณ์ ดูก่อนท่าน
นาคราช เราขอถามเพื่อความนี้กะท่าน มนุษย์โลก
ประเสริฐกว่านาคพิภพด้วยเหตุไร.

ลำดับนั้น พระยานาคราช เมื่อจะกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึง
กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน เว้นมนุษย์-
โลกเสียแล้ว ความบริสุทธิ์ หรือความตำรวมย่อมนิไม่มี
เลย ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรม ด้วยตั้งใจว่า
เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักทำที่สุดแห่งชาติและ
มรณะได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุทธิ วา ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า
เว้นจากมนุษย์โลกแล้ว ความบริสุทธิ์ก็กล่าวคืออมตฤพานก็ดี ความตำรวม
ระวังในศีลก็ดี ไม่มีเลย. บทว่า อนุตฺ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้ากระทำตบะ
ด้วยคิดว่า เราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งชาติและมรณะได้.
พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสพระคาถาความว่า

ชนเหล่าใด มีปัญญาเป็นพหูสูต ตรึกตรอง
เหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว
ดูก่อนพระยานาคราช เราได้เห็นนางนาคกัญญา
ทั้งหลายของท่านและตัวท่านแล้ว จักทำบุญให้มาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาริโย จ ความว่า พระราชาตรัสว่า
เราเห็นนางนาคกัณฐาทั้งหลายเหล่านั้น ของท่านและตัวท่านแล้ว จักกระทำบุญ
เป็นอันมาก.

ลำดับนั้น พระยานาคราชกราบทูลพระราชาว่า

ชนเหล่าใด มีปัญญาเป็นพหูสูต ตรึกตรอง
เหตุการณ์ถี่ถ้วนมาก ชนเหล่านั้นควรคบหาแท้ทีเดียว
ข้าแต่พระมหาราชฯ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
นางนาคกัณฐา และตัวข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ของ
บำเพ็ญบุญให้มากเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กโรหิ ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
พระองค์พึงกระทำ (บุญกุศลให้มาก ๆ เถิด).

ครั้นพระมหาสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าอุคคเสนะ ทรงมีพระ
ประสงค์จะเสด็จกลับไปยังมนุษยโลก จึงตรัสอำลาว่า คุณก่อนท่านนาคราช
เรามาอยู่ก็เป็นเวลานาน จำจักต้องลากลับไปยังมนุษยโลก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงทูลท้าวเธอว่า ขอเดชะ พระมหาราชเจ้า
ถ้าเช่นนั้นพระองค์โปรดเลือกถือเอาทรัพย์สมบัติไปตามพระประสงค์เถิด เมื่อ
จะทรงแสดงทรัพย์สมบัติ จึงกราบทูลว่า

กองเงินและกองทอง ของข้าพระพุทธเจ้านี้มาก
มาย สูงประมาณเท่าต้นตาล พระองค์จงตรัสสั่งให้
พวกราชบุรุษนี้ไปจากนาคพิภพนี้ แล้วจงตรัสสั่งให้
สร้างพระราชวังด้วยทองคำ ให้สร้างกำแพงด้วยเงิน
เถิด.

นี่กองแก้วมุกดา อันเจือปนด้วยแก้วไพฑูรย์

ห้าพันเล่มเกวียน พระองค์จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษขนไป

จากนาคพิภพนี้ แล้วให้ลาดลง ณ ภูมิภาคภายใน

พระราชฐาน ภูมิภาคภายในพระราชฐานก็จักสะอาด

ปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี ขอเดชะพระองค์

ผู้เป็นราชอันประเสริฐ ผู้ทรงพระปรีชาอันล้ำเลิศ

ขอพระองค์โปรดเสวยราชสมบัติ ครอบครองพระ-

นครพาราณสี อันมั่งคั่งสมบูรณ์ สว่างามล้ำเลิศ ดุจ

ทิพย์วิมานเห็นปานฉะนี้เถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราตี ความว่า กองเงินกองทองประมาณ

ชั่วลำตาล มีอยู่ในที่นั้น ๆ. บทว่า โสวณฺณฆฺรานิ ได้แก่ พระราชวังทอง.

บทว่า นิกุกกฺกมา ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภูมิภาคภายในพระราชฐาน

ก็จักสะอาดปราศจากเปลือกตมและละอองธุลี. บทว่า เอตาทิสฺส ความว่า

(ครอบครองพระนครพาราณสี) อันมีกำแพงล้อมไปด้วยทองและเงิน มีภูมิภาค

ลาดแล้วด้วยแก้วมุกดา และแก้วไพฑูรย์ เห็นปานฉะนี้. บทว่า ฝิตฺต ความว่า

ขอพระองค์จงทรงอยู่ครอบครองพระนครพาราณสี อันมั่งคั่งแพร่หลายฉะนี้.

บทว่า อโนมปยุถา ความว่า มีพระปัญญาอันไม่ทรมาน

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์แล้วก็ทรงรับไว้. พระ-

มหาสัตว์จึงให้พนักงานเฝ้า เทียวตีกลองประกาศว่า ราชบุรุษทั้งปวงจงพากัน

ขนเอาทรัพย์สมบัติ มีเงินทองเป็นต้นไปตามปรารถนาเถิด แล้วเอาเกวียน

หลายร้อยเล่มบรรทุกทรัพย์สมบัติ ส่งถวายพระราชชา. พระราชาเสด็จออกจาก

นาคพิภพ กลับไปสู่พระนครพาราณสี ด้วยศบบริวารเป็นอันมาก. เล่ากันว่า

นับแต่นั้นมา พื้นชมพูทวีปจึงเกิดมีเงินมีทองขึ้น.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า
ไปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติแล้ว อยู่รักษาอุโบสถศีล ด้วยอาการ
อย่างนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า หมอองูในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต
ในบัดนี้ นางนาคกัญญาสุมนาเทวี ได้มาเป็นราหุลมารดา พระเจ้าอุคคเสนราช
ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนจัมเปยยนาคราช ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจัมเปยยชาดก

๑๑. มหาปโลภนชาดก

ว่าด้วยหญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์

[๒๒๐๘] เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก จูติจากพรหม-
โลกแล้ว มาเกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิ ผู้ทรง
ดำรงอยู่ในราชสมบัติ อันเปรียบพร้อมด้วยสรรพกาม.

ความใคร่ก็ดี ความสำคัญในกามก็ดี ไม่มีใน
พรหมโลกเลย พระราชกุมารนั้น จึงทรงรังเกียจกาม
ทั้งหลาย ด้วยฉานสัญญาอันบังเกิดในพรหมโลก
นั่นเอง.

พระราชบิดา ตรัสสั่งให้สร้างฉานาคารไว้ใน
ภายในพระราชฐาน สำหรับพระราชกุมารนั้นทรง
หลีกเร้น บำเพ็ญฉานในอาคารนั้น เพียงพระองค์เดียว.

พระเจ้ากาสิกราช ทรงอัดอั้นตันพระทัย ด้วย
ความเศร้าโศกถึงพระโอรส ทรงปริเทวนาการว่า
โอรสคนเดียวของเรานี้ ไม่นินดีเสวยกามารมณ์เสียเลย.

อุบายในข้อนี้ มีอยู่อย่างไรหนอ ผู้ใดฟังประเล้า
ประโลมโอรสของเรา ให้เชอปรารถนากามได้ หรือว่า
ผู้ใดใครเล่าจะรู้เหตุที่จะให้โอรสของเราพัวพันในกาม
ได้.

[๒๒๐๕] ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีกุมารีคน
หนึ่ง มีฉวีวรรณงดงาม รูปสวย ฉลาดในการฟ้อนรำ
ขับร้อง และชำนาญในการดีดสีตีเป่า นางเข้าไปใน
พระราชฐานนั้นแล้ว กราบทูลความนี้กะพระราชราชาว่า
เกล้ากระหม่อมฉันนี้แล จะฟังประเล้าประโลมพระราช
กุมารนั้นได้ ถ้าหากพระราชกุมารนั้น จักได้เป็น
พระภักดาของกระหม่อมฉัน.

[๒๒๑๐] พระราชาจึงตรัสกะนางกุมารีกา ผู้
กล่าวยืนยันเช่นนั้นว่า เธอจงประเล้าประโลมลูกของ
เรา ลูกของเราจักเป็นสามีของเจ้า.

[๒๒๑๑] นางกุมารีนั้น เข้าไปในพระราชฐาน
แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาไพเราะจับจิตจับใจ ยั่วยวน
ชวนให้รักใคร่ เปลี่ยนแปลงขับล่านำ ประกอบไป
ด้วยกามารมณ์มากมายหลายอย่าง.

[๒๒๑๒] กามฉันทะ บังเกิดแก่พระราชกุมาร
นั้น เพราะได้ทรงสดับเสียงของนางกุมารี ผู้จับกล่อม
อยู่ พระราชกุมารจึงตรัสถามคนใกล้เคียงว่า โอ!
นั่นเสียงใคร หรือใครมาขับร้องเสียงสูงต่ำ ไพเราะ
จับใจ น่ารักนักหนา ไพเราะหูเรานัก.

[๒๒๑๓] (พวกพระพี่เลี้ยงจึงกราบทูลว่า) ขอเดชะ
เสียงนี้น่ายินดี น่าสนุกสนานมิใช่น้อย ถ้าพระองค์
พึงบริโภคมกคุณไซ้ กามทั้งหลายจะพึงเป็นที่
โปรดปรานพระทัยของพระองค์อย่างยิ่ง.

[๒๒๑๔] (พระราชกุมารรับสั่งว่า) เชิญมาภาย
ในนี้ จงมาขับร้องใกล้ ๆ เรา เลื่อนเข้ามาขับร้อง
ใกล้ตำหนักเรา จงจับกล่อมใกล้ที่บรรทมของเรา.

[๒๒๑๕] นางกุมารีนั้น เข้าไปจับกล่อมภาย
นอกฝาห้องบรรทม แล้วเลื่อนเข้าไป ณ ตำหนัก
ฉานาคารโดยลำดับ จนผูกพระราชกุมารไว้ได้
เหมือนนายหัตถาจารย์จับขศสารปามัดไว้ ฉะนั้น.

[๒๒๑๖] เพราะรู้กามรสโลกีย์แห่งนางกุมารีนั้น
พระราชกุมารจึงเกิดความปรารถนาเป็นอธรรมว่า เรา
เท่านั้นพึงได้บริโภคมก อย่าได้มีบุรุษอื่นเลย ต่อแต่
นั้น พระราชกุมารทรงถือดาบเล่มหนึ่งแล้ว เสด็จไป
เพื่อจะฆ่าบุรุษทั้งหลายเสีย ด้วยทรงดำริว่า เราจัก
บริโภคมกแต่ผู้เดียว อย่าพึงมีบุรุษอื่นอยู่เลย.

[๒๒๑๗] ต่อแต่นั้น ชาวชนบททั้งปวงจึงมา
ประชุมกัน ถวายเรื่องราวร้องทุกข์ว่า ข้าแต่พระ-

มหาราชา พระโอรสของพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียน
ผู้หาโทษมิได้ พระเจ้าข้า.

[๒๒๑๘] พระเจ้ากาตีบรมกษัตริย์ ทรงเนรเทศ
พระราชกุมารออกไปจากรัฐสีมาของพระองค์แล้ว มี
พระราชโองการว่า อาณาเขตของเรามีอยู่เพียงใด
เจ้าอย่าอยู่ในอาณาเขตของเราเพียงนั้น เป็นอันขาด.

[๒๒๑๙] ครั้งนั้น พระราชกุมารทรงพาพระ-
ชายาไป จนบรรลุถึงสมุทรนทีแห่งหนึ่ง ทรงสร้าง
บรรณศาลาแล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่ป่า เพื่อแสวงหา
ผลาผล.

[๒๒๒๐] ครั้งนั้น มีฤษีคนหนึ่ง มาถึงบรรณ
ศาลานั้น โดยทางเบื้องบนสมุทร เข้าไปยังศาลาของ
พระราชกุมาร ในเวลาที่นางกุมารีจัดแจงอาหารไว้แล้ว.

[๒๒๒๑] ชายาของพระราชกุมาร ประเล้า
ประโลมพระฤษีนั้น ดูเถิด กรรมที่นางกุมารีทำนั้น
หยาบช้าเพียงไร ฤษีนั้นเคลื่อนจากพรหมจรรย์ ล้อม
จากฤทธิ.

[๒๒๒๒] ฝ่ายพระราชโอรสแสวงหาผลาผล
ในป่าได้จำนวนมากแล้ว ครั้นถึงเวลาเย็น จึงไล่หาบ
ชนเข้าไปสู่อาศรม.

[๒๒๒๓] ฝ่ายพระฤษี พอเห็นขัตติยราชกุมาร
จึงรีบเข้าไปยังฝั่งสมุทร ด้วยตั้งใจว่า เราจักไปทาง
เวหาส แต่ต้องจมลงในมหรณพนั่นเอง.

[๒๒๒๔] ฝ่ายขัตติยราชกุมาร ได้ทอดพระเนตร
เห็นพระฤๅษีจมลงไปในมหรณพ จึงได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ ด้วยความอนุเคราะห์ต่อพระฤๅษีนั้น ความว่า

[๒๒๒๕] ตัวท่านเองมาด้วยฤทธิ บนน้ำอันไม่
แตกแยก ครั้นถึงความระคนด้วยสตรีแล้ว ต้องจมลง
ในมหรณพ ธรรมดาสตรีมีปกติหมุนเวียน มีมายา
มาก มักทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักรตให้
จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล
สตรีทั้งหลาย มีวาจาไพเราะ เจริจานุ่มนวล ถมไม่รู้
จักเต็ม เหมือนกับบนิธาร ย่อมยังนักรตให้จมลง
ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังเวณเสียให้ห่างไกล สตรี
ทั้งหลายย่อมเข้าไปช่องเสพบุรุษใด ด้วยความพอใจ
หรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อมพลันตามเผาผลาญบุรุษนั้น
เหมือนไฟป่าเผาสถานที่ตนเอง ฉะนั้น.

[๒๒๒๖] ความเบื่อหน่ายได้เกิดมีแก่ฤๅษี เพราะ
ได้ฟังถ้อยคำของขัตติยราชกุมาร ฤๅษีนั้นกลับได้ทาง
อันมีมาก่อน แล้วเหาะขึ้นไปยังเวหาส.

[๒๒๒๗] ฝ่ายขัตติยราชกุมารผู้ทรงพระปรีชา
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระฤๅษี กำลังเหาะไปยังเวหาส
จึงได้ความสลดจิต น้อมพระทัยสู่การบรรพชา ต่อ
แต่นั้น ขัตติยราชกุมารก็ทรงบรรพชา ถำรอกาม
ราคะแล้วได้เข้าถึงพรหมโลก.

อรรถกถาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ มาตุคามทำสัตว์ผู้บริสุทธ์ให้เศร้าหมอง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า พุรหมฺโลกา จิวฺวาน ดังนี้.

เรื่องปัจจุบัน ข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลัง. ก็ในชาดกนี้ พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามนี้ ย่อมกระทำสัตว์ผู้บริสุทธ์ให้เศร้าหมองได้ ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตริตดังต่อไปนี้

เรื่องอดีตนิทาน บัณฑิตพึงให้พิสดารตามนัยที่กล่าวแล้ว ในจุลล-
ปโลกนชาดก ในอดีต. ก็ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์เจ้า จูติจากพรหมโลก มาบัง
เกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ทรงพระนามว่า อนติคันธกุมาร.
พระกุมารไม่ยอมอยู่ในมือของสตรีเลย. สตรีที่จะให้พระกุมารค้ำน่านมต้อง
แปลงเป็นบุรุษเพศ พระราชกุมารโปรดประทับในฉานาคาร ไม่อยากพบเห็น
สตรีเพศ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๔ คาถา
ความว่า

เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก จูติจากพรหมโลกแล้ว มา
เกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิ ผู้ทรงดำรงอยู่ใน
ราชสมบัติ อันเปรียบพร้อมด้วยสรรพกาม.

ความใคร่ก็ดี ความสำคัญในกามก็ดี ไม่มีใน
พรหมโลกเลย พระราชกุมารนั้นจึงทรงรังเกียจกาม

ทั้งหลาย ด้วยฉันทสัญญาอันบังเกิดในพรหมโลกนั้น
เอง.

พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างฉานาคารไว้ภายใน
พระราชฐาน สำหรับพระราชกุมารนั้นทรงหลีกเร้น
บำเพ็ญฉานในอาคารนั้นเพียงพระองค์เดียว.
พระเจ้ากาสิกราช ทรงอัดอั้นตันพระทัย ด้วย
ความเศร้าโศกถึงพระโอรส ทรงปริเทวนาการว่าโอรส
คนเดียวของเราไม่ยินดีเสวยกามารมณ์เสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุพกามสมิทฺธิสุ ความว่า ก็เทพบุตร
องค์หนึ่ง บังเกิดเป็นพระโอรสของพระราชบิดา ผู้ดำรงอยู่ในราชสมบัติอันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ด้วยสรรพกามารมณ์. บทว่า สุวาสุสุ ความว่า พระราชกุมารนั้น.
บทว่า ตาเยว ความว่า ด้วยฉันทสัญญาอันบังเกิดแล้วในพรหมโลกนั้นเอง.
บทว่า สุมาปีติ ความว่า พระราชบิดาทรงสร้างฉานาคารไว้ที่น่าพึงใจยิ่ง.
บทว่า รหสิ ฌายถ ความว่า พระกุมารหาได้สนพระทัยมองดูมาตุคามไม่.
บทว่า ปริเทเวสิ ความว่า ทรงบ่นพร่ำเพ้อ.

คาถาที่ ๕ เป็นคาถาแสดงความปริเทวนาการของพระราชบิดา ความว่า

อุบายในข้อนี้มีอยู่อย่างไรหนอ ผู้ใดพึงประเล้า-
ประโลมโอรสของเรา ให้เธอปรารถนากามได้ หรือว่า
ผู้ใดใครเล่าจะรู้เหตุที่จะให้โอรสของเราพัวพันในกาม
ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นุ โขตุถ อุปาโย โส ความว่า
ในเรื่องนี้ จะมีอุบายให้โอรสของเราเสวยกามสมมติได้อย่างไรหนอ. ปาฐะว่า

โก นุโฆ อธิฐปาโย โส อุบายในข้อนี้ มีอยู่อย่างไรหนอ ดังนี้ก็มี แต่ใน
อรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า โก นุโฆ ตํ อุปลวสิตุวา อุปลापनकरणं
ชานาติ ความว่า ใครเล่าหนอที่จะเข้าไปรู้เหตุที่ทำให้ลูกของเราเข้าไปพัวพัน
อยู่ในกามได้. บทว่า โก วา ชานาติ กิญจนं ความว่า หรือว่าใครจะ
รู้เหตุให้โอรสของเรานี้หมกมุ่นในกามได้.

เบื้องหน้าต่อไปนี้เป็นอภิธรรมพุทธคาถาอันพระศาสดาตรัสไว้ พระ-
คาถากึ่ง ความว่า

ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีกุมาริคนหนึ่ง มี
ฉวีวรรณงดงาม รูปสวย ฉลาดในการพ้อนรำขบร้อง
และชำนาญในการดีดสีตีเป่า นางเข้าไปในพระราช-
ฐานนั้นแล้ว กราบทูลความนี้กะพระราชชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหุ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
ภายในพระราชฐานนั่นเอง มีครุณกุมารินางหนึ่ง ในจำนวนจุพนาภูณารีทั้งหลาย.
บทว่า ปทกฺขิณา ความว่า ได้รับการฝึกจนชำนาญ.

นางกุมาริกา กล่าวคาถากึ่งคาถาทูลพระราชชา ความว่า

เกล้ากระหม่อมฉันนี้แล จะพึงประเล้าประโลม
พระราชกุมารนั้นได้ ถ้าหากพระราชกุมารนั้น จักได้
เป็นพระภักศดาของกระหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเจ ภตุตา ความว่า ถ้าพระราชกุมารนั้น
จักเป็นพระภักศดาของหม่อมฉัน.

พระราชชาจึงตรัสกะนางกุมาริกา ผู้กล่าวยืนยัน
เช่นนั้นว่า เธอจงประเล้าประโลมลูกของเรา ลูกของ
เราจักเป็นสามีของเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตว ภตฺตา** ความว่า โอรสของเรานี้
จักเป็นสามีของเจ้า และตัวเจ้าก็จักได้เป็นอัครมเหสีแห่งโอรสของเราทีเดียว
ไปเถิด เจ้าจงประเล้าประโลมต่อพระโอรส ให้ทราบซึ่งกามรส.

ครั้นพระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงส่งนางกุมาริกานั้นไปมอบแก่ชาว
พนักงาน ผู้อภิบาลบำรุงพระกุมาร โดยพระราชโองการว่า เจ้าพนักงาน
ผู้อภิบาลทั้งหลาย จงเปิดโอกาสแก่นางกุมาริกานี้เถิด. ในเวลาใกล้รุ่ง นาง
กุมาริกาถือพิณไปยืนอยู่ภายนอกใกล้ห้องบรรทมของพระกุมาร แล้วเอาปลาย
เล็บขีดพิณ ขับกล่อมคลอไปด้วยเสียงอันไพเราะ ประโลมต่อพระกุมารนั้น

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัส (พระคาถา
ทั้งหลาย) ความว่า

นางกุมาริกานั้น ได้เข้าไปภายในพระราชฐานแล้ว
จึงกล่าวเป็นคาถาไพเราะ จับจิตใจ ยั่วยวนชวนให้
รักใคร่ เปลี่ยนแปลงขับล่านำ ประกอบไปด้วยกาม-
รมณ์ มากมายหลายอย่าง.

กามฉันทะบังเกิดแก่พระราชกุมารนั้น เพราะได้
ทรงสดับเสียงของนางกุมารี ผู้ขับกล่อมอยู่ พระราช-
กุมารจึงตรัสถามคนที่อยู่ใกล้เคียงว่า โอ ! นั้นเสียงใคร
หรือใครมาขับร้องเสียงสูงต่ำไพเราะจับใจ น่ารักนัก-
หนา ไพเราะหูของเรานัก.

(พวกพระพี่เลี้ยงจึงกราบทูลว่า) ขอเดชะ เสียงนี้
นำยินดี นำสนุกสนานมิใช่น้อย ถ้าพระองค์พึงบริโภค
กามคุณไซ้ กามทั้งหลายจะพึงเป็นที่โปรดปรานพอ-
พระทัยของพระองค์อย่างยิ่ง.

(พระราชกุมารรับสั่งว่า) เชิญมาภายในนี้ จงมา
จับร้องไถ่ ๆ เรา เลื่อนเข้ามาจับไถ่ตำหนักของเรา
จงจับกลุ่มไถ่ที่บรรทมของเรา.

นางกุมารีนั้น เข้าไปจับกลุ่มภายนอกฝาห้อง
บรรทม แล้วเลื่อนเข้าไป ณ ตำหนักฉานาคารโดย
ลำดับ จนผูกพระราชกุมารไว้ได้ เหมือนนายหัตถา-
จารย์ จับขสarpa มัดไว้ฉะนั้น.

เพราะรู้กามรสโลกีย์แห่งนางกุมารีนั้น พระราช
กุมารจึงเกิดความปรารถนาเป็นอธรรมว่า เราเท่านั้น
พึงได้บริโศกคาม อย่าให้มีบุรุษอื่นเลย ต่อแต่นั้น
พระราชกุมารทรงถือดาบเล่มหนึ่งแล้ว เสด็จไปเพื่อจะ
ฆ่าบุรุษทั้งหลายเสีย ด้วยทรงดำริว่า เราจักบริโศกคาม
แต่เพียงผู้เดียว อย่าพึงมีบุรุษอื่นอยู่เลย.

ต่อแต่นั้น ชาวชนบททั้งปวงจึงมาประชุมกัน
ถวายเป็นเรื่องราวร้องทุกข์ว่า ข้าแต่พระมหाराชา พระ
ราชโอรสของพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียนผู้หาโทษมิได้
พระเจ้าข้า.

พระเจ้ากาสิบรมกษัตริย์ ทรงเนรเทศพระราช
กุมารออกไปจากรัฐสีมาของพระองค์แล้ว มีพระราช
โองการว่า อาณาเขตของเรามีอยู่เพียงใด เจ้าอย่าอยู่
ในอาณาเขตของเราเพียงนั้นเป็นอันขาด.

ครั้งนั้น พระราชกุมารทรงพาพระชายาไปจน
บรรลุถึงสมุทรนทีแห่งหนึ่ง ทรงสร้างบรรณศาลา
แล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่ป่า เพื่อแสวงหาผล.

ครั้งนั้น มีฤๅษีคนหนึ่ง มาถึงบรรณศาลานั้น
โดยทางเบื้องบนสมุทร เข้าไปยังบรรณศาลาของพระ-
ราชกุมาร ในเวลาที่นางกุมาร จัดแจงภัตตาหารไว้แล้ว.

ชายาของพระราชกุมาร ประเล้าประโลมฤๅษีนั้น
ดูเถิด กรรมที่นางกุมาริทำนั้นหยาบช้าเพียงไร ฤๅษี
นั้นเคลื่อนจากพรหมจรรย์เสื่อมจากฤทธิ.

ฝ่ายพระราชโอรสแสวงหามูลผลาผลในป่าได้
จำนวนมากแล้ว ครั้นถึงเวลาเย็น จึงใส่หีบขนเข้าไป
สู่อาศรม.

ฝ่ายพระฤๅษีพอเห็นพระขัตติยราชกุมาร จึงรีบ
เข้าไปยังฝั่งสมุทร ด้วยตั้งใจว่า เราจักไปทางเวหาส
แต่ต้องจมลงในมหรณพนั่นเอง.

ฝ่ายขัตติยราชกุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นฤๅษี
จมลงในมหรณพ จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ด้วย
ความอนุเคราะห์ต่อพระฤๅษีนั้นว่า

ตัวท่านเองมาด้วยฤทธิ บนน้ำอันไม่แตกแยก
ครั้นถึงความระคนด้วยสตรีแล้วต้องจมลงในมหรณพ
ธรรมดาสตรีมีปกติหมุนเวียน มีมายามาก มักทำ
พรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักพรตให้จมลง ท่าน
รู้แจ้งฉะนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลาย
มีวาจาไพเราะ เจริญนุมนวล ถมไม่เต็มเหมือนกับ
นทีธาร ย่อมยังนักพรตให้จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว

ฟังแว่นเสียวให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายยอมเข้าไปช่อง-
เสพบุรุษใด ด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อม
พลันตามเผาผลาญบุรุษนั้น เหมือนไฟเผาสถานที่
ตนเองฉะนั้น.

ความเบื่อหน่ายได้เกิดมีแก่ฤๅษี เพราะได้ฟัง
ถ้อยคำของชัตติยราชกุมาร ฤๅษีนั้นกลับได้ทางอันมี
มาก่อน แล้วเหาะขึ้นไปยังเวหาส.

ฝ่ายชัตติยราชกุมารผู้ทรงพระปริชา ได้ทอด-
พระเนตรเห็นพระฤๅษีกำลังเหาะไปยังเวหาส จึงได้
ความสลัดจิต น้อมพระทัยสู่การบรรพชา ต่อแต่นั้น
ชัตติยราชกุมารก็ทรงบรรพชา ดำรงกามราคะแล้ว
ได้เข้าถึงพรหมโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุตปุรี ได้แก่ พระราชฐานอันเป็น
ที่อยู่ของพระกุมาร. บทว่า พหุ ความว่า ให้แปลก ๆ ไปมากอย่าง. บทว่า
กามุปสยหิต์ ความว่า ผลัดเปลี่ยนขับไล่ นำ อันมีใจความกระตุนกามารมณ์.
บทว่า กามจนุทตฺส ความว่า กามฉันทย์บังเกิดขึ้นแก่พระอนิติกันธกุมาร
นั้น. บทว่า ชน ได้แก่ ปริจาริกชนผู้อยู่ใกล้พระองค์. บทว่า อูจฺจาวจ
ได้แก่ เพลงที่มีเสียงสูงและต่ำ. บทว่า ภูณฺเขยฺย ความว่า ถ้าหากพระองค์
ฟังบริโภค (กามคุณ) ไซ้. บทว่า จินฺนุเทยฺย ต์ ความว่า ขึ้นชื่อว่ากาม
ทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงเป็นที่โปรดปรานพอพระทัย ของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง.

พระราชกุมารทรงสดับว่า สมุทฺทา (คลื่นสมุทร) ดังนี้แล้วทรง
นั่งเฉยเสียว. แม้ในวันรุ่งขึ้น นางกุมาริกาที่ขับร้องอยู่อย่างนั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้

พระกุมารก็เกิดมีจิตรักใคร่ เมื่อจะโปรดให้นางกุมาริกานั้นมาเฝ้า จึงตรัสเรียก
ข้าราชการบริพาลทั้งหลายมาแล้วตรัสพระคาถามีคำว่า **อิงฺฆ** (นี่แน่ะเราจะบอกให้)
ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ติโรกฺขทุมฺหิ** ความว่า ภายนอกฝ่าห้องบรรทม. บทว่า
มา **อญฺโฆ** ความว่า ชื่อว่าบุรุษผู้บริโศกคามคนอื่น ไม่ควรมีเลย. บทว่า
หนตุ อูปกฺกมิ ความว่า พระกุมารเสด็จลงไปยืนขวางกลางถนน แล้ว
ปรารถนาจะฆ่าพวกบุรุษเสีย. บทว่า **วิกฺกนฺทีสุ** ความว่า เมื่อบุรุษสอง-สามคน
ถูกพระราชกุมารประหารไปแล้ว ผู้คนทั้งหลายต่างพากันวิ่งหนี หลบเข้าไป
สู่เรือน. พระราชกุมารนั้นไม่พบปะพวกบุรุษทั้งหลาย ก็สงบไปพักหนึ่ง.
ขณะนั้น ชาวพระนครก็พากันมาประชุมที่พระลานหลวง กราบทูลเรื่องราว
แต่พระราชา. บทว่า **ชนฺ เหเจตฺยทุสฺสํ** ความว่า ชาวเมืองกราบทูลกล่าว
โทษว่า พระโอรสของพระองค์ทรงประหารคนผู้ไร้ความผิด ขอได้โปรดให้
ทรงจับพระราชโอรสนั้น. พระราชาตรัสสั่งให้จับพระกุมารไว้ด้วยอุบาย แล้ว
ตรัสถามทวยนาครว่า ควรลงโทษกุมารนี้อย่างไร? เมื่อทวยนาครกราบทูล
ว่า ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ไม่มีทางอื่น แต่ควรที่พระองค์
จะทรงเนรเทศพระกุมารนี้ พร้อมด้วยนางกุมาริกานั้น ไปเสียจากแคว้นแคว้น
พระเจ้าข้า จึงได้ทรงทำตามนั้น.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
มีอาทิว่า **ตญฺจ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปาเหติ** แปลว่า ทรง
เนรเทศแล้ว. บทว่า **น เต วตฺถพฺพ ตาวเท** ความว่า พระราชาอาณาเขต
ของเรามีอยู่เพียงใด เจ้าอย่าอยู่ในอาณาเขตของเราเพียงนั้นเป็นอันขาด. บทว่า
อญฺญา ความว่า เพื่อแสวงหาผลพล ก็เมื่อพระราชกุมารนั้นเสด็จไปป่า

นางกุมาริกาผู้ชายาเฝ้าอาศรมจัดแจงของควรวาและต้ม ซึ่งมีอยู่ในอาศรมนั้น
นั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา คอยดูทางที่ภัสตราจะกลับมา. เมื่อกาลเวลาล่วงไป
อย่างนี้ วันหนึ่ง **อิทธิมันตดาบสองค์หนึ่ง** ซึ่งอาศัยอยู่ที่เกาะกลางสมุทร
ออกจากอาศรมสถาน เดินบนน้ำได้เหมือนเดินบนแผ่นดินแก้วมณี แล้วเหาะขึ้นไป
บนอากาศ เทียวไปศึกษาจรจนบรรลุถึงเบื้องบนบรรณศาลานั้น แลเห็น
ควันไฟจึงคิดว่า ชะรอยในที่นี้จะมีมนุษย์อยู่อาศัย แล้วเลื่อนลอยลงมาที่ประตู
บรรณศาลา. ฝ่ายนางกุมาริกาผู้ชายาของพระกุมาร ครั้นเห็นพระดาบสแล้ว
จึงนิมนต์ให้นั่ง เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ ได้แสดงมายาแห่งสตรีให้เห็น จนได้ประพฤติ
อนาจารร่วมกับพระดาบสนั้น. เมื่อพระศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น
จึงตรัสพระคาถา มีอาทิว่า **อเลตุล** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิติ มาคณฺหิ** ความว่า พระฤาษีได้
เหาะมาแล้ว. บทว่า **สมุทฺทมุปรุปริ** ความว่า โดยทางเบื้องบนสมุทร.
บทว่า **ปสุต ยาว สุทธารุณฺ** ความว่า คุณเกิดภิกษุทั้งหลาย กรรมอันทารุณ
หยาบช้าเพียงไร ที่นางกุมาริกานั้นกระทำแล้ว. บทว่า **สายิ** ได้แก่ ใน
สายัณห์สมัย.

บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า อิทธิมันตดาบสนั้น เมื่อไม่อาจจะละนาง
กุมาริกานั้นไปได้ ก็อยู่ที่บรรณศาลานั้นจนตลอดวัน เห็นพระราชกุมารเสด็จ
มาในเวลาเย็น คิดว่า เราจักหนีไปทางอากาศ จึงกระทำอาการโลดลอยขึ้นไป
ตกจมลงในมหรณพ. บทว่า **อิตี ทิสฺวา** ความว่า พระราชกุมารนั้น
ติดตามไป จึงเห็น (พระฤาษี). บทว่า **อนุกมฺุหฺปาย** ความว่า พระกุมาร
เกิดความเอ็นดูว่า ถ้าพระดาบสนี้จักมาทางพื้นดิน ก็ควรจะหนีเข้าป่าไป

ชะรอยจักมาทางอากาศ เพราะเหตุนี้ แม้จะตกไปในสมุทร ท่านก็ยังทำอาการ เหมือนกับจะเหาะไป แล้วได้ตรัสพระคาถาด้วยความเอ็นดู ต่อพระดาบสนั้น นั้นเอง. ก็เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในตักนิบาตแล้ว ทั้งนี้. บทว่า นิฟูพิโท อหุ ความว่า ความเบื่อน่ายในกามทั้งหลาย เกิดแล้ว. บทว่า โปราณกัม มลฺลํ ได้แก่ ฌานวิเศษอันตนบรรลุแล้วใน กาลก่อน. บทว่า ปพฺพชิตฺวาน ความว่า พระราชากรมทรงพานางกุมารี ไปส่งยังที่อยู่ของมนุษย์ แล้วเสด็จกลับมาบรรพชาเพศเป็นฤาษี อยู่ในราวป่า ทรงสำรอกกามราคะเสียได้ ครั้นสำรอกกามราคะได้แล้ว ได้เป็นผู้มีพรหมโลก เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สัตว์ผู้บริสุทธิตีแล้วทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมองเพราะ อาศัยมาตุคามเป็นเหตุอย่างนี้ แล้วทรงประกาศอริยสัจธรรม แล้วทรงประชุม ชาดก. ในเวลาจบอริยสัจเทศนา ภิกษุผู้กระสันได้บรรลุพระอรหัตผล. ก็ อนัตถิกุมารในครั้งนั้น ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาปโลกนชาดก

๑๒. ปัญจบัณฑิตชาดก

ว่าด้วยความลับอันไม่ควรเปิดเผย

[๒๒๒๘] ท่านทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตทั้ง ๕ คน มาพร้อมกันแล้ว ท่านทั้งหลายจงพิจารณาปัญหานั้น บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรตีเตียน หรือควรสรรเสริญ แก่ใคร.

[๒๒๒๙] ข้าแต่พระจอมภูมิบาล พระองค์จงตรัสเปิดเผยก่อน พระองค์เป็นผู้ชอบเลี้ยงพวกข้าพระองค์ ทรงอดทนต่อกรณียกิจอันหนัก เชิญตรัสก่อน ข้าแต่จอมประชาชน ข้าพระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ ทั้ง ๕ คน จักพิจารณาสิ่งที่พอพระทัย และเหตุที่ชอบพระทัยของพระองค์ แล้วจักกราบทูลในภายหลัง.

[๒๒๓๐] สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรตีเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่ภรรยาผู้มีศีล ไม่ยอมให้บุรุษอื่นลักสัมผัส คล้อยตามอำนาจความพอใจของสามี เป็นที่รักที่พอใจของสามี.

[๒๒๓๑] (เสนกบัณฑิตทูลว่า) บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรตีเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่สหายผู้เป็นที่ระลึกเป็นคติ และเป็นที่ยิ่งของสหาย ผู้ได้รับความทุกข์ลำบากได้.

[๒๒๓๒] (ปุกกุสบัณฑิตทูลว่า) บุคคลควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่พี่น้องซึ่งเป็นพี่ใหญ่ พี่กลาง หรือน้อง ถ้าเขาตั้งอยู่ในศีล มีจิตตั้งมั่น.

[๒๒๓๓] (กามินทบัณฑิตทูลว่า) บิดาควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือความสรรเสริญอันเป็นเนื้อความลับ แก่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุญาตบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา.

[๒๒๓๔] (เทวินทบัณฑิตทูลว่า) ข้าแต่พระจอมประการาชกฐ์ ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์นิกร บุตรควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับ แก่มารดาผู้เลี้ยงดูบุตร ด้วยความพอใจรักใคร่.

[๒๒๓๕] (มโหสถทูลว่า) การปกปิดความลับเอาไว้ในนั้นแหละเป็นความดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญเลย นักปราชญ์พึงอดกลั้น ในเมื่อประโยชน์ยังไม่สำเร็จ เมื่อประโยชน์สำเร็จแล้ว พึงกล่าวตามสบาย.

[๒๒๓๖] ข้าแต่พระราชผู้ประเสริฐ พระองค์ทรงมีพระมนัสวิปริตไปอย่างไรหรือ ข้าแต่พระจอมประชากร หม่อมฉัน ขอฟังพระดำรัสของพระองค์ พระองค์ทรงดำริอย่างไรหรือ จึงทรงโทมนัสข้าแต่สมมติเทพ ความผิดของหม่อมฉันไม่มีเลยหรือ.

[๒๒๓๗] มโหสถจะถูกฆ่าเพราะปัญหา เพราะ
มโหสถผู้มีปัญญาดังแผ่นดินฉันล้างให้มาแล้ว ฉันคิด
ถึงเรื่องนั้นจึงโทมนัส คุก่อนพระเทวี ความผิดของ
เธอไม่มีเลย.

[๒๒๓๘] เข้าไปตั้งแต่หัวค่ำ มาเอาจนบัดนี้
ใจของเจ้ารังเกียจ เพราะได้ฟังอะไรหรือ คุก่อนเจ้า
ผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ใครได้พูดอะไรแก่เจ้า เราจะ
ขอฟังคำของเจ้า เชิญเจ้าบอกแก่เรา.

[๒๒๓๙] มโหสถจะถูกฆ่าเพราะปัญหา ข้าแต่
พระจอมประชากร ในกาลใด พระองค์เสด็จอยู่ใน
ที่ลับ ได้ตรัสความลับกับพระอัครมเหสีเมื่อหัวค่ำ
ความลับของพระองค์นั้นได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาท
ได้ฟังแล้วในกาลนั้น.

[๒๒๔๐] เสนกบัณฑิตได้ทำกรรมอันลามก อัน
ไม่ใช่กรรมของสัตบุรุษ ในสวนไม้รัง อยู่ในที่ลับแล้ว
ได้บอกเรื่องนั้นแก่สหายคนหนึ่ง กรรมอันลามกนั้น
เป็นความลับ อันเสนกบัณฑิตได้เปิดเผยแล้ว ข้า
พระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๑] ข้าแต่พระจอมพระชาวนิกร โรคเรื้อน
เกิดขึ้นแก่ปุ๊กกุสบุรุษของพระองค์ เป็นโรคที่ไม่
สมควรจะใกล้ชิดพระราชา ปุ๊กกุสอยู่ในที่ลับ ได้
แจ้งเรื่องนี้แก่น้องชาย ความลับอันนั้นปุ๊กกุสเปิดเผย
แล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๒] กามินท์นี่ เป็นคนอาพาธ ลามก
ถูกยักษ์ชื่อนรเทพสิงแล้ว อยู่ในที่ลับ ได้แจ้งเรื่องนี้
แก่บุตร ความลับนั้นอันกามินท์ได้เปิดเผยแล้ว
ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๓] ท้าวสักกเทวราช ได้ประธานมณิรัตน์
อินโอรส มีคด ๘ คด แก่พระอัยกาของพระองค์
เดี๋ยวนี้ มณิรัตน์นั้นได้ตกลงมือของเทวินท์แล้ว ก็
เทวินท์อยู่ในที่ลับ ได้แจ้งเรื่องนั้นแก่มารดา ความลับ
นั้น อันเทวินท์ได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระบาทได้ฟังแล้ว.

[๒๒๔๔] การปกปิดความลับเอาไว้ นั่นแหละ
เป็นความดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญ
เลย นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ในเมื่อประโยชน์ยังไม่
สำเร็จ เมื่อประโยชน์สำเร็จแล้ว พึงกล่าวตามสบาย
ไม่ควรเปิดเผยความลับเลย ควรรักษาความลับนั้นไว้
เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ฉะนั้น ความลับอันบุคคลผู้รู้
แจ่มแจ้ง ไม่เปิดเผยนั้นแหละเป็นความดี บัณฑิตไม่
ควรบอกความลับแก่สตรี และแก่คนที่ไม่ใช่มิตร
กับอย่าบอกความในใจแก่คนที่ถูกอำมหิตลากไป และ
แก่คนที่ไม่ใช่มิตร บัณฑิตย่อมอดทนคำด่า คำบริภาษ
และการประหารของตนผู้รู้ความลับ ซึ่งคนอื่นไม่รู้
เพราะกลัวจะขยายความลับที่คิดไว้ เหมือนคนที่เป็น
ทาส อดทนต่อคำด่าว่าเป็นต้นของนาย ฉะนั้น ชน

ทั้งหลายผู้รู้ความลับที่ปรึกษากันของคน ๆ หนึ่ง
เพียงใด ความสะดุ้งความหวาดกลัวของคนนั้น ย่อม
เกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรเปิดเผย
ความลับเลย บุคคลจะพูดความลับในเวลากลางวัน
ควรหาโอกาสที่เงียบสงัด เมื่อจะพูดความลับในเวลา
ค่ำคืน อย่าปล่อยเสียงให้เกินขอบเขต เพราะว่า คน
แอบฟังจะได้ยินความลับที่ปรึกษากัน เพราะฉะนั้น
ความลับที่ปรึกษากัน ก็จะพลันถึงความแพร่งพราย
ทันที.

จบปัญจบัณฑิตชาดกที่ ๑๒

อรรถกถาปัญจบัณฑิตชาดก

ปัญจบัณฑิตชาดก จักมีพิสดารในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาปัญจบัณฑิตชาดก

๑๓. หัตถิปาลชาดก

ว่าด้วยกาลเวลาไม่คอยใคร

[๒๒๔๕] นานทีเดียวข้าพเจ้าเพิ่งได้พบเห็นผู้มี-
ผิวพรรณดั่งเทพเจ้า มุ่นชฎาใหญ่ ทรงไว้ซึ่งหีบคอน
ผู้ทรمانกิเลสตั้งเปลือกนมแล้ว ผู้ยอมเสียรเกล้า.

นานนักหนา ข้าพเจ้าเพิ่งได้เห็น พระฤาษีผู้ยินดี
ในธรรมคุณ นุ่งห่มผ้าข้อมผาด กรองผ้าคากรอง
ปกปิดโดยรอบ.

ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะ น้ำ ผ้าเช็ดหน้า
และน้ำมันทาเท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่าน
ด้วยสิ่งของมีค่ามาก ได้กรุณารับของมีค่ามากของ
ข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๔๖] (ปุโรหิต กล่าวว่) หัตถิปาละลูกรัก
เจ้าจงเรียนวิชา และจงแสวงหาทรัพย์ จงปลุกฝังบุตร
และธิดา ให้ดำรงอยู่ในเรือนเสียก่อน แล้วจึงบริโภคน
กลืน รส และวัตถุทุกามทั้งปวงเถิด กิจที่จะอยู่ป่า
เมื่อเวลาแก่สำเร็จประโยชน์ดี มุนีใด บวชในกาล
เช่นนี้ได้ มุนีนั้น พระอริยเจ้าสรรเสริญ.

[๒๒๔๗] (หัตถิปาลกุมารกล่าวว่า) วิชาเป็นของ
ไม่จริงและลาภคือทรัพย์ก็ไม่จริง ใคร ๆ จะห้ามความ
ชราด้วยลาภคือบุตรไม่ได้เลย สัตบุรุษทั้งหลายสอน

ให้ปล่อยวางคันธารมณฺ์ และธารมณฺ์เสีย ความอูบติ
แห่งผลย่อมนมีได้เพราะกรรมของตน.

[๒๒๔๘] (พระราชชาตรีว่า) คำของเจ้าที่ว่า
ความอูบติแห่งผลย่อมนมีได้ เพราะกรรมของตนนั้น
เป็นคำจริงแท้แน่นอน อนึ่ง มารดาบิดาของท่านนี้
แก่เฒ่าแล้ว หวังจะเห็นท่านมีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรค.

[๒๒๔๙] (หัตถิपालกุมารทูลว่า) ข้าแต่พระราชา
ผู้ประเสริฐกว่านรชน ความเป็นสหาย กับความ
ตาย ความไม่ตรีกับความแก่ พึงมีแก่ผู้ใด หรือแม่
ผู้ใดจะพึงรู้ว่า เราจักไม่ตาย มารดาบิดาพึงเห็นผู้นั้น
มีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคเบียดเบียนได้ในบางคราว.

บุรุษเอาเรือมาจอดไว้ที่ท่าน้ำ รับคนฝั่งนี้ ส่งถึง
ฝั่งโน้น แล้วย้อนกลับมารับคนฝั่งโน้น พามาส่งถึง
ฝั่งนี้ จันใด ชราและพยาธิ ก็ย่อมนำเอาชีวิตสัตว์
ไปสู่อำนาจแห่งมัจจุราชอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น.

[๒๒๕๐] (อัสสपालกุมารทูลว่า) กามทั้งหลาย
เป็นดังเปลือกตม เป็นเครื่องให้จมลง เป็นเครื่องนำ
น้ำใจสัตว์ไป ข้ามได้ยาก เป็นที่ตั้งแห่งมฤตยู สัตว์
ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในกามอันเป็นดังเปลือกตม เป็น
เครื่องให้จมลงนี้ เป็นสัตว์มีจิตเลวทราม ย่อมข้ามถึงฝั่ง
ไม่ได้.

เมื่อครั้งก่อน อตภาพของข้าพระองค์นี้ ได้
กระทำการอันหยาบช้า ผลแห่งกรรมนั้น อันข้า-
พระองค์ยึดไว้มันแล้ว ข้าพระองค์จะพ้นไปจากผล
แห่งกรรมนี้ไม่ได้เลย ข้าพระองค์จักปิดกั้นรักษาอัต-
ภาพนั้นอย่างรอบคอบ ขออัตภาพนี้ อย่าได้ทำการ
อันหยาบช้านี้อีกเลย.

[๒๒๕๑] (โคปาลกุมาร ทูลว่า) ขอเดชะ
พระราชาธิบดี บुरुขผู้เลี้ยงโค ไม่เห็นโคที่หายไป
ป่าที่บมิดฉันใด ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระนามว่า
เอสுகารี ประโยชน์ของข้าพระพุทธเจ้า ก็หายไปแล้ว
ฉันนั้น อย่างไรเล่า ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่แสวงหา
ต่อไป.

[๒๒๕๒] บुरुขผู้กล่าว ผัดเพี้ยนการงานที่
ควรกระทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงาน
ที่ควรทำในวันพรุ่งนี้ ว่าควรทำในวันต่อไป ย่อม
เสื่อมจากการงานนั้น ชีรชนคนใดรู้ว่าสิ่งใดเป็น
อนาคต สิ่งนั้นไม่มีแล้ว พึงบรรเทาความพอใจที่เกิด
ขึ้นเสีย.

[๒๒๕๓] (อชปาลกุมาร ทูลว่า) ข้าพระองค์ได้
เห็นหญิงสาวคนหนึ่ง รูปร่างงามพอประมาณ มี
ดวงเนตรเหมือนดอกการะเกด มัจจุราชมานุดคร่าเอา

หญิงสาวคนนั้น ซึ่งกำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย ยังมีทันได้
บริโศกโศกสมบัติไป.

อนึ่ง ชายหนุ่ม มีทรงงดงาม มีใบหน้าผ่องใส
นำดูน่าชม มีวรรณะเรื่องรองดั่งทองคำ มีหมวดเครา
ละเอียดอ่อน ดังเกสรดอกคำฝอย แม้ชายหนุ่มเห็นปาน
นี้ก็ยอมไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู ขอเดชะ ข้าพระองค์จะ
ละกามละเรือนเสียแล้ว จักบวช ขอได้โปรดทรง
พระกรุณาอนุญาตข้าพระองค์บวชเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๒๕๔] (พราหมณ์ปุโรหิต กล่าวว่า) ดูก่อน
แม้ว่าเสกฐิ ต้นไม้จะได้นามโหวหารว่าต้นไม้ได้ ก็เพราะ
มีกิ่งและใบ ชาวโลกเขาเรียกต้นไม้ที่ไม่มีกิ่งและใบว่า
เป็นต้นไม้ ทุกวันนี้ เราเป็นผู้มีบุตรละทิ้งไปเสียแล้ว
ถึงเวลาที่เรจักบวชภิกษาจาร.

[๒๒๕๕] (นางพราหมณี กล่าวว่า) นกกระเรียน
ทั้งหลาย บินไปในอากาศได้คล่องแคล่ว ฉับไฉน เมื่อ
สิ้นฤดูฝนแล้ว หงส์ทั้งหลาย พึงทำลายใยที่แมลงมุม
ทำไว้ไปได้ฉับนั้น บบุตรและสามีของเราพากันไปหมด
ไปจนเราจะไม่ปฏิบัติตามบุตรและสามีของเราเล่า.

[๒๒๕๖] (พระนางเทวี ตรัสว่า) ผุงร้างเหล่านี้
ครั้นกินเนื้อแล้ว ก็สำรอกออกเสีย จึงบินไปได้ ฝ่าย
ร้างเหล่านี้ กินเนื้อแล้วไม่สำรอกเนื้อออก ร้าง

เหล่านั้นก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของหม่อมฉัน ข้าแต่พระ-
ราชา พราหมณ์ได้คลายกามทั้งหลายออกทิ้งแล้ว
ส่วนพระองค์นั้นกลับรับเอากามนั้นไว้บริโภคนอก บรูษ
ผู้บริโภคนั้นที่ผู้อื่นคายออกแล้ว ไม่พึงได้รับความ
สรรณฺยูเสริญเลย.

[๒๒๕๓] (พระราชา ตรัสว่า) ดูก่อนพระนาง
ปัญญาลีผู้เจริญ บรูษผู้มีกำลัง ช่วยจุดบรูษทูปพลภาพ
ผู้จมอยู่ในเปลือกตมขึ้นได้ ฉันใด เธอก็ช่วยพยุงฉัน
ให้ขึ้นจากกามได้ ด้วยคาถาอันเป็นสุภายิตฉันนั้นแล.

[๒๒๕๔] (พระศาสดา ตรัสว่า) พระเจ้าเอสுகาริ
มหาราช ผู้เป็นอธิบดีในทิศ ทรงภยิตคาถานี้แล้ว ทรง
สละราชสมบัติออกบรรพชา อุปมาดังนาคหัตถิตัว
ประเสริฐ สลัดตัดเครื่องผูกไปได้ฉะนั้น.

[๒๒๕๕] (ชาวเมือง ทูลว่า) ก็พระราชาผู้กล้าหาญ
ประเสริฐที่สุดกว่านรชน ทรงพอพระทัยในบรรพชา-
เพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว ขอพระนางโปรดเป็นพระราชา
แห่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเถิด พระนางเจ้าอันข้า
พระพุทธเจ้าทั้งหลายคุ้มครองแล้ว โปรดทรงอนุศาสน์
เสวยราชสมบัติ เหมือนเช่นพระราชาเถิด.

[๒๒๖๐] (พระนางเทวี ตรัสว่า) ก็พระราชาผู้
กล้าหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน ทรงพอพระทัยใน

บรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว แม้เราก็จักละกาม
ทั้งหลาย อันนารีนรมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

ก็พระราชารู้กล้าหาญ ประเสริฐสุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่เป็นถ่องแหวแล้ว
เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันนารีน-
รมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่
เป็นถ่องแหว เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักเป็นผู้เยือกเย็น ก้าวล่วง
ความข้องทั้งปวง เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

จบหัตถิपालชาดกที่ ๑๓

อรรถกถาหัตถิปาลชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การออกมหาภิเนษกรรมณ์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **จิรสุตฺตํ วัต ปสฺสาม** ดังนี้.

แท้จริงในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ ในชาตินี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็ได้ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ มาแล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังนี้

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า เอสுகาริ ได้ครองราชสมบัติ อยู่ในพระนครพาราณสี พราหมณ์ปุโรหิตผู้หนึ่งเป็นปิยสหายของพระราชานั้น ตั้งแต่ครั้งยังเยาว์อยู่ด้วยกัน แม้ทั้งสองนั้น หามิโอรสและบุตรผู้จะสืบสกุลไม่ ครั้นวันหนึ่งในยามที่มีความสุข พระราชากับพราหมณ์ปุโรหิต จึงปรึกษากันว่า อิศริยยศของเราทั้งสองมีมาก โอรสหรือธิดาไม่มีเลย เราทั้งสองควรจะทำอย่างไรดี. ลำดับนั้น พระเจ้าเอสுகาริ ตรัสสั่งพราหมณ์ปุโรหิตว่า สหายรัก ถ้าหากว่าในเรือนของท่าน จักเกิดมีบุตรขึ้นไซ้รู้ บุตรของท่านจักเป็นเจ้าของครอบครองราชสมบัติของเรา ถ้าว่าเราจักเกิดมีบุตรขึ้น บุตรของเราจักต้องเป็นเจ้าของครอบครองโภคสมบัติในเรือนของท่านด้วย. ทั้งสองฝ่ายต่างได้ทำการนัดหมายซึ่งกันแลกันไว้ด้วยอาการอย่างนี้. ต่อมาวันหนึ่ง พราหมณ์ปุโรหิต ไปยังบ้านส่วยของตน ในเวลาจะกลับ จึงเข้าสู่พระนครทางประตูด้านทิศทักษิณ พบสตรีเข้ญใจชื่อ **พหูปัตติกะ** คนหนึ่ง ในภายนอกพระนคร นางมีบุตรเจ็ดคนทั้งหมดไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ลูกชายคนหนึ่งถือกระบี่องอันเป็นภาชนะหุงต้ม คนหนึ่งชอบเสื่อปูนอน คนหนึ่งเดินนำหน้า คนหนึ่งเดินตามหลัง คนหนึ่งเดิน

เกาะนี้เมื่อมารดาเดินไป คนหนึ่งอยู่ที่สระเอน อีกคนหนึ่งอยู่บนบ่า ลำดับนั้น
พราหมณ์ปุโรหิต ถามหญิงผู้เป็นมารดาว่า แม่มหาจำเริญ บิดาของเด็ก ๆ
เหล่านี้อยู่ที่ไหน? ฝ่ายหญิงเจริญใจนั้น ก็ตอบว่า บิดาของเด็ก ๆ เหล่านี้
จะได้มีอยู่ประจำก็หาไม่ได้. ปุโรหิตจึงถามต่อไปว่า เจ้าทำอะไรถึงได้ลูกชาย
มากถึงเจ็ดคนเช่นนี้ นางไม่เห็นหลักฐานอื่นเป็นเครื่องยืนยัน เห็นคันไทร
ต้นหนึ่ง ขึ้นอยู่ใกล้ประตูพระนคร จึงตอบไปว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันบวงสรวง
ปรารภนาในสำนักของเทพดา ซึ่งสิงอยู่ที่คันไทร จึงได้บุตรถึงเจ็ดคน
เทพดาที่สิงอยู่นี้ให้บุตรทั้งหมดแก่ดิฉัน.

ปุโรหิตพูดว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงไปเถิดแล้วลงจากรถตรงไปยังคันไทร
จับกิ่งไทรเขย่า พลางขู่รุกขเทพดาว่า เทพดาผู้เจริญ ท่านไม่ยอมให้
โอรสแก่พระราชบิดาเลย อะไรบ้างที่ท่านไม่ได้จากสำนักพระราชบิดา ทุก ๆ
ปีมา พระราชบิดาทรงสละพระราชทรัพย์ถึงพันกหาปณะ ตรัสสั่งให้ทำพิธีกรรม
แก่ท่าน ท่านยังไม่ให้โอรสแก่พระองค์เลย หญิงเจริญใจนี้ทำอุปการคุณ
อะไรแก่ท่าน เหตุไรท่านจึงให้บุตรแก่นางถึงเจ็ดคน ถ้าหากว่าท่านไม่ให้
โอรสแก่พระราชบิดาของเรา จากนั้นไปอีก ๗ วัน เราจักให้คนฟันคันไทร
โค่นลงทิ้งราก สับให้เป็นท่อน ๆ ดังนี้แล้วก็หลีกไป พอรุ่งขึ้น ๆ ปุโรหิต
ก็ไปยังคันไทรนั้น แล้วกล่าวขู่โดยทำนองนี้ จนครบ ๖ วัน. แต่ในวันที่ ๖
ได้จับกิ่งไทรพูดว่า คุณก่อนรุกขเทวดา เหลืออีกเพียงราตรีเดียวเท่านั้น ถ้า
ท่านไม่ยอมให้โอรสผู้ประเสริฐแก่พระราชบิดาของเราไซ้ พຽງนี้เราจักให้
สำเร็จโทษท่าน. รุกขเทวดาคำนี้รู้เหตุผลนั้นแน่นอนแล้ว คิดว่า เมื่อ
พราหมณ์ผู้นี้ไม่ได้บุตร คงจักทำลายวิมานของเราจนพินาศ เราควรให้บุตร
แก่พราหมณ์ปุโรหิตนี้ ด้วยอุบายอย่างไรหนอ ดังนี้แล้วจึงไปยังสำนักของ
ท้าวจาคุมหาราช แจ้งเนื้อความนั้นให้ทราบ ท้าวจาคุมหาราชกล่าวปฏิเสธว่า
พวกเราไม่สามารถจะให้บุตรแก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นได้ รุกขเทวดาจึงไปยัง

สำนักของยักษ์เสนาบดี ๒๘ คน แจ่งเรื่องให้ทราบ. แม้อัศวินเสนาบดีเหล่านั้น ก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน รุกขเทวดาจึงไปยังสำนักของท้าวสักกเทวราช กราบทูลให้ทรงทราบ ฝ่ายท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูว่า พระราชาจักได้ พระราชโอรสผู้สมควรหรือหาไม่ ทอดพระเนตรเห็นเทพบุตร ๔ องค์ผู้มีบุญ (ควรเกิดในราชตระกูล).

ได้ยินว่า ในภพก่อน ๆ เทพบุตรทั้ง ๔ นั้นเกิดเป็นช่างหูกอยู่ใน เมืองพาราณสี แบ่งทรัพย์ที่หาได้จากงานนั้นเป็น ๕ ส่วน บริโภคเสีย ๔ ส่วน ถือเอาส่วนที่ ๕ พร้อมกันทำบุญให้ทาน ช่างทอหูกทั้ง ๔ นั้น เคลื่อน จากภพนั้นแล้ว บังเกิดในดาวดึงส์พิภพ ต่อแต่นั้น เลื่อนขึ้นไปบังเกิดใน พิกพยามา เทียบเสวยทิพย์สมบัติอยู่ในเทวโลก ๖ ชั้น วนไปเวียนมาด้วย อาการอย่างนี้ ก็ครานั้น ถึงวาระที่เทพบุตรเหล่านั้น จะเคลื่อนจากดาวดึงส์ พิกพไปเกิดยังพิภพยามา ท้าวสักกเทวราช จึงเสด็จไปยังสำนักของเทพบุตร เหล่านั้น ตรัสเรียกมาแล้ว มีเทวบัญชาว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ควรที่พวกท่านจักไปบังเกิดยังมนุษย์โลก พวกท่านจงบังเกิดในพระครรภ์ อัครมเหสี แห่งพระเจ้าเอสุการีราชเกิด.

เทพบุตรเหล่านั้น ได้ฟังพระคำรัสแห่งท้าวสักกเทวราชแล้ว พวกกัน กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พะยะคะ พวกข้าพระบาทจักไปตาม เทวโองการ แต่ว่าพวกข้าพระบาทไม่มีความต้องการราชตระกูล จักพากันไป บังเกิดในเรือนของท่านปุโรหิต แล้วจักละกามสมบัติออกบวชในเวลาที่ยังเป็น หนุ่มอยู่นั่นเอง. ท้าวสักกเทวราชทรงรับปฎิญาของเทพบุตรเหล่านั้นว่า ดีแล้ว จึงเสด็จมาบอกเนื้อความนั้นแก่รุกขเทวดา. รุกขเทวดาดีใจถวายบังคม ท้าวสักกเทวราช แล้วตรงไปยังวิมานของตนทันที. ครั้นในวันรุ่งขึ้น พรหมณ์ ปุโรหิตมีบัญชาให้นุรุชยที่ล่าสัตว์ มีกำลังมาประชุมกัน แล้วให้ถือมีดและขวาน

เป็นต้น ไปยังโคนต้นไม้ จับกิ่งไทรไว้แล้วพูดว่า คุณก่อนเทพยดาผู้เจริญ เราเพียรขอบุตรกะท่าน ครบ ๗ วันทั้งวันนี้ บัดนี้เป็นเวลาที่จะสำเร็จโทษ ท่านละ. ลำดับนั้น รุกขเทวดาจึงออกมาจากระหว่างต้นไทร ด้วยอานุภาพอันยิ่งใหญ่ เชื้อเชิญปุโรหิตนั้นมาด้วยเสียงอันไพเราะ แล้วกล่าวว่า คุณก่อนพราหมณ์ บุตรคนเดียวจะเป็นไรไป เราจักให้บุตรแก่ท่าน ๔ คน พราหมณ์ปุโรหิต ตอบว่า ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการบุตร ท่านโปรดให้แก่พระราชชาของข้าพเจ้าเถิด. รุกขเทวดากล่าวว่า เราจักให้แก่ท่านเท่านั้น พราหมณ์ปุโรหิตขอรับรองว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้ข้าพเจ้าสองคน ให้พระราชชาสองคนเถิด. รุกขเทวดาตอบว่า เราจะไม่ให้พระราชชา จะให้ท่านผู้เดียวเท่านั้น แม้ทั้ง ๔ คน แต่บุตรทั้ง ๔ นั้น ท่านจักเป็นเพียงแต่สักว่าได้เท่านั้น (เพราะ) บุตรทั้ง ๔ นั้น จะไม่อยู่ครองเรือน จักพากันออกบวช แต่ในเวลาที่ยังเป็นหนุ่มทีเดียว. พราหมณ์ปุโรหิตอ่อนวอนไปว่า ท่านโปรดให้บุตรแก่พระราชชาหมดทั้ง ๔ คนเถิด ส่วนเหตุที่จะไม่ให้บุตรทั้ง ๔ ออกบวช เป็นภาระของข้าพเจ้าเอง. รุกขเทวดา ประทานบุตรผู้ประเสริฐ แก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นแล้วเข้าไปยังพิภพของตน จำเดิมแต่นั้นมา ลากสักการะ ก็เกิดแก่เทวดาอย่างนองเนื่อง.

เชษฐกเทพบุตร จุติมายังเกิดในครรภ์นางพราหมณีภรรยา ของพราหมณ์ปุโรหิต ในวันขนานนามกุมารนั้น มารดาบิดาพร้อมกัน ให้ชื่อว่า หัตถิपालกุมาร แล้วมอบให้นายควาญช้างรับเลี้ยงไว้ เพื่อต้องการป้องกันมิให้กุมารนั้นบวช. หัตถิपालกุมารนั้น เจริญเติบโตในสำนักของนายควาญช้าง. ในกาลที่หัตถิपालกุมารเดินไปมาได้ เทพบุตรองค์ที่สองก็จุติมายังเกิดในครรภ์ของนางพราหมณีอีก. กาลเมื่อกุมารนั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาก็ขนานนามให้ว่า

อัสสพาลกุมาร. อัสสพาลกุมารก็เจริญเติบโตในสำนักของคนเลี้ยงม้า. ในกาลที่บุตรคนที่สามเกิดแล้ว มารดาบิดาขนานนามให้ว่าโคปาลกุมาร มอบให้นายโคบาลเลี้ยงไว้ ในเวลาที่บุตรคนที่สี่เกิดแล้ว มารดาบิดาขนานนามให้ว่า **อชปาลกุมาร** มอบให้นายอชบาลเลี้ยงไว้. อชปาลกุมารเจริญเติบโตกับพวกอชบาล. ครั้นกุมารเหล่านั้นเจริญวัยเติบโตแล้ว ได้เป็นผู้มีรูปร่างงดงามยิ่งนัก.

ต่อมามารดาบิดาทั้งสองก็เชื่อเชิญบรรพชิตทั้งหลาย ออกไปเสียดจากพระราชอาณาเขต เพราะกลัวกุมารเหล่านั้นจะบวช. ในแคว้นกาลสิกรัฐทั้งหมดจะมีบรรพชิตแม้อंकเดียวก็หามิได้. กุมารทั้ง ๔ เหล่านั้น เป็นผู้หยาบช้ำกล้าแข็งยิ่งนัก จะไปสู่ทิศใดก็พากันแย่งชิงเอาสิ่งของที่เขานำจากทิศนั้น ๆ. เมื่อหัตถิपालกุมารอายุครบ ๑๖ ปี พระราชาและพราหมณ์ปุโรหิตได้เห็น สรรสมบัติแล้ว จึงปรึกษากันว่า กุมารทั้ง ๔ เติบโตใหญ่แล้วเป็นสมัยที่จะยกเสวตฉัตรให้ครอบครองราชสมบัติ เราควรจะจัดการกับกุมารเหล่านั้นอย่างไรดี แล้วคิดต่อไปว่า กุมารเหล่านั้น นับแต่ได้รับอภิเษกแล้ว คงจักหยาบช้ำสาหัสยิ่งขึ้น ถ้าบรรพชิตทั้งหลายจักมาจากที่ต่าง ๆ ในเวลานี้ กุมารเหล่านี้เห็นเข้า ก็จักพากันบวชเสีย เวลาที่กุมารเหล่านี้บวชแล้ว ชาวชนบทก็จะรวนเร กำเริบ เราทั้งสองต้องทดลองดูก่อน จึงจักอภิเษกกุมารเหล่านั้นต่อภายหลัง แล้วทั้งสองคนต่างแปลงเพศเป็นฤาษี (ทำเป็น) เทียวภิกษาจารไปจนถึงประตูนิเวศน์แห่งหัตถิपालกุมาร หัตถิपालกุมาร เห็นบรรพชิตจำแลงเหล่านั้นแล้ว ยินดี มีความเลื่อมใส เข้าไปใกล้ ถวายนมัสการแล้วกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

นานทีเดียว ข้าพเจ้าเพิ่งได้พบเห็นผู้มีผิวพรรณ
ดั่งเทพยเจ้า มุ่นชฎาใหญ่ทรงไว้ซึ่งหีบคอน ผู้ทรमान
กิเลสตั้งเปลือยกตมแล้ว ผู้ยอมเสียดเกล้า.

นานนักหนา ข้าพเจ้าเพิ่งได้เห็นพระฤๅษีผู้ยินดี
ในธรรมคุณ นุ่งห่มผ้าข้อมผ้าด ครองผ้าคากรอง
ปกปิดโดยรอบ.

ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะ น้ำ ผ้าเช็ดเท้าและ
น้ำมันทาเท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่านด้วย
สิ่งของมีค่ามาก ได้กรุณารับของมีค่ามากของข้าพเจ้า
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุราหุณฺณ ได้แก่ พราหมณ์ผู้ลอยบาป
แล้ว. บทว่า เทวณฺณินฺ ความว่า ผู้มีวรรณะอันประเสริฐ มีตบะกล้า
มีอินทรีย์ฟ่องใสแนบถือน มีอัธยาศัยแห่งบรรพชิตมีตบะธรรมอันสูงส่ง. บทว่า
ชาริชฺช ความว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งจาริการักษณ์. บทว่า อิติ ความว่า ผู้แสวงหา
คุณธรรมมีกองศีลเป็นต้น ดำรงอยู่แล้ว. บทว่า ชมฺมุณฺเณรตฺ ความว่า ผู้ยินดี
ดียิ่งแล้วในส่วนแห่งสุจริตธรรม.

บทว่า อาสนํ ความว่า หัตถิपालกุมาร แต่งตั้งอาสนะนี้ไว้เพื่อฤๅษี
เหล่านั้นนั้น แล้วน้อมน้ำเจือด้วยน้ำหอม ผ้าเช็ดเท้า และน้ำมันสำหรับหยอดเข้า
ไปถวายแล้วกล่าวเชื้อเชิญ. บทว่า อकुเม ความว่า ข้าพเจ้ามอบอาสนะเป็นต้น
อันมีค่ามาก ทั้งหมดเหล่านี้ กะท่านผู้เจริญ. บทว่า กุรุเต โน ความว่า
ขอท่านผู้เจริญจงรับอาสนะเป็นต้นอันมีค่ามากเหล่านี้ ของข้าพเจ้าด้วยเถิด.

หัตถิपालกุมาร กล่าวเชื้อเชิญบรรดาฤๅษีทั้งสองเหล่านั้นเป็นรายรูป
ต่างวาระกันอย่างนี้. ลำดับนั้น ปุโรหิตฤๅษีแปลงเกล้งถามว่า เนะพ่อหัตถิ-
पालะ เจ้าสำคัญเราทั้งสองเป็นใครกัน จึงกล่าวอย่างนี้ หัตถิपालกุมารตอบว่า
ข้าพเจ้าสำคัญว่า พวกท่านเป็นฤๅษีผู้อยู่ในหิมวันตประเทศ ปุโรหิตแปลงจึง

ชี้แจงว่า พ่อคุณ พวกเรามีใช้พระฤๅษี นี่คือราชาเอสுகาริ เราคือปุโรหิต ผู้เป็นบิดาของเจ้า. หัตถิปาลกุมารถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร บิดากับพระราชาก็ต้องปลอมเพศเป็นฤๅษี?. ปุโรหิตตอบว่า เพื่อจะทดลอง เจ้าคุณ. หัตถิปาลกุมารถามว่า ทดลองข้าพเจ้าทำไม? พราหมณ์ปุโรหิตจึง กล่าวว่ ทดลองดูว่า ถ้าเจ้าเห็นพวกเราแปลงเป็นพระฤๅษีแล้ว มิได้บวชไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราจึงมาเพื่ออภิเษกเจ้าให้เสวยราชสมบัติ. หัตถิปาลกุมาร กล่าวว่ ข้าแต่ท่านบิดา ข้าพเจ้าไม่มีความต้องการราชสมบัติเลย ข้าพเจ้า จักบวช. ลำดับนั้น ปุโรหิตผู้บิดาจึงกล่าวชี้แจงกะหัตถิปาลกุมารว่ หัตถิปาล- กุมารลูกรัก เวลานี้ยังไม่ใช่เวลาที่เจ้าจะบวช เมื่อจะพร้าสอนตามอัชฌาศัย จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ความว่

หัตถิปาละลูกรัก เจ้าจงเรียนวิชา และจงแสวง-

หาทรัพย์ จงปลูกฝังบุตรและธิดาให้ดำรงอยู่ในเรือน
เสียก่อน แล้วจงบริโภคน กลิ่น รส และวัตถุทุกาม
ทั้งปวงเถิด กิจที่จะอยู่ป่า เมื่อเวลาแก่สำเร็จประโยชน์ดี
มุนีใด บวชในกาลเช่นนี้ได้ มุนีนั้น พระอรียเจ้า
สรรเสริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธิจฺจ แปลว่ เล่าเรียนศึกษา. บทว่า
ปฺกฺกเต ความว่ จงยกเสวตฉัตรให้พวกนาคูกชนเข้าอุปัฏฐากบำรุงโดยวาระ
จนเจริญด้วยบุตรธิดา แล้วให้บุตรธิดาเหล่านั้น ครอบครองบ้านเมืองแทนตน.
บทว่า สพฺพํ ความว่ เจ้าจงเสวยกลิ่นและรสเหล่านี้ ทั้งผัสสุทุกามที่เหลือ
ทั้งหมดก่อน. บทว่า อรณฺญํ สาธุ มุนิ โส ปสฺสตุโธ ความว่ ปุโรหิต
กล่าวว่ การอยู่ป่าของผู้ที่บวชในเวลาแก่ภายหลัง ย่อมได้ประโยชน์สำเร็จดี

ผู้ใดบวชในเวลาดังกล่าวมานี้ ผู้นั้นเป็นคนมีความคิด อันอริยชนทั้งหลายมี พระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว.

ลำดับนั้น หัตถิपालกุมารกล่าวคาถา ความว่า

วิชาเป็นของไม่จริง และลาภคือทรัพย์ก็ไม่จริง

ใคร ๆ จะห้ามความชราด้วยลาภ คือ บุตรไม่ได้เลย

สัตบุรุษทั้งหลาย สอนให้ปล่อยวางคันธารมณฺ์ และ

รสารมณฺ์เสีย ความอุบัติแห่งผลย่อมมีได้ เพราะกรรม

ของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สจฺจา ความว่า ชนทั้งหลายกล่าว

วิทยาการอันใด ว่าเป็นสวรรค์ และเป็นมรรค แต่ก็หาใช้วิทยาการอันนั้น

ให้สำเร็จประโยชน์ไม่ วิชาทั้งหลายเป็นของเปล่าประโยชน์ไร้สาระ หาผลมิได้.

บทว่า วิตุตฺตาโล ความว่า แม้ลาภคือทรัพย์สมบัติ จะเป็นของมีสภาพเป็น

อันเดียวไปทุกอย่างก็หามิได้มี เพราะเป็นของปัญจสาธารณฺ์. บทว่า น ชฺริ

ความว่า ข้าแต่ท่านบิดา ใคร ๆ จะชื่อว่าสามารถ เพื่อจะห้ามชรา หรือพยาธิ

มรณะได้ด้วยลาภคือบุตรก็มีได้มี เพราะลาภคือบุตรเป็นต้นนี้ มีทุกข์เป็นมูล

เป็นที่ตั้งแห่งอุปธิกิเลส. บทว่า คนุเช รเส ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย

มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมกล่าวสอนเฉพาะความปล่อยวางคันธารมณฺ์

รสารมณฺ์ และอารมณฺ์ที่เหลือทั้งหลายเท่านั้น. บทว่า สกมฺมุณา ความว่า

ความบังเกิดแห่งผลคือความเผด็จผล ย่อมเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรม

อันตนทำไว้เท่านั้น ข้าแต่ท่านบิดา เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน.

พระราชาทรงสดับคำของกุมารแล้ว ตรัสพระคาถา ความว่า

คำของเจ้าที่ว่า ความอับติแห่งผลย่อมมีได้

เพราะกรรมของตคนั้น เป็นคำจริงแท้แน่นอน อนึ่ง
มารดาบิดาของท่านนี้ แก่เฒ่าแล้ว หวังจะเห็นท่านมี
อายุยืนร้อยปี ไม่มีโรค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสุสสตี อโรคฺยึ ความว่า พระราชา
ตรัสว่า มารดาบิดาของเจ้านั้น ประสงค์จะเห็นเจ้ามีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคภัย
เบียดเบียน เมื่อเจ้ามีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี จักได้เลี้ยงดูมารดาบิดาบ้าง.
หัตถิपालกุมาร ฟังพระราชดำรัสแล้ว กราบทูลว่า ขอเดชะพระองค์
ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เหตุไรพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น แล้วกล่าวคาถา
สองคาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐกว่านรชน ความเป็น
สหายกับความตาย ความไม่ตรีกับความแก่พึงมีแก่
ผู้ใด หรือแม้ผู้ใดจะพึงรู้ว่า เราจักไม่ตาย มารดาบิดา
พึงเห็นผู้นั้นมีอายุยืนร้อยปี ไม่มีโรคเบียดเบียนได้ใน
บางคราว.

บุรุษเอาเรือมาจอดไว้ที่ท่าหน้า รับคนฝั่งนี้ส่งถึง
ฝั่งโน้น แล้วย้อนกลับรับคนฝั่งโน้น พามาส่งถึงฝั่งนี้
ฉันใด ชรา และพยาธิ ก็ย่อมนำเอาชีวิตสัตว์ไปสู่
อำนาจแห่งมัจจุราชอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺขี ได้แก่ มิตรธรรม. บทว่า มรณน
ความว่า ความเป็นมิตรกับความตายโดยสมมติว่า นายทัตตะ นายमितตะ ตาย
ไปแล้ว. บทว่า ชราย ความว่า ก็มิตรไม่ตรีกับชราอันปรากฏพึงมีแก่ผู้ใด

อธิบายว่า มรณะนี้กับชราไม่เคยเป็นมิตรกับผู้ใดเลย. บทว่า เอเรติ เจน ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า บรูษจอดเรือไว้ที่ท่าแล้ว ให้คนที่ จะข้ามไปฝั่งโน้นลงเรือ ถ้าเขาเอาถ้อยัน หรือลุดไปด้วยใจรัก ย่อมให้เรือ ห่วนไหวติดต่อกันไป ที่นั่นก็นำผู้โน้นเข้าสู่ฝั่งโน้นได้ฉับใจ ชรา และพยาธิ ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายเข้าไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู อันเป็นที่สุด (ของชีวิต) เป็นนิตย์ ฉะนั้น.

ครั้นหัตถิपालกุมาร แสดงชีวิตและสังขารแห่งสัตว์เหล่านี้ ว่าเป็น ของนิตหน้อยอย่างนี้แล้ว จึงถวายโอวาทพระราชว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ขอพระองค์ดำรงอยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ และมรณะ ย่อมรุกรานเข้าใกล้ ข้าพระพุทธเจ้า ผู้กำลังกราบทูลสนทนากับพระองค์ทีเดียว ขอพระองค์ อย่าได้ทรงประมาทมัวเมา แล้วถวายบังคมพระราช กราบไหว้บิดาพาริوار ของตน ละทิ้งราชสมบัติในพระนครพาราณสี ออกไปด้วยตั้งใจว่า เราจัก บรรพชา. มหาชนออกไปพร้อมกับหัตถิपालกุมาร ด้วยคิดว่า ขึ้นชื่อว่า บรรพชา นี้ คงจะงดงามดี. ได้มีบริษัทติดตามไปประมาณหนึ่งโยชน์. หัตถิ- ปาลกุมารไปถึงฝั่งน้ำคงคา พร้อมด้วยบริษัทนั้น เพ่งดูน้ำในแม่น้ำคงคา เจริญกสิณบริกรรม ยังฉานให้บังเกิดแล้ว คิดว่า สมาคมนี้อัศจรรย์ยิ่ง น้องชาย ของเราสามคน มารดาบิดาของเรา พระราชาและพระราชเทวี ท่านทั้งหมด เหล่านั้น พร้อมด้วยบริวารก็จักบวช เมืองพาราณสีจักว่างเปล่า เราจักอยู่ใน ที่นี้แหละ จนกว่าคนเหล่านั้นจะตามมา หัตถิपालกุมาร นั่งให้โอวาทแก่มหาชน อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานั้นเอง.

ในวันรุ่งขึ้น พระเจ้าเอสุการี กับพราหมณ์ปุโรหิต คิดกันว่า เจ้า หัตถิपालราชกุมารสละราชสมบัติ พามหาชนล่วงหน้าไปก่อน ด้วยคิดว่า จักบวช ดังนี้แล้ว นั่งพักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาแล้ว เราทั้งสองต้องทดลอง

อัสสพาลกุมาร จักได้อภิเษกให้ครองราชสมบัติ. คนทั้งสองจึงได้ไปยัง
ประตูเรือนของอัสสพาลกุมาร ด้วยการจำแลงเพศเป็นฤๅษีเหมือนกัน. ฝ่าย
อัสสพาลกุมารครั้นเห็นแล้ว มีจิตเลื่อมใส เข้าไปใกล้แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า
นานมาแล้วข้าพเจ้าพึงจะได้เห็น แล้วปฏิบัติตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้น. แม้
ฤๅษีจำแลงเหล่านั้น ก็บอกอัสสพาลกุมารอย่างทีกล่าวมาแล้วเหมือนกัน และ
ได้แถลงเหตุที่ตนมาให้ทราบ. อัสสพาลกุมารถามว่า เมื่อหัตถิपालกุมารพี่ชาย
ของข้าพเจ้ายังอยู่ ไยเสวตฉัตรจะมาถึงข้าพเจ้าก่อนเล่า เมื่อบิดาตอบว่า ลูกรัก
พี่ชายของเจ้าพูดว่า ไม่ต้องการราชสมบัติ จักบวช ออกไปบวชเสียแล้ว จึง
ถามต่อไปว่า เดียวนี้พี่ชายของข้าพเจ้าอยู่ที่ไหน ครั้นบิดาบอกว่า ฟานักอยู่ที่
ฝั่งแม่น้ำคงคา จึงพูดว่า ข้าแต่ท่านบิดา ข้าพเจ้าไม่มุ่งหมายราชสมบัติ ซึ่ง
อุปมาดังก้อนเขพะ อันพี่ชายของข้าพเจ้าบวชทิ้งแล้ว แท้จริงสัตว์ทั้งหลาย
ผู้โง่เขลาเบาปัญญา ย่อมไม่อาจจะทิงกิเลสนั้นได้ แต่ข้าพเจ้าจักละ เมื่อจะ
แสดงธรรมแก่พระราชากับบิดาของตน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

กามทั้งหลายเป็นดังเปลือกตม เป็นเครื่องให้จม
ลง เป็นเครื่องนำน้ำใจสัตว์ไป ข้ามได้ยาก เป็นที่ตั้ง
แห่งมฤตยู สัตว์ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในกามอันเป็นดัง
เปลือกตม เป็นเครื่องให้จมลงนี้ เป็นสัตว์มีจิตเลว-
ทราม ย่อมข้ามถึงฝั่งไม่ได้.

เมื่อครั้งก่อน อตภาพของข้าพระองค์นี้ ได้
กระทำการอันหยาบช้า ผลแห่งกรรมนั้น อันข้า
พระองค์ยึดไว้มันแล้ว ข้าพระองค์จะพ้นไปจากผล
แห่งกรรมนี้ไม่ได้เลย ข้าพระองค์จักปิดกันรักษา
อัตภาพนั้นอย่างรอบคอบ ขออัตภาพนี้ อย่าได้ทำ
กรรมอันหยาบช้านี้อีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปงฺโก ได้แก่ เปลือกตมอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า ปลิโป ได้แก่ เปลือกตมละเอียด อันเจือด้วยทรายละเอียด. ใน
สองอย่างนั้น ท่านกล่าวว่า กามซึ่งบังคะ ด้วยอรรถว่า ยังสัตว์ให้ข้อง ชื่อว่า
ปลิปะ ด้วยอำนาจยังสัตว์ให้จมลง. บทว่า ทุตฺตรา แปลว่า ก้าวล่วงได้ยาก.
บทว่า มจฺจุชฺชยุยา ได้แก่ เป็นที่ตั้งแห่งมฤตยู. เพราะว่ สัตว์ทั้งหลาย
ทั้งข้องอยู่ ทั้งเข้าไปใกล้กามเหล่านี้ ไม่สามารถจะข้ามไปได้ ย่อมถึงทั้ง
ความทุกข์และความตาย มีประการดังที่ท่านกล่าวไว้ ในทุกขกัณฑ์ปริยายสูตร
ด้วยเหตุนี้ อัสสพาลกุมารจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ส่ายชานไปในกามบังคะ
กามปลิปะนี้แล้ว เป็นผู้มิมีสภาพแห่งจิตเลวทราม ย่อมข้ามฝั่งไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสฺนุณา ความว่า ผู้ส่ายชานไป. ปาฐะว่า
พฺยสนฺนา ดังนี้ก็มี ความก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า หินฺตฺตฺรฺปา ได้แก่
เป็นผู้มีสภาพแห่งจิตต่ำทราม. บทว่า ปารี ความว่า ย่อมไม่สามารถจะไป
สู่ฝั่งแห่งพระนิพพานได้. บทว่า อัย ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า
อัครภาพของข้าพระพุทธเจ้านี้ เจริญเติบโตมากับพวกนายควาญม้า ได้กระทำ
บาปกรรมอันหยาบช้าสาหัสเป็นอันมาก ด้วยสามารถแห่งการปล้น แย่งชิง
เบียดเบียนมหาชนเป็นต้น. บทว่า สวาย คหิโต ความว่า วิบากแห่งกรรม
นี้นั้น ข้าพระพุทธเจ้ายึดไว้มันแล้ว. บทว่า น หิ โมกฺขิโต เม ความว่า
เมื่อความเป็นไปแห่งสารวัณยังมีอยู่ ความพ้นไปจากผลแห่งอกุศลกรรมนี้
ของข้าพระพุทธเจ้า จะมิอยู่ที่หามิได้. บทว่า โอรุณฺธิยา น ปริกฺขิสุตฺตมิ
ความว่า บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักปิดกั้นกายทวาร วิจิตวาร และมโนทวาร
รักษาอัตรภาพนั้นไว้โดยรอบคอบ เพราะเหตุไร. บทว่า มายฺ ปฺน ลฺลฺลฺลฺลฺลฺล
กมฺมํ ความว่า เพราะต่อแต่นี้ไป ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่กระทำความชั่ว จัก
กระทำแต่ความดีอย่างเดียวกัน.

อัสสพาลกุมารให้โอวาทต่อไปว่า ขอพระองค์และท่านบิดา จงดั่งรง อยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ และมรณะย่อมรุกรานข้าพระพุทธเจ้า ผู้กำลัง กล่าวสนทนากับท่านทั้งสองอยู่ที่เดียว แล้วพาบริษัทมีโยชน์หนึ่งเป็นกำหนด ออกไปยังสำนักของหัตถิपालกุมาร. หัตถิपालกุมารนั่งอยู่บนอากาศ แสดง ธรรมแก่อัสสพาลกุมารแล้วกล่าวว่า น้องรัก สมาคมนี้จักใหญ่ยิ่ง พวกเราจัก อยู่ในที่นี้ก่อน. ฝ่ายอัสสพาลกุมารก็รับคำ (แล้วอยู่ในที่นั้น). วันรุ่งขึ้น พระราชากับราชปุโรหิต พากันไปสู่นิเวศน์ของโคपालกุมาร ด้วยอุบายอย่างนั้น เหมือนกัน อันโคपालกุมารยินดีต้อนรับ เหมือนดังที่กล่าวมาแล้ว จึงแจ้งเหตุ แห่งการมาของตนให้ทราบ. แม้โคपालกุมารก็ปฏิเสธเหมือนอัสสพาลกุมาร กล่าวว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะบวชมานานแล้ว. เทียวใคร่ครวญหาทางบรรพชา ดังคนหาโคที่หายไป ข้าพเจ้าเห็นทางที่พี่ชายทั้งสองของข้าพเจ้าไปแล้ว เหมือนคนพบรอยโคที่หายไป ฉะนั้นข้าพเจ้าเองก็จักไปตามทางนั้นเหมือนกัน แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะพระราชาธิบดี บรูษผู้เลี้ยงโคไม่เห็นโค
ที่หายไปในปีทิมมิด ฉันได ขอเดชะพระองค์ผู้ทรง
พระนามว่า เอสுகารี ประโยชน์ของข้าพระพุทธเจ้า
ก็หายไปแล้วฉันนั้น อย่างไรเล่า ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่
แสวงหาต่อไป.

บรรดาบทเหล่านั้น โคपालกุมารเรียกพระราชาว่า เอสுகารี. บทว่า มมตุโธ ความว่า ประโยชน์กล่าวคือบรรพชาของข้าพระพุทธเจ้าหายไป เหมือนโคหายไปในปี. บทว่า โสหิ ความว่า วันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น รอยทางแห่งบรรพชิตทั้งหลายแล้ว ไฉนจะไม่แสวงหาการบรรพชา ขอเดชะ พระนรินทรราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จักไปสู่ทางที่พี่ชายทั้งสองของข้าพระ- พุทธเจ้าไปแล้วเหมือนกัน.

ลำดับนั้น พระราชาและปุโรหิตบิดา พวกนั้นกล่าวอ้อนวอนโคपालกุมาร ว่า พ่อโคपालกุมาร รออีกวันสองวันก่อนเถิด พอให้เราทั้งสองเบาใจแล้ว ภายหลังเจ้าจักได้บวช. โคपालกุมารกราบทูลว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า กรรมดีควรทำในวันนี้ ไม่ควรกล่าวผิดเพี้ยนว่า จักทำในวันพรุ่งนี้ ขึ้นชื่อว่า กรรมดีควรทำวันนี้ วันนี้เท่านั้น แล้วกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

บุรุษผู้กล่าวผิดเพี้ยนการงานที่ควรจะทำในวัน
นี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงานที่ควรจะทำในวัน
พรุ่งนี้ว่า ควรทำในวันต่อไป ย่อมเสื่อมจากการงาน
นั้น ชีรชนคนใดรู้ว่า สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นไม่มี
แล้ว พึงบรรเทาความพอใจที่เกิดขึ้นเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หิโยโย ได้แก่ ในวันพรุ่งนี้. บทว่า ปเร ได้แก่ ในวันมะรืนนี้. มีคำอธิบายว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บุรุษใด ผิดเพี้ยนการงานที่ควรทำในวันนี้ว่า ควรทำในวันพรุ่งนี้ การงานที่ควรทำในวันพรุ่งนี้ ว่าควรทำในวันมะรืนนี้ แล้วไม่ทำการงาน บุรุษนั้นย่อมเสื่อมจากการงานนั้น คือไม่สามารถจะทำการงานนั้นให้สำเร็จได้. โคपालกุมารแสดงถึงการงานชื่อ " กัทเทกรัตตะ " มีราตรีเดียว เจริญด้วยอาการอย่างนี้. อรรถาธิบายความข้อนี้ ควรกล่าวในกัทเทกรัตตะสูตร. บทว่า อนาคตํ เนตมตฺถิ ความว่า บัณฑิตชนคนใดรู้ว่า สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นยังไม่มีไม่เป็นแล้ว พึงบรรเทาใจก็นำกุศลนั้นที่ที่เกิดขึ้นแล้วไป.

โคपालกุมารแสดงธรรมด้วยคาถา ๒ คาถาอย่างนี้แล้วกล่าวว่า ขอ ท่านทั้งสองจงดำรงอยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิ มรณะเป็นต้น ย่อมคุกคาม ข้าพเจ้า ผู้กำลังกล่าวสนทนากับท่านทั้งสองทีเดียว แล้วพาบริวารมีโยชน์

หนึ่งเป็นกำหนด ออกไปยังสำนักแห่งพี่ชายทั้งสอง. หัตถิपालกุมารจึงแสดง
ธรรมแก่โคपालกุมาร. วันรุ่งขึ้นพระราชาราชปุโรหิต ไปยังนิเวศน์ของ
อชปาลกุมาร โดยอุบายอย่างนั้นเหมือนกัน เมื่อชปาลกุมารนั้นก็ยินดีต้อนรับ
ดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านทั้งสองบอกเหตุที่ตนมาแล้วกล่าวว่า เราทั้งสองจะยก
เสวตฉัตรมอบให้เจ้า. อชปาลกุมารถามว่า พี่ชาย ๓ คนของข้าพเจ้าไปไหน ?
พระราชาราชปุโรหิตตอบว่า พี่ชายของเจ้าทั้ง ๓ คนนั้น กล่าวว่าไม่มี
ความต้องการด้วยราชสมบัติ ทั้งเสวตฉัตรไว้ แล้วพาบริวารมี ๓ โยชน์เป็น
กำหนด ออกไปบวชพำนักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา. อชปาลกุมารกล่าวว่า ข้าพเจ้า
จักเอาศิระษทุลราชสมบัติ อันเปรียบเสมือนก้อนเขพะ ที่พี่ชายของข้าพเจ้าทั้ง
๓ บ้วนทิ้งแล้ว เทียวไปอยู่หาได้ไม่ แม้ข้าพเจ้าก็จักบวช. พระราชาและ
ราชปุโรหิตกล่าววิงวอนว่า พ่ออชปาลกุมาร เจ้ายังหนุ่มนัก เป็นภาระที่เรา
ทั้งสองต้องอุ้มชู คงจักได้บวชในเวลาถึงวัยอันสมควร. ลำดับนั้น อชปาล-
กุมารจึงกล่าวว่า ท่านทั้งสองพูดอย่างไร ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อม
ตายในเวลาเป็นเด็กก็มี ในเวลาแก่ก็มี มิใช่หรือ ไม่มีนิมิตเครื่องหมายที่มี
หรือที่เท้าของใครเลยว่ ผู้นี้จักตายในเวลาเป็นเด็ก ผู้นี้จักตายในเวลาแก่เฒ่า
ข้าพเจ้าเองก็ไม่ว่านเวลาตายของข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักบวชเสียเดี๋ยวนี้
ทีเดียว แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าพระองค์ได้เห็นหญิงสาวคนหนึ่ง รูปร่างงาม

พอประมาณ มีดวงเนตรเหมือนดอกการะเกด มัจจุราช
มาจุดคร่าเอาหญิงสาวคนนั้น ซึ่งกำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย
ยังไม่ทันได้บริโภคนิโคตสมบัติไป.

อนึ่ง ชายหนุ่มมีทรวดทรงงาม มีใบหน้าผ่องใส
นำดูน่าชม มีวรรณะเรื่องรองดั่งทองคำ มีหนวดเครา
ละเอียดอ่อนดั่งเกสรดอกคำฝอย แม้ชายหนุ่มเห็น
ปานนี้ ก็ยอมไปสู่อำนาจแห่งมฤตยู ขอเดชะ ข้า-
พระองค์จะละกามละเรื่อเสียแล้ว จักบวช ขอได้
โปรดทรงพระกรุณา อนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว เป็นนิบาต. ความก็ว่าข้าพระองค์
เห็นอยู่ที่เดียว. บทว่า มตฺตูปมึ ความว่า สัตฺยจรไปมา ด้วยลีลาการเยี่ยมสรวล
เจรจาไพเราะ เปรียบได้พอประมาณ. บทว่า เกตฺกปฺปผเนตฺตึ ความว่า
มีดวงเนตรหนากว้างคล้ายกลีบดอกการะเกด. บทว่า อภฺตฺวา โภเค ความว่า
ยังไม่ทันได้บริโภคโภคสมบัติเลยทีเดียว. บทว่า วชเต ความว่า มฤตยูมา
ยึดเอาตัวนางกุมารี ผู้มีรูปทรงงดงาม กำลังตั้งอยู่ในปฐมวัย ยังไม่ทันได้
บริโภคโภคสมบัติเลยทีเดียว ไปเสียอย่างนี้ ยังความเศร้าโศกให้ตกใน
เบื้องบนมารดาบิดาอย่างใหญ่หลวง. บทว่า สุชาโต ได้แก่ มีศรัทธาตั้งมั่น
ทรวดทรงงาม. บทว่า สุมุโข ความว่า มีพักตร์ผ่องใส ดังแว่นกรอบทอง
และพระจันทร์ในวันเพ็ญ.

บทว่า สุตฺสฺสโน ความว่า สมบูรณ์ด้วยรูปอันอุดมน่าทัศนา. บทว่า
สโม ความว่า มีผิวกายเรื่องรองเสมอด้วยทองธรรมชาติ. บทว่า กุสุมภ-
ปฺริกฤษฺณมฺสฺสุ ความว่า มีหนวดเคราละเอียดดงามคล้ายเกสรดอกคำฝอย
เพราะทั้งเรียบร้อยสนิท ทั้งละเอียดอ่อน. ด้วยบทนี้ อชปาลกุมารแสดงว่า
เขากุมารแม้เห็นปานนี้ ยังไปสู่อำนาจของมฤตยูราชได้ เพราะมฤตยูราชไว้

ความกรรณาคร่าชีวิตแม่เยาวกุมารเห็นปานนี้ไป คล้ายกับบุคคลเพิกถอนอุณา

สีเนรุราช ฉะนั้น. บทว่า หิตฺวาน กาม ปฏิกจฺจฺจ เคหิ อฺนุชานาถ มํ

ปพฺพชิสฺสุตฺตํ เทว ความว่า ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ก็เมื่อเครื่องผูกคือบุตรและภรรยาเกิดแล้ว เครื่องผูกนั้นเป็นของตัดขาดได้ยาก

ด้วยเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักละกามและเหย้าเรือนเสียก่อนทีเดียว แล้วบวช

เสียในบัดนี้ ขอได้โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าบวชเถิด.

ก็แหละครั้นขอपालกุมารกล่าวอย่างนี้แล้ว กล่าวต่อไปว่า ขอท่าน
ทั้งสองจงดำรงอยู่เป็นสุขเถิด ชรา พยาธิและมรณะรุกรานข้าพเจ้า ผู้กำลังกล่าว
สนทนากับท่านทั้งสองอยู่ที่เดียว ดังนี้แล้ว ไหว้กราบลาท่านทั้งสอง พาบรวิหาร
มิโยชน์หนึ่งเป็นกำหนด ออกไปสู่ฝั่งแม่น้ำคงคาทีเดียว. หัตถิपालกุมารนั่งอยู่
ในอากาศแสดงธรรม แม่แก่ชपालกุมารนั้น แล้วพูดว่า สมาคมจักใหญ่ยิ่ง
แล้ว นั่งลงพำนักอยู่ที่นั่นต่อไป. วันรุ่งขึ้นพราหมณ์ปุโรหิตนั่งท่ามกลาง
บัลลังก์ พลังคิดว่า บุตรทั้ง ๔ ของเราบวชแล้ว บัดนี้ เหลือแต่เราผู้เดียว
เป็นเหมือนมนุษย์ต่อไม้ แม้เราก็จักบวช. เขาจึงปรึกษากับนางพราหมณี
กล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนแม่วาเสฏฺฐิ ตันไม้จะได้นามโหวหารว่า

ตันไม้ได้ ก็เพราะมีกิ่งและใบ ชาวโลกเขาเรียกตันไม้

ที่ไม่มิกิ่งและใบว่า เป็นตอไม้ ทุกวันนี้ เราเป็นผู้มีบุตร

ละทิ้งไปแล้ว ถึงเวลาที่เราจะบวชภิกษาจาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลภเต สมญฺญํ ความว่า อนุปาตินน-
สังขาร ได้ชื่อว่าตันไม้. พราหมณ์ปุโรหิตเรียกนางพราหมณีว่า วาเสฏฺฐิ.
บทว่า ภิกฺขุจเรชฺยา ความว่า พราหมณ์ปุโรหิตกล่าวว่า แม้เราก็ถึงกาลที่
ควรจะบวช จักได้ไปสู่สำนักของบุตรทั้งสี่นั้นเทียว.

ครั้งพราหมณ์ปุโรหิตกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเรียกพราหมณ์หมื่นหกพันคน มาประชุมกัน. ลำดับนั้นพราหมณ์ปุโรหิตจึงกล่าวกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า พวกท่านจักทำอะไร ? พราหมณ์เหล่านั้นย้อนถามว่า ท่านอาจารย์เล่า จักทำอะไร ? พราหมณ์ปุโรหิตตอบว่า เราจักบวชในสำนักแห่งบุตรของเรา พราหมณ์เหล่านั้นจึงกล่าวว่า นรกเป็นของร้อนเฉพาะท่านผู้เดียวก็หามิได้ แม้เราทั้งหลายก็จักบวช. พราหมณ์ปุโรหิตมอบทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ ให้แก่นางพราหมณ์ผู้ภรรยาแล้ว พาพราหมณ์บริษัทมีโยชน์หนึ่งเป็นกำหนด ไปสู่สำนักแห่งบุตรทั้ง ๔ ทันทิ. หัตถิपालกุมารยืนอยู่ในอากาศ แสดงธรรมแก่บริษัทแม่นั้น. ในวันรุ่งขึ้น นางพราหมณ์คิดว่า บุตร ๔ คนของเราละทิ้งเสวตฉัตรไป ด้วยคิดว่า จักบวช แม้พราหมณ์สามีของเราก็อิงสมบัติ ๘๐ โกฏิ พร้อมด้วยตำแหน่งปุโรหิต ไปสู่สำนักบุตรทั้ง ๔ เหมือนกัน เราผู้เดียวเท่านั้น จักทำอะไรได้ เราก็จักไปตามทางที่บุตรของเราไปแล้วเหมือนกัน. นางพราหมณ์ เมื่อนำเอาเรื่องที่ผ่านมาแล้วเป็นอุทาหรณ์ จึงกล่าวอุทานคาถา ความว่า

นกกระเรียนทั้งหลาย บินไปในอากาศได้คล่อง
แล้ว ฉันทิด เมื่อสิ้นฤดูฝนแล้วหงส์ทั้งหลาย พึง
ทำลายใยที่แมลงมุมทำไว้ไปได้ ฉันทัน บุตรและสามี
ของเราพากันไปหมด โฉนเราจะไม่ปฏิบัติตามบุตร
และสามีของเราเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมสฺมี โกลฺยจาว ยถา ความว่า นกกระเรียนทั้งหลาย บินไปได้ไม่ติดอยู่ในอากาศนั้นใด. บทว่า หิมฺจฺเจย ความว่า เมื่อฤดูฝนล่วงไปแล้ว. บทว่า กตานิ ชาลานิ ปทาเลยฺยุ หึสา

ความว่า ได้ยินว่า ในอดีตกาล หงส์ทองเก้าหมื่นหกพัน พวกมันเก็บข้าวสาลีไว้ ในกาญจนคูหา ให้พอกินจนสิ้นฤดูฝน ไม่ออกไปภายนอก เพราะกลัวฝน อยู่ในถ้ำทองนั้นตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ครั้งนั้น แมลงมูมจึงชิงข้าย ดักไว้ที่ ประตูถ้ำ ของหงส์เหล่านั้น. ในหงส์เหล่านั้น ธรรมหงส์สองตัว ตัดใจให้ขาด เป็นสองตอน. ธรรมหงส์เหล่านั้น ตัดใจได้ขาดเพราะเป็นสัตว์สมบุรณ์ด้วยกำลังแล้ว บินไปข้างหน้าก่อนทีเดียว หงส์ที่เหลือก็บินไปตามที่ธรรมหงส์ไปแล้ว. นางพราหมณี เมื่อจะประกาศความนั้น จึงกล่าวคาถาอย่างนี้. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ นกกระเรียนบินไปในอากาศได้ไม่ขัดข้องฉันใด หงส์ทั้งหลายก็ฉันนั้น เมื่อล่วงเลยฤดูฝนแล้ว ธรรมหงส์สองตัว ทำลายข้ายที่แมลงมูมทำไว้ แล้วบินไปที่นั่นหงส์อื่น ๆ ก็บินไปตามทางที่ธรรมหงส์นั้นไป ก็บัดนี้บุตรของเราตัดข้ายคือกามไปแล้ว เหมือนธรรมหงส์ตัดข้ายแมลงมูมไปฉะนั้น แม้เราก็ควรจะไปตามทางที่บุตรเหล่านั้นของเราไปแล้ว เพราะฉะนั้น นางพราหมณีเมื่อจะไปตามความตั้งใจนี้ จึงกล่าวว่า ลูกและตัวของเราพากันไปหมด ไฉนเราจะไม่ฟังคล้อยตามเล่า ดังนี้.

นางพราหมณีตกลงใจว่า เมื่อเรารู้ชั้อย่างนี้ ไฉนจักไม่ออกบวช เราจักบวชแน่นอน ดังนี้แล้ว จึงเรียกนางพราหมณีทั้งหลายมาชี้แจง แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจักทำอะไร? นางพราหมณีเหล่านั้น ถามว่า ข้าแต่แม่เจ้า ท่านเล่าจักทำอะไร? นางพราหมณีตอบว่า เราจักบวช. นางพราหมณีพากันพูดว่า ถึงพวกข้าพเจ้าก็จักบวช นางพราหมณีจึงสละละโลกสมบัตินั้น พาบริษัทมีโยชน์หนึ่งเป็นกำหนดไปสู่สำนักบุตรของตนทันที หัตถิลपालกุมาร นั่งบนอากาศแสดงธรรมแก่บริษัทเมื่อนั้น. วันรุ่งขึ้น พระราชาตรัสถามราชบุรุษว่า ปุโรหิตไปไหน? ราชบุรุษกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ท่านปุโรหิตและนางพราหมณี ละทิ้งสมบัติทั้งหมด พาบริวาร

ของตคนมีสองโยชน์เป็นกำหนด ไปสู่สำนักแห่งบุตรชายทั้ง ๔ แล้ว พระเจ้าข้า.
พระราชาทรงพระดำริว่า ทรัพย์สมบัติที่ไม่มีเจ้าของปกครองย่อมตกเป็นของเรา
แล้วตรัสสั่งให้ราชบุรุษ ไปขนเอาทรัพย์สมบัติมาจากเรือนของปุโรหิตทั้งหมด.
ต่อมาพระอักรมเหสีของท้าวเธอตรัสถามราชบุรุษว่า พระราชาทรงทำอะไรอยู่
เมื่อราชบุรุษกราบทูลว่า พระราชาตรัสสั่งให้ขนทรัพย์มาจากเรือนของปุโรหิต
จึงตรัสถามว่า ปุโรหิตไปไหน? ทรงสดับข่าวว่า ปุโรหิตพร้อมด้วยภรรยา
ออกบวชเสียแล้ว จึงทรงดำริว่า พระราชสวามีของเรานี้ช่างหลงไหลด้วย
โมหจริต ให้ไปขนเอาทรัพย์สมบัติที่เป็นเหมือนคบเพลิง อันพราหมณ์ปุโรหิต
นางพราหมณีและบุตร ๔ คน ของเขาละทิ้ง และเป็นเหมือนก้อนเขพะที่เขา
ขว้างทิ้งแล้ว เอามาบรรจุไว้ในพระคลังหลวง เราจักให้ท้าวเธอทิ้งสมบัตินั้น
เสีย ด้วยอุปมาข้อเปรียบเทียบ ดังนี้แล้ว รับสั่งให้คนไปขนเอาเนื้อสุนัขและ
โค มากองไว้ที่หน้าพระลานหลวง จัดแจงทางให้ตรงแล้วรับสั่งให้จิงตาข่าย
ล้อมไว้โดยรอบ แร้งทั้งหลายเห็นเนื้อแต่ไกล จึงโผลงมาเพื่อจะกินเนื้อนั้น
แร้งในจำนวนนั้น พวกที่มีปัญญารู้ว่าเขาจิงตาข่ายดักไว้ คิดว่าเรากินเนื้ออัม
หนักกาย ไม่อาจบินไปตรง ๆ ได้ จึงคายสำรอกเนื้อที่ตนกินแล้วออกเสีย
โฉบบินขึ้นไปตรงได้ หาดัดข่ายไม่ ส่วนพวกที่โง่เขลาเบาปัญญา พวกนั้นกินเนื้อ
ที่แร้งเหล่านั้น คายสำรอกทิ้งไว้ จนกายหนักไม่อาจบินเห็นไปตรง ๆ ได้
ก็พากันติดอยู่ในข่าย ราชบุรุษทั้งหลายจับแร้งได้ตัวหนึ่ง แล้วนำมาถวาย
พระเทวี พระนางจึงนำแร้งตัวนั้น ไปสู่สำนักพระราชาทูลว่า ขอเดชะพระ-
มหาราชเจ้า ขอเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรกิริยาของแร้งตัวหนึ่ง ที่หน้า
พระลานหลวงเถิด แล้วทรงเปิดพระแกลทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอเชิญ
ทอดพระเนตรแร้งฝูงนี้เถิด พะยะคะ แล้วตรัสคาถา ๒ คาถา ความว่า

ฝูงแร้งเหล่านี้ ครั้นกินเนื้อแล้วก็สำรอกออกเสีย
จึงบินไปได้ ฝ่ายแร้งเหล่านี้ กินเนื้อแล้วไม่สำรอก
เนื้อออก แร้งเหล่านั้นก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของหม่อมฉัน
ข้าแต่พระราชา พราหมณ์ได้คลายกามทั้งหลายออก
ทิ้งแล้ว ส่วนพระองค์นั้น กลับรับเอากามนั้นไว้บริโภคน
อีก บุรุษผู้บริโภคนสิ่งที่ผู้อื่นคายออกแล้ว ไม่พึงได้รับความ
ความสรรเสริญเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูตฺวา วมิตฺวา จ ความว่า กินเนื้อแล้ว
ก็สำรอกออกเสีย. บทว่า ปจฺจาวมิสฺสุตฺติ ความว่า กลับรับเอามาบริโภค.
บทว่า วนฺตฺวาโท ความว่า ผู้ใดเกี่ยวกินสิ่งที่ผู้อื่นคายทิ้งแล้ว. บทว่า น
ปฺลิตฺติโย ความว่า ผู้นั้นเป็นคนโง่ ตกอยู่ในอำนาจแห่งคณหา เป็นผู้อัน
บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่พึงสรรเสริญ.

พระราชาทรงสดับคำของพระเทวีแล้ว ได้เป็นผู้มีวิปฏิสาร ภพทั้ง
สามปรากฏประหนึ่งไฟลุกโพลงแล้ว ท้าวเธอเกิดความสลดพระทัย ราพจึงว่า
ควรที่เราจะสละราชสมบัติบวชเสียวันนี้ทีเดียว เมื่อจะทรงชมเชยพระเทวี จึง
ตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพระนางปัญจาสิผู้เจริญ บุรุษผู้มีกำลัง
ช่วยจุดบุรุษทุพพลภาพ ผู้จมอยู่ในเปลือกตมจันได้
ฉันใด เธอก็ช่วยพยุงฉันให้ขึ้นจากกามได้ด้วยคาถา
อันเป็นสุภามิต ฉันนั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พฺยสนฺนํ แปลว่า จมลงแล้ว. ปาฐะว่า
วิสนฺนํ ดังนี้ก็มี. บทว่า อุตฺตฺเรยฺย ความว่า บุรุษผู้มีกำลังยึดบุรุษทุพพลภาพ

ที่ผมหรือที่มือแล้ว พยุงยกขึ้นบก. บทว่า **อุทตาริ** ความว่า เธอก็ได้พยุง
เราให้พ้นจากเปลือกตมคือกาม. ปาฐะว่า **อุทตาสิ** ดังนี้ก็มี. ความก็อย่าง
เดียวกันนี้. ปาฐะว่า **อุทฺธตาสิ** บ้าง ความก็ว่ายกขึ้นแล้ว. บทว่า **ปญฺจาลิ**
ได้แก่ พระเทวีผู้เป็นพระราชธิดา ของพระเจ้าปัญจาละ.

ครั้นพระเจ้าเอสุการีราชตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงมีพระราชประสงค์จะ
บรรพชาทันที ในขณะที่นั้น จึงตรัสสั่งให้เรียกอำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า ตรัสเล่า
ให้ฟังแล้วตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายจักทำอะไร ? อำมาตย์ทั้งหลายก็กราบ
ทูลว่า ขอเดชะ พระองค์เล่า พระเจ้าข้า ? พระองค์ตรัสตอบว่า เราจักบวชใน
สำนักของหัตถิปาลกุมาร อำมาตย์เหล่านั้นจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายก็จักบวช พระเจ้าข้า. พระเจ้าเอสุการีราช ทรงละทิ้งราช-
สมบัติในพระนครพาราณสี อันมีอาณาเขตถึง ๑๒ โยชน์ ทรงประกาศว่า
ผู้ใดมีความต้องการราชสมบัติ จงให้ยกเสวตฉัตรขึ้นครองราชย์เถิด แล้วทรง
แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ราชบริพาร พาบริษัทธิประมาณ ๓ โยชน์เป็นกำหนด
เสด็จไปยังสำนักของหัตถิปาลกุมารเหมือนกัน หัตถิปาลกุมารนั่งอยู่บนอากาศ
แสดงธรรมแก่บริษัทธิเหล่านั้น พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความเป็น
บรรพชิตของพระราชา จึงตรัสพระคาถา ความว่า

**พระเจ้าเอสุการีมหาราช ผู้เป็นอธิบดีในทิศ ทรง
ภายิตคาถานี้แล้ว ทรงสละราชสมบัติออกบรรพชา
อุปมาดังนาคหัตถิปัตว์ประเสริฐ สลัดตัดเครื่องผูกไปได้
ฉะนั้น.**

ในวันรุ่งขึ้น ประชาชนที่เหลืออยู่ในพระนคร ประชุมกันแล้วพากัน
ไปยังประตูพระราชวัง ให้กราบทูลพระราชเทวีแล้ว พากันเข้าไปในพระราช
นิเวศน์ ถวายบังคมพระราชเทวีแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง กล่าว
คาถา ความว่า

ก็พระราชผู้กล้าหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
ขอพระนางจงโปรดเป็นพระราชฯ แห่งข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเถิด พระนางเจ้าอันข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
คุ้มครองแล้ว โปรดทรงอนุศาสน์ เสดยราชสมบัติ
เหมือนเช่นพระราชฯ เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสาส ความว่า พระนางเจ้าเป็นผู้
ที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถวายอารักขาแล้ว โปรดเสวยราชสมบัติโดยทศพิธ
ราชธรรม.

พระราชเทวีทรงสดับถ้อยคำของมหาชนแล้ว ได้ตรัสพระคาถาที่เหลือ
ทั้งหลาย ความว่า

ก็พระราชผู้กล้าหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว แม้
เราก็จักละกามทั้งหลายอันน่ารื่นรมย์ใจ เทียวไปใน
โลกแต่ผู้เดียว.

ก็พระราชผู้กล้าหาญ ประเสริฐที่สุดกว่านรชน
ทรงพอพระทัยในบรรพชาเพศ ละรัฐสีมาไปแล้ว
แม้เราก็จักละกามทั้งหลาย อันตั้งอยู่เป็นถ่องแฉกแล้ว
เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลายอันน่า
รื่นรมย์ใจ เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักละกามทั้งหลายอันตั้งอยู่
เป็นถ่องแหว เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัย
ย่อมละลำดับไป แม้เราก็จักเป็นผู้เยือกเย็น ก้าวล่วง
ความข้องทั้งปวง เทียวไปในโลกแต่ผู้เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกา ความว่า เรจักหลีกออกจาก
กิเลสสัมภาระ คือ บุตรธิดา เป็นผู้ ๆ เดียวเทียวไปในโลก. บทว่า กามานิ
ได้แก่ กามคุณทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น. บทว่า ยโธธิกานิ ความว่า กามคุณ
ทั้งหลายตั้งอยู่โดยถ่องแหวใด ๆ เรจักละเสียซึ่งกามคุณทั้งหลายอันตั้งอยู่โดย
ถ่องแหวนั้น ๆ อย่างนั้น คือเรจักไม่แตะต้องอะไรอีก. บทว่า อจฺเจนฺติ
กาลา ความว่า กาลทั้งหลายมีเวลาเข้าเป็นต้น ย่อมล่วงไป ๆ. บทว่า
ตฺรยญฺติ ความว่า ราตรีย่อมผ่านไป คือมิได้ผ่านไปเปล่า ย่อมยังอายุสังขาร
ให้สิ้นเปลืองไป เคียวกินอายุสังขารไป. บทว่า วโยคฺฉนา ความว่า
วัยทั้งสามมีปฐมวัยเป็นต้นก็ดี ส่วนแห่งหมวดศิบ มีมันททสกะเป็นต้นก็ดี
(ย่อมละลำดับไป). บทว่า อนุปฺพุทฺ ฆนฺนฺติ ความว่า หาถึงโกฏฐาสคือ
ส่วนที่สูง ๆ ขึ้นไปไม่ ย่อมดับไปเสียในระหว่างนั้น ๆ นั้นเอง.

บทว่า สตีฏฺฐตา ความว่า แม้เราก็จักละกิเลสทั้งหลาย อันกระทำ
ความร้อน คือมีความร้อนเป็นสภาพ เป็นผู้เยือกเย็น. บทว่า สพฺพมตฺติจฺจ
สฺงฺคิ ความว่า เรจักก้าวล่วงกิเลสเป็นเครื่องข้องทุกอย่าง มีกิเลสเป็นเครื่อง
ข้องคือราคะเป็นต้น แล้วเป็นผู้เดียวเทียวไป ได้แก่จักไปสู่สำนักแห่งหัตถิ-
पालกุมารแล้วบวช.

พระนางเทวี ทรงแสดงธรรมแก่มหาชน ด้วยคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว มีรับสั่งให้เรียกภรรยาของอำมาตย์ทั้งหลายมาเฝ้า แล้วตรัสว่า พวกเธอจักทำอะไร? เหล่าภรรยาของอำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระองค์เล่าจักทรงทำอะไร? พระนางตรัสตอบว่า เราจักบวช. ภรรยาของหมู่อำมาตย์ก็กราบทูลว่า แม้พวกกระหม่อมฉันก็จักบวช. พระนางเทวีมีพระเสาวนีย์ ว่าดีแล้วละ แม่คุณทั้งหลาย ดังนี้แล้ว มีรับสั่งให้เจ้าพนักงานเปิดประตูพระคลังทองเป็นต้นในพระราชนิเวศน์ รับสั่งให้จารึกพระสุพรรณบัฏว่า ขุมทรัพย์ใหญ่ ฝังไว้แล้วในที่โน้นบ้าง ในที่นี้บ้าง แล้วดำรัสว่า ใครมีความต้องการ ก็จงขอเอาทรัพย์ที่เราพระราชทานแล้วนี้ไปเถิด แล้วให้ผูกสุพรรณบัฏ แขนงไว้ที่เสาต้นใหญ่ ให้พนักงานเกรีติกลองป่าวประกาศไปทั่วพระนคร แล้วทรงสละมหาสมบัติ เสด็จออกจากพระนคร.

ขณะนั้น ทวยนาครก็เดือนร้อนโกลาหลว่า พระราชาและนางเทวี ทรงสละราชสมบัติออกทรงผนวชแล้ว พวกเรจักทำอะไรในพระนครนี้. แต่เนิ่น ประชาชนทั้งหลายต่างก็ละทิ้งเคหาสถาน ทั้งที่ยังมีสมบัติเต็มบริบูรณ์ จูงลูกหลานออกไป (โดยเสด็จพระราชเทวี). เรือนโรง ร้านตลาดก็มีสิ่งของวางอยู่เกลื่อนกลาด โดยนิยามที่วางแบบแผ่วไว้ จะมีผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะเหลียวกลับมาแลดูก็มีได้มี. พระนครทั้งสิ้นว่างเปล่าปราศจากผู้คน. ฝ่ายพระนางเทวี ทรงพาบริวารมีประมาณ ๓ โยชน์เป็นกำหนด เสด็จไปในสำนักของหัตถิपालกุมารนั้นแหละ. หัตถิपालกุมารนั่งบนอากาศแสดงธรรม แม้แก่บริษัทนั้น แล้วพาบริษัทมีประมาณ ๑๒ โยชน์นั้น บ่ายหน้าไปสู่หิมวันตประเทศ ทวยนาครชาวกาลิงครัฐ ก็ระบือกันกระฉ่อนไปว่า ได้ยินว่า หัตถิपालกุมารรวบรวมบริษัทได้ถึง ๑๒ โยชน์ กระทำพระนครพาราณสีให้ว่างเปล่า พามหาชนไปสู่หิมวันตประเทศ ด้วยคิดว่าจักบวช พวกเราจะอยู่ไปไยในเมืองนี้.

ในเวลาต่อมาบริษัทก็ได้เพิ่มประมาณถึง ๓๐ โยชน์. หัตถิपालกุมารก็ไปยังป่าหิมพานต์ พร้อมด้วยบริษัทนั้น. ท้าวสักกเทวราชทรงรำพึงดู ฐูปฤทธิเหตุนี้แล้วทรงดำริว่า หัตถิपालกุมารออกสู่มหาภิเนษกรรมแล้ว จักเป็นสมามคมใหญ่ยิ่ง ควรที่บริษัททั้งหลายจักได้ที่อยู่ จึงทรงบังคับวิสสุกรรมเทพบุตรว่า ไปเถิดวิสสุกรรมเทพบุตร เธอจงเนรมิตอาศรม ยาว ๓๖ โยชน์ กว้าง ๑๕ โยชน์ แล้วจัดแจงบริขารของบรรพชิตไว้ให้เสร็จบริบูรณ์. วิสสุกรรมเทพบุตรรับเทวบัญชาแล้ว ไปเนรมิตอาศรมขนาดยาวกว้าง ตามเทวบัญชา ไว้ในภูมิภาคอันรื่นรมย์ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา แต่งตั้งอาสนะ มีอาสนะที่ลาดด้วยท่อนไม้และใบไม้เป็นคันทันไว้ แล้วเนรมิตบรรพชิตบริขาร ทั้งหมดไว้ในบรรณศาลา และที่ประตูบรรณศาลาแต่ละแห่ง ก็เนรมิตที่จงกรมไว้ แห่งละหนึ่งที่มีที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันคั่นเป็นระยะ และมีกระดานที่พิงพัก ฉาบด้วยปูนขาวสะอาด ในสถานที่ทุกแห่ง มีพุ่มดอกไม้ ดาดายไปด้วยสุรภี และโกศุมในแนวสวนหย่อมนานาพรรณ ในที่สุดแห่งที่จงกรมแต่ละแห่ง เนรมิตบ่อน้ำไว้บ่อหนึ่ง ๆ เต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำ ในที่ใกล้บ่อน้ำนั้น เนรมิตต้นไม้มีผลไว้ต้นหนึ่ง ๆ ต้นไม้แต่ละต้นก็ผลัดผลตกทั่วถึงกัน. ทั้งหมดนี้ ได้สำเร็จขึ้นด้วยเทวานุภาพ. วิสสุกรรมเทพบุตร ครั้นเนรมิตอาศรมสถาน จัดตั้งบรรพชิตบริขารไว้ในบรรณศาลาเสร็จแล้ว จึงเอาชาดแลหรรดลจาริกอักษรไว้ที่ฝาว่า ใคร ๆ มีความประสงค์จะบวช จงถือเอาบริขารเหล่านี้เถิด แล้วขับไล่หมู่มฤคและปักษีที่มีเสียงน่าหวาดกลัว ทั้งหมู่มนุษย์ที่มีรูปชั่วร้ายให้หลีกไปห่างไกล ด้วยอานุภาพของตน แล้วกลับไปยังทิพยวิมานสถานที่อยู่ของตนทันที.

หัตถิपालกุมาร เข้าไปสู่อาศรมที่ท้าวสักกะประทาน โดยทางจรไป เฉพาะตนผู้เดียวก่อน เห็นอักษรที่จารึกไว้แล้วดำริว่า ท้าวสักกเทวราชจงจักรทราบบความที่เราออกสู่มหาภิเนษกรรมนี้ ดังนี้แล้ว จึงเปิดประตูเข้าไปยัง

บรรณศาลา บรรพชาเป็นฤๅษีแล้วออกสู่ที่จิงกรม เดินจิงกรมไปมาอยู่สอง
สามวาระแล้ว ยังหมู่ชนที่เหลือให้บรรพชา ตรวจตราดูอาศรมทั่วไป ให้
บรรณศาลาแก่สตรีแม่ลูกอ่อนอยู่ในท่ามกลาง. ถัดจากนั้นมาให้แก่สตรีชรา
ถัดออกมาให้แก่สตรีที่มีวัยปานกลาง ส่วนชั้นนอกสุด ให้บุรุษทั้งหลายอยู่
รายรอบ. ครั้งนั้นมีพระราชอาองค์หนึ่งทรงทราบว่า ในพระนครพาราณสีไม่มี
พระราชอาประทับอยู่ จึงเสด็จมาตรวจดูพระนคร อันประดับประดาตกแต่งไว้
ดีแล้ว เสด็จขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ ทอดพระเนตรเห็นกองรัตนะในที่นั้น ๆ
ทรงดำริว่า จำเดิมแต่เวลาที่พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสละพระนครเห็นปานนี้
ออกทรงผนวช ชะรอยบรรพชาเพศนี้ จักเป็นของมีคุณค่าไพบารยิ่ง แล้วตรัส
ถามหนทางกะพวคนักเลงสุรา เสด็จไปยังสำนักของหัตถิปาลดาบส. หัตถิปาล
ดาบสทราบว่ พระราชาพระองค์นั้นเสด็จมาถึงแนวป่า จึงเดินสวนทางไป
รับเสด็จ นั่งในอากาศแสดงธรรมแก่บริษัท แล้วนำไปสู่อาศรมบท ให้บริษัท
ทั้งหมดบรรพชา. พระราชาแม่เหล่าอื่นทรงออกบรรพชา โดยอุบายนี้ถึง ๖
พระองค์. รวมพระราชาสละโลกัษย์ไหศวรียสมบัติ ออกบรรพชาเป็น ๗
พระองค์. อาศรมมีปริมณฑล ๓๖ โยชน์ เต็มบริบูรณ์หาที่ว่างมิได้. ดาบส
องค์ใดศรีภักดีกอย่างใดอย่างหนึ่งมีกามวิตกเป็นต้น หัตถิปาลดาบสผู้มหาบุรุษ
ก็แสดงธรรมแก่ดาบสนั้น บอกให้เจริญพรหมวิหารภาวนาบ้าง กสิณภาวนา
บ้าง. ดาบสเหล่านั้นยังฉฉวนและอกิณญาให้เกิดแล้วโดยมาก ในสามส่วนไป
บังเกิดในพรหมโลกสองส่วน. แบ่งส่วนที่ ๓ ออกเป็น ๓ ประเภท ส่วนหนึ่ง
บังเกิดในพรหมโลก ส่วนหนึ่ง บังเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ ส่วนหนึ่งทำการ
บำรุงบำเรอแก่ฤๅษีทั้งหลาย แล้วบังเกิดในกุตสมบัติ ๓ (คือ กษัตริย์ พราหมณ์
และคฤหบดี) ในมนุษยโลก. คำสั่งสอนของหัตถิปาลดาบส ทำให้มหาชน
ปราศจากทุกคติอันรอก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ปิตติวิสัย และอสุรกาย
ด้วยประการฉะนี้.

สมาคมของกุตทาลบัณฑิต สมาคมของมุกคฝักกมหาบุรุษ สมาคมของจุลลสูตรโตสมมหาบุรุษ สมาคมของอโยฆรบบัณฑิต และสมาคมของหัตถิปาลดาบส ได้เป็นเช่นเดียวกับท่านที่ออกบรรพชาในภายหลังเขาทั้งหมดในลังกาทวีปนี้ คือ พระปลฐวีจาลกัธมมคุดตเถระ พระผุสสเทวเถระผู้อยู่ในกตักกัณฑการวิหาร พระมหาสังฆรักจิตเถระผู้อยู่ในภักคิรีวิหาร พระมหาสิวเถระผู้อยู่ในคามันตปีฬการวิหาร พระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาฬวัตถิมหามณตปวิหาร. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

**บุคคลพึงชวนช่วยในกรรมที่ดี พึงห้ามจิตเสีย
จากความชั่ว เพราะเมื่อทำความดีช้า ใจย่อมยินดีใน
ความชั่ว คนเราจึงควรกระทำความดี โดยเร็วพลัน
ทีเดียว.**

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในปางก่อน ตถาคตก็ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์อย่างนี้
เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้าเอสุการีในครั้งนั้น ได้มาเป็น
พระเจ้าสุทโธทนมหาราชในบัดนี้ พระเทวีได้มาเป็นพระนางมามายา ปุโรหิต
ได้มาเป็นพระกัสสป นางพราหมณีได้มาเป็นนางภัททกาปิตานี อชปาลกุมาร
ได้มาเป็นพระอนรุทธะ โคปาลกุมารได้มาเป็นพระโมคคัลลานะ อัสสपालกุมาร
ได้มาเป็นพระสารีบุตร บริษัทที่เหลือได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนหัตถิปาล-
กุมาร ได้แก่เราผู้ตถาคตนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหัตถิปาลชาดก

๑๔. อโยมรชาดก

ว่าด้วยอำนาจของมัจจुरาช

[๒๒๖๑] (อโยมรกุมารตรัสว่า) สัตว์ถือปฏิสนธิ กลางคืนก็ตาม กลางวันก็ตาม ย่อมอยู่ในครรภ์มารดา ก่อน สัตว์นั้นย่อมเกิดเพราะกำลังลม ย่อมไปสู่ความเป็นกลละเป็นต้น ย่อมไม่ย้อนกลับมาสู่ความเป็นกลละเป็นต้นอีก.

[๒๒๖๒] นรชนทั้งหลาย จะยกพลโยชายุทธนาการกับชรา พยาธิ มรณะไม่ได้เลยเป็นอันขาด เพราะชีวิตของสัตว์ทั้งมวลนี้ ถูกความเกิดและความแก่เข้าไปประทุษร้ายเบียดเบียน เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๓] พระราชาผู้เป็นอธิบดีในรัฐทั้งหลาย ย่อมจะข่มขี่ราชศัตรู ผู้มีเสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ล้วนมีรูปร่างน่าสะพรึงกลัว เอาชัยชนะได้ แต่ไม่สามารถจะชนะเสนาแห่งมัจจुरาชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๔] พระราชาบางพวก แวดล้อมด้วยพลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของข้าศึกได้ แต่ก็ไม่สามารถจะพ้นจากอำนาจของมัจจुरาชได้

เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประ-
พฤติธรรม.

[๒๒๖๕] พระราชาทั้งหลายผู้กล้าหาญ ย่อม
หักค่ายทำลายพระนคร แห่งราชศัตรูให้ย่อยยับได้
และกำจัดมหาชนได้ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และ
พลเดินเท้า แต่ไม่สามารถจะหักรานเสนาแห่งมัจจุ
ราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

[๒๒๖๖] คชสารทั้งหลายที่ตกมัน มีมันเหลว
แตกออกจากกระพอง ย่อมย่ำยีนครทั้งหลายและเขน-
ฆ่าประชาชนได้ แต่ไม่สามารถจะย่ำยีเสนาแห่งมัจจุ
ราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

[๒๒๖๗] นายขมังธนูทั้งหลาย แม้มีมืออันได้
ฝึกฝนมาดีแล้ว เป็นผู้มียุปัญญา สามารถยิงจันให้ถูก
ได้ในที่ไกล ยิงได้แม่นย่ำไม่ผิดพลาด ก็ไม่สามารถ
จะยิงต่อต้านมฤตยูได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๘] สระทั้งหลาย และมหาปฐพี กับทั้ง
ภูเขาราวไพร ย่อมเสื่อมสิ้นไป สังขารทั้งปวงนั้น จะ
ตั้งอยู่นานสักเท่าไร ก็ย่อมเสื่อมสิ้นไป เพราะสังขาร
ทั้งปวงนั้น ครั้นถึงกาลกำหนดแล้ว ย่อมจะแตกทำลาย

ไป เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤติธรรม.

[๒๒๖๕] แท้จริงชีวิตของสัตว์ทั้งหมด ทั้งที่เป็น
สตรีและบุรุษในโลกนี้ เป็นของหวั่นไหวเหมือนแผ่น
ผ้าของนักเลงสุรา และต้นไม้เกิดใกล้ฝั่ง เป็นของ
หวั่นไหว ไม่ยั่งยืนฉะนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพระ-
พุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๖] ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมหล่นล่วง ฉันท
สัตว์ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มแก่ ทั้งปานกลาง ทั้งหญิงทั้ง
ชาย ย่อมเป็นผู้มีสตรีระทำลายหล่นไป ฉันทนั้น เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติ
ธรรม.

[๒๒๖๗] พระจันทร์อันเป็นดาราแห่งดวงดาว
เป็นฉันท วิทยนี้หาเป็นฉันทนั้นไม่ เพราะส่วนใดล่วง
ไปแล้ว ส่วนนั้นเป็นอันล่วงไปแล้วในบัดนี้ อนึ่ง
ความยินดีในกามคุณของคนแก่ชราแล้วย่อมไม่มี ความ
สุขจะมีมาแต่ไหน เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

[๒๒๖๘] ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดี หรือเปรตก็ดี
โกรธเคืองแล้วย่อมเข้าสิงมนุษย์ได้ แต่ไม่สามารถจะ

เข้าถึงมัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๓๓] มนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำการบวง-
สรวงยักษ์ ปีศาจ หรือเปรตทั้งหลายผู้โกรธเคือง
แล้วได้ แต่ไม่สามารถจะบวงสรวงมัจจุราชได้เลย
เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประ-
พาศิธรรม.

[๒๒๓๔] พระราชาทั้งหลายทรงทราบโทษผิด
แล้ว ย่อมลงอาชญาผู้กระทำความผิด ผู้ประทุษร้าย
ต่อราชสมบัติ และผู้เบียดเบียนประชาชน ตามสมควร
แต่ไม่สามารถลงอาชญามัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๓๕] คนทั้งหลายผู้กระทำความผิด ฐาน
ประทุษร้ายต่อพระราชาที่ดี ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติ
ก็ดี ผู้เบียดเบียนประชาชนก็ดี ย่อมจะขอพระราชทาน
อภัยโทษได้ แต่หาทำมัจจุราชให้ผ่อนปรนกรุณาปราณี
ได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะ
บวชประพาศิธรรม.

[๒๒๓๖] มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจเลยว่า ผู้นี้
เป็นกษัตริย์ ผู้นี้เป็นพราหมณ์ ผู้นี้มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง

ผู้นี้มีเดชานุภาพ ย่อมย้ายทั่วไปหมด เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๗๗] ราชสีห์ก็ดี เสือโคร่งก็ดี เสือเหลือง
ก็ดี ย่อมข่มขู่กึ่งยวกินสัตว์ที่ดิ้นรนอยู่ได้ แต่ไม่สามารถ
จะกึ่งยวกินมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๗๘] นักเล่นกลทั้งหลาย เมื่อทำมายากล ฦ
ท่ามกลางสนาม ย่อมลวงนัยน์ตาประชาชนในที่นั้น ๆ
ให้หลงเชื่อได้ แต่ไม่สามารถจะลวงมัจจุราชให้หลง-
เชื่อได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า
จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๗๙] อสรพิษ ที่มีพิษร้าย โกรธขึ้นมาแล้ว
ย่อมขบกัดมนุษย์ให้ถึงตายได้ แต่ไม่สามารถจะขบกัด
มัจจุราชให้ตายได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๘๐] อสรพิษโกรธขึ้นแล้วขบกัดผู้ใด หมอ
ทั้งหลาย ย่อมถอนพิษร้ายนั้นได้ แต่จะถอนพิษของ
ผู้ถูกมัจจุราชประทุษร้ายหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้า
พระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๘๑] แพทย์ผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้คือ แพทย์-
ธรรมมนตรี แพทย์เวตตรณะ แพทย์โภชะอาจะ

กำจัดพิษพระยานาคได้ แต่แพทย์เหล่านั้นต้องทำกาล
กิริยานอนตาย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๘๒] วิชารทั้งหลาย เมื่อร้ายอาคมชื่อ
โหมรมนต์ ย่อมหายตัวไปได้ด้วยโอสถทั้งหลาย แต่จะ
หายตัวไม่ห้ามจักษุราชนั้นไม่ได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้า
พระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

[๒๒๘๓] ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพาศิธรรม
ธรรมที่บุคคลประพาศิตีแล้วย่อมนำมาสุขมาให้ นี่เป็น
อานิสงส์ในธรรมที่ประพาศิตีแล้ว ผู้มีปกติประพาศิ
ธรรม ย่อมไม่ไปสู่ทุกติ.

[๒๒๘๔] สภาพทั้งสองคือ ธรรม และอธรรม
มีวิบากไม่เสมอกัน อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรม
ย่อมยังสัตว์ให้ถึงสุคติ.

จบอโยมรชาดกที่ ๑๔

จบวิสตินิบาดชาดก

อรรถกถาโยมรชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การออกมหาภิเนษกรรมนั้นเอง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยม-
กรตฺตี ปรมํ ดังนี้.

แท้จริงแม้ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า ไซ้แต่ในชาตินี้ เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็เคยออกมหาภิเนษกรรมเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังนี้

เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติ ณ พระนครพาราณสี พระ-
อัคมเหสีของท้าวเธอทรงพระครรภ์ ได้รับการบริหารพระครรภ์เป็นอย่างดี จนพระครรภ์แก่แล้ว ประสูติพระราชโอรส ในระหว่างเวลาปัจจุสมัยใกล้รุ่ง ในภพก่อนมีสตรีผู้หนึ่งร่วมสามีเดียวกันกับพระนางเทวีนั้น ตั้งความปรารถนา ไว้ว่า ขอให้เราได้กินลูกของท่านที่คลอดแล้ว ๆ. ได้ยินว่า สตรีผู้นั้น ตนเอง เป็นหญิงหมั้น ทำความปรารถนาเช่นนั้น เพราะความโกรธสตรีที่มีบุตร แล้วได้มาบังเกิดในกำเนิดนางยักษิณี สตรีที่มีบุตรนั้นได้มาเป็นพระอัคมเหสี ของพระเจ้าพรหมทัต จนคลอดพระโอรสองค์นี้ ครานั้น นางยักษิณีได้โอกาส จึงแปลงกายมา เมื่อพระเทวีทอดพระเนตรคือนั้นแล ตรงเข้าจับทารกนั้น แล้วหนีไป. พระนางเทวีทรงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า นางยักษิณีจับโอรส ของเราหนีไปแล้ว. ฝ่ายนางยักษิณี ก็ก่อกินทารกทำเสียงมูร มูร เหมือนกิน ง่าบัว แสดงท่ายกมือชี้หน้าคุกคามพระเทวี แล้วก็หลีกหนีไป พระราชาทรง สดับพระเสาวนีย์ของพระเทวีแล้วทรงดำริว่า ไฉนนางยักษิณีจึงบังอาจการทำ ได้แต่ทรงนิ่งเฉยเสีย. ในกาลที่พระเทวีทรงประสูติพระโอรสอีก ท้าวเธอได้ทรง

จัดการอารักขามันคง. พระเทวีก็ประสูติพระโอรสอีกเป็นคำรบสอง. นางยักษิณีก็มาเคี้ยวกินพระกุมารนั้นแล้วหนีไปอีก. ในวาระที่สาม พระมหาสัตว์เจ้าทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวี พระราชาทรงมีพระโองการให้มหาชนมาประชุมกัน ตรัสถามว่า ยักษิณีคนหนึ่งมากินโอรสที่ประสูติจากพระเทวีของเราทุกคราว ควรจะจัดการสถานใด? ครั้งนั้นบุรุษคนหนึ่งกราบทูลว่า ขอเดชะธรรมดานางยักษิณี ย่อมกลัวใบตาล ควรที่จะผูกใบตาลไว้ที่พระหัตถ์และพระบาททั้งสองของพระเทวี อีกคนหนึ่งทูลว่า ขอเดชะ ธรรมดานางยักษิณี ย่อมกลัวเรือนเหล็ก ควรทำเรือนเหล็กไว้ พะยะค่ะ. พระราชาตรัสตั้งว่าดีละ แล้วตรัสสั่งให้ช่างเหล็กทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระองค์ มาประชุมกัน ทรงบัญชาว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำเรือนเหล็กให้เรา แล้วโปรดให้ราชบุรุษผู้ดูแลคอยกำกับการ. ช่างเหล็กทั้งหลายจึงก่อสร้างพระตำหนักขึ้น ณ ภูมิภาคอันรื่นรมย์ภายในพระนครนั่นเอง. สัมภาระแห่งพระตำหนักทุกอย่าง ตั้งแต่เสาเป็นต้น ล้วนแล้วไปด้วยเหล็กทั้งนั้น ตำหนักรูปทรงจตุรมุขหลังใหญ่ล้วนแล้วไปด้วยเหล็ก สำเร็จลงโดยเวลาเก้าเดือน. พระตำหนักนั้นงามรุ่งเรืองเท่าเทียมกับแสงประทีปอันโพลงอยู่เป็นนิตย์ พระราชาทรงทราบว่ พระราชเทวีทรงพระครรภ์แก่แล้ว จึงตรัสสั่งให้ประดับตกแต่งพระตำหนักเหล็ก พาพระนางเทวีไปประทับยังตำหนักนั้น พระนางเทวีก็ประสูติพระราชโอรส สมบูรณ์ด้วยธัญบุญลักษณะ ณ พระตำหนักเหล็กนั้น. พระราชากับพระอัครมเหสีทรงพระราชทานนามพระราชโอรสว่า " อโยฆรุมาร " พระราชาทรงมอบพระกุมารแก่พระพี่เลี้ยงนางนมแล้ว ทรงจัดแจงอารักขาใหญ่ยิ่ง พาพระราชเทวีกระทำประทักษิณเสด็จเลียบพระนคร แล้วเสด็จสู่พื้นอลังกตปราสาท. ฝ่ายนางยักษิณี ถึงเวรดักน้ำ นำน้ำไปถวายท้าวเวสวัณ ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว.

พระมหาสัตว์เจ้าทรงเจริญเติบโตในพระตำหนักเหล็กนั่นเอง จนรู้
เคียงสา ทรงศึกษาศิลปวิทยาทุกอย่างในที่นั้นแหละ. พระราชาธิบดีสถานหมู่
อำมาตย์ว่า โอรสของเรามีพระชันษาได้เท่าไร ทรงสดับว่า พระโอรสมีพระ-
ชันษา ๑๖ แก่แล้วกล้า สมบูรณ์ด้วยพละนามัย สามารถต่อสู้กับยักษ์ได้แม้ตั้งพัน
จึงมีพระราชโองการว่า เราจักมอบราชสมบัติแก่โอรสของเรา ท่านทั้งหลาย
จงให้จัดการตกแต่งทั่วทั้งพระนคร แล้วเชิญพระโอรสออกจากตำหนักเหล็ก
นำมายังพระราชฐาน อำมาตย์ทั้งหลายรับพระราชโองการว่า คีละ พระเจ้าข้า
แล้วให้พนักงานตกแต่งพระนครพาราณสี อันมีปริมณฑลได้ ๑๒ โยชน์
เสร็จแล้วนำมงคลหัตถิ อันเพริศแพรวไปด้วยสรรพาวุธการ ไปยังพระตำหนัก
เหล็กนั้น ประดับตกแต่งพระราชกุมารแล้ว ทูลเชิญให้ประทับเหนือมงคลหัตถิ
แล้วทูลว่า ขอเดชะพระกุมารผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์ทรงทำประทักษิณเลียบบ
พระนครอันอลงกต ซึ่งเป็นมรดกแห่งราชตระกูล แล้วเสด็จไปถวายบังคม
พระเจ้ากาสิกราชผู้พระราชบิดา พระองค์จักได้เสวตฉัตรในวันนี้แหละ พะยะกะ
เมื่อพระมหาสัตว์ทำการประทักษิณพระนครอยู่ ทอดพระเนตรเห็นพระราช-
อุทยาน แนวป่า สระโบกขรณี พื้นภูมิภาคและปราสาทราชวังอันน่ารื่นรมย์
ยินดีเป็นต้นแล้ว ทรงจินตนาการว่า พระราชบิดาของเรา ให้เราอยู่ในเรือนจำ
ตลอดกาลเพียงนี้ ไม่ให้เราได้เห็นพระนครอันตกแต่งงดงามเห็นปานนี้เลย
โทษผิดของเรามีอย่างไรหนอ ดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพวกอำมาตย์ อำมาตย์
ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โทษผิด
ของพระองค์ไม่มีเลย พะยะกะ แต่นางยักษิณีคนหนึ่งมาเกี่ยวกินพระเชษฐาธิราช
ของพระองค์ถึงสองพระองค์ เพราะเหตุนั้น พระราชบิดาของพระองค์ จึง
โปรดให้พระองค์อยู่ในตำหนักเหล็ก พระองค์รอดพระชนมชีพมาได้ เพราะ
พระตำหนักเหล็กแท้ๆ พะยะกะ อโยมราชกุมาร ทรงสดับคำของอำมาตย์

กราบทูล แล้วทรงพระดำริว่า เราอยู่ในครรภ์ของพระมารดา ๑๐ เดือน เหมือนอยู่ในโลหกุมภินรก และकुณนรก นับแต่คลอดออกจากพระครรภ์พระมารดาแล้ว ต้องอยู่ในที่คุมขังถึง ๑๖ ปี ไม่ได้โอกาสที่จะได้ดูโลกภายนอกเลย เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรกฉะนั้น แม้เราจะพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษิณีมาได้ ใช่ว่าจะไม่แก่ไม่ตายก็หามิได้ ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่เรา นับแต่วาระที่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว จะออกบรรพชาได้ยาก เราจักให้พระราชบิดาทรงอนุญาตบรรพชาแก่เรา แล้วเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเสียวันนี้ทีเดียว ครั้นพระราชกุมารทรงกระทำประทักษิณพระนครแล้ว เสด็จเข้าไปสู่ราชตระกูล ถวายบังคมพระราชบิดาแล้วประทับยืนอยู่ พระเจ้าพรหมทัต ทอดพระเนตรสรীরโสภาแห่งพระโอรสแล้ว ทรงเสน่หารักใคร่เป็นกำลังจึงทรงขำเลื่อมดูหม้ออำมาตย์ อำมาตย์ทั้งหลายทูลว่า ขอเดชะ จะโปรดให้พวกข้าพระพุทธเจ้า จัดแจงอย่างไรต่อไป. ท้าวเธอจึงตรัสสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงเชิญโอรสของเราให้ประทับเหนือกองรัตนะ แล้วสระสรงด้วยน้ำสังข์สามอย่าง แล้วสอดสวมกาญจนามาลา และยกเสวตฉัตรขึ้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงถวายบังคมพระราชบิดาทูลคัดค้านว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ ข้าพระพุทธเจ้าจักบวช ขอพระองค์ได้โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าบวชเถิด. พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า ลูกรัก เจ้าบอกคืนราชสมบัติแล้วจักบวช เพราะเหตุอะไร? พระมหาสัตว์เจ้าทูลตอบว่า ขอเดชะพระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในพระครรภ์พระมารดา ๑๐ เดือน เหมือนอยู่ในकुณนรก ประสูติจากพระครรภ์แล้ว ต้องอยู่ในที่คุมขังถึง ๑๖ ปี ไม่ได้โอกาสที่จะเห็นโลกภายนอกได้ เพราะภัยอันเกิดแต่นางยักษิณีได้เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรก ถึงพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษิณีแล้ว ใช่ว่าข้า

พระพุทธเจ้าจะเป็นคนไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้ ขึ้นชื่อว่า มฤตยูราชนี้ ใคร ๆ ไม่อาจชนะ ไม่อาจจะลวงได้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เอือมระอาในภพ ข้าพระ-
พุทธเจ้าจกบวชประพฤติธรรมไปจนกว่า ชรา พยาธิ และมรณะ จะไม่มาถึง
ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ปรารถนาราชสมบัติ ขอเดชะพระราชบิดา
ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด ดังนี้แล้ว
เมื่อจะทรงแสดงธรรมถวายพระราชบิดา จึงตรัส (พระคาถา) ความว่า

สัตว์ถือปฏิสนธิ กลางคืนก็ตาม กลางวันก็ตาม

ย่อมอยู่ในครรภ์มารดาก่อน สัตว์นั้นย่อมเกิดเพราะ
กำลังลม ย่อมไปสู่ความเป็นกละเป็นต้น ย่อมไม่ย้อน
กลับมาสู่ความเป็นกละเป็นต้นอีก.

นรชนทั้งหลาย จะยกพลโยธายุทธนาการกับชรา
พยาธิ มรณะไม่ได้เลยเป็นอันขาด เพราะว่าชีวิตของ
สัตว์ทั้งมวลนี้ ถูกความเกิดและความแก่เข้าไปประ-
ทุษร้ายเบียดเบียน เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชเป็นผู้เป็นอธิบดีในรัฐทั้งหลาย ย่อมจะข่มขี
ราชศัตรูผู้มีเสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ล้วนรูปร่างนำ
สะพรั่งกลัว เอาชัยชนะได้ แต่ไม่สามารถจะชนะเสนา
แห่งมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชบางพวก แวดล้อมด้วยพลม้า พลรถ
และพลเดินเท้า ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของข้าศึก แต่ก็

ไม่อาจจะพ้นจากสำนักของมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพฤติธรรม.

พระราชาทรงหลายผู้กล้าหาญ ย่อมหักค่ายทำลาย
พระนครแห่งราชศัตรูให้ย่อยยับได้ และกำจัดมหาชน
ได้ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า แต่
ไม่สามารถจะหักรานเสนาแห่งมัจจุราชได้ เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤติ-
ธรรม.

คชสารทั้งหลายที่ตกมัน มีมันเหลวแตกออกจาก
กระพอง ย่อมย้ายอินครทั้งหลาย และเข่นฆ่าประชาชน
ได้ แต่ไม่สามารถจะย้ายเสนาแห่งมัจจุราชได้ เพราะ
เหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า จะบวชประพฤติ
ธรรม.

นายขมังธนูทั้งหลาย แม้มีมืออันได้ฝึกฝนมาดี
แล้ว เป็นผู้มียุทธา สามารถยิงธนูให้ถูกได้ในที่ไกล
ยิงได้แม่นยำไม่ผิดพลาด ก็ไม่สามารถจะยิงต่อต้าน
มัจจุราชได้ เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้า จึงคิดว่า
จะบวชประพฤติธรรม.

สระทั้งหลาย และมหาปฐพีกับทั้งภูเขาราวไพร
ย่อมเสื่อมสิ้นไป สังขารทั้งปวงนั้นจะตั้งอยู่นานสัก
เท่าไร ก็ย่อมเสื่อมสิ้นไป เพราะสังขารทั้งปวงนั้น
ครั้นถึงกาลกำหนดแล้วย่อมจะแตกทำลายไป เพราะ

เหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

แท้จริง ชีวิตของสัตว์ทั้งมวลทั้งที่เป็นสตรี และบุรุษในโลกนี้ เป็นของหวั่นไหว เหมือนแผ่นผ้าของนักเลงสุรา และต้นไม้เกิดไถสัฟง เป็นของหวั่นไหวไม่ยั่งยืนฉะนั้น เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมหล่นล่วง ฉันทิใด สัตว์ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มแก่ ทั้งปานกลาง ทั้งหญิง ทั้งชาย ย่อมเป็นผู้มีสรีระทำลายหล่นไปฉันทิ นั้น เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

พระจันทร์ อันเป็นราชาแห่งดวงดาวเป็นฉันทิใด วัณนี้หาเป็นฉันทิ นั้นไม่ เพราะส่วนใดล่วงไปแล้ว ส่วนนั้นเป็นอันล่วงไปแล้วในบัดนี้ อนึ่ง ความยินดีในกามคุณของคนแก่ชราแล้วย่อมไม่มี ความสุขจะมีมาแต่ไหน เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดี หรือเปรตก็ดี โกรธเคืองแล้ว ย่อมเข้าถึงมนุษย์ได้ แต่ไม่สามารถจะเข้าถึงมัจจุราชได้เลย เพราะเหตุ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

มนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำการบวงสรวงยักษ์
ปีศาจ หรือเปรตทั้งหลาย ผู้โกรธเคืองแล้วได้ แต่ไม่
สามารถจะบวงสรวงมัจจุราชได้เลย เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

พระราชาทรงทราบโศกพิศแล้ว ย่อม
ลงอาชญาจะบุคคลผู้กระทำความผิด ผู้ประทุษร้ายต่อ
ราชสมบัติ และผู้เบียดเบียนประชาชน ตามสมควร
แต่ไม่สามารถลงอาชญา มัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ชนทั้งหลายผู้กระทำความผิด ฐานประทุษร้าย
ต่อพระราชาที่ดี ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติที่ดี ผู้
เบียดเบียนประชาชนที่ดี ย่อมจะขอพระราชทานอภัย-
โทษได้ แต่หาทำมัจจุราชให้ผ่อนปรน กรุณาปราณี
ได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพาศิธรรม.

มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจเลยว่า ผู้นี้เป็น
กษัตริย์ ผู้นี้เป็นพราหมณ์ ผู้นี้มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง ผู้นี้
มีเดชาบุภาพ ย่อมย้ายี่ทั่วทั้งหมด เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพาศิธรรม.

ราชสีห์ก็ดี เสือโคร่งก็ดี เสือเหลืองก็ดี ย่อม
ข่มขี้เคี้ยวกินสัตว์ที่ดิ้นรนอยู่ได้ แต่ไม่สามารถจะเคี้ยว
กินมัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพาศิธรรม.

นักเล่นกลทั้งหลาย เมื่อกระทำกลมายา ณ
ท่ามกลางสนาม ย่อมลวงนัยน์ตาประชาชนในที่นั้นๆ
ให้หลงเชื่อได้ แต่ไม่สามารถจะลวงมัจจุราชให้หลง
เชื่อได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวช
ประพฤตินิธรรม.

อสรพิษที่มีพิษร้าย โกรธขึ้นมาแล้ว ย่อมขบกัด
มนุษย์ให้ถึงตายได้ แต่ไม่สามารถจะขบกัดมัจจุราช
ให้ตายได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะ
บวชประพฤตินิธรรม.

อสรพิษทั้งหลายโกรธขึ้นมาแล้ว ขบกัดผู้ใด หมอ
ทั้งหลายย่อมถอนพิษร้ายนั้นได้ แต่จะถอนพิษของผู้
ถูกมัจจุราชประทุษร้ายหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้า
พระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพฤตินิธรรม.

แพทย์ผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้คือ แพทย์ธรรมมนตรี
แพทย์เวตตรุณะ แพทย์โกชะ อาจจะกำจัดพิษ
พระยานาคได้ แต่แพทย์เหล่านั้น ต้องทำกาลกิริยา
นอนตาย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า
จะบวชประพฤตินิธรรม.

วิชาธรทั้งหลาย เมื่อร้ายอาคมชื่อ โจรมนต์
ย่อมหายตัวไปได้ด้วยโอสถทั้งหลาย แต่หายตัวไม่ห
มัจจุราชเห็นไม่ได้เลย เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
จึงคิดว่า จะบวชประพฤตินิธรรม.

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่
บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ นี่เป็น
อานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้มีปกติประพฤติ
ธรรม ย่อมไม่ไปสู่อุคติ.

สภาพทั้งสองคือ ธรรมและอธรรม มีวิบากไม่
เสมอกัน อธรรมย่อมนำไปสู่ทุกข์ ธรรมย่อมยังสัตว์
ให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเมกรตุตี ความว่า โดยมากสัตว์
ทั้งหลายเมื่อจะถือปฏิสนธิในท้องมารดา มักถือปฏิสนธิในเวลารাত্রี เพราะ
เหตุนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ในข้อนี้มีอรรถาธิบายว่า สัตว์จะถือ
ปฏิสนธิในเวลารাত্রีก็ตาม ในเวลากลางวันก็ตาม ย่อมอยู่ในครรภ์คือท้อง
ของมารดาก่อน. บทว่า มาณโว ความว่า สัตว์ย่อมดำรงอยู่โดยความเป็น
กลละ. บทว่า อพฺภูจฺจิทฺว โส ยาติ ความว่า เมฆหมอกกล่าวคือเวลาห
ตั้งขึ้น เกิดขึ้น ถูกกำลังพายุพัดไปไหนใด สัตว์นั้นย่อมไปสู่ความเป็นกลละก่อน
ฉนั้นเหมือนกัน.

ข้อนี้ สมกับที่พระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า

แรกสัตว์ถือปฏิสนธินั้น เป็นกลละคือชั้นเข้า
หน่อยหนึ่ง ต่อจากกลละก็เป็นอัพพุทะ คือชั้นปูนดัง
น้ำล้างเนื้อ ต่อจากอัพพุทะ ก็เกิดเป็นเปสิ คือชั้นเนื้อ
อ่อน ๆ ต่อจากเปสิก็เป็นฉนะ คือก้อนแข็ง ต่อจาก
ฉนะก็เกิดเป็นสาขาวัยวะ คือ ผมบ้าง ขนบ้าง เล็บ
บ้าง มารดาของนระนั้นบริโภคโภชนะสิ่งใด ทั้งข้าว
ทั้งน้ำ นระผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ย่อมเลี้ยงอภาพ
ด้วยโภชนะสิ่งนั้น อยู่ในครรภ์มารดานั้น.

ในกาลนั้น พิงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

นรชนนั้นยอมถึงความเป็นกมลละเป็นต้นในครรภ์มารดา^๑ และครั้งนี้ออกจากครรภ์มารดาแล้ว ก็ถึงความเป็นมันททสกะเป็นต้น ย่อมเป็นไปติดต่อกันไม่ขาดระยะ. บทว่า ส คจฺจนํ น นินฺวตฺตติ ความว่า และเมื่อเป็นไปอย่างนี้ นรชน^๒ มิได้ยื้อนรอยถอยกลับเข้าไปถึงความเป็นกมลละจากอัพพุทะ ถึงความเป็นอัพพุทะเป็นต้น จากเปลีเป็นต้น เป็นมันททสกะ จากจิตฺตาทสกะ หรือถึงความเป็นจิตฺตาทสกะเป็นต้น จากวัณณทสกะเป็นต้น เปรียบเหมือนวลาหกอันกำลังลมพัดให้กระจัดกระจาย ย่อมไม่ได้ที่จะคิดว่า เราตั้งขึ้น ณ ที่โน้น จักกลับไปแล้วดำรงอยู่โดยปกติภาพ ณ ที่โน้นอีกทีเดียว ที่ใดอันวลาหกนั้นไปแล้ว ที่นั้นชื่อว่าได้ไปแล้ว ที่ใดอันตรธานไป ที่นั้นเป็นอันชื่อว่าอันตรธานไปแล้ว ฉันทิใดแม้สัตว์ผู้ถือปฏิสนธิในครรภ์ก็ฉันทิ^๓ เมื่อไปโดยความเป็นกมลละเป็นต้น ย่อมไปทีเดียว สังขารทั้งหลายในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัยแห่งภาวะมีในก่อน มิได้ถอยกลับคืนข้างหลัง ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ ทีเดียว สังขารทั้งหลายในชรากาลย่อมไม่ได้สิ่งที่จะคิดว่า เมื่อก่อนนี้หนุ่มแน่นสมบูรณ์ด้วยกำลัง พวกเรากระทำได้ตามต้องการ พวกเราจักให้สังขารนั้นกลับสภาพเดิม ทำได้เหมือนก่อนนั้นอีก ดังนี้ ย่อมจะอันตรธานไปในที่นั้น ๆ นั้นแหละ.

บทว่า น ยุชฺฌมมานา ความว่า นรชนทั้งหลายจะตั้งค่ายประชิดพลทั้งสองข้าง กระทำยุทธสงคราม (กับชรามรณะหาได้ไม่). บทว่า น พลน วสุติตา ความว่า นรชนทั้งหลายจะเข้าถึง คือประกอบด้วยกำลังกาย กำลังพลโยธาก็ตาม. บัณฺฑิตพิงนำเอา "น" อักษรข้างหน้า ในบทว่า น ชีรฺนฺติ มาประกอบแล้ว ทราบเนื้อความว่า นรชนทั้งหลายแม้เห็นปานนี้ จะไม่แก่มิตายก็หาไม่ได้. บทว่า สพฺพมุหิ ตํ ความว่า ขอพระเจ้าพระมหาราชเจ้า

เพราะมณฑลแห่งปาณะสัตว์ทั้งหมดนี้ ถูกชาติ และชราเบียดเบียนบีบคั้นเป็น
นิตย์ คุงดำอ้อยถูกเครื่องยนต์ขนาดใหญ่บีบคั้น ฉะนั้น. บทว่า **ตัมเมตติ**
โหติ ความว่า แม้เพราะเหตุนี้ ความคิดของข้าพระพุทธเจ้าจึงมี คือเกิดความ
คิดขึ้นว่า จะบวชประพฤติธรรม. บทว่า **จาตุรงฺคินี** ความว่า ประกอบด้วย
องค์ ๔ มีม้าเป็นต้น. บทว่า **เสนํ สุภิสฺสรูปิ** ได้แก่ เสนาซึ่งมีรูปร่างน่ากลัว.
บทว่า **ชยฺหุติ** ความว่า บางครั้งพระราชบางจำพวกชนะ (เสนาของศัตรู)
ด้วยเสนาของตนได้. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่พระราชแม่เหล่านั้น
ไม่อาจชนะเสนาแห่งมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ได้ คือไม่สามารถเพื่อจะย่ำยี ชรา
พยาธิ และมรณะได้.

บทว่า **มจฺจุเร เอกจฺจยา** ความว่า พระราชาบางพวกแวดล้อม
ด้วยพลช้างเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมพ้นจากเงื้อมมือของปีศาจมิตรได้ แต่ไม่สามารถ
เพื่อจะพ้นจากสำนักของมัจจุราชได้. บทว่า **ปภิณฺชนฺติ** ความว่า พระราชา
ผู้แก่ล้า ย่อมหักหาญตีเอาพระนครของราชศัตรูได้ ด้วยพลช้างเป็นต้น
เหล่านั้น. บทว่า **ปรัสนฺติ** ความว่า ย่อมกำจัดย่ำยียังมหาชนให้ถึงความตาย
ได้. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่พระราชเหล่านั้น เมื่อกาลมรณะ
มาถึงแล้ว ไม่อาจที่จะหักรานมฤตยูได้. บทว่า **ภินฺนคพา ปภินฺนา**
ความว่า คชสารทั้งหลาย เป็นสัตว์มีมันเหลวแตกออกในที่ ๓ สถาน ก็เมามัน
คือมีมันเหลวไหลออก. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แม้คชสารเหล่านั้น
ไม่อาจย่ำยีมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ได้.

บทว่า **อิสฺสาสินิ** ได้แก่ นายขมังธนูทั้งหลาย. บทว่า **กตฺหตุตา**
ความว่า ผู้ศึกษาดีแล้ว. บทว่า **ทฺูเรปาทิ** ความว่า เป็นผู้สามารถยิงให้ถูกได้
ณ ที่ไกล. บทว่า **อกฺขณฺเวธิโน** ความว่า ยิงได้แม่นไม่ผิดพลาด หรือ

เป็นผู้สามารถยิงได้ด้วยสายฟ้าแลบ. บทว่า **สรานิ** ความว่า แม้สระใหญ่ๆ
ทั้งหลาย มีสระอนาคตเป็นต้น ย่อมเสื่อมสิ้นไปเหมือนกัน. บทว่า **สเสล-**
กานนา ความว่า แม้มหาปฐพีพร้อมทั้งบรรพต และไพโรศนทกัศิติ ย่อม
เสื่อมสิ้นไป. บทว่า **สพฺพํ หิ ตํ** ความว่า ธรรมชาติอันนับว่าเป็นสังขาร
ทั้งหมดนี้ แม้ตั้งอยู่ยืนนานเพียงใด ก็ย่อมจะเสื่อมสิ้นไป แม้มหาเมรุราช
ถึงไฟบัลลัษกัลป์แล้ว ย่อมจะย่อยยับไปเหมือนจีฬิงโกสัเตาไฟ ย่อมละลายไป
ฉะนั้น ฝ่ายสังขารมีประมาณเล็กน้อย ไม่สามารถดำรงอยู่ได้. สังขารทั้งหมด
ถึงกาลเป็นที่สุด คือถึงวาระกาลพินาศแล้ว ย่อมจะหักละเอียด คือแตกทำลาย
ไป. เพื่อจะประกาศความนี้ นั่น ควรนำสัตตสุริยสูตรมาแสดง.

บทว่า **จลาจลํ** ความว่า เป็นของจลาจล คือไม่สามารถดำรงอยู่
ตามสภาพของตนได้ มีอันเป็นไปต่าง ๆ แปรลก ๆ กัน. บทว่า **ปาลณฺโณธ**
ชีวิติ ความว่า ชีวิตของปาลณสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นในโลกนี้ (ก็ฉนั้นนั่น). บทว่า
ปโณว ฐุตฺตสฺส ทฺวมว กฺวลโ ความว่า ธรรมดานักเลงสุราเห็นสุราแล้ว
ย่อมเปลื้องผ้าคาดพุงแลกดื่มได้ทีเดียว ดันไม้ที่เกิดใกล้ฝั่งแม่น้ำ เมื่อฝั่งพังลง
ไป ก็ย่อมโค่นล้มไป แผ่นผ้าของนักเลงสุรา และดันไม้ใกล้ฝั่งนี้เป็นฉนั้นใด
ขอเดชะ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั่น. บทว่า **ทุมฺมปฺผลาเนว** ความว่า
ผลไม้ทั้งหลายที่สุกแล้วถูกลมกระทบ ย่อมหล่นจากต้นตกลงที่พื้นดิน ฉนั้นใด
มาณพทั้งหลายเหล่านี้ ถูกลมคือชรากระทบแล้ว กลืนกินชีวิตแล้ว ย่อมล่อง
หล่นไปในแผ่นดินคือความตาย ฉนั้นนั่นเหมือนกัน. บทว่า **ทหฺรา** ความว่า
มาณพทั้งหลายเหล่านี้ คือคนหนุ่ม โดยที่สุดแม้ตั้งอยู่ในความเป็นกลละก็ดี.
บทว่า **มชฺฌิมปฺริสา** ความว่า หญิงชายผู้ตั้งอยู่ในวัยกลางคน ทั้งอุกโต-
พยัญชนก และนปฺงสกเพศ.

บทว่า **ตารกราชสนุโ** ความว่า พระจันทร์เป็นราชาแห่งดวงคารา สิ้นแรงลงในกาพย์ข้างแรม แต่ก็แจ่มใสเต็มดวง ในขณะห้วงข้างขึ้นจันใด ภัยของสัตว์ทั้งหลายเป็นจันนั้นไม่. เพราะภัยของสัตว์ทั้งหลายส่วนใดล่วงไปแล้ว เป็นอันว่าส่วนนั้นล่วงไปแล้วในบัดนี้ทีเดียว ไม่มีทางที่จะกลับคืนไปสู่ภัยนั้นได้อีก. บทว่า **กูโ** **รติ** ความว่า แม้ความยินดีในกามคุณทั้งหลายของคนแก่ชราย่อมไม่มี ความสุขอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณนั้นจะมีมาแต่ไหน. บทว่า **ยกุขา** ได้แก่ ยักษ์ผู้มีมหิทธิฤทธิ์. บทว่า **ปีสาจา** ได้แก่ ปีศาจคลุกฝุ่น. บทว่า **เปตา** ได้แก่ สัตว์ผู้เข้าถึงเปตวิสัย. บทว่า **อสุตสนุติ** ความว่า เข้าไปกระทบ หรือแทรกซึมเข้าไปตามลมหายใจเข้าออก. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่แม้ยักษ์เป็นต้น แม้เหล่านั้น ไม่สามารถจะเข้าไปกระทบหรือแทรกซึมตามลมหายใจมฤตยูได้.

บทว่า **นิชฺฌาปน** **ภโรนุติ** ความว่า ให้อัดโทษ คือให้ยินดีด้วยสามารถแห่งพลีกรรมได้. บทว่า **อปฺราธเก** ได้แก่ ผู้กระทำความผิดต่อพระราชา. บทว่า **ทฺฐเก** ได้แก่ ผู้ประทุษร้ายต่อราชสมบัติ. บทว่า **เรธเก** ได้แก่ ผู้เบียดเบียนชาวโลกด้วยการตัดช่องย่องเบาเป็นต้น. บทว่า **ราชิโน** ได้แก่ พระราชาทั้งหลาย. บทว่า **วิทฺตฺวาน โทส** ความว่า พระราชาทั้งหลายทรงทราบโทษผิดแล้ว ย่อมลงอาชญา ตามสมควรแก่ความผิด. บทว่า **น มจฺจุโน** ความว่า แต่พระราชาเหล่านั้น ไม่อาจลงอาชญา แก่มฤตยูราชได้. บทว่า **นิชฺฌาเปตุ** ความว่า ย่อมได้เพื่อจะประกาศความเป็นผู้ไร้ความผิดของตนได้ ด้วยหลักฐานพยาน. บทว่า **น อทุฏฺเภา พลวา** **เตชวาปี** ความว่า พระโพธิสัตว์เจ้าทรงแสดงว่า มัจจุราชมิได้มีความเกรงใจเมื่ออย่างนี้ว่า ชนเหล่านี้ มั่งคั่ง ผู้นี้มีกำลัง ทั้งด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้ ผู้นี้มีเดชานุภาพ คือไม่มีความเกรงใจ รักใคร่ลิเนหาในสัจตนิกายแม้แต่ผู้เดียว ย่อมย่ำยีทั้งหมดทีเดียว.

บทว่า ปสยฺห ความว่า ข่มขี่โดยพลการ. บทว่า น มจฺจุโน ความว่า แม้สัตว์เหล่านั้น ก็ไม่อาจเกี่ยวกินมัจจุราชได้.

บทว่า กโรนฺตา ความว่า กระทำกลมายา. บทว่า โมเหฺนติ

ความว่า แสดงสิ่งที่ไม่จริง ทำให้เห็นเป็นจริง ลวงนัยน์ตาประชาชน. บทว่า

อุคฺคเตฯ ความว่า อสรพิษทั้งหลายที่ประกอบด้วยเดชคือพิษกล้า. บทว่า

ติกฺกิฉฺฉกา ได้แก่ หมอผู้เชี่ยวชาญแก้พิษ. บทว่า ฌมฺมนฺตฺริ เวตฺตุรฺโรจ

โกช ความว่า แพทย์ผู้มีชื่ออย่างนี้ เหล่านี้. บทว่า โนรมชฺชียมานา ได้แก่

ผู้ทรงไว้ซึ่งวิชาชื่อโฆระ. บทว่า โอสฺเชภิ ความว่า วิชาธรทั้งหลาย ครั้นร้าย

วิชา ชื่อโฆระหรือคันธะเป็นต้นแล้ว ถือโอสถไปสู่ที่ซึ่งเข้าศึกทั้งหลายไม่อาจแล

เห็นได้ด้วยโอสถเหล่านั้น. บทว่า ฌมฺโม ได้แก่ สุจริตธรรม. บทว่า รกฺขติ

ความว่า สุจริตธรรม อันบุคคลใคร่รักษาแล้ว สุจริตธรรมนั้นย่อมรักษาผู้นั้น

ตอบ. บทว่า สฺขํ ความว่า ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมา

คือให้ถึงสุข ได้แก่ นำเข้าไปด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิในภพมาพจรสวรรค์.

ครั้นพระมหาสัตว์เจ้า แสดงธรรมถวายพระราชบิดา ด้วยคาถา ๒๔

คาถา อย่างนี้แล้ว กราบทูลว่า ขอเดชะพระชนกมหาราชเจ้า ราชสมบัติของ

พระราชบิดา จงเป็นของพระราชบิดาผู้เดียวเถิด ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความ

ต้องการด้วยราชสมบัตินี้ ชรา พยาธิ และมรณะ ย่อมรุกรานข้าพระพุทธเจ้า

ซึ่งกำลังกราบทูลสนทนากับพระองค์อยู่ที่เดียว ขอพระองค์จงอยู่เป็นสุขเถิด

ดังนี้แล้ว สละกามทั้งหลายถวายบังคมลาพระชนกชนนี เสด็จออกบรรพชา

อุปมาเหมือนช้างซัมมัน สลัดคัตติเสยซึ่งห้วงเหล็กเล่นไป หรือคัจฉีหโปคกทำลาย

กรงทองไปได้ฉะนั้น. ลำดับนั้น พระราชบิดาของพระมหาสัตว์ ทรงดำริว่า

ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแม้แก่เรา จึงสละราชสมบัติ เสด็จออกพร้อมกับ

พระราชโอรสทีเดียว. เมื่อพระเจ้าพรหมทัตกำลังเสด็จออกไปนั้น ทั้งพระเทวี

ทั้งหมดอำมาตย์ราชบริพาร ตลอดจนชาวพระนครทั้งสิ้น มีพราหมณ์และ
คฤหบดีเป็นต้น ต่างพากันสละเคหสถานออกตามเสด็จพระเจ้าพรหมทัต ได้
เกิดเป็นมหาสมาคมใหญ่ มีบริษัทนับได้ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระมหาสัตว์เจ้า
พาบริษัทนั้นเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบว่า พระ-
มหาสัตว์เจ้าเสด็จออกแล้ว จึงส่งวิสุทธกรรมเทพบุตร ไปเนรมิตอาศรมบทให้
ยาว ๑๒ โยชน์ กว้าง ๗ โยชน์ ทั้งให้จัดแจงบรรพชิตบริจารไว้ครบถ้วน.
ต่อจากนี้ไป การบรรพชาของพระมหาสัตว์เจ้าก็ดี การให้โอวาทก็ดี ความ
เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้าก็ดี ความไม่ไปสู่อบายของบริษัทก็ดี
พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังทั้งหมด.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในชาติก่อน ตถาคตก็ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์อย่างนี้
เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชมารดาบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็น
มหाराชสกุล บริษัทได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วน อโยธมบัตติต ได้มาเป็น
เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนี้เลย.

จบอรรถกถาอโยธมชาดก

จบอรรถกถา วิสดีนิบาต เพียงเท่านี้

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มาตังคชาดก ๒. จิตตสัมภุตชาดก ๓. สีวีราชชาดก ๔. สิริ-
มันทชาดก ๕. โรหนมิกชาดก ๖. หังสชาดก ๗. สัตตคิุมพชาดก ๘. ภัลลา-
ติยชาดก ๙. โสมนัสสชาดก ๑๐. จัมเปยยชาดก ๑๑. มหาโลภนชาดก
๑๒. ปัญจบัณฑิตชาดก ๑๓. หัตถิปาลชาดก ๑๔. อโยธมชาดก และอรรถกถา.

ติงสตินิบาตชาดก

๑. กิ่งฉันทชาดก

ว่าด้วยโทษที่ฉกฉวยเอาประโยชน์ของคนอื่น

[๒๒๘๕] ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมีความพอใจ
อะไร ประสงค์อะไร ปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร
จึงมานั่งอยู่แต่ผู้เดียว ในเวลาร้อน เพราะเหตุไร ท่าน
จึงมานั่งดูแม่น้ำ.

[๒๒๘๖] หม้อน้ำใหญ่ มีรูปทรงงดงามฉันใด
ผลมะม่วงสุก อันมีสีกลีบและรสชาติเยี่ยม ก็มีอุปมา
ฉันนั้น.

เราได้เห็นผลมะม่วงนั้น อันกระแสน้ำพัดลอย
มาท่ามกลางแม่น้ำ จึงได้หยิบเอามาเก็บไว้ในเรือไฟ.

แต่นั้น ก็วางไว้บนใบตอง ทำวิกักด้วยมิดเอง
แล้วฉัน ความหิว และความกระหายของเราก็ตายไป.

เราหมดความกระวนกระวายใจ พอมะม่วงหมด
เราต้องอดทนต่อความทุกข์ ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
พอใจในผลไม้อื่น ๆ อื่น.

ผลมะม่วงใดเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผลมะม่วงนั้น
มีรสอร่อยเป็นเลิศ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ คงจักนำความ

ตายมาแก่ข้าพเจ้าแน่ เพราะชুবอม เนื่องจากอด
อาหาร.

ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุก อันลอยมาจากทะเล
ในห้วงมหรณพได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผลมะม่วงสุก
นั้น คงจักนำความตายมาแก่ข้าพเจ้า ต้องมานั่งอยู่ ณ
ที่นี่ เพราะเหตุใด เหตุนี้ทั้งหมดข้าพเจ้าบอกท่าน
แล้ว.

ข้าพเจ้านั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำอันน้ำรินรมย์ แม่น้ำ
นี้กว้างขวางมีปลาโลมาใหญ่อาศัยอยู่ น่าจะฟังมีความ
สบาย ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเราไม่หนีไป
ท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันสันตงดงามดี ท่านผู้มี
ร่างอันสะคราญ เช่นกับด้วยทองใบทั้งแผ่น หรือดู
นางพัยคมีที่สัตยูจรไปตามชอกเขา ท่านเป็นใคร หรือ
ว่าท่านมาที่นี่เพื่ออะไร.

เทพนารีทั้งหลายในเทวโลก ซึ่งเป็นบริจาริกา
แห่งทวยเทพในฉกามาพจรสวรรค์ มีอยู่เหล่าใด หรือ
สตรีมีรูปงาม ในมนุษยโลกเหล่าใด เทพนารีและสตรี
ทั้งหลายเหล่านั้น ในหมู่เทวดาคนธรรพ์และมนุษย์
ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป ท่านผู้มีตะโพกอัน
งามประหนึ่งทอง เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกชื่อและ
เผ่าพันธุ์เถิด.

[๒๒๘๙] ดูก่อนพราหมณ์ดาบส ท่านนั่งอยู่
เฉพาะหน้าแม่น้ำโกสิคิงคาอันน่ารื่นรมย์ใจ โกสิคิ-
คิงคานั้น มีกระแสอันเชี่ยว เป็นห้วงน้ำใหญ่ ข้าพเจ้า
ถึงสถิตอยู่ในวิมาน อันตั้งอยู่ที่แม่น้ำนั้น.

มีลำห้วย และลำธาร ไหลมาจากเขาหลายแห่ง
เลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ไม้ขนานาพรรณ ย่อมไหลตรง
มารวมอยู่ที่ข้าพเจ้าทั้งนั้น.

ไซ้แต่เท่านั้น ยังมีน้ำที่ไหลมาจากป่า มีกระแส
ไหลเชี่ยว สีเขียวปัดอีกมากมาย และน้ำที่พวกนาค
กระทำให้มีสีวิจิตรต่าง ๆ ย่อมไหลมาตามกระแสน้ำ.

แม่น้ำเหล่านั้น ย่อมพัดเอาผลมะม่วง ผลชมพู
ผลขนุนลำมะลอ ผลกระทู่ม ผลตาล และผลมะเดื่อ
เป็นอันมากเนื่อง ๆ.

ผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ฝั่งทั้งสองตกลงในน้ำ
แล้ว ผลไม้นั้นย่อมเป็นไปในอำนาจแห่งกระแสน้ำ
ของข้าพเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์มีปัญญามาก ผู้ยิ่งใหญ่
กว่านรชน ท่านรู้อย่างนี้แล้วจงฟังข้าพเจ้า ท่านอย่า
พอใจความเกี่ยวเกาะด้วยตัณหาอย่างนี้เลย จงเลิกคิด
เสียเถิด.

ดูก่อนพระราชฤๅษี ผู้ยังรัฐให้เจริญ ข้าพเจ้า
ไม่เข้าใจว่า ท่านจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อย่างไร เมื่อ
ท่านชুবผอมรอความตายอยู่.

พรหม คนธรรพ์ เทวดา และฤๅษีทั้งหลายใน
โลกนี้ ผู้มีตะบะอันตำรวมแล้ว เรื่องตะบะ เริ่มตั้งความ
เพียร ผู้เรื่องยศ ย่อมรู้ความที่ท่านตกอยู่ในอำนาจ
แห่งตัณหา อย่างไม่ต้องสงสัยเลย.

[๒๒๘๘] บาบย่อมไม่เจริญแก่นรชน ผู้รู้จักคิด
และความไม่เที่ยง ดำรงอยู่เหมือนเราฉะนั้น ซึ่งรัฐธรรมนูญ
ทั้งปวง รู้ความสลาย และความจุกติแห่งชีวิต ถ้านระ
นั้นไม่คิดมาบุคคลอื่นผู้มีความสุข.

ดูก่อนท่านผู้อันหมู่ฤๅษีรู้กันทั่วแล้ว ท่านเป็นผู้
อันชนผู้ลอบบาปรู้แจ้งแล้วว่า เป็นผู้เกื้อกูลแก่โลก
แต่ต้องปรารถนาบาปกรรมแก่ตน เพราะใช้คำบริภาษ
อันไม่ประเสริฐไพบระ.

ดูก่อนท่านผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย ถ้าเราจักตาย
อยู่ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน เมื่อเราตายไปแล้ว ความ
ติเตียนก็จักมาถึงท่าน โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้มีตะเวออันกลมกลึง เพราะฉะนั้น
แล ท่านจงรักษาบาปกรรมไว้เถิด อย่าให้คนทั้งปวง
ติเตียนท่านได้ในภายหลัง ในเมื่อเราตายไปแล้ว.

[๒๒๘๕] เหตุนั้น ข้าพเจ้าทราบแล้ว ท่านจง
อดกลั้นไว้ก่อน ข้าพเจ้าจะยอมอุทิศตน และให้
มะม่วงแก่ท่าน เพราะท่านละกามคุณที่ละได้ยาก แล้ว
ตั้งไว้ซึ่งความสงบ และสุจริตธรรม.

บุคคลใดละสังโยชนในก่อนได้ แล้วภายหลัง
มาตั้งอยู่ในสังโยชน์ ประพฤติธรรมอยู่ บาปย่อม
เจริญแก่บุคคลนั้น.

มาเถิด ข้าพเจ้าจะนำท่านไปยังสวนมะม่วง ท่าน
จะเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย โดยส่วนเดียวเถิด
ข้าพเจ้าจักนำท่านไปในสวนมะม่วงอันร่มเย็น ท่าน
จะเป็นผู้ไม่ขวนขวายอยู่เถิด.

ดูก่อนท่านผู้ปราบปรามข้าศึก สวนนั้นเคลื่อน-
กล่นไปด้วยหมูนก ที่มีัวเมาอยู่ในรสดอกไม้ มีนก
กระเรียน นกยูง นกเขา ตัวมีสร้อยคออันน่าชม มีหมู่
หงส์ส่งเสียงร้องขรม ผู่นกคูเหว่าที่ร้องปลุกสัตว์
ทั้งหลายอยู่ในสวนมะม่วงนั้น.

ผลมะม่วงในสวนนั้น ตกเป็นพวงๆดูฟ่อนฟาง
ปลายกิ่งห้อยโน้มลงมา มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระท่อม
และผลตาลสุกห้อยอยู่เรียงราย.

[๒๒๘๖] ท่านทรงทิพมาลา ผ้าโพกศีรษะ
และเครื่องอาภรณ์ล้วนแต่เป็นทิพย์ มีทองต้นแขน

ดูไปด้วยจริงจันทน์ กลางคืนมีหญิง ๑๖,๐๐๐ คน
เป็นบริจาริกาบำเรอท่านอยู่ แต่กลางวันต้องเสวย
ทุกขเวทนา.

หญิงเหล่านี้ได้เป็นบริจาริกาของท่าน มีถึง
๑๖,๐๐๐นาง ท่านมีอนุภาพมากอย่างนี้ไม่เคยมีใน
มนุษยโลก นำชนพองสยองเกล้า.

ในภพปางก่อน ท่านทำกรรมอะไรไว้ จึงต้อง
นำทุกขเวทนามาสู่ตน ท่านทำกรรมอะไรไว้ในมนุษย-
โลก จึงต้องเคี้ยวกินเนื้อหลังของตนเองในบัดนี้.

[๒๕๕๑] ข้าพเจ้าเรียนจบไตรเพท หมกมุ่นอยู่
ในกามทั้งหลาย ได้ประพฤติเพื่อความฉิบหายใช้
ประโยชน์ แก่ชนเหล่าอื่น ตลอดกาลนาน.

บุคคลใดเป็นผู้ขูดเลือดเนื้อผู้อื่น บุคคลนั้นย่อม
ต้องควักเนื้อของตนกิน เช่นเดียวกับข้าพเจ้ากินเนื้อ
หลังของตนอยู่จนทุกวันนี้.

จบกัณฐชาดกที่ ๑

อรรถกถาติงสตินิบาต

อรรถกถาถึงนันทชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ อุโบสถกรรม ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **กิณฺุโท กิมธิปฺปายโ** ดังนี้.

ความย่อว่า วันหนึ่ง พระศาสดาตรัสถามอุบาสก - อุบาสิกาเป็นอันมาก ผู้รักษาอุโบสถ ผู้มานั่งเพื่อจะฟังพระธรรมเทศนาอยู่ที่โรงธรรมสภาว่า **คุณก่อน** อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านรักษาอุโบสถหรือ? เมื่อเขากราบทูลให้ ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ท่านทั้งหลายทำการรักษาอุโบสถ จักว่าได้ทำความดี ไบราณกบัตถิตทั้งหลายได้รับยศอันยิ่งใหญ่ ก็เพราะผลแห่งอุโบสถกรรม กิ่งหนึ่ง อันพวกอุบาสกอุบาสิกากราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนคร **พาราณสี** โดยธรรม ทรงเป็นผู้มีศรัทธา ปสาทะ ไม่ประมาทในทานศีล และ อุโบสถกรรม. ท้าวเธอมีตรัสสั่งแม่กะชนที่เหลือ มีอำมาตย์เป็นต้น ให้ตั้งมั่น ในกุศลจริยามิทานเป็นต้น. แต่ปุโรหิตของพระองค์ มีปกติริศเลียดเนื้อ ประชาชน กินสินบน วินิจฉัยอรรถคดีโดยยุดิธรรม. ในวันอุโบสถตรัสสั่ง ให้ประชาชนมีอำมาตย์เป็นต้นมาเฝ้า แล้วตรัสสั่งว่า พวกท่านทั้งหลายจงมา รักษาอุโบสถ. ปุโรหิตก็ไม่ยอมสมาทานอุโบสถ คราวนั้น เมื่อพระราชากำลัง ทรงซักถามพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายสมาทานอุโบสถละหรือ? จึงตรัส

ถามปุโรหิตนั้น ผู้รับสินบนและตัดสินอรรถคดีโดยยุดิธรรม ในเวลากลางวัน แล้วมาสู่ที่เฝ้าว่า ท่านอาจารย์ ท่านสมาทานอุโบสถแล้วหรือ? ปุโรหิตนั้น ทูลคำเท็จว่าสมาทานแล้ว พะยะกะ แล้วลงจากปราสาทไป. ครั้งนั้น อามาศย์ ผู้หนึ่งท้วงว่า ท่านไม่ได้สมาทานอุโบสถมิใช่หรือ? ปุโรหิตนั้นพูดแก้ตัวว่า ข้าพเจ้าบริโภครอาหารเฉพาะในเวลาเท่านั้น และข้าพเจ้ากลับไปเรือนแล้ว จักบ้วนปากอธิษฐานอุโบสถ ไม่บริโภครอาหารในเวลาเย็น ข้าพเจ้าจักรักษา อุโบสถศีลในเวลากลางคืน ด้วยอาการอย่างนี้ ข้าพเจ้าก็จักมีอุโบสถกรรม กิ่งหนึ่ง. อามาศย์ผู้นั้นกล่าวว่า ดีละขอรับ ท่านอาจารย์ เขากลับเรือนแล้ว ก็ได้กระทำอย่างนั้น.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อปุโรหิตนั้นนั่งอยู่ในศาล. สตรีผู้มีศีลคนหนึ่ง มา ขึ้นฟ้องคดี เมื่อไม่ได้โอกาสที่จะกลับไปเรือน จึงคิดว่า เราจักไม่ละเลย อุโบสถกรรม พอใกล้เวลา นางจึงเริ่มบ้วนปาก. ขณะนั้น มีผู้นำผลมะม่วงสุก มาให้พราหมณ์ปุโรหิตพวงหนึ่ง. พราหมณ์ปุโรหิตรู้ว่า หญิงนั้นจะสมาทาน อุโบสถ จึงหยิบมะม่วงส่งให้ พร้อมกับพูดว่า เจ้าจงรับประทานมะม่วงสุก เหล่านี้ก่อน แล้วจึงสมาทานอุโบสถเถิด. หญิงนั้นก็ได้กระทำตามนั้น. กุศลกรรมของพราหมณ์ปุโรหิตมีเพียงเท่านี้.

ในเวลาต่อมา พราหมณ์ปุโรหิตนั้นทำกาลกิริยาแล้ว ได้ไปบังเกิด เนื้อือสิริไสยาสน์อันอลงกต ในวิมานทองอันงามเรืองรอง มีภูมิภาคเป็น รมณีสถาน ในสวนอัมพวัน มีบริเวณ ๓ โยชน์ ใกล้ฝั่งน้ำโกสิคิงคานที่ ในหิมวันตประเทศ คุณคนที่หลับแล้วตื่นขึ้น มีเรือนร่างอันประดับตกแต่ง ดีแล้ว ทรงรูปโฉมงามสง่า แวดล้อมด้วยนางเทพกัญญาหมื่นหกพันเป็นบริวาร. เขาได้เสวยสิริสมบัตินั้น เฉพาะในเวลากลางคืนเท่านั้น. ความจริง เทพบุตรนั้น ได้เสวยวิบากผลสมกับกรรมที่ตนทำไว้ โดยภาวะเป็นเวมานิกเปรต. เพราะ

ฉะนั้น เมื่อเวลาอรุณขึ้น เขาจะต้องไปสู่สวนอัมพวัน. ในขณะที่ย่างเข้าไปสู่สวนอัมพวันเท่านั้น อตภาพอันเป็นทิพย์ของเขาก็อันตรธานไป เกิดอตภาพประมาณเท่าลำตาล สูง ๘๐ สอกแทน ไฟติดทั่วร่างกาย เป็นเหมือนดอกทองกวาวที่บ้านเต็มทีฉะนั้น นิ้วแต่ละนิ้วที่มือทั้งสองข้าง มีเล็บโตประมาณเท่าจอบใหญ่. เขาเอาเล็บเหล่านั้น กรีดจิกควักเนื้อข้างหลังของตนออกมากิน เสวยทุกขเวทนาร้องโอดครวญอยู่. เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ร่างนั้นก็อันตรธานไป ร่างอันเป็นทิพย์ก็เกิดขึ้นแทน. เหล่านางฟ่อนอันเป็นทิพย์ ผู้ประดับตกแต่งแล้วด้วยทิพพาลังการ ต่างถือศูริยางคนตรี มาห้อมล้อมบำเรอ เมื่อจะเสวยมหาสมบัติ ก็ขึ้นไปยังปราสาทอันเป็นทิพย์ ในสวนอัมพวันอันเป็นรมณีสถาน. เวมานิกเปรตนั้น ได้เฉพาะซึ่งสวนอัมพวัน อันมีปริมณฑล ๓ โยชน์ ด้วยผลแห่งการให้ผลมะม่วง แก่สตรีผู้สมათานอุโบสถ แต่เพราะผลแห่งการกินสินบน ตัดสินคดีโดยยุดิธรรม จึงต้องจิกควักเนื้อหลังของตนกิน และเพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง จึงได้เสวยศอันเป็นทิพย์แวดล้อมด้วยหญิงฟ่อนหมื่นหกพันเป็นบริวาร บำรุงบำเรอด้วยประการฉะนี้.

กาลนั้น พระเจ้าพาราณสี เห็นโทษในกามารมณ์ จึงเสด็จออกทรงผนวชเป็นคาส ให้กระทำบรรณศาลาที่ภูมิประเทศอันน่ารื่นรมย์ประทับอยู่ ยังอตภาพให้เป็นไปด้วยอุญฺจจาริยวัตร (เที่ยวภิกษาเลี้ยงชีวิต). อยู่มาวันหนึ่ง ผลมะม่วงสุกโตประมาณเท่าหม้อเซื่อง ๆ ตกมาจากสวนอัมพวันนั้น ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา มาถึงตรงทำน้ำซึ่งเป็นที่บริโภคใช้สอยของพระคาสนั้น. พระคาสกำลังล้างปากอยู่ เหลือบเห็นผลมะม่วงสุกนั้นลอยมากลางน้ำ จึงลงว่ายน้ำเก็บมานำไปอาศรมบท เก็บไว้ในเรือนไฟ ผ่าด้วยมีด แล้วฉนพอเป็นเครื่องประทังชีวิต ส่วนที่เหลือเอาไปตองปิดไว้ แล้วต่อมาก็ฉนผลมะม่วงนั้นทุก ๆ วันจนหมด. เมื่อมะม่วงสุกผลนั้นหมดแล้ว ก็ไม่อยากฉน

ผลไม้อื่น ๆ เพราะดิตรส จึงตั้งใจว่า จักฉันเฉพาะผลมะม่วงสุกชนิดนั้น จึง
ไปนั่งคอยอยู่ที่ริมแม่น้ำ ตกลงใจว่า ถ้าไม่ได้ผลมะม่วงสุกจักไม่ยอมลุกขึ้น.
คาบสนั้นไม่ยอมขบฉัน สู้นั่งคอยดูผลมะม่วงอยู่ที่ริมแม่น้ำนั้นถึง ๖ วัน จน
ร่างกายซูบซีดเพราะลมและแดดแผดเผา ครั้นถึงวันที่เจ็ด นางเทพธิดาผู้รักษา
แม่น้ำ พิจารณาครุฑเหตุนั้น แล้วคิดว่า พระคาบสนี้เป็นผู้ตกลอยในอำนาจของ
ความอยาก สู้อดอาหารถึง ๗ วัน มานั่งคอยดูแม่น้ำคงคา การที่เราจะไม่
ถวายผลมะม่วงสุกแก่คาบสนี้ไม่สมควรเลย เมื่อคาบสนี้ไม่ได้ผลมะม่วงสุกคง
จักมรณภาพ เราจักถวายแก่ท่าน จึงมายืนบนอากาศเหนือแม่น้ำคงคา เมื่อจะ
สนทนากับคาบสนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมีความพอใจอะไร ประสงค์

อะไร ปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร จึงมานั่งอยู่แต่
ผู้เดียวในเวลาร้อน เพราะเหตุไร ท่านจึงมานั่งดูแม่น้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จโนโท** ได้แก่ อชยาศัย. บทว่า **อธิปฺปาย**
ได้แก่ ความคิด. บทว่า **สมฺมุติ** ความว่า ท่านปรารถนา (อะไร)? บทว่า
มฺมุมนิ แปลว่า ในฤดูร้อน. บทว่า **เอถ** แปลว่า แสวงหา.

นางเทพธิดากล่าวเรียกคาบสนั้นว่า "พราหมณ์" เพราะบวชแล้ว.
ท่านอธิบายไว้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านประสงค์อะไร คิดถึงอะไร ปรารถนา
อะไร แสวงหาอะไร เพราะต้องการอะไร ท่านจึงมาแลดูแม่น้ำอยู่ที่ฝั่งคงคานี้.

พระคาบสได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๑๐ คาถา ความว่า

หม้อน้ำใหญ่ มีรูปทรงงดงามฉันใด ผลมะม่วง
สุกอันมีสีกลีบและรสชาติเยี่ยม ก็มีอุปมาฉันนั้น.

เราได้เห็นผลมะม่วงนั้น อันกระแสน้ำพัดลอย
มาท่ามกลางแม่น้ำ จึงได้หยิบเอามาเก็บไว้ในเรือไฟฟ้า.

แต่นั้นก็วางไว้บนใบตอง ทำวิกไปด้วยมีดเอง
แล้วก็นั้น ความหิวและความระหายของเราก็หายไป.

เราหมดความกระวนกระวายใจ ผลมะม่วงหมด
เราต้องอดทนต่อความทุกข์ ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
พอใจในผลไม้อื่น ๆ อื่น.

ผลมะม่วงใดเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผลมะม่วงนั้นก็มี
รสอร่อยเป็นเลิศ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ คงจักนำความ
ตายมาแก่ข้าพเจ้าแน่ เพราะชুবพอม เนื่องจากอด
อาหาร.

ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุก อันลอยมาจากทะเล
ในห้วงมหรณพได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผลมะม่วงสุกนั้น
คงจักนำความตายมาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องมานั่งอยู่
ที่นี่เพราะเหตุใด เหตุนี้ทั้งหมดข้าพเจ้าบอกท่านแล้ว.

ข้าพเจ้านั่งอยู่ เฉพาะแม่น้ำอันน่ารื่นรมย์ แม่น้ำ
นี้กว้างขวางมีปลาโลมาใหญ่อาศัยอยู่ น่าจะพึงมีความ
สบาย ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเราไม่หนีไป
ท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันสันตงดงามดี ท่านผู้มี
ร่างกายงามเช่นกับด้วยทองใบทั้งแผ่น หรือคุณนาง-
พัคฆิ ที่สัญจรไปตามซอกเขา ท่านเป็นใคร หรือ
ว่าท่านมาที่นี่เพื่ออะไร.

เทพนารีทั้งหลายในเทวโลก ซึ่งเป็นบริจาริกา
แห่งทวยเทพในฉกามาพจรสวรรค์ มีอยู่เหล่าใด หรือ
สตรีมีรูปร่าง ในมนุษยโลกเหล่าใด เทพนารี และ
สตรีทั้งหลายเหล่านั้น ในหมู่เทวดาคนธรรพ์ และ
มนุษย์ ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป ท่านผู้มี
ตะโพกอันงามประหนึ่งทอง เรารามท่านแล้ว ขอจง
บอกชื่อและเผ่าพันธุ์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาริธโร กุมฺโกล ได้แก่ หม้อน้ำ.

บทว่า สุปรินาหฺวา แปลว่า มีทรวดทรงงาม. บทว่า วณฺณคณฺฐรสฺสุตฺตมํ
ความว่า อุดมด้วยสีกลิ่นและรสทั้งหลาย. บทว่า ทิสฺวาน เท่ากับ ทิสฺวา
แปลว่า เห็นแล้ว. บทว่า อมฺลมชฺฌิเม ได้แก่ ผู้มีทรวดทรงสันทัดปราศจาก
มลทิน. พระดาบสเมื่อจะสนทนาปราศรัยกับเทวดาจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
ปาณฺธิ ได้แก่ ด้วยมือทั้งสอง. บทว่า อคฺุยฺยตฺนมาหริ ความว่า ได้นำ
มาสู่โรงพิธีบูชาไฟของตน. บทว่า วิกฺุเปตฺวา ได้แก่ ผ่าตัดแล้ว. ปาฐะเป็น
วิกฺุญฺเตตฺวา ดังนี้ก็มี. ยังมีปาฐะเหลืออยู่บทหนึ่งคือบทว่า ขาที.

บทว่า อหาสิ เม ความว่า พอข้าพเจ้าวางมะม่วงลงที่ปลายลิ้น
เท่านั้น รสแห่งมะม่วงสุกนั้น แผลไปตลอดเส้นเอ็น รักรสทั้ง ๑๖ พัน จนบำบัด
ความหิวและความระหายของข้าพเจ้าได้. บทว่า อเปตฺทรโธ ความว่า
มีความกระวนกระวายทางกายและใจปราศไปแล้ว. เพราะว่า ผลมะม่วงสุกนั้น
กำจัดความกระวนกระวายของข้าพเจ้าได้ เหมือนบริโกลโกชนะอันมีรสดี.
บทว่า พยฺนฺตฺิฏฺโธ ความว่า ผลมะม่วงนั้นเกิดหมดไป อธิบายว่า เป็นผู้มิ
ผลมะม่วงสุกลิ้นไปแล้ว.

บพว่า **ทุกขกขโม** ความว่า ประกอบไปด้วยความทุกข์อันไม่น่า
ชื่นใจ คือด้วยความทนทรมานกาย และความทนทรมานจิต. พระคาบสแสดง
ความหมายว่า ก็เพราะข้าพเจ้าไม่ถึงความยินดี แม้เล็กน้อยในผลกล้วยและ
ผลขนุนเป็นต้น อย่างอื่น ผลกล้วย ผลขนุนทั้งหมด พอข้าพเจ้าวางตะลัน
ก็สำเร็จความอึดทันที (คือเมื่อไม่อยากกิน). บพว่า **โสติตุวา** ความว่า
เพราะชอบพอมเนื่องจากอดอาหาร. บพว่า **ตัมมัม** ความว่า ผลมะม่วงสุกนั้น
(คงจักนำความตาย) มาแก่ข้าพเจ้า. บพว่า **ยสุส** ความว่า ผลมะม่วงใด
พึงมี คือ ผลมะม่วงย่อมมี. ท่านอธิบายว่า ผลาผลอันใดได้ยังประโยชน์ให้
สำเร็จแก่ข้าพเจ้า. บพว่า **วญฺหฺมานัม** ความว่า กำลังลอยมาในห้วงน้ำ กล่าวคือ
ลำน้ำ อันมีกระแสทั้งลึกทั้งกว้าง. อธิบายว่า ข้าพเจ้าเก็บผลมะม่วงสุกขึ้นจาก
ทะเลนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ผลมะม่วงสุกนั้นคงนำความตายมาให้ข้าพเจ้า เพราะ
เมื่อข้าพเจ้าไม่ได้ผลมะม่วงสุกนั้น ชีวิตคงจักไม่เป็นไปได้. บพว่า **อุปฺวสฺสมิ**
ความว่า ข้าพเจ้าถูกความหิวระหายเบียดเบียนแล้วจึงต้องอยู่ ในที่นี้. บพว่า
รณฺมัม ปฺภินิสฺสึโนสฺสุมิ ความว่า ข้าพเจ้านั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำอันน่ารื่นรมย์.
บพว่า **ปฺปฺถุโลมายฺตุตา ปฺปฺถุ** ความว่า แม่น้ำนี้กว้างใหญ่ไพศาล อันปลาโลมา
ใหญ่อยู่อาศัย อธิบายว่า สถานที่เช่นนี้ น่าจะเป็นสถานที่ผาสุกสำหรับข้าพเจ้า
บพว่า **อปฺปาลยฺนึ** แปลว่า ไม่หนีไป. พระคาบสเรียกเทพยดานั้นว่า
มม สฺมฺมุขา จิตฺเต ข้าแต่ท่านผู้ยืนอยู่เฉพาะหน้าแห่งเรา. ปาฐะว่า **อปฺปลาณินึ**
ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า มีสรีระร่างกายหาตำหนิมิได้ดังทองที่โล่มลทินโทษออกแล้ว.
บพว่า **กิสฺส วา** ความว่า พระคาบสถามว่า หรือท่านมาในที่นี้ด้วยเหตุไร.
บพว่า **รูปฺปฺถุปฺปฺถุปลมฺตฺถิว** ความว่า มีรูปร่างเกลี้ยงเกลาดังแผ่นทองใบ.
บพว่า **พยฺคฺฉมิว** ความว่า คุณุพยัคฆราชหนุ่มงามเข้มช้อย ด้วยท่าทาง
เยื้องกราย. บพว่า **เทวานัม** ได้แก่ เทวดาชั้นกามาพจรสวรรค์ทั้ง ๖. บพว่า

ยา วา มนุสฺสโลกสุมี ความว่า หรือสตรีมีรูปร่างในมนุษย์โลกเหล่าใด.

บทว่า รูปนนวนาคคิตฺติโย ได้แก่ สตรีผู้สมบูรณ์ด้วยรูปสมบัติ.

บทว่า นตฺติ ความว่า โดยที่ตนมุ่งจะสรรเสริญเทพธิดา พระดาบส จึงกล่าวอย่างนี้ ก็พระดาบสนั้นมีความมุ่งหมายว่า (เทพนารี และสตรีทั้งหลาย เหล่านั้น) ไม่มีที่จะเสมอเหมือนท่านด้วยรูป. บทว่า คนุชฺชพฺพมานุเส ความว่า ในหมู่คนธรรมดาและมนุษย์โลก ซึ่งอาศัยกลิ่นหอมที่รากเป็นต้น ประพรม. บทว่า จารุปฺพุพฺพุติ ความว่า ผู้ประกอบไปด้วยอวัยวะ ตะโพก ขาอ่อน งามดังทอง. บทว่า นามนฺจ พนุชฺเช ความว่า พระดาบสกล่าววาทาน ไปรดบอก นามโคตรและเผ่าพันธุ์ของตน แก่ข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น นางเทพธิดาได้กล่าวคาถา ๘ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ดาบส ท่านนั่งอยู่ เฉพาะแม่น้ำ
โกถิกคองคาน้ำร้อนรมยไธ โกถิกคองคานั้น มีกระแสน้ำ
อันเขียว เป็นห้วงน้ำใหญ่ ข้าพเจ้าถึงสถิตอยู่ในวิมาน
อันตั้งอยู่ที่แม่น้ำนั้น.

มีลำห้วย และลำธาร ไหลมาจากเขาหลายแห่ง
เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่ไม้ขนานาพรรณ ย่อมไหลตรง
มารวมอยู่ที่ข้าพเจ้าทั้งนั้น.

ไซ้แต่เท่านั้น ยังมีน้ำที่ไหลมาจากป่า มีกระแสน้ำ
ไหลเขียว สีเขียวปัด อีกมากหลาย และน้ำที่พวกนาค
กระทำให้มีสีวิจิตรต่าง ๆ ย่อมไหลมาตามกระแสน้ำ.

แม่น้ำเหล่านั้น ย่อมพัดเอาผลมะม่วงผลชมพู
ผลขนุนลำมะลือ ผลกระทู่ม ผลตาล และผลมะเดื่อ
เป็นอันมาก มาเนื่อง ๆ.

ผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่ฝั่งทั้งสองตกลงในน้ำ
แล้ว ผลไม้ชิ้นนั้นย่อมเป็นไปในอำนาจ แห่งกระแสน้ำ
ของข้าพเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ มีปัญญามาก ผู้เป็นใหญ่
กว่ารชน ท่านรู้อย่างนี้แล้วจงฟังข้าพเจ้า ท่านอย่า
พอใจความเกี่ยวเกาะด้วยตัณหาอย่างนี้เลย จงเลิกคิด
เสียเถิด.

ดูก่อนพระราชธานี ผู้ยังรัฐให้เจริญ ข้าพเจ้า
ไม่เข้าใจว่าท่านจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อย่างไร เมื่อท่าน
ชুবดมรอความตายอยู่.

พรหม คนธรรพ์ เทวดา และธานีทั้งหลายใน
โลกนี้ ผู้มีตนอันตำรวมแล้ว เรื่องตบะ เริ่มตั้งความ
เพียร ผู้เรื่องยศ ย่อมรู้ความที่ท่านตกอยู่ในอำนาจแห่ง
ตัณหา อย่างไม่ต้องสงสัยเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกลิเกี ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ดาบส
ท่านนั่งอยู่เฉพาะแม่น้ำโกลิเกีคงคา อันรื่นรมย์ใด. บทว่า ภูศาลยา วุตถา
ความว่า ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่แม่น้ำนั้น ซึ่งมีกระแสอันเชี่ยว ประกอบด้วย
ห้วงน้ำใหญ่. อธิบายว่า ข้าพเจ้าสิงอยู่ที่วิมานอันตั้งอยู่ที่แม่น้ำคงคา. บทว่า
วรวาริวโหมวา ความว่า มีน้ำไหลเชี่ยวประกอบด้วยห้วงน้ำใหญ่. บทว่า
สมมุขา ความว่า เทพดาแสดงว่าห้วยละหานลำธารเขา มีประการดังกล่าว
แล้ว ย่อมบ่ายหน้าพร้อมมายังเรา เราเป็นประธานของแม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น.

บทว่า อภิสนุทฺติ แปลว่า ย่อมไหลไป. อธิบายว่า นทีธาร
ทั้งหลายอันไหลมาจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้าไปสู่เรา คือแม่น้ำโกลิเกีคงคาสิน. บทว่า

วนโศธา ความว่า ไซ้แต่ห้วยละหาน ลำธาร เขา เท่านั้นก็หามีได้ ที่แท้ น้ำที่บ่ามาจากป่า คือน้ำที่ไหลมาจากป่านั้นเป็นอันมาก ย่อมไหลไป. **บทว่า นิลวาริวหินุชรา** ความว่า ทรงไว้ซึ่งห้วงน้ำ กล่าวคือกระแสน้ำอันประกอบ ด้วยน้ำสี่เขียว ดังสี่แก้วมณี. **บทว่า นาคจิตโศธา** ความว่า น้ำอันประกอบ ด้วยน้ำ กล่าวคือสี่ อันนาคทั้งหลายการทำให้วิจิตรก็ดี. **บทว่า วารินา** ความว่า นางเทพธิดาแสดงว่า แท้จริงแม่น้ำทั้งหลาย จำนวนมากเห็นปานนี้ ย่อมไหล ไปตามกระแสน้ำคือยังเราให้เต็มบริบูรณ์ด้วยน้ำทีเดียว. **บทว่า ตา** ได้แก่ แม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น. **บทว่า อวहनุติ** ความว่า แม่น้ำทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมพัดพาผลมะม่วงเป็นต้นเหล่านั้นเข้ามา. ก็บททั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมด เป็น ปฐมาวิกติ ลงในอรรถแห่งทุติยาวิกติ. อีกอย่างหนึ่ง **บทว่า ตา** เป็นทุติยาวิกติ พหุจนะ.

บทว่า อวहनุติ ความว่า แม่น้ำเหล่านั้นย่อมพัดพาผลมะม่วง เป็นต้นเหล่านั้นเข้ามา อธิบายว่า และผลมะม่วงเป็นต้น อันถูกพัดไปอย่างนี้ ย่อมเข้าไปสู่กระแสน้ำของเรา. **บทว่า โสตสุต** ความว่า ผลไม้ชนิดใดหล่นจาก ต้นไม้ ที่เกิดอยู่ ณ ริมฝั่งทั้งสองข้าง ลอยไปในน้ำ ผลไม้ชนิดนั้นทั้งหมด เป็นอันเข้าถึงอำนาจแห่งกระแสน้ำของเราทีเดียว ไม่มีข้อสงสัยในเรื่องนี้. เทพธิดานั้นบอกเหตุที่ผลมะม่วงสุกนั้นลอยมาตามกระแสน้ำอย่างนี้. **บททั้งสอง** คือ **เมธาวิ ปุณฺณปณฺญา** เป็นอาลปนะ. (คำเรียกร้อง) ทั้งนี้. **บทว่า มา โรจย** ความว่า ท่านอย่าพอใจความเกี่ยวเกาะด้วยคณหาอย่างนี้เลย. **บทว่า ปฐิสฺส** แปลว่า จงห้ามเสียเถิด. **บทว่า ตํ** ความว่า นางเทพธิดากล่าวสอนพระราชา. **บทว่า วุทฺธวํ** ได้แก่ ความเจริญด้วยปัญญา คือความเป็นบัณฑิต. **บทว่า รกฺขจาทิวทฺถน** แปลว่า ท่านราชธานีผู้ยังรัฐมณฑลให้เจริญ. **บทว่า อาย- มาโน** ความว่า ท่านจงก่ออศุภาพ คือเจริญด้วยเนื้อและเลือด เป็นหนุ่ม

แน่นเกิด. นางเทพธิดาเรียกพระดาบสนั้นว่า ราชสี (ท่านราชธานี) ท่านกล่าว-
อธิบายไว้ว่า ท่านยังเป็นหนุ่ม แต่ชুবพอมเพราะอดอาหาร หวังจะได้ความตาย
เพราะโลกในมะม่วง เราหาสำคัญความเป็นบัณฑิตเช่นนี้ของท่านไม่. บทว่า
ตสฺส ความว่า บุคคลใดเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา ย่อมรู้ความที่
บุคคลนั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา โดยไม่ต้องสงสัย.

เมื่อที่เทพธิดา จะให้ดาบสนั้นเกิดความสังเวชจึงกล่าวอย่างนี้ว่า
พรหมผู้ที่ถึงการนับว่าเป็นบิดา คนธรรมดาพร้อมทั้งกามาวรเทพยดา และฤาษี
ผู้มีจักขุทิพย์ดังที่กล่าวมาแล้ว ย่อมรู้ความที่บุคคลนั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ตัณหาโดยไม่ต้องสงสัย แต่ข้อที่ท่านผู้มีฤทธิ์เหล่านั้นรู้ว่า ดาบสชื่อ โนนเป็นผู้
ตกอยู่ในอำนาจของตัณหาดังนี้ ไม่น่าอัศจรรย์ ถึงปริจาริกชนของฤาษีผู้เริ่ม
ดังความเพียร ผู้ยงศเหล่านั้น ก็จะมีเพราะฟังคำของชนเหล่านั้นพูดกันอยู่อีก
เพราะขึ้นชื่อว่า ความลับของบุคคลผู้ทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

ลำดับนั้น พระดาบสได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

บาปย่อมไม่เจริญแก่นรชน ผู้รู้จักศีล และความ
ไม่เที่ยง ดำรงอยู่เหมือนเราฉะนั้น ซึ่งรู้ธรรมทั้งปวง
รู้ความสลายและความจืดแห่งชีวิต ถ้านั้นไม่คิด
ฆ่าบุคคลอื่นผู้มีความสุข.

ดูก่อนท่านผู้อันหมู่ฤาษีรู้กันทั่วแล้ว ท่านเป็นผู้
อันชนผู้ลอบบาปรู้แจ้งแล้วว่า เป็นผู้ถือกุศลแก่โลก
แต่ต้องปรารถนาบาปกรรมแก่ตน เพราะใช้คำบริภาษ
อันไม่ประเสริฐไพบราษ.

ดูก่อนท่านผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย ถ้าเราจักตายอยู่
ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน เมื่อเราตายไปแล้ว ความดีเที่ยน
ก็จักมาถึงท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนท่านผู้มีสะเอวอันกลมกลิ้ง เพราะฉะนั้น
แล ท่านจงรักษาบาปกรรมไว้เถิด อย่าให้คนทั้งปวง
ดีเที่ยนท่านได้ในภายหลัง ในเมื่อเราตายไปแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว วิทิตฺวา ความว่า ข้าพเจ้ารู้จักศีล
และความไม่เที่ยงฉันใด บาปย่อมไม่พอกพูน คือไม่เจริญแก่กระผู้รู้แล้วดำรง
อยู่นั้น. บทว่า วิทฺ ได้แก่ ผู้รู้แจ้ง. บทว่า สพุทฺธมฺ ได้แก่ สุจริตธรรม
ทุกอย่าง. เพราะในกาลานี้ สุจริตธรรมสามอย่าง ประสงค์เอาเป็นสรพพธรรม.
บทว่า วิทฺธฺสนฺ ได้แก่ ความดับ. บทว่า จวนฺ ได้แก่ จุตติ. บทว่า ชีวิตฺตฺส
ได้แก่ อายุ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บาปย่อมไม่พอกพูน คือไม่เจริญแก่
พระผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้งแล้วดำรงอยู่อย่างนี้ คือรู้แจ้งซึ่งสุจริตธรรมทั้งปวง
และความไม่เที่ยงแห่งชีวิต.

บทว่า สเจ น เจเตติ วธาย ตฺสฺส ความว่า ถ้านั้นไม่คิด
คือ ไม่ดำริเพื่อจะฆ่าบุคคลอื่นผู้ถึงความสุข ได้แก่ ไม่ยังบุคคลอื่น หรือแม้
ทรัพย์สินรดกของเขาให้พินาศ ก็ข้าพเจ้าไม่คิดเพื่อจะฆ่าใคร ๆ นั่งคอยดูแม่น้ำ
ทำความอาลัยในมะม่วงสุกอย่างเดียว ท่านตรวจดู ได้เห็นอกุศลกรรมอะไร
ของข้าพเจ้าบ้างเล่า? บทว่า อิติปฺปคสมฺมณฺยาเต ความว่า ผู้อันหมู่ญาติ
รู้ทั่วแล้วด้วยดี คืออันญาติทั้งหลายรับรู้แล้ว. บทว่า เอว โลกฺยา ความว่า
ท่านเป็นผู้อันชนผู้ลอบบาปรู้ทั่วแล้วอย่างนี้ว่า เป็นผู้ถือกุศลแก่โลก. บทว่า สติ
นี้ เป็นอาลปนนะเรียกขานว่า ดูก่อนท่านผู้สวยงาม เลอโฉม. บทว่า อนริยฺ

ปริสัภาส ความว่า ประกอบไปด้วยคำบริภาษ อันไม่งดงาม เป็นต้นว่า
รำลึกถึงบิดามารดาของเขา. บทว่า **ซิคีสติ** ความว่า แม่เมื่อบาปในตัวของ
ข้าพเจ้าไม่มีอยู่เลย ท่านก็มาบริภาษข้าพเจ้าถึงอย่างนี้ ทั้งเพ่งเล็งความตายต่อ
ข้าพเจ้า ชื่อว่าใส่แสวงหาบาปกรรม ทำให้เกิดขึ้นแก่ตน.

บทว่า **ตีเร เต** ความว่า ที่ริมฝั่งน้ำของท่าน. บทว่า **ปุณฺณสุตฺตโสนิ**
ความว่า ประกอบไปด้วยตะโพก อันงดงาม ผึ่งผาย. บทว่า **เปเต** ความว่า
เมื่อข้าพเจ้าตายไปสู่ปรโลกแล้ว เพราะไม่ได้ผลมะม่วงสุก. บทว่า **ปกฺวภูขาติ**
ความว่า ชนทั้งปวงอย่างกล่าวร้าย คำว่า ติเตยฺน นินทา. ปาฐะว่า **ปกฺขตุถาติ**
ดังนี้ก็มี.

นางเทพธิดาได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

เหตุนั้นข้าพเจ้าทราบแล้ว ท่านจงอดกลั้นไว้ก่อน
ข้าพเจ้าจะยอมตน และให้มะม่วงแก่ท่าน เพราะท่าน
ละกามคุณที่ละได้ยาก แล้วตั้งไว้ซึ่งความสงบ และ
สุจริตธรรม.

บุคคลใดละสังโยชน์ในก่อนได้ แล้วภายหลัง
มาตั้งอยู่ในสังโยชน์ ประพฤติธรรมอยู่ บาปย่อม
เจริญแก่บุคคลนั้น.

มาเถิด ข้าพเจ้า จะนำท่านไปยังสวนมะม่วง
ท่านจงเป็นผู้มีความชวนชวายน้อยโดยส่วนเดียวเถิด
ข้าพเจ้าจักนำท่านไปในสวนมะม่วงอันร่มเย็น ท่านจง
เป็นผู้ไม่ชวนชวายอยู่เถิด.

ดูก่อนท่านผู้ปราบปรามข้าศึก สวนนั้นเคลื่อน-
กล่นไปด้วยหมูนก ที่มีัวเมาอยู่ในรสดอกไม้ มีนก
กระเรียน นกยูง นกเขา ซึ่งมีสร้อยคออันนำชม มี
หมู่หงส์ส่งเสียงร้องขรม ผู่นกดูเหว่าที่ร้องปลุกสัตว์
ทั้งหลายอยู่ในสวนมะม่วงนั้น.

ผลมะม่วง ในสวนนั้น ตกเป็นพวง ๆ กระจุกพองพาง
ปลายกิ่งห้อยโน้มลงมา มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุม
และผลตาลสุกห้อยอยู่เรียงราย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อณฺเฎตเมตฺถิ** ความว่า เหตุที่ท่านอ้างว่า
ความครหาจักมีแก่ท่าน กล่าวอ้างไว้เพื่อต้องการผลมะม่วงสุกนั้น ข้าพเจ้า
ทราบแล้ว. บทว่า **อวิสยฺหสาหิ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าพระราชาทั้งหลายย่อม
อดกลั้นสิ่งทีอดกลั้นได้ยาก ด้วยเหตุนี้ นางเทพธิดาเมื่อปรารถถึงเหตุนี้
จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อตฺตานิ** ความว่า เมื่อข้าพเจ้าโอบอุ้มท่านพาไปสู่
สวนมะม่วง เชื่อว่าย่อมถวายตนแก่ท่าน และจะถวายผลมะม่วงสุกนั้นแก่ท่าน
ด้วย. บทว่า **กามกฺุเณ** ได้แก่ วัตถุกามทั้งหลาย อันประดับด้วยกาญจนมาลา
และเสวตฉัตร.

บทว่า **สนฺตฺยญจ ฐมฺมญจ** ได้แก่ สีลกล่าวคือสันติอันยังความทุกข์
ให้สงบระงับ และสุจริตธรรม. บทว่า **อธิภฺจฺจิตฺติ** ความว่า ท่านเป็นผู้
เข้าถึงคุณธรรมเหล่านี้ และเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้. บทว่า **ปฺพพ-**
ลฺโยคํ ได้แก่ ข้อผูกพันอันมีในก่อน. บทว่า **ปจฺฉาลฺโยชเน** ได้แก่
ข้อผูกพันอันมีในภายหลัง. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ดูก่อนคาบสผู้เจริญ ผู้ใด
สละสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ แล้วคิดในรสตัณหาเพียงแก่ผลมะม่วงสุกไม่คำนึง

ถึงลมและแดด สู้นั่งชบเซาอยู่ที่ชายฝั่งน้ำ ผู้นั้นข้ามมหาสมุทรได้ ก็เป็นเช่น
กับบุคคลผู้จมลงในที่สุดฝั่ง บุคคลใดเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจสัจฉาหา ประพฤติ
อธรรมอย่างเดียว บาปซึ่งกระทำด้วยอำนาจสัจฉาหา ย่อมเพิ่มแก่บุคคลนั้น
นางเทพธิดานั้นกล่าวตำหนิตาบสอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **กาม โอปโปสุโก ภว** ความว่า ท่านต้องเป็นผู้ไม่มีอาลัย
อยู่ที่สวนมะม่วง โดยส่วนเดียวเถิด. บทว่า **ตสฺมิ** ความว่า ข้าพเจ้าจักเป็นผู้
นำท่านไปที่สวนมะม่วงอันเยือกเย็นนั้น. บทว่า **ตํ** ความว่า เมื่อนางเทพธิดา
กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงอุ้มดาบสขึ้นนอนแนบอก เหาะไปในอากาศ เห็นทิพ-
อัมพวันอันมีปริมณฑลได้ ๓ โยชน์ และได้สดับเสียงแห่งสกุณปักษี แล้วจึง
บอกแก่ดาบส กล่าวอย่างนี้ว่า **ตํ** เป็นต้น. บทว่า **ปุปฺพรสมตฺเตหิ** ความว่า
มัวเมาด้วยรสแห่งปุปฺพชาติ.

บทว่า **วงฺกุเณ** ความว่าสวนอัมพวันนั้น เซึ่งแซ่ไปด้วยฝูงนก
ทั้งหลาย ตัวมีคออันคด และบัดนี้เมื่อนางเทพธิดา จะบอกชื่อนกเหล่านั้น
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โกญฺจา** (นกกระเรียน) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ทิวฺยา แปลว่า อันเป็นทิพย์. บทว่า **โกยฺภูจิมฺมฺฐสาเลีย** ความว่า นางเทพธิดา
แสดงว่า ทิพสกุณปักษีเหล่านี้คือ (นกกระเรียน นกยูง นกเขา และนก
ขุนทอง) ซึ่งมีสร้อยคออันน่าชม ย่อมอยู่ในสวนอัมพวันนี้. บทว่า **กุชฺชิตา**
หฺมฺสฺปกฺเณ ความว่า มีฝูงหงส์ชั้นคู่ ส่งเสียงร้องระงม. บทว่า **โกกิลฺลฺล**
ปโปฺทธเร ความว่า นกคู้เหว่าทั้งหลาย อยู่ในสวนอัมพวันนั้น กู้ก็ร้องปลุก
สัตว์ทั้งหลายให้ตื่นอยู่. บทว่า **อมฺพฺเตตฺถ** ความว่า มีต้นมะม่วง อยู่ในสวน
อัมพวันนั้น. บทว่า **วิปฺปฺสฺนฺคฺคา** ความว่า ปลายกิ่งโน้มโน้มลง เพราะ
เต็มไปด้วยพวงผล.

บทว่า **ปลาชลดสนุภิก** ความว่า มีผลตกเช่นกัน ฟอนฟาง
ข้าวสาลี เพราะสั่งสมไปด้วยช่อและดอก. บทว่า **ปกุกตาลวิลมุพิโน** ความ
ว่า นางเทพธิดาพรรณนาถึงสวนอัมพวันว่า มีผลตาลสุกห้อยย้อยอยู่ไสว และ
ต้นไม้เห็นปานนี้ มีอยู่ในสวนอัมพวันนี้.

ก็แหละครั้งนางเทพธิดาพรรณนาแล้ว พาพระดาบสมาในสวนอัมพ-
วัน แล้วสั่งว่า ท่านโปรดขบฉันผลมะม่วงทั้งหลาย ยังความอยากของตน
ให้เต็มบริบูรณ์ ในสวนอัมพวันนี้ แล้วหลีกไป ครั้นพระดาบส ขบฉันผล
มะม่วงจนอิ่มสมอยากแล้ว พักผ่อนแล้ว จึงเที่ยวไปในสวนอัมพวัน พบเห็น
เปรตนั้นกำลังเสวยทุกข์ (แต่) ไม่สามารถจะพูดอะไรได้ แต่เมื่อพระอาทิตย์
อัสดงแล้ว เห็นเปรตนั้น มีหญิงพื่อนแวดล้อมบำเรอ เสวยทิพยสมบัติอยู่
จึงกล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ท่านทรงทิพมาลา ผ้าโพกศีรษะ และเครื่อง
อาภรณ์ล้วนแต่เป็นทิพย์ มีทองต้นแขน ลูบไล้ด้วย
จूरณจันท์ กลางคืนมีหญิง๑๖,๐๐๐คน เป็นปริจาริกา
บำเรอท่านอยู่ แต่กลางวันต้องเสวยทุกข์เวทนา.

หญิงเหล่านี้ได้เป็นปริจาริกาของท่าน มีถึง
๑๖,๐๐๐นาง ท่านมีอนุภาพมากอย่างนี้ไม่เคยมีใน
มนุษยโลก นำขนพองสยองเกล้า.

ในปฐมภพ ท่านทำบาปกรรมอะไรไว้ จึงต้อง
นำทุกข์เวทนามาสู่ตน ท่านทำกรรมอะไรไว้ในมนุษย-
โลก จึงต้องเกี่ยวกินเนื้อหนังของตนเองในบัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาลี** แปลว่า ผู้ทรงมาลาทิพย์. บทว่า
ศิริณี แปลว่า ผู้ทรงผ้าโพกอันเป็นทิพย์. บทว่า **กายูรี** แปลว่า ประดับ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌณานิ ได้แก่ พระเวทย์ทั้งหลาย.
บทว่า ปฏิญฺคฺยห ความว่า เล่าเรียนทรงจำ. บทว่า อจฺริ ได้แก่ ปฏิบัติ
แล้ว. บทว่า อหิตายหฺ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติความฉิบหาย
มิใช่ประโยชน์. บทว่า โย ปิฏฺฐิมฺลฺลโก ความว่า บุคคลใดกินเนื้อหลังของ
คนอื่น ย่อมเป็นผู้ยุง ส่อเสียด. บทว่า อุกฺกจฺจ แปลว่า ต้องล้าง-ต้องควัก.

ก็แลครั้งปรตกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามพระคาบสว่า พระองค์
เสด็จมาในที่นี้ได้อย่างไร ? พระคาบสเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังโดยพิสดาร.
ปรตทูลถามอีกว่า ก็บัดนี้พระองค์จะประทับอยู่ในที่นี้ต่อไป หรือจักเสด็จไป
ที่อื่น ? พระคาบสตรัสตอบว่า เราหาอยู่ไม่ จักกลับไปสู่อาศรมบทนั้นเทียว.
ปรตทูลว่า ดีละพระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าจักบำรุงพระองค์ด้วยผลมะม่วงสุก
เป็นประจำ แล้วนำพระคาบสไปในอาศรมบท ด้วยอานุภาพของตน ทูลขอ
ปฏิญญาว่า ขอพระองค์อย่าได้มีความกระสัน ประทับอยู่ในที่นี้เถิด แล้ว
ทูลลาไป ตั้งแต่นั้นมา ปรตนั้นก็บำรุงพระคาบสด้วยผลมะม่วงสุกเป็นนิตย์.
พระคาบสเมื่อได้ฉันผลมะม่วงสุกนั้น ก็กระทำกสิณปริกรรม ยังฉานและ
อภิญญาให้บังเกิด แล้วได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา
ทั้งหลายแล้ว ทรงประกาศอริยสัจธรรม ในที่สุดแห่งอริยสัจเทศนา บางพวก
ได้เป็นพระโสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระ-
อนาคามี ทรงประชุมชาดกว่า นางเทพธิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็น นางอุบล
วรรณา ส่วน คาบส ได้มาเป็น เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถากิ่งฉันทชาดก

๒. ภูมฆาตก

ว่าด้วยโทษของสุรา

[๒๒๕๒] (พระเจ้าสัพพมิตต์ตรัสถามว่า) ท่านเป็นใคร มาจากไตรทิพย์หรือ จึงเปล่งรัศมีสว่างไสว อยู่ในนภากาศ เหมือนพระจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล ฉะนั้น รัศมีแผ่ชานออกจากตัวท่านดูคล้ายฟ้าแลบในเวหาสฉะนั้น.

ท่านเหยียบลมหนาวในอากาศได้ เดินและยืนในอากาศได้ ฤทธิ์ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ไม่ต้องเดินทางไกล ท่านทำให้เป็นที่ตั้ง และให้เจริญดีแล้วเป็นไฉน ?

ท่านเป็นใคร มายืนอยู่ในอากาศ ร้องขายหม้ออยู่ หรือว่าหม้อของท่านนี้ใช้ประโยชน์อะไรได้ ดูก่อนพราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๕๓] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) หม้อใบนี้มีใช้หม้อเนยใส มีใช้หม้อน้ำมัน มีใช้หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อใบนี้ มีอยู่มีใช้น้อย ท่านจงฟังโทษเป็นอันมากที่มีอยู่ในหม้อใบนี้.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เดินโซเซตกลงไปยังบ่อ ถ้า หลุมน้ำคร่ำ และหลุมโสโครก ฟังบริโศก

ของที่ไม่ควรบริโภคแม้มากได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้
ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว ไม่มีกฏเกณฑ์ในใจ
เที่ยวหยาบไป เหมือนโคกินกากสุราฉะนั้น เป็น
เหมือนขาดที่หักพัง ย่อมพอนรำได้ จับร้องได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชาชนิดนี้แล้ว แก้วผ่าเปลือยกาย เที่ยว
ไปตามตรอก ตามนั้น ในบ้านเหมือนชีเปลือย มี
จิตลุ่มหลง นอนตื่นสาย ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็ม
ไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว ลุกขึ้นโซเซ โคลง
ศิโรชะ และยกแขนขึ้นร้ายรำ เหมือนหุ่นรูปไม้ฉะนั้น
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว นอนจนถูกไฟไหม้
และกินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้ ย่อมถึงการถูกจอง
จำ ถูกฆ่า และถึงความเสื่อมแห่งโลกะ ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว พุดคำที่ไม่ควรพูด นั่ง
พรำในที่ประชุม ปราศจากผ้าผ่อน เลอะเทอะ นอน
จมอยู่ในอาเจียนของตน มีแต่เรื่องฉิบหาย ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว วางมาดเป็นคนสำคัญ
นัยน์ตาขุ่นขวาง เข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราคนเดียว
พระราชามั้มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบขันฑสีมา ก็ไม่
เสมอเรา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถือตัวจัด ก่อการทะเลาะ
วิวาท ยุยงต่อเสียด มีผิวพรรณน่าเกลียด เปลือยกาย
วิ่งไป อยู่อย่างนักเลงเก่า ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

น้ำชนิดนี้ ทำตระกูลทั้งหลายในโลกนี้อันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ มีเงินทองตั้งหลายพัน ให้ขาดทายาไปได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ข้าวเปลือก ทรัพย์สินเงินทอง ไร่นา โค กระบือ
ในสกุลโดยอ้อมพินาศไป ตระกูลที่มั่งมีทั้งหลายขาดสูญ
ไป เพราะดื่มน้ำชนิดใด ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เป็นคนหยาบช้า ดำ
มารดาบิดาได้ แม้ถึงเป็นพ่อผัวก็พึงหยอกลูกสะใภ้ได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

นารีดื่มน้ำชนิดใดแล้ว กลายเป็นคนกักขพะ
หยาบช้า ดำพ่อผัว แม่ผัว และสามีได้ แม้เป็นทาส
เป็นคนรับใช้ ก็ยอมรับเป็นสามีของตนได้ ท่านจง
ซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ฆ่าสมณะหรือพราหมณ์
ผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ พึงไปสู่อบายเพราะกรรมนั้นเป็น
เหตุ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.
ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ประพฤติทุจริต
ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจได้ย่อมไปสู่นรกเพราะ
ประพฤติทุจริต ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายเมื่อยอมสละเงินเป็นอันมาก มาอ่อน-
วอนบุรุษใด ซึ่งไม่เคยดื่มน้ำสุรา ให้พูดเท็จ ย่อมไม่ได้
บุรุษนั้นครั้งดื่มน้ำสุราแล้ว ย่อมพูดเหลวไหลเหลวไหล
ได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

คนรับใช้ ดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เมื่อถูกเขาใช้ไป
ในกรณีกิจรีบด่วน ถูกซักถามก็ไม่รู้เนื้อความ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถึงจะเคยมีความ
ละอายใจอยู่บ้าง ก็ย่อมจะทำความไม่ละอายให้ปรากฏ
ได้ ถึงแม้จะเป็นคนมีปัญญา ก็อดพูดมากไม่ได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนคนเดียว
ไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวดาย ด้วยชาติ
กำเนิดอันต่ำต้อยฉะนั้น อดข้าวปลาอาหาร ย่อมถึง
การนอนเป็นทุกข์อยู่กับแผ่นดิน ถิ่นสง่าราศรี และ

ต้องครหานินทา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชาชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว ย่อมนอนคอตก
หาเป็นเหมือนโคที่ถูกลงปลักฉะนั้นไม่ ฤทธิสุราย่อม
ทำให้คนอดทนได้ ไม่กินข้าวกินน้ำ ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเว้นดื่มน้ำชาชนิดใดอันเปรียบ
ด้วยงูมีพิษร้าย นรชนคนใดเล่าควรจะดื่มน้ำชาชนิดนั้น
อันเป็นเช่นยาพิษในโลก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็ม
ไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

โอรสทั้งหลายของท้าวอัมภกเวทะ ดื่มสุราแล้ว
พาหญิงไปบำเรออยู่ที่ฝั่งสมุทรประหารกันและกันด้วย
สาก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชาชนิดนั้น.

บุรพเทพ คืออสูรทั้งหลาย ดื่มน้ำชาชนิดใดแล้ว
เมามาย จนจุกติจากไตรทิพย์ คือดาวดึงส์เทวโลก ยัง
สำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสุรมายา ดูก่อน
มหाराชเจ้า บรูษผู้ฉลาดเช่นกับพระองค์ เมื่อทราบว่
น้ำดื่มชนิดนี้เป็นน้ำเมา หาประโยชน์มิได้ จะดื่ม
ทำไม ?

ในหม้อนี้ ไม่มีเนยข้น หรือน้ำผึ้ง พระองค์รู้
อย่างนี้แล้ว จงขายเสีย ดูก่อนท่านสัพพมิตต์ สิ่ง
ที่อยู่ในหม้อนี้ ข้าพเจ้าบอกแก่ท่านแล้วตามความเป็น
จริง อย่างนี้แหละ.

[๒๒๕๔] ท่านมิใช่เป็นบิดาหรือมารดาของข้าพเจ้า เป็นคนชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้มุ่งเกื้อกูลอนุเคราะห์ ปรรณนาประโยชน์อย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักกระทำตามถ้อยคำของท่านในวันนี้.

ข้าพเจ้าจักให้บ้านส่วย ๕ ตำบล ทาสี ๑๐๐ โค ๓๐๐ และรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑๐คัน เหล่านี้แก่ท่าน ขอท่านผู้ปรรณนาประโยชน์ จงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าเถิด.

[๒๒๕๕] ดูก่อนพระราชา ทาสี บ้านส่วย โค และรถอันเทียมด้วยม้าอาชาไนย จงเป็นของพระองค์ ตามเดิมเถิด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะ จอมเทพ ของชาวไตรทิพย์.

พระองค์เสวยพระกระยาหาร เนยใส และข้าวปายาส พึงเสวยขนมกุมมาสอันโอหารส ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ขอพระองค์จงทรงยินดีในธรรม ไคร ๆ ไม่ติเตียนด้วยอาการอย่างนี้แล้ว จงเข้าถึงซึ่งสวรรคสถาน.

จบกุมภชาดกที่ ๒

อรรถกถาอุกมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
หญิง นักดื่มสุรา ๕๐๐ คน ผู้เป็นสหายของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ตรัส
พระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โภ ปาตุราติ ดังนี้.

ได้ยินว่า เมื่อเขาประกาศเรื่องมหรสพสุรา ในพระนครสาวัตถี
หญิง ๕๐๐ คนเหล่านั้น จัดเตรียมสุรามีสวมไว้ เพื่อสามีที่ไปเล่นมหรสพ
แล้วปรึกษากันว่า เราทั้งหลายก็จะเล่นมหรสพ ดังนี้แล้ว ทุกคนจึงพากันไป
ยังสำนักของนางวิสาขา กล่าวชักชวนว่า สหายรัก พวกเราไปเล่นมหรสพกันเถิด
เมื่อนางวิสาขาปฏิเสธว่า มหรสพนี้เป็นมหรสพสุรา เราจักไม่ดื่มสุราเลย
จึงพากันกล่าวว่า ท่านจงถวายทานแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด พวกเราจักเล่น
มหรสพกัน. นางวิสาขารับคำว่าดีแล้ว จึงส่งคนไปทูลเชิญพระบรมศาสดา
ถวายมหาทานแล้วถือเอาของหอมและระเบียบเป็นอันมาก ห้อมล้อมด้วยหญิง
เหล่านั้น ไปยังพระเชตวันมหาวิหาร เพื่อสดับพระธรรมกถา ในเวลาเย็น.
ก็หญิงเหล่านั้นดื่มสุราไปพลาง เดินทางร่วมไปกับนางวิสาขา ยืนดื่มสุราที่ชุ่ม
ประดู แล้วจึงได้เข้าไปยังสำนักพระศาสดาพร้อมกับนางวิสาขา. นางวิสาขา
ถวายบังคมพระศาสดา แล้วนั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บรรดาหญิงเหล่านั้น
บางพวกก็ฟ้อนรำ บางพวกก็กะนองมือกะนองเท้า จนทะเลาะวิวาทกัน ใน
สำนักของพระศาสดานั้นเอง พระบรมศาสดาจึงทรงเปล่งพระรัศมี ออกจาก
ขนพระโขนงโดยพระประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช หญิงเหล่านั้น
ตกใจกลัว ถูกมรณภัยคุกคาม ด้วยเหตุนี้ หญิงเหล่านั้นจึงสร้างมา. พระ-
ศาสดาทรงอันตรธานหายไปจากบัลลังก์ที่ประทับ ทรงยืนอยู่ ณ ยอดสิเนรุ-

บรรพต เปล่งพระรัศมีออกจากพระอุณาโลม เป็นประหนึ่งว่าได้มีพระจันทร์ และพระอาทิตย์อุทัยขึ้นถึงพื้นดวง. พระศาสดาประทับยืน ณ ยอดสิเนรุบรรพต นั้นเอง โดยพระประสงค์จะให้หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวช จึงตรัสพระคาถานี้ ความว่า

ท่านทั้งหลายจะมัวรำเริง บันเทิงกันอยู่ทำไม
ในเมื่อโลกกำลังลุกเป็นไฟอยู่เนื่องนิคตย์ ท่านทั้งหลาย
อันความมืดมิดหุ้มห่อแล้ว ยังไม่พากันแสวงหาพระทีป
คือที่พึ่ง (อีกหรือ ?).

ในเวลาจบพระคาถา หญิงทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล พระศาสดาเสด็จมาประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ ได้ร่มเงาพระคันธกุฎี ลำดับนั้น นางวิสาขา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำดื่มที่ชื่อว่าสุราอันเป็นเครื่องทำลายหิริโอตตปละนี้ เกิดแล้วแต่ครั้งไร พระเจ้าข้า. เมื่อพระศาสดาจะตรัสบอกแก่นาง จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติใน พระนคร-
พาราณสี มีนายพรานป่าผู้หนึ่งชื่อว่า สุระ เป็นชาวแคว้นกาฬิ ได้ไปสู่ป่า
หิมพานต์ เพื่อต้องการแสวงหาสิ่งของ ในป่าหิมพานต์นั้น มีต้นไม้ต้นหนึ่ง
ลำต้นตั้งตรง ที่ฐานสูงประมาณชั่วบุรุษหนึ่งได้แตกออกเป็นสามค้ำคอบ ระหว่าง
ค้ำคอบ ๓ แห่งของต้นไม้ นั้น ได้มีโพรงใหญ่ขนาดเท่าตุ่ม เมื่อฝนตกก็เต็มไปด้วย
น้ำ ได้มีต้นเสมอ มะขามป้อม และเถาพริกไท ขึ้นล้อมรอบต้นไม้ นั้น. ผลแห่ง
ต้นไม้ นั้น ๆ สุกแล้วก็หลุดออกจากขั้ว ตกกลงไปในโพรงนั้น. ไกล ๆ ต้นไม้ นั้น
มีข้าวสาทิเกิดขึ้นเอง และนกแขกเต้าทั้งหลายมาคาบเอารวงข้าวสาทิจากที่นั้น

แล้วก็บินไปจับกินอยู่บนต้นไม้ นั่น เมื่อนกแขกเต้าพากันจิกกินอยู่ เมล็ดข้าว-
เปลือกก็ดี เมล็ดข้าวสารก็ดี หลุดหล่นลงไปไนโพรงนั้น น้ำไนโพรงนั้นถูก
แสงแดดแผดเผา ก็เกิดมีรส มีสีแดง ๆ ด้วยประการฉะนี้. ในฤดูร้อนฝูงนก
ทั้งหลายที่กระหายน้ำ บินมากินน้ำนั้น ก็มีเมฆพลัดตกลงไปที่โคนต้นไม้ ม้อย
ไปหน่อยหนึ่งแล้วส่งเสียงจู้จกบินไป. ถึงสุนัขป่าและลิงเป็นต้น ก็มีนัยอย่าง
เดียวกันนี้. พรานป่าเห็นดังนั้นก็หลาใจคิดว่า ถ้าน้ำนี้เป็นพิษ สัตว์เหล่านี้
คงตาย แต่น้ำนั้นม้อยไปหน่อยหนึ่งแล้วก็บินไปได้ตามสบาย น้ำนี้คงไม่มีพิษ.
เขาจึงลองดื่มเอง ก็เกิดมีเมฆ และอยากจะกินเนื้อสัตว์ ลำดับนั้นเขาจึงก่อไฟ
ให้โชนขึ้น แล้วฆ่านกที่พลัดตกไปที่โคนไม้ มีนกกะทาและไก่เป็นต้นตาย
ย่างเนื้อที่ถ่านเพลิง มือหนึ่งฟ้อนรำ มือหนึ่งถือเนื้อกักกิน อยู่ในที่นั้นวันหนึ่ง
ถึงสองวัน ก็ ณ ที่ใกล้บริเวณนั้น มีดาบสรูปหนึ่งชื่อ วรุณะ นายพรานป่า
เดินไปยังสำนักพระดาบสนั้น โดยธูระอย่างอื่น. เขาได้เกิดความคิดว่า เราจัก
ดื่มน้ำนี้ร่วมกับพระดาบส เขาจึงตักน้ำใส่กระบอกละไฟอันหนึ่งจนเต็ม หิ้วไป
กับเนื้อย่าง ถึงบรรณศาลาแล้วกล่าวชวนว่า ท่านขอรับ จงลองดื่มน้ำนี้ดูเถิด
แล้วทั้งสองก็บริโภคเนื้อดื่มน้ำด้วยกัน. ด้วยประการฉะนี้ น้ำดื่มนั้นเลยเกิดมี
ชื่อว่า สุราบ้าง วรุณบ้าง เพราะนายพรานสุระและพระวรุณดาบส พบ
เห็นเข้า.

ฝ่าย สุรพราน กับวรุณดาบส ทั้งสองคนคิดได้ว่า มีอุบายทำมาหา
กินได้อยู่ จึงตักสุราใส่กระบอกละไฟอันหนึ่งเต็ม แล้วพากันหาบไป จนถึงปัจฉิม-
นคร ให้คนกราบทูลพระราชาว่า มีคนทำน้ำดื่มมาเฝ้า พระราชาจึงตรัสสั่งให้
คนทั้งสองเข้าเฝ้า เขาจึงนำน้ำดื่มเข้าไปถวาย พระราชาทรงเสวยได้ สอง-
-สามครั้งก็ทรงมีเมฆ แต่น้ำเฆมนั้น พอเสวยได้เพียงวัน สองวันเท่านั้น
ต่อมาพระราชาตรัสถามคนทั้งสองว่า น้ำชนิดนี้ มีอยู่ที่อื่นบ้างไหม? เขาพา

กันกราบทูลว่า ขอเดชะมีอยู่ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสถามว่า มีอยู่ที่ไหน ? เขาทูลว่า ที่ป่าหิมพานต์ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งสองจงไปเอามา ชนทั้งสองก็นำเอามาคราว สองคราว แล้วปรึกษากันว่า พวกเราไม่อาจเอามาบ่อย ๆ ได้ จึงกำหนดจดจำเครื่องปรุงทั้งปวงไว้ แล้วเอาเปลือกเป็นต้น ของต้นไม้ขึ้นมาใส่ปนลงในเครื่องปรุงทุกอย่าง ปรุงสุราขึ้นในพระนคร ชาวพระนครพากันดื่มสุราจนถึงความประมาทมัวเมา เลยยากจน ใจเสียไปตาม ๆ กัน พระนครก็ได้เป็นเหมือนเมืองร้าง ด้วยเหตุนี้ คนทำน้ำดื่มทั้งสอง จึงหลบหนีออกจากพระนครนั้น ไปยังเมืองพาราณสี ให้กราบทูลพระราชาว่า คนทำน้ำดื่มมาเฝ้า พระเจ้าพาราณสีตรัสสั่งให้คนทั้งสองเข้าเฝ้า แล้วพระราชทานเสบียงแก่คนทั้งสอง เขาช่วยกันจัดการปรุงสุราขึ้น แม้ในพระนครพาราณสีนั้น ถึงพระนครนั้น ก็พินาศไปเช่นนั้นอีก เขาทั้งสองจึงหนีออกจากเมืองนั้นไปเมืองสาเกต หนีออกจากเมืองสาเกตไปยังเมืองสาวัตถี ครั้งนั้น พระเจ้าสัพพมิตต์ ได้เป็นกษัตริย์ พระนครสาวัตถี ท้าวเธอทำการสงเคราะห์แก่คนทั้งสองนั้น แล้วตรัสถามว่า พวกเจ้าต้องการสิ่งใดบ้าง เมื่อเขากราบทูลว่า ต้องการรากไม้สำหรับปรุง แป้งข้าวสาลี และตุ้ม ห้าร้อย ดังนี้ ก็ตรัสสั่งให้ประทานครบทุกอย่าง. พรานสุระ และวรุณดาบสทั้งสอง ปรุงสุราใส่ตุ้ม ๕๐๐ ใบตั้งไว้แล้ว ประสงค์จะป้องกันโดยเกรงว่าหนูจะรบกวน จึงผูกแมวไว้ข้าง ๆ ตุ้มใบละตัว แมวเหล่านั้น พากันดื่มสุราที่ไหลลงกันตุ้ม ในเวลาที่ดื่มแล้วตักใส่ตุ้ม จนมีนมไหลไป พวกหนูมาแตะ หู จมูก หนวด และหางแมว แล้วพากันวิ่งหนีไป พวกอายุตตกบรูษ (คนสอดแนม) คิดว่า แมวดื่มสุราพากันตายหมด จึงไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระเจ้าสัพพมิตต์ ทรงเห็นว่า ชนทั้งสองนี้ จักทำยาพิษ จึงตรัสสั่งให้ตัดศีรษะคนทั้งสองเสีย คนทั้งสอง พร้าทูลขอรื่องว่า ขอเดชะ ดื่มสุราмирสอร่อย

พระเจ้าข้า ดังนี้ จนขาดใจตาย ครั้นพระราชดำรัสสั่งให้ประหารชีวิตคนทั้งสองแล้ว มีพระราชโองการให้ทำลายคุ่มเถียว ฝ่ายแม่วังทั้งหลาย เมื่อฤทธิสุราสร้างจางไป ก็ลุกขึ้นวิ่งเล่นได้ พวกราชบุรุษเห็นดังนั้น จึงกราบทูลให้พระราชทรงทราบ พระราชทานพระดำริว่า ถ้าน้ำสุราเป็นพิษ แมวกองตาย ชะรอยจะมีรสอร่อย เราจะลองชิมดู แล้วตรัสสั่งให้ประดับตกแต่งพระนคร ให้สร้างมณฑปขึ้นที่หน้าพระลาน เสร็จแล้วประทับนั่งบนราชบัลลังก์ ซึ่งยกเสวตฉัตรขึ้นไว้บนมณฑปที่ประดับตกแต่งแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ มุขมนตรี เริ่มจะเสวยสุรา.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงตรวจดูสัตว์โลกว่า ชนเหล่าไหนบ้าง หนอ ไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดาเป็นต้น บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้เต็มบริบูรณ์ ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสัพพमितต์นั้น ประทับนั่ง เพื่อจะชิมสุรา จึงทรงพระดำริว่า ถ้าพระเจ้าสัพพमितต์นี้จะชิมสุราไซ้ สกอลชมพูทวีป จักพินาศนิบหาย เราจักต้องแก้ไข โดยวิธีที่จะให้ท้าวเธองดดื่ม แล้วทรงวางหม้อที่เต็มไปด้วยสุราใบหนึ่งไว้ที่พระหัตถ์ จำแลงเพศเป็นพราหมณ์ เสด็จมาขึ้นอยู่ในอากาศ ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระเจ้าสัพพमितต์ แล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อใบนี้ พระเจ้าสัพพमितตราชา ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์จำแลง ยืนพุดอยู่บนอากาศอย่างนั้น ทรงสงสัยว่า พราหมณ์นี้มาจากไหนกันหนอ เมื่อจะทรงสนทนากับพราหมณ์นั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

ท่านเป็นใคร มาจากไตรทิพย์หรือ จึงเปล่งรัศมี

สว่างไสวอยู่ในนภากาศ เหมือนพระจันทร์ส่องสว่าง

ในยามรัตติกาลฉะนั้น รัศมีแผ่ซ่านออกจากตัวท่าน

ดูจสายฟ้าแลบในเวหาสละนั้น.

ท่านเหยียบลมหนาวในอากาศได้ เดินและยืน
ในอากาศได้ ฤทธิ์ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ไม่ต้องเดิน
ไกล ท่านทำให้เป็นที่ตั้ง และให้เจริญดีแล้วเป็นไหน ?

ท่านเป็นใครมายืนอยู่ในอากาศ ร้องขายหม้อ
อยู่ หรือว่าหม้อของท่านนี้ ใช้ประโยชน์อะไรได้ ดู
ก่อนพราหมณ์ ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก ปาตุราสี ความว่า ท่านเป็นใคร
มาจากไหน จึงมาปรากฏ อธิบายว่า ท่านมาจากไหน ? บทว่า ติทิวา
นภมฺหิ ความว่า พระเจ้าสัพพमित्त์ ตรัสถามว่า ท่านมาจากดาวดึงส์พิภพ
หรือ จึงปรากฏในนภากาศนี้. บทว่า สํวรี แปลว่า ในรัตติกาล. บทว่า
สเตริตา ได้แก่ พระจันทร์ซึ่งมีชื่ออย่างนี้. บทว่า โส ได้แก่ ท่านนั้น.
บทว่า จินฺนวัตฺต ความว่า วลาหกเทพ ย่อมก้าวเดินตามลม อันมีกระแส
พัดเยือกเย็นไปได้ ก็แม้มันนั้น ไม่มีแก่ท่านเลย ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าสัพพमित्त์
จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า กมฺหิ แปลว่า ล่องลอยไป. บทว่า อภมฺหิ ได้แก่
ในอากาศ อันไม่มีอะไรกระทบ. บทว่า วตฺตูกฺตา ความว่า (ฤทธิ์ของท่าน)
เป็นสิ่งที่ทำแล้ว เหมือนวัตถุ เหมือนที่ตั้งฉะนั้น. บทว่า อนทฺทญฺญมฺหิ
เทวตานํ ความว่า พระเจ้าสัพพमित्त์ ตรัสถามว่า ฤทธิ์ของท่านที่อบรมดี
แล้ว คล้ายฤทธิ์ของทวยเทพ ผู้ชื่อว่า ไม่ต้องเดินทางไกล เพราะไม่ต้องใช้
เท้าเดินไปในทางไกล. บทว่า เวหาสยํ กมฺมฺมาคฺคฺม ความว่า ท่านเป็น
ใครหรือ จึงอาศัยการย่างเท้า เข้าไปยืนบนอากาศได้. บัณฑิตพึงเชื่อมความ
ของบาทคานันนั้น เข้าด้วยบทว่า โโก วา ตูวํ ท่านเป็นใครหรือ ? อธิบาย

ว่า ท่านมายืนอยู่อย่างนี้ชื่อไรเล่า. บทว่า ยเมตมตฺถิ ความว่า ท่านพูดคำนี้ใด ต้องเชื่อมความของบาทกาลานี้ เข้ากับบทว่า อิมสฺส กิสฺส วตายํ จึงได้ความว่า ท่านพูดคำว่า จงชื่อหม้อใบนี้ ดังนี้. อธิบายว่า ท่านพูดว่า จงชื่อหม้อใบนี้ดังนี้ หม้อใบนี้ของท่านใช้ประโยชน์อะไรหรือ ?

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง เมื่อจะทรงแสดงโทษของสุรา จึงตรัสว่า

หม้อใบนี้มีไม้หม้อเนยใส มีไม้หม้อน้ำมัน มีไม้หม้อน้ำผึ้ง โทษของหม้อใบนี้มีอยู่มีใช้น้อย ท่านจงฟังโทษเป็นอันมากที่มีอยู่ในหม้อใบนี้.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เดินโซเซตกลงไปยังบ่อ ถ้า หลุมน้ำคร่ำและหลุมโสโครก ฟังบริโภคของที่ไม่ควรบริโภคแม้มากได้ ท่านจงชื่อหม้อนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ไม่มีกณฺเณทํในใจ เทียวหย่าเปไป เหมือนโคกินกากสุรา ฉะนั้น เป็นเหมือนขาดที่หักพัง ย่อมพ้อร่าได้ ขับร้องได้ ท่านจงชื่อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว แก้วฟ้าเปลือยกาย เทียวไปตามตรอก ตามถนน ในบ้านเหมือนชีเปลือย มีจิตลุ่มหลง นอนตื่นสาย ท่านจงชื่อหม้อใบนี้ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ลูกชิ้นโซเซโคลงศีรษะ
และยกแขนขึ้นร้ายรำ เหมือนรูปหุ่นไม้ ฉะนั้น ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนจนถูกไฟไหม้
และกินอาหารที่เหลือเดนสุนัขได้ ย่อมถึงการถูกจองจำ
ถูกฆ่า และความเสื่อมแห่งโภคะ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้
ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว พุดคำพูดที่ไม่ควรพูด
นั่งพรำในที่ประชุม ปราศจากผ้าผ่อน เลอะเทอะ
นอนจมอยู่ในอาเจียนของตน มีแต่เรื่องฉิบหาย ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว วางมาดเป็นคนสำคัญ
นัยน์ตาขุนขวาง เข้าใจว่าบ้านเมืองเป็นของเราคนเดียว
พระราชามั้มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบขัณฑสีมา ก็ไม่
เสมอเรา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถือตัวจัด ก่อการ
ทะเลาะวิวาท ยุยงต่อเสียด มีผิวพรรณน่าเกลียด
เปลือยกายวิ่งไป อยู่อย่างนักเลงเก่า ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

น้ำชนิดนี้ ทำตระกูลทั้งหลายในโลกนี้ อันมั่งคั่ง
บริบูรณ์ มีเงินทองตั้งหลายพันให้ขาดทลายไปได้ ท่าน
จงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ข้าวเปลือก ทรัพย์สิน เงินทอง ไร่นา โค
กระบือ ในสกุลใดย่อมพินาศไป ตระกูลที่มั่งมี
ทั้งหลายขาดสูญไป เพราะดื่มน้ำชนิดใด ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เป็นคนหยาบช้า ดำ
มารดาบิดาได้ แม้ถึงเป็นพ่อผู้กึ่งพึงหยอกลูกสะใภ้ได้
ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

นารีดื่มน้ำชนิดใดแล้ว กลายเป็นคนกักขฬะ
หยาบช้า ดำพ่อผู้ แม่ผู้ และสามีได้ แม้เป็นทาส
เป็นคนใช้ พึงรับเป็นสามีของตนได้ ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

บุรุษดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ฆ่าสมณะ หรือพราหมณ์
ผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ พึงไปสู่อบาย เพราะกรรมนั้น
เป็นเหตุ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิด
นั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ประพฤติทุจริต
ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจได้ ย่อมไปสู่นรก
เพราะประพฤติทุจริต ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายแม้จะยอมสละเงินเป็นอันมาก มา
อ้อนวอนบุรุษใด ซึ่งไม่เคยดื่มสุรา ให้พูดเท็จ ย่อม
ไม่ได้ บุรุษนั้นครั้งดื่มสุราแล้วย่อมพูดเหลวไหล

เหลวไหลได้ ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำ
ชนิดนั้น.

คนรับใช้ดื่มน้ำชนิดใดแล้ว เมื่อถูกเขาใช้ไปใน
กรณีกิจรีบด่วน ถูกซักถามก็ไม่รู้เนื้อความ ท่านจง
ซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ถึงจะเคยมีความ
ละเอียดใจอยู่ ก็ย่อมจะทำความไม่ละเอียดให้ปรากฏได้
ถึงแม้จะเป็นคนมีปัญญาก็อดพูดมากไม่ได้ ท่านจงซื้อ
หม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว นอนคนเดียว
ไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวตาย ด้วยชาติกำเนิด
อันต่ำฉะนั้น อดข้าวปลาอาหาร ย่อมเข้าถึงการนอน
เป็นทุกข์อยู่กับแผ่นดิน ลิ่นสง่าราศรี และต้องครหา
นินทา ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

ชนทั้งหลายดื่มน้ำชนิดใดแล้ว ย่อมนอนคอตก
หาเป็นเหมือนโคที่ถูกผูกฉะนั้นไม่ ฤทธิสุราย่อม
ทำให้คนอดทนได้ (ไม่กินข้าวกินน้ำ) ท่านจงซื้อหม้อ
ใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเว้นดื่มน้ำชนิดใด อันเปรียบ
ด้วยงูมีพิษร้าย นรชนคนใดเล่า ควรจะดื่มน้ำชนิดนั้น
อันเป็นเช่นยาพิษมีในโลก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยน้ำชนิดนั้น.

โอรสทั้งหลายของท้าวอัมภกเวณทะ ต่อมสุธา
แล้ว พาหญิงไปบำเรออยู่ที่ริมฝั่งสมุทร ประหารกัน
และกันด้วยสาก ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วย
น้ำชนิดนั้น.

บุรพเทพ คืออสูรทั้งหลาย ต่อม้นำชนิดใดแล้ว
เมามาย จนจุดิจจากไตรทิพย์ คือดาวดึงส์เทวโลก ยัง
สำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสุรมายา ลูกอ่อน
มหाराชเจ้า บุรุษผู้ฉลาดเช่นกันพระองค์ เมื่อทราบ
ว่าน้ำดื่มชนิดนี้เป็นน้ำเมา หาประโยชน์มิได้ จะดื่ม
ทำไม ?

ในหม้อใบนี้ ไม่มีเนยข้น หรือน้ำผึ้ง พระองค์
รู้อย่างนี้แล้ว จงซื้อเสีย ลูกอ่อนท่านสัพพมิตต์ สิ่ง
ที่อยู่ในหม้อนี้ ข้าพเจ้าบอกแก่ท่านแล้วตามความเป็น
จริงอย่างนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วชฺชานิ ได้แก่ โทษทั้งหลาย. บทว่า
คเลฺยฺย ความว่า เมื่อจะเดินก็เดินโซเซไปทุกอย่างก้าว. บทว่า ยํ ปิตฺวา ปเต
ความว่า บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้วพึงตกลงไป. บทว่า โสพณํ ได้แก่ หลุม-
บ่อ. บทว่า จนฺตุนิโยพิคฺคฺลํ ได้แก่ หลุมเทขชะ และหลุมโสโครก.
บทว่า อโภชนเญยฺย ได้แก่ ของไม่ควรเพื่อจะบริโภคะ. บทว่า
อนสฺมาโน แปลว่า ไม่เป็นอิสระ. บทว่า โคริว ความว่า อุปมาเหมือนโค.

บทว่า ภกฺขสฺตานิ ความว่า เหมือนโคกินกากสุธา เที้ยวแสวงหาของกินใน
ที่ต่างๆ ฉนฺได ไม่มีกฏเกณฑ์ในใจ ท่องเที่ยวไปฉนนั้น. บทว่า อนาถมาโน

ความว่า เป็นเหมือนคนขาดที่ปักพั้งไร่ที่พั้ง. บทว่า **อุปคยติ** ความว่า เห็นคนอื่นเขาจับเขาร้า ก็เข้าไปจับบ้าง ฟ้อนรำบ้างได้. บทว่า **อเจลโกว** ความว่า เปลือยกายได้เหมือนอเจลก. บทว่า **วิสิขนุตรานิ** ความว่า (เที่ยวชอกแซกไป) ตามตรอก ตามถนน. บทว่า **อติเวลสยิ** ความว่า เป็นผู้มึนปกดินนอนเกินเวลา ปาฐะว่า **อติเวลาจาริ** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า นอนหลับไปได้นาน ๆ. บทว่า **ทารุกฏลลโกว** แปลว่า เหมือนรูปหุ่นไม้. บทว่า **โลกขานิญจุ เปนติ** ความว่า ย่อมเข้าถึงความเสื่อมแห่งโลกทรัพย์. อธิบายว่า บุคคลดื่มน้ำใดแล้ว ย่อมทำทุจริตเป็นต้นว่า ปาณาติบาต ถูกลงอาชญาแล้ว ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์และถึงทุกข์อื่น ๆ มีถูกฆ่าและจองจำเป็นต้น.

บทว่า **วนุตคโต** ความว่า จมอยู่ในอาเจียนของตน. บทว่า **พยุสนุโน** แปลว่า ถึงความพินาศ. ปาฐะว่า **วิสนุโน** ดังนี้ก็มี. ความที่ว่า นอนจมอยู่ในกองอาเจียนนั้น. บทว่า **อุกกุญโจ** ความว่า บุคคลดื่มน้ำชนิดใดแล้วอีกดื่ม คุยโวว่า เรามีทะเลแล้วทหารมาก จะมีใครเสมอกับเรา. บทว่า **อวิลโภ** แปลว่า มีนัยน์ตาแดง (ตาขวาง). บทว่า **สพฺพปจวิ** แปลว่า แผ่นดินทั้งหมด. ปาฐะว่า **สพฺพปาปจวิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **จาตุรฺนโต** ความว่า เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต. บทว่า **มานา** แปลว่า ก่อเกิดมานะ. แม้ในบททั้งสองที่เหลือก็มีนัยนี้.

บทว่า **คติ** แปลว่า ปฏิปทาเครื่องดำเนินให้เกิดผล. บทว่า **นิเกโต** แปลว่า อยู่ (อย่างนักร้อง). บทว่า **ตสฺสา ปุณฺณ** ความว่า ท่านจงซื้อหม้อใบนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยสุราเห็นปานนั้น. บทว่า **ยตุถ วินาสยฺนติ** ความว่า ชนทั้งหลายอาศัยน้ำสุราใด ดำรงตนไว้ใน การดื่ม น้ำสุราใด ทำลายสมบัติ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น แม้อย่างเดียว หรือแม้หลายอย่างให้พินาศได้จนเป็นคนกำพร้า. บทว่า **อิทุชานิ** แปลว่า มั่งคั่ง. บทว่า **ผิตานิ** ความว่า

มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยวัตถุถาวร และเครื่องใช้สอยทั้งหลาย. บทว่า **อุจฺฉินฺน-**
ททยชฺชกตานิ ความว่า น้ำสุรานี้ย่อมทำทลายทำให้ขาดสูญ พาทรัพย์สมบัติ
ให้พินาศ. บทว่า **ทฺฏฺจฺจโรโป** เป็นคนกักขพระหยาบคาย. บทว่า **คณฺหฺเหยย**
ความว่า จับมือถือแขนลูกสะเก้ ด้วยอำนาจกิเลส โดยสำคัญว่าเป็นภรรยาได้.
บทว่า **ทตฺถปิ คณฺหฺ** ความว่า จับมือถือแขน แม้ทาสคนรับใช้ของตนได้
ด้วยอำนาจกิเลส โดยสำคัญว่า สามีของตัวเอง. บทว่า **ปีตุวาน** แปลว่า ค่อมแล้ว.

บทว่า **ทฺฏฺจฺจริตฺถ จริตุวา** ความว่า กระทำอกุศลกรรมบถสืบอย่าง
ด้วยไตรทวารอย่างนี้. บทว่า **ยาจมานา** ความว่า ชนทั้งหลายแม้จะสละ
เงินทอง เป็นสินน้ำใจจำนวนมาก กล่าวอ่อนวอนนบรูษใด ซึ่งไม่เคยค่อมสุรา
มาก่อนว่า ท่านจงพูดเท็จดังนี้ ย่อมไม่ได้. บทว่า **ปีตุวา** ความว่า คน
รับใช้ค่อมน้ำชนิดใดแล้ว. บทว่า **นปฺปชานาติ วุตฺโต** ความว่า ถูกซักถาม
ว่าเข้ามาเพื่อต้องการอะไร เขาย่อมไม่รู้แม้เรื่องราวนั้น เพราะคนรับข่าวสาสน์
ไปไม่ดี. บทว่า **หิริมนาปี** ความว่า แม้จะมีจิตประกอบไปด้วยหิริ. บทว่า
เอกญฺปา ความว่า นอนคนเดียวไม่มีเพื่อน คล้ายลูกสุกรนอนเดียวตายด้วย
ชาติกำเนิดอันค่าจะนั้น. บทว่า **อนาสกา** แปลว่า อดอาหาร. บทว่า
ถณฺทิล ทฺฏฺชเสยฺย ความว่า นอนเป็นทุกข์อยู่บนแผ่นดิน. บทว่า **อายสกุญฺ**
ได้แก่ คำครหา. บทว่า **ปตฺตกฺขนฺธา** ความว่า นอนคอตก. บทว่า
กฺกฺฆทวาริว ความว่า ย่อมนอนคอบค้ำคล้ายโค อันหมอน้ำผูกติดอยู่ที่คอ
เบียดเบียด. อธิบายว่า ย่อมนอนแฉ่วเหมือนโคที่ไม่กินหญ้า กินน้ำ นอนชม
อยู่ฉะนั้น. บทว่า **โฆรสมิว** แปลว่า อันเปรียบด้วยงูมีพิษร้าย. บทว่า
วิสสมานํ แปลว่า อันเป็นเช่นกับด้วยยาพิษ. บทว่า **อนฺธกเวณฺทปฺตฺตา**
ได้แก่ ราชาพี่น้องกันสิบองค์. บทว่า **อุปฺกมฺม** แปลว่า ประหารกัน

(ด้วยสาก). บทว่า **ปุปฺพเทว** ได้แก่ อสุรทั้งหลาย. บทว่า **ติทิวา** ความว่า จากดาวดึงส์เทวโลก. บทว่า **สสุตติยา** ความว่า ยังสำคัญตนว่าเที่ยง โดยความเป็นผู้มีอายุยืน อธิบายว่า จากเทวโลก อันสมมติกันว่าเที่ยงเป็นนิรันดร์. บทว่า **สมายา** ความว่า เป็นไปกับด้วยอสุรมายา.

บทว่า **ชานํ** ความว่า บุรุษผู้ฉลาดเช่นกับพระองค์ เมื่อทราบว่ น้ำดื่มชนิดนี้ เป็นน้ำเมหาประโยชน์มิได้เช่นนั้น จะพึงดื่มทำไมกัน. บทว่า **กมุภคตา มยา** ความว่า สิ่งที่อยู่ในหม้ออันข้าพเจ้าบอกแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างเดียวกันนี้. บทว่า **อกุขาตฺรูป** ความว่า อันข้าพเจ้าบอกแล้ว ตามความเป็นจริง.

พระเจ้าสัพพมิตต์ ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงทราบโทษของสุรา ดีพระทัย เมื่อจะทรงชมเชยท้าวสักกเทวราช ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านมิใช่เป็นบิดา หรือมารดาของข้าพเจ้า เป็น
คนชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้มุ่งเกื้อกูลอนุเคราะห์
ปรารถนาประโยชน์อย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจัก
กระทำตามถ้อยคำของท่านในวันนี้.

ข้าพเจ้าจักให้บ้านช่วยห้าตำบล ทาสีหนึ่งร้อย
โคเจ็ดร้อย และรถเทียมด้วยม้าอาชาไนยสิบคันเหล่านี้-
แก่ท่าน ขอท่านผู้ปรารถนาประโยชน์จงเป็นอาจารย์
ของข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คามวรานิ** ความว่า พระเจ้าสัพพมิตต์
ตรัสว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ อัจฉริยะภาค คือส่วนของอาจารย์ อันชื่อว่าบุคคล
ผู้เป็นอาจารย์ควรปรารถนา ข้าพเจ้าขอมอบบ้านช่วยห้าตำบล ซึ่งมีรายได้

ปีละหนึ่งแสนแก่ท่าน. บทว่า ทสา อิเม ความว่า และเมื่อพระเจ้าสัพพ-
มิตต์จะทรงซี้รถอันวิจิตรด้วยทอง ซึ่งจอดอยู่เฉพาะพระพักตร์สิบกัณ จึงตรัส
อย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับเช่นนั้น เมื่อจะทรงแสดงอัฐภาพของ
เทพยดาให้พระเจ้าสัพพมิตต์ทรงรู้จักพระองค์ จึงประทับยืนบนนอากาศ
ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนพระราชา ทาสี บ้านส่วย โค และรถ
อันเทียมด้วยม้าอาชาไนย จงเป็นของพระองค์ตามเดิม
เถิด เราเป็นท้าวสักกะจอมเทพ ของชาวไทรทัพย์.

พระองค์จงเสวยพระกระยาหาร เนยใส และ
ข้าวปายาส ฟิงเสวยขนมกุมมาสอันโอชารส ดูก่อน
พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์จงทรงยินดีใน
ธรรม ไคร ๆ ไม่ติเตียนด้วยอาการอย่างนี้แล้ว จงเข้า
ถึงสวรรคสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอวํ ตูวํ ฆมฺมรโต ความว่า เมื่อ
ท่านเสวยโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ อย่างนี้ จะเว้นการดื่มสุรา ละทุจริต ๓ อย่าง
เป็นผู้ยินดีในสุจริตธรรม ๓ ประการ อันไคร ๆ ไม่ติเตียนแล้ว จงเข้าถึง
สวรรคสถานเถิด.

ท้าวสักกะนั้นทรงประทานโอวาทแก่พระเจ้าสัพพมิตต์ ด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว ก็เสด็จไปยังสถานวิมานของพระองค์ทันที. ฝ่ายพระเจ้าสัพพมิตต์

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 340

ก็ไม่ทรงดื่มสุรา ครัสต์สั่งให้ทำลายภาชนะสุราสิ้น แล้วทรงสมาทานศีล
บริจาทาน ได้เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. การดื่มสุรา เกิดนิยม
กันอย่างกว้างขวาง แม้ในชมพูทวีป (ติดต่อกับเนื่องมาจนบัดนี้).

พระบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่าพระราชาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนท้าวสักกเทวราช
ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภุมชาดก

๓. ชัยทิสชาดก

ว่าด้วยปริสาทกับพระเจ้าชัยทิส

[๒๒๕๖] เป็นเวลานานนักหนา นับแต่เวลาที่
เราอดอาหารมาครบ ๗ วัน อาหารมากมายพึงเกิดขึ้น
แก่เราวันนี้ ท่านเป็นใคร มาจากไหน ขอเชิญท่านบอก
ชาติสกุล ตามที่รู้จักมาเถิด.

[๒๒๕๗] เราคือพระเจ้าปัญจาลราช มีนามว่า
ชัยทิส ถ้าท่านได้ยินชื่อก็คงรู้จัก เราออกมาเล่าเนื้อ
เที่ยวมาตามข้างภูเขาและป่า ท่านจงกินเนื้อกวานนี้เถิด
วันนี้จงปล่อยเราไป.

[๒๒๕๘] พระองค์ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียน กลับ
เอาของที่ดีตกเป็นของข้าพเจ้านั่นเอง มาแลกเปลี่ยน

กวางที่พระองค์ตรัสถึงนั้น เป็นอาหารของข้าพระองค์
ข้าพระองค์กินพระองค์แล้ว อยากจะกินเนื้อกวาง ก็
จักกินได้ในภายหลัง เวลานี้มีใช้เวลาขอร้อง.

[๒๒๕๕] ถ้าความรอดพ้นของเราไม่มีด้วยการ
แลกเปลี่ยน ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครเสียก่อน
เราผิดพราหมณ์ไว้ว่า จะให้ทรัพย์ เราจักรักษาคำสัตย์
ย้อนกลับมาหาท่านอีก.

[๒๓๐๐] ดูก่อนราชา พระองค์ใกล้จะสวรรคต
อยู่แล้ว ยังทรงเดือดร้อนถึงกรรมอะไรอยู่ ของจงตรัส
บอกกรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะอนุญาต
ให้กลับไปก่อนได้.

[๒๓๐๑] ความหวังในทรัพย์ เราได้ทำไว้แก่
พราหมณ์ ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพันไป
ไม่ได้ เพราะเราผิดไว้ว่า จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์
เราจักรักษาคำสัตย์ กลับมาหาท่านอีก.

[๒๓๐๒] ความหวังในทรัพย์ พระองค์ได้ทำไว้
แก่พราหมณ์ ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพัน
ไปไม่ได้ เพราะได้ผิดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะ
พระราชทานทรัพย์ พระองค์จงรักษาคำสัตย์ไว้เสด็จ
กลับมาเถิด.

[๒๓๐๓] พระเจ้าชัยทิส ทรงพันเงื่อมมียักษ์
แล้ว รีบเสด็จกลับไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์

เพราะได้ทรงผัดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะพระราชทานทรัพย์ ได้ตรัสให้หาพระราชโอรส พระนามว่า อลินัสัตตมา.

ตรัสว่า เจ้าจงอภิเษก ปกครองรัฐสีมาในวันนี้ จงประพฤติธรรมในรัฐสีมาและในประชาชนทั้งหลาย บุคคลไม่ประพฤติธรรม อย่าได้มีในแว่นแคว้นของเจ้า เราจะไปสำนักแห่งยักษ.

[๒๓๐๔] ขอเดชะ ข้าแต่พระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระองค์ได้ทำความไม่พอพระทัยอะไรไว้ในใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ปรารถนาจะได้ สดับความที่พระองค์จะให้ขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะข้าพระพุทธเจ้าขาดพระราชบิดาเสียแล้ว หาปรารถนาแม้ราชสมบัติไม่.

[๒๓๐๕] ลูกรัก พ่อไม่ได้นึกถึงความผิด ทางกายกรรมและวจีกรรมของเธอเลย แต่พ่อได้ทำความตกลงไว้กับยักษ พ่อต้องรักษาคำสัตย์จึงต้องกลับไปอีก.

[๒๓๐๖] ข้าพระพุทธเจ้าจักไปแทน ขอพระราชบิดาจงประทับอยู่ ณ ที่นี้ เมื่อทางที่จะรอดชีวิตจากสำนักแห่งยักษไม่มี ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดา ถ้าพระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จให้ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจักตามเสด็จด้วย เราทั้งสองจะไม่ยอมอยู่.

[๒๓๐๓] ลูกรัก นั้นเป็นกรรมของสัตว์บุรุษ โดยแท้จริง แต่เมื่อไร ยักษ์ข่มขืนทำลาย เผาเซอกินเสียที่โคนไม้ นั้นเป็นความต่างพร้อยของพ่อ ชื่อนี้แหละ เป็นทุกข์ยิ่งกว่าความตายของพ่อเสียอีก.

[๒๓๐๔] ข้าพระพุทธเจ้า ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของพระราชบิดาไว้ พระราชบิดาย่าเสด็จไปในสำนักของยักษ์เลย ข้าพระพุทธเจ้าจะขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของพระราชบิดานี้แหละไว้ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ขอยอมตายแทนพระราชบิดาพระเจ้าข้า.

[๒๓๐๕] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้ทรงพระปรีชา ถวายบังคมพระยุคลบาท พระชนกชนนีแล้วเสด็จไป พระชนนีของพระราชกุมารนั้น ทรงมีทุกข์โทมนัสล่มลงเหนือปฐพี พระชนกนาลเถา ทรงประคองสองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

[๒๓๑๐] พระราชบิดา ทรงทราบชัดว่า พระโอรสกำลังมุ่งหน้าเสด็จไป ทรงเบือนพระพักตร์ประคองอัญชลีกราบไหว้ทวดาทังหลาย คือพระโสมราชา พระวรุณราช พระปชาบดี พระจันทร์และพระอาทิตย์ ขอเทพเจ้าเหล่านี้ ช่วยคุ้มครองโอรส

ของเรา จากอำนาจแห่งยักษ์ อลินสัตตฤๅกรักขอยักษ์
นั้นจงอนุญาต ให้เจ้ากลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๑] มารดาของรามบุรุษ ผู้ไปสู่แคว้นของ
พระเจ้าทัณฑกิราช ได้คุ้มครองทำความสวัสดิ แก่
รามะผู้เป็นบุตรอย่างใด แม่ขอทำความสวัสดิอย่างนั้น
แก่เจ้า ด้วยคำสัตย์นั้น ขอทวยเทพจงช่วยคุ้มครอง
ให้เจ้าได้รับอนุญาต กลับมาโดยสวัสดิเถิด ลูกรัก.

[๒๓๑๒] นอนิ่งก็ไม่ออกเลย ถึงความคิด
ประทุษร้ายในอลินสัตตฤๅผู้พระเชษฐา ทั้งในที่แจ้งหรือ
ที่ลับ ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึง
พระเชษฐาที่เคารพ ขอพระเชษฐาจงได้รับอนุญาต
ให้กลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๓] ข้าแต่พระสวามี พระองค์ไม่เคย
ประพฤตินอกใจหม่อมฉันเลย ฉะนั้น จึงเป็นที่รักของ
หม่อมฉันด้วยใจจริง ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้า
โปรดระลึกถึงพระสวามีที่เคารพ ข้าแต่พระสวามี
ขอพระองค์จงได้รับอนุญาต ให้กลับมาโดยสวัสดิ.

[๒๓๑๔] ท่านผู้มีร่างกายอันสูงใหญ่ มีใบหน้า
อันงดงาม มาจากไหน ท่านไม่รู้หรือว่า เราอยู่ในป่านี้
ชะรอยจะไม่รู้ว่า เราเป็นคนดุร้าย กินเนื้อมนุษย์กระมัง
จึงได้มา ผู้ที่ไม่รู้ความสวัสดิของตนดอก จึงได้มาใน
ที่นี้.

[๒๓๑๕] เราเห็นว่าท่านเป็นคนหยาบช้า กิณมนุษย์ แต่หาว่าท่านอยู่ในป่านี้ไม่ เราคือโอรสของพระเจ้าชัยทิส วันนี้ท่านจงกินเราแทนพระชนก เพื่อปลดเปลื้องให้พระองค์พ้นไป.

[๒๓๑๖] เราเห็นว่าท่านเป็นโอรสของพระเจ้าชัยทิส ดูพระพักตร์และผิวพรรณ ของท่านทั้งสองคล้ายคลึงกัน การที่บุคคลยอมตายแทน เพื่อปลดเปลื้องบิดา ให้พ้นไปนี้ เป็นกรรมที่ทำได้ยากทีเดียว แต่ท่านก็ทำได้.

[๒๓๑๗] มิใช่ของที่ทำได้ยากเลยในเรื่องนี้ เราไม่เห็นสำคัญอะไร ผู้ใดยอมตายแทน เพื่อปลดเปลื้องบิดา หรือเพราะเหตุแห่งมารดา ผู้นั้นไปสู่ปรโลกแล้ว ย่อมเป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยสุข และอารมณ์อันงามเลิศ.

[๒๓๑๘] เราระลึกไม่ได้เลยว่า เราจะกระทำความชั่วเพื่อตัวเอง ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ เพราะเราเป็นผู้มีชาติและมรณะ อันกำหนดไว้แล้วว่า ในโลกนี้ของเราฉันใด โลกหน้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

เชิญท่านกินเนื้อเราในวันนี้ เสียบัดนี้เถิด เชิญท่านทำกิจเถิด สรีระนี้เราสละแล้ว เราจะทำเป็นพลัดตกมาจากยอดไม้ ท่านชอบใจเนื้อส่วนใด ๆ ก็ เชิญท่านกินเนื้อส่วนนั้น ๆ ของเราเถิด.

[๒๓๑๕] ดูก่อนพระราชโอรส เรื่องนี้ท่าน
เต็มใจจริง จึงสละชีวิตเพื่อปลดปล่อยพระชนกได้
เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านจงรีบไปหักไม้มาก่อไฟเถิด.

[๒๓๒๐] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้มีปัญญา
ได้นำเอาฟืนมาก่อไฟกองใหญ่ขึ้นแล้ว แจ้งให้ยักษ์
ทราบ ว่า บัดนี้ ได้ก่อไฟเสร็จแล้ว.

[๒๓๒๑] เมื่อครู่นี้ ท่านทำการขู่เข็ญว่า จะกิน
เรา ในวันนี้ทำไมจึงหวาดระแวงเรา มองดูอยู่
บ่อย ๆ เราได้ทำตามคำของท่านเสร็จแล้ว เมื่อพอใจ
จะกิน ก็เขย่งกินเถิด.

[๒๓๒๒] ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์ รู้ความ
ประสงค์ของผู้ขอเช่นท่าน ใครจะนำมากินเป็นภักษา-
หารได้ ผู้ใดกินผู้มีวาจาสัตย์เช่นท่าน ศีรษะของผู้นั้น
จะพังแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

[๒๓๒๓] แต่จริงสถบัตินั้น ลำคัญท้าว
สักกเทวราชนี้ ว่าเป็นพราหมณ์จึงได้ให้อยู่ เพื่อให้
สรีระของตนเป็นทาน ด้วยเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตร
จึงมีรูปกระต่ายปรากฏ สมประสงค์ของโลกอยู่จนทุก
วันนี้.

[๒๓๒๔] พระจันทร์พระอาทิตย์ พ้นจากปาก
แห่งราหูแล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญฉันทิด ดูก่อน

ท่านผู้มีอำนาจมาก ท่านก็ฉนั้นนั่น หลุดพ้นจากเรา
ผู้กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้
ปลื้มพระทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ อนึ่ง พระประยูร-
ญาติ ของท่านจงยินดีกันทั่วหน้า.

[๒๓๒๕] ลำดับนั้นแล พระราชโอรสอลีนสัตต
มีพระปัญญา ทรงประคองอัญชลีไว้ด้วยกำโปริสาท
ได้รับอนุญาตแล้ว มีความสุขสวัสดิ์ หาโรคมิได้
เสด็จกลับมายังกบิลรัฐ.

[๒๓๒๖] ขาวนิคม ชาวชนบทล้วนหน้า ทั้ง
พลช้าง พลรถ และพลเดินเท้า ต่างพากันมาถวาย
บังคมพระราชโอรสนั้น พร้อมกับกราบทูลขึ้นว่า
ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอถวายบังคมพระองค์ พระองค์
ทรงกระทำกิจซึ่งยากที่จะกระทำได้.

จบชัยทิสชาดกที่ ๓

อรรถถาชัยทิสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
ภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า จิรสุตต
เม ดังนี้.

ก็ในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละเสวต
ฉัตร อันประดับด้วยกาญจนา มาลา แล้วเลี้ยงกุมารดาบิดา ดังนี้ อันภิกษุ
ทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้
ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่า อุตตรปัญจาลราช เสวยราช
สมบัติอยู่ในกปิลรัฐ พระอักรมเหสีของท้าวเธอทรงตั้งพระครรภ์ แล้วประสูติ
พระราชโอรส ในภพก่อน หญิงคนหนึ่งร่วมสามีกับพระนาง โกรธเคืองกัน
แล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้เราสามารถเกี่ยวกินบุตรของท่านที่คลอด
แล้ว ดังนี้ แล้วได้มาเกิดเป็นนางยักษิณี คราวนั้น นางยักษิณีนั้นได้โอกาส
ทั้ง ๆ ที่พระนางเทวีทอดพระเนตรเห็นอยู่ คราวนั้น นางยักษิณีนั้นได้โอกาส
ขึ้นเนื้อสอดไปเกี่ยวกิน เสี่ยงกร่วม ๆ แล้วหลบหนีไป แม้ในวาระที่ ๒ ก็ได้
ทำอย่างนั้น แต่ในวาระที่ ๓ ในเวลาที่พระนางเทวีเสด็จเข้าไปสู่เรือนประสูติ
แล้ว พวกราชบุรุษพากันแวดล้อมดำเนิน จัดการถวายอารักขามั่นคง ใน
วันที่พระเทวีประสูติ นางยักษิณี ก็มาจับเอาทารกไปอีก พระนางเทวีจึงส่ง
พระสุรเสียงร้องขึ้นว่า นางยักษิณี ราชบุรุษทั้งหลายมีอาวุธครบมือ พากัน
วิ่งติดตามนางยักษิณี ตามสัญญาที่พระนางบอกให้ นางยักษิณีไม่ได้โอกาสเพื่อ
จะเกี่ยวกิน หนีไปจากที่นั้น เข้าไปยังท่อน้ำ ส่วนทารก อ้าปากดูคนมนาง
ยักษิณี โดยเข้าใจว่าเป็นมารดา นางยักษิณีก็เกิดความรักเหมือนบุตรของตน

หนีออกจากท่อน้ำได้แล้ว ไปยังสุสานสถาน ทำการประคบประหงมทารกนั้น อยู่ในถ้ำศิลา ต่อมาเมื่อทารกนั้นเจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ นางยักษิณีก็นำเนื้อมนุษย์มาให้กินเป็นอาหาร ทั้งสองก็กินเนื้อมนุษย์อยู่ในที่นั้น ทารกไม่รู้ตัวว่าเป็นมนุษย์ สำคัญว่าเป็นบุตรนางยักษิณี แต่ก็ไม่อาจที่จะจำแลงกายหายตัวได้ ต่อมานางยักษิณีจึงให้รাকไม้อย่างหนึ่ง แก่พระราชกุมาร เพื่อต้องการให้หายตัวได้ ด้วยอานุภาพแห่งรাকไม้ พระราชกุมารหายตัวได้ ก็เที่ยวไปกินเนื้อมนุษย์ นางยักษิณีไปปรนนิบัติท้าวเวสสวัณมหาราช เลยทำกาลกิริยาเสีย ณ ที่นั่นเอง ฝ่ายพระนางเทวีประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง ในวาระที่ ๔ พระราชโอรสจึงปลอดภัย เพราะพ้นจากนางยักษิณี พระชนกชนนีและพระประยูรญาติ ได้ขนานพระนาม ให้พระโอรสนั้นว่า ชัยทิสกุมาร เพราะเกิดมาขณะนางยักษิณีผู้เป็นปัจจามิตร พระชัยทิสกุมารทรงเจริญวัยแล้ว ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาสำเร็จ แล้วให้ยกเสวตฉัตร ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์.

ครานั้น พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยทิสนั้น พระชนกชนนีและพระประยูรญาติ ขนานพระนามว่า "อลิน สัตตกุมาร" พออลินสัตตกุมารเจริญวัยแล้ว ทรงเล่าเรียนศิลปศาสตร์ จนสำเร็จ ได้เป็นอุปราช ในเวลาต่อมา กุมารผู้เป็นบุตรนางยักษิณีทำรাকไม้หาย เพราะความประมาท ไม่สามารถเพื่อจะหายตัวได้ จึงมีรูปร่างปรากฏเกี่ยวกินเนื้อมนุษย์อยู่ที่สุสาน คนทั้งหลายเห็นเข้าก็พากันสะดุ้งตกใจกลัว แล้วเข้ามาร้องทุกข์พระราชว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มียักษิตนหนึ่ง ปรากฏตนเกี่ยวกินเนื้อมนุษย์อยู่ที่สุสาน มันคงเข้ามาพระนครโดยลำดับ ๆ จักนำมนุษย์เกี่ยวกินเป็นอาหาร ควรตรัสสั่งให้จับเสีย พระเจ้าข้า พระราชาทรงรับทราบแล้ว มีพระราชโองการสั่งพลนิกายว่า ท่านทั้งหลายจง

จับยักษ์ตนนั้น พลนิกายเหล่านั้น ไปยื่นรายล้อมสุสานประเทศ กุมารบุตรนาง
ยักษ์นี้มีรูปร่างเปล่าเปลือย น่าสะพรึงกลัว หวาดต่อมรณภัย ร้องขึ้นด้วยเสียง
อันดัง วิ่งฝ่าฝูงคนไป ผู้คนทั้งหลาย หวาดหวั่นต่อมรณภัย ร้องบอกกันว่า
ยักษ์ ๆ ดังนี้ แดกกุ่มออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายกุมารบุตรนางยักษ์ หนีจาก
ที่นั่นได้แล้วก็เข้าไปสู่ป่า ไม่กลับมายังถิ่นมนุษย์อีก ได้ไปอาศัยคงใกล้ทาง
ใหญ่แห่งหนึ่ง คอยจับผู้ที่เดินทางผ่านมาได้ที่ละคน แล้วเข้าไปสู่ป่าฆ่า
เลี้ยงกิน ฟานักอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้โคจรต้นหนึ่ง.

ลำดับนั้น พรหมณ์พ่อค้าเกวียนคนหนึ่ง จ้างคนรักษาตงเป็นราคา
หนึ่งพัน เพื่อพาข้ามตง พร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม มนุษย์ยักษ์ เห็น
แล้วจึงส่งเสียงดังลั่น วิ่งมา ผู้คนทั้งหลายต่างตกใจกลัว พวกนั้นนอนราบหมด
มนุษย์ยักษ์จับพรหมณ์พ่อค้าได้แล้ว หนีไป ถูกตอไม้ตำเอาที่เท้า และเมื่อ
พวกมนุษย์รักษาตงวิ่งติดตามมา จึงทิ้งพรหมณ์วิ่งหนี เมื่อมนุษย์ยักษ์นั้น
นอนอยู่ในที่นั้น๗วัน พระเจ้าชัษทิสเสด็จออกจากพระนครล่าเนื้อ พรหมณ์ผู้
เลี้ยงดูมารดาคนหนึ่งชื่อนันทะ เป็นชาวเมืองตักกศิลา ได้เรียนสตารหคา
๔ บาท มาเฝ้าพระเจ้าชัษทิส ซึ่งกำลังจะเสด็จออกจากพระนคร พระเจ้าชัษ
ทิส ตรัสสั่งว่า เรากลับมาแล้วจักฟัง พระราชทานบ้านพักแก่พรหมณ์นั้น
แล้วเสด็จไปล่าเนื้อ ตรัสสั่งว่า เนื้อหนีไปทางด้านผู้ใด ผู้นั้นจักต้องมีโทษ.

ลำดับนั้น กวางตัวหนึ่ง ลุกขึ้นแล้ววิ่งหนีผ่านหน้าพระราชพาไป อ่า-
มาตย์ทั้งหลาย ต่างพากันหัวเราะ พระราชาทรงถือพระขรรค์ ติดตามกวางไป
สิ้นระยะทาง ๓ โยชน์จึงตามทัน แล้วเอาพระขรรค์ฟันกวางนั้นขาดออกเป็น
สองท่อนทรงใส่หาบ ๆ เสด็จมาถึงสถานที่มนุษย์ยักษ์นอนอยู่ ประทับนั่งพัก
เหนื่อยหนึ่ง ที่ลานหญ้าแพรก แล้วเตรียมจะเสด็จต่อไป ลำดับนั้น มนุษย์ยักษ์
ลุกขึ้น กล่าวว่า หยุดนะ ! ท่านจะไปไหน ท่านตกเป็นอาหารของเราแล้ว
ยึดพระหัตถ์ไว้ กล่าวคาถาที่ ๑ ความว่า

เป็นเวลาานานักหนา นับแต่เวลาที่เรอดอาหาร
มาครบ ๗ วัน อาหารมากมาย ฟุ้งเกิดขึ้นแก่เราวัน
นี้ ท่านเป็นใคร มาจากไหน เชิญท่านบอก ชาติ
สกุล ตามที่รู้จักมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภุโข มหา ความว่า อาหารเป็นอัน
มาก. บทว่า สตุตฺตมิกตฺตกาเล ความว่า นับแต่วันปาฏิบตมา ถึงการที่
เรอดอาหารครบ ๗ วัน. บทว่า ภูโตสิ ความว่า ท่านมาจากไหน ?

พระราชาทอดพระเนตรเห็นยักษ์ แล้วตกใจกลัว ถึงกับอุรประเทศ
แข็งที่อึดงเสา ไม่ทรงสามารถจะวิ่งหนีไปได้ จึงตั้งพระสติ ตรัสพระคาถาที่
๒ ความว่า

เราเป็นพระเจ้าปัญจาลราช มีนามว่าชัยทิส ถ้า
ท่านได้ยินชื่อก็จงรู้จัก เราออกมาล่าเนื้อ เทียวมาตาม
ข้างภูเขาและป่า ท่านจงกินเนื้อกวางนี้เถิด วันนี้อง
ปล่อยเราไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคฺว ปวิภูโธ ความว่า ออกจาก
แวนแคว้น เข้าป่า เพื่อล่าเนื้อ. บทว่า คจฺจนฺนิ ความว่า (เทียวลัดเลาะมา)
ริมภูเขาลำเนาไพร. บทว่า ปสทิมฺ ความว่า (ท่านจงกิน) กวางนี้.

ยักษ์ได้ยินดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

พระองค์ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียน กลับเอาของที่ตก
เป็นของข้าพเจ้านั้นเองมาแลกเปลี่ยน กวางที่พระองค์
ตรัสถึงนั้นเป็นอาหารของข้าพระองค์ ข้าพระองค์กิน
พระองค์แล้ว อยากจะกินเนื้อกวาง ก็จักกินได้ภาย
หลัง เวลานี้มิใช่เวลาขอร้อง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสเนว** ความว่า อันเป็นของ ๆ ข้าพเจ้านั่นเอง. บทว่า **ปณฺธิ** ความว่า พระองค์ตรัสเอาของ ๆ ข้าพเจ้า มา แลกเปลี่ยนตัว. บทว่า **สสุตฺตมาโน** แปลว่า ถูกข้าพเจ้าเบียดเบียนอยู่. บทว่า **ตํ ขาทิยาน** ความว่า กินเนื้อกวางนั้น. บทว่า **ชិฆฺมญฺญ** ความว่า ข้าพเจ้าประสงค์จะเกี่ยวกิน. บทว่า **ขาทิสฺสํ** ความว่า เพราะข้าพเจ้าจักกินเนื้อกวางนั้น ในภายหลัง. บทว่า **น วิลาปกาโธ** ความว่า ยักษ์ทูลว่า พระองค์อย่าขอร้องเลย เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะขอร้อง.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงระลึกถึงนันทพราหมณ์ได้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๔ ความว่า

ถ้าความรอดพ้นของเราไม่มีด้วยการแลกเปลี่ยน

ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครเสียก่อน เราผิดพราหมณ์

ไว้ว่า จะให้ทรัพย์ เราจักษุรักษาคำสัตย์ ย้อนกลับมา

หาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น จตฺถิ** ความว่า ถ้าว่าการหลุดพ้นของเราจะไม่มี แม้ด้วยการแลกเปลี่ยนแล้วไซ้. บทว่า **คณฺตุวาน** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ วันนี้ท่านจงกินเนื้อกวางตัวนี้ ขอให้เราได้กลับไปยังพระนครก่อน. บทว่า **ปเคยฺว** แปลว่า ก่อนที่เดี๋ยว. อธิบายว่า ท่านจงรับปฏิญญาเพื่อต้องการให้เรากลับมาทันเวลาบริโภคอาหารเช้าวันพรุ่งนี้เถิด. บทว่า **ตํ สฺงฺคริ** ความว่า เพราะเราได้ทำความผิดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จักให้ทรัพย์แก่เขา ครั้นเราให้ทรัพย์แก่เขาแล้ว จักตามรักษาซึ่งสัตว์จะตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้นี้ กลับมาหาท่านอีก.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ความว่า

ดูก่อนพระราชฯ พระองค์ใกล้จะถึงสวรรคตอยู่
แล้ว ยังทรงเดือดร้อนถึงกรรมอะไรอยู่ ของจตรัส
บอกกรรมนั้น แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะอนุญาต
ให้กลับไปก่อนได้.

กรรม ในคานานั้น ก็ได้แก่กรรมนั่นเอง. บทว่า อนุตฺตปฺปตี ตั
ความว่า ยังจะตามร้อนใจถึงกรรมอีกจะอะไร? บทว่า ปตฺตํ แปลว่า เข้าถึง.
บทว่า อปี สกฺกฺเขมฺมุ ความว่า เออ ก็ ถ้าข้าพระเจ้าได้ฟังเหตุแห่งความเศร้า
โศกของท่านแล้ว อาจอนุญาตให้ท่านมาตอนเช้าตรู่ได้.

พระราชฯ เมื่อจะตรัสบอกเหตุนี้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๖ ความว่า

ความหวังในทรัพย์ เราได้ทำไว้แก่พราหมณ์
ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพันไปไม่ได้ เพราะ
เราผิดไว้ว่า จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ เราจักรักษา
คำสัตย์ กลับมาหาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏฺิโมกฺกํ น มุตฺตํ ความว่า ข้าพเจ้า
ตั้งความผิดเพี้ยนเป็นสัญญามัดตัว โดยปฏฺิญาแก่พราหมณ์ว่า ฟังสตฺรห-
คาถา ๔ บาท แล้วจักให้ทรัพย์แก่เขา เพราะข้าพเจ้ายังมีได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์
จึงหาพันไปไม่ได้ไม่.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๗ ความว่า

ความหวังในทรัพย์พระองค์ได้ทำไว้แก่พราหมณ์
ความผิดเพี้ยนเป็นข้อผูกมัดตัว ยังพันไปไม่ได้ เพราะ

ได้ผัดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่า จะพระราชทานทรัพย์

พระองค์จงรักษาคำสัตย์ไว้เสด็จกลับมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุนราวภูฏสุ ความว่า จงเสด็จกลับมาอีก.

ก็แลครั้นยักษ์กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ปล่อยพระราชินีไป. พระราชินี
ยักษ์ปล่อยแล้ว จึงตรัสว่า ท่านอย่าวิตกเลย ข้าพเจ้าจักมาแต่เช้าตรู่ทีเดียว
แล้วทรงสังเกตเครื่องหมายตามทาง เสด็จเข้าไปหาพลนิกายของพระองค์
แวดล้อมด้วยพลนิกาย เสด็จเข้าสู่พระนคร ตรัสสั่งให้หานันทพราหมณ์มาเฝ้า
เชิญให้นั่งบนอาสนะอันมีค่ามาก ทรงสดับคาถาเสร็จแล้ว พระราชทานทรัพย์
๕ พัน เชิญพราหมณ์ให้ขึ้นยานพาหนะแล้วตรัสสั่งว่า ท่านจงนำทรัพย์นี้ไปยัง
เมืองตักกศิลาเถิด ทรงมอบคนให้แล้วก็ส่งพราหมณ์ไป ทรงพระประสงค์จะ
เสด็จกลับคืนไปหายักษ์ในวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้หาพระโอรสมาทรงสั่งสอน
พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถา
ความว่า

พระเจ้าชยทิสทรงพันเงื่อมมียักษ์แล้ว รีบเสด็จ

กลับไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ เพราะได้
ทรงผัดเพี้ยนไว้แก่พราหมณ์ว่าจะพระราชทานทรัพย์ได้
ตรัสสั่งให้หาพระราชโอรสพระนามว่า อลินัตตตมา.

ตรัสว่า เจ้าจงอภิเษกปกครองรัฐสีมาในวันนี้
จงประพฤติธรรมในรัฐสีมาและในประชาชนทั้งหลาย
บุคคลไม่ประพฤติธรรม อย่าได้มีในแว่นแคว้นของ
เจ้า เราจะไปในสำนักแห่งยักษ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลีนสตตุ** ได้แก่ พระราชกุมารผู้มีพระนามอย่างนี้. แต่ในพระบาลี ท่านเขียนไว้ว่า "อลีนสัตตะ". บทว่า **อชฺเชว รชฺช** ความว่า ลูกรัก พ่อจะมอบราชสมบัติให้แก่เจ้า เจ้าจงสนามุรธาภิสิทธิ์ในวันนี้แหละ. บทว่า **ณนฺเต** ได้แก่ **ตฺยณฺเต** แปลว่า ในสำนัก.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น ตรัสคาถาที่ ๑๐ ความว่า

ขอเดชะ ข้าแต่พระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระองค์ได้ทำความไม่พอพระทัยอะไรไว้ในใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์ปรารถนาจะได้สดับความที่พระองค์จะให้ขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะข้าพระพุทธเจ้าขาดพระราชบิดาเสียแล้ว หาปรารถนาแม้ราชสมบัติไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุพฺพิ** แปลว่า กระทำอยู่. บทว่า **ยมชฺช** ความว่า พระราชบิดาให้ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นครองราชสมบัติในวันนี้ เพราะกระทำการที่ไม่พอพระทัยอันใด. บทว่า **อุทฺตฺสย** ความว่า พระราชบิดาทรงยกขึ้น คือ แต่งตั้งให้ข้าพระพุทธเจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติ เพราะการกระทำที่ไม่พอพระทัยอันใด พระองค์จึงตรัสบอกการกระทำอันนั้น เพราะข้าพระพุทธเจ้าขาดพระองค์เสียแล้ว ย่อมไม่ปรารถนาแม้ราชสมบัติ.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

ลูกรัก พ่อไม่ได้ฟังถึงความผิดทางกายกรรมและวจีกรรมของเธอเลย แต่พ่อได้ทำความตกลงไว้กับยักษ์ พ่อต้องรักษาคำสัตย์ จึงต้องกลับไปอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺราธิโต** ความว่า เราไม่คำนึงถึงความผิดทางไตรทวารนี้ของเจ้าเลย. บทว่า **ตุริย** แปลว่า อันเป็นของเจ้า.

มีคำอธิบายว่า ลูกรัก พ่อมิได้คำนึงถึงความผิดอันไม่เป็นที่โปรดปรานของพ่อ
อะไร ๆ ของเจ้าทั้งทางกายและทางวาจาเลย. บทว่า สทุธิญจ กตฺวา ความว่า
แต่เพราะยักษ์ตนหนึ่ง จับพ่อไว้ คราวไปป่าล่าเนื้อ จักกินเป็นอาหาร เมื่อ
เป็นเช่นนั้น พ่อจึงให้สัตยสาบานไว้กับยักษ์นั้นว่า เมื่อเราได้ฟังธรรมกถาของ
พราหมณ์ กระทำสักการะแก่เขาแล้ว จักมาให้ทันเวลาอาหารเช้า พรุ่งนี้
จึงกลับมาได้ เพราะเหตุนี้ เพื่อจะตามรักษาความสัตย์ไว้ พ่อจักต้องไปใน
ที่นั้นอีก เจ้าจงเสวยราชสมบัติเถิด.

อลีนสัตตราชกุมาร ทรงฟังพระราชดำรัสของพระราชบิดาแล้ว ตรัส
คาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าจักไปแทน ขอพระราชบิดาจง
ประทับอยู่ ณ ที่นี้ เมื่อทางที่จะรอดชีวิตจากสำนักแห่ง
ยักษ์ ไม่มี ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดา ถ้าพระองค์มี
พระประสงค์จะเสด็จให้ได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็จักตาม
เสด็จด้วย เราทั้งสองจะไม่ยอมอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิเชว ความว่า ขอพระองค์จงประทับ
อยู่ ณ ที่นี้เถิด. บทว่า ตโต ความว่า ขึ้นชื่อว่าความรอดชีวิตจากสำนัก
ของยักษ์นั้น ไม่มีทางเลย. บทว่า อุโภ ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็น
อันว่าจักไม่ต้องอยู่กันทั้งสองคน.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ลูกรัก นั้นเป็นกรรมของสัตบุรุษ โดยแท้จริง
แต่เมื่อไรักษ์ข่มขืนทำลายเผาเรอกินเสียที่โคนไม้ นั้น
เป็นความด่างพล้อยของพ่อ ชื่อนี้แหละ เป็นทุกข์ยิ่ง
กว่าความตายของพ่อเสียอีก.

พระคานานันมีอธิบายว่า นั่นเป็นกรรม คือ ชาติแท้ของสัตว์บุรุษ คือบัณฑิตทั้งหลาย โดยแน่แท้ เจ้าพุดคำที่ถูกต้องแล้ว ก็แต่ว่าจะเป็นความทุกข์ยิ่งกว่าความตายของพ่อเอง ข้อนั้นจะเป็นความต่างพริ้วผูกพันพ่อ.

บทว่า ภิหารุขมุเล ความว่า เมื่อยักษ์ข่มขี้ทำลายเผาเจ้ากินโดยพลการ ที่โคนต้นไม้อันกล้าแข็ง.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้า ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า
แลกพระชนมชีพของพระราชบิดาไว้ พระราชบิดา
อย่าเสด็จไปในสำนักของยักษ์เลย ข้าพระพุทธเจ้าจะ
ขอเอาชีวิตของข้าพระพุทธเจ้า แลกพระชนมชีพของ
พระราชบิดานี้แหละไว้ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ขอยอมตายแทนพระราชบิดา พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิมิสุตฺติ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าจัก
แลกชีวิตของตน กับพระชนมชีพของพระราชบิดาในคราวนี้แหละ. บทว่า
ตสุมา ความว่า เพราะข้าพระพุทธเจ้าจักแลกพระชนมชีพ ของพระราชบิดา
ไว้ ฉะนั้น จึงเลือกเอาความตาย เพื่อต้องการให้พระราชบิดามีพระชนมชีพ
อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าสรรเสริญความตายอย่างเดียวกันเท่านั้น จึงเลือกคือปรารถนา
ความตาย.

พระเจ้าชยทิส ได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงทราบกำลังของพระโอรส
จึงตรัสสั่งว่า ดีละลูกรัก เจ้าจงไปเถิด. อลินัสตฺตราชกุมาร ถวายบังคมลา
พระราชมารดาและพระราชบิดาแล้วก็เสด็จออกจากพระนคร.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถากิ่ง
คาถา ความว่า

ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้ทรงพระปรีชา

ถวายบังคมพระยุคลบาท พระชนกชนนีแล้วเสด็จไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาเท ความว่า ถวายบังคมพระยุคลบาท พระชนกชนนีเสด็จไปแล้ว.

ลำดับนั้น พระชนกชนนีก็ดี พระภคินีก็ดี พระชายาก็ดี ของพระราช กุมารนั้น พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ และบริวารชนก็เสด็จออกไปด้วย. ครั้น พระราชกุมารนั้นออกจากพระนครแล้ว ก็ทูลถามหนทางกะพระราชบิดากำหนด ไปได้ด้วยดีแล้ว ถวายบังคมพระชนกชนนี ประทานโอวาทแก่ชนที่เหลือ แล้ว มิได้สะดุ้งตกพระทัยกลัว เสด็จขึ้นสู่ทางดำเนินไปสู่ที่อยู่ของยักษ์ ประหนึ่งว่า ไกรสรสีหราชจะนั้น. พระมารดาทอดพระเนตรเห็นพระกุมารกำลังทรงดำเนิน ไป ไม่สามารถจะดำรงพระองค์อยู่ได้ ก็ล้มลง ณ พื้นปฐพี. พระราชบิดา ก็ทรงประคองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงทรงตรัสพระคาถา กิ่งคาถา ความว่า

พระชนนีของพระราชกุมารนั้น ทรงมีทุกข์

โทมนัสล้มลงเหนือพื้นปฐพี พระชนกนาลแล้ว ก็ทรง

ประคองสองพระพาหา คร่ำครวญด้วยเสียงอันดัง.

ครั้นตรัสถึงพระคาถาดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงประกาศสักกิริยา อัน พระราชบิดาของพระกุมารนั้นทรงประคอบ และอันพระราชมารดาพระภคินี และพระชายาทรงกระทำแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาต่อไปอีก ๔ คาถา ความว่า

พระราชบิดา ทรงทราบชัดว่า พระโอรสกำลัง

มุ่งหน้าเสด็จไป ทรงเบือนพระพักตร์ประคองอัญชลี

กราบไหว้เทวดาทั้งหลาย คือ พระโสมราชา พระ-
วรุณราช พระปชาบดี พระจันทร์และพระอาทิตย์
ขอเทพยเจ้าเหล่านี้ ช่วยคุ้มครองโอรสของเรา จาก
อำนาจแห่งยักษ์ อลินัสัตตฤกรัก ขอยักษ์นั้นจงอนุญาต
ให้เจ้ากลับมาโดยสวัสดิ์.

มารดาของรามบุรุษ ผู้ไปสู่แคว้นของพระเจ้า
ทัณฑกิราช ได้คุ้มครองทำความสวัสดิ์ แก่รามะผู้เป็น
บุตรอย่างไร แม้ขอทำความสวัสดิ์อย่างนั้นแก่เจ้า
ด้วยคำสัตย์นั้น ขอทวยเทพจงช่วยคุ้มครอง ขอให้เจ้า
ได้รับอนุญาต กลับมาโดยสวัสดิ์เถิด ลูกรัก.

น้องนี้ก็ไม่ออกเลย ถึงความคิดประทุษร้าย ใน
อลินัสัตตผู้พระเชษฐา ทั้งในที่แจ้งหรือที่ลับ ด้วย
ความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึงพระเชษฐาที่
เคารพ ขอพระเชษฐาจงได้รับอนุญาตให้กลับมาโดย
สวัสดิ์.

ข้าแต่พระสวามี พระองค์ไม่เคยประพฤตินอกใจ
หม่อมฉันเลย ฉะนั้น จงเป็นที่รักของหม่อมฉันด้วย
ใจจริง ด้วยความสัตย์นี้ ขอเทพยเจ้าโปรดระลึกถึง
พระสวามีที่เคารพ ข้าแต่พระสวามี ขอพระองค์ จง
ได้รับอนุญาตให้กลับมาโดยสวัสดิ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมมุโข** ความว่า พระราชบิดา
ทรงทราบชัดว่า พระโอรสของเรานี้ กำลังมุ่งหน้าเสด็จไป. บทว่า **ปฤษลโกล**

ความว่า ทรงเป็นพระพักตร์ประดิษฐานอัญชลีเหนือเศียรเกล้า ในกาลนั้น ทรงไหว้วงวน นอบน้อมเทพเจ้าทั้งหลาย. บทว่า โปริสาทมฺหา ความว่า ขอเทพเจ้าจงช่วยคุ้มครองโอรสของเราจากอำนาจแห่งยักษ์ คู่ก่อนอดินสັตตุลฺก รักษ ยักษ์นั้นจงอนุญาตให้เจ้ากลับมาโดยความสวัสดิ.

บทว่า รัมสุตฺกา ความว่า มารดาของรามบุรุษได้กระทำความ คุ้มครอง. เล่ากันมาว่า มีบุรุษคนหนึ่งเป็นชาวเมืองพาราณสี ชื่อรามะ เป็นผู้ เลี้ยงดูมารดา ปฏิบัติมารดาบิดา คราวหนึ่งไปค้าขายถึงเมืองกุมภวดี ใน เว้นแคว้นของพระเจ้าทัณฑกิราช เมื่อแคว้นทั้งสิ้นต้องพินาศลง ด้วยฝน เก่าประการ เขาได้ระลึกถึงคุณของมารดาบิดา. ครั้งนั้น ด้วยผลแห่งมาตาปิตุ- ปัญฐานธรรม เทพเจ้าทั้งหลายได้นำเขามอบให้แก่มารดาด้วยความสวัสดิ. พระชนนีของอดินสັตตุราชกุมาร ทรงนำเหตุการณ์นั้นมาตรัสอย่างนี้ ก็โดยที่ ได้ยินได้ฟังมา.

บทว่า โสตุถานํ ได้แก่ ความสวัสดิ. ถึงเทพเจ้าทั้งหลาย จะ กระทำความสวัสดิได้ก็จริง แต่ท่านกล่าวว่า มารดาได้กระทำแล้ว เพราะเกิด แล้วโดยอาศัยมาตาปิตุอัญฐานธรรม. บทว่า ตนุเต อหิ ความว่า (มารดา ของรามบุรุษทำความสวัสดิ แก่รามะผู้บุตรฉันใด) แม้แม่ก็ทำความสวัสดินั้น แก่เจ้าเหมือนกัน คือ เพราะอาศัยแม่ ขอความสวัสดิจึงมีแก่ลูกของแม่ฉันนั้น เหมือนกัน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า กโรมิ แปลว่า จะไป. บทว่า เอเตน สจฺจน ความว่า ถ้าว่ารามบุรุษนั้นเป็นผู้อันเทพเจ้า นำมาแล้วโดยความ สวัสดิ เป็นความจริงไซ้ ด้วยอำนาจคำสัจนั้น ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงระลึก ถึงเจ้า เพื่อชนกชนนี คือขอเทพเจ้าจงนำเจ้ามาแสดงแก่แม่ เหมือนรามบุรุษ ฉะนั้น.

บทว่า **อนุญญาโต** ความว่า ลูกรัก อันยักษ์อนุญาตว่าไปได้ คือ พระชนนี
ตรัสว่า ลูกก่อนลูกรัก ขอเจ้าจงกลับมาโดยสวัสดิ ด้วยเทวานุภาพเถิด.

บทว่า **ชาตุมลีนสตุเต** ความว่า พระกนิษฐภคินีของอลีนสัตตราช
กุมารนั้น ได้ตั้งสัตยาธิษฐานอย่างนี้ว่า น้องระลึกไม่ได้ ซึ่งความคิดประทุษร้าย
ทั้งต่อหน้าหรือลับหลัง ในอลีนสัตตผู้พระเชษฐา โดยส่วนเดียวเป็นแน่แท้.

บทว่า **ยสุมา จ เม อนธิมนโถ สามี** ความว่า พระอักรรมเหสีของ
อลีนสัตตราชกุมารนั้น ได้ตั้งสัตยาธิษฐานอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระอลีนสัตตผู้
พระสวามี พระองค์มิได้ประพฤตินอกใจหม่อมฉันเลย คือพระองค์มิได้ข่มขี
ล่วงเกินหม่อมฉัน ถึงกับเอาพระทัยใส่ปรารณาหญิงอื่นเลย. บทว่า **น จาปี
เม มนสา อปิโยสิ** ความว่า พระองค์จะไม่เป็นที่รัก ด้วยใจจริงของ
หม่อมฉันก็หามิได้ เราทั้งสองอยู่ร่วมกันมาด้วยความรักใคร่ทีเดียว.

พระราชกุมาร เสด็จดำเนินไปสู่ทางที่อยู่ของยักษ์ ตามคำแนะนำที่
พระราชบิดาตรัสบอก. ฝ่ายยักษ์คิดว่า ชรรณดาภักตริย์มีมายามาก ใครจะรู้ว่า
จักเกิดอะไรขึ้น จึงขึ้นต้นไม้ข้างแควทางที่พระเจ้าชยทิสจะเสด็จมา เหลือบเห็น
พระกุมารกำลังดำเนินมา คิดว่า ชะรอยพระโอรสจักให้พระราชบิดากลับแล้ว
ตัวมาแทน ก็คงไม่มีแก่เรา จึงลงจากต้นไม้ข้างหลังให้. พระราชกุมาร
เสด็จมาถึงแล้ว เข้าไปยืนอยู่ตรงหน้ายักษ์.

ลำดับนั้น ยักษ์กล่าวคาถา ความว่า

ท่านผู้มีร่างกายอันสูงใหญ่ มีหน้าอันงดงามมา
จากไหน ท่านไม่รู้หรือว่า เราอยู่ในป่านี้ ชะรอยจะ
ไม่รู้ว่า เราเป็นคนดุร้าย กินเนื้อมนุษย์กระมังจึงได้มา
ที่ไม่รู้ความสวัสดิของตนดอกจึงได้มาในที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก โสตุลิมานมิชวเชย ความว่า
ดูก่อนกุมาร บุรุษไรเล่ารู้ความสวัสดิของตน เดินไปจะกลับมาในที่นี้ ชะรอย
ท่านจะไม่รู้จึงได้มา.

พระราชกุมารทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถา ความว่า
เรารู้ว่าท่านเป็นคนหยาบช้า กิณมนุษย์ แต่หา
ท่านอยู่ในป่านี้ไม่ เราคือโอรสของพระเจ้าชัยทิส
วันนี้ท่านจงกินเราแทนพระชนก เพื่อปลดเปลื้องให้
พระองค์พ้นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโมกขา ความว่า เพราะเหตุที่จะ
ปลดเปลื้องภาระเสีย เราจึงยอมมอบชีวิตแทนพระราชบิดาในที่นี้ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจงปล่อยพระชนกเราเถิด เชิญกินเราแทนพระองค์.

ลำดับนั้น ยักษ์กล่าวคาถา ความว่า

เรารู้ว่าท่านเป็นโอรสของพระเจ้าชัยทิส ดูพระ-
พักตร์และผิวพรรณ ของท่านทั้งสองคล้ายคลึงกัน
การที่บุคคลยอมตายแทน เพื่อเปลื้องบิดาให้พ้นไปนี้
เป็นกรรมที่ทำได้ยากทีเดียว แต่ท่านก็ทำได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาทิส โว ความว่า พระพักตร์และ
ผิวพรรณของท่านทั้งสองคล้าย ๆ กัน คือเหมือนกันแท้. บทว่า กตฺ ตเวทฺ
ความว่า กรรมของท่านทั้งนี้ เป็นกรรมที่ทำได้โดยยากแท้.

ลำดับนั้น พระราชกุมารตรัสคาถา ความว่า

มิใช่ของทำยากเลยในเรื่องนี้ เราไม่เห็นสำคัญ
อะไร ผู้ใดยอมตายแทนเพื่อเปลื้องบิดา หรือเพราะ

เหตุแห่งมารดา ผู้นั้นไปสู่ปรโลกแล้ว ย่อมเป็นผู้

เปรียบพร้อมด้วยสุข และอารมณ์อันงามเลิศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิลฺยจิมเหตุถ มลฺลฺเย** ความว่า ใน
ข้อนี้ เราไม่เห็นสำคัญอะไรเลย. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บุคคลใดปรารถนา
จะตาย เพื่อปลดเปลื้องบิดา หรือเพราะเหตุแห่งมารดา. บทว่า **ปรโลกคมฺยา**
ความว่า เขาไปสู่ปรโลกแล้ว. บทว่า **สุเขน สกฺเขน** ความว่า ย่อมเป็นผู้
ผู้ประกอบด้วยสุขอันบังเกิดในสวรรค์. บทว่า **มตฺตุมิจฺเจ** ความว่า เพราะ
ฉะนั้น ในการสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดานี้ เราไม่สำคัญว่าเป็นสิ่ง
ที่ทำได้ยากอะไรเลย.

ยักษ์ฟังดังนั้นแล้วจึงถามว่า พ่อกุมาร ธรรมดาว่าสัตว์บุคคลที่จะไม่
กลัวตายไม่มีเลย เหตุไฉนท่านจึงไม่กลัวเล่า ? เมื่อพระราชกุมารจะบอก
ความแก่ยักษ์ ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

**เราระลึกไม่ได้เลยว่า เราจะกระทำความชั่วเพื่อ
ตนเอง ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ เพราะว่าเราเป็นผู้มี
ชาติและมรณะ อันกำหนดไว้แล้วว่า ในโลกนี้ของเรา
ฉันใด โลกหน้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน.**

**เชิญท่านกินเนื้อเราในวันนี้ เสียบัดนี้เถิด เชิญ
ท่านทำกิจเถิด สรีระนี้เราสละแล้ว เราจะทำเป็น
พลัดตกมาจากยอดไม้ ท่านชอบใจเนื้อส่วนใด ๆ
ก็เชิญท่านกินเนื้อส่วนนั้น ๆ ของเราเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเร น ชาตุ** ความว่า เราระลึกไม่ได้
เลย แม้เพียงส่วนเดียว. บทว่า **สงฺฆาตชาติ มรโณหฺมสมฺมิ** ความว่า

เรารู้ว่าสัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีความเกิดและความตาย อันญาณกำหนดไว้แล้ว ด้วยดี ที่จะเชื่อว่ามีชีวิตไม่ตายเป็นธรรมดาไม่มี. บทว่า ยถเว เม อิท ความว่า ข้อนี้ญาณของเรากำหนดไว้แล้วเป็นอย่างดีทีเดียวว่า โลกนี้ของเรา ฉันท โลกหน้าก็ฉันทนั้น โลกหน้าฉันทใด แม้โลกนี้ก็ฉันทนั้น เชื่อว่าการพ้น จากความตายไม่มี. บทว่า กรสุสุ กิจฺจานิ ความว่า ท่านจงทำกิจที่ควรทำ ด้วยสรีระนี้ สรีระนี้เราสละแก่ท่านแล้ว. บทว่า ฉาทมาโน มยฺหํ ตวเม เทสิ มํสํ ความว่า เมื่อเราตกลูกจากยอดไม้ตายแล้ว เมื่อท่านจะกิน ชอบใจ ประารถนาเนื้อส่วนใดจากสรีระของเรา ก็ควรบริโภคเนื้อส่วนนั้น.

ยักษ์ฟังถ้อยคำของพระกุมารแล้ว ตกใจกลัว คิดว่า เราไม่อาจที่จะ กินเนื้อพระกุมารนี้ได้ จักต้องหาอุบายไล่ให้เธอหนีไปเสีย จึงกล่าวคาถานี้ ความว่า

ดูก่อนพระราชโอรส เรื่องนี้ท่านเต็มใจจริง จึง
สละชีวิตเพื่อปลดปล่อยพระชนกได้ เพราะเหตุนั้น
แหละ ท่านจงรีบไปหักไม้มาก่อไฟเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชเลหิ ความว่า ท่านจงเข้าไปสู่ป่า หา ฟืนไม้แก่น มาก่อไฟขึ้น ทำให้เป็นถ่าน ที่ปราศจากควัน เราจักปิ้งเนื้อของ ท่านในถ่านเพลิงนั้นกิน.

อลีนัสัตตราชกุมาร ได้กระทำตามที่ยักษ์บอกทุกประการ เสร็จแล้ว ไปยังสำนักของยักษ์ พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเหตุนี้ จึงตรัสพระ คาถานอกนี้ ความว่า

ลำดับนั้นแล พระราชโอรสผู้มีปัญญา ได้นำ
เอาฟืนมาก่อไฟกองใหญ่ขึ้นแล้ว แจ้งให้ยักษ์ทราบ
บัดนี้ได้ก่อก่อไฟเสร็จแล้ว.

ยักษ์มองดูพระราชกุมาร ซึ่งก่อไฟเสร็จแล้วเดินมาหา เกิดขนพองสยองเกล้าว่า บุรุษนี้เป็นดุจราชสีห์ ไม่กลัวความตายเลย ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ เราไม่เคยพบเห็นคนที่ไม่กลัวตายอย่างนี้เลย จึงนั่งชำเลื่องดูพระกุมารบ่อย ๆ พระราชกุมารเห็นกิริยาของยักษ์แล้ว จึงตรัสคาถา ความว่า

เมื่อครูนี้อ่านทำการบูชเชิญว่า จะกินเราในวันนี้
ทำไมจึงหวาดระแวงเกรงเรา มองดูอยู่บ่อย ๆ เราได้
ทำตามคำของท่านเสร็จแล้ว เมื่อพอใจจะกินก็เชิญ
กินได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุหุ แปลว่า บ่อย ๆ . บทว่า ตถา ตูยหมหิ ความว่า ท่านพอใจปรารถนาจะบริโภคเนื้อกินเราโดยวิธีใด เราการทำตามคำของท่านโดยวิธีนั้นแล้ว คราวนี้จักให้เราทำอย่างไร เพราะฉะนั้น เชิญท่านกินเราเสียวันนี้เถิด.

ยักษ์ฟังคำของพระกุมารแล้ว กล่าวคาถา ความว่า
ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์ รู้ความประสงค์
ของผู้ขอเช่นท่าน ใครจะนำมากินเป็นภัททาหารได้
ผู้ใดกินผู้มีวาจาสัตย์เช่นท่าน ศีรษะของผู้นั้น จะพึง
แตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

พระราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงพูดว่า ถ้าท่านไม่ประสงค์จะกินเรา เหตุไรจึงบอกให้เราหักฟืนมาก่อไฟ เมื่อยักษ์บอกว่า เพื่อต้องการลองดูว่าท่านจะหนีหรือไม่ จึงตรัสว่า ท่านจักเข้าใจเราในบัดนี้ได้อย่างไร ครั้งเรายังเกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ยังไม่ยอมให้ท้าวสักกเทวราชดูหมิ่นตนได้ จึงตรัสคาถา ความว่า

แท้จริง สสบัณฑิตนั้น สำคัญท้าวสักกเทวราชนี้
ว่าเป็นพราหมณ์ จึงได้ให้อยู่ เพื่อให้สรีระของตน
เป็นทาน ด้วยเหตุนี้แล จันทิมเทพบุตร จึงมีรูปกระ-
ต่ายปรากฏ สมประสงค์ของโลกอยู่จนทุกวันนี้.

กาลานั้น มีอริบยาว่า สสบัณฑิตนั้น สำคัญสักกพราหมณ์ แม้
นี้ว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์ จึงพูดว่า วันนี้เชิญท่านเกี่ยวกินสรีระของเราในที่นี้
แห่งเดียวเถิด แล้วให้อาศัย คือให้อยู่พักเพื่อให้สรีระของตนเป็นทานอย่างนี้
และแล้วได้ให้สรีระเพื่อเป็นอาหารแก่สักกพราหมณ์นั้น ท้าวสักกเทวราช
จึงบีบเอารสอันเกิดแต่บรรพต มาเขียนเป็นภาพกระต่ายไว้ในมณฑลพระจันทร์
นับแต่นั้นมา เพราะภาพกระต่ายนั้นเอง จันทิมเทพบุตรนั้น ชาวโลกจึงรู้จัก
ทั่วว่า กระต่าย กระต่าย ดังนี้ จันทิมเทพบุตรมีรูปกระต่ายปรากฏ แจ่ม
กระจ่างอย่างนี้ สมประสงค์ คือยังความพอใจของโลกให้เจริญ รุ่งโรจน์อยู่
จนทุกวันนี้ และเรื่องนี้ ก็เป็นเรื่องอัศจรรย์ อยู่ตลอดทุกปี.

ยักษ์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะปล่อยพระราชกุมาร จึงกล่าวคาถา ความว่า

พระจันทร์ พระอาทิตย์ พ้นจากปากแห่งราหู
แล้ว ย่อมไฟโรจน์ในวันเพ็ญฉันใด ดูก่อนท่านผู้มี
อำนาจมาก ท่านก็ฉันนั้นหลุดพ้นจากเรา ผู้กินเนื้อ
มนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้ปลื้มพระ-
ทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ หนึ่ง พระประยูรญาติของ
ท่านจงยินดีกันถ้วนหน้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาณูมา ได้แก่พระอาทิตย์ ท่านอธิบาย
ว่า พระจันทร์หรือพระอาทิตย์ พ้นจากปากราหูแล้วย่อมสว่างไสว ในคติ

๑๕ คำฉันใด คุณก่อนท่านผู้มีอำนาจมาก แม่ท่านพ้นไปจากสำนักของเรา แล้ว ก็รุ่งโรจน์ในกบิลรัฐนั้นนั่นเถิด. บทว่า **นनुตฺต** ความว่า ขอพระ ประยูรญาติทั้งหลาย จงทรงยินดี ร่าเริง.

ยักษ์กล่าวว่า คุณก่อนท่านมหาวีรเจ้า เชิญท่านไปเถิด แล้วส่งเสด็จ พระมหาสัตว์เจ้า ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า ครั้นทรงทำให้ยักษ์สิ้นพยศแล้วให้ศีล ๕ กำหนดคว่ำ ผู้นี้จะมีไชยชัยกระมัง จึงทรงพระดำริว่า ชรรมดาชัยย้อม มีนัยน์ตาแดงและไม่กระพริบ เขาก็ไม่ปรากฏ เป็นผู้ร้าย อาจหาญ ผู้นี้ ชะรอยจะมีไชยชัย คงเป็นมนุษย์แน่ เขาเล่ากันว่า พระเชษฐาแห่งพระราช บิดาของเรา ลูกนางยักษิณีจับไปถึงสามองค์ ในจำนวนนั้น นางยักษิณีกินเสีย สององค์ แต่ประคบประหงมเลี้ยงดูด้วยรักใคร่เหมือนบุตรองค์เดียว ชะรอยจะ เป็นองค์นี้แน่ เราจักนำไปทูลชี้แจง แก่พระราชบิดาของเรา ให้ท่านผู้นี้ครอง ราชสมบัติแล้ว จึงตรัสซักชวนว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ไชยชัย ท่านเป็น พระเชษฐาแห่งพระราชบิดาของเรา เชิญท่านมาไปกับเรา แล้วให้ยกเสวตฉัตร เสวยราชสมบัติ สืบสันตติวงศ์เถิด เมื่อยักษ์ค้านว่า เราไม่ไช่มนุษย์ จึงตรัสว่า ท่านไม่เชื่อเรา แต่มีผู้ที่ท่านพอจะเชื่อถืออยู่บ้างหรือ ? เมื่อยักษ์ตอบว่ามีอยู่ คือพระดาบสผู้มีจักขุเป็นทิพย์ ณ ที่โน้น จึงทรงพายักษ์นั้นไปสำนักพระดาบส นั้น พระดาบสเห็นคนทั้งสองแล้ว ทักขึ้นว่า ท่านทั้งสองคือลูกกับหลาน เทียวทำ อะไรอยู่ในป่า แล้วชี้แจงความที่ชนเหล่านั้นเป็นญาติกันให้ทราบ ยักษ์เชื่อ ถ้อยคำของพระดาบส จึงกล่าวว่า พ่อหลานชาย เจ้าจงกลับไปเถิด ลูกเกิดมา ชาติเดียวเป็นถึงสองอย่าง ลูกไม่ต้องการราชสมบัติดอก ลูกจักบวช แล้วบวช เป็นฤาษีอยู่ในสำนักของพระดาบส. ลำดับนั้น พระอินทร์เสด็จราชกุมารถวาย บังคมลาพระเจ้าลูกแล้ว ได้เสด็จกลับไปยังพระนคร.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

ลำดับนั้นแล พระราชโอรสอินลัตตุ ผู้มีพระ-
ปัญญา ทรงประคองอัญชลีไหว้ยกยัปรีสาท ได้รับ
อนุญาติแล้ว มีความสุขสวัสดิ์ หาโรคมิได้เสด็จกลับ
มายังกบิลรัฐ.

พระบรมศาสดา ครั้นตรัสพระคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงกรณียกิจ
อันชาวพระนคร และชาวนิคมเป็นต้นกระทำ จึงตรัสโอกาสคาถาคความว่า

ชาวนิคม ชาวชนบท ถ้วนหน้าทั้งพลช้าง พลรถ
และพลเดินเท้า ต่างพากันมาถวายบังคมพระราช
โอรสนั้น พร้อมกับกราบทูลขึ้นว่า ข้าพระองค์ทั้ง
หลาย ถวายบังคมพระองค์ พระองค์ทรงกระทำกิจ
ซึ่งยากที่จะกระทำได้.

พระเจ้าชยทิส ทรงสดับข่าวว่า พระราชกุมารกลับมาได้ทรงจัดการ
สมโภชต้อนรับ. พระราชกุมารแวดล้อมด้วยมหาชน ไปถวายบังคมพระราช
บิดา. ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามว่า ลูกรัก เจ้าพ้นมาจากยักษ์เช่นนั้นได้
อย่างไร. พระราชกุมารทูลว่า ขอเดชะ พระราชบิดาเจ้า ผู้นี้มีไชยักษ์ แต่เป็น
พระเชษฐาธิราชของพระราชบิดา ผู้นี้เป็นพระปิตุลาของข้าพระพุทธเจ้า แล้ว
กราบทูลเรื่องราวทั้งปวงให้ทรงทราบ แล้วทูลว่า ควรที่พระราชบิดาจะเสด็จ
เยี่ยมพระปิตุลาของข้าพระพุทธเจ้าบ้าง. ทันทันนั้น พระเจ้าชยทิส จึงตรัสสั่ง
ให้พนักงานเกร็ดกลองประกาศให้ทราบทั่วกัน แล้วเสด็จไปยังสำนักแห่งดาบส
ทั้งหลาย ด้วยราชบริพารเป็นอันมาก. พระมหาดาบสจึงทรงเล่าเรื่องนางยักษิณี

นำพระองค์ไปเลี้ยงดูไว้ไม่กินเสีย เรื่องที่พระองค์มิใช่ยักษ์ และเรื่องที่พระองค์เป็นพระประยูรญาติของราชสกุลเหล่านั้น แต่พระเจ้าชัยทิสหมดทุกอย่างโดยพิสดาร พระเจ้าชัยทิสทรงเชื่อเชิญว่า ข้าแต่พระเชษฐาธิราชเจ้า ขอเชิญพระองค์ เสด็จเสวยราชสมบัติเถิด พระมหาดาบส ถวายพระพรห้ามว่า อย่าเลย มหาราชเจ้า พระเจ้าชัยทิส ตรัสเชิญชวนว่า ถ้ากระนั้น ขอเชิญพระเชษฐาธิราชเจ้าไปอยู่ในพระอุทยานเถิด กระหม่อมฉันจักบำรุงด้วยปัจจัย ๔ พระมหาดาบสถวายพระพรว่า อาตมาภาพจะยังไม่ไปก่อน มหาบพิตร พระเจ้าชัยทิส ตรัสสั่งให้ขุดคลองใหญ่ เขี่ยดินยาวไประหว่างภูเขาลูกหนึ่ง ไม่ห่างจากอาศรมบท ของเหล่าพระดาบส แล้วให้หักล้างถางพงทำไร่นา โปรดให้มหาชนพันตระกูลอพยพมาตั้งครอบครัว เป็นตำบลใหญ่ ตั้งไว้เป็นภิกขาจารของพระดาบสทั้งหลาย บ้านตำบลนั้น ปรากฏชื่อว่า " จุลกัมมาสทัมมนิคม " ส่วนประเทศที่พระมหาสัตว์เจ้า สุตตโสภณทัต ทรมาณพระยาปิริสาท พึงทราบว่า ชื่อมหากัมมาสทัมมนิคม.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ทรงประกาศอริยสัจธรรม ในเวลาจบอริยสัจกถา พระเถระผู้เลี้ยงดูมารดา ได้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชมารดาบิดา ได้มาเป็นตระกูลแห่งพระมหาราชเจ้า พระดาบสได้มาเป็นพระสารีบุตร ยักษ์ ได้มาเป็นพระองค์อุทมาล พระกนิษฐภคินี ได้มาเป็น นางอุบลวรรณาเถรี พระอัครมเหสี ได้มาเป็นราหุลมารดา ส่วนอลีนัตตตุราชกุมาร ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาชัย ทิสชาดก

๔. ฉันทันตชาดก

ว่าด้วยพญาช้างฉันทันต์

[๒๓๒๓] ดูก่อนพระน้องนาง ผู้มีพระสรีระ
อร่ามงามดังทอง มีผิวพรรณผ่องเหลืองเรืองรอง พระ-
เนตรทั้งสองแจ่มใส เหตุไรหนอ พระน้องจึงดูเศร้าโศก
ซุบไป ดูกดอกไม้ที่ถูกรังยี้ ฉะนั้น

[๒๓๒๔] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า หม่อมฉันแพ้
พระครรรภ์ โดยการแพ้พระครรรภ์เป็นเหตุให้หม่อมฉัน
ฝันเห็นสิ่งที่หาไม่ได้ง่าย.

[๒๓๒๕] กามสมบัติของมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลกนี้ และในสวณันนันทวัน กามสมบัติทั้งหมดนั้น
เป็นของเราทั้งสิ้น เราหาให้เธอได้ทั้งนั้น.

[๒๓๓๐] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายพราน
ป่าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในแคว้นแคว้นของพระองค์ จง
มาประชุมพร้อมกัน หม่อมฉันจะแจ้งเหตุ ที่แพ้พระ
ครรรภ์ของหม่อมฉัน ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทราบ.

[๒๓๓๑] ดูก่อนเทวี นายพรานป่าเหล่านี้ ล้วน-
แต่มีฝีมือ เป็นคนแก่วักล่า ชำนาญป่า รู้จักชนิดของ
เนื้อ ยอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์ของเราได้.

[๒๓๓๒] ท่านทั้งหลายผู้เป็นเชื้อแถวของนาย-
พราน ที่มาพร้อมกันอยู่ ณ ที่นี้ จงฟังเรา เราฝันเห็น

ข้างเผือกผ่อง งามรัศมี ๖ ประการ ฉันทองการงาช้าง
คู่ นั้น เมื่อไม่ได้ ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

[๒๓๓๓] บิดา หรือปู่ทวด ของข้าพระองค์
ทั้งหลาย ก็ยังไม่เคยเห็น ทั้งยังไม่เคยได้ยินว่า พญา-
ข้างที่มีงามรัศมี ๖ ประการ พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็น
พญาข้างมีลักษณะเช่นไร ขอได้ตรัสบอกพญาข้างที่มี
ลักษณะเช่นนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๓๓๔] ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เบื้องบน ๑
เบื้องล่าง ๑ ทิศทั้ง ๑๐ นี้ พระองค์ทรงนิมิตเห็น
พญาข้าง ซึ่งมีงามรัศมี ๖ ประการ อยู่ทิศไหน
พระเจ้าข้า ?

[๒๓๓๕] จากที่นี่ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูง-
ใหญ่ ๗ ลูก เขาสูงที่สุด ชื่อสุวรรณปัสสคิริ มี
พรรณไม้ผลิดอกออกบานสะพรั่ง มีฝูงกนิหรเที่ยว
สัญจรไปมาไม่ขาด.

ท่านจงขึ้นไปบนภูเขาอันเป็นที่อยู่แห่งหมู่มกนิหร
แล้วมองลงมาตามเชิงเขา ทันใดนั้น จะได้เห็นต้นไทร
ใหญ่ สีเสมอเหมือนสีเมฆ มียานไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย.

ใต้ต้นไทรนั้น พญาเศวตกฤษณชริงมีงามรัศมี ๖
ประการอยู่อาศัย ยากที่ใครอื่นจะข่มขี้อับได้ ช้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ มีงาแทงอนไถ วิ่งไล่เร็วปานลมพัด
พากันแวดล้อมรักษาพญาเศวตกฤษณชริงนั้นอยู่.

ข้างเหล่านั้น ย่อมบันลือเสียงนำหวาดกลัว
โกรธแม่แต่ลมที่พัดถูกตัว ถ้าเห็นมนุษย์ ณ ที่นั้น
เป็นต้องขยี้เสียว ให้เป็นภัสสมรุตติ แม่แต่ละอองก็ไม่
ถูกต้องพญาข้างได้เลย.

[๒๓๓๖] ข้าแต่พระราชเทวี เครื่องอาภรณ์ที่
แล้วไปด้วยเงิน แก้วมุกดา แก้วมณี และแก้วไพฑูรย์
มีอยู่ในราชสกุลมากมาย เหตุไร พระแม่เจ้า จึงทรง
พระประสงค์เอางาช้างมาทำเป็นเครื่องประดับเล่า พระ-
แม่เจ้าทรงปรารถนาจะให้ฆ่าพญาช้าง ซึ่งมีงามีรัศมี
๖ ประการเสียว หรือว่าจะให้พญาช้างฆ่าพวกเชื้อแถว
ของนายพรานเสียวกระมัง.

[๒๓๓๗] ดูก่อนนายพราน เรามีทั้งความริษยา
ทั้งความน้อยใจ เพราะนึกถึงความหลังเข้าก็ตรอมใจ
ขอท่านจงทำตามความประสงค์ของเรา เราจักให้บ้าน
ส่วยแก่ท่าน ๕ ตำบล.

[๒๓๓๘] พญาช้างนั้นอยู่ที่ตรงไหน เข้าไปยืน
อยู่ที่ไหน ทางไหนเป็นทางที่พญาช้างไปอาบน้ำ อนึ่ง
พญาช้างนั้นอาบน้ำอย่างไร ทำไฉน ข้าพระพุทธเจ้า
จึงจะรู้จักของพญาช้างได้ ?

[๒๓๓๙] ในที่ ๆ พญาช้างอยู่นั้น มีสระอยู่
ใกล้ ๆ น้ำรินรมย์ มีท่าราบเรียบ ทั้งน้ำก็มาก สะพรั่ง
ไปด้วยพรรณไม้ดอก มีหมู่ภุมมาเคล้าคลึง พญาช้าง
ลงอาบน้ำในสระนี้แหละ.

พญาข้างชำระศีรษะแล้ว ทัดทรงมาลัยอุบล มี
ร่างเฟือกฟ่องขาวราวกะดอกบุณฑริกบันเทิงใจ ให้
มหลีสื่อว่า สัพพสุภักทา เดินหน้า ดำเนินไปยังที่อยู่
ของตน.

[๒๓๔๐] นายพรานนั้น ยึดเอาพระเสาวนีย์ของ
พระนางสุภักทาราชเทวี ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง
แล้วถือเอาแสงลูกธนู ข้ามภูเขาใหญ่ทั้งเจ็ดลูกไป
จนถึงลูกที่ชื่อว่า สุวรรณปีสบรรพตอันสูงโดด.

เขาขึ้นไปสู่บรรพต อันเป็นที่อยู่ของกินนรแล้ว
มองลงมายังเชิงเขา ได้เห็นต้นไทรใหญ่ สีเขียวดั่ง
สีเมฆ มียานไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย ที่เชิงเขานั้น.

ทันใดนั่นเอง ก็ได้เห็นพญาข้างเฟือกขาวฟ่อง
ซึ่งมีงามรัศมี ๖ ประการ ยากที่คนเหล่าอื่นจะจับได้ มี
ข้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก ล้วนแต่มีงามงอน ขนาด
งอนไถ วิ่งไล่เร็วดุจลมพัด แวดล้อมรักษาพญาข้าง
นั้นอยู่.

และได้เห็นสระโบกขรณี อันน้ำรินรมย์อยู่ใกล้ๆ
ที่อยู่ของพญาข้างนั้น ทั้งทำน้ำก็ราบเรียบ น้ำมากมาย
มีพรรณดอกไม้บานสะพรั่ง มีหม่อมมรเทียวเคล้าคลึง
อยู่.

ครั้งเห็นทางที่พญาข้างลงอาบน้ำ จนกระทั่งที่
ซึ่งพญาข้างเดิน ยืนอยู่ และทางที่พญาข้างลงอาบน้ำ

ก็เสนาयพราณผู้มีใจลามก ถูกพระนางสุภัททาผู้ตักอยู่
ในอำนาจจิตทรงใช้มา ก็มาจัดแจงตระเตรียมหลุม.

[๒๓๔๑] นายพราณผู้กระทำความอันชั่วช้า ขุด
หลุมเอากระดานปิดเสร็จแล้ว สอดธนูไว้ เอาลูกศร
ลูกใหญ่ ยิงพญาช้างที่มายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

พญาช้างถูกยิงแล้ว ก็ร้องก้องโกญจนาท ช้าง
ทั้งหมดพากันบันลืออื้ออึง ต่างพากันวิ่งมารอบ ๆ
ทั้ง ๘ ทิศ ทำหญ้าและไม้ให้แหลกเป็นจุนไป.

พญาช้างเอาเท้ากระชุนดิน ด้วยคิดว่า เราจักฆ่า
นายพราณคนนี้ แต่ได้เห็นผ้ากาสาหวัดสตร์ อันเป็น
ธงชัยของพระฤๅษี ก็เกิดความรู้สึกว่า ธงชัยของพระ
อรหันต์ อันสัตบุรุษไม่ควรทำลาย.

[๒๓๔๒] ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะ
และสัจจะ ผู้นั้นไม่ควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาหวัด.

ส่วนผู้ใด คลายกิเลสได้แล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีล
ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรนุ่งห่มผ้า
กาสาหวัด.

[๒๓๔๓] พญาช้างถูกลูกศรใหญ่เสียบเข้าแล้ว
ไม่มีจิตคิดประทุษร้าย ได้ถามนายพราณว่า เพื่อนเอ๋ย
ท่านประสงค์อะไร เพราะเหตุอะไร หรือว่าใครใช้
ให้ท่านฆ่าเรา.

[๒๓๔๔] ดูก่อนพญาช้างที่เจริญ นางสุภัททา
พระมเหสีของพระเจ้ากาสิกราช อันประชาชนสักการะ
บูชาอยู่ในราชสกุล พระนางได้ทรงนิมิตเห็นท่าน
และได้โปรดให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอก
ข้าพเจ้าว่า มีพระประสงค์งำทั้งคู่ของท่าน.

[๒๓๔๕] แท้จริงพระนางสุภัททา ทรงทราบ
ดีว่า งานม ๆ แห่งบิดาและปู่ทวดของเรา มีอยู่เป็น
อันมาก แต่พระนางเป็นคนพาล โกรธเคือง ผูกเวร
ต้องการจะฆ่าเรา.

ดูก่อนนายพราน ท่านจงลุกขึ้นเถิด จงหยิบเลื่อย
มาตัดง่าคู่นี้เถิด ประเดี๋ยวเราจะตายเสียก่อน ท่านจง
กราบพูลพระนางสุภัททาผู้ยังผูกโกรธว่า พญาช้างตาย
แล้ว เสิญพระนางรับง่าคู่นี้ไว้เถิด.

[๒๓๔๖] นายพรานนั้นรีบลุกขึ้นจับเลื่อย เลื่อย
ง่าพญาช้างทั้งคู่อันงดงามวิลาส หาที่เปรียบมิได้ ใน
พื้นปฐพี แล้วรีบถือหลักออกจากที่นั่นไป.

[๒๓๔๗] ช้างเหล่านั้นตกใจ ได้รับความเสียใจ
เพราะพญาช้างถูกยิง พวกมันวิ่งไปยังทิศทั้ง ๘ เมื่อไม่
เห็นปัจฉามิตรของพญาช้าง ก็พากันกลับมายังที่อยู่ของ
พญาช้าง.

[๒๓๔๘] ช้างเหล่านั้น พากันคร่ำครวญ ร่ำไห้อยู่
ณ ที่นั้น ต่างเกลี้ยอึ้งการขึ้นบนกระพองของตน ๆ

แล้วยกเอานางข้างสัพพัตถาทัวเป็นมเหสี ให้เป็นหัวหน้าพากันกลับยังที่อยู่ของตนทั้งหมด.

[๒๓๔๕] นายพรานนั้นนำงาทั้งคู่ของพญาช-
สาร อันอุดมไพศาลงดงาม ไม่มีงาอื่นในพื้นปฐพี จะ
เปรียบได้ ส่องรัศมีดุจสีทอง สว่างไสวไปทั่วทั้ง
ไพโรสณฑ์ มาถึงยังพระนครกาสิแล้ว น้อมนำงาทั้งคู่
เข้าไปถวายพระนางสุภัตทา กราบทูลว่า พญาข้าง
ล้มแล้ว ขอเชิญพระนางทอดพระเนตรงาทั้งคู่นี้เถิด.

[๒๓๕๐] พระนางสุภัตทาผู้เป็นพาล ครั้นทอด
พระเนตรเห็นงาทั้งสองของพญาชสารอันอุดม ซึ่ง
เป็นปิยภัตตาของตนในชาติก่อนแล้ว หทัยของพระนาง
แตกทำลาย ณ ที่นั่นเอง ด้วยเหตุนั้นแล พระนาง
จึงได้สวรรคต.

[๒๓๕๑] พระบรมศาสดาได้บรรลุพระสัมโพธิ-
ญาณแล้ว มีอนุภาพมา ได้ทรงทำการเยี่ยมในท่าม
กลางบริษัท ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พากัน
กราบทูลถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาได้ทรงทำ
การเยี่ยมให้ปรากฏโดยไร้เหตุผลไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงดู
กุมารีสาวคนนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดสร้ ประพฤติ
อนาคาริยวัตร นางกุมารีคนนั้นแล เป็นนางสุภัตทา
ในกาลนั้น เราตถาคต เป็นพญาข้างในกาลนั้น.

นายพรานผู้ถือเองาทั้งคู่ ของพญาชสารอัน
อุดม หางอื่นเปรียบปานมิได้ในปฐพี กลับมายัง
พระนครกาลีนกาลนั้นเป็นเทวทัต.

พระพุทธเจ้าผู้ปราศจากความกระวนกระวาย
ความเศร้าโศก และกิเลสจุกจุกสร ตรัสรู้ยิ่งด้วย
พระองค์เองแล้วได้ตรัสถึงทนต์ชาดกนี้ อันเป็นของ
เก่า ไม่รู้จักสิ้นสูญ ซึ่งพระองค์ท่องเที่ยวไปตลอด
กาลนาน เป็นนรพจรรยทั้งสูง ทั้งต่ำ ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คราวครั้งนั้น เราเป็นพญา-
ช่างฉันทันต์ อยู่ที่สระฉันทันต์นั้น เธอทั้งหลายจง
ทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบฉันทันตชาดกที่ ๔

อรรถกถาฉันทันตชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
ภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ก็ นุ โสจติ
ดังนี้.

เล่ากันมาว่า นางภิกษุณีนั้นเป็นธิดาของตระกูลหนึ่ง ในพระนคร
สาวัตถี เห็นโทษในฆราวาสแล้วออกบวชในพระศาสนา วันหนึ่งไปเพื่อจะ
ฟังธรรม พร้อมกับพวกนางภิกษุณี เห็นพระรูปโฉมอันบังเกิดขึ้นด้วยบุญญา-

นุกาพหาประมาณมิได้ กอปรด้วยพระรูปสมบัติอันอุดมของพระทศพล ซึ่งประทับเหนือธรรมาสน์อันอลงกต กำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนา จึงคิดว่า เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในภพ ได้เคยเป็นบาทบริจาริกาของมหาบุรุษนี้หรือไม่หนอ? ในทันใดนั่นเอง นางก็เกิดระลึกชาติในหนหลังได้ว่า เราเคยเป็นบาทบริจาริกาของมหาบุรุษนี้ ในคราวที่ท่านเป็นพญาช้างฉัททันต์ เมื่อนางระลึกได้เช่นนั้น ก็บังเกิดปีติปราโมทย์ใหญ่ยิ่ง. ด้วยกำลังแห่งความปีติยินดี นางจึงหัวเราะออกมดั่ง ๆ แล้วหวนคิดอีกว่า ขึ้นชื่อว่าบาทบริจาริกาที่มีอหิชาศยมุ่งประโยชน์ต่อสามีมีน้อย มิได้มุ่งประโยชน์แลมีมาก เราได้มีอหิชาศยมุ่งประโยชน์ต่อบุรุษนี้ หรือหาไม่หนอ. นางระลึกไปพลางก็เห็นความจริงว่า แท้จริง เราสร้างกรรมผิดไว้ในหทัยมิใช่น้อย คำที่ใช้นายพรานโสณครุให้เอาลูกศรอาบด้วยยาพิษ ยิงพญาช้างฉัททันต์ สูงประมาณ ๑๒๐ สอก ให้ถึงความตาย. ทันใดนั้นความเศร้าโศกก็บังเกิดแก่นาง ดวงหทัยเร่าร้อน ไม่สามารถจะกลั่นความเศร้าโศกไว้ได้ จึงร้องไห้สะอึกสะอื้นด้วยเสียงอันดัง พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นดั่งนั้น ก็ทรงแหม่มให้ปรากฏ อันภิกษุสงฆ์ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการทรงทำความแหม่มให้ปรากฏ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีสาวผู้นี้ระลึกถึงความผิดที่เคยทำต่อเรา ในชาติก่อนเลยร้องไห้ แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้อาศัยสระฉัททันต์ อยู่ในป่าหิมพานต์. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นลูกของช้างจำโจลง มีสีกายเผือกผ่อง ปากแลเท่าสีแดง ต่อมาเมื่อเจริญวัยขึ้นสูงได้ ๘๘ สอก ยาว ๑๒๐ สอก ประกอบด้วยวงคล้ายกับพวงเงิน ยาวได้

๕๘ ศอก ส่วนนางทั้งสองวัดโดยรอบได้ ๑๕ ศอก ส่วนยาว ๓๐ ศอก ประกอบด้วยรัศมี ๖ ประการ. พระโพธิสัตว์นั้นเป็นหัวหน้าช่าง แห่งช่าง ๘,๐๐๐ เชือก บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์. อัครมเหสีของพระโพธิสัตว์นั้นมีสอง ชื่อ จุลลสุภักทา ๑ มหาสุภักทา ๑. พญาช่างนั้น มีช่างถึง ๘,๐๐๐ เชือก เป็นบริวารอยู่ในกาญจนคูหา. อนึ่ง สระฉัททันต์นั้น ทั้งส่วนยาวส่วนกว้างประมาณ ๕๒ โยชน์ ตรงกลางลึกประมาณ ๑๒ โยชน์ ไม่มีสาหร่าย จอกเหิน หรือเปลือกตมเลย เฉพาะน้ำขังอยู่ มีสีใสเหมือนก้อนแก้วมณี ถัดจากนั้นมีกองกลณีแผ่ล้อมรอบ กว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากกองกลณีนั้น มีกออุบลเขียว ตั้งล้อมรอบกว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากนั้น ที่กว้างแห่งละหนึ่งโยชน์ มีกออุบลแดง อุบลขาว ปทุมแดง ปทุมขาว และโกมุท ขึ้นล้อมอยู่โดยรอบ อนึ่ง ระหว่างกอบัว ๗ แห่งนี้ มีกอบัวทุกชนิด เป็นต้นว่า จกลณีสลับกันขึ้นล้อมรอบ มีปริมาตรกว้างได้หนึ่งโยชน์เหมือนกัน. ถัดออกมาถึงน้ำลึกแค่ว่าเอวช่าง มีป่าข้าวสาเลแดงขึ้นแผ่ไปได้โยชน์หนึ่ง ถัดออกมาถึงชายน้ำที่กว้างโยชน์หนึ่งเหมือนกัน มีกอตะไคร่น้ำ เกลื่อนกลาดด้วยดอกสีเขี้ยว สีเหลือง สีแดง สีขาว กลิ่นหอมฟุ้งจรไป. ป่าไม้ ๑๐ ชนิดเหล่านี้ มีเนื้อที่หนึ่งโยชน์เท่ากัน ด้วยประการฉะนี้. ต่อจากนั้นไป มีป่าแดงโม พักเหลือง น้ำเต้า และพักแพง. ต่อจากนั้นมีป่าอ้อย ขนาดลำเท่าคันทนมาก. ต่อจากนั้นมีป่ากล้วยผลโตขนาดเท่าางช้าง. ต่อจากนั้นมีป่าไม้รัง ป่าขนุนหน้าง ผลโตขนาดเท่าตุ่ม. ถัดไปมีป่าขนุนสามะลอ อันมีผลอร่อย. ถัดไปมีป่ามะขวิด. ถัดไปมีไพรสณฑ์ใหญ่ มีพันธุ์ไม้ระคนปนกัน. ถัดไปมีป่าไม้ไผ่ นี้เป็นความสมบูรณ์แห่งสระฉัททันต์ในสมัยนั้น. และในอรรถกถาสังยุตตนิคาย ท่านก็พรรณนาความสมบูรณ์ อันมีอยู่ในปัจจุบันนี้ไว้เหมือนกัน.

อนึ่ง มีภูเขาตั้งล้อมรอบป่าไม้ไผ่อยู่ถึง ๗ ชั้น นับแต่รอบนอกไป
ภูเขาลูกที่หนึ่งชื่อ จุลลกาพบรรพต ที่สองชื่อ มหากาพบรรพต ที่สามชื่อ
อุทกปัสสบรรพต ที่สี่ชื่อ จันทปัสสบรรพต ที่ห้าชื่อ สุริยปัสสบรรพต ที่หกชื่อ
มณีปัสสบรรพต ที่เจ็ดชื่อ สุวรรณปัสสบรรพต.

สุวรรณปัสสบรรพตนั้น สูงถึง ๗ โยชน์ ตั้งล้อมรอบสระฉัททันต์
เหมือนขอบปากบาตร ด้านในสุวรรณปัสสบรรพตนั้นมีสีเหมือนทอง. เพราะ
ฉายแสงออกจากสุวรรณปัสสบรรพตนั้น สระฉัททันต์นั้น ดูประหนึ่งแสง-
อาทิตย์อ่อน ๆ เรืองรองแรกอุทัย. อนึ่ง ในภูเขาที่ตั้งถัดมาภายนอก ภูเขาลูก
ที่ ๖ สูง ๖ โยชน์ ที่ ๕ สูง ๕ โยชน์ ที่ ๔ สูง ๔ โยชน์ ที่ ๓ สูง ๓ โยชน์
ที่ ๒ สูง ๒ โยชน์ ที่ ๑ สูง ๑ โยชน์. ที่มุมด้านทิศอีสานแห่งสระฉัททันต์
อันมีภูเขา ๗ ชั้น ล้อมรอบอยู่อย่างนี้ มีต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่ในโอกาสที่น้ำและลม
ถูกต้องได้. ลำต้นไม้ที่นั้นวัดโดยรอบได้ ๕ โยชน์ สูง ๗ โยชน์ มีกิ่งยาว
๖ โยชน์ ทอดไปในทิศทั้ง ๔ แม้กิ่งที่พุ่งตรงขึ้นบน ก็ยาวได้ ๖ โยชน์
เหมือนกัน. วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงได้ ๑๓ โยชน์ วัดโดยรอบปริมาตรได้ถึง
๑๒ โยชน์ ประดับด้วยย่านไทรแปดพัน ตั้งตระหง่าน คู่เด่นสง่าคล้ายภูเขา
มณีโล้น.

อนึ่ง ในด้านทิศปัจฉิมแห่งสระฉัททันต์ ที่สุวรรณปัสสบรรพต มี
กาญจนคูหาใหญ่ประมาณ ๑๒ โยชน์. ถึงฤดูฝน พญาช้างฉัททันต์ มีช้าง
๘,๐๐๐ เป็นบริวาร จะพำนักอยู่ในกาญจนคูหา, ในฤดูร้อนก็มาขึ้นรับลมและ
น้ำอยู่ระหว่างย่านไทร โคนต้นนิโครธใหญ่. ต่อมาวันหนึ่ง ช้างทั้งหลายมา
แจ้งว่า ป่ารังใหญ่ดอกบานแล้ว. พญาฉัททันต์คิดว่า เราจักเล่นกีฬาดอกรัง
พร้อมทั้งบริวารไปยังป่ารังนั้น เอากระพองชนไม้รังต้นหนึ่ง ซึ่งมีดอกบาน

สะพรั่ง. นางจุลลสุภัททาขึ้นอยู่ด้านเหนือลม. ไบร้งที่เก่า ๆ ติดกับกิ่งแห่ง ๆ และมดแดงมดดำ จึงตักต้องสรีระของนาง. นางมหาสุภัททาขึ้นอยู่ด้านใต้ลม เกสรดอกไม้และใบสด ๆ ก็โปรยปรายตักต้องสรีระของนาง. นางจุลลสุภัททา คิดว่า พญาช้างนี้ โปรยปรายเกสรดอกไม้และใบสด ๆ ให้ตักต้องบนสรีระ ภรรยาที่ตนรักใคร่โปรดปราน ในเรือนร่างของเราสิ ให้ไบไม้เก่าติดกับกิ่ง แห่ง ๆ ทั้งมดแดงมดดำหล่นมาตักต้อง เราจักตอบแทนให้สาสม แล้วจงเวร ในพระมหาสัตว์เจ้า.

อยู่มาวันหนึ่ง พญาช้างพร้อมด้วยบริวาร ลงสู่สระฉัททันต์ เพื่อ ต้องการอาบน้ำ. ขณะนั้น ช้างหนุ่ม ๒ เชือก เองวงกำหญาไทรมาให้ พญาช้าง ชำระขัดสีกาย คล้ายกับแยงกวาดยอเขาไกรลาสขณะนั้น. ครั้นพญาช้างอาบน้ำ ขึ้นมาแล้ว จึงให้นางช้างทั้งสองลงอาบ ครั้นนางช้างทั้งสองขึ้นมาแล้ว พวกมัน ไปยื่นเคียงพระมหาสัตว์เจ้า. ต่อแต่นั้น ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ก็ลงสระ เล่นกีฬา น้ำ แล้วนำเอาดอกไม้ นานาชนิดมาจากสระ ประดับตกแต่งพระมหาสัตว์เจ้า คล้ายกับประดับสลุบเงิน ฉะนั้น เสร็จแล้วประดับนางช้างต่อภายหลัง. คราวนั้นมี ช้างเชือกหนึ่ง เทียวไปในสระได้ดอกปทุมใหญ่ มีกลีบ ๗ ชั้น จึงนำมา มอบแด่พระมหาสัตว์เจ้า. พญาช้างฉัททันต์เองวงรับดอกปทุมมา โปรย เกสรลงที่กระพอง แล้วยื่นให้แก่นางมหาสุภัททาผู้เชษฐภรรยา. นางจุลล- สุภัททาเห็นดังนั้น จึงคิดน้อยใจว่า พญาช้างนี้ให้ดอกปทุมใหญ่ กลีบ ๗ ชั้น แม้นี้ แก่ภรรยาที่รักโปรดปรานแต่ตัวเดียว ส่วนเราไม่ให้ จึงได้ผูกเวรใน พระมหาสัตว์เจ้าอีก.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อพญาช้างโพธิสัตว์ จัดปรุงผลมะขางและเผือก มันด้วยน้ำผึ้ง ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ ให้ฉัน นางจุลลสุภัททาได้ถวาย

ผลาผลที่ตนได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันเคลื่อนจากอัทธานี้ ในชาติที่แล้ว ขอให้ได้บังเกิดในตระกูลมัทธราช และได้นามว่า **สุภัทธราชกัญญา** ครั้นเจริญวัยแล้ว ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานของพระองค์ จนสามารถทำอะไรได้ตามชอบใจ และสามารถจะทูลท้าวเธอให้ทรงใช้นายพรานคนหนึ่ง มายิงช้างเชือกนี้ ด้วยลูกศรอาบยาพิษ จนถึงแก่ความตาย และให้นางาทั้งคู่อันเปล่งปลั่งด้วยรัศมี ๖ ประการมาได้ นับแต่วันนั้นมา นางช้างจูลสุภัทธานั้นมิได้จับหญ้า จับน้ำ ร่างกายผ่ายผอมลง ไม่นานนักก็ล้มไปบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระอัครมเหสีของพระราชา ในแคว้นมัทธรัฐ และเมื่อประสูติออกมาแล้ว ชนกชนนิพาไปถวายแด่พระเจ้าพาราณสี นางเป็นที่รักใคร่ โปรดปรานของพระเจ้าพาราณสี จนได้เป็นประมุขแห่งนางสนมหมื่นหกพันนาง ทั้งได้ญาณเครื่องระลึกชาติหนหลังได้ พระนางสุภัทธานั้นทรงดำริว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว คราวนี้จักให้ไปเองาทั้งคู่ของพญาช้างนั้นมา. แต่ที่นั่นพระนางก็เอนำมันทาพระสรีระ ทรงผ้าเศร้าหมอง แสดงพระอาการเป็นไข้ เสด็จสู่ห้องสิริไสยาสน์ บรรทมเหนือพระแท่นน้อย พระเจ้าพาราณสีตรัสถามว่า พระนางสุภัทธาไปไหน? ทรงทราบว่าเป็นประวาร จึงเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนพระแท่น ทรงลูบคลำปฤษฎางค์ของพระนาง แล้วตรัสพระคาถาที่ ๑ ความว่า

ดูก่อนพระน้องนาง ผู้มีพระสรีระอร่ามงาม

ดังทอง มีผิวพรรณผ่องเหลืองเรืองรอง พระเนตร

ทั้งสองแจ่มใส เหตุไรหนอ พระน้องจึงดูเศร้าโศก

ซุบไป ดุจดอกไม้ที่ถูกขยี้ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุจุงฺคิ** ความว่า ผู้มีพระสรีระ
อร่ามงามดังทอง. บทว่า **มาลาว ปริมฑฺทิตา** ความว่า คล้ายดอกปทุม
ถูกขยี้ด้วยมือ ฉะนั้น.

พระนางสุภัททาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาต่อไปความว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉันแพ้พระครรรค์ โดย
การแพ้พระครรรค์เป็นเหตุให้หม่อมฉันฝันเห็นสิ่งที่หา
ไม่ได้ง่าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โส** ความว่า ความแพ้พระครรรค์
อันกระหม่อมฉันฝันเห็นเช่นใดนั้น. บทว่า **สุปินนุเตนุปลุจฺจกา** ความว่า
พระเทวีทูลว่า กระหม่อมฉันฝันเห็นเป็นนิมิต ในที่สุดแห่งการฝันจึงแพ้
พระครรรค์ สิ่งที่แพ้พระครรรค์เพราะฝันเห็นนั้น ไซ้ว่าจะเป็นเหมือนสิ่งที่หา
ได้ง่าย ๆ ก็หามิได้ คือสิ่งนั้นหาได้โดยยาก แต่เมื่อหม่อมฉันไม่ได้สิ่งนั้น
คงไม่มีชีวิตอยู่ได้.

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

กามสมบัติของมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้
และในสวนนันทวัน กามสมบัติทั้งหมดนั้น เป็นของ
เราทั้งสิ้น เราหาให้เธอได้ทั้งนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลุจฺจรา** ความว่า คู่ก่อนนางสุภัททา
ผู้เจริญ กามสมบัติอันเป็นของมนุษย์ ที่พวกมนุษย์ปรารถนากันในโลกนี้
และรัตนะเจ็ดอย่างใดอย่างหนึ่งในนันทวัน มีมากหาได้ง่าย คือกามคุณ ๕
อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในมนุษย์โลก เราจะให้วัตถุกามและกิเลสกามทั้งหมด
นั้นแก่เธอ.

พระเทวีได้สดับดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ความแพ้อุ้ง
ของหม่อมฉันแก้ได้ยาก หม่อมฉันจะไม่ทูลให้ทราบก่อนในบัดนี้ ก็ใน
แวนแคว้นของทูลกระหม่อม มีพรานป่าอยู่จำนวนเท่าใด ได้โปรดให้มา
ประชุมกันทั้งหมดเถิดพะยะค่ะ กระหม่อมฉันจักทูลให้ทรงทราบ ในท่ามกลาง
พรานป่าเหล่านั้น แล้วตรัสคาถาในลำดับต่อไป ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายพรานป่าเหล่าใด

**เหล่าหนึ่ง ในแวนแคว้นของพระองค์ จงมาประชุม
พร้อมกัน หม่อมฉันจะแจ้งเหตุ ที่แพ้พระครรรค์ของ
หม่อมฉัน ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทราบ.**

โศกณันน์ มีอธิบายว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ในแคว้นของ
ทูลกระหม่อม มีนายพรานจำพวกใด ซึ่งเป็นผู้สมควรอยู่ นายพรานทั้งหมด
จำพวกนั้นจงประชุมกัน คือเรียกร้องกันมา หม่อมฉันจักบอก คือกล่าวชี้แจง
ความแพ้อุ้งของหม่อมฉัน อันมีอยู่อย่างใด แก่นายพรานเหล่านั้น.

พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสรับคำ แล้วเสด็จออกจากห้องบรรทม ตรัสสั่ง
หมู่อำมาตย์ว่า นายพรานป่าจำนวนเท่าใด มีอยู่ในกาสีกรัฐอันมีอาณาเขต
สามร้อยโยชน์ ขอท่านจงให้ตีกลองประกาศ ให้นายพรานป่าเหล่านั้นทั้งหมด
มาประชุมกัน. อำมาตย์เหล่านั้น ก็กระทำตามพระราชโองการ. ไม่นานเท่าใด
นายพรานป่าชาวกาสีกรัฐ ต่างก็ถือเอาเครื่องบรรณาการตามกำลัง พวกกันมาเฝ้า
ให้กราบทูลการที่พวกตนมาถึงให้ทรงทราบ. นายพรานป่าทั้งหมด ประมาณ
หกหมื่นคน. พระราชาทรงทราบว่า พวกนายพรานมาแล้ว จึงประทับยืนอยู่
ที่พระบัญชร เมื่อจะชี้พระหัตถ์ตรัสบอกพระเทวี จึงตรัสพระคาถา ความว่า

คูก่อนเทวี นายพรานป่าเหล่านี้ ล้วนแต่มีฝีมือ

เป็นคนแก่วัวล่า ชำนาญป่า รู้จักชนิดของเนื้อ ย่อม

สละชีวิตเพื่อประโยชน์ของเราได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิเม ความว่า คูก่อนเทวี เธอให้ นายพรานเหล่าใดมาประชุมกัน นายพรานเหล่านั้นคือพวกนี้. บทว่า กตเหตุตา ความว่า ล้วนมีฝีมือคือฉลาด ได้รับการศึกษาจนชำชอง ในกระบวนการยิง และการตัดเป็นต้น.

บทว่า วิสารถา ความว่า เป็นผู้ปลอดภัย. บทว่า วนญญู จ มิคญญู จ ความว่า ชำนาญป่า และรู้ชนิดสัตว์. บทว่า มมตุเถ ความว่า อนึ่ง พวกนายพรานทั้งหมดนี้. ย่อมสละชีวิตในประโยชน์ของเราได้ คือเขา กระทำตามที่เราปรารถนาได้.

พระเทวีทรงสดับดังนั้น ตรัสเรียกพวกนายพรานมาแล้ว ตรัสคาถา ต่อไป ความว่า

ท่านทั้งหลาย ผู้เป็นเชื้อแถมของนายพราน ที่
มาพร้อมกันอยู่ ณ ที่นี้ จงฟังเรา เราฝันเห็นช้าง
เผือกผ่อง งามมีรัศมี ๖ ประการ ฉันต้องการงาช้างคู่นั้น
เมื่อไม่ได้ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลานั้น ดังต่อไปนี้ พระนางเทวีตรัสว่า ท่านทั้งหลายผู้เป็นเทือกเถาเหล่าพรานไพร บรรดาที่มาพร้อมกัน ณ ที่นี้ จงตั้งใจฟังคำของเรา.

บทว่า จพฺพิสาณํ ได้แก่ ช้างเผือก มีงามมีรัศมี ๖ ประการ. เรา ฝันเห็นช้างเผือก มีงามมีรัศมี ๖ ประการ เราฝันเห็นคชสารเห็นปานนี้ จึงมีความต้องการงาช้างคู่นั้น เมื่อไม่ได้ชีวิตก็เห็นจะหาไม่.

พวกบุตรพรานป่า ได้ฟังพระเสาวนีย์เช่นนั้น พวกกันกราบทูลว่า

บิดาหรือปู่ทวด ของข้าพระองค์ทั้งหลาย ก็ยัง
ไม่เคยได้เห็น ทั้งยังไม่เคยได้ยินว่า พญาช้างที่มีงา
มีรัศมี ๖ ประการ พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็นพญาช้าง
มีลักษณะเช่นไร ขอได้ตรัสบอกพญาช้างที่มีลักษณะ
เช่นนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิตุณ เป็นภักฐีวิภคตลงในอรรถแห่ง
ตติยวิภคตติ. มีคำอธิบายว่า พวกนายพรานกราบทูลว่า ขอเดชะ เสวตกุญชร
งามีรัศมี ๖ ประการ ลักษณะเช่นนี้ บิดาหรือปู่ของพวกข้าพระพุทธเจ้า ก็
ไม่เคยเห็นไม่เคยได้ฟัง ไม่จำเป็นต้องพูดถึงพวกข้าพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่
พระนางเจ้าทรงนิมิตเห็นพญาช้างมีลักษณะเช่นใด ขอทรงโปรดตรัสบอก
ลักษณะอาการที่ทรงนิมิตเห็นเช่นนั้น แก่พวกข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

พวกบุตรพรานไพร กล่าวแม้คาถาต่อไป ความว่า

ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ เบื้องบน ๔ เบื้องล่าง ๑
ทิสทั้ง ๑๐ นี้ พระองค์ทรงนิมิตเห็นพญาช้าง ซึ่งมิงา
มีรัศมี ๖ ประการ อยู่ทิสไหน พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสา ได้แก่ ในทิสทั้งหลาย. บทว่า
กตมฺ ความว่า ในบรรดาทิสทั้งหลายเหล่านี้ พญาช้างอยู่ทิสไหน พระเจ้าข้า.

เมื่อพวกพรานทูลถามอย่างนี้แล้ว พระนางเจ้าสุภัททาราชเทวี จึงทรง
พินิจดูพรานป่าทั้งหมดในจำนวนนั้น ทรงเห็นพรานป่าคนหนึ่ง ชื่อโสณฺดร
เคยเป็นคู่เวรของพระมหาสัตว์ ปราภฏเป็นเยี่ยมกว่าพรานทุกคน รูปทรงสัณฐาน
ชั่วเห็นแจ่มชัด เช่นมิเท่าใหญ่ แข็งเป็นปมเช่นก้อนกัณฑ์ เขาโต สีข้างใหญ่

หนวดคก เคราแดง ตาเหลือง จึงทรงดำริว่า ผู้นี้จักสามารถทำตามคำของเราได้ แล้วกราบทูลขอพระบรมราชานุญาต ทรงพาพรานโสดนุครขึ้นไปยังพื้นปราสาทชั้นที่เจ็ด ทรงเปิดสี่หับฉุจรด้านทิศอุดร แล้วเหยียดพระหัตถ์ชี้ตรงไปยังป่าหิมพานต์ด้านทิศอุดร ได้ตรัสคาถา ๔ คาถา ความว่า

จากที่นี้ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูงใหญ่ ๗ ลูก

เขาลูกสูงที่สุดชื่อ สุวรรณปัสสคิริ มีพรรณไม้ผลิดอก
ออกบานสะพรั่ง มีฝูงกนินรเที่ยวสัตถุจรไปมาไม่ขาด.

ท่านจงขึ้นไปบนภูเขาอันเป็นที่อยู่แห่งหมู่กนินร
แล้วมองลงมาตามเชิงเขา ทันใดนั้น จะได้เห็นต้นไทร
ใหญ่ สีเสมอเหมือนสีเมฆ มียานไทร ๘,๐๐๐ ห้อยย้อย.

ใต้ต้นไทรนั้น พญาเสวตกุญชรตัวนี้งามมีรัศมี
๖ ประการอยู่อาศัย ยากที่ใครอื่นจะข่มจีจับได้ ช้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ มิงาแทงอนไถ วิ่งไล่เร็วปานลมพัด
พากันแวดล้อมรักษาพญาเสวตกุญชรนั้นอยู่.

ช้างเหล่านั้น ย่อมบันลือเสียงนำหวาดกลัว
โกรธแม้แต่ลมที่พัดถูกตัว ถ้าเห็นมนุษย์ ณ ที่นั้น
เป็นต้องขยี้เสียดให้เป็นภัสสมฐลี แม้แต่ละอองก็ไม่ให้ถูก
ต้องพญาช้างได้เลย.

บทว่า อโธ ความว่า คุณอนนายพรานผู้เจริญ เจ้าจากสถานที่นี่
ไปแล้ว. บทว่า อุตตราย ความว่า ท่านจงไปตรงเบื้องทิศอุดร เดินข้าม
ภูเขาสูงใหญ่เจ็ดลูก เมื่อเข้าข้ามไปพอเลยภูเขาหกลูก ชั้นแรกไปได้แล้วจะถึง
ภูเขาชื่อสุวรรณปัสสคิริ ล้วนแพรวพราวด้วยทอง. บทว่า อุพาโร ความว่า

สูงใหญ่กว่าภูเขาหกลูกนอกนั้น. บทว่า โอลอย ความว่า ท่านจงก้มลง
ตรวจดู. บทว่า ตตุลฺลจฺจติ ความว่า ในฤดูร้อน พญาเสวตกุญชรนั้น
ขึ้นรับน้ำและลมอยู่ ที่โคนต้นไม้ที่นั้น.

บทว่า ทฺวปฺปสโห ความว่า คนเหล่าอื่นที่ชื่อว่าสามารถ เพื่อจะ
เข้าไปทำการข่มขู่ จับเอาพญาเสวตกุญชรนั้นไม่มีเลย ฉะนั้น จึงชื่อว่า
ใครอื่นข่มขู่ได้ยาก ถึงฤดูร้อนเสวตกุญชรเห็นปานนี้ ขึ้นรับน้ำและลมอยู่ที่
โคนต้นไม้ที่นั้น คู่ก่อนนายพราน ช้าง ๘,๐๐๐เป็นเช่นไร ? บทว่า อีสาทนฺตฺตา
แปลว่า มิงาแห่งอนรธ. บทว่า วาตชวปฺปหาริโน ความว่า ช้างเหล่านั้น
มีปกติวิ่งไปประหารปัจจามิตรได้เร็วปานลมพัด ช้าง ๘,๐๐๐เห็นปานนี้ เฝ้า
รักษาพญาช้างนั้นอยู่.

บทว่า ตุมฺมฺล ความว่า ช้างเหล่านั้น ขึ้นพันลมหายใจเข้าออกน่ากลัว
คือมีเสียงดังสนั่นติดต่อกันเป็นลำดับไป. บทว่า เอริตฺตฺส ความว่า ช้าง
เหล่านั้นย่อมโกรธ แม้แต่ลมที่มากกระทบ ติดตามเสียงและด้านเสียงให้หวั่นไหว
เห็นมนุษย์มาในที่นั้น ๆ แล้ว ร้ายกาจอย่างนี้. บทว่า นาสุ ความว่า
เมื่อมนุษย์ถูกลมหายใจนั้นแหละกำจัดทำให้เป็นภัสสมรุธิแล้ว ก็ยังไม่ยอมแม้จะ
ให้ละอองตกต้องพญาช้างนั้น.

นายพรานโสณฺคร ฟังพระเสาวนีย์แล้ว หวาดกลัวต่อมรณภัย กราบทูล
เป็นคาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชเทวี เครื่องอาภรณ์ที่แล้วไปด้วย
เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี และแก้วไพฑูรย์ มีอยู่ใน
ราชสกุลมากมาย เหตุไร พระแม่เจ้าจึงทรงประสงค์
เอาจ้างมาทำเป็นเครื่องประดับเล่า พระแม่เจ้าทรง-

ปรารถนาจะให้ฆ่าพญาช้าง ซึ่งมีงามีสรีมี ๖ ประการ
เสีย หรือว่าจะให้พญาช้างฆ่าพวกเชื้อแถวของนาย-
พรานเสียกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิลนุชชา ได้แก่ เครื่องอาภรณ์ทั้งหลาย.
บทว่า เวพฐิยามยา ได้แก่ เครื่องแก้วไพฑูรย์. บทว่า ฆมาภูสุตติ ความว่า
นายพรานโสณูคร ทูลถามว่า หรือว่า พระแม่เจ้ามีพระประสงค์จะให้พญาช้าง
ฆ่าเทือกเถาเหล่านายพรานเสีย โดยยกเอาเครื่องประดับเป็นเลศอ้าง.

ลำดับนั้น พระนางเทวี ตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนนายพราน เรามีทั้งความริษยา ทั้งความ
น้อยใจ เพราะนึกถึงความหลังเข้าก็ตรอมใจ ขอท่าน
จงทำตามความประสงค์ของเรา เราจักให้บ้านช่วย
แก่ท่าน ๕ ตำบล.

บทว่า สหา ได้แก่ สหา อหิ แปลว่า เรานั้น. บทว่า อนุสุตฺตุนฺติ
ความว่า เราระลึกถึงเวลาที่พญาช้างนั้นทำกับฉันไว้ในปางก่อนก็ตรอมใจ. บทว่า
ทสุตฺตมิ เต ความว่า เมื่อความต้องการข้อนี้ของเราสำเร็จลง. ฉันจักยก
บ้านช่วย ๕ ตำบล ซึ่งมีรายได้หนึ่งแสนทุก ๆ ปี เป็นรางวัลแก่เจ้า.

ก็แล ครั้นพระนางเทวีตรัสอย่างนี้แล้ว ตรัสปลอบโยนว่า สหาย
พรานเอ๋ย ในชาติก่อนเราได้ถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความ
ปรารถนาไว้ว่า ขอให้เราเป็นคนสามารถที่จะให้ฆ่าพญาช้างจันทันต์เชือกนี้
เองมาทั้งคู่มาก็ได้ ไซ้ว่าฉันจะฝันเห็นก็หาไม่ได้ อนึ่ง ความปรารถนาที่ฉัน
ตั้งไว้ต้องสำเร็จ เข้าไปเถิด อย่ากลัวเลย. นายพรานโสณูครรับปฏิบัติตามพระ-
เสาวนีย์ ของพระนางเทวีว่า ตกลงพระแม่เจ้าแล้วทูลว่า ถ้าเช่นนั้น พระแม่เจ้า

โปรดชี้แจงที่อยู่ของพญาช้างฉัททันต์นั้นให้แจ่มแจ้ง เมื่อจะทูลถามต่อไป
จึงกล่าวคาถา ความว่า

พญาช้างนั้นอยู่ที่ตรงไหน เข้าไปยืนอยู่ที่ไหน
ทางไหนเป็นทางที่พญาช้างไปอาบน้ำ อนึ่ง พญาช้าง
นั้นอาบน้ำอย่างไร ทำไหน ข้าพระพุทธเจ้าจึงจะรู้จัก
ของพญาช้างได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตุลจฺจติ ความว่า พญาช้างอยู่ที่
ตรงไหน. บทว่า กตุล มุเปติ ความว่า เข้าไปในที่ไหน? อธิบายว่า
ยืนที่ไหน. บทว่า วิธิสฺส กา ความว่า ทางไหนเป็นทางที่พญาช้างไปอาบน้ำ
คือพญาช้างไปอาบน้ำทางไหน. บทว่า กถิ วิชานมุ คติ ความว่า เมื่อ
พระแม่เจ้าไม่ทรงชี้แจง ข้าพระพุทธเจ้าจักทราบถิ่นไปมาของพญาช้างนั้นได้
อย่างไร? เพราะเหตุนั้น ขอพระแม่เจ้าโปรดตรัสบอกข้าพระพุทธเจ้าเถิด.

เมื่อพระนางเทวี จะตรัสบอกสถานที่ อันถึงเห็นโดยประจักษ์ด้วย
ญาณเครื่องระลึกชาติได้ แก่นายพรานโสณฺดร ได้ตรัสคาถา ๒ คาถา ความว่า

ในที่ ๆ พญาช้างอยู่นั้น มีสระอยู่ใกล้ ๆ น้ำริน-
รมย์ มีท่าราบเรียบ ทั้งน้ำก็มาก สะพรั่งไปด้วยพรรณ
ไม้ดอก มีหมู่ภุมรมาคลิ่งเคล้า พญาช้างลงอาบน้ำ
ในสระนี้แหละ.

พญาช้างชำระศีรษะแล้ว ทัดทรงมาลัยอุบล
มีร่างเผือกผ่องขาวราวกะดอกบุณฑริก บันเทิงใจให้
มหลชีชื่อว่า ลัพพัททา เดินหน้า ดำเนินไปยังที่อยู่
ของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุตถ** ความว่า ในสถานที่อยู่ของ
พญาช้างนั่นเอง. บทว่า **โปกฺขรณิ** นี้ พระนางเทวีตรัสหมายถึงสระน้ำคันต์.
บทว่า **ลัมพูผิตา** ความว่า มีดอกโกมุทสองชนิด ดอกอุบลสามชนิด ดอกปทุม
ห้าชนิด ผลิบานอยู่โดยรอบ. บทว่า **เอตฺถ หิ โส** ความว่า พญาช้างนั้น
ลงอาบน้ำในสระน้ำคันต์นี้. บทว่า **อุปลมลาธารี** ความว่า ทัดทรงมาลัย
บุปผชาติ อันเกิดในน้ำและบนบก มีอุบลเป็นต้น. บทว่า **ปฺลฺลทริกคจฺจกฺ**
ความว่า ประกอบด้วยอวัยวะขาเพื่อ มีผิวหนังราวกะดอกบุณฑริก.

บทว่า **อาโมทนา** ความว่า ทั้งยินดีว่าจริง. บทว่า **สนิกคตฺ**
ความว่า ไปสู่ที่อยู่ของตน. บทว่า **ปฺรฺกขตุวา** ความว่า พระนางเทวีตรัสว่า
พญาช้าง ทำมเหสีชื่อ สัพพกัททาไว้เบื้องหน้า แวดล้อมด้วยช้าง ๘,๐๐๐
เป็นบริวาร ไปสู่ที่อยู่ของตน.

นายพราน โสณฺดร ฟังพระเสาวนีย์แล้ว ทูลรับสนองว่า ดิถีพระ
แม่เจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จักฆ่าช้างนั้นนำเอามาถวาย ครั้งนั้นพระเทวีทรง
ชื่นชมยินดี ประทานทรัพย์แก่เขาพันหนึ่ง รับสั่งว่า เจ้ากลับไปเรือนก่อนเกิด
อีกเจ็ดวัน จึงค่อยไปที่นั่น ครั้นส่งเขาไปแล้ว รับสั่งให้ช่างเหล็กมาเฝ้า ทรง
บัญชาว่า พ่อคุณ ฉันต้องการ มีดพับ ขวาน จอบ สิว ค้อน มีดตัดพุ่ม
ไผ่ เขียวเกี่ยวหญ้า มีดดาบ ท่อนโลหะแหลม เลื่อย และหลักเหล็กสาม
ง่าม พ่อจงรีบทำของทั้งหมดมาให้ฉัน แล้วรับสั่งให้ช่างหนังมาเฝ้า ทรง
บัญชาว่า พ่อคุณ พ่อควรจะทำกระสอบหนัง สำหรับใส่สัมภาระหนัก
ประมาณ หนึ่งกุ่มกะ ให้เรา เราต้องการเชือกหนัง สายรัด ถูมือ รอง
เท้า และร่มหนัง พ่อจงช่วยทำของทั้งหมดนี้ มาให้เราด้วย นับแต่นั้น
ช่างทั้งสองก็รีบทำของทั้งหมด นำมาถวายแต่พระเทวี พระนางจึงทรงตระ-
เตรียมเสปียงให้นายพรานโสณฺดรนั้น ตั้งแต่ไม้สีไฟเป็นต้นไป บรรจุก่อ

อุปกรณ์ทุกอย่าง และเสปียงมีสัตุก่อนเป็นต้น ใส่งในกระสอบหนึ่ง เครื่อง
อุปกรณ์และเสปียงทั้งหมดนั้น นักประมาณ กุมภะหนึ่ง ฝ่ายนายพราน
โสนุครนั้น เตรียมตัวเสร็จแล้วถึงวันที่ เจ็ด ก็มาเฝ้าถวายบังคมพระราชเทวี
ลำดับนั้น พระนางเทวี รับสั่งกะเขาว่า เครื่องอุปกรณ์ทุกอย่างของเจ้าสำเร็จแล้ว
เจ้าจงลองยกกระสอบนี้ดูก่อน ก็นายพรานโสนุครนั้น เป็นคนมีกำลังมาก
ทรงกำลังประมาณห้าข้างสาร เพราะฉะนั้น จึงยกกระสอบขึ้นคล้ายกระสอบพลู
แล้วสะพายบ่า ยืนเฉย คูดยื่นมือเปล่า พระนางสุภัททา จึงประทานเข้าของ
แก่พวกลูก ๆ ของนายพราน แล้วกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จัดส่ง
นายพรานโสนุครไป.

ฝ่ายนายพรานโสนุครนั้น ครั้นถวายบังคมลาพระราชและพระราช
เทวีแล้ว ก็ลงจากพระราชนิเวศน์ ขึ้นรถออกจากพระนคร ด้วยบริวารเป็น
อันมาก ผ่านคามนิคมและชนบทตามลำดับ ถึงปลายพระราชอาณาเขตแล้ว
จึงให้ชาวชนบทกลับ เดินทางเข้าป่าไปกับชาวบ้านชายแดน จนเลยถิ่นของ
มนุษย์ จึงให้ชาวบ้านชายแดนกลับทั้งหมด แล้วเดินไปเพียงคนเดียว สิ้นระยะ
ทาง ๓๐ โยชน์ ถึงป่าชฎ ๑๘ แห่งโดยลำดับ คือตอนแรกป่าหญ้าแพรก
ป่าเลา ป่าหญ้า ป่าแหม ป่าไม้มีแก่น ป่าไม้มีเปลือก ชฎ ๖ แห่ง เป็น
ชฎพุ่มหนาม ป่าหวาย ป่าไม้ต่างพรรณระคนคละกัน ป่าไม้้อ ป่าทึบ แม้
งูก็เลื้อยไปได้ยาก คล้ายป่าแหม ป่าไม้สามัญ ป่าไผ่ ป่าที่มีเปลือกตมแล้ว
มีน้ำล้น มีภูเขาล้น ครั้นเข้าไปแล้ว ก็เอาเถียวเกี่ยวหญ้าแพรกเป็นต้น
เอามัดสำหรับตัดพุ่มไม้ไผ่ ฟันป่าแหมเป็นต้น เอาขวานโคนต้นไม้ ใช้สิ่วใหญ่
เจาะทำทางเดิน ที่ป่าไผ่ก็ทำพะองพาดขึ้นไปตัดไม้ไผ่ให้ตกบนพุ่มไผ่อื่น แล้ว
เดินไปบนยอดพุ่มไม้ไผ่ ถึงที่ซึ่งมีเปลือกตมล้น ก็ทอดไม้เลียบแห่งเดินไปตาม
นั้น แล้วทอดท่อนอื่นต่อไปอีก ยกท่อนนอกนี้ขึ้น ทอดต่อไปข้างหน้าอีก

ข้ามชฎที่มีเปลือกคมไปได้ ถึงชฎที่มีน้ำล้น ก็ต่อเรือโกลนข้ามไปยืนอยู่ที่เชิงเขา เอาเชือกผูกเหล็กสามง่าม ขว้างขึ้นไปให้ติดอยู่ที่ภูเขา แล้วโหนขึ้นไปตามเชือกหนึ่งจนยืนอยู่บนภูเขาได้ แล้วหย่อนเชือกหนึ่งลงไป ยึดเชือกหนึ่งลงมาผูกที่หลักข้างล่าง แล้วไต่ขึ้นทางเชือก เอาท่อนโลหะซึ่งมีปลายแหลมดุจเพชร เจาะภูเขาแล้วตอกเหล็ก เสร็จแล้วยืนอยู่ที่นั่น แล้วกระตุกเหล็กสามง่ามออก แล้วขว้างไปติดอยู่ข้างบนอีก ยืนอยู่บนนั้น แล้วหย่อนเชือกหนึ่งลงไปผูกไว้ที่หลักข้างล่าง ไต่ขึ้นไปตามเชือก มือซ้ายถือเชือก มือขวาถือค้อน แกะเชือกแล้ว ถอนหลักขึ้นไปอีก โดยทำนองนี้ จนขึ้นไปถึงยอดเขา เมื่อจะลงค้ำโน้น ก็ตอกเหล็กลงที่ยอดเขาลูกแรก โดยทำนองเดิมนั้นเอง เอาเชือกผูกกระสอบหนึ่งพันเข้าที่หลักแล้ว ตนเองนั่งภายในกระสอบ ไรยเชือกลงคล้ายอาการที่แมลงมูมชักใย บางอาจารย์กล่าวว่า นายพรานโสณครลงจากเขาโดยร่มหนึ่ง เหมือนนกกาปีกโฉบลงฉะนั้น.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งข้อที่นายพรานโสณครรับเอาพระเสาวนีย์ ของพระนางสุภัททาอย่างนั้นแล้ว ออกจากพระนคร ล่วงเลยป่าชฎ ๑๗ แห่ง จนถึงชฎแห่งภูเขา ข้ามเขาหกลูกในที่นั้นได้ แล้วขึ้นสู่ยอดเขาสุวรรณปีสบรรพต จึงตรัสพระคาถา ความว่า

นายพรานนั้น ยึดเอาพระเสาวนีย์ ของพระนาง
สุภัททาราชนี ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง แล้ว
เอาแล่งลูกธนู ข้ามภูเขาใหญ่ทั้ง ๑ ลูกไป จน
ถึงลูกที่ชื่อว่า สุวรรณปีสบรรพต อันสูงโดด.

เขาขึ้นไปสู่บรรพต อันเป็นที่อยู่ของกินนรแล้ว
มองลงมายังเชิงเขา ได้เห็นต้นไทรใหญ่ สีเขียวดั่งสี
เมฆมีย่านไทรแปดพันห้อยย้อย ที่เชิงเขานั้น.

ทันใดนั้นเอง ก็ได้เห็นพญาช้างเผือกขาวผ่อง
งามรัศมี ๖ ประการ ยากที่คนเหล่าอื่นจะจับได้ มีช้าง
ประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก ล้วนแต่มีงามงอน ขนาด
งอนไถวิ่งไถเร็วดุจลมพัด แวดล้อมรักษาพญาช้างนั้น
อยู่.

และได้เห็นสระโบกขรณี อันน้ำรินรมย์อยู่ใกล้ๆ
ที่อยู่ของพญาช้างนั้น ทั้งทำน้ำก็ราบเรียบ น้ำมากมาย
มีพรรณไม้ดอกบานสะพรั่ง มีหม่อมมรเทียวเคล้าคั่งอยู่.

ครั้นเห็นที่ที่พญาช้างลงอาบน้ำ จนกระทั่งที่
ซึ่งพญาช้างเดินยืนอยู่ และทางที่พญาช้างลงอาบน้ำ
ก็แสนยพรานผู้มีใจลามก ถูกพระนางสุภัททา ผู้ตก
อยู่ในอำนาจจิต ทรงไข่มาก็มาจัดแจงเตรียมหลุม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นาย
พรานนั้น ยึดเอาพระดำรัสของพระเทวี ซึ่งประทับยืน ณ พื้นปราสาทชั้นที่
๗ นั้นแล้ว ถือนำเอาแล่งศร และธนูใหญ่ไปยังชฎแห่งบรรพต คิดว่า ภูเขา
ลูกไหนหนอ ชื่อ สุวรรณปีสบรรพต (ข้าม) มหาบรรพตใหญ่ทั้งเจ็ด.
บทว่า วิตุริยา ความว่า ไตร่ตรอง คือพิจารณาคุณในครั้งนั้น. เมื่อกำลัง
พิจารณาทบทวนอยู่นั้น เขาเห็นภูเขาที่ชื่อว่า สุวรรณปีสคีรี อันสูงใหญ่
จึงคิดว่า ชะรอยจักเป็นภูเขาลูกนี้.

บทว่า โอลโลกิ ความว่า เขาขึ้นไปยังบรรพตอันเป็นที่อยู่ของ
พวกกนิษฐแล้ว ก็มองดูข้างล่าง ตามข้อกำหนดหมายที่พระนางสุภัททาประ-
ทานมา. บทว่า ตตุล ความว่า เขาจึงเห็นต้นนิโครธนั้นอยู่ใกล้ๆ เขิง

เขานั่นเอง. บทว่า ตตุล ความว่า ยืนอยู่ที่โคนต้นไม้. บทว่า ตตุล ความว่า ภายในภูเขา ไม่ห่างต้นไม้ไหนเอง พญาช้างอาบน้ำ ณ สระฉัท-
ทันต์ใด เขาได้เห็นสระฉัททันต์นั้น. บทว่า ทิสฺวาน ความว่า ในเวลาที่
ช้างทั้งหลายไปแล้ว นายพรานนั้นก็ลงจากสุวรรณปีศบรรพต สวมถุงมือ
และรองเท้า แล้วตรวจตราดูที่ ๆ พญาช้างนั้นไป และที่ ๆ พญาช้างอยู่
ประจำ เห็นตลอดไปหมดว่า พญาช้างเดินทางนี้ อาบน้ำตรงนี้ ครั้นอาบ
แล้วขึ้นไปยืนตรงนี้ เพราะเป็นผู้ไม่มีหิริ คือ มีใจลามก ถูกพระนางสุภัทธา
ผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตใช้มา เพราะฉะนั้น จึงมาเตรียมหลุม คือเดินไป
ขุดหลุมไว้.

ในเรื่องนั้น มีข้อความเรียงลำดับ ดังต่อไปนี้ เล่ากันมาว่า นาย
พรานโสณฺดรนั้น มาถึงที่อยู่ของพระมหาสัตว์กำหนดได้ เจ็ดปี เจ็ดเดือน
เจ็ดวัน กำหนดดูสถานที่อยู่ของพระมหาสัตว์ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง
กำหนดหมายใจไว้ว่า เราจะต้องขุดหลุมที่ตรงนี้ ยืนแอบในหลุมนั้นยัง
พญาช้างให้ถึงความตาย ดังนี้แล้ว เข้าป่าตัดต้นไม้เพื่อทำเสาเป็นค้ำ ตระ-
เตรียมทัพสัมภาระไว้ เมื่อช้างทั้งหลายไปอาบน้ำกันแล้ว จึงเอาจอบใหญ่
ขุดหลุมสี่เหลี่ยมจตุรัส ตรงที่อยู่ของพญาช้าง แล้วเอาน้ำราด เหมือนจะปลูก
พืชที่คุ้มฝนขึ้น ปักเสาลงบนหินซึ่งมีสัณฐานคล้ายครก ไล่ชื่อ ปุกระดาน
เลียบไว้ เจาะช่องขนาดตลอดได้ แล้วโรยฝุ่น และเกลี่ยขยะมูลฝอยพลง
ข้างบนด้านหนึ่ง ทำเป็นที่เข้าออกของตน เมื่อหลุมเสร็จแล้วอย่างนี้ ในเวลา
ใกล้รุ่ง จึงคลุมศิระษะ นุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์ ถือนูพร้อมด้วยลูกศรอันอาบ
ยาพิษ ลงไปยืนอยู่ในหลุม.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

นายพรานผู้กระทำการอันชั่วช้า ขูดหลุมเอา
กระดานปิดเสร็จแล้ว สอดธนูไว้ เอาลูกศรลูกใหญ่ยิง
พญาช้างที่มายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

พญาช้างถูกยิงแล้ว ก็ร้องก้องโกญจนาท ช้าง
ทั้งหมดพากันบันลืออื้ออึง ต่างพากันวิ่งมารอบ ๆ ทั้ง
๘ ทิศ ทำหญ้าและไม้ให้แหลกเป็นจุณไป.

พญาช้างเอาเท้ากระชุนดิน ด้วยคิดว่า เราจักฆ่า
นายพรานคนนี้ แต่ได้เห็นผ้ากาสาหวัดพัศตร์ อันเป็น
ธงชัย ของพระฤาษี ก็เกิดความรู้สึกว่า ธงชัยของ
พระอรหันต์ อันสัตบุรุษไม่ควรทำลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอชาย ความว่า ผูกสอดธนูไว้. บทว่า
ปสุสาคคฺ ความว่า (ยิงพญาช้าง) ตัวมายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

ได้ยินว่า ในวันที่สอง พญาช้างนั้นมาอาบน้ำ แล้วขึ้นมายืนอยู่ที่
อันเป็นลานกว้างใหญ่ ลำดับนั้น น้ำจากสระของพญาช้างนั้น ไหลหยดทาง
นาภีประเทศ ตกต้องตัวของนายพรานทางช่องนั้น. โดยข้อสังเกตอันนั้น
นายพรานก็ทราบว่ พระมหาสัตว์มายืนอยู่แล้ว จึงเอาลูกศรใหญ่ยิงพญาช้าง
ซึ่งมายืนอยู่ข้างหลุมของตน.

บทว่า ทุกุกฺกมฺมารี ความว่า ชื่อว่าผู้ก่อกรรมอันชั่วช้า เพราะ
ก่อทุกข์ให้เกิดแก่พระมหาสัตว์เจ้า ทั้งกายและใจ. บทว่า โกญจนนาท
ความว่า บันลือโกญจนาทก้องไป. นัยว่า ลูกศรนั้นทะลุไปตรงนาภีประเทศ
ของพญาช้าง ทำลายอวัยวะเช่นไตเป็นต้นให้แหลกละเอียด ตัดไส้เนื้อเป็นต้น
เรื่อยไป จนทะลุออกทางเบื้องหลังของพญาช้าง แล่นเลยไปในอากาศ แผล

เหวอะหะ คล้ายถูกคมขวานจะนั้น เลือดไหลออกทางปากแผลนองไป คุณ
น้ำข้อมไหลออกจากหม้อ บังเกิดทุกขเวทนาเหลือกำลัง พญาช้างไม่สามารถ
จะอดคลื่นทุกขเวทนาได้ก็ร้องก้องสนั่นไปทั่วสกลบรรพต บันลือโกญจนาท
อ้ออิงถึงสามครั้ง. บทว่า สพุเพว ความว่า ช้าง ๘,๐๐๐ ทั้งหมดได้ยินเสียงนั้น
ต่างสะดุ้งกลัวต่อมรณภัย บันลือเสียงอันพิลึกน่าสะพรึงกลัว. บทว่า รณ กโรนุ-
ตา ความว่า ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ต่างส่งเสียงร้องกึกก้องน่าเกรงขาม พลงมาตามเสียง
นั้นเห็นพญาฉัททันต์ได้รับทุกขเวทนา คิดว่า พวกเราจักจับปัจจามิตรให้ได้
ต่างวิงวอนหญาและไม้แหลกเป็นจุม. บทว่า วธิสุสมต ความว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ครั้งช้างทั้งหลายหลีกไปในทิสานุทิศแล้ว เมื่อนางช้างมหาสุภัททา
เข้าไปยืนเคียงข้างเล่าโลมปลอบใจ พญาฉัททันต์ก็อดคลื่นเวทนาได้ แล้วกำหนด
ทางที่ลูกศรแล่นมาไตร่ตรองดูว่า ถ้าลูกศรนี้จักมาทางเบื้องปรุรัตติมทิศเป็นต้น
แล้ว ลูกศรจักต้องทะลุทางกระพองเป็นต้นก่อน แล้วแล่นออกทางเบื้องหาง
เป็นต้น แต่นี้เข้าทางนาคี ทะลุแล่นไปในอากาศ เพราะฉะนั้น จักมีคนที่ยืน
อยู่ใต้คินยิมมา ประสงค์จะตรวจตราดูที่ซึ่งมีคนยืนต่อไป จึงคิดว่า ใครจะ
ล่วงรู้ว่าจักมีอะไรเกิดขึ้น ควรที่เราจะให้นางมหาสุภัททาหลีกไปเสีย แล้ว
กล่าวว่า น้องรัก ช้างทั้ง ๘,๐๐๐ ค้นหาปัจจามิตรของพี่ ต่างก็พากันวิ่งไปใน
ทิสานุทิศ เจ้ามัวทำอะไรอยู่ที่นี้เล่า? เมื่อนางมหาสุภัททาตอบว่า ท่านเจ้าขา
ดิฉันยืนคอยพยาบาลปลอบใจท่านอยู่ ขอท่านอดโทษแก่ดิฉันด้วยเถิด แล้ว
กระทำประทักษิณ ๓ รอบ จบทำความเคารพในฐานะทั้ง ๔ แล้วเหาะไปสู่อากาศ
ฝ่ายพญาช้างก็เอาเล็บเท้ากระชุนพื้นดิน. กระดานกระดกขึ้น พญาช้างก็มองดู
ทางช่อง เห็นนายพรานโสณูคร ก็เกิดโทสจิตคิดว่า เราจักฆ่ามัน จึงสอดวง
งามราวกะพวงเงิน ลงไปลูบคลำดู ได้มองเห็นผ้ากาสาหวัดรัดอันเป็นธงชัย
ของพระอรหันต์ มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น. พญาช้างจึงยกนายพรานขึ้นมาวางไว้

เบื้องหน้า. ลำดับนั้น สัญญา คือความสำนึกผิดชอบได้เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ ซึ่งได้รับทุกขเวทนาขนาดหนักดังนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า ชงชัยแห่งพระอรหันต์ไม่ควร ที่บัณฑิตจะทำลาย ควรสักการะเคารพอย่างเดียวโดยแท้. เมื่อพระมหาสัตว์เจ้า จะสนทนากับนายพราน จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ผู้ใดยังไม่หมดกิเลส ปราศจากทมะและสัจจะ

ผู้นั้นไม่ควรจะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

ส่วนผู้ใด กลายกิเลสได้แล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีล

ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรนุ่งห่มผ้า

กาสาวะ.

กาลานั้นมีอธิบายดังนี้ สหายพรานเอ๋ย คนใดใช้คนหมดกิเลสจน น้ำฝาดมีราคาเป็นต้น ปราศจากการฝีกอินทรีย์ ทั้งจิสัจจะ คือไม่เข้าถึง คุณเหล่านั้น นุ่งห่มผ้ากาสาวะพัสดุ อันยอมแล้วด้วยน้ำฝาด คนนั้นไม่ควร นุ่งห่มผ้ากาสาวะพัสดุนั้นเลย คือไม่สมควรกับผ้า นั้น ส่วนคนใด ฟังชื่อว่า เป็นผู้ชำระกิเลสได้ เพราะคายกิเลสจนน้ำฝาดเหล่านั้นเสียได้. บทว่า **สิเลสุ สุตมาหิโต** ความว่า บุคคลใดเป็นผู้มีศีลและอาจารย์ตั้งมั่นด้วยดีบริบูรณ์ บุคคลนั้นชื่อว่า ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะนี้.

พระมหาสัตว์เจ้า ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ระวังความคิดที่จะฆ่านายพราน นั้นเสีย ถ้ามว่า สหายเอ๋ย ท่านยังเราเพื่อต้องการอะไร เพื่อประโยชน์ของ ตัวเอง หรือคนอื่นใช้มา.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาความว่า

พญาช้างถูกลูกศรใหญ่ เสียบเข้าแล้ว ไม่มีจิต

คิดประทุษร้าย ได้ถามนายพรานว่า เพื่อนเอ๋ย ท่าน

ประสงค์อะไร เพราะเหตุอะไร หรือว่าใครใช้ให้ท่าน

มาฆ่าเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิมตุถิย** ความว่า ท่านปรารถนา
อะไรไว้ ในอนาคต. บทว่า **กิสฺส วา** แปลว่า เพราะเหตุอะไร. อธิบายว่า
ด้วยเหตุอันใด คือท่านผูกเวรอะไรไว้กับเรา บทว่า **กสฺส วา** ความว่า
หรือว่านี่เป็นความประสงค์ของผู้อื่น คือใครใช้ท่านมาฆ่าเรา.
เมื่อนายพรานโสณฺดรจะบอกความนั้นแก่พญาช้าง จึงกล่าวคาถา
ความว่า

**ดูก่อนพญาช้างที่เจริญ นางสุภัททา พระมเหสี
ของพระเจ้ากาลสิกราช อันประชาชนสักการะบูชาอยู่
ในราชสกุล พระนางได้ทรงนิมิตเห็นท่าน และได้
โปรดให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอกข้าพเจ้า
ว่า มีพระประสงค์ง้างทั้งคู่ของท่าน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺปชิตา** ความว่า อันประชาชนบูชาแล้ว
โดยฐานะเป็นพระอัครมเหสี. บทว่า **อทุทฺธา** ความว่า นัยว่า พระนางเธอ
ทรงพระสุบินนิมิตเห็นท่าน. บทว่า **อัสสิ** ความว่า ทั้งพระนางเจ้าโปรด
ให้ทำสักการะแก่ข้าพเจ้าแล้ว ตรัสบอกว่า ในป่าหิมพานต์ มีพญาช้างรูปร่าง
อย่างนี้ อยู่สถานที่ชื่อโน้น. บทว่า **ทนฺเตหิ** ความว่า พระนางเทวีได้ตรัส
บอกข้าพเจ้าว่า งาทั้งสองของพญาช้างนั้น มีรัศมี ๖ ประการรุ่งเรือง เราต้อง
การงาเหล่านั้น ประสงค์จะทำเป็นเครื่องประดับ เจ้าจงไปนำเอางาช้างนั้นมา
ให้เรา.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับดังนั้น ก็ทราบว่าเป็นการกระทำของนาง
จุลลสุภัททา สู้อดกลั้นเวทนาไว้ กล่าวว่า พระนางสุภัททานั้น ไซ้จะต้องการ

งาทองของเราที่หามิได้ แต่เพราะประสงค์จะให้ท่านฆ่าเรา จึงได้ส่งมา เมื่อจะแสดงความต่อไป จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

แท้จริง พระนางสุภัททาทรงทราบดีว่า งาม ๆ
แห่งบิดา และปู่ทวดของเรา มีอยู่เป็นอันมาก แต่
พระนางเป็นคนพาล โกรธเคือง ผูกเวร ต้องการจะ
ฆ่าเรา.

ดูก่อนนายพราน ท่านจงลุกขึ้นเถิด จงหยิบเลื่อย
มาตัดงาคู่นี้เถิด ประเดี๋ยวเราจะตายเสียก่อน ท่านจง
กราบทูลพระนางสุภัททาผู้ยังผูกโกรธว่า พญาข้างตาย
แล้ว เชิญพระนางรับงาคู่นี้ไว้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิม ความว่า ได้ยินว่า งาทองหลายครั้ง
บิดาและปู่ของพญาข้างนั้น ได้เก็บซ่อนไว้ในที่เร้นลับ ด้วยประสงค์ว่าอย่าได้
พินาศไปเสีย พญาข้างลัททันต์หมายเอางาช้างเหล่านั้นจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
ชานาติ ความว่า พระนางสุภัททานั้นทราบอยู่ว่า งาของข้างเป็นจำนวนมาก
เก็บซ่อนไว้ในที่นี้. บทว่า วชตุติกา ความว่า แต่พระนางสุภัททานั้นประสงค์
จะให้ท่านฆ่าข้าพเจ้าให้ตายอย่างเดียว ได้ผูกเวรไว้ เพราะเก็บความพยาบาท
แม้เพียงเล็กน้อยไว้ในใจ คือพระนางจะให้เราถึงที่สุด ด้วยการกระทำที่ร้ายกาจ
เห็นปานนี้. บทว่า ขริ แปลว่า เลื่อย. บทว่า ปุรา มรามิ ความว่า
ตอนที่เรายังไม่ตาย. บทว่า วชฺชาติ ความว่า ท่านพึงกราบทูล. บทว่า
หนุท อิมสุต หนุตา ความว่า ท่านพึงทูลพระนางสุภัททานั้นว่า พญาข้าง
นั้นถูกท่านฆ่าตายแล้ว มโนรถของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว เชิญรับงาเหล่านั้นของ
พญาข้างนั้นไว้.

นายพราน โสณคร ได้ฟังคำของพญาช้างแล้ว ลุกขึ้นจากที่นั่งถือเลื่อย
เข้ามาใกล้ ๆ พญาช้าง คิดว่า เราจักตัดเองไป. ก็พญาช้างนั้นสูงประมาณ
๘๐ ศอก ยืนเด่นคล้ายภูเขาเงิน ด้วยเหตุนั้น พรานโสณครจึงเอื้อมเลื่อยงา
ไม่ถึง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงย่อกายนอนก้มศีรษะลงเบื้องต่ำ. ขณะนั้น
นายพรานจึงเหยียบวงงเช่นกับพวงเงินของพระมหาสัตว์ ขึ้นไปอยู่บนกระพอง
เป็นเหมือนขึ้นยืนอยู่บนเขาไกรลาส แล้วเอาเข่ากระดุนเนื้อ ซึ่งย่ออยู่ที่ปาก
ยัดเข้าข้างใน ลงจากกระพองแล้ว สอดเลื่อยเข้าไปภายในปาก. นายพราน
เอามือทั้งสองเลื่อยชักขึ้นชักลง อย่างทะมัดทะแมง. ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแก่
พระมหาสัตว์เป็นกำลัง ปากเต็มไปด้วยโลหิต. เมื่อนายพรานเลื่อยชักไปชักมา
อยู่ ก็ไม่สามารถจะเอาเลื่อยตัดงาให้ขาดได้. ที่นั้นพระมหาสัตว์เจ้าจึงบ้วน
โลหิตออกจากปาก สูดกลิ่นทุกขเวทนาได้ ถามนายพรานว่า สหายเอ๋ย
ท่านไม่สามารถจะตัดงาให้ขาดได้ละหรือ? พรานโสณครตอบใช่แล้วนาย.
พระมหาสัตว์ดำรงสติมั่น กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงยกวงงของเราขึ้น ให้จับ
เลื่อยข้างบนไว้ เราเองไม่มีกำลังจะยกวงงของเราได้. นายพรานก็ปฏิบัติตาม
เช่นนั้น. พระมหาสัตว์เองวงงยึดมือเลื่อยไว้ แล้วชักขึ้นชักลง ส่วนงาทั้งสอง
ก็ขาด ประคุดตัดต่อไม่ฉะนั้น. ที่นั้นพญาช้างจึงให้นายพรานนำงาเหล่านั้น
มาถือไว้ แล้วกล่าวว่า สหายพราน เราให้งาเหล่านี้แก่ท่าน ไซ้ว่าเราจะไม่รัก
ของเราก็ดำมิได้ ทั้งเรามีได้ปรารถนาความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็น
พรหมเลย แต่เพราะงาคือพระสัพพัญญุตญาณนั้น เรายรักกว่างาคู่นี้ตั้งร้อยเท่า
พันเท่า ขอบุญนี้จึงเป็นปัจจัยแห่งการได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้แล้ว
มอบงาไป แล้วถามต่อไปว่า สหายกว่าท่านจะมาถึงที่นี่ เป็นเวลานานเท่าไร?
เมื่อนายพรานตอบว่า เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน จึงกล่าวว่า เชิญไปเถิด
ด้วยอานุภาพแห่งงาคู่นี้ ท่านจักถึงพระนครพาราณสี ภายในเจ็ดวันเท่านั้น
ดังนี้แล้ว ทำการป้องกันแก่นายพรานนั้น ส่งเขาไปโดยตั้งสัตยาธิษฐานว่า

เราเป็นผู้ถูกลูกศรเสียบแทงแล้ว แม้จะถูก
เวทนาครอบงำ ก็ไม่คิดประทุษร้ายในบุคคลผู้มุ่งห่ม
ผ้ากาสาวพัสตร์ ถ้าข้อนี้เป็นความจริง อันเราผู้เป็น
พญาช้างตั้งไว้ ขอพาลมฤคในไพรสณฑ์ อย่าได้มา
กล้ากรายนายพรานนี้เลย.

ก็แลครั้นพระมหาสัตว์ส่งนายพรานไปแล้ว ก็ทำกาลกิริยาล้มลงใน
เมื่อพวกช้าง และนางมหาสุภัทธายังไม่ถึง.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

นายพรานนั้นรีบลุกขึ้นจับเลื่อย เลื่อยงาพญาช้าง
ทั้งคู่ อันงดงามวิลาสหาที่เปรียบมิได้ ในพื้นปฐพี
แล้วรีบถือหลักออกจากที่นั่นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วคฺช ความว่า งาวิลาส. บทว่า สุเก
แปลว่า งดงาม. บทว่า อปฺปฏิเม ความว่า งดงามหาอื่นในแผ่นดินนี้
เปรียบมิได้.

เมื่อนายพรานนั้นหลีกไปแล้ว ช้างทั้งหลายก็มาถึง ไม่ทันเห็นปัจจา-
มิตร.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ความว่า

ช้างเหล่านั้นตกใจ ได้รับความเสียใจ เพราะ
พญาช้างถูกยิง พวกมันวิ่งไปยังทิศทั้ง ๘ เมื่อไม่เห็น
ปัจจามิตรของพญาช้าง ก็พากันกลับมายังที่อยู่ของ
พญาช้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภยทุกิตา** ความว่า อันความกลัวต่อ
มรณภัย เข้าไปคุกคามแล้ว. บทว่า **อฏฐา** แปลว่า ถึงความทุกข์. บทว่า
คชปจามิตต ได้แก่ บุคคลผู้เป็นศัตรูของพญาช้าง. บทว่า **เยน โส**
ความว่า พญาช้างนั้นทำกาลกิริยาล้มลง ณ ลานอันกว้างใหญ่ คล้ายภูเขา
ไกรลาส ช้างทั้งหลายพากันมายังสถานที่นั้น.

ฝ่ายนางมหาสุภัททา ที่มาพร้อมกับช้างเหล่านั้นก็ดี ช้าง ๘,๐๐๐
ทั้งหมดนั้นก็ดี ต่างรำให้คร่ำครวญอยู่ ณ ที่นั้น แล้วพากันไปยังสำนักแห่ง
พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ก่อกุศลของพระมหาสัตว์บอกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ปัจเจกทายกของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ทำกาลเสียบ
แล้ว นิมนต์พระคุณเจ้าทั้งหลายไปดูซากของปัจเจกทายกนั้น ในป่าช้าเถิด.
ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๕๐๐ รูป ก็เหาะมาทางอากาศลงตรงที่ลานใหญ่.
ขณะนั้น ช้างหนุ่ม ๒ เชือก ช่วยกันเองาเสยยกสรีระร่างของพญาช้าง ให้จบ
พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วยกขึ้นสู่จิตกาธารทำฌาปนกิจ. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย กระทำการสาธยายธรรมอยู่ที่ป่าช้าตลอดคืนยังรุ่ง. ช้างทั้ง ๘,๐๐๐
ครั้งดับธาตุเสร็จสรณแล้ว เจริญนางมหาสุภัททาเป็นหัวหน้า แหม่ยัง
สถานที่อยู่ของตน ๆ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา
ความว่า

ช้างเหล่านั้น พากันคร่ำครวญรำไห้อยู่ ณ ที่นั้น
ต่างเกลี้ยอังการขึ้นบนกระพองของตน ๆ แล้วยกเอา
นางสัพพัตถาผู้เป็นมเหสี ให้เป็นหัวหน้า พากัน
กลับยังที่อยู่ของตนทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปัสกั ได้แก่ ผู้นสรังการที่ป่าช้า.
ฝ่ายนายพรานโสณฺคร เองาทังคู้มายังไม่ถึง ๗ วัน ก็ถึงพระนคร
พาราณสี.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า
นายพรานนั้น นางาทังคู้ของพญาชสาธ อัน
อุดม ไพศาล งดงาม ไม่มีงาอื่นในปฐพีจะเปรียบได้
ส่องรัศมีดุจสีทอง สว่างไสวไปทั่วทั้งไพรสณฑ์ มา
ถึงยังพระนครกาสิแล้ว น้อมนางาทังคู้เข้าไปถวาย
พระนางสุภัททา กราบทูลว่า พญาช้างล้มแล้ว ขอ
เชิญพระนางทอดพระเนตรงาทังคู้นี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวณฺณราชิหิ ความว่า ส่องรัศมีดุจ
สีทอง. บทว่า สมฺนุตโมทเร ความว่า แผ่รัศมีดุจสีทองไปรอบ ๆ ทั่ว
ตลอดทั้งไพรสณฑ์. บทว่า อูปเนลิติ ความว่า ฝ่ายนายพรานโสณฺคร ส่งข่าว
ไปทูลพระนางเทวีว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะนำงาทังคู้ อันเปล่งปลั่งมีรัศมี ๖
ประการ ของพญาช้างฉัททันต์เข้ามาถวาย ขอพระองค์ได้โปรดให้ประดับ
ตกแต่งพระนคร เมื่อพระนางเทวีกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ ให้ประดับ
ตกแต่งพระนครดุจเทพนครแล้ว ก็เข้าสู่พระนคร ขึ้นไปยังปราสาทน้อมงา
ทังคู้เข้าไป ครั้นน้อมเข้าไปแล้ว ก็กราบทูลว่า ขอเดชะพระแม่เจ้า ได้ทราบว่
พระแม่เจ้าก่อความขุ่นเคืองเหตุเล็กน้อย ไว้ในพระทัยต่อพญาช้างใด ข้าพระ-
พุทธเจ้าฆ่าพญาช้างนั้นตายแล้ว โปรดทรงทราบว่ พญาช้างตายแล้ว ขอ
เชิญพระแม่เจ้าทอดพระเนตร นี้ คือ งาทังสองของพญาช้างนั้น แล้วได้ถวาย
งาไป. พระนางสุภัททาจึงเองวงตาลทำด้วยแก้วมณี. รับคู้งาอันวิจิตร มีรัศมี

๖ ประการ ของพระมหาสัตว์เจ้า มาวางไว้ที่อุรุประเทศ ทอดพระเนตรดูา แห่งสามิที่รักของพระองค์ในปฐมภพ พลางระลึกว่า นายพรานโศณฺครฆ่า พญาช้างที่ถึงส่วนแห่งความงามเห็นปานนี้ ให้ถึงแก่ชีวิต ตัดเองาทั้งคูมา เมื่อทรงอนุสรณ์ถึงพระมหาสัตว์ ก็ทรงบังเกิดความเสรำโศกไม่สามารถที่จะ ออกลิ้นได้ ทันใดนั้น ดวงหทัยของพระนางก็แตกทำลายไป ได้ทำกาลกิริยา ในวันนั้นเอง.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถา ความว่า

พระนางสุภัททาผู้เป็นพาล ครั้นทอดพระเนตร เห็นงาทั้งสองของพญาคชสารอันอุดม ซึ่งเป็นปิย- ภัสดาของตนในชาติก่อนแล้ว หทัยของพระนางก็ แตกทำลาย ณ ที่นั้นเอง ด้วยเหตุนั้นแล พระนางจึง ได้สวรรคต.

ลำดับนั้น เมื่อพระธรรมสังคาคหกเถระเจ้าทั้งหลาย จะสรรเสริญ พระคุณแห่งพระทศพล จึงกล่าวคำเป็นคาถาอย่างนี้ ความว่า

พระบรมศาสดาได้บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว มี พระอานุภาพมาก ได้ทรงทำการแยมในท่ามกลาง บริษัท ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว พวกััน กราบพูลถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาได้ทรงทำ การแยมให้ปรากฏ โดยไร้เหตุผลไม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงดู
กุมารีสาวคนนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดพรัด ประพฤติ
อนาคาริยวัตร นางกุมารีคนนั้นแล เป็นนางสุภัทธา
ในกาลนั้น เราตถาคตเป็นพญาช้างในกาลนั้น.

นายพรานผู้ถือเอางาทั้งคู่ ของพญาฤษสารอัน
อุดม หางอื่นเปรียบปานมิได้ในปฐพี กลับมายัง
พระนครกาลิในกาลนั้น เป็นพระเทวทัต.

พระพุทธรเจ้า ผู้ปราศจากความกระวนกระวาย
ความเศร้าโศก และกิเลสจุกจุกตร ตรัสรู้ยิ่งด้วย
พระองค์เองแล้ว ได้ตรัสสนทนันทชาดกนี้ อันเป็น
ของเก่า ไม่รู้จักสิ้นสูญ ซึ่งพระองค์ท่องเที่ยวไปตลอด
กาลนาน เป็นบุรพเจตยาทั้งสูงทั้งต่ำว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คราวครั้งนั้นเรายังเป็น
พญาช้างฉัททันต์ อยู่ที่สระฉัททันต์นั้น เธอทั้งหลาย
จงทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

คาถาเหล่านั้น พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย สรรเสริญพระคุณของ
พระทศพล ปรณาให้ปรากฏไว้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลิตฺ อกาสิ
ความว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณ แล้ว
มีพระอนุภาพมาก วันหนึ่งประทับนั่งเหนือธรรมาสน์ อันอลงกต ท่ามกลาง
บริษัท ในธรรมสภาอันประดับตกแต่งแล้ว ทรงกระทำการยิ้มแย้ม. บทว่า

นทานาถ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้มหาจีณาสพ กรานทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชรามดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย หากทรงทำการแยมอย่างไร เหตุผลไม่ ก็การแยมพระองค์ทรงกระทำแล้ว อะไรหนอเป็นเหตุให้พระองค์ทรงทำการแยม.

บทว่า **ยมทุสสาถ** ความว่า อาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาทูลถามอย่างนี้แล้ว เมื่อจะตรัสบอกเหตุที่พระองค์ทรงทำการแยม ทรงชี้ภิกษุณีสาวรูปหนึ่งตรัสอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพบหรือเห็นนางกุมาริกานี้ไฉน ซึ่งกำลังรุ่นสาว ครองผ้ากาสาหวัด เข้าถึง ก็อบวชประพฤตินอนคาริยวัตรในพระศาสนานี้ นางกุมาริกานั้น ก็ พระนางสุภัททราชาภิกษุญาในคราวนั้น ซึ่งใช้นายพรานโสณครไปว่า เจ้าจงเอาลูกศรอาบด้วยยาพิษ ไปยิงฆ่าพญาช้างเสีย คราวนั้นเราเป็นพญาช้าง ผู้ซึ่งนายพรานโสณครไปยิงให้ถึงสิ้นชีวิต.

บทว่า **เทวทุโต** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย นายพรานโสณครในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต ในบัดนี้. บทว่า **อนาวสุริ** ตัดบทเป็น **นอสุริ** แปลว่า ชั่วพระอาทิตย์ยังไม่อัสดงคต. บทว่า **จิรตตลลิต** ความว่า นับแต่กาลอันยาวนานนี้ ทรงท่องเที่ยวไปแล้ว คือทรงเล่นไปแล้ว ได้แก่ทรงประพฤติมาแล้วโดยลำดับ ในที่สุดแห่งโกฏีกัปปมิใช่่น้อย. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระพุทธรเจ้า ชื่อว่า ทรงปราศจากความกระวนกระวาย เพราะทรงปราศจากกิเลสมีรากะเป็นต้น ชื่อว่า ทรงปราศจากความเศร้าโศก เพราะไม่มีความเศร้าโศก อันเกิดแต่ญาติและทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า ปราศจากลูกศร เพราะปราศจากลูกศร มีลูกศรคือรากะเป็นต้น ทรง

รู้ชัดด้วยพระองค์เองแล้ว ได้ตรัสเรื่องนี้อันเป็นของเก่า (ชั่วพระอาทิตย์ยังไม่
อัสดงคต) นับแต่กาลอันนานนี้ แม่ที่ทรงท่องเที่ยวไป ในที่สุดแห่งโกฏิกัป
มิใช่น้อย อันชื่อว่าเป็นพระจรรยาทั้งสูงทั้งต่ำ เพราะทรงสูงด้วยสามารถแห่ง
บุรพจรรยาของพระองค์ และเพราะต่ำ ด้วยสามารถแห่งจรรยาของพระนาง
สุภัททาரசชิตา และนายพรานโศณฺดร คุณทรงระลึกได้ถึงสิ่งที่กระทำด้วย
ความหลง ด้วยปราศจากความหลง สิ่งที่กระทำเวลาเช้าได้ในตอนเย็นวันนั้น
ทีเดียว.

บทว่า โว ในบทว่า อหิ โว นี้เป็นเพียงนิบาต. ความก็ว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กาลนั้น เราได้เป็นพญาช้างอยู่ที่สระฉัททันต์นั้น. บทว่า
นาคราชา ความว่า และเมื่ออยู่ในคราวนั้นไซ้ว่าจะเป็นใครอื่นก็หามิได้ ที่แท้
ก็คือเราผู้เป็นพญาช้างฉัททันต์. บทว่า เอว ชาเร ความว่า เธอทั้งหลาย
จงทรงจำ คือจดจำ ได้แก่เล่าเรียนชาดกนี้ไว้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลคนเป็นอันมากฟังพระธรรมเทศนานี้แล้ว ได้สำเร็จเป็นพระ-
โศคาบันเป็นคัน (ส่วน) นางภิกษุณีนัน เจริญวิปัสสนาแล้ว ภายหลังได้
บรรลुพระอรหัตผล ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาฉัททันตชาดก

๕. สัมภวชาดก

ว่าด้วยผู้รุ่งโรจน์ได้เพราะปัญญา

[๒๓๕๒] ดูก่อนท่านอาจารย์สุจिरตะ เราทั้งหลาย ได้ราชสมบัติและความเป็นใหญ่แล้ว ยังปรารถนาอยาก ได้ความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น เพื่อความปรารถนาภิเษกครอบ ครองพื้นปฐพีนี้.

โดยธรรม มิใช่โดยอธรรม เราหาชอบใจอธรรม ไม่ ดูก่อนท่านอาจารย์สุจिरตะ การประพฤติกกรรม เป็นกิจของพระราชาโดยแท้.

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายจะไม่ถูกนินทา ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยเหตุใด และจะได้รับ เกียรติยศในเทวดาและมนุษย์ด้วยเหตุใด ขอท่านจง บอกเหตุนั้น ๆ แก่เรา.

ดูก่อนพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำตาม อรรถและธรรม เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกอรรถ และธรรมนั้นด้วยเถิด.

[๒๓๕๓] ขอเดชะพระขัตติยราช พระองค์ทรง ปรารถนา จะปฏิบัติตามอรรถและธรรมใด นอกจาก วิชฐพราหมณ์แล้ว ไม่มีใครอื่นที่จะสมควรชี้แจงอรรถ และธรรมนั้นได้.

[๒๓๕๔] ดูก่อนท่านอาจารย์สุจีระ มาเถิดท่าน เราจะส่งท่านไปยังสำนักของวิฐรพราหมณ์ ท่านจงนำเอาทองคำแท่งนี้ไปมอบให้ เพื่อรับคำอธิบาย ซึ่งอรรถและธรรม.

[๒๓๕๕] มหาพราหมณ์ผู้ภราทวาทโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของวิฐรพราหมณ์แล้ว เห็นท่านพราหมณ์กำลังบริโภคอาหารอยู่ในเรือนของตน.

[๒๓๕๖] พระเจ้าโกรัพยราช ผู้เรื่องพระยศทรงส่งเราให้เป็นทูตมา พระเจ้าโกรัพยะผู้ยชิภูจิลโคตรดำตริสตามถึงอรรถและธรรม ได้ตริสแล้วดังนี้ วิฐระสหายรัก ท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้นแล้วกรูมาบอกเราด้วย.

[๒๓๕๗] ดูก่อนพราหมณ์ เราคิดว่า จักกินแม่น้ำคงคา แต่ไม่อาจจะกินแม่น้ำใหญ่นั้นได้ เพราะเหตุนั้น โอกาสนั้นจักมีได้อย่างไร เมื่อท่านถามถึงอรรถและธรรม เราจึงไม่อาจจักบอกได้.

[๒๓๕๘] มหาพราหมณ์ผู้ภราทวาทโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของภัทรการมาณพ ได้เห็นเขอกำลังนั่งอยู่ในเรือนของตน.

[๒๓๕๙] เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพยราชผู้ยงยศทรงส่งมา พระองค์ผู้ยชิภูจิลโคตร ตริสตามถึงอรรถและธรรม ได้ตริสแล้วอย่างนี้ ดูก่อนภัทรการมาณพ เขอจงบอกอรรถและธรรมนั้นแก่เราด้วย.

[๒๓๖๐] ข้าพเจ้าเป็นเหมือนคนทิ้งหาบเนื้อแล้ว
วิ่งตามเหยี่ยวไป ถึงจะถูกถามอรรถและธรรมก็ไม่อาจจะ
บอกแก่ท่านได้ ข้าแต่ท่านพราหมณ์สุจิริตะ น้องชาย
ของข้าพเจ้าชื่อว่า สัตฺยชย มีอยู่ เชิญท่านไปถามอรรถ
และธรรมกะเธอเถิด.

[๒๓๖๑] มหาพราหมณ์ผู้ภราวาชโคตรนั้น ได้
ไปถึงสำนักสัตฺยชยกุมารแล้ว ได้เห็นสัตฺยชยกุมารนั่ง
อยู่ในนิเวศน์ของตน จึงพูดว่า

[๒๓๖๒] เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพฺยราช
ผู้ยังยศทรงส่งมา พระองค์ผู้ยฺยธัญญิลโคตร ดำรัสถาม
อรรถและธรรม ได้ตรัสว่าดังนี้ คุณก่อนสัตฺยชยกุมารเจ้า
ถูกถามแล้ว จงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

[๒๓๖๓] ข้าแต่ท่านสุจิริตพราหมณ์ มัจจุราช
ย่อมกลืนกินข้าพเจ้า ทั้งเช้าและเย็น ถึงถูกท่านถาม
ก็ไม่สามารถจะบอก อรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ท่านพราหมณ์สุจิริตะ น้องชายของข้าพเจ้ามีอยู่
ชื่อว่า สัมภวกุมาร เชิญท่านไปถามอรรถและธรรม
กะเธอเถิด.

[๒๓๖๔] ชาวเราเอ๋ย ปัญหานี้ เป็นธรรม
นำอัศจรรย์จริง เราไม่พอใจเลย คนทั้ง ๓ คน คือ
บิดาและบุตรสองคน ยังไม่มีปัญญารู้แจ้งธรรมนี้.

ท่านทั้งหลายถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอก
อรรถและธรรมนั้นได้ เด็กเจ็ดขวบถูกถามถึงอรรถ
และธรรม จะรู้เรื่องได้อย่างไร ?

[๒๓๖๕] ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้
ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก ท่าน
ถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้อรรถและธรรมได้.

พระจันทร์ปราศจากมลทิน โคจรไปในอากาศ
ย่อมสว่างไสวล่วงหลุมดาวทั้งปวง ในโลกนี้ด้วยรัศมี
ฉันใด สัมภวกุมาร แม้ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์
ล่องบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า
เธอเป็นเด็กท่านถามสัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้
อรรถและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในคิมหันตฤดู
ย่อมสวยงามยิ่งกว่าเดือนอื่น ๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้
ฉันใด สัมภวกุมาร แม้ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์
ล่องบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่ง
เข้าใจว่าเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้
อรรถและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ หิมวันตบรรพต ชื่อว่า
คันธมาทน์ ดารดาษไปด้วยไม้ต่าง ๆ พรรณ เป็นที่

อยู่อาศัยแห่งทวยเทพ ย่อมสง่างามและหอมตลบไป
ทั่วทิศ ด้วยทิพยโอสถฉันทิ สัมภวกุมารแม้อย่างเป็น
เด็กก็ฉันทินั้น ย่อมไฟโรจน์ล่องบัณฑิตทั้งหลาย เพราะ
ประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก
ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้orroและธรรมได้.

ไฟป่ามีเปลวรุ่งเรือง ไหม้ลามไปในป่า ไม้ล้ม
มีแนวคำ คุเรื่อยไปมีเปรียงเป็นอาหาร มีควันเป็นธง
ไหม้แนวไฟพรสูงๆ เวลากลางคืนสว่างสุกโชน อยู่
บนยอดภูเขาคันทิ สัมภวกุมารแม้อย่างเป็นเด็กก็ฉันทินั้น
ย่อมไฟโรจน์ ล่องบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วย
ปัญญา ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร
อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว
จะพึงรู้orroและธรรมได้.

ม้ดี จะรู้ได้เพราะผีทำ โคพลพัทธรจะรู้ได้
เพราะเข็นภาระไป แมโคนมจะรู้ได้เพราะน้ำนมดี
และบัณฑิตจะรู้ได้เมื่อเจรจา ฉันทิ สัมภวกุมารแม้อย่าง
เป็นเด็กก็ฉันทินั้น เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อน
ท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่ง
เข้าใจว่า เธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะ
พึงรู้orroและธรรมได้.

[๒๓๖๖] มหาพราหมณ์ภารทวาชโคตรนั้น ได้
ไปยังสำนักของสัมภวกุมาร เห็นเธอกำลังเล่นอยู่นอก
บ้าน.

[๒๓๖๗] เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพยราช
ผู้ยังยศทรงส่งมา พระองค์ผู้ ยูธิฏฐิลโคตร ดำรัส
ถามถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วดังกล่าวมา คุณก่อน
สัมภวกุมาร ท่านถูกถามแล้ว ขอจงบอกอรรถและ
ธรรมนั้นเถิด.

[๒๓๖๘] เชิญนั่ง ข้าพเจ้าจักแก้ปัญหาก่ท่าน
อย่างนักปราชญ์ อนึ่ง พระราชาย่อมทรงทราบอรรถ
และธรรมนั้นได้ แต่จักทรงทำตามหรือไม่ ไม่ทราบ

[๒๓๖๙] ข้าแต่สุจिरตพราหมณ์ บุคคลผู้ถูกพระ
ราชาตรัสถามแล้ว ฟังทูลกิจที่ควรทำในวันนี้ ให้ทำ
ในวันพรุ่งนี้ พระเจ้ายูธิฏฐิละ อย่าได้ทรงทำตาม ใน
เมื่อประโยชน์เกิดขึ้น.

ข้าแต่ท่านสุจिरตะ เมื่อบุคคลพระราชาดำรัส
ถาม ฟังกราบทูลธรรมภายในเท่านั้น ไม่ฟังให้เสด็จ
ไปยังหนทางที่ผิด คุณคนโง่หากความคิดมิได้ ฉะนั้น.

กษัตริย์ไม่ควรลืมนพระองค์ ไม่ควรประพฤติ
อธรรม ไม่ควรข้ามไปในที่มีไช้ท่า ไม่ฟังทรงชวน
ชวาย ในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อนึ่ง กษัตริย์พระองค์ใด ทรงทราบว่ ควรจะ
ทำฐานะเหล่านี้ กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมทรงพระ
เจริญทุกเมื่อ ดุจพระจันทร์ ในสุกปักษ์ ฉะนั้น.

กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของพระ
ประยูรญาติทั้งหลายด้วย ย่อมทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร
ด้วย ท้าวเธอมีพระปรีชา เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ย่อม
เข้าถึงโลกสวรรค์.

จบสัมภวชาดกที่ ๕

อรรถกถาสัมภวชาดก

พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระปัญญาบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า **รหฺขญจ
ปฎิปนฺนสฺสา** ดังนี้.

เรื่องปัจจุบันจักมีแจ้ง ในมหาอุมมังคชาดก. ส่วนเรื่องในอดีตมีว่า
พระราชาทรงพระนามว่า **ธัญชยโกรพยะ** เสวยราชสมบัติในอินทปัตต-
นคร แลวันกुरु พราหมณปุโรหิต นามว่า **สุจิริตะ** ได้เป็นผู้กล่าวสอน
อรรถธรรมของพระองค์. พระราชาทรงบำเพ็ญบุญกุศลมีทานเป็นต้น ทรง
ครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม ครั้นวันหนึ่ง จะทรงอภิเษกหาเชื้อธม-
ยาคะ จึงเชิญสุจิริตพราหมณ์ให้นั่งบนอาสนะ ทรงทำสักการะแล้ว เมื่อจะ
ตรัสถาม ได้ตรัสคาถา ๔ คาถา ความว่า

ดูก่อนท่านอาจารย์ สุจีระ เราทั้งหลายได้
ราชสมบัติและความเป็นใหญ่แล้ว ยังปรารถนาอยาก
ได้ความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น เพื่อปราบดาภิเษกครอบครอง
พื้นปฐพีนี้.

โดยธรรมไม่ใช่โดยธรรม เราหาชอบใจธรรม
ไม่ ดูก่อนท่านอาจารย์สุจีระ การประพฤติธรรมเป็น
กิจของพระราชาโดยแท้.

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายจะไม่ถูกนิทาทั้ง
ในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยเหตุใด และจะได้รับ
เกียรติยศ ในเทวดาและมนุษย์ด้วยเหตุใด ขอท่านจง
บอกเหตุนั้น ๆ แก่เรา.

ดูก่อนพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำตามอรรถ
และธรรม เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกอรรถและธรรม
นั้นด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รชฺชํ ความว่า ดูก่อนท่านอาจารย์
เราทั้งหลายได้ราชสมบัติในอินทปัตถนครอันมีปริมาตรถึง ๗ โยชน์นี้ และ
ได้รับความเป็นใหญ่กล่าวคืออิสรภาพในกรุงรัฐ อันมีปริมาตรถึง ๓๐๐ โยชน์
แล้ว.

บทว่า ปฏิปนุนา แปลว่า บรรลุแล้ว. บทว่า มหฺนุตํ ความว่า
คราวนี้เรายังปรารถนาความเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น. บทว่า วิเชตุํ ความว่า เรายัง
ปรารถนาความเป็นใหญ่เพื่อปราบดาภิเษกครอบครองแผ่นดินนี้ โดยธรรม.
บทว่า กิจฺจิว ความว่า การประพฤติธรรมเป็นกิจ คือเป็นพระราชกรณีย

ที่สำคัญกว่าอวเสสชน. อธิบายว่า โลกเคลื่อนตามพระราชา เมื่อพระราชามีธรรม ชาวโลกทั้งหมดก็เป็นผู้มีธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าธรรมนี้เป็นกิจของพระราชาก็เดียว.

บทว่า อธิ เจวานนุทิตา ความว่า พระราชาตรัสถามรัชสมัยมาคปัญหา เพราะพรหมณ์ปุโรหิตว่า เราทั้งหลายจะไม่ถูกนินทาในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยเหตุใด. บทว่า เยน ปปุเปมู ความว่า เราทั้งหลายจะไม่เกิดในนรกเป็นต้น ฟังถึงยศคือความเป็นใหญ่ ได้แก่ ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยความงามในเทวโลก และมนุษย์โลกด้วยเหตุใด ท่านจงบอกเหตุนี้แก่เรา.

บทว่า โยหิ ความว่า คู่ก่อนพรหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำด้วยสมาทานแล้วประพฤติด້วย ซึ่งอรรถคือผลวิบากและธรรมคือเหตุแห่งผลนั้น และยังอรรถธรรมนั้นให้เกิดขึ้นด้วย. บทว่า ตํ ตูว ความว่า เมื่อเราปรารถนาจะขึ้นสู่ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพานโดยสะดวกแล้ว เป็นผู้หาปฏิสนธิมิได้ เมื่อท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้น จงบอกคือกล่าวกระทำให้ปรากฏเถิด.

ก็ปัญหานี้ ลึกซึ่งเป็นพุทธวิสัย ควรที่จะถามเฉพาะพระสัมพันธูปุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อพระสัมพันธูปุทธเจ้าไม่มี ควรถามพระโพธิสัตว์ ก็เพราะสุจริตปุโรหิต มิใช่พระโพธิสัตว์ จึงไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้ และเมื่อไม่สามารถ ก็ไม่ทำการถือตนว่าเป็นบัณฑิต เมื่อจะกราบทูลความที่ตนไม่สามารถจึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะพระขัตติยราช พระองค์ทรงปรารถนา
จะปฏิบัติตามอรรถและธรรมใด นอกจากวิสูตรพรหมณ์
แล้ว ไม่มีใครอื่นที่จะสมควรชี้แจงอรรถและธรรมนั้น
ได้.

กาลานั้นมีอธิบายนี้อย่างนี้ ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ปัญหานี้ ไขว้สย
ของคนเช่นข้าพระพุทธเจ้าไม่ ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นเบื้องต้น เบื้องปลายของ
ปัญหานั้นเลยทีเดียว เป็นเหมือนเข้าสู่ที่มืด แต่ราชบุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี
ชื่อวิรุทธพราหมณ์มีอยู่ เขาเพียงเฉลยปัญหานั้นได้ เว้นเขาเสียแล้วใครอื่นไม่สามารถ
ที่จะแสดงอรรถและธรรมที่พระองค์ทรงปรารถนาจะกระทำได้.

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของสุจิตพราหมณ์แล้วตรัสสั่งว่า ท่าน-
พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงรีบไปยังสำนักของวิรุทธพราหมณ์เถิด มีพระประ-
สงค์จะส่งเครื่องบรรณาการไปพระราชทาน จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนท่านอาจารย์ สุจิตะ มาเถิดท่าน เราจะ
ส่งท่านไปยังสำนักของวิรุทธพราหมณ์ ท่านจงนำเอา
ทองคำแท่งนี้ไปมอบให้ เพื่อรับคำอธิบาย ซึ่งอรรถ
และธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนุคฺคิ แปลว่า สู่นัก. บทว่า นิภขิ
ความว่า ทองคำหนัก ๕ ซึ่งเป็นนิภขะหนึ่ง แต่พระเจ้าธัญชยโกรพยะ พระ-
ราชทานทองคำพันลึงจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า อิมิ ทชฺชา ความว่า เมื่อ
วิรุทธพราหมณ์นั้นกล่าวขมยาคปัญหานี้แล้ว ท่านพื่อนำไปทำการบูชามอบลึง-
ทองคำพันหนึ่งนี้ แก่วิรุทธพราหมณ์นั้น เพื่อขอรับคำอธิบายอรรถและธรรม.

พระเจ้าธัญชยโกรพยะ ครั้นตรัสสั่งอย่างนี้แล้ว จึงตรัสสั่งให้เอาทองคำ
ควรค่าแสนหนึ่งมาแผ่เป็นแผ่น เพื่อจะได้จารึกคำวิชันาปัญหา ให้จัดยาน-
พาหนะสำหรับเดินทาง จัดพลนิกายสำหรับเป็นบริวาร แลจัดเครื่องราชบรร-
ณาการเสร็จแล้ว ก็ทรงส่งไปในขณะนั้นทีเดียว ส่วนสุจิตพราหมณ์ออกจาก
พระนครอินทปัตต์แล้ว หาได้ตรงไปยังพระนครพาราณสีทีเดียวไม่ เหล่า

บัณฑิตอยู่ในที่ใด ๆ ก็เข้าไปยังที่นั่น ๆ จนถ้วนทั่ว ไม่ได้รับผลกล่าวคือการกล่าวแก้ปัญหาในชมพูทวีปทั้งสิ้น จนลู่ถึงพระนครพาราณสีโดยลำดับยึดเอาที่พัก ณ ที่แห่งหนึ่ง ไปยังนิเวศน์ของวิรุฬพรหมณ์พร้อมด้วยคนใช้สองสามคน ในเวลาอาหารเช้า บอกเล่าฐานะที่ตนมาให้ทราบ อันวิรุฬพรหมณ์เชิญเข้าไปเห็นวิรุฬพรหมณ์กำลังรับประทานอาหารอยู่ในเรือนของตน.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงประกาศ ทำเนื่อความนั้นให้ชัดเจนจึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ความว่า

มหาพรหมณ์ผู้การทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงสำนักของวิรุฬพรหมณ์แล้ว เห็นท่านพรหมณ์ กำลังบริโภคอาหารอยู่ในเรือนของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวชิปุปาคา ความว่า สุจิรัตพรหมณ์การทวาชโคตร. มุ่งไปคือบรรลุถึงแล้ว. บทว่า มหาพुरुหฺมา ได้แก่มหาพรหมณ์. บทว่า อสมานํ แปลว่า กำลังบริโภคอยู่.

ก็สุจิรัตพรหมณ์นั้น สมัยเป็นเด็ก เป็นเพื่อนกันกับวิรุฬพรหมณ์เรียนศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์เดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงร่วมรับประทานอาหารกับท่านวิรุฬพรหมณ์ทันที ในเวลารับประทานเสร็จ นั่งพักสบายแล้วถูกถามว่า สหายรัก ท่านมาฐานะอะไร ? เมื่อจะบอกเหตุที่มา จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ความว่า

พระเจ้าโกรัพยราชผู้เรื่องพระยศ ทรงส่งเราให้
เป็นทูตมา พระเจ้าโกรัพยผู้ยฺหฺฐิลโคตร ดำรัสถาม
ถึงอรรถและธรรม ได้ตรัสแล้วดังนี้ วิรุฬสหายรัก
ท่านถูกถามถึงอรรถและธรรมนั้นแล้ว กรุณาบอกเรา
ด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รณฺโหลหิ** ความว่า เราเป็นทูตของ
พระเจ้าโกรัพยะผู้ยิ่งใหญ่ บทว่า **ปหิโต** ความว่า เราถูกพระองค์ตรัสสั่งให้
เป็นทูต จึงมาที่นี่ บทว่า **ปุจฺเจติ** ความว่า พระเจ้าธัญชยราชผู้ยุดิฐิต-
โคตรนั้น ตรัสถามปัญหาชื่อธัมมยาคะ เราไม่อาจจะแก้ได้ เราเห็นว่า ท่านจัก
สามารถ จึงกราบทูลพระองค์ท่านให้ทรงทราบ พระองค์พระราชทานเครื่อง-
บรรณาการ เมื่อจะทรงส่งเรามายังสำนักของท่าน เพื่อถามปัญหา ได้ตรัสสั่งว่า
เจ้าจงไปยังสำนักของวิรุฬฺพรพราหมณ์ ถามถึงแนวอรรถและธรรมแห่งปัญหานี้
บัดนี้เรามาถามท่านแล้ว ท่านจงบอกอรรถและธรรมนั้น.

ก็ในครั้งนั้น ท่านวิรุฬฺพรพราหมณ์ คิดว่า เราจักกำหนดจิตของมหาชน
ดังนี้ จึงวนอยู่กับการวินิจฉัยความ คล้ายกับปิดกั้นแม่น้ำคงคา ไม่มีโอกาส
ที่จะแก้ปัญหานั้นได้ เมื่อจะบอกความข้อนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๙ ความว่า

**ดูก่อนพราหมณ์ เราคิดว่าจักกั้นแม่น้ำคงคา
แต่ไม่อาจจะกั้นแม่น้ำใหญ่ นั้นได้ เพราะเหตุ นั้นโอกาส
นั้นจักมีได้อย่างไร เมื่อท่านถามถึงอรรถและธรรม
เราจึงไม่อาจจักบอกได้.**

คานานั้นมีอรรถาธิบายดังนี้ ดูก่อนสหายพราหมณ์ เราเกิดความกังวล
ชวนขวยว่า จักปิดกั้นแม่น้ำคงคา คือคคจิตต่าง ๆ กั้นของมหาชน ก็ไม่
สามารถจะกั้นเสียงอันดังนั้นได้ เพราะฉะนั้น จักมีโอกาสดังไรกัน เมื่อ
โอกาสไม่มี เราก็วิสาขนาชีแจ่งแก่ท่านไม่ได้ เมื่อไม่ได้ความที่จิตแน่วแน่
และไม่มีโอกาส ถึงจะถูกท่านถามก็ไม่สามารถจะบอกอรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ครั้นวิรุฬฺพรพราหมณ์ กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงบอกว่า บุตรชายของเราเป็น
คนฉลาด มีปัญญาปราดเปรื่องกว่าเรา เขาจักพยากรณ์ได้ ท่านจงไปสำนัก
ของเขาเถิด ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาที่ ๑๐ ความว่า

แต่ภัทรการะ ผู้เป็นบุตรเกิดแต่อกของเราเมื่ออยู่

**เชิญท่านไปถามอรรถและธรรมกะเชอคูเถิด ท่าน-
พราหมณ์.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอรโส ได้แก่ ผู้เจริญแล้วในอก. บทว่า
อตุโร แปลว่า เกิดเพราะตน.

สุจิตพราหมณ์ ฟังดังนั้น จึงออกจากเรือนของวิรุฬพราหมณ์ ไปยัง
นิเวศน์ของภัทรการมาณพ ในเวลาที่เธอรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นั่งอยู่
ท่ามกลางบริษัทของตน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา
ที่ ๑๑ ความว่า

**มหาพราหมณ์ผู้ภราวาชโคตรนั้น ได้ไปถึง
สำนักของภัทรการะ ได้เห็นเธอกำลังนั่งอยู่ในเรือน
ของตน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวสุมนิ แปลว่า ในเรือน.

สุจิตพราหมณ์ไปที่นั่นแล้ว อันภัทรการมาณพจัดการต้อนรับ และ
ทำสักการะเคารพ นั่งแล้วถูกถามถึงเหตุที่มา จึงกล่าวคาถาที่ ๑๒ ความว่า

**เราเป็นราชบุตรของพระเจ้าโกรัพยราช ผู้ยังยศ
ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยฺธิฐิลโคตร ตรัสถามถึงอรรถ
และธรรม ได้ตรัสแล้วอย่างนี้ ดูก่อนภัทรการมาณพ
เธอจงบอกอรรถและธรรมนั้นแก่เราด้วย.**

ลำดับนั้น ภัทรการมาณพจึงกล่าวกะ สุจิตพราหมณ์ว่า ข้าแต่คุณพ่อ
ข้าพเจ้าเคลิบเคลิ้มอยู่ในปรตาริกกรรมทุก ๆ วัน จิตของข้าพเจ้ามัวหมอง

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่สามารถจะวิชันแก่ท่านได้ แต่น้องชายของข้าพเจ้า
ชื่อว่า สัตถุชยกุมาร มีญาณประเสริฐกว่าข้าพเจ้ายิ่งนัก เชิญท่านถามเขาเถิด
เขาจักแก้ปัญหาวงของท่านได้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะส่งไปยังสำนักของน้องชาย ได้
กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นเหมือนคนทิ้งหีบเนื้อ แล้ววิ่งตาม
เหยี่ยวไป ถึงจะถูกถามอรรถและธรรม ก็ไม่อาจจะบอก
แก่ท่านได้ ข้าแต่ท่านพราหมณ์สุจิริตะ น้องชายของ
ข้าพเจ้าชื่อว่า สัตถุชย มีอยู่ เชิญท่านไปถามอรรถและ
ธรรมกะเธอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มสกาช ความว่า บุรุษหีบก้อนเนื้อ
เดินทางไป พบลูกเหยี่ยวเข้าในระหว่างทาง จึงทิ้งหีบเนื้อเสีย ไล่ติดตามลูกเหยี่ยว
นั้น ฉันทิด ข้าพเจ้าก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ทอดทิ้งภรรยาผู้อยู่ในอำนาจ ใน
เรือนของตัว มัวติดพันหญิงที่ผู้อื่นรักษาคุ้มครอง เมื่อภักทรกรรมมาจนจะแสดง
ดังนี้ จึงกล่าวอย่างนั้น.

ในขณะนั้นเอง สุจิริตพราหมณ์จึงไปยังนิเวศน์ของสัตถุชยกุมาร อัน
สัตถุชยกุมารทำสักการะเคารพแล้ว ถูกถามถึงเหตุที่มา จึงแจ้งให้ทราบ.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา
๒ คาถา ความว่า

มหาพราหมณ์ผู้ถวาทวาชโคตรนั้น ได้ไปถึงยัง
สำนักสัตถุชยกุมารแล้ว ได้เห็นสัตถุชยกุมารนั่งอยู่ใน
นิเวศน์ของตน จึงพูดว่า

เราเป็นราชทูตของพระเจ้าโกรัพยราช ผู้ยังยศ
ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยูธิฏฐิตโคตร ดำรัสถามอรรถ
และธรรม ได้ตรัสว่าดังนี้ ดูก่อนสัจจกุมาร เจ้าถูก
ถามแล้วจงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

ก็ในครั้งนั้น สัจจกุมารกำลังคบหาภรรยาของผู้อื่นอยู่ที่เดียว.
ลำดับนั้น เธอจึงบอกสุจิริตพราหมณ์ว่า พ่อคุณ ข้าพเจ้ากำลังคบหาภรรยา
ผู้อื่นอยู่ และเมื่อคบหาก็กต้องข้ามแม่น้ำไปฝั่งโน้น มฤตยูคือความตาย ย่อม
กลืนกินข้าพเจ้า ซึ่งกำลังข้ามแม่น้ำอยู่ทั้งเช้าทั้งเย็น ด้วยเหตุนั้น จิตของ
ข้าพเจ้าจึงขุ่นมัว ไม่สามารถบอกอรรถธรรมแก่ท่านได้ แต่ข้าพเจ้ามีน้องชาย
อยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า สัมภวกุมาร แต่เกิดมาอายุได้เพียงเจ็ดปี มีญาณความรู้
เหนือข้าพเจ้า ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า เธอจักบอกแก่ท่านได้ เชิญท่าน
ไปถามดูเถิด เมื่อจะประกาศความนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่ท่านสุจิริตพราหมณ์ มัจจุราชย่อมกลืนกิน
ข้าพเจ้า ทั้งเช้าและเย็นถึงถูกท่านถาม ไม่สามารถ
จะบอกอรรถและธรรมแก่ท่านได้.

ท่านพราหมณ์สุจิริต น้องชายของข้าพเจ้ามีอยู่
ชื่อว่า สัมภวกุมาร เชิญท่านไปถามอรรถและธรรม
กะเธอดูเถิด.

สุจิริตพราหมณ์ได้ฟังดังนั้น จึงคิดว่า ปัญหาจักเป็นของอัศจรรย์
ในโลกนี้ ชะรอยจะไม่มีใครที่ชื่อว่าสามารถเพื่อจะวิชันาปัญหานี้ แล้วได้
กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ชาวเราเอ๋ย ปัญหานี้เป็นธรรม นำอัศจรรย์จริง
เราไม่พอใจเลย คนทั้ง ๓ คน คือ บิดาและบุตรสองคน
ยังไม่มีปัญญารู้แจ้งธรรมนี้.

ท่านทั้งหลายถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอก
อรรถและธรรมนั้นได้ เด็กเจ็ดขวบถูกถามถึงอรรถ
และธรรม จะรู้เรื่องได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาย ความว่า นี่เป็นปัญหาธรรมที่น่า
อัศจรรย์ เชื่อว่าคนผู้สามารถบอกปัญหาธรรมนี้ไม่มีเลย เพราะเหตุนี้ เด็ก
ที่ท่านพูดว่า จักบอกได้นี้ เราไม่พอใจเลย. ส อักษรในบทว่า เต ส นี้
เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า วิรุฬพรหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ภัทรการมาณพ
และสัตยชกุมารบุตรก็ดี รวมเป็น ๓ คนทั้งบิดาและบุตร ยังไม่รู้แจ้ง คือยัง
ไม่ทราบชัด ซึ่งธรรมนี้ด้วยปัญญาได้ คนอื่นใครเล่าจักรู้. บทว่า น น
ความว่า ท่านทั้ง ๓ คนถูกถามแล้ว ยังไม่สามารถบอกได้ เด็กอายุ ๗ ขวบ
ถูกถามแล้ว จักรู้ได้อย่างไรกัน คือ จักสามารถรู้ได้ด้วยเหตุไหน ?

สัตยชกุมารได้ฟังดังนั้น จึงชี้แจงว่า ท่านอย่าเข้าใจว่า สัมภวกุมาร
เป็นเด็ก ถ้าท่านมีความต้องการด้วยการวิชันหาปัญหา ท่านจงไปถามเขา
ดูเถิด เมื่อจะประกาศเกียรติคุณของกุมารน้องชาย โดยแสดงความเข้าใจ
ได้กล่าวคาถา ๑๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนท่านพรหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถาม สัมภว-
กุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเขาเป็นเด็ก ท่านถามสัมภว
กุมารแล้ว จะพึงรู้ อรรถและธรรมได้.

พระจันทร์ปราศจากมลทิน โคจรไปในอากาศ
ย่อมสว่างไสวล่วงหมู่ดาวทั้งปวง ในโลกนี้ด้วยรัศมี
ฉันท

สัมภวกุมารแม่ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์สว่าง
บัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่าน
พราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจ
ว่า เธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้ธรรม
และธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในคิมหันตฤดู
ย่อมสวยงามยิ่งกว่าเดือนอื่น ๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้
ฉันใด สัมภวกุมารแม่ยังเป็นเด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์
สว่างบัณฑิตทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่า
เพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว
จะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ดูก่อนท่านพราหมณ์ หิมวันตบรรพต ชื่อว่า
คันธมาทน์ ดารดาษาไปด้วยไม้ต่าง ๆ พันธุ์ เป็นที่อยู่
อาศัยแห่งทวยเทพ ย่อมสง่างามและหอมตลบไป
ทั่วทิศ ด้วยทิพยโอสถ ฉันใด สัมภวกุมารแม่ยังเป็น
เด็กก็ฉันนั้น ย่อมไฟโรจน์สว่างบัณฑิตทั้งหลาย เพราะ
ประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้
ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถาม
สัมภวกุมารแล้วจะพึงรู้ธรรมและธรรมได้.

ไฟป่ามีเปลวรุ่งเรือง ไหม้ลามไปในป่าไม้อึม
มีแนวทางดำ คุ้รื้อยไป มีเปรียงเป็นอาหาร มีควัน
เป็นธง ไหม้แนวไฟพรสูง ๆ เวลากลางคืนสว่างดูโชน
อยู่บนยอดภูเขา ฉันทิ มถวกุมารแม้อย่างเป็นเด็กก็ฉันทิ
นั้น ย่อมไฟโรจน์สว่างบังทิตทั้งหลาย เพราะประกอบ
ด้วยปัญญา ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ได้ถามสัมภว-
กุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก ท่านถามสัมภวกุมาร
แล้ว จะพึงรู้orroและธรรมได้.

ม้ดีจะรู้ได้เพราะผีทำ โคพลพัทจะรู้ได้
เพราะเงินการะไป แมโคนมจะรู้ได้เพราะน้ำนมดี
และบังทิตจะรู้ได้เมื่อเจรจา ฉันทิ สัมภวกุมารแม้อย่าง
เป็นเด็กก็ฉันทินั้น ย่อมไฟโรจน์สว่างบังทิตทั้งหลาย
เพราะประกอบด้วยปัญญา ดูก่อนท่านพราหมณ์ ท่าน
ยังไม่ได้ถามสัมภวกุมาร อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเธอเป็นเด็ก
ท่านถามสัมภวกุมารแล้ว จะพึงรู้orroและธรรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชลฺลาแปลว่า จักได้รู้. บทว่า จนฺโท
ได้แก่ พระจันทร์ในวันเพ็ญ. บทว่า วิมฺโล ความว่า ปราศจากมลทินมี
หมอกเป็นต้น. บทว่า เวมฺปิ ทหฺรฺเปโต ความว่า สัมภวกุมารแม่อ้างถึง
ความเป็นเด็กก็ฉันทินั้น ย่อมงามเกิน คือไฟโรจน์สว่างได้แก่สว่างไสว สว่าง
บังทิตที่เหลือ ในพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะประกอบด้วยปัญญา.

บทว่า **รมมโก** ได้แก่ เดือน ๕. บทว่า **อเตวญฺเณหิ** ความว่า
งามกว่าเดือนทั้ง ๑๑ เดือน อื่นๆ ยิ่งนัก. บทว่า **เอว** ความว่า แม่
สัมภวกุมาร ก็ฉนั้นนั้น ย่อมงดงาม เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **หิมวา**
ความว่า ภูเขา มีชื่อว่า หิมะ เพราะประกอบไปด้วยหิมะ ในสมัยหิมะตก
อนึ่ง ชื่อว่า ภายหิมะ เพราะภายหิมะ ในคิมหฤศ ภูเขาชื่อว่า คันธมาทน์
เพราะย่ำยิชนผู้มาประจวบเข้าด้วยของหอม. บทว่า **มหาภูตคณาลโย** แปลว่า
เป็นที่อยู่อาศัยของทวยเทพ. บทว่า **ทิสา ภาติ** ความว่า ภูเขาคันธมาทน์
นั้นย่อมทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เป็นอันเดียวกัน. บทว่า **ปวาติ** ความว่า
ย่อมพุ่งไปตลอดทิศ ทั้งปวงด้วยของหอม.

บทว่า **เอว** ความว่า สัมภวกุมารแม้ยังเป็นเด็กฉนั้นนั้น ย่อมสว่าง
ไสวและหอมพุ่งไปทั่วทิศทั้งปวง เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **ยสฺสฺสฺติมา**
ความว่า ไฟป่าชื่อว่า **ยสฺสฺสฺติมา** มีเปลว เรื่องโรจน์ เพราะถึงพร้อมด้วย
เดช. บทว่า **อจุจิมาลี** ความว่า ไฟป่าประกอบไปด้วยเปลว. บทว่า **ชลมา-**
โน วเน คจุเจ ความว่า ย่อมลามไหม้ไปในป่าใหญ่ กล่าวคือ กอไม้.
บทว่า **อนโธ** แปลว่า ไม่อ้อม. ชื่อว่า เป็นแนวคำ เพราะทางที่ไฟไหม้ไป
แล้วคำ. ชื่อว่า มีเปรียงเป็นอาหาร เพราะกินเปรียง ด้วยสามารถแห่งเครื่อง
บูชา ในยัญพิธี. ชื่อว่า มีควันเป็นธง เพราะยังกิจแห่งธงให้สำเร็จ. บทว่า
อุตุตมาหเวนนุทโท ความว่า ไฟป่า ย่อมไหม้ไพรสณฑ์สูงๆ ที่เรียก
กันว่า ป่าทึบ. บทว่า **นิสฺสฺสฺเว** แปลว่า ในเวลาค่ำคืน. บทว่า **ปพฺพตฺตคฺคฺสฺมิ**
แปลว่า บนยอดภูเขา. บทว่า **พหุเตโช** แปลว่า มีฤทธิ์เดชมากมาย. บทว่า
วิโรจติ ความว่า ย่อมส่องสว่างทั่วทิศทั้งปวง. บทว่า **เอว** ความว่า
สัมภวกุมารน้องชายของข้าพเจ้า แม้จะเป็นเด็ก ก็ฉนั้นนั้น ย่อมไฟโรจน์สว่าง
บังเกิดทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยปัญญา. บทว่า **ภทฺร** ความว่า ชน

ทั้งหลาย รู้จักม้าอาชาไนยตัวเจริญ เพราะประกอบไปด้วยสี่เท้า มิใช่เพราะรูปร่าง หน้าตา. บทว่า วาหิเย ความว่า ชนทั้งหลายรู้จักโคพลิพัทธ์ว่าโคนี้ ประเสริฐแท้ เพราะนำภาระไปได้ ในเมื่อมีภาระที่จะพึงนำไป. บทว่า โทเหน ความว่า รู้จักแม่โคนมว่ามีน้ำนมดี เพราะถึงพร้อมด้วยน้ำนม. ในบทว่า ภาสมาน์ นี้ ความว่า รู้จักว่าเป็นบัณฑิต เมื่อพูดเรื่องราวต่าง ๆ. นักปราชญ์พึงนำสูตรว่าด้วยบัณฑิตกับคนพาลมาแสดงประกอบ.

เมื่อสัญญาชกุมาร สรรเสริญสัมภวกุมารอยู่อย่างนี้ สุจिरตพราหมณ์คิดว่า เราถามปัญหาได้แล้ว จักรู้กัน ดังนี้ แล้วจึงถามว่า คุณก่อนกุมารน้องชายของเจ้าอยู่ไหนเล่า ลำดับนั้น สัญญาชกุมารจึงเปิดสีหบัญชร ซึ่งมีมือบอกสุจिरตพราหมณ์ว่า นั้น สัมภวกุมาร คนที่มีผิวพรรณส่องไสกล้ายทองคำกำลังเล่นอยู่กับเพื่อนเด็ก ๆ ระหว่างถนนริมประตูปราสาท นี้คือน้องชายของข้าพเจ้า เชิญท่านไปหาแล้วไต่ถามเขาดู เขาจักบอกปัญหาแก่ท่านได้ โดยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า สุจिरตพราหมณ์ พึงคำของสัญญาชกุมารแล้ว ลงจากปราสาท ไปยังสำนักของสัมภวกุมาร. มีคำถามสอดเข้ามาว่า ไปเวลาไหน ? แก้วว่า ไปในเวลาที่สัมภวกุมาร ยืนเปลื้องผ้าถุงออกพาดไว้ที่ตอ เขามือทั้งสองกอบฝุ่นเล่น.

เมื่อพระบรมศาสดา จะทรงกระทำเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

มหาพราหมณ์ ภารทวาชโคตร นั้นได้ไปยัง

สำนักของสัมภวกุมาร เห็นเขากำลังเล่นอยู่นอกบ้าน.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า เห็นพราหมณ์มายืนอยู่ข้างหน้า จึงถามว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ท่านมาด้วยประสงค์สิ่งไร เมื่อสุจिरตพราหมณ์บอกว่า พ่อกุมาร

เราเที่ยวไปในพื้นชมพูทวีป ก็ไม่พบผู้ที่สามารถจะแก้ปัญหาก็เราถามได้ จึงได้มายังสำนักของเจ้าดังนี้แล้ว จึงคิดว่า ทราบว่า ปัญหาที่ใคร ๆ วินิจฉัยไม่ได้ในสกลชมพูทวีป ตกลงมาถึงสำนักของเรา เราเป็นคนแก้ด้วยความรู้ ดังนี้รู้สึกละอายใจ จึงทิ้งฝุ่นที่อยู่ในกำมือเสีย ดึงผ้าที่ต่อมามานุ่ง แล้วปวารณาโดย สัพพัญญุตญาณว่า เจริญตามเถิดท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจักบอกท่านโดยลีลาแห่งพระพุทธรเจ้า.

ลำดับนั้น สุจิตพราหมณ์ ถามปัญหาคาถา ความว่า

เราเป็นราชทูตของพระเจ้า โกรัพยราช ผู้ยังยศ
ทรงส่งมา พระองค์ผู้ยู่ธิภูจิลโคตร ดำรัสถามถึงอรรถ
และธรรม ได้ตรัสแล้วดังกล่าวมา ดูก่อนสัมภวกุมาร
ท่านถูกถามแล้ว ขอจงบอกอรรถและธรรมนั้นเถิด.

ใจความแห่งปัญหานั้นว่า เกียรติคุณแห่งสัมภวบัณฑิต ได้ปรากฏเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ ท่ามกลางแห่งดวงดาวฉะนั้น.

ลำดับนั้น สัมภวกุมาร จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงคอยฟัง เมื่อจะวิสันาธัมมยาคปัญหา กล่าวคาถา ความว่า

เชิญฟัง ข้าพเจ้า จักแก้ปัญหแก่ท่าน อย่างนัก
ปราชญ์ หนึ่ง พระราชาย่อมทรงทราบอรรถ และ
ธรรมนั้นได้ แต่จักทรงทำตามหรือไม่ ไม่ทราบ.

เมื่อสัมภวกุมารขึ้นแสดงธรรมอยู่ระหว่างถนน ด้วยเสียงอันไพเราะ เสียงกึกก้องไปทั่วพระนครพาราณสี ประมาณ ๑๒ โยชน์ ลำดับนั้น พระราชาและอุปราชเป็นต้นทั้งหมด มาประชุมกันแล้ว พระมหาสัตว์เจ้า จึงเริ่มแสดงธรรมเทศนา ในท่ามกลางมหาชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตคฺข** เป็นคำเชิญให้สดับการพยากรณ์
ปัญหาแง่เดียว. บทว่า **ยถาปี กุสโล** ความว่า พระมหาสัตว์เจ้า แสดง
ธรรมแก่สุจिरตพราหมณ์ว่า พระสัพพัญญูผู้ทรงฉลาดยิ่ง ตรัสบอกฉันใด
ข้าพเจ้าก็จักบอกแก่ท่านโดยส่วนเดียวฉันนั้น. บทว่า **ราชา จ โข** ต่
ความว่า ข้าพเจ้าจักบอกปัญหานั้น โดยประการที่พระราชาของท่านจะทรง
ทราบได้ ยิ่งกว่านั้น พระราชา ย่อมทรงทราบบรรดธรรมนั้นได้ดังนี้ พระ
องค์จะทรงกระทำตาม หรือไม่ทรงกระทำตามก็ตาม ปัญหานั้นจักเกิดมีแก่
ท้าวเธอ ผู้ทรงกระทำตาม หรือไม่ทรงกระทำตามทีเดียว แต่โทษผิดของเรา
ไม่มี.

ครั้นสัมภวกุมาร ปฏิญาณณการกล่าวแก้ปัญหา ด้วยคาถาอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะกล่าวขมมยากปัญหาต่อไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

**ข้าแต่สุจिरตพราหมณ์ บุคคลผู้ถูกพระราชา
ตรัสถามแล้ว ฟังทูลกิจที่ควรทำในวันนี้ ให้ทำในวัน
พรุ่งนี้ พระเจ้ายฺหริชฺฐิละ อย่าได้ทรงทำตาม ในเมื่อ
ประโยชน์เกิดขึ้น.**

**ข้าแต่ท่านสุจिरตะ เมื่อบุคคลถูกพระราชาดำรัส
ถาม ฟังกราบทูลธรรมภายในเท่านั้น ไม่ฟังให้เสด็จ
ไปยังหนทางผิด ดูจคนโง่หาความคิดมิได้ฉะนั้น.**

**กษัตริย์ไม่ควรลืมพระองค์ ไม่ควรประพฤติ
อธรรม ไม่ควรข้ามไปในที่มิใช่ท่า ไม่ฟังทรงชวนชวาย
ในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.**

อนึ่ง กษัตริย์พระองค์ใด ทรงทราบว่า ควรจะ
ทำฐานะเหล่านี้ กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมทรงพระเจริญ
ทุกเมื่อ ดุจพระจันทร์ ในสุกบึกษ์ ฉะนั้น.

กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของพระ-
ประยูรญาติทั้งหลายด้วย ย่อมทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร
ด้วย ท้าวเธอมีพระปรีชา เมื่อสวรรคตแล้วย่อมเข้าถึง
โลกสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัมเสยฺย ได้แก่ ฟังกราบทูล. ท่านกล่าว
คำอธิบายไว้ดังนี้ ข้าแต่ท่านสุจิริตะ ถ้าหากใครถูกพระราชอาชญาของท่านดำรัสถามว่า
วันนี้เราจะให้ท่าน รักษาศีล กระทำอุโบสถดังนี้ไซ้ริ ฟังกราบทูลว่า
ขอเดชะ ข้าแต่มหาราชาเจ้า วันนี้พวกข้าพระพุทธเจ้าจะฆ่าสัตว์ จะบริโภคนก
จะดื่มสุราก่อน ต่อพรุ่งนี้จึงจักทำบุญทำกุศล พระราชาผู้ยัญญิตโคตรของท่าน
ถึงจะทรงกระทำตามคำของอำมาตย์ แม้ผู้ยิ่งใหญ่ขนาดนั้นแล้ว ก็อย่าได้อยู่อย่าง
ยังวันนั้นให้ล่วงไปด้วยความประมาท ในเมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้น อย่า
ทรงกระทำตามคำของเขา รักษากุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้วอย่าให้เสื่อม จงทรง
บำเพ็ญกรรมอันปฏิสังขตด้วยกุศลอย่างเดียว ท่านควรกราบทูลคำนี้แด่พระราช
ของท่าน.

ด้วยกาลานี้ พระมหาสัตว์เจ้า แสดงภทเทภัตตสูตรว่า อชฺเชว
กิจจมาตปฺปิ โกชฌญา มรณํ สุเว เป็นอาทิ ความว่า ควรทำความเพียร
เสียในวันนี้ ใครเล่าจะรู้ความตายว่าจะมีในวันพรุ่งนี้ และแสดงโอวาทเกี่ยวกับ
ความไม่ประมาทว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
เป็นอาทิ ความว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่ง
ความตาย ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อชฺชตญฺญเฐว ความว่า ท่านสุจิริตะ

ท่านถูกพระราชารัศถามว่า สัมภวบัณฑิตถูกท่านถามในชั้นมหายาคปัญหา
กล่าวแก่อย่างไร ? ฟังกราบทูลอรรถธรรมอย่างเดียว แต่พระราชาก็
ฟังกราบทูลถึงเบญจขันธ์อันเป็นนัยกัษัตริธรรมว่า เป็นของไม่เที่ยงโดยความ
เป็นของไม่มี.

ด้วยคำเพียงเท่านี้ พระมหาสัตว์เจ้า ทรงแสดงอนิจจตาธรรมแจ่มแจ้ง
ด้วยคาถาอย่างนี้ ความว่า

เมื่อใดบัณฑิตพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปประจับ
สังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข.

บทว่า **กมุขมคฺคิ** ความว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ อันทพาลปฤชชน
คนงมงายไม่มีความคิด ย่อมช่องเสพทางผิดคือทิวฐิ ๖๒ ประการนั้นใด พระ-
ราชาของท่านไม่ควรช่องเสพทางผิดนั้นนั้น จงช่องเสพเฉพาะกุศลกรรมบถ ๑๐
อันเป็นนียยานิกรรม ท่านควรกราบทูลพระองค์อย่างนี้. บทว่า **อตฺตานิ**
ความว่า กษัตริย์ไม่ควรละเลยอรรถภาพอันดำรงอยู่ในสุคติ ชนทั้งหลายละเลย
กุศลสมบัติ ๓ ประการในกามภพ แล้วบังเกิดในอบายเพราะกรรมใด กษัตริย์
ไม่ควรทำกรรมนั้น. บทว่า **อธมฺมํ** ความว่า ไม่ควรประพฤดิธรรมกล่าวคือ
ทิวฐิต ๓ อย่าง. บทว่า **อติตุเถ** ความว่า ไม่ควรข้าม คือ ไม่ควรหยั่งลง
ในที่มิใช่ท่า กล่าวคือทิวฐิ ๖๒ ประการ. ปาฐะว่า **น ตาเรยฺย** ดังนี้ก็มี.
ความก็ว่า ไม่ควรยังชนผู้ถึงทิฏฐานุคติของตนให้หยั่งลง. บทว่า **อนตุเถ**
ได้แก่ ในสิ่งที่มิใช่เหตุ. บทว่า **น ยฺยโต** ความว่า ไม่ควรชวนชวย
(ในสิ่งไร้เหตุผล). ในข้อนี้มีคำอธิบายว่า ถ้าว่าพระราชาทรงประสงค์

จะประพุดติในธัมมยาคปัญหา ก็จงทรงประพุดติในโอวาทนี้ ท่านควรกราบทูล
ท้าวเธอด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สทา ได้แก่ ตลอดกาลเป็นไปติดต่อกัน. ท่านกล่าวอธิบาย
ไว้ดังนี้ พระขัตติยราชพระองค์ใดทรงทราบเพื่อจะทำเหตุเหล่านี้ พระขัตติย-
ราชพระองค์นั้นย่อมทรงเจริญทุกเมื่อ คุณพระจันทร์ในข้างขึ้นและข้างแรมนั้น. บทว่า
วิโรจติ ความว่า ย่อมทรงงดงามไปโรจน์ท่ามกลางมิตรและอำมาตย์ของ
พระองค์ ด้วยคุณทั้งหลายมีศีล มรรยาท และญาณ เป็นต้น.

พระมหาสัตว์เจ้า กล่าวแก้ปัญหาแก่พราหมณ์โดยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า
คุณพระจันทร์ให้ปรากฏขึ้น ณ พื้นอากาศ ด้วยอาการอย่างนี้. มหาชน
ต่างบันลือโห่ร้องตบมือ กระทำสาธุการพันครั้ง ยังการยกชกและการดีดนิ้วมือ
ให้เป็นไป ทั้งซัดไปซึ่งวัตถุมีเครื่องประดับมือเป็นต้น. ทรัพย์สินที่มหาชน
ซัดไปแล้วอย่างนี้ นับได้ถึงโกฏิ. แม้พระราชาก็ทรงโปรดปรานพระราชทาน
ยศใหญ่ แก่สัมภวกุมารนั้น ฝ่ายสุจิตพราหมณ์ ทำการบูชาด้วยทองคำพันลี้ม
แล้วจารึกคำวิสรรณาปัญหาลงในแผ่นทองคำด้วยชาดกับหรรดาส แล้วเดินทาง
ไปยังอินทปัตตนครกราบทูลธัมมยาคปัญหาแด่พระราชชา. พระราชาทรงประ-
พุดติในธรรมนั้น แล้วยังเมืองสวรรค์ให้แน่นบริบูรณ์.

พระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่าดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในปางก่อน ตถาคตก็มี
ปัญญามากเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่าพระเจ้าธัญญชโยกรัพย-
ราชในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ สุจิตพราหมณ์ ได้มาเป็นพระอนุ-
รุธะ วิฐุพราหมณ์ ได้มาเป็นพระอริยกัสสพ ภัทรการกุมารได้มาเป็น
พระโมคคัลลานะ สัตถุชยมาณพ ได้มาเป็นพระสารีบุตร สัมภวบัณฑิต
ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัมภวชาดก

๖. มหากปิชาดก

ว่าด้วยผลกรรมของผู้ที่ทำร้ายผู้มีคุณ

[๒๓๓๐] พระราชาแห่งชนชาวกาตี ผู้ทรงยัง
รัฐสี่มามณฑลให้เจริญ ในพระนครพาราณสี ทรง-
แวดล้อมไปด้วยมิตร และอำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง
เสด็จไปยังมิกาชินอุทยาน.

ณ ที่นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่งเป็น
โรคเรื้อน ขาวพร่าวเป็นจุดๆ ตามตัว มากไปด้วย
กลากเกลื้อนเรียรดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปากแผล
เช่นเดียวกับดอกทองกวาวที่บานในเรือนร่างทุกแห่งมีเพียง
กระดุก ชูบผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น.

ครั้นทอดพระเนตรเห็นคนที่ตกยาก ถึงความ
ลำบากน่าสงสารยิ่งนักแล้ว ทรงหวั่นหวาดพระทัย จึง
ตรัสถามว่า ท่านเป็นยักษประเภทไหน ในจำนวน
ยักษทั้งหลาย.

อนึ่ง มือและเท้าของท่านขาว ศีรษะยิ่งขาว
กว่านั้น ตัวของท่านก็ต่างพร้อย มากไปด้วยเกลื้อน-
กลาก.

หลังของท่านก็เป็นปุ่ม เป็นปม ดูจเถาวัลย์อันยุ่ง
อวัยวะของท่านบ้างก็ดำ บ้างก็หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์
มีข้อดำ ดูไม่เหมือนคนอื่น ๆ.

ทำเประอะเปื่อนด้วยฐลี นำหวาดเสียว ชุบผอม
สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น หิวระหาย ร่างกายชুবซิด
ท่านมาจากไหน และจะไปไหน.

แลดูน่าเกลียด รูปร่างก็อัปลักษณ์ ผิวพรรณนำซัง
ดูน่ากลัว แม้มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่ปรารณา
จะดูแลเจ้าเลย.

ในชาติก่อนท่านทำกรรมอะไรไว้ ได้เบียดเบียน
ที่ไม่ควรเบียดเบียนไว้อย่างไร ได้เข้าถึงทุกขนี้ เพราะ
ทำกรรมหยาบซำอันใดไว้.

[๒๓๗๑] ขอเดชะ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับ
ข้าพระองค์จักราบทูลอย่างทีคนฉลาดทูล เพราะว่า
บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญคนที่พูดจริง.

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวตามโคที่หายไปคนเดียว
ได้หลงทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ อันแสนจะกันดาร
เจียบสัจด์ อันหมู่กฤชชาติท่องเที่ยวไปมา.

ข้าพระพุทธเจ้า หลงทางเข้าไปในป่าที่บ อันหมู่
มฤคร้ายกาจท่องเที่ยวไปมา ต้องทนหิวระหาย เที่ยว
ไปในป่านั้น ตลอดเจ็ดวัน.

ณ ป่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า กำลังหิวจัดได้เห็น
ต้นมะพลับต้นหนึ่ง ตั้งอยู่หมื่นหมื่นเอโนไปทางปากเหว
มีผลดกคั่น.

ที่แรก ข้าพระพุทธเจ้า เก็บผลที่ลมพัดหล่นมา
กินก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หล่นมาเหล่านั้น
รู้สึกพอใจ ยังไม่อึดจึงปีนขึ้นไปบนต้น ด้วยหวังใจ
ว่าจะกินให้สบายบนต้นนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า กินผลที่หนึ่งเสร็จแล้ว प्रารธนา
จะกินผลที่สองต่อไป เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เหยียดมือ
คว้าเอาผลที่ต้องการ ทันใดนั้น กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียบอยู่
นั้น ก็หักขาดลง ดูจถูกตัดด้วยขวานฉะนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยกิ่งไม้ นั้น ตีนชี้ฟ้า
หัวหกตกลงไปในห้วงเหว ภูเขาอันขรุขระ ซึ่งไม่มี
ที่ยึดที่เหนี่ยวเลย.

ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ถึง เพราะน้ำลึก ต้องไป
นอนไร้ความเพลิดเพลิน ไร้ที่พึ่ง อยู่ในเหวนั้น ๑๐
ราตรีเต็ม ๆ.

ภายหลังมีลิงตัวหนึ่ง มีหางดั่งหางโค เทียวไป
ตามซอกเขา เทียวไต่ไปตามกิ่งไม้ หาผลไม้กิน ได้มา
ถึงที่นั้น มันเห็นข้าพระพุทธเจ้าผอมเหลือง ได้กระทำ
ความเอ็นดูกรุณา ในข้าพระพุทธเจ้า.

จึงถามว่า พ่อชื่ออะไร ทำไมถึงมาทนทุกข์อยู่
ที่นี้ อย่างนี้ เป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ ขอได้โปรดแนะนำ
ตนให้ข้าพเจ้าทราบด้วย.

ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้ประนมอัญชลี ไหว้ลิงตัว
นั้น แล้วกล่าวว่า เราเป็นมนุษย์ ถึงแม้ซึ่งหายนะ

เราไม่มีหนทางที่จะไปจากที่นี่ได้ เพราะเหตุนั้นเราจึง
บอกให้ท่านทราบไว้ ขอท่านจงมีความเจริญ หนึ่ง
ขอท่านได้โปรดเป็นที่พำนักของข้าพเจ้าด้วย.

ลิงตัวองอาจ เทียวไปหาก่อนหินก้อนใหญ่ในภูเขา
มา แล้วผูกเชือกไว้ที่ก้อนหิน ร้องบอกข้าพระพุทธ-
เจ้าว่า

มาเถิดท่าน จงขึ้นมาเกาะหลังข้าพเจ้า เอามือ
ทั้งสองกอดคอไว้ เราจักพาท่านกระโดดขึ้นจากเหว
โดยเต็มกำลัง.

ข้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำของพญาพานรินทร์ ตัว
มีสิรินั้นแล้ว จงขึ้นเกาะหลัง เอามือทั้งสองโอบคอไว้.

ลำดับนั้น พญาวานร ตัวมีเดช มีกำลัง ก็พาข้า
พระพุทธเจ้า กระโดดขึ้นจากเหว โดยความยากลำบาก
ทันที.

ครั้นขึ้นมาได้แล้ว พญาวานรตัวองอาจ ได้ขอ
ร้องข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่สหาย ขอท่านจงคุ้มครอง
ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจักจับสักหน่อย.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี และเสือดาว
สัตว์เหล่านั้น ฟังเบียดเบียนข้าพเจ้าซึ่งกลับไปแล้ว
ท่านเห็นพวกมัน จงป้องกันไว้.

เพราะข้าพระพุทธเจ้า ช่วยป้องกันให้อย่างนั้น
พญาวานรจึงกลับไปสักครู่หนึ่ง คราวนั้น โดยที่ข้า

พระพุทธเจ้าขาดความยั้งคิด กลับได้คิดความอัน
ลามกกว่า

สิ่งนี้ ก็เป็นอาหารของมนุษย์ทั้งหลาย เท่ากับ
มฤคอื่น ๆ ในป่านี้เหมือนกัน อย่างกระนั้นเลย เรา
ควรฆ่าวานรนี้ กินแก้หิวเถิด.

อนึ่ง อิ่มแล้ว จักถือเอาเนื้อไปเป็นเสบียงเดิน
ทาง เราจักต้องผ่านทางกันดาร เนื้อก็จักได้เป็นเสบียง
ของเรา.

ทันใดนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้หยิบเอาหินมา
ทุ่มศีรษะลง การประหารของข้าพระพุทธเจ้า ผู้ลำบาก
เพราะอดอาหาร จึงมีกำลังน้อย.

ด้วยกำลังก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มลง ถึง
นั้นผุดลุกขึ้น ทั้ง ๆ ที่ตัวอาบไปด้วยเลือด รำให้
มองดูข้าพระพุทธเจ้า ด้วยตาอันเต็มไปด้วยน้ำตา
พลางกล่าวว่

นายอย่าทำข้าพเจ้าเลย ขอท่านจงมีความเจริญ
แต่ท่านได้ทำกรรมอันหยาบช้าเช่นนี้ และท่านก็รอด
ตายมีอายุยืนมาได้ สมควรจะห้ามปรามคนอื่น.

แนะนำท่านผู้กระทำความ อันยากที่บุคคลจะทำลง
ได้ น่าอดสูใจจริง ๆ ข้าพเจ้า ช่วยให้คุณขึ้นจาก
เหวลึก ซึ่งยากที่จะขึ้นได้ เช่นนี้.

ท่านเป็นดูจข้าพเจ้านำมาจากปรโลก ยังสำคัญ
ตัวข้าพเจ้าว่า ควรจะฆ่าเสีย ด้วยจิตอันเป็นบาปกรรม
ซึ่งเป็นเหตุให้คุณคิดชั่ว.

ถึงท่านจะไร้ธรรม เวทนาอันเผ็ดร้อน ก็อย่าได้
ถูกต้องท่านเลย และบาปกรรมก็อย่าได้ตามฆ่าท่าน
อย่างขุยไผ่ ฆ่าไม้ไผ่เลย.

แน่ท่านผู้มีธรรมอันแล้ว หากความสำรวมมิได้
ความคุ้นเคยของข้าพเจ้า จะไม่มีอยู่ในท่านเลย มา
เถิด ท่านจงเดินไปห่างเรา พอมองเห็นหลังกันเท่านั้น.

ท่านพ้นจากเงื้อมมือแห่งสัตว์ร้าย ถึงทางเดิน
ของมนุษย์แล้ว ท่านผู้ไร้ธรรม นี้หนทาง ท่านจงไป
ตามสบาย โดยทางนั้นเถิด.

พญาวานรนั้น ครั้นกล่าวมาอย่างนี้แล้ว ก็ล้าง
เลือดที่ศีรษะ เช็ดน้ำตาเสร็จแล้ว ก็กระโดดขึ้นไปยัง
ภูเขา.

ข้าพระพุทธเจ้า เป็นผู้อันวานรนั้น อนุเคราะห์
แล้ว ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียน ร้อนเนื้อตัว
ได้ลงไปยังห้วงน้ำ แห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ.

ห้วงน้ำก็เดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟ นอง
ไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนองฉะนั้น ทุกสิ่ง
ทุกอย่างปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้า อย่างเห็นชัด.

หยาดน้ำตกต้องกาย ของข้าพระพุทธเจ้า มี
ประมาณเท่าใด ฝีกี่ผุดขึ้นเท่านั้น มีสัณฐาน เหมือน
มะตูมครึ่งลูก.

ผีก็แตกในวันนั้นเอง น้ำเลือดน้ำหนอง ของข้า-
พระพุทธเจ้า ก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นดุจซากศพ
อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า จะเดินไปทางไหน ในบ้าน
และนิกมทั้งหลาย.

พวกมนุษย์ทั้งหญิงและชาย พวกกันถือท่อนไม้
ห้ามกันข้าพระองค์ผู้ฟุ้งไปด้วยกลิ่นเหม็นว่า อย่าเข้ามา
ข้างนี้นะ.

บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เสวยทุกขเวทนา เห็น
ปานนี้ อยู่ ๗ ปี ซึ่งเป็นผลกรรมชั่วของตนในปาง
ก่อน.

เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ จึงกราบทูลให้พระ
องค์ทรงทราบ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย ที่
มาประชุมกันอยู่ในที่นี้ ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้าย
มิตร เพราะว่า ผู้ประทุษร้ายมิตร จัดเป็นคนเลวทราม.

ในโลกนี้ ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน
เกลื่อนกลาก เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

จบมหากปิชาดกที่ ๖

อรรถกถาหากปีชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภการกลิ้งศิลาของพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
พาราณสียิ อหุ ราชา ดังนี้.

ความโดยย่อว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายพากันกล่าวติเตียนพระเทวทัต
เพราะใช้นายขมังธนู เพราะกลิ้งศิลาในเวลาต่อมา พระศาสดาจึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัต
ก็กลิ้งศิลาเพื่อฆ่าเราเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในพระนครพา-
ราณสี ในหมู่บ้านกาสิคาม พราหมณ์ชาวนาผู้หนึ่ง โถนาเสร็จแล้วปล่อยโคไป
เริ่มทำการงานขุดหญ้าพรวนดินด้วยจอบ. ผุ่งโคเคี้ยวกินใบไม้ที่พุ่มไม้แห่งหนึ่ง
พลางพากันหนีเข้าไปสู่คงโดยลำดับ. พราหมณ์นั้นคะเนว่าถึงเวลาแล้ว ก็วาง
จอบเหลียวหาผุ่งโคไม่พบ เกิดความโทมนัส จึงเที่ยวค้นหาในคงเข้าไปจนถึง
ป่าหิมพานต์. พราหมณ์นั้นหลงทิศทางในป่าหิมพานต์ อดอาหารถึงเจ็ดวัน
เดินไปพบต้นมะพลับต้นหนึ่ง จึงขึ้นไปเก็บผลรับประทาน พลัดตกลงมาจาก
ต้นมะพลับ เลยตกลงไปในเหวคุจขุมนรกลึกตั้ง ๖๐ ศอก. พราหมณ์ตกอยู่ใน
เหวล่วงไปได้สิบวัน. ครานั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดวานร กำลัง
เคี้ยวกินผลาผล เหลือบเห็นบุรุษนั้นเข้า จึงผูกเชือกเข้าที่หิน ช่วยบุรุษนั้น
ขึ้นมาได้. เมื่อวานรโพธิสัตว์กำลังหลับ พราหมณ์ได้อาหิณมาท่อมลงที่ศีรษะ.
พระมหาสัตว์เจ้ารู้การกระทำของเขาแล้ว จึงกระโดดขึ้นไปบนกิ่งไม้ กล่าวว่า
แน่ะบุรุษผู้เจริญ ท่านจงเดินไปตามพื้นดิน ข้าพเจ้าจักเดินบอกหนทางแก่ท่าน

ไปทางกิ่งไม้ แล้วพานุรุษนั้นออกจากป่าจนถึงหนทาง จึงเข้าไปสู่บรรพตตามเดิม. นุรุษนั้นล่วงเกินพระมหาสัตว์เจ้าแล้วเกิดโรคเรื้อน กลายเป็นมนุษย์เปรตในปัจจุบันทันตาเห็นทีเดียว. เขาถูกความทุกข์เบียดเบียนอยู่เจ็ดปี เทียวเร่ร่อนไปถึงมิกาชินอุทยาน เขตพระนครพาราณสี ลาดใบตองลงภายในกำแพงนอนเสวยทุกขเวทนา. คราวนั้น พระเจ้าพาราณสีเสด็จประพาสพระราชอุทยาน เสด็จเทียวไปพบเขา ณ ที่นั้น แล้วดำรัสถามว่า เจ้าเป็นใคร ทำกรรมอะไรไว้ จึงต้องรับทุกข์เช่นนี้ ฝ่ายเปรตนั้นได้กราบทูลเรื่องราวทั้งหมดโดยพิสดาร.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ตรัสพระคาถาความว่า

พระราชานั่งชนชาวกาฬี ผู้ทรงยังรัฐสีมา
มณฑลให้เจริญ ในพระนครพาราณสี ทรงแวดล้อม
ไปด้วยมิตรและอำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง เสด็จไป
ยังนิคาชินอุทยาน.

ณ ที่นั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่ง
เป็นโรคเรื้อน ขาวพราวเป็นจุด ๆ ตามตัว มากไปด้วย
กลากเกลื้อน เรี่ยราดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปาก-
แผล เช่นกับดอกทองกวาวที่บ้าน ในเรือนร่างทุกแห่ง
มีเพียงกระดูกชูบผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น.

ครั้งทอดพระเนตรเห็นคนที่ตกยาก ถึงความ
ลำบากน่าสงสารยิ่งนักแล้ว ทรงหวั่นหวาดพระทัย
จึงตรัสถามว่า ท่านเป็นยักษ์ประเภทไหน ในจำพวก
ยักษ์ทั้งหลาย.

อนึ่ง มือและเท้าของท่านขาว ศีรษะยิ่งขาวกว่า
นั้น ตัวของท่านก็ดำพร้อย มากไปด้วยเกล็ดนกลาก

หลังของท่านก็เป็นปุ่มเป็นปม ดุจเถาวัลย์อันยุ่ง
อวัยวะของท่านบ้างก็ดำ บ้างก็หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์
มีข้อดำ ดูไม่เหมือนคนอื่น ๆ.

เท้าเปราะเปื้อนด้วยธุลี นำหวาดเสียว ชุบผอม
สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น หิวระหาย ร่างกายซูบซีด
ท่านมาจากไหน และจะไปไหน.

แลดูน่าเกลียด รูปร่างก็อัปลักษณ์ ผิวพรรณ
ชั่วช้า ดูหน้ากลัว แม้มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ก็ไม่
ปรารถนาจะดูแลเจ้าเลย.

ในชาติก่อน ท่านทำกรรมอะไรไว้ ได้เบียดเบียน
ผู้ที่ไม่ควรเบียดเบียนไว้อย่างไร ได้เข้าถึงทุกข์นี้
เพราะทำกรรมอันหยาบช้าอันใดไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาราณสฺย ได้แก่ ในพระนครพาราณสี.
บทว่า มิตุตามจอุปฺริพฺยุสุโห ความว่า ทรงแวดล้อมไปด้วยมิตร และ
อำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง. บทว่า มิลาชิน ได้แก่ พระอุทยานที่มีนาม
อย่างนี้. บทว่า เสตี ความว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นอนอยู่ใน
ไบตอง ชื่อว่าขาว เพราะเป็นโรคเรื้อนขาว พร่าวเป็นจุด ๆ ชื่อว่าเป็นหิด
เพราะเป็นหิดเปื้อนแตกเยิ้ม เสวยทุกขเวทนา.

บทว่า วิทุสฺสตี โกวิลารว ความว่า เรือราดไปด้วยเนื้อที่หลุด
ออกจากปากแผล เช่นกับดอกทองกวาวที่บ้านแล้ว. บทว่า กิสิ ความว่า

ในบางส่วนจะมีเรือนร่างเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ผอมสะพรั่งไปด้วยแฉวแห่ง
เส้นเอ็น. บทว่า พุยมุหิโต ความว่า พระราชาทรงหวั่นเกรง คือ หวาดหวั่น
พระทัย. บทว่า ยุกุขานํ ความว่า พระราชาได้ตรัสถามว่า ในระหว่าง
พวกยักษ์ทั้งหลาย ท่านเป็นยักษ์ประเภทไหน. บทว่า วฏฺฐนาวลิสฺสกาสา
ความว่า ในที่ด้านหลังของท่านเป็นปุ่มเป็นปม คล้ายเถาวัลย์ที่ยุ่ง. บทว่า
องฺคา ความว่า อวัยวะทั้งหลายของท่านดำ หงิกงอ คล้ายเถาวัลย์ที่มีข้อดำ.
บทว่า นาลุณํ ความว่า เราไม่เห็นคนอื่น ๆ มีลักษณะเหมือนเช่นนี้. บทว่า
อุคฺคฺฆุจฺปาโท ได้แก่ มีเท้าเประอะเปื่อนไปด้วยธุลี.

บทว่า อาทิตฺตฺรูปุ ได้แก่ มีร่างกายชุบซิด. บทว่า ทฺุทฺทลึ
ความว่า มองดูน่าเกลียด. บทว่า อปฺปกาโรลึ ความว่า มีร่างกายไร้สง่า
ราศรี คือมีรูปร่างเลวทราม. บทว่า กิ กมฺมมกรฺรา ความว่า ในชาติก่อน
แต่ชาตินี้ ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้. บทว่า กิพฺพิลึ ได้แก่ กรรมอันหยาบช้า.

ต่อจากนั้น พราหมณ์จึงกล่าวคาถากราบทูลว่า

ขอเดชะ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับ ข้าพระองค์
จักกราบทูลอย่างคนที่ฉลาดทูล เพราะว่าบัณฑิต
ทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญคนที่พูดจริง.

เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เทียวตามโคที่หายไปคนเดียว
ได้หลงทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ อันแสนจะกันดาร
เจียบสดัด อันหมู่กัญชวชาติท่องเที่ยวไปมา.

ข้าพระองค์หลงทางเข้าไปในป่าทึบ อันหมู่มฤค
ร้ายกาจท่องเที่ยวไปมา ต้องทนหิวระหาย เทียวไป
ในป่านั้นตลอด ๗ วัน.

ณ ป่านั้น ข้าพระพุทธเจ้ากำลังหิวจัด ได้เห็น
ต้นมะพลับต้นหนึ่ง ตั้งอยู่หมั่นเหม่ เอนไปทางปากเหว
มีผลดกดี.

ทีแรก ข้าพระพุทธเจ้า เก็บผลที่ลมพัดหล่นมา
กินก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หล่นมาเหล่านั้น
รู้สึกพอใจ ยังไม่เอื้อมจึงปีนขึ้นไปบนต้น ด้วยหวังใจว่า
จะกินให้สบายบนต้นนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หนึ่งเสร็จแล้ว ปรารถนา
จะกินผลที่สองต่อไป เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเหยียดมือ
คว้าเอาผลที่ต้องการ ทันใดนั้น กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียบอยู่
นั้น ก็หักขาดลง ดูจถูกตัดด้วยขวานฉะนั้น.

ข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยกิ่งไม้ นั้น ตีนชี้ฟ้า
หัวหกตกลงไปในห้วงเหวภูเขาอันขรุขระ ซึ่งไม่มีที่
ยึดที่เหนี่ยวเลย.

ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ถึงเพราะน้ำลึก ต้องไป
นอนไร้ความเพลิดเพลิน ไรที่พึ่งอยู่ในเหวนั้น ๑๐
ราตรีเต็ม ๆ.

ภายหลังมีลิงตัวหนึ่ง มีหางดั่งหางโค เทียวไป
ตามซอกเขา เทียวไต่ไปตามกิ่งไม้ หาผลไม้กิน ได้
มาถึงที่นั้น มันเห็นข้าพระพุทธเจ้าผอมเหลือง ได้
กระทำความเอ็นดูกรุณาในข้าพระพุทธเจ้า.

จึงถามว่า พ่อชื่อไร ทำไมจึงมาทนทุกข้อยู่ที่นี่
อย่างนี้ เป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ ขอได้โปรดแนะนำตน
ให้ข้าพเจ้าทราบด้วย.

ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ประนมอัญชลีไหว้ลึงตัวนั้น
แล้วกล่าวว่า เราเป็นมนุษย์ถึงแล้วซึ่งหายนะ เราไม่มี
หนทางที่จะไปจากที่นี่ได้ เพราะเหตุนั้น เราจึงบอก
ให้ท่านทราบไว้ ขอท่านจงมีความเจริญ หนึ่ง ขอ
ท่านโปรดเป็นที่พำนักของข้าพเจ้าด้วย.

ลึงตัวองอาจ เทียวไปหาก้อนหินก้อนใหญ่ใน
ภูเขามา แล้วผูกเชือกไว้ที่ก้อนหิน ร้องบอกข้าพระ-
พุทธเจ้าว่า

มาเถิดท่าน จงขึ้นมาเกาะหลังข้าพเจ้า เอามือ
ทั้งสองกอดคอไว้ เราจักพาท่านกระโดดขึ้นจากเหว
โดยเต็มกำลัง.

ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำของพญาพานรินทร์ ตัวมี
สิรินั้นแล้ว จึงขึ้นเกาะหลัง เอามือทั้งสองโอบคอไว้.

ลำดับนั้น พญาวานรตัวมีเดชมี่กำลัง ก็พาข้า
พระพุทธเจ้ากระโดดขึ้นจากเหว โดยความยากลำบาก
ทันที.

ครั้นขึ้นมาได้แล้ว พญาวานรตัวองอาจ ได้ขอร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่สหาย ขอท่านจงคุ้มครอง
ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจักจับสักหน่อย.

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี และเสือดาว
สัตว์เหล่านั้น พึงเบียดเบียนข้าพเจ้าซึ่งกลับไปแล้ว
ท่านเห็นพวกมันจงป้องกันไว้.

เพราะข้าพระพุทธเจ้า ช่วยป้องกันให้อย่างนั้น
พญาวานรจึงกลับไปสักครู่หนึ่ง คราวนั้น โดยที่ข้า-
พระพุทธเจ้าขาดความคิด กลับได้ความเห็นอันลามกว่า
สิ่งนี้ก็เป็อาหารของมนุษย์ทั้งหลาย เท่ากับ
มดลูกอื่น ๆ ในป่านี้เหมือนกัน อย่างกระนั้นเลย เรา
ควรฆ่าวานรนี้กินแก้หิวเถิด.

อนึ่ง อิ่มแล้ว จักถือเอาเนื้อไปเป็นเสบียง
เดินทาง เราจักต้องผ่านทางกันดาร เนื้อก็จักได้เป็น
เสบียงของเรา.

ทันใดนั้น ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้หยิบเอาหินมา
ทุ่มตีศีรษะลิง การประหารของข้าพระพุทธเจ้า ผู้ลำบาก
เพราะอดอาหาร จึงมีกำลังน้อย.

ด้วยกำลังก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มลง ลิงนั้น
ผลูดลุกขึ้น ทั้ง ๆ ที่ตัวอาบไปด้วยเลือด รำให้มองดู
ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยตาอันเต็มไปด้วยน้ำตา พลัง
กล่าวว่า นายอย่าทำข้าพเจ้าเลย ขอท่านจงมีความ
เจริญ แต่ท่านได้ทำกรรมอันหยาบช้าเช่นนี้ และท่าน
รอดตายมีอายุยืนมาได้ สมควรจะห้ามปรามคนอื่น.

แนะนำท่านผู้กระทำความ อ้นยากที่บุคคลจะทำ
ลงได้ น้าอดสูใจจริง ๆ ข้าพเจ้าช่วยให้ท่านขึ้นจาก
เหวลึก ซึ่งยากที่จะขึ้นได้เช่นนี้.

ท่านเป็นดุษฎีข้าพเจ้านำมาจากปรโลก ยังสำคัญ
ตัวข้าพเจ้าว่า ควรจะฆ่าเสีย ด้วยจิตอันเป็นบาปกรรม
ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านคิดชั่ว.

ถึงท่านจะไร้กรรม เวทนาอันเผ็ดร้อนก็อย่าได้
ถูกต้องท่านเลย และบาปกรรมก็อย่าได้ตามฆ่าท่าน
อย่างขุยไผ่ ฆ่าไม่ไผ่เลย.

แนะนำท่านผู้มีธรรมอันแล้ว หากความสำรวมมิได้
ความคุ้นเคยของข้าพเจ้าจะไม่มีอยู่ในท่านเลย มาเถิด
ท่านจงเดินไปห่าง ๆ เรา พอมองเห็นหลังกันเท่านั้น.

ท่านพ้นจากเงื้อมมือแห่งสัตว์ร้าย ถึงทางเดิน
ของมนุษย์แล้ว ท่านผู้ไร้กรรม นี้หนทาง ท่านจงไป
ตามสบายโดยทางนั้นเถิด.

วานรนั้น ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ล้างเลือดที่
ศีรษะ เช็ดหน้าตาเสร็จแล้วก็กระโดดขึ้นไปยังภูเขา.

ข้าพระพุทธเจ้า เป็นผู้อันวานรนั้นอนุเคราะห์
แล้ว ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียน ร้อนเนื้อตัว
ได้ลงไปยังห้วงน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ.

ห้วงน้ำเดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟ นอง
ไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนองจะนั้น ทุกสิ่ง
ทุกอย่างปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้าอย่างเห็นชัด.

หยาดน้ำตกต้องกายของข้าพระพุทธเจ้ามีเท่าใด
ฝีกฝืดขึ้นเท่านั้น มีสัณฐานเหมือนมะตูมครึ่งลูก.
ฝีกก็แตกในวันนั้นเอง น้ำเลือดน้ำหนองของข้า
พระพุทธเจ้าก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นคุดจากรก
อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าจะเดินทางไปทางไหน ในบ้านและ
นิกมทั้งหลาย.

พวกมนุษย์ทั้งหลายแลชาย พากันถือท่อนไม้
ห้ามกันข้าพระองค์ ผู้ฟังไปด้วยกลิ่นเหม็นว่า อย่า
เข้ามาข้างนี้นะ.

บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เสวยทุกขเวทนา เห็น-
ปานนี้ อยู่ ๗ ปี ซึ่งเป็นผลกรรมชั่วของตนในปางก่อน.

เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงกราบทูลให้พระ
องค์ทรงทราบ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายที่มา
ประชุมกันอยู่ในที่นี้ ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้าย-
มิตร เพราะว่าผู้ประทุษร้ายมิตรจัดเป็นคนเลวทราม.

ในโลกนี้ ผู้ที่ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรค
เรื้อนเกลื่อนกลาด เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสโล ความว่า ขอเดชะข้าพระพุทธเจ้า
จักกราบทูลแด่พระองค์ ฉันเดียวกับคนที่ฉลาดพูดกัน. บทว่า โคเวโส
ความว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวตามโคที่หายไป. บทว่า อจฺจสรี ความว่า
หลงทางล่วงแดนมนุษย์เข้าไปสู่ป่าหิมพานต์.

บทว่า อรณฺเณ ได้แก่ ในป่าเปลี่ยวไร้ราชาครอบครอง. บทว่า
อิริเน ความว่า แห้งแล้งกันดาร. บทว่า วิวเน แปลว่า เจียบเหงา. บทว่า

วิปฺปนุญฺโ แปลว่า หลงทาง. บทว่า **พุกฺกขิโต** ความว่า เกิดความ
หิวระหาย คือ ถูกความหิวแผดเผาแล้ว. บทว่า **ปฺปาตมภิลมฺภนฺตุ** ความว่า
มีลำคันทันโน้มน้ำเอนไปทางปากเหว. บทว่า **สมฺปนฺนผลธาริณฺ** ความว่า สะพรั่ง
ไปด้วยพวงผล อันมีรสหวาน. บทว่า **วต สิตานิ** ความว่า ที่แรกเข้าพระ-
พุทธเจ้าเก็บผลที่ลมพัดหล่น (มากิน) ก่อน. บทว่า **ตตฺถ เหตุสฺสามิ** ความว่า
เข้าพระพุทธเจ้าจึงปีนขึ้นไปบนต้นมะพลับนั้น ด้วยคิดว่าจักกินอยู่บนต้น
ให้สบาย.

บทว่า **ตโต สว** ความว่า เมื่อเข้าพระพุทธเจ้าเหยียดมือคว้าเอาผล
ที่ต้องการ กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียดอยู่นั้น ก็หักขาดลง เหมือนถูกตัดด้วยขวาน
ฉะนั้น. บทว่า **อนาลมฺเพ** ความว่า ไม่มีที่ซึ่งจะพึงยึดพึงเหนี่ยวได้เลย.
บทว่า **คิริทฺตคฺคสฺมิ** ได้แก่ ภูเขาที่ขรุขระ. บทว่า **เสสิ** ความว่า เข้าพระ-
พุทธเจ้าจำต้องนอน. บทว่า **กปิ มากฺคณฺธิ** ความว่า มีวานรมาถึงที่นั่น.
บทว่า **โคณฺจฺจฺญฺโ** ความว่า มีหางคล้ายหางโคทั้งหลาย ปาฐะว่า **นฺจฺจฺญฺโ**
ดังนี้ก็มี. บางอาจารย์ก็กล่าววว่า **โคณฺจฺจฺจฺญฺโ**. บทว่า **อกรรมฺมยิ** ความว่า
ได้กระทำความเอ็นดูในเข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า **อมฺโ** ความว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้า พญาวานรนั้น ได้ยินเสียงเข้าพระพุทธเจ้า ว่ายน้ำอยู่ในเหวลึกนั้น
จึงร้องทักเข้าพระพุทธเจ้าว่า แน่ท่านผู้เจริญ แล้วถามว่า ท่านเป็นใคร. บทว่า
พฺยสมฺปตฺโต แปลว่า ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย. ปาฐะว่า **ปฺปาตสฺส วถ**
ปตฺโต ดังนี้ก็มี.

บทว่า **ภทฺทํ โว** ความว่า เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าววิงวอนท่าน
ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน. บทว่า **ครุสฺสิถิ** ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เมื่อ
เข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอย่างนี้แล้ว พญาวานรนั้นจึงปลอบใจเข้าพระพุทธเจ้าว่า

อย่างกลัวเลย แล้วเที่ยวไปในภูเขา ผูกเชือกยึดก้อนศิลาอันหนักไว้เป็นเบื้องต้นแรก.
บพว่า **นิสโภ** ความว่า จอมวานรตัวองอาจ ผูกเชือกที่ศิลาแล้ว ยืนอยู่ที่
เงื้อมภูเขา ได้กล่าวคำนี้กะข้าพระพุทธเจ้า. บพว่า **พาหาหิ** ความว่า ท่านจง
มาขึ้นหลังข้าพเจ้า เอาแขนทั้งสองเกาะคอข้าพเจ้าไว้ให้ดี. บพว่า **เวคสา**
ความว่า โดยเต็มกำลัง. บพว่า **สิริมโต** ได้แก่ ผู้มีบุญ. บพว่า **อคุลหิ**
ความว่า เมื่อพญาวานรโศดลงมายังเขวนรก ลึก ๖๐ ศอกโดยเร็วปานลม
ข้าพระพุทธเจ้าโศดขึ้นเกาะหลังโดยเร็ว เอาแขนทั้งสองกอดคอไว้.

บพว่า **วิหุลมมาโน** แปลว่า ลำบาก. บพว่า **กิจฺเจณ** ความว่า
ด้วยความยากลำบาก อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า บัณฑิตผู้เป็นสัตบุรุษ เมื่อหา
โอกาสช่วยเหลือ ก็ต้องเดือดร้อน. บพว่า **รทฺขสฺสุ** ความว่า ข้าพเจ้า
ช่วยเหลือท่านจนเหน็ดเหนื่อย จักพักผ่อนม่อมยหลับสักครู่หนึ่ง ฉะนั้น ท่านจง
รักษาความปลอดภัยให้ข้าพเจ้าด้วย. บพว่า **ยถา จญฺเวย วเน มิกา** ความว่า
(วานรนี้ก็เป็นอาหารควรกินได้ของมนุษย์) เท่ากับพวกพาลมฤคในป่านี้ นอก-
จากสัตว์ดุร้ายมีราชสีห์เป็นต้น. แต่ในพระบาลีท่านเขียนไว้ว่า **อจฺจโลก**
กตรจฺจโย.

บพว่า **ปริตฺตาตฺถุน** ความว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า เพราะ
พญาวานร ทำข้าพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องป้องกันไว้อย่างนี้ ขาดโยนิโสมนสิการ
จึงหลับไปครู่หนึ่ง. บพว่า **ภกฺโข** ความว่า ควรแก่การเลี้ยงกิน. บพว่า
อาสิโต ความว่า กินจนอิ่มหน้าแล้ว. บพว่า **สมฺพฺล** ได้แก่ เเสบียง.

บพว่า **มตฺถกั สนฺนิตาพฺยิ** ความว่า ทูบศิรชะของพญาวานรนั้น.
ปารู้ว่า **สนฺนิตาพฺยิ** ค้างนี้ก็มี. บพว่า **ทฺพฺพโถ อหุ** ความว่า ข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่ค่อยมีกำลัง จึงท้อมไม่ได้แรงสมความประสงค์. บพว่า **เวเคน**

ความว่า ด้วยกำลังแห่งก้อนหินที่ข้าพระพุทธเจ้าทุ่มไปแล้ว. บทว่า **อุทปฺปตุโศ** แปลว่า ผลุดลุกขึ้นแล้ว. บทว่า **มายุโย** ความว่า ก้อนหินที่บุรุษผู้มัก ประทุษร้ายมิตร ทุ่มลง ตัดหนังใหญ่ ขาดห้อยลงเลือดไหล. พระมหาสัตว์ เสวยทุกขเวทนาคิดว่า ในที่นี้ไม่มีคนอื่นเลย ภัยนี้ต้องเกิดขึ้น เพราะอาศัย ชายคนนี้ จึงหวาดกลัวต่อมรณภัย เอามือจับหนังที่ขาดห้อยอยู่ไว้ กระโดดขึ้น กิ่งไม้ เมื่อจะเจรจากับชายลามกนั้น จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **มายุโย ม** ท่าน อย่าได้ทำข้าพเจ้าเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มายุโย ม ภทฺทนฺเต** ความว่า พญาวานรห้ามพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าได้ทำข้าพเจ้าเลย. บทว่า **ตวญฺจ นาม** ความว่า ท่านอันข้าพเจ้าช่วยให้ขึ้นมาจากเหวอย่างนี้แล้ว กระทำกรรมร้ายกาจในข้าพเจ้าเห็นปานนี้ น่าอนาถ ท่านทำกรรมที่ไม่สมควรเลย. บทว่า **อิโห วต** ความว่า พญาวานรเมื่อจะตำหนิพราหมณ์นั้น จึงกล่าว อย่างนี้. บทว่า **ดาว ทฺวกรฺการกา** ความว่า แน่ะบุรุษอาชรรย์ผู้กระทำความยากที่บุคคลจะกระทำลงได้ เพราะผิดในเรา. บทว่า **ปรโลกา** ความว่า ท่านเป็นคฤอันข้าพเจ้านำมาจากปรโลก. บทว่า **ทฺพฺเภยฺย** (ยังเข้าใจตัว ข้าพเจ้าว่า) ควรประทุษร้าย ก็ควรฆ่าเสีย.

บทว่า **เวทนิ กญฺจ** ความว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ท่านเป็นผู้ไม่มีธรรม ข้าพเจ้าต้องประสบทุกขเวทนาเช่นใด เวทนาอันเผ็ดร้อนเช่นนี้อย่าถูกต้อง ท่านเลย บาปกรรมนั้นอย่าฆ่าท่าน ดังขุยไผ่ฆ่าไม้ไผ่เลย. ขอเดชะพระ- มหาราชเจ้า พญาวานรเอ็นดูข้าพระพุทธเจ้าอย่างบุตรสุดที่รักด้วยประการฉะนี้. ที่นั่น ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวกะพญาวานรว่า ข้าแต่เจ้า ท่านอย่ากระทำสิ่งที่ ข้าพเจ้ากระทำเลย ท่านอย่าให้ข้าพเจ้าผู้เป็นอสังขบุรุษ ต้องฉิบหายเสียในป่า

เห็นปานนี้เลย ข้าพเจ้าหลงทิศไม่รู้หนทาง โปรดอย่ายังกุศลกรรมที่ตนทำแล้ว ให้พินาศเสีย โปรดให้ชีวิตเป็นทานแก่ข้าพเจ้า ช่วยนำข้าพเจ้าออกจากป่า ไปดำรงอยู่ในถิ่นฐานแดนมนุษย์เถิด. เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอย่างนี้แล้ว พญาวานรนั้น เมื่อจะเจรจาปราศรัยกับข้าพเจ้า จึงกล่าวคาถามีคำว่า **ตยิเม นตุติ วิสาโส** ความคุ้นเคยในท่านไม่มีสำหรับเราดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ตตฺถ ตยิ** ความว่า นับแต่วันนี้ไป เรากับท่านไม่มีความคุ้นเคยกัน. บทว่า **เอหิ** ความว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ เราจะไม่เดินทางไปกับท่าน แต่ท่านจงมาเถิด ท่านจงเดินไปพอเห็นร่างไม่ห่างจากหลังเรา เราจักเดินไปทางปลายยอดไม้ เท่านั้น. บทว่า **มุตฺโตติ** ความว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ลำดับนั้น พญาวานร ได้นำข้าพเจ้าออกจากป่าแล้วกล่าวว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ท่านพ้นจากเงื้อมมือ สัตว์ร้ายแล้ว.

บทว่า **มานุสี ปทํ** ความว่า พญาวานรกล่าวว่า ท่านถึง คือ มาถึง ถิ่นอันเป็นอุปการของมนุษย์แล้ว นี่ทาง ท่านจงไปตามทางนั้นเถิด. บทว่า **คิริจโร** ได้แก่ วานรมีปกติเที่ยวไปตามซอกเขา. บทว่า **ปกฺขนฺถ** แปลว่า ล้างแล้ว. บทว่า **เตนาคิสฺสฺสฺสุมิ** ความว่า ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้อันพญาวานรนั้นสงเคราะห์แล้ว เมื่อบาปกรรมนั้นสุกงอม แล้ว สำคัญว่า อันพญาวานรอนุเคราะห์แล้ว จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อทุทิตฺ** ความว่า ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียนแล้ว. บทว่า **อุปาคมิ** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปยังห้วงน้ำแห่งหนึ่ง. บทว่า **สมปฺชชถ** ความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้า เป็นเห็นปานนี้. บทว่า **ยวานฺโต** ความว่า มีประมาณเท่าใด.

บทว่า **คณฺฑุ ชาเยถ** ความว่า ฝีกี่ผูดขึ้น (มีประมาณเท่านั้น). ได้ยินว่า มนุษย์เปรตนั้น เมื่อไม่สามารถจะทนความหิวกระหายได้ จึงยก

กระพุ่มมือวัคน้ำดื่มเข้าไปหน่อยหนึ่ง แล้วรดน้ำที่เหลืองที่ศีรษะ ทันใดนั้นเอง ฝิขนาดเท่ามะตูมสุก ก็ผุดขึ้นตามจำนวนหยาดน้ำ เพราะเหตุนั้น เขาจึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **ปภินุหา** ความว่า ฝิเหล่านั้นก็แตกในวันนั้นเอง น้ำหนองน้ำเลือดก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นคุดฉากศพ. บทว่า **เยน** ความว่า (ข้าพระพุทธเจ้าจะเดินไป) ทางใด ๆ. บทว่า **โอกิตฺตา** ความว่า ฟุ้งไปด้วยกลิ่นเหม็น คือมีกลิ่นเหม็นตลบอยู่รอบตัว. บทว่า **มาสุสุ โอรเณ อาคมา** ความว่า พวกมนุษย์ทั้งหลาย ต่างถือท่อนไม้ห้ามกันข้าพระพุทธเจ้าว่า เจ้าสัตว์สกปรก ออกไปให้ห่าง อย่าเข้าใกล้ข้า คืออย่าเข้ามาใกล้พวกเรา. บทว่า **สตฺตวสุธานี ทานิ เม** ความว่า พราหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า นับแต่วันนั้นมาจนถึงบัดนี้ เป็นเวลาเจ็ดปี ข้าพระพุทธเจ้าต้องเสวยกรรมของตน ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ครั้นมนุษย์ปรตนั้น พรรณนากรรม คือ การประทุษร้ายมิตรของตนให้พินาศอย่างนี้แล้ว ทูลว่า ขอเดชะพระมหाराชเจ้า ใคร ๆ เห็นข้าพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างแล้ว ไม่ควรทำกรรมเห็นปานนี้ แล้วกล่าวคาถามีอาทิว่า **ตํ โว ดังนี้**. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ** เท่ากับ **ตสุมา** แปลว่า เพราะเหตุนี้. อธิบายว่า เพราะเหตุกรรมเห็นปานนี้ มีทุกข์เป็นวิบากอย่างนี้.

พระบรมศาสดาตรัสอภิธรรมพุทธคาถานี้ไว้ ความว่า

ในโลกนี้ ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน

เกลื่อนกลาง เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก.

อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดประทุษร้ายเบียดเบียนมิตรในโลกนี้ บุคคลนั้น ย่อมมีสภาพเห็นปานนี้.

เมื่อบุรุษนั้น กำลังกราบทูลพระราชายู่ แผ่นดินก็แยกช่องให้ เขาก็จู่ไปบังเกิดในอเวจีมหานรก ในขณะที่นั่นเอง. พระราชาก็เสด็จออกจาก พระราชอุทยาน เสด็จสู่พระนคร.

พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็ห้ามได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัต ก็กลิ้งศิลา ประทุษร้ายเราเหมือนกันแล้วทรงประชุมชาดกว่า บุรุษผู้ประทุษร้ายมิตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต พญาวานร ได้มาเป็นเราผู้ ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาชาดก

๗. ทกรักษชาดก

ว่าด้วยผีเสื้อน้ำ

[๒๓๗๒] ถ้าผีเสื้อน้ำแสวงหาเครื่องเช่น ด้วย มนุษย์ ฟิงจับเรือของพระนางสลากเทวี พระราชชนนี พระนางนันทาเทวี อัครมเหสี พระติชฌกุมารราช อนุชา อนุเสวกุมารผู้สหาย เกวัฏพราหมณ์ปุโรหิต มโหสถบัณฑิต และพระองค์รวมเป็น ๗ ผู้เล่นเรือ ไปในทะเล พระองค์จะพระราชทานใครอย่างไร ให้ ตามลำดับ แก่ผีเสื้อน้ำ พระเจ้าข้า.

[๒๓๗๓] ข้าพเจ้าจะให้พระราชมารดา ก่อนให้ พระมเหสี ให้กนิษฐภคินี ต่อแต่นั้นไปก็จะให้สหาย

ให้พราหมณ์ ปุโรหิต เป็นลำดับที่ ๕ ให้ตนเป็นที่ ๖
มโหสถไม่ให้เลย.

[๒๓๗๔] ก็พระราชชนนีของพระองค์ เป็นผู้
บำรุงเลี้ยง ทรงอนุเคราะห์ตลอดราตรีนาน เมื่อนักพิ
พราหมณ์ ประทุษร้ายในพระองค์ พระราชมารดาเป็น
ผู้ฉลาด ทรงเห็นประโยชน์ ทำรูปเปรียบอื่น ปลด
เปลื้องพระองค์จากการถูกลบพระชนม์ พระองค์จะ
พระราชทานพระชนนีผู้มีน้ำพระทัยคงที่ ประทาน
พระชนมชีพ ให้ทรงพระเจริญ ณ ระหว่างพระทรวง
ทรงพระครรภ์นั้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๗๕] พระราชมารดา ทรงเป็นเหมือนหญิง
สาว ทรงเครื่องประดับ ซึ่งในสมควรจะประดับ ครี
สรวลเสเฮฮา กะพวงรักษาประตู่ และพวกฝึกหัดม้า
จนเกินเวลาอันควร อนึ่ง พระราชมารดา ย่อมสั่งทูต
ทั้งหลายถึงอริราชศัตรูเอง ข้าพเจ้าจะให้พระราช
มารดาแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอันนั้น.

[๒๓๗๖] พระนางันทาทะวี ผู้ประเสริฐกว่า
หมู่สมณนารี มีพระเสาวนีย์น่ารักยิ่งนัก ทรงประพฤติ
ตาม ทรงมีศีลาจารวัตร ดุจเงา มีปกติไปตาม ไม่
ทรงพิโรธง่าย ๆ ทรงมีบุญบารมี เฉลียวฉลาด ทรง
เห็นประโยชน์ พระองค์จะพระราชทานพระราชเทวี
แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๗๗] พระนางนั้นทนนั่งรู้ว่า ข้าพเจ้าถึงพร้อมด้วยความยินดีในการเล่นอันกระทำความพินาศก็ขอทรัพย์ ที่ข้าพเจ้าให้แก่บุตรธิดาของตนและชายาอื่น ๆ ข้าพเจ้ามีความกำหนัดมากก็ให้ทรัพย์ทั้งประณีตและทรามเป็นอันมาก ครั้นสิ่งของที่สละได้ยากแล้ว ภายหลังก็เศร้าโศกเสียใจ ข้าพเจ้าจะให้นางอุพพรีแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษนั้น.

[๒๓๗๘] พระกนิษฐภาดา ทรงบำรุงชาวชนบททั้งหลาย ให้เจริญรุ่งเรือง เชิญพระองค์ผู้ประทับอยู่ ณ ประเทศอื่นมาสู่พระนครนี้ ทรงอันเคราะห์พระองค์ครอบงำพระราชาทรงหลาย เอาทรัพย์เป็นอันมาก มาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นผู้ประเสริฐกว่านายขมังธนู ทั้งหลาย ทรงกล้าหาญกว่าผู้มีความคิดหลักแหลมทั้งหลาย พระองค์จะพระราชทานพระกนิษฐภาดา แก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

[๒๓๗๙] กนิษฐภาดาของข้าพเจ้าดูหมิ่นข้าพเจ้าว่า ชาวชนบททั้งหลายเจริญก็เพราะเขา ข้าพเจ้ากลับมาได้ก็เพราะเขา อนุเคราะห์ข้าพเจ้า ครอบงำพระราชาทรงหลาย นำทรัพย์เป็นอันมากมาแต่ราชสมบัติอื่น เป็นเลิศกว่านายขมังธนูทั้งหลาย กล้าหาญกว่าผู้มีความคิดหลักแหลมทั้งหลาย สำคัญข้าพเจ้านี้เป็นพระราชานัด ๆ ได้ความสุขก็เพราะเขา อนึ่ง เมื่อก่อนเขามา

บำรุงข้าพเจ้าแต่เช้า แต่บัดนี้เขาไม่มาอย่างก่อน ข้าพเจ้าจะให้กนิษฐภาดาแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๐] พระองค์ประสูติวันเดียวกันกับธนูเสขกุมาร ทั้งสองพระองค์ เป็นชาวปัญจาณคร เกิดในกรุงปัญจาละ เป็นสหายมียัยเสมอกัน ธนูเสขกุมาร เป็นผู้ติดตามพระองค์ โดยเสด็จจาริกไปยังชนบทร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระองค์ ขวนขวายจัดแจง ในกิจทุกอย่างของพระองค์ทั้งกลางวันกลางคืน พระองค์จะพระราชทานพระสหายแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

[๒๓๘๑] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ธนูเสขกุมารนี้ เป็นผู้หัวเราะต่อกระซิกกับข้าพเจ้า ด้วยความประพฤติมาแต่ก่อน แม้วันนี้ เขาก็ยังซิกซี้เฮฮาเกินเวลา ด้วยกิริยานั้นอีก ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจะปรึกษาหารือกันในที่ลับกับพระนางเทวีบ้าง ข้าพเจ้าไม่ทันเรียกหาก้เข้ามา มิให้ข้าพเจ้ารู้ตัวก่อน ถึงจะได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ไม่จำกัดเวลาและโอกาสก็ตาม ข้าพเจ้าจะให้สหายผู้ไม่มีความละอายแก่ใจ หากความเอื้อเพื่อไม่ไ้ได้ แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๒] เกวัญปุโรหิต เป็นผู้ฉลาดในนิมิตทุกอย่าง รู้เสียงร้องทุกชนิด รู้จบไตรเพท เป็นผู้ฉลาดในจันทรุปราคาเป็นต้นที่จะเกิดขึ้น รู้ทำนายความฝัน รู้การลอยทัพ หรือการรุกเข้าไปต่อผู้ เป็นผู้สามารถ

รู้โทษหรือคุณในภูมิภาคและอากาศ เป็นผู้รอบรู้ใน
โคจรแห่งนักษัตร พระองค์จะพระราชทานแก้ว
พราหมณ์ แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

[๒๓๘๓] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า อาจารย์แก้วกลมิตา
ทั้งสอง เฟงดูข้าพเจ้าแม่ในบริษัท เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงให้อาจารย์แก้วผู้ร้ายกาจ ดุจมีคว้านเล็ก
ขึ้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนั้น.

[๒๓๘๔] พระองค์เป็นผู้อันอำมาตย์แวดล้อม
ทรงครอบครองพสุทธรมหิดล มีสมุทรเป็นขอบเขต
ดุจกุณฑลแห่งสาคร พระองค์มีมหารัฐซึ่งมีสมุทร ๔
เป็นขอบเขต ทรงชนะสงครามเสร็จแล้ว พระกำลัง
มากเป็นเอกราชในปฐพี มีพระอิศริยยศ ถึงความ
ไพบุลย์ พระสนมনারีจากชนบทต่างๆ ๑๖,๐๐๐นาง
สวมใส่กุณฑลแก้วมณี งามดั่งเทพกัญญา ดูก่อน-
ชาติติยราช นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตอันสมบูรณ์
ด้วยองค์ทั้งปวง อันสำเร็จด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่าง
อันยืนนานอย่างนี้ ของชนทั้งหลายผู้ถึงความสุข ว่า
เป็นที่รัก เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ตามรักษามโหสถ
บัณฑิตยอมทรงสละพระชนมชีพ ซึ่งแสนยากจะพึง
สละได้ ด้วยเหตุหรือว่ากรณีอะไร.

[๒๓๘๕] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า จำเดิมแต่มโหสถมา
อยู่กับข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าไม่เห็นมโหสถผู้มีปัญญา
ทำชั่ว แม้แต่สักเล็กน้อยเลย ถ้าแม้ความตายจะพึงมี

แก่ข้าพเจ้าเสียก่อนในเวลาหนึ่ง มโหสถก็จะพึงยัง
เหล่าโอรส และนัดดาทั้งหลายของข้าพเจ้าให้เป็นสุข
ได้ เพราะมโหสถย่อมมองเห็นประโยชน์ทั้งปวง ทั้ง
อนาคต ปัจจุบัน และอดีตโดยไม่ผิด ด้วยเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงจะไม่ให้มโหสถผู้มีการงานอันหาความผิด
ได้ แก่ผีเสื้อน้ำ.

[๒๓๘๖] ท่านทั้งหลายชาวปัญจาลนคร จงฟัง
ราชภาษิตของพระเจ้าอุพนีพรหมทัตนี้ พระองค์ทรง
ตามรักษามโหสถบัณฑิต ถึงกับสู้สละพระชนมชีพ
ซึ่งแสนยากที่จะสละได้ คือพระเจ้าปัญจาลราชทรง
สละชีวิตแห่งชนทั้ง ๖ คือ พระราชชนนี พระอัคร-
มเหสี พระกนิษฐภคินี พระสหาย และพราหมณ์
กับทั้งพระองค์เอง แก่ผีเสื้อน้ำ ปัญญา มีประโยชน์
อย่างใหญ่หลวง ละเอียดลออ มีปกติคิด ยังประโยชน์
ให้สำเร็จ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน
และเพื่อความสุกในสัมปรายภพ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบทรรักขชาดกที่ ๗

อรรถกถาทกรักขชาดก

ทกรักขชาดก มีคำเริ่มต้นว่า สเจ โว วุญฺหมานํ ดังนี้ทั้งหมดนั้น
จักมีแจ้งในมหาอุมมังคชาดก.

จบอรรถกถาทกรักขชาดก

๘. ป้อนทรกชาดก

ไม่ควรบอกความลับแก่คนอื่น

[๒๓๘๗] กัณฑ์เกิดจากตนเอง ย่อมตามถึงบุคคล
ผู้ไร้ปัญญา พุดพล่อย ๆ ไม่ปิดบังความรู้ ขาดความ
ระมัดระวัง ขาดความพินิจพิจารณา เหมือนครุฑตาม
ถึงเราผู้ป้อนทรกนาคราชฉะนั้น.

นรชนใด ยินดีบอกมนต์ลึกลับ ที่ตนควรจะรักษา
แก่คนชั่ว เพราะความหลง กัณฑ์ย่อมตามถึงนรชนนั้น
ผู้มีมนต์อันแพรงพรายแล้วโดยพลัน เหมือนครุฑตาม
ถึงเรา ผู้ป้อนทรกนาคราชฉะนั้น.

มิตรเทียมไม่ควรจะให้รู้เหตุสำคัญ อันลึกลับ ถึง
มิตรแท้แต่เป็นคนโง่ หรือมีปัญญาแต่ประพฤติสิ่งที่
ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรจะให้รู้ความลับเหมือนกัน.

เราได้ถึงความคุ้นเคย กับซีเปลือย ด้วยเข้าใจว่า
สมณะนี้โลกเขานับถือ มีตนอันอบรมดีแล้ว ได้บอก
เปิดเผยความลับแก่มัน จึงได้ลวงเลยประโยชน์ ร้องให้
อยู่ ดูคนกำพร้าฉะนั้น.

ดูก่อนพญาครุฑผู้ประเสริฐ เมื่อก่อนเรามีวาจา
ปกปิด ไม่บอกความลับแก่มัน แต่ก็ไม่อาจจะระมัด
ระวังได้ แท้จริงภัยได้มาถึงเราจากทางซีเปลือยนั้น
เราจึงได้ลวงเลยประโยชน์ร้องให้อยู่ ดูคนกำพร้า
ฉะนั้น.

นรชนได้สำคัญว่า ผู้นี้มีใจดี บอกความลับกะ
คนสกุลทราหม นรชนนั้นเป็นคนโง่เขลา ทรุตโทษมลง
โดยไม่ต้องสงสัย เพราะโทสาคติ ภัยาคติ หรือเพราะ
ฉันทาคติ.

ผู้ใดปากบอน นับเข้าในพวกอสัตบุรุษ ชอบ
กล่าวถ้อยคำในที่ประชุมชน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียก
ผู้นั้นว่า ผู้มีปากชั่วร้าย คล้ายอสรพิษ ควรระมัดระวัง
คนเช่นนั้น เสียให้ห่างไกล.

เราได้ละทิ้งข้าว น้ำ ผ้าแก้วนกาสี และจूरณ-
จันท์ สตรีที่เจริญใจ ดอกไม้และเครื่องขโลมทา
ซึ่งเป็นส่วนกามารมย์ทั้งปวงไปหมดแล้ว ดูก่อน
พญาครุฑ เราขอถึงท่านเป็นสรณะด้วยชีวิต.

[๒๓๘๘] ดูก่อนปิ่นทรกนาคราช บรรดาสัตว์ ทั้ง ๓ จำพวก คือ สมณะ ครุฑ และนาค ใครหนอ ควรจะได้รับคำติเตียนในโลกนี้ ที่จริงตัวท่านนั้นแหละ ควรจะได้รับ ท่านถูกครุฑจับ เพราะเหตุไร.

[๒๓๘๙] ซิเปลื่อนั้นเป็นผู้มีอัธภาพ อันเรา ยกย่องว่าเป็นสมณะ เป็นที่รักของเรา ทั้งเป็นผู้อันเรา ยกย่องด้วยใจจริง เราจึงบอกเปิดเผยความลับแก่มัน เราเป็นคนขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องไห้อยู่ คุณคน กำพรว้าจะนั้น.

[๒๓๙๐] แท้จริงสัตว์ที่จะไม่ตายไม่มีเลย ใน แผ่นดิน ธรรมชาติเช่นกับปัญญาไม่ควรติเตียน คน ในโลกนี้ ย่อมบรรลุลุณวิเศษที่ยังไม่ได้ เพราะสัง- ฆธรรม ปัญญา และทมะ.

มารดาบิดา เป็นยอดเยี่ยมแห่งเผ่าพันธุ์ คนที่ ตามชื่อว่ามีคามอนุเคราะห์แก่บุตรนั้นไม่มีเลย เมื่อ รังเกี้ยวว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรบอกความลับสำคัญ แม้แก่มารดาบิดานั้น.

เมื่อบุคคลรังเกี้ยวว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควร แพร่งพรายความลับที่สำคัญ แม้แก่มารดา บิดา พี่สาว น้องสาว พี่ชาย น้องชาย หรือแก่สหาย แก่ญาติ ฝ่ายเดียวกับตน.

ถ้าภรรยาสาวพูดไฟเราะ ถึงพร้อมด้วยบุตรธิดา รูปและยศ ห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติ จะฟังกล่าวอ่อนวอน

สามีให้บอกความลับ เมื่อรังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรแพร่งพรายความลับสำคัญ แม่แก่ภรรยาฉัน.

[๒๓๕๑] บุคคลไม่ควรเปิดเผยความลับเลย
ควรรักษาความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์
ความลับอันบุคคลอื่นรู้เข้า ทำให้แพร่งพรายไม่ดีเลย.

คนฉลาดไม่ควรขยายความลับแก่สตรี ศัตรู
คนมุ่งอามิส และแก่คนผู้หมายล้วงดวงใจ.

คนใดให้ผู้ไม่มีความคิดล่วงรู้ความลับ ถึงแม้
เขาจะเป็นคนใช้ของตน ก็จำต้องอดกลั้นไว้ เพราะ
กลัวความคิดจะแตก.

คนมีประมาณเท่าใด รู้ความลับที่ปรึกษากันของ
บุรุษ คนมีประมาณเท่านั้น ย่อมงูให้บุรุษนั้นหวาด
กลัวได้ เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรขยายความลับ.

ในกลางวันก็ดี กลางคืนก็ดี ควรพูดเปิดเผย
ความลับในที่สงัด ไม่ควรเปล่งวาจาให้เกินเวลา
เพราะคนที่คอยแอบฟัง ก็จะได้ยินข้อความที่ปรึกษา
กัน เพราะเหตุนั้น ข้อความที่ปรึกษากัน ก็จะถึง
ความแพร่งพรายทันที.

[๒๓๕๒] ผู้มีความคิดลึกลับในโลกนี้ ย่อมปรากฏ
แก่เรา เปรียบเหมือนนครอันล้นแล้วด้วยเหล็กใหญ่โต
ไม่มีประตู เจริญด้วยเรือนโรง ล้นแต่เหล็ก ประกอบ
ด้วยคุณ อันซุกไว้โดยรอบฉะนั้น.

ดูก่อนป้อนพรกษณาคราช ผู้มีลีนชั่ว คนจำพวกใด
มีความคิดลึกลับ ต้องไม่พูดแพร่พราย มั่นคงใน
ประโยชน์ของตน ย่อมเว้นไกลจากอมิตรทั้งหลาย
จำพวกเหล่านั้น ดูจคนผู้รักชีวิตเว้นไกลจากหมู่อสรพิษ
ฉะนั้น.

[๒๓๕๓] อเจลกชีเปลือย ละเรื่อนอกบวช มี
ศีรชะโล้น เทียวไปเพราะเหตุแห่งอาหาร เราได้ขยาย
ความลับแก่มันซิหนอ เราจึงเป็นผู้ปราศจากประโยชน์
และธรรม.

ดูก่อนพญาครุฑ บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็น
ของเราแล้ว มาประพฤตินักบวช มีการกระทำ
อย่างไร มีศีลอย่างไร ประพฤติพรตอย่างไร จึงจะ
ชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะนั้นมีการกระทำอย่างไร จึง
จะเข้าถึงแดนสวรรค์.

[๒๓๕๔] บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา
แล้ว มาประพฤตินักบวช ต้องประกอบด้วยความ
ละอาย ความอดกลั้น ความฝึกตน ความอดทน
ไม่โกรธง่าย ละวาจาต่อเสียด จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะ
สมณะนั้นมีการกระทำอย่างนี้ จึงจะเข้าถึงแดนสวรรค์.

[๒๓๕๕] ข้าแต่พญาครุฑ ขอท่านจงปรากฏแก่
ข้าพเจ้า เหมือนมารดาที่กกกอดลูกอ่อนที่เกิดแต่ตน

แผ่ร่างกายทุกส่วนสกัดปกป้อง หรือคูมารดาผู้เอ็นดู
บุตรจะนั่นเถิด.

[๒๓๕๖] ดูก่อนพญานาคราชผู้มีลิ้นชั่ว เอาเถอะ
ท่านจงพ้นจากการถูกฆ่าในวันนี้ ก็บุตรมี ๓ จำพวก
คือ ศิษย์ ๑ บุตรบุญธรรม ๑ บุตรตัว ๑ บุตรอื่นหา
มีไม่ ท่านยินดีจะเป็นบุตร จำพวกไหนของเรา.

[๒๓๕๗] พญาครุฑจอมทิชชาติ กล่าวอย่างนี้
แล้ว ก็โผลงจับที่แผ่นดิน แล้วปล่อยพญานาคไป
ด้วยกล่าวว่า วันนี้ท่านรอดพ้น ล่วงสรรพภัยแล้ว จง
เป็นผู้อันเรากลุ่มครองแล้ว ทั้งทางบกทางน้ำ.

หมอสุนลาดเป็นที่พึ่งของคนไข้ได้ฉันทิด หัวงน้ำ
อันเย็น เป็นที่พึ่งของคนหิวระหายได้ฉันทิด สถาน
ที่พักเป็นที่พึ่งของคนเดินทางได้ฉันทิด เราก็จะเป็น
ที่พึ่งของท่านฉันทิดนั้น.

[๒๓๕๘] แนะท่านผู้ชลาพูชชาติ ท่านแยก-
เขี้ยวจะขบ มองดูดังจะทำกับศัตรูผู้อันทชชาติ ภัย
ของท่านมีมาจากไหนกัน.

[๒๓๕๙] บุคคลพึงรังเกียจในศัตรูทีเดียว แม้มิ
มิตร ไม่ควรไว้วางใจ ภัยเกิดขึ้นได้จากที่ที่ไม่มีภัย
มิตรย่อมตัดโค่นรากได้แท้จริง.

จะพึงไว้วางใจในบุคคลที่ทำการทะเลาะกันมา
แล้วอย่างไรได้เล่า ผู้ใดดำรงอยู่ได้ด้วยการเตรียมตัว
เป็นนิตย ผู้นั้นย่อมไม่ยินดีกับศัตรูของตน.

บุคคลพึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น แต่ไม่
ควรจะวางใจคนอื่นจนเกินไป ตนเองอย่าให้คนอื่น
รังเกียจได้ แต่ควรรังเกียจเขา วิญญูชนพึงพากเพียร
ไปด้วยอาการที่ฝ่ายปรปักษ์จะรู้ไม่ได้.

[๒๔๐๐] สัตว์ทั้งสองผู้มีเพศพรรณดังเทวดา
สุขุมลชาติเช่นเดียวกัน อาจผจญได้ดี มีบุญบารมี
ได้ทำไว้ เคล้าคลึงกันไปราวกะว่าม้าเทียมรถ พากัน
เข้าไปหากรัมปิยอเจลก.

[๒๔๐๑] ลำดับนั้น ปันทรกนาคราช เข้าไปหา
ชีเปลือยแต่ลำพังตนเท่านั้น แล้วได้กล่าวว่ วันนี้
เรารอดพ้นความตาย ล่วงภัยทั้งปวงแล้ว คงไม่เป็น
ที่รักที่พอใจท่านเสียเลยเป็นแน่.

[๒๔๐๒] พญาครุฑเป็นที่รักของเรา ยิ่งกว่า
ปันทรกนาคราช อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องสงสัย
เรามีความรักใคร่ในพญาครุฑ ทั้งที่รู้ ได้กระทำ
กรรมอันลามก ไม่ใช่ทำเพราะความลุ่มหลงเลย.

[๒๔๐๓] ความถือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา
หรือสิ่งนี้ไม่เป็นที่รักของเรา ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่บรรพชิต

ผู้พิจารณาเห็นโลกนี้และโลกหน้า ก็ท่านเป็นคนไม่
ตำรวม แต่ประพฤติดวงโลก ด้วยเพศของผู้ตำรวมดี.

ท่านไม่ใช่นอริยะ แต่ปลอมตัวเป็นนอริยะ ไม่ใช่
คนตำรวม แต่ทำคล้ายคนตำรวม ท่านเป็นคนชาติ
เลวทราม ไม่ใช่คนประเสริฐ ไปได้ประพฤติบาปทุจริต
เป็นอันมาก.

[๒๔๐๔] แนะเจ้าคนเลวทราม เจ้าประทุษร้าย
ต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนส่อเสียด ด้วยคำสัจนี้
ขอศีรชะของเจ้าจงแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

[๒๔๐๕] เพราะเหตุนั้นแล บุคคลไม่พึงประ-
ทุษร้ายต่อมิตร เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคน
เลวทรามที่สุด จะหาคนอื่นที่เร็วกว่า เป็นไม่มี ชีเปลือย
ถูกอสรพิษกำจัดแล้วในแผ่นดิน ทั้งได้ปัญญาว่า
เรามีสังวร ก็ได้ถูกทำลายลง ด้วยคำของพญานาคราช.

จบปันทรกชาดกที่ ๘

อรรถกถาปัจฉิมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภ การที่พระเทวทัตทำมุสาวาทแล้วถูกแผ่นดินสูบ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ เริ่มต้นว่า วิภิญญวาจ ดังนี้.

ความย่อว่า เมื่อพวกภิกษุพากันกล่าวโทษพระเทวทัต ในคราวนั้น พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ ในชาติก่อน พระเทวทัตก็กระทำมุสาวาท ถูกแผ่นดินสูบแล้วเหมือนกันดังนี้ แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติในพระนครพา ราชสี พ้อคำ ๕๐๐ คน แล่นสำเภามาไปยังมหาสมุทร ในวันคำรบเจ็ด สำเภานั้น อยู่ในที่ซึ่งแลไม่เห็นฝั่ง ได้ตกลงในหลังมหาสมุทร ผู้คนได้เป็นเหยื่อแห่งปลา และเต่าหมด มีเหลือเพียงคนเดียว ก็บุรุษที่เหลือคนเดียวนั้น ด้วยกำลังลมพัด ลอยไปถึงท่าซอกทัมพิยะ เขาช้อนจากทะเลได้แล้ว เปลือยกายล่อนจ้อน เทียว ขอทานตามท่านั้น. มนุษย์ทั้งหลายเห็นเขาเข้า ก็พากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้ เป็นสมณะ มักน้อยสันโดษ แล้วทำสักการบูชา. เขาคิดว่า เราได้ช่องทาง หาเลี้ยงชีพแล้ว แม้เมื่อชนเหล่านั้นให้เครื่องนุ่งห่ม ก็มีได้ปรารภนา ชนเหล่านั้นเข้าใจว่า สมณะผู้มักน้อยยิ่งกว่าท่านผู้นี้ไม่มี ดังนี้แล้วพากันเลื่อมใส ยิ่งขึ้น ช่วยกันสร้างอาศรมบทให้สีเปลือยนั้นพำนักอยู่ที่นี่. เขามีชื่อปรากฏว่า กทัมพิยอเจลก เมื่อเขาอยู่ ณ ที่นั้น ลากสักการะเกิดขึ้นมากมาย.

พญานาคราชตนหนึ่ง กับพญาครุฑตนหนึ่ง พากันมาอยู่ที่บ่ารุงของ สีเปลือยนั้น ในพญาสัตว์ทั้งสองนั้น พญานาคชื่อว่า ปันทรกนาคราช. อยู่มา

วันหนึ่ง พญาครุฑไปยังสำนักชีเปลือยนั้น ไหว้แล้วจับอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านขอรับ ญาติของกระผม เมื่อจับพวกนาคยอมพินาศไป เสียมากมาย เพราะพวกกระผมไม่รู้วิธีที่จะจับนาค ได้ยินว่า เหตุที่ซ่อนเร้น ของพวกนาคเหล่านั้นมีอยู่ ท่านจะสามารถหรือหนอ เพื่อประเล้าประโลม ถามเหตุนี้แก่พวกนาค. ชีเปลือยรับคำแล้ว ครั้นพญาครุฑไหว้แล้วลากลับไป ในเวลาที่พญานาคมาหา จึงถามพญานาคผู้ไหว้แล้วนั่งพักอยู่ว่า พญานาคเอ๋ย เขาว่า เมื่อพวกครุฑจับพวกท่าน ต้องพินาศไปมากมาย ทำไมเมื่อมันจะจับ พวกท่าน จึงไม่สามารถจะจับได้ ? พญานาคตอบว่า ท่านขอรับ ข้อนี้เป็น เหตุซ่อนเร้นลึกลับของพวกกระผม เมื่อกระผมบอกเหตุนี้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่า นำความตายมาให้แก่หมู่ญาติ. ชีเปลือยจึงพูดว่า อาวุโส ก็ท่านเข้าใจว่า คน อย่างเรานี้ จักบอกแก่คนอื่นอย่างนี้หรือ เราจักไม่บอกแก่คนอื่นเลย ก็เราถาม เนื่องด้วยตนอยากจะรู้ ท่านเชื่อเราแล้วต้องปลอดภัย จงบอกเถิด. พญานาค ตอบว่า ท่านขอรับ กระผมบอกไม่ได้ ไหว้แล้วก็ลาหลีกไป. แม้ในวันรุ่งขึ้น ชีเปลือยก็ถามอีก. แม้ถึงอย่างนั้น พญานาคก็ไม่ยอมบอกจุเดิม ครั้นต่อมา ในวันที่ ๓ ชีเปลือยจึงถามพญานาคผู้มานั่งอยู่ว่า วันนี้เป็นวันที่ ๓ เมื่อเราถาม ทำไมท่านจึงไม่บอก ? พญานาคตอบว่า ท่านขอรับ เพราะกระผมกลัวว่า ท่านจักบอกแก่คนอื่น. ชีเปลือยย้ำว่า เราจักไม่บอกใคร ท่านปลอดภัยแน่ จงบอกเถิด. พญานาคจึงกล่าวว่่า ท่านขอรับ ถ้าเช่นนั้น ท่านโปรดอย่าบอก คนอื่นเลย รับปฏิญญาแล้ว จึงบอกว่า ท่านขอรับ พวกกระผมกลืนกิน ก้อนหินใหญ่เข้าไว้ ทำตัวให้หนักนอนอยู่ ในเวลาพวกครุฑมา ก็ยื่นหน้าออก แยกเขี้ยวคอยจะขบครุฑ พวกครุฑมาถึงก็จับศีรษะของพวกกระผมไว้ เมื่อมัน พยายามจะจูดพวกกระผม ซึ่งเป็นเหมือนภาระหนักอึ้งนอนอยู่ขึ้น นี้ก็ท่วม ทับมัน พวกมันก็ตายภายในน้ำนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ พวกครุฑจึงพินาศไปเป็น

จำนวนมาก เมื่อพวกมันจะจับพวกกระผม ทำไมจะต้องจับที่ศีรษะ พวกครุฑ
โง่ ๆ จะต้องจับที่ขมวดหาง ทำให้พวกกระผมมีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำ ให้สำรอก
อาหารที่กลืนไว้ออกทางปาก ทำตัวให้เบาแล้วอาจจะจับไปได้ พญานาค
บอกเหตุเร้นลับของตนแก่ซีเปลือยผู้ทุศีล ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นเมื่อพญานาค ลากลับไปแล้ว ต่อมาพญาครุฑมาไหว้กัทัมพีย-
อเจลกแล้วถามว่า ท่านขอรับ ท่านถามเหตุซ่อนเร้นของพญานาคแล้วหรือ ?
ซีเปลือยตอบว่า เอออาวุโส แล้วบอกความตามที่พญานาคบอกแก่ตนนั้น
ทุกประการ. พญาครุฑได้ฟังเช่นนั้นจึงคิดว่า พญานาคทำกรรมที่ไม่สมควร
เสียแล้ว ธรรมดาผู้ที่จะให้มวลญาติหนีหาย ไม่ควรบอกแก่คนอื่นเลย
ถึงที่เราแล้ว วันนี้ควรที่เราจะต้องทำลมกำลังสุบรรณ จับปัทมทศนาคราชนี้
ก่อนทีเดียว. พญาครุฑนั้นก็กระทำลมกำลังสุบรรณ จับปัทมทศนาคราชทาง
ขมวดหางทำให้มีศีรษะห้อยลง ทำให้สำรอกอาหารที่กลืนเข้าไป แล้วโผขึ้นบินไป
ในอากาศ. ปัทมทศนาคราช เมื่อต้องห้อยศีรษะลงในอากาศ ก็ปริเทวนาการว่า
เรานำทุกขมาให้แก่ตัวเองแท้ ๆ กล่าวคาถา ความว่า

ภัยเกิดจากตนเอง ย่อมตามถึงบุคคลผู้ไร้ปัญญา
พูดพล่อย ๆ ไม่ปิดบังความรู้ ขาดความระมัดระวัง
ขาดความพินิจพิจารณา เหมือนครุฑตามถึงเราผู้ปัท-
มทศนาคราช ฉะนั้น.

นรชนใดยินดีบอกมนต์ลึกลับที่ตนควรจะรักษา
แก่คนชั่ว เพราะความหลง ภัยย่อมตามถึงนรชนนั้นผู้มี
มนต์อันแพรงพรายแล้วโดยพลัน เหมือนครุฑตามถึง
เราผู้ปัทมทศนาคราช ฉะนั้น.

มิตรเทียมไม่ควรจะให้รู้เหตุสำคัญอันลึกลับ ถึง
มิตรแท้แต่เป็นคนโง่ หรือมีปัญหาแต่ประพุดติสิ่งที่ไม่
ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรจะให้ความลับเหมือนกัน.

เราได้ถึงความคุ้นเคยกับชีเปลือย ด้วยเข้าใจว่า
สมณะนี้โลกเขานับถือ มีตนอบรมดีแล้ว ได้บอก
เปิดเผยความลับแก่มัน จึงได้ล่วงเลยประโยชน์ร้องให้
อยู่ดูคนกำพรว้า ฉะนั้น.

ดูก่อนพญาครุฑที่ประเสริฐ เมื่อก่อนเรามีวาจา
ปกปิด ไม่บอกความลับแก่มัน แต่ก็ไม่อาจจะมัดระวัง
ได้ แท้จริง ภัยได้มาถึงเราจากทางชีเปลือยนั้น เราจึง
ได้ล่วงเลยประโยชน์ร้องให้อยู่ดูคนกำพรว้า ฉะนั้น.

นรชนใดสำคัญว่า ผู้นี้มีใจดี บอกความลับกะ
คนสกุลทราม นรชนนั้นเป็นคนโง่เขลา ทรุคโทรมลง
โดยไม่ต้องสงสัย เพราะโทสาคติ ภัยาคติ หรือเพราะ
ฉันทาคติ.

ผู้ใดปากบอนับเข้าในพวกอสัตบุรุษ ชอบกล่าว
ถ้อยคำในที่ประชุมชน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้น
ว่า ผู้มีปากชั่วร้าย คล้ายอสรพิษ กวระระมัดระวังคน
เช่นนั้นเสียให้ห่างไกล.

เราได้ละทิ้ง ข้าว น้ำ ผ้าแก้วนกาตี และจूरณ-
จันท์ สตรีที่เจริญใจดอกไม้และเครื่องขโลมทาซึ่ง
เป็นส่วนกามารมณ์ทั้งปวงไปหมดแล้ว ดูก่อนพญาครุฑ
เราขอถึงท่านเป็นสรณะด้วยชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิกิณฺณวาจํ** ได้แก่ ผู้มีวาจาเผ่ไปแล้ว.

บทว่า **อนิคุยฺหมนฺตุ** ได้แก่ ผู้มีความรู้ไม่ปกปิด. บทว่า **อสถฺยตฺ** ได้แก่ ผู้ไม่สามารถที่จะรักษากายทวารเป็นต้นได้. บทว่า **อปฺริจฺกฺขิตา** ความว่า ผู้ไม่สามารถที่จะตรวจตราใคร่ครวญดูว่า ผู้นี้จักสามารถ หรือจักไม่สามารถที่จะรักษามนต์ที่เราบอกแล้ว. บทว่า **ภยํ ตมนฺเวติ** ความว่า ผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้. บทว่า **อโพร** ความว่า ภัยอันตนเองนั้นแหละกระทำย่อมตามถึงบุคคลผู้ไร้ปัญญา เหมือนพญาครุฑตามถึงเรา ผู้ชื่อปัญทรกนาคราช ฉะนั้น. บทว่า **สํสฺติ หาสฺมาโน** ความว่า ผู้ใดยินดีบอกมนต์ลึกลับที่ตนควรจะรักษา แก่คนชั่วผู้ไม่สามารถจะรักษาได้. บทว่า **นาหฺมิตฺโต** ความว่า พญาปัญทรกนาคราช ประเทวนาการว่า ผู้ใดเป็นมิตรเพียงแต่คอยคล้อยตาม มิใช่เป็นมิตรด้วยหทัย ผู้นั้นไม่ควรบอกเนื้อความอันเร็นลับ.

บทว่า **อสมฺพุทฺธ** ความว่า เป็นคนโง่ คือไม่รู้ อธิบายว่า ไม่มีปัญญา. บทว่า **สมฺพุทฺธ** ความว่า เป็นคนฉลาด คือรู้ อธิบายว่า มีปัญญา. มีคำอธิบายดังนี้ แม้ผู้ใดเป็นมิตรมีใจดี แม้ไม่มีปัญญาก็ตาม และผู้ใดแม้จะมีปัญญา แต่มีความประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์ คือมีความประพฤติที่โน้มเอียงไปในอนัตตละ แม้ผู้นั้นย่อมไม่ควรจะให้ความลับ. บทว่า **สมฺโณ** อธิบายว่า พญานาคนั้นประเทวนาการอยู่ว่า เราสำคัญว่า ผู้นี้เป็นสมณะด้วยโลกเขายกย่องนับถือด้วย มีตนอันอบรมแล้วด้วย จึงถึงความคุ้นเคยในมัน. บทว่า **อกฺขิ** แปลว่า บอกแล้ว. บทว่า **อตีตฺมตฺโต** ความว่า บัดนี้เราขาดประโยชน์แล้ว คือ เป็นผู้ล่วงเลยประโยชน์แล้ว ต้องร้องให้จุกคนกำพริ้ว. บทว่า **ตสฺส** ความว่า แก่เจลกนั้น.

พญานาคราชเรียกพญาครุฑว่า พรหม พญาครุฑที่ประเสริฐ.

บทว่า **ถียมเมตฺถุ** ความว่า เราไม่สามารถจะรักษาเราอันเร้นลับ คือ เหตุอันลึกลับนี้ได้. บทว่า **ตปฺปุกฺขโต** หิ ความว่า พญานาคปริเทวนาการ ว่า บัดนี้ภัยมาถึงเราแล้ว จากทางฝ่ายคือจากสำนักของซีเปลียนั้น เราขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องไห้ดูจคนกำพร้าอยู่อย่างนี้. บทว่า **สุหํ** ความว่า คนใดสำคัญว่า ผู้นี้มีใจประสงค์ดีต่อเรา. บทว่า **ทุกฺกุณฺเณ** ได้แก่ผู้เกิดในสกุลชั่ว คือสกุลต่ำ. บทว่า **โทสา** ความว่า ผู้ใดบอกความลับ เห็นปานนี้ ด้วยเหตุมีโทสาคติเป็นต้นเหล่านี้ ผู้นั้นเป็นคนโง่ ตกต่ำ หมุนไปถึงความเลวทรามชื่อว่าเสื่อมแล้วแน่นอน โดยไม่ต้องสงสัย. บทว่า **ติโรกฺขวาโจ** ผู้ใดชื่อว่า มีวาจาไม่ปกปิด เพราะทำถ้อยคำที่ตนประสงค์จะพูดไว้ในภายนอก. บทว่า **อสติ ปวิฏฺโฐ** ความว่า นับเข้าในจำนวนอสัตบุรุษ คือนับเนื่องในพวกอสัตบุรุษ.

บทว่า **ตฺสฺสฺสฺส มฺหิเร** ความว่า ผู้ใดมีลักษณะอย่างนี้ คือ ได้ยินความลับของคนอื่นแล้ว แพร่งพรายในท่ามกลางประชุมชนว่า สิ่งโน้นคนโน้นทำค่านี้นั่นพูด ดังนี้ นักปราชญ์เรียกคนเช่นนั้นว่า มีปากชั่ว มีปากเหม็น กล้ายอสรพิษ ควรระมัดระวังคนเช่นนั้นแต่ไกล ๆ คือควรงด ควรเว้น คนนั้นเสียแต่ไกล ๆ ทีเดียว. บทว่า **มาลฺลจฺฉาตฺนญฺจ** ความว่า เราทอดทิ้งทิพยมาลา จตุคันธชาติและเครื่องขโลมทา. บทว่า **โอหาย** ความว่า วันนี้เราละ คือ ทอดทิ้งกามารมณ์ทั้งหมด มีข้าวมทิพย์เป็นต้นเหล่านี้ไปแล้ว. บทว่า **สุปฺลฺลณฺ** **ปาณฺุปคฺตาว** **ตยฺมฺหา** ความว่า ท่านพญาครุฑที่เจริญ เราเข้าถึงท่านด้วยชีวิต. โปรดเป็นที่พึงแก่พวกเราเถิด.

ปณฺทรกนาคราช มีศีรษะห้อยลงในอากาศ ปริเทวนาการด้วยคาถาทั้ง ๘ อยู่อย่างนี้. พญาครุฑได้ยินเสียงปริเทวนาการ ของพญานาคราชนั้น

จึงติเตียนพญานาคราชนั้นว่า ท่านนาคราช ท่านบอกความลับของตนแก่
ซีเปลือยแล้ว ทำไมบัดนี้จึงปริเทวนาการอยู่เล่า แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนปณทรกนาคราช บรรดาสัตว์ทั้ง ๓ จำพวก

คือ สมณะ ครุฑ และนาค ใครหนอควรจะได้รับ

คำติเตียนในโลกนี้ ที่จริง ตัวท่านนั้นแหละควรจะได้รับ

ท่านถูกครุฑจับเพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกนิธ ความว่า ในพวกเราทั้ง ๓
มีอยู่ ณ ที่นี้ ใครเล่า. บทว่า อธิ ในบทว่า อสุมิธ นี้ เป็นเพียงนิบาต
ความก็ว่าในโลกนี้. บทว่า ปาณญ ได้แก่ สัตว์มีชีวิต. บทว่า อถวา ตเวว
ความว่า หรือท่านผู้เดียว.

ในกาลานี้มีอธิบายดังนี้ ในพวกเราทั้ง ๓ อย่าติเตียนซีเปลือยก่อน
เพื่อซีเปลือยนั้นถามความลับด้วยอุบาย ท่านอย่าติเตียนแม้สุบรรณ เพราะ
เราก็เป็นข้าศึกของท่านโดยตรง.

บทว่า ปณทรก คหิต ความว่า สหายปณทรกนาคราชเอ๋ย
ท่านลองคิดดูเถิดว่า เราถูกครุฑจับเพราะอะไร แล้วก็ติเตียนตนแต่เพียงผู้เดียว
เพราะเมื่อท่านบอกความลับ นับว่าตนเอง ทำความฉิบหายแก่ตนเอง.

ปณทรกนาคราช ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ความว่า

ซีเปลือยนั้น เป็นผู้มัวอัธภาพอันเรายกย่องว่า

เป็นสมณะ เป็นที่รักของเรา ทั้งเป็นผู้อันเรายกย่อง

ด้วยใจจริง เราจึงบอกเปิดเผยความลับแก่มัน เราเป็น

คนขาดประโยชน์แล้ว ต้องร้องไห้อยู่ ดุจคนกำพร้า

ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พญาครุฑได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

แท้จริง สัตว์ที่จะไม่ตายไม่มีเลยในแผ่นดิน
ธรรมชาติเช่นกับปัญญาไม่ควรติเตียน คนในโลกนี้
ย่อมบรรลุลูกพิเศษที่ยังไม่ได้ เพราะลัจฉธรรม ปัญญา
และทมะ.

มารดาบิดา เป็นยอดเยี่ยมแห่งเผ่าพันธุ์ คนที่
สามชื่อว่ามีคามอนุเคราะห์แก่บุตรนั้น ไม่มีเลย เมื่อ
รังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรบอกความลับสำคัญ
แม้แก่มารดาบิดานั้น.

เมื่อบุคคลรังเกียจว่ามนต์จะแตก ก็ไม่ควรแพร่ง
พรายความลับที่สำคัญ แม้แก่บิดามารดา พี่สาว น้อง
สาว พี่ชาย น้องชาย หรือแก่สหาย แก่ญาติฝ่ายเดียว
กับตน.

ถ้าภรรยาสาวพูดไปเพราะ ถึงพร้อมด้วยบุตรีคาร
รูปและยศ ห้อมล้อมด้วยหมู่ญาติ จะพึงกล่าวอ่อน
วอนสามีให้บอกความลับ เมื่อรังเกียจว่ามนต์จะแตก
ไม่ควรแพร่งพรายความลับสำคัญ แม้แก่ภรณยานั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมโร ความว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์ที่จะไม่
ตาย ไม่มีเลย. น อักษรในบทว่า ปญญาวิชา นตุถิ ทำการเชื่อมบท
อธิบายว่า ชนิดของปัญญามีอยู่. ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ คุณ่อนนาคราช
แม้สัตว์ผู้จะไม่ตาย ไม่มีในโลกเลย ชนิดแห่งปัญญามีอยู่แท้ ชนิดแห่งปัญญา
กล่าวคือ ส่วนแห่งปัญญา ของผู้อื่นนั้น ไม่ควรนิินทา เพราะเหตุชีวิตของตน.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปญฺญาวิธา** ความว่า ธรรมชาติอื่นที่ ชื่อว่า
ไม่ควรนินทา เช่นกับปัญญาไม่มี เหตุไรท่านจึงนินทาชนิดแห่งปัญญานั้น.
ปาฐะว่า **เยถ ปน ปญฺญาวิธิปี น นิหฺนิตพฺพ** ดังนี้ก็มี ความที่ว่า
อนึ่ง แม้ชนิดแห่งปัญญาของคนเหล่าใด ไม่ควรนินทาชนิดแห่งปัญญา ของ
คนเหล่านั้นโดยตรงทีเดียว.

ในบททั้งหลาย มีอาทิว่า **สจฺเจน** นี้ มีอธิบายว่า คนในโลกนี้ย่อม
ประมาดมา คือนำมา ซึ่งคุณวิเศษ กล่าวคือสมบัติ ๘ มรรคผลและนิพพาน
ที่ตนยังไม่ได้ คือได้ด้วยยาก ได้แก่ยังคุณวิเศษนั้นให้สำเร็จ ด้วยวิสัยจะ ๑
สุจริตธรรม ๑ อดิกล่าวคือปัญญา ๑ อินทรีย์ทมะ การทรมานอินทรีย์ ๑
เพราะฉะนั้น ท่านไม่ควรติเตียนซีเปลือย จงติเตียนตัวเองผู้เดียวเถิด เพราะ
ซีเปลือยเป็นคนมีปัญญา เป็นคนฉลาดในอุบาย จึงหลอกถามความลับ คือ
มนต์อันลึกลับ ท่านได้.

บทว่า **ปรมา** ความว่า มารดาบิดาทั้งสองนี้ ชื่อว่า เป็นพงศ์พันธุ์
อันสูงสุดของเผ่าพันธุ์. บทว่า **นาสุส ตติโย** ความว่า คนที่สามอื่นจาก
มารดาบิดา จะชื่อว่าเอื้อเอ็นดู ย่อมไม่มีสำหรับบุคคลนั้น อธิบายว่า คน
ฉลาดเมื่อจริงเกี้ยวว่า มนต์จะแตก ไม่ควรบอกความลับอันสำคัญ แม้แก่มารดา
บิดาทั้งสอง ตัวท่านเองกลับบอกความลับที่ตนมิได้บอกแก่มารดาบิดา แก่ซี
เปลือย. บทว่า **สหายา วา** ได้แก่ มิตรผู้มีใจดี. บทว่า **สปกฺขา** ได้แก่
ญาติข้างฝ่ายมารดาบิดา ลุง อา น้ำหญิงเป็นต้น. ด้วยบทว่า **เตลฺปิ**
นี้ พญาครุฑ แสดงความว่า คนฉลาดไม่ควรบอกความลับ แก่ญาติและมิตร
แม้เหล่านี้ ท่านลึกลับบอกแก่ซีเปลือย ท่านจงโกรธตนของตนเองเถิด. บทว่า
ภริยา เจ ความว่า ภรรยาสาวเจรจันารัก ถึงพร้อมด้วยบุตรธิดา ถึงพร้อม

ด้วยรูปสมบัติ และยศศักดิ์ เห็นปานนี้ หากพูดว่า ท่านจงบอกความลับของ
ท่านแก่เรา ดังนี้ คนฉลาดก็ไม่ควรบอกแม้แก่ภรรยาฉันนั้น.

พญาครุฑ กล่าวคำเป็นคาถาต่อไปอีก ความว่า

บุคคลไม่ควรเปิดเผยความลับเลย ควรรักษา
ความลับนั้นไว้ เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ความลับอัน
บุคคลอื่นรู้เข้าทำให้แพรงพราย ไม่ดีเลย.

คนฉลาดไม่ควรขยายความลับแก่สตรี ศัตรู คน
มุ่งอามิส และแก่คนผู้หมายล้วงดวงใจ.

คนใดให้ผู้ไม่มีความคิดล่วงรู้ความลับ ถึงแม้เขา
จะเป็นคนใช้ของตน ก็จำต้องอดกลั้นไว้ เพราะกลัว
ความคิดจะแตก.

คนมีประมาณเท่าใด รู้ความลับที่ปรึกษากันของ
บุรุษ คนประมาณเท่านั้น ย่อมงูให้บุรุษนั้นหวาด
กลัวได้ เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรขยายความลับ.

ในกลางวันก็ดี กลางคืนก็ดี ควรพูดเปิดเผย
ความลับในที่สงัด ไม่ควรเปล่งวาจาให้เกินเวลา
เพราะคนที่คอยแอบฟัง ก็จะได้ยินข้อความที่ปรึกษา
กัน เพราะเหตุนั้น ข้อความที่ปรึกษากัน ก็จะถึง
ความแพรงพรายทันที.

คาถาทั้ง ๕ คาถา จักมีแจ้งในบัณฑิตปัญหา ๕ ข้อ
ในอุมมังกชาดก.

พญาครุฑได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ถัดนั้นไป ความว่า

ผู้มีความคิดอันลึกลับในโลกนี้ ย่อมปรากฏแก่เรา
เปรียบเหมือนนครอันล้วนแล้ว ด้วยเหล็กใหญ่โต
ไม่มีประตู เจริญด้วยเรือนโรง ล้วนแต่เหล็กประกอบ
ด้วยก้อนขุควัโดยรอบ ฉะนั้น.

ดูก่อนปัทมทรรณนาคราช ผู้มีลิ้นชั่ว คนจำพวกใด
มีความคิดลึกลับ ต้องไม่พูดแพร่พราย มันคงใน
ประโยชน์ของตน อมิตรทั้งหลายย่อมเว้นไกลจากคน
จำพวกนั้น ดูคนผู้รักชีวิต เว้นไกลจากหมู่สรรพ
ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภณฺทสาถํ ความว่า ถึงพร้อมด้วย
เรือนโรง มีร้านตลาดเป็นต้น. บทว่า สมฺมุตฺตยาตาปริชาอุเปตํ ความว่า
ประกอบด้วยก้อนขุควรายไว้โดยรอบ. บทว่า เอวมปิ เม ความว่า บุรุษ
เหล่านั้น คือทุกจำพวกที่เดียว ผู้มีความลับในที่นี้ ย่อมปรากฏแก่เราแม้ฉ
นั้น. ท่านอธิบายความไว้ว่า เครื่องอุปโภคของประชาชน ย่อมอยู่ภายในนคร
เหล็ก อันไม่มีประตูเข้าออกเท่านั้น คนที่อยู่ภายใน ก็ไม่ออกไปข้างนอก คน
ที่อยู่ข้างนอก ก็ไม่เข้าไปข้างใน ขาดการสัญจรไปมาติดต่อกันฉนั้นใด บุรุษ
ทั้งหลายผู้มีความคิดลึกลับ ต้องเป็นฉนั้นนั้น คือให้ความลับของตนจางหายไป
ภายในใจของตนผู้เดียว ไม่ต้องบอกแก่คนอื่น.

บทว่า ทพฺพหา สทตฺตเถสุ ความว่า เป็นผู้มั่งคั่งในประโยชน์ของ
ตน. พญาครุฑเรียก ปัทมทรรณนาคราชว่า ทูชิวฺหา ผู้มีลิ้นชั่ว. บทว่า
พฺยวชนฺตฺติ แปลว่า ย่อมหลีกเลี่ยงห่างไกล. บทว่า ว ในบาทคาถาว่า อาสีวิสา

วาริว สตุตสงฆมา นี้ เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า คุณชุมชนผู้มั่งจะมีชีวิต อยู่ เว้นไกลจากหมู่สัตว์ร้าย เหล่าอสรพิษฉะนั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ศัตรูย่อมหลีกเลี่ยงไกลจากคน ผู้มีความคิดดีลับเหล่านั้น คุณเหล่านั้นผู้มั่ง จะมีชีวิตอยู่ ย่อมเว้นไกลจากหมู่สัตว์ร้าย เหล่าอสรพิษฉะนั้น คือไม่ได้โอกาส ที่จะเข้าไปใกล้.

เมื่อพญาครุฑกล่าวธรรมอย่างนี้แล้ว ปิณฑรกนาคราชจึงกล่าวคาถา ความว่า

อเจลกชิเปลือย ละเรือนออกบวช มีศิระโฉน
เที่ยวไปเพราะเหตุแห่งอาหาร เราได้ขยายความลับ
แก่นันนิพนอ เราจึงเป็นผู้ปราศจากประโยชน์และ
ธรรม.

ดูก่อนพญาครุฑ บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็น
ของเราแล้ว มาประพฤติเป็นนักบวช มีการทำอย่างไร
มีศีลอย่างไร ประพฤติพรตอย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็น
สมณะ สมณะนั้นมีการทำอย่างไร จึงจะเข้าถึงแดน
สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆาตเหตุ ความว่า ชีเปลือยนั้นไม่มี
สิริ เทียวแสวงหาของเคี้ยว ของฉัน เพื่อให้เต็มท้อง. บทว่า อปคตมหา
ความว่า เราปราศจาก คือเป็นผู้เสื่อมจากอรรถและธรรมแล้ว. ครั้นพญา-
นาคราชรู้อุบายวิธีเป็นสมณะของชีเปลือยแล้ว เมื่อจะถามข้อปฏิบัติของสมณะ
จึงกล่าวคำนี้ว่า กถังโร ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิสิโธ ความว่า
ประกอบด้วยศีลอย่างไร ?

บพว่า เกน วเตน ความว่า สมณะชื่อว่ามิพรต เพราะสมาทาน
พรตอย่างไร. บพว่า สมโณ จริ ความว่า ผู้ที่ประพฤติบรรพชาอยู่ ต้อง
ละตัณหาที่ยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะผู้ลอยบาป
แล้ว. บพว่า สกุกิ ความว่า สมณะนั้นต้องทำอะไร จึงจะเข้าถึงเทพนคร
อันเลิศด้วยดี.

พญาครุฑกล่าวตอบเป็นคาถา ความว่า

บุคคลผู้ละสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว มา
ประพฤติเป็นนักบวช ต้องประกอบด้วยความละอาย
ความอดกลั้น ความฝีกตน ความอดทน ไมโกรธง่าย
วาจาต่อเสียด จึงจะชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะนั้น
มีการกระทำอย่างนี้ จึงจะเข้าถึงแดนสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า หิริยา ความว่า แน่สหายนาคราช
บุคคลผู้ประกอบด้วยหิริโศตคตปปะ อันเป็นสมุฐานทั้งภายในภายนอก ด้วย
อธิวาสนขันติ กล่าวคือความอดกลั้น และประกอบด้วยการฝึกฝนทรมาณ
อินทริย์ มีปกติไมโกรธ ละวาจาต่อเสียด และละตัณหากามารมณ์ได้แล้ว
ประพฤติบรรพชาอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นสมณะ สมณะผู้กระทำอย่างนี้แหละ เมื่อ
กระทำกุศล มีหิริเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเข้าถึงสุคติสถานได้.

ปัทมทรกนาคราช ได้ฟังธรรมกถาของพญาครุฑนี้แล้ว เมื่อจะ
อ่อนวอนขอชีวิต จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่พญาครุฑ ขอท่านจงปรากฏแก่ข้าพเจ้า
เหมือนมารดาที่กกกอดลูกอ่อนที่เกิดแต่ตน แผ่ร่างกาย
ทุกส่วนสกัดปกป้อง หรือดุจมารดาผู้เอ็นดูบุตรณะนั้น
เถิด.

กาลานั้น มีอธิบายดังนี้ มารดาเห็นบุตรอ่อนที่เกิดแต่ตัว เกิดแล้ว
ในสรีระของตน แล้วให้นอนในอ้อมอกให้ค้ำน้ำนม แม่เรื้อนร่างทุกส่วนเพื่อ
ปกป้องบุตรไว้ คือมารดาไม่ไปจากบุตร บุตรก็ไม่ไปจากมารดาฉันใด ท่าน
จงปรากฏแก่เรา เหมือนฉันนั้นเถิด. บทว่า **ทิวินฺท** ความว่า ข้าแต่ราชา
แห่งทิวชาติ แม้ท่านก็จงโปรดเห็นแก่เรา โปรดให้ชีวิตแก่เรา คุณมารดา
เอื้อเอ็นดูบุตร ด้วยดวงหทัยอันอ่อนโยนฉะนั้นเถิด.

ลำดับนั้น พญาครุฑเมื่อจะให้ชีวิตแก่พญานาค จึงกล่าวคานอกนี้
ความว่า

ดูก่อนพญานาคราชผู้มีลิ้นขั้ว เอาเถอะ ท่าน
จงพ้นจากการถูกฆ่าในวันนี้ ก็บุตรมี ๓ จำพวก คือ
ศิษย์ ๑ บุตรบุญธรรม ๑ บุตรตัว ๑ บุตรอื่นห้ามไม่
ท่านยินดีจะเป็นบุตรจำพวกไหนของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มฺจุจ** แปลว่า จงพ้น. อีกอย่างหนึ่ง
ปาฐะพระบาลีก็เป็นอย่างนี้แหละ. บทว่า **ทิวินฺท** ความว่า พญาครุฑเรียก
พญานาคราชนั้นว่า **ทิวินฺท** ผู้มีลิ้นขั้ว. อธิบายว่า ขึ้นชื่อบุตรที่ ๔ อื่นไม่มี.
บทว่า **อนฺตฺวาตี ทินฺนโก อตฺโรจ** ได้แก่ บุตรผู้เล่าเรียนศิลปะ
หรือฟังปัญหาอยู่ในสำนัก.

บทว่า **ทินฺนโก** ได้แก่ บุตรที่คนอื่นยกให้ว่า เด็กนี้จึงเป็นลูก
ของท่าน. บทว่า **รชฺสฺสุ** แปลว่า จงยินดี ด้วยบทว่า **อญฺตโร** นี้
พญาครุฑแสดงความว่า ในบุตร ๓ จำพวกนั้น ท่านจงเกิดเป็นอันตฺวาตี
บุตรอย่างหนึ่งของเรา. ก็แหละครั้นพญาครุฑกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ลงจากอากาศ
วางพญานาคราชลงที่แผ่นดิน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา

๒ คาถา ความว่า

พญาครุฑจอมทิวชาติ กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็โผ
ลงจับที่แผ่นดิน แล้วปล่อยพญานาคไปด้วยกล่าวว่า
วันนี้ ท่านรอดพ้นลวงสรรพภัยแล้ว จงเป็นผู้อันเรา
คุ้มครองแล้ว ทั้งทางบกทั้งน้ำ.

หมอผู้ฉลาดเป็นที่พึ่งของคนไข้ได้ฉันใด หวังน้ำ
อันเย็น เป็นที่พึ่งของคนหิวระหายได้ฉันใด สถาน
ที่พักเป็นที่พึ่งของคนเดินทางได้ฉันใด เราก็คจะเป็น
ที่พึ่งของท่าน ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺเจว วากุญฺ ความว่า พญาครุฑ
ครั้นกล่าวคำอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว ก็ปลดปล่อยนาคราชนั้น. บทว่า
ภุมฺยุ ความว่า พญาครุฑนั้น ก็ประดิษฐานบนพื้นภูมิภาค แม้ด้วยตนเอง
ปลดปล่อยนาคราชผู้มีลิ้นชั่ว พลังกล่าวว่า วันนี้ท่านรอดพ้นแล้ว นับ
แต่วันนี้ไป ท่านลวงพ้นภัยทั้งปวง จงเป็นผู้ที่เราคุ้มครองรักษา ทั้งทางบก
ทางน้ำเถิด. บทว่า อาตงฺกนิฺ แปลว่า ของคนไข้. บทว่า เอวมฺปิ เต
ความว่า เราจะเป็นที่พึ่งของท่าน (จุทหมอผู้ฉลาด เป็นที่พึ่งของคนไข้เป็นต้น)
ฉะนั้น.

พญาครุฑปล่อยนาคราชไปว่า ท่านจงไปเถิด. นาคราชนั้นก็เข้าไปสู่
นาคพิภพ. ฝ่ายพญาครุฑกลับไปสู่บรรณพิภพ แล้วคิดว่า ปันทรกนาคราช
เราได้ทำการสวด ให้เชื่อปล่อยไปแล้ว จะมีดวงใจต่อเราเช่นไรหนอ เราจัก
ทดลองดู แล้วไปยังนาคพิภพ ได้ทำลมแห่งครุฑ. พญานาคราชเห็นเช่นนั้น

สำคัญว่า พญาครุฑจักมาจับเรา จึงเนรมิตอัทธภาพยาวประมาณพันวา กลืน
ก้อนหินและทรายเข้าไว้ในตัวหนัก นอนแผ่พังพานไว้ยอดขนจดจดทางลง
เบื้องต่ำ ทำอาการประหนึ่งว่า มุ่งจะขบพญาครุฑ. พญาครุฑเห็นอาการเช่น
นั้น จึงกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

แนะนำผู้ชลามพูชาติ ท่านแยกเขี้ยวจะขบ
มองดูดังจะทำกับศัตรูผู้อธพชาติ ภัยของท่านมีมา
จากไหนกัน.

พญานาคราชได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๑ คาถา ความว่า

บุคคลพึงรังเกียจในศัตรูทีเดียว แม้มิตรก็ไม่
ควรไว้วางใจ ภัยเกิดขึ้นได้จากที่ที่ไม่มีภัย มิตรยอม
ตัดโค่นรากได้แท้จริง.

จะพึงไว้วางใจในบุคคล ที่ทำการทะเลาะกันมา
แล้วอย่างไรได้เล่า ผู้ใดดำรงอยู่ได้ด้วยการเตรียมตัว
เป็นนิตย์ ผู้นั้นยอมไม่ยินดีกับศัตรูของตน.

บุคคลพึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น แต่ไม่
ควรจะวางใจคนอื่นจนเกินไป ตนเองอย่าให้คนอื่น
รังเกียจได้ แต่ควรรังเกียจเขา วิญญูชนพึงพากเพียร
ไปด้วยอาการที่ฝ่ายปรปักษ์จะรู้ไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภยา ความว่า ภัยบังเกิดขึ้นจากมิตร
อันน่าจะเป็นที่ตั้งแห่งความปลอดภัย ย่อมตัดกันโค่นราก กล่าวคือชีวิตได้
แท้จริง. บทว่า ตยมุหิ เท่ากับ ตสุมี ได้แก่ ในบุคคลนั้น. บทว่า เยนาสี
ได้แก่ บุคคลที่เคยกระทำการทะเลาะกันมาแล้ว. บทว่า นิจฺจยตุเตน แปลว่า

ด้วยการเตรียมตัวเป็นนิตย์. บทว่า โส ทิสฺสพฺพิ น รชฺชติ ความว่า ผู้ใด
ตั้งมั่น ด้วยการระมัดระวังเป็นนิตย์ ผู้นั้นย่อมไม่ยินดี ด้วยอำนาจความคุ้นเคย
กับศัตรูของตน แต่นั้น กิจที่ควรทำตามประสงค์ของศัตรูเหล่านั้น ก็มีไม่ได้.
บทว่า วิสฺสาสเย ความว่า บุคคลควรให้ผู้อื่นวางใจได้ในตน แต่ตนเอง
ไม่ควรวางใจเขา ตนอันผู้อื่นเขาไม่ระแวงแล้ว ตนต้องระแวงเขา. บทว่า
ภาวํ ปโร ความว่า บัณฑิตจะพยายามด้วยวิธีใด ๆ ก็หาทราบภาวะ (ความ
ประสงค์) ของฝ่ายปรปักษ์ได้ด้วยวิธีนั้น ๆ ไม่ เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรทำ
ความพยายามเรื่อยไป. ที่กล่าวมานี้เป็นอธิบายของพญานาคราช. ครั้นสองสัตว์
(คือพญาครุฑ และพญานาคราช) เจรจกันอย่างนี้แล้ว ก็สมัครสโมสร
รื่นเริง บันเทิงกัน พวกกันไปยังอาศรมซีเปลือย.

พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

สัตว์ทั้งสอง มีเพศพรรณดังเทวดา สุขุมาลชาติ
เช่นเดียวกัน อาจผจญได้ดี มีบุญบารมีได้ทำไว้
เคล้าคลึงกันไปราวกะว่า ม้าเทียมรถ พวกเข้าไปหา
กรัณปิยอเจลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมา ความว่า สัตว์ทั้งสองมี
ทรวดทรงลักษณะ ทัดเทียมกัน. บทว่า สุขฺยา ความว่า มีวัยเป็นสุข คือ
บริสุทธิ์. ปาฐะพระบาลีก็อย่างเดียวกันนี้เหมือนกัน. บทว่า ปุณฺณกฺขณฺธา
ความว่า ราวกะว่ากองบุญ เพราะมีกุศลอันกระทำไว้แล้ว. บทว่า มิสฺสึฏฺฐา
ความว่า สัตว์ทั้งสองจับมือกันและกัน เข้าถึงความเคล้าคลึงกันด้วยกาย. บทว่า
อสุสฺวาหาว นาคา ความว่า เป็นนุรุษผู้ประเสริฐ คล้ายกับอัศดรสองตัว
เทียมที่แอกนำรถไป เข้าไปยังอาศรมของซีเปลือยนั้น.

ครั้งไปถึงแล้ว พญาครุฑคิดว่า พญานาคนี้คงจักไม่ให้ชีวิตแก่
ชีเปลือย เราก็จักไม่ไหว้มันผู้ทุศีล. พญาครุฑจึงยืนอยู่ข้างนอก ปล่อยให้
พญานาคเข้าไปยังสำนักชีเปลือยแต่ผู้เดียว.

พระบรมศาสดาทรงหมายเหตุนั้น จึงตรัสพระคาถานอกนี้ ความว่า

ลำดับนั้น ปันทรกนาคราชเข้าไปหาชีเปลือย
แต่ลำพังตนเท่านั้น แล้วได้กล่าวว่ วันนี้เรารอดพ้น
ความตาย ล่วงภัยทั้งปวงแล้ว คงไม่เป็นที่รักที่พอใจ
ท่านเสียเลยเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิยมุหา ความว่า ปันทรกนาคราช
กล่าวบริภาษว่า เฮ้ย ! ชีเปลือยทุศีล ชอบพูดเท็จ เราคงไม่เป็นที่รักใคร่
พึงใจของท่านเลยนะ.

ลำดับนั้น ชีเปลือยจึงกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

พญาครุฑเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าปันทรกนาคราช
อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องสงสัย เรามีความรักใคร่ใน
พญาครุฑ ทั้งที่รู้ก็ได้กระทำความอันลามก ไม่ใช่ทำ
เพราะความลุ่มหลงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปันทรเกน ความว่า พญาครุฑนั้น
เป็นผู้ที่เรารักกว่าท่านปันทรกนาคราช ข้อนี้เป็นความจริง. บทว่า โส
ความว่า เรานั้นเป็นผู้ลำเอียงเพราะรักพญาครุฑนั้น จึงได้กระทำความบาปกรรมนั้น
ทั้งที่รู้ ไซ้จะทำเพราะโมหาคติก็หามิได้.

พญานาคราชได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

ความถือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา หรือสิ่งนี้
ไม่เป็นที่รักของเรา ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่บรรพชิต ผู้

พิจารณาเห็นโลกนี้และโลกหน้า ก็ท่านเป็นคนไม่
ตำรวม แต่ประพฤติกวโลก ด้วยเพศของผู้ตำรวมดี.

ท่านไม่ใช่อริยะ แต่ปลอมตัวเป็นอริยะ ไม่ใช่
คนตำรวม แต่ทำคล้ายคนตำรวม ท่านเป็นคนชาติ
เลวทราม ไม่ใช่คนประเสริฐ ได้ประพฤติบาปทุจริต
เป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เม ความว่า แน่ท่านซึ่งเปลี่ยทุกิล
นักพูดเท็จผู้เจริญ ความจริงสำหรับบรรพชิต ผู้เล็งเห็นโลกนี้และโลกหน้า
ย่อมไม่ถือว่า สิ่งนี้เป็นที่รักของเรา สิ่งนี้ไม่เป็นที่รักของเราเลย แต่ท่านเป็น
คนไม่ตำรวม ประพฤติกวโลกนี้ ด้วยเพศบรรพชิตของผู้มีศีลตำรวมดี. บทว่า
อริยาวกาโสติ ความว่า มิใช่อริยะ ก็ปลอมตัวเป็นอริยะ. บทว่า อสญฺญโต
ความว่า มิใช่เป็นผู้ตำรวมด้วยกายเป็นต้น. บทว่า กณฺหาภิชาติโก ความว่า
เป็นคนมีสภาพเลวทราม. บทว่า อนริยรูปุ ความว่า ขาดหิริความละอาย
ต่อบาป. บทว่า อจริ ได้แก่ ได้กระทำ (บาปทุจริตมากมาย).

ครั้งปัจฉิมครุณาการาช ติเตียนซึ่งเปลี่ยอย่างนี้แล้ว เมื่อจะสาปแช่ง
จึงกล่าวคาถานี้ ความว่า

แน่เจ้าคนเลวทราม เจ้าประทุษร้ายต่อผู้ไม่
ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนส่อเสียด ด้วยคำสัตย์นี้ ขอศีรชะ
ของเจ้าจงแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง.

คาถานั้น มีอธิบายว่า เฮ้ย! เจ้าคนเลวทราม ด้วยอันกล่าวคำสัตย์
นี้ว่า เจ้าเป็นคนมักประทุษร้ายต่อมิตร ผู้ไม่ประทุษร้าย ทั้งเป็นคนส่อเสียด
ด้วย ขอศีรชะของเจ้า จงแตกออกเป็นเจ็ดภาค.

เมื่อพญานาคราชสาปแช่งอยู่อย่างนี้ ศีรษะของซีเปลือย ก็แตกออกเป็นเจ็ดภาค. พื้นแผ่นดินตรงที่ซีเปลือยนั่งอยู่นั่นเอง ก็ได้แยกออกเป็นช่อง. ซีเปลือยนั้นเข้าสู่แผ่นดิน บังเกิดในอเวจีมหานรก. พญานาคราชและพญาครุฑทั้งสอง ก็ได้ไปยังพิภพของตน ๆ ตามเดิม.

พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความที่ซีเปลือยนั้นถูกแผ่นดินสูบ จึงตรัสพระคาถาสุดท้าย ความว่า

เพราะเหตุนั้นแล บุคคลไม่พึงประทุษร้ายต่อ
มิตร เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวทรามที่สุด
จะหาคนอื่นที่เร็วกว่าเป็นไม่มี ซีเปลือยถูกอสรพิษ
กำจัดแล้วในแผ่นดิน ทั้งที่ได้ปฏิญญาว่า เรามีสังวร
ก็ได้อุททำลายลง ด้วยคำของพญานาคราช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่ผลแห่งกรรม คือการประทุษร้ายมิตร เป็นของเผ็ดร้อน. บทว่า อาลิตฺตสตฺโต ความว่า ซีเปลือยถูกอสรพิษกำจัดแล้ว. บทว่า อินฺทสฺส ความว่า ด้วยคำของพญานาคราช. บทว่า สฺวโร ความว่า อาชีวกผู้ปรากฏด้วยปฏิญญาว่าเราเป็นผู้ตั้งอยู่ในสังวร ก็ได้ถูกทำลายลง.

พระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หาไม่ได้ แม้ในชาติก่อน พระเทวทัตก็กระทำความสาปแช่งถูกแผ่นดินสูบ แล้วทรงประชุมชาดกว่า ซีเปลือยได้มาเป็นพระเทวทัต นาคราชได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนสุบรรณราชได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปัณฺฑิตชาดก

๕. สัมพลาชาดก

ว่าด้วยความซื่อสัตย์ ของพระนางสัมพลาชาดก

[๒๔๐๖] ดูก่อนแม่นาง ผู้มีชวงขาอันอวบอัด
เธอเป็นไครมายืนลั่นอยู่ผู้เดียวที่ลำธาร ดูก่อนแม่นาง
ผู้มีลำตัวอันนำเฝ้าโลมด้วยมือ เราขอลาม เธอจงบอก
ชื่อ และเผ่าพันธุ์แก่เรา.

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีเอวอันกลมกลิ้ง ท่านเป็นใคร
หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร เป็นผู้มีร่างอันสะคราญ
ทำป่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งสหัส และเสื่อโคร่ง ให้นำ
รีนรมย์สว่างไสวอยู่ ดูก่อนนางผู้เจริญ เราคืออสูร
คนหนึ่งขอไหว้ท่าน ขอความนอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

[๒๔๐๗] คนทั้งหลายรู้จักโอรสของพระเจ้ากาสิ
มีนามว่า โสทธิเสนกุมาร เราชื่อสัมพลา เป็นชายา
ของโสทธิเสนกุมารนั้น ดูก่อนอสูร ท่านจงรู้อย่างนี้
ดูก่อนท่านผู้เจริญ เราชื่อสัมพลาขอไหว้ท่าน ขอความ
นอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ พระโอรสของพระเจ้าวิเทห-
ราช เตือดร้อนอยู่ในป่า เรามาพยาบาลพระองค์ผู้ถูก
โรคเบียดเบียนอยู่ตัวต่อตัว.

อนึ่ง เราเที่ยวแสวงหา รวงผึ้ง และเนื้อมฤค
เราหาอาหารอย่างใดไป พระสวามีของเรา ก็ได้เสวย

อาหารอย่างนั้น วันนี้เมื่อไม่ได้อาหาร เธอคงจะหิวโหย
เป็นแน่.

[๒๔๐๘] ดูก่อนนางสัมปูลา เธอจักทำอะไรได้
กับราชบุตรผู้เดือดร้อน อมโรคอยู่ป่า เราจะเป็น
ภักดาของเธอเอง.

ดูก่อนอสูรผู้เจริญ รูปร่างของเราผู้อาดูรด้วย
ความโศก เป็นอรรถภาพยากไร้ จะงดงามอะไร ขอ-
ท่านจงแสวงหาหญิงอื่นที่มีรูปร่างงามกว่าเราเถิด.

มาเถิดเธอ เชิญขึ้นมายังภูเขานี้ เธอจงเป็นใหญ่
กว่าภรรยา ๔๐๐ คนของเรา จะสำเร็จความประสงค์
ทุกอย่าง.

ดูก่อนน้องนางผู้มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งดวงดาว
เจ้าจักได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแน่นอน สิ่งของทั้งหมดของพี่
หาได้ง่าย เชิญเจ้ามาอภิรมย์กับเราในวันนี้เถิด.

ดูก่อนน้องนางสัมปูลา หากเจ้าไม่ยอมเป็นมเหสี
ของเรา ชะรอยเจ้าจักต้องเป็นภักดาหารของเรา ใน
เวลาเช้ารุ่งนี้ เป็นแน่นอน.

ครั้นอสูรผู้มีวิชาเจ็ดชั้น หยาบช้ำ เขี้ยวออกนอก
ปาก กินคนเป็นอาหาร ได้จับแขนนางสัมปูลา ผู้มอง
ไม่เห็นที่พึงในป่า.

นางสัมปูลา ถูkpีศาจผู้หยาบช้ำ มุ่งอามิสคุกคาม
แล้ว ต้องตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เสรีโศกถึงพระ-
สวามีเท่านั้นรำพันว่า

ถึงยักษจะเกี่ยวกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระฤทธิ์ของทูลกระหม่อมของเราจัก
เคลือบแคลงเป็นอย่างอื่นไป.

เทพยเจ้าทั้งหลายคงจะไม่มีอยู่แน่นอน ท้าวโลก-
บาลก็คงไม่มีในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อยักษ์ผู้ไม่สำรวม
ทำด้วยอาการหยาบช้า จะหาผู้ช่วยห้ามป้องกันไม่มีเลย.

[๒๔๑๐] หญิงนี้มียศประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย
สงบเสงี่ยมเรียบร้อย มีเดชฟุ้งเฟื่องดุจไฟ แเน่รากษส
ถ้าเจ้าจะกินนาง ศีรษะของเจ้าจะแตกออกเจ็ดเสี่ยง
เจ้าอย่าทำให้นางเดือดร้อน จงปล่อยนางไปเสีย เพราะ
นางเป็นหญิงปฏิบัติสามี.

[๒๔๑๐] พระนางสัมพุลานั้น หลุดพ้นแล้วจาก
ยักษกินคน กลับมาสู่อาศรม ดุจแม่นกมีลูกอ่อนเป็น
อันตราย บินมายังรัง หรือดุจแม่โคนมมายังที่อยู่อัน
ว่างเปล่า จากลูกน้อย ฉะนั้น.

พระนางสัมพุลาราชบุตรผู้มียศ เมื่อไม่เห็นพระ
สวามี ผู้เป็นที่พึ่งของตนในป่า ก็มีดวงพระเนตรพร่า
ด้วยความร้อน ทรงรำไห้อยู่ ณ ที่นั้น.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็อ่อนวอนไหว
สมณพราหมณ์ และฤๅษีทั้งหลาย ผู้สมบรูณ์ด้วยจรณะ
ว่า ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว
ราชสีห์ เสือโคร่ง และหม่อมฤๅนเหล่าอื่น ในป่าว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายว่าเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ที่กอบกอบดาลดาชาติ และที่
เนาอยู่ ณ ภูเขาขาวไพโร ตลอดถึงดวงดาวในอากาศว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลาย เป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว
เทพยเจ้า ผู้มีวรรณะเสมอดอกราชพฤกษ์ ผู้ยังดวงดาว
ให้รุ่งเรือง งามในราตรีว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ ณ แม่น้ำคงคา ชื่อภาคิรติ
อันเป็นที่รับรองแม่น้ำอื่นว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว
เทพยเจ้าผู้เนาสถิตอยู่ ณ ขุนเขาหิมวันต์ อันล้วนแล้ว
ไปด้วยหินว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

[๒๔๑๑] ดูก่อนพระราชบุตรผู้มียศ เธอมาเสีย
จนคำที่เดียวหนอ วันนี้เธอมากับใครเล่า ใครหนอ
เป็นที่รักของเธอยิ่งกว่าเรา.

[๒๔๑๒] หม่อมฉันถูกศัตรูมันจับไว้ ได้กล่าว
คำนี้ว่า ถึงยักษ์จะกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระหฤทัยของทูลกระหม่อมของเราจะ
เคลือบเคลงเป็นอย่างอื่นไป.

[๒๔๑๓] ความสัตย์ยากที่จะหาได้ ในหญิงโจร
ผู้มีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย ความเป็นไปของหญิงทั้งหลาย
รู้ได้ยาก เหมือนความเป็นไปแห่งปลาในน้ำฉะนั้น.

[๒๔๑๔] ขอความสัตย์ที่หม่อมฉันมิได้เคยรัก
บุรุษอื่น ยิ่งกว่าทูลกระหม่อม เป็นความจริง ด้วย
อำนาจสั่งจวจาณี ขอพยาธิของทูลกระหม่อมจงระงับ
ดับหาย.

[๒๔๑๕] แนะนางผู้เจริญ กุญชรสูงใหญ่ มี
มากมายถึง ๗๐๐ มีพลโยธาถืออาวุธขีประจําคอยพิทักษ์
รักษาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน และพลโยธาที่ถือธนู
ก็มีถึง ๑,๖๐๐ พิทักษ์รักษาอยู่ เธอเห็นศัตรูชนิดไหน.

[๒๔๑๖] ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อนพระลูก
เจ้า ทรงประพฤติแก่หม่อมฉันอย่างไร เดียวนี้หาเป็น
อย่างนั้นไม่ เพราะได้ทรงเห็นสนมมารีผู้ประดับตก-
แต่่ง มีผิวพรรณดุจเกสรบัว รุ่งก่าตัด เสียงไฟเราะ
ดังเสียงหงส์.

ข้าแต่พระราชบิดา สนมมารีเหล่านั้น ทรงเครื่อง
ประดับล้วนทองคำ มีเรือนร่างเจิดโฉม ประดับด้วย
เครื่องอสังการ นานาชนิด เปริตพริ้งดังดาวสวรรค์
เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโสตถิเสน ล้วนมีทรวด-
ทรงหาที่ติมิได้ เป็นขัตติยกัญญาพากันปรนปรี้อพระ-
โอรสราชเจ้านั้นอยู่.

ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าหากพระโอรสราชเจ้า
ทรงยกย่องหม่อมฉัน ดังที่หม่อมฉัน เคยเที่ยวแสวงหา
ผลาผลในป่า มาเลี้ยงดูพระราชสวามีในกาลก่อนอีก
และจะไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ จะประเสริฐกว่า
ราชสมบัติในพระนครพาราณสีนี้.

หญิงในเรือน อันมีขำน้ำไปบูลย์ ตกแต่ง
ไว้เรียบร้อย มีเครื่องอาภรณ์อันวิจิตรประดับประดา
แม้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็น
ที่รักของสามี คอยแต่ประหัตประหาร ความตายของ
หญิงนั้นประเสริฐกว่า การอยู่ครองเรือน.

ถ้าแม่หญิงใด เป็นหญิงเขี้ยวใจไร้เครื่องประดับ
มีเสื้อรำแพนเป็นที่นอน แต่เป็นที่รักของสามี หญิงนั้น
ประเสริฐเสียกว่า หญิงผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ
ทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี.

[๒๔๑๗] ภรรยาผู้เกือกูลต่อสามี เป็นหญิงหา
ได้แสนยาก สามีผู้เกือกูลต่อภรรยา ก็หาได้แสนยาก
ดูก่อนเจ้าผู้จอมชน มเหสีของเจ้า เป็นผู้เกือกูลเจ้าด้วย
มีศีลด้วย เพราะฉะนั้น เจ้าจงประพฤติธรรม ต่อนาง
สัมพลา.

[๒๔๑๘] ดูก่อนน้องนางสัมพลาผู้เจริญ ถ้าเจ้า
ได้โภคสมบัติอันไปบูลย์แล้ว แต่ถูกความหึงหวง
ครอบงำ จนจะถึงซึ่งมรณะไซ้ พี่และนางราชกัญญา
เหล่านี้ทั้งหมดจะทำตามถ้อยคำของเจ้า.

จบสัมพลาชาดกที่ ๕

อรรถถาสัมพลาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภพระนางมัลลิกाराชเทวี ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
กา เวธมานา ดังนี้.

เรื่อง (ปัจจุบัน) ข้าพเจ้าพรรณนาไว้แล้วอย่างพิสดารในกุมมาส-
ปิณฑกชาดก ก็พระนางมัลลิกานั้น ด้วยอำนาจแห่งการถวายขนมกุมมาส
แด่พระตถาคตเจ้า ๓ ก้อน ได้ถึงความเป็นพระอัครมเหสี ของพระเจ้าปเสน-
ทิโกศล ในวันนั้นทีเดียว ถึงพร้อมด้วยกัลยาณธรรม ๕ ประการ มีต้นก่อน
เป็นต้น ถึงพร้อมด้วยญาณความรู้ เป็นอุปัฏฐายิกาแห่งพระพุทธเจ้า เคารพ
ต่อพระสวามี ดังเทพยดา นั้นได้ปรากฏไปทั่วพระนคร อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุ
ทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ข้าว่า พระนางมัลลิกาทวี
เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ทรงเคารพต่อพระสวามี คุณเทพยดา พระศาสดา
เสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่อง
อะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน พระนางมัลลิกานี้ ก็ทรงเคารพ
พระสวามี คุณเทพยดาเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล โอรสของพระเจ้าพรหมทัตในพระนครพาราณสี ทรง
พระนามว่า โสตติเสนกุมาร พระราชาทรงสถาปนาพระราชโอรส ผู้เจริญวัย
แล้วนั้นไว้ในตำแหน่งอุปราช. พระอัครมเหสี ของโสตติเสนกุมารนั้น พระ
นามว่าสัมพลา มีพระรูปโฉมงดงาม เปรียบพร้อมไปด้วยสิริระอินทรีย์เปล่ง
ปลั่ง ปรากฏเหมือนเปลวประทีปโพลงอยู่ในที่สงัดลม ในเวลาต่อมา โรคเรื้อน

เกิดขึ้นในสระของโสตติเสนกุมาร พวกแพทย์ ไม่สามารถจะเยียวยารักษาได้ เมื่อโรคเรื้อนแตกออก พระราชกุมาร ก็เป็นผู้อันประชาชนพึงรังเกียจถึงความเดือดร้อน คำริว่า ราชสมบัติจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เราจักไปตายอย่างอนาถาในป่า แล้วกราบทูลพระราชบิดาให้ทรงทราบ ละทิ้งตำแหน่งฝ่ายในเสด็จออกไปแล้ว พระนางสัมปุลลาอัครมเหสี แม่อันพระราชกุมารให้กลับด้วยอุบายเป็นอันมาก ก็ไม่ยอมกลับถ่ายเดียว ทูลว่า หม่อมฉันจักไปปฏิบัติฝ่าพระบาทผู้พระสวามีในป่า แล้วตามเสด็จไปด้วย พระราชกุมารเข้าไปยังป่าแล้ว สร้างบรรณศาลาขึ้น อยู่อาศัยในประเทศอันสมบูรณ์ ด้วยมูลผลาผลร่มเงา น้ำทำอันหาได้ง่าย ราชธิดาผู้ชานา ก็ทรงปฏิบัติบำรุงพระราชกุมาร. พระนางปรนนิบัติอย่างไร? คือ พระนาง ตื่นแต่เช้า แล้วกวาดอาศรมบท ตักน้ำใช้ น้ำฉัน เข้าไปตั้งไว้ น้อมไม้สีพระทนต์ และน้ำบ้วนพระโอษฐ์ เข้าไปถวาย ครั้นบ้วนพระโอษฐ์แล้ว ก็บดยาทาแผลของพระสวามี แล้วให้เสวยผลาผลมีรสหวานอร่อย เมื่อพระสวามี บ้วนพระโอษฐ์ ล้างพระหัตถ์แล้ว ทูลว่า ข้าแต่พระสวามี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอเสด็จที่โปรดอย่ามีความประมาท ถวายบังคมแล้ว ถือกะเช้เข้า เสียม และขอสอย เข้าป่า แสวงหาผลาผล นำผลไม้มาเก็บไว้ที่ข้างหนึ่ง แล้วเอาหม้อตักน้ำมาสรองสนาน โสตติเสนราชกุมาร ผู้พระสวามี ด้วยเครื่องสนานอันเป็นผงและเป็นก้อนต่างๆ แล้วน้อมผลาผล อันมีรสอร่อยเข้าไปถวายอีก ครั้นเสวยเสร็จแล้ว พระนางก็น้อมน้ำดื่มที่อบไว้เข้าถวาย พระองค์เองก็บริโภคน้ำผลาผล แล้วจัดแจงไม้เรียบเป็นพระบรรจถรณ์ เตรียไว้ เมื่อพระสวามีบรรทมบนไม้เรียบนั้นแล้ว ก็ทรงล้างพระบาท ทำการนวดพั้นคั้นพระสรีรกาย แล้วเข้าไปนอนข้างที่พระบรรทม พระนางสัมปุลลา ปรนนิบัติพระสวามี โดยอุบายนี้แล.

วันหนึ่ง พระนางกำลังเก็บผลไม้อยู่ในป่า เหลือบเห็นลำธารแห่งหนึ่ง จึงยกกระเช้าลงจากศิระวางไว้ที่ฝั่งลำธาร คิดว่าเราจักอาบน้ำ แล้วลงไปอาบน้ำ ขัดสรีรกายด้วยขมิ้น จนพระวรกายสะอาดดีแล้ว ขึ้นมา ยืนนุ่งห่มผ้าอันทอด้วยเปลือกไม้ อยู่ที่ริมลำธาร ขณะนั้น รัศมีแห่งพระสรีรกายของพระนาง เป็นเหตุให้ป่ามีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน.

ขณะนั้น อสุรตนหนึ่ง เทียวแสวงหาอาหารอยู่ เห็นพระนาง สัมพุดาเข้า ก็มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีขาอันอวบอัด เธอเป็นใคร
มายืนต้นอยู่ผู้เดียวที่ลำธาร ดูก่อนแม่นาง ผู้มีลำตัว
อันนำเกล้าโลมด้วยมือ เราขอลาม เธอจงบอกชื่อและ
เผ่าพันธุ์แก่เรา.

ดูก่อนแม่นาง ผู้มีเอวอันกลมกลิ้ง ท่านเป็นใคร
หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร เป็นผู้มีร่างอันสะอาดทำ
ป่าเป็นที่อยู่อาศัยแห่งสี่หะและเสือโคร่ง ให้นำรีนรมย์
สว่างไสวอยู่ ดูก่อนนางผู้เจริญ เราคืออสุรตนหนึ่ง
ขอไหว้ท่าน ขอความนอบน้อมจงมีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กา เวธมานา ความว่า เพราะเธอ
อาบน้ำในลำธารหนาว จึงยืนต้นอยู่. บทว่า สยจิจฺจรุ แปลว่า เนะ
นางผู้มีช่วงขาอันอวบอัด. บทว่า ปาณิปเมยฺยมชฺเช แปลว่า ดูก่อนแม่
นางผู้มีเรือนร่าง อันนำเกล้าโลม ด้วยมือ. บทว่า กา วา ตฺวํ ความว่า
เธอเป็นใคร หรือว่าเป็นลูกเมียของใคร. บทว่า อภิวาเทมิ แปลว่า เรา
ขอไหว้เธอ. บทว่า ทานวาทิ ความว่า อสุรตนนั้นได้กล่าวว่า เราคืออสุรตน
หนึ่ง ขอความนอบน้อมนี้จึงมีแก่เธอ เราขอประคองอัญชลีแก่เธอ.

พระนางสัมพุล่า ได้ฟังคำของอสูรนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา
ความว่า

คนทั้งหลาย รู้จักโอรสของพระเจ้ากาสิมีนามว่า
โสทธิเสนกุมาร เราชื่อสัมพุล่า เป็นชายาของโสทธิ-
เสนกุมารนั้น คุณก่อนอสูร ท่านจงรู้อย่างนี้ คุณก่อนท่าน
ผู้เจริญ เราชื่อสัมพุล่า ขอให้ท่าน ขอความนอบ
น้อมจงมีแก่ท่าน.

คุณก่อนท่านผู้เจริญ พระโอรสของพระเจ้าวิเทห-
ราช เค็ดร่อนอยู่ในป่า เรามาพยาบาลพระองค์ผู้ถูก
โรคเบียดเบียนอยู่ตัวต่อตัว.

อนึ่ง เรามาเที่ยวแสวงหารวงผึ้ง และเน่อมฤค
เราหาอาหารอย่างใดไป พระสวามีของเรา ก็ได้เสวย
อาหารอย่างนั้น วันนี้เมื่อไม่ได้อาหาร เรายังจะหิว
โหยเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวเทหปุตุโต ได้แก่ พระกุมาร ผู้
เวเทหาราชาปิโยรส. บทว่า โรคสมมุตต์ ได้แก่ ผู้อันโรคเบียดเบียนแล้ว. บทว่า
อุปฐุทธิ ความว่า เราต้องพยาบาล คือ ปรนนิบัติทำวเชอ. ปาฐะว่า
อุปฐุทธิตา ดังนี้ก็มี. บทว่า วนมฤคฉาย ความว่า เราเที่ยวค้นเสาะแสวง
หาของป่า. บทว่า มธุมถ์ ความว่า (เราเที่ยวแสวงหา) ผลไม้รวงผึ้งที่ไม่
มีตัว และเน่อมฤค อันเป็นส่วนเหลือเดนจากราชสีห์ และพยัคฆมฤค
เดียวกัน. บทว่า ตภุโข ความว่า เรานำอาหารสิ่งใดไป พระสวามีของ
เราก็ได้อาหารสิ่งนั้นเสวย. บทว่า ตสฺส นุนชช ความว่า เมื่อพระสวามี

ของเราไม่ได้เสวยอาหารในวันนี้ พระสรีระ คงจะเหี่ยวแห้งดังดอกปทุมที่
เขาดากแดดไว้ละนั้น. บทว่า นาชติ แปลว่า ชุบชีวิต คือ เหี่ยวแห้งไป.

ต่อจากนั้นไป เป็นคาถากล่าวโต้ตอบระหว่างอสูร และพระนางสัมปูลา
ดังต่อไปนี้

(อสูรกล่าวว่) ดูก่อนนางสัมปูลา เธอจะทำ
อะไรได้กับราชบุตร ผู้เดือดร้อนอมโรคอยู่ในป่า เรา
จะเป็นภักดาของเธอ.

(นางสัมปูลา ตอบว่า) ดูก่อนอสูรผู้เจริญ รูป
ร่างของเราผู้อาดูรด้วยความโศก เป็นอติภาพยากไร้
จะดงามอะไร ขอท่านจงแสวงหาหญิงอื่นที่มีรูปร่าง
งามกว่าเราเถิด.

(อสูรกล่าวว่) มาเถิดเธอ เชิญขึ้นมายังภูเขานี้
เธอจงเป็นใหญ่กว่าภรรยา ๔๐๐ คนของเรา จะสำเร็จ
ความประสงค์ทุกอย่าง.

ดูก่อนน้องนาง ผู้มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดังดวง
ดาว เจ้าจะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแน่นอน สิ่งของทั้งหมด
ของเราหาได้ง่าย เชิญเจ้ามาอภิรมย์กับเราในวันนี้เถิด.

ดูก่อนน้องนางสัมปูลา หากเจ้าไม่ยอมเป็นมเหสี
ของเรา ชะรอยเจ้าจักต้องเป็นภักษาหารของเรา ใน
เวลาเช้าวันพรุ่งเป็นแน่นอน.

(พระศาสดาตรัสว่า) ครั้นอสูรผู้มีชญา ๗ ชั้น หยาบ
ช้ำ เขี้ยวออกนอกปากกินคนเป็นอาหาร ได้จับแขน
นางสัมปูลา ผู้มองไม่เห็นที่พึงในป่า.

นางสัมพฺพลา ฤกษ์ปีศาจผู้หยาบช้า มุ่งอามิสครอบ
งำแล้ว ต้องตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เสรีาโศกถึงพระ
สวามีเท่านั้น จำพันว่า

ถึงยักษจะเกี่ยวกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์
ทุกข์อยู่แต่ว่า พระหฤทัยของทูลกระหม่อม ของเรา
จักเคลื่อนแคลงเป็นอย่างอื่นไป.

เทพยเจ้าทั้งหลาย คงจะไม่มีอยู่แน่นอน ท้าว
โลกบาลก็คงไม่มีในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อยักษ์ผู้ไม่สำรวม
ทำด้วยอาการหยาบช้า จะหาผู้ช่วยห้ามป้องกันไม่มี
เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริจิตฺตมฺหิ ความว่า เจ้าจักทำอะไร
ได้ กับราชบุตรผู้อมโรคอยู่นั้น. บทว่า โสภณฺณาย แปลว่า ผู้อาศัยด้วย
ความโศก. ปาฐะว่า โสภณฺณาย ดังนี้ก็มี ความที่ว่า ตั้งอยู่แล้วในความ
เสรีาโศก. บทว่า ทูรตฺตตาย ความว่า เป็นอศตภาพถึงแล้วซึ่งความยากไร้
กำพริ้ว. บทว่า เอหิมิ ความว่า อสุรพลบโยนว่า เจ้าอย่าคิดว่า ตนมี
รูปร่างเลวทรามเลย จงไปยังทิพยวิมานของเราบนยอดเขานี้ จงขึ้นสู่ภูเขานี้เถิด.

บทว่า จตุสฺสตา ความว่า แม้ในวิมานนั้น ก็มีภรรยาอื่นถึง ๔๐๐
คน. บทว่า สพฺพพฺพตฺติ ความว่า อสุรนั้นกล่าววว่า เจ้าปรารถนาเครื่องอุปโภค
บริโภค ผ้าผ่อนและเครื่องอาภรณ์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นทั้งหมด
สำหรับพีมิมามากมายสิ้นเหลือ หาได้ง่ายแท้ ฉะนั้น เจ้าอย่าคิดเสียใจว่าตนเป็น
กำพริ้ว มาเถิด มาร่วมอภิรมย์ยินดีกับพีมิ. บทว่า มหฺเสยฺยิ ความว่า แน่
นางสัมพฺพลาผู้เจริญ หากเจ้าไม่ยอมเป็นนมเหยื่อของเราไซ้ เจ้าก็จงเตรียมตัว

เพื่อเป็นอาหารเช้าของเรา ด้วยเหตุนี้ เราจักนำเจ้าไปสู่วิมานโดยผลการ
เมื่อเจ้าไม่สงเคราะห์เราในข้อนี้ พຼงนี้เจ้าจักเป็นอาหารของเราแต่เช้าตรู่
ทีเดียว. บทว่า **ตณฺจ** ความว่า อสุรนั้นประกอบด้วยชฎาเจ็ดชั้น ทารุณ
เขี้ยวออกนอกปาก ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้จับแขนนางสัมพุล่า ผู้มอง
ไม่เห็นอะไรเป็นที่พึงของตนได้ในปานั้น. บทว่า **อิปนุนา** แปลว่า
ครอบงำแล้ว. บทว่า **อามิสจกฺขุนา** ได้แก่ เหลาะแหละโดยอุกกิเลสครอบงำ.
บทว่า **ปติเมว** ความว่า มิได้คิดถึงตน เสรีาโศกถึงแต่พระสวามีเท่านั้น.
บทว่า **มโน เหสุตติ** ความว่า ครั้นพระองค์ทรงทราบว่ เรามัวล่าช้าอยู่
พระทัยของทูลกระหม่อมจักทรงเคลือบแคลงไปต่าง ๆ. บทว่า **น สนฺติ เทวา**
ความว่า นางสัมพุล่าถูกอสุรจับที่แขน เมื่อจะทำการยกย่องเทวดา จึงกล่าว
คำนี้. บทว่า **โลกปาลา** ความว่า นางสัมพุล่ากล่าวปริเทวนาการว่า บรรดา
เทพยเจ้าผู้มีศีลเห็นปานนี้ ท้าวโลกบาลผู้อารักขา เห็นจะไม่มีในโลกนี้เป็น
มั่นคง.

ลำดับนั้น ด้วยเดชอำนาจของพระนาง พิภพของท้าวสักกะหวั่นไหว
บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์แสดงอาการร้อนรุ่ม. ท้าวสักกเทวราชจึงทรงแลดู
ทรงทราบเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงถือวชิราวุธเสด็จมาโดยด่วน ประทับยืนบน
ศิรณะของอสุรยักษ์ ตรัสพระคาถานอกนี้ ความว่า

หฺญินนี้มียศ ประเสริฐกว่าหฺญิงทั้งหลาย สงบ-
เสถียร เรียบร้อย มิเดชฟุ้งเฟื่องดุจไฟ แ่นะรากษส
ถ้าเจ้าจะกินนางนี้ ศิรณะของเจ้าจะแตกออกเจ็ดเสี่ยง
เจ้าอย่าทำให้นางเดือดร้อน จงปล่อยไปเสีย เพราะ
นางเป็นหฺญิงปฏิบัติสามี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺตา** ความว่า สงบระงับ อีกนัยหนึ่ง
หมายถึงเป็นคนฉลาด เปรียบพร้อมด้วยความรู้. บทว่า **สมา** ความว่า
ปราศจากความไม่สม่ำเสมอทางกายเป็นต้น. บทว่า **อเทติ** แปลว่า จะเกี่ยวกิน.
บทว่า **ผลยุย** ความว่า ศีรษะของเจ้าอันเราตีด้วยอินทวารูชนี ฟิงแตก
แน่นอน. บทว่า **มา ตฺว ทฺหิ** ความว่า เจ้าอย่าทำให้นางต้องเดือดร้อน.

อสูรฟิงคังนั้น จึงปล่อยพระนางสัมพุลลา ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า
อสูรนี้ ฟิงกระทำเช่นนี้อีกเป็นแน่ จึงจงจำอสูรนั้นไว้ด้วยตรวนทิพย์ แล้ว
ปล่อยไว้ในภูเขาลูกที่สาม เพื่อจะมีให้มันมาอีกต่อไป แล้วทรงโอวาทราชธิดา
ด้วยอัปมาทธรรม แล้วเสด็จสู่ทิพยสถานของพระองค์. ฝ่ายพระนางสัมพุลลา-
ราชธิดา ครั้นพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ได้กลับถึงอาศรมด้วยแสงจันทร์.

พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๘ คาถา
ความว่า

พระนางสัมพุลลานั้น หลุดพ้นแล้วจากยักษ์กินคน
กลับมามู่อาศรม ดุจแม่นกมีลูกอ่อนเป็นอันตราย
บินมายังรัง หรือดุจแม่โคนมมายังที่อยู่ อันว่างเปล่า
จากลูกน้อยจะนั้น.

พระนางสัมพุลลาราชนบุตรผู้มียศ เมื่อไม่เห็น
พระสวามีผู้เป็นที่พึงของตนในป่า ก็มีดวงพระเนตร
พร่าด้วยความร้อน ทรงรำไห้อยู่ ณ ที่นั้น.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็ถอนไห้
สมณพราหมณ์และฤๅษีทั้งหลาย ผู้สมบรูณ์ด้วยจรณะ
ว่า ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว่
ราชสีห์ เสือโคร่ง และหม่อมฤๅนเหล่าอื่นในป่าว่า ดิฉัน
ขอถึงท่านทั้งหลาย ว่าเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว่
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ที่กอบฏ้าลดาชาติ และที่เนา
อยู่ ณ ภูเขาราวไพร ตลอดถึงดวงดาวในอากาศว่า
ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว่
เทพยเจ้า ผู้มีวรรณะเสมอดอกราชพฤกษ์ ผู้ยั้งดวงดาว
ให้รุ่งเรืองงามในราตรีว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง,

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว่
เทพยเจ้า อันเนาสถิตอยู่ ณ แม่น้ำคงคาชื่อภาคีรี
อันเป็นที่รับรองแม่น้ำอื่นว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

เมื่อไม่พบพระราชสวามี พระนางก็วนไหว่
เทพยเจ้า ผู้เนาสถิตอยู่ ณ ขุนเขาหิมวันต์ อันล้วน
แล้วไปด้วยหินว่า ดิฉันขอถึงท่านเป็นที่พึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิรุฑ์ ผลินสกุณิว ความว่า แม่นก
ที่ชื่อว่า สกุณิมีลูกอ่อน เพราะเป็นที่ผลิตสกุณ โปดกทั้งหลาย คาบเหยื่อด้วย
จะงอยปากแล้วบินกลับมารัง เพราะอันตรายบางอย่าง ฉันทไฉ อนึ่ง แม่โคนม
ตัวมีเชื้อไขในลูกน้อย ฟิงกลับมาสู่ที่อยู่อันลูกน้อยออกไปแล้ว คือโรงที่ว่างเปล่า
จากลูกน้อย ฉันทไฉ พระนางสัมพุลานัน ก็มาสู่อาศรมอันอ้างว้าง ฉันทไฉ.

แท้จริง คราวนั้น เมื่อพระนางสัมปุลลาชกซ้าอยู่. โสติเสนกุมาร ทรงระแวงว่า ขึ้นชื่อว่าหญิงเป็นคนเหลวไหล จะพึงพาแม่ไปจามิตรของ เรามา จึงเสด็จออกจากบรรณศาลา เข้าไปนั่งซ่อนอยู่ระหว่างกอไม้. เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความไว้ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุตุตตฤชา** ความว่า มีดวงพระเนตรพร่าด้วยความร้อน อันเกิดแต่กำลังของความเศร้าโศก คืออุตุ. บทว่า **อปสฺสนฺตี** ความว่า พระนางสัมปุลลาเมื่อไม่เห็นพระสวามีผู้เป็นที่พึงของตน ก็ปริเทวนาการวิ่งไปมา อยู่ในป่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมณ พุราหฺมณ** ได้แก่ สมณพราหมณ์ ผู้ระงับบาป ลอยบาปเสียแล้ว. บทว่า **สมฺปนฺนจรณ** ความว่า และ กราบไหว้พระฤาษี ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ ด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ พร้อมทั้งศีล. อธิบาย ครั้นพระนางสัมปุลลา กล่าววิงวอนอย่างนี้แล้ว เมื่อไม่พบ พระราชโอรส จึงปริเทวนาการว่า ดิฉันขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่ง ถ้าท่าน เห็นทราบสถานที่ ซึ่งพระสวามีของดิฉันนั่งอยู่ โปรดบอกด้วยเถิด. แม้ใน คาถาที่เหลือทั้งหลาย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ติณฺณตานิ โอสฺโร** ความว่า พระนางก็ไหว้วอนเทพเจ้า อันเนาสถิต ณ กอหญ้าอันมีกระพี้ภายใน มีแก่นในภายนอก ไหว้วอนเทพเจ้า อันเนาสถิต ณ ลดาชาติ และดวงดาวในอากาศ. พระนางสัมปุลลา กล่าว คาถานี้ หมายถึงเทพดาทั้งหลาย ผู้บังเกิดแล้วในลดาชาติเป็นต้น. บทว่า **อิหฺทิวรีสามิ** ได้แก่ เทพเจ้าผู้มีวรรณะทัดเทียมกับดอกราชพฤกษ์. บทว่า **ตุมฺหมฺหิ** ความว่า พระนางสัมปุลลา กล่าวว่า **ตัมปี อมฺหิ** (ดิฉันขอถึงแม่ท่าน ว่าเป็นที่พึ่ง) ดังนี้ หมายถึง (ดวงดาว) ยามราตรีเมื่อนั้น. บทว่า **ภคิรสี** ได้แก่ แม่น้ำคงคาอันมีนามโดยปริยายอย่างนี้. บทว่า **วสนฺตึนิ** ความว่า

พระนางสัมพุลาก้าวไว้ หมายถึงเทพยเจ้าผู้บังเกิด ณ แม่น้ำคงคา อันเป็นที่รับรองแม่น้ำทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอันมากนั่นเอง. แม้ในเทพยเจ้าผู้เนาสถิต ณ ป่าหิมพานต์ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

โสตติเสนกุมาร ผู้พระสวามีทอดพระเนตรเห็นพระนางปริเทวนาการ อยู่อย่างนี้ จึงทรงดำริว่า นางนี้รำไรรำพันยิ่งนัก แต่ว่าเรายังไม่รู้ความเป็นไปของนาง ถ้านางทำเช่นนี้เพราะเสนาหาอาลัยในเราแล้ว นำที่ดวงหทัยของนางจะแตกทำลาย เราจักทดลองนางดูก่อน แล้วเสด็จไปประทับนั่งที่ประตูบรรณศาลา. พระนางสัมพุลาก็รำไรให้ดำเนินไปยังประตูบรรณศาลาไหว้พระบาทแห่งพระสวามีแล้วทูลว่า ข้าแต่พระสวามีผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์เสด็จไปไหนมาพะคะ ?

ลำดับนั้น โสตติเสนกุมารจึงรับสั่งกะพระนางว่า คุณอนนางผู้เจริญในวันอื่น ๆ เข้าไม่เคยมาในเวลานี้เลย วันนี้เข้ามาจนค่ำกิน เมื่อจะดำรงศยาม จึงตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนพระราชาบุตรผู้มียศ เธอมาเสียจนค่ำ
ทีเดียวนอ วันนี้เธอมากับใครเล่า ใครหนอเป็นที่รัก
ของเธอยิ่งกว่าเรา.

ลำดับนั้น พระนางสัมพุลาก็กราบทูลพระสวามีว่า ทูลกระหม่อมเอย เมื่อกระหม่อมฉันเก็บผลไม้เสร็จแล้ว เดินมาพบอสุรตนหนึ่ง มันมีจิตรักใคร่ในหม่อมฉัน ยึดแขนไว้แล้วพูดว่า ถ้าเจ้าไม่ยอมทำตามคำของเรา เราจักกินเจ้าเป็นอาหาร เวลานั้นหม่อมฉันเสร์ว้าโศกถึงทูลกระหม่อมแต่ผู้เดียว จึงได้รำไรรำพันอย่างนี้ แล้วกล่าวคาถา ความว่า

**หม่อมฉันถูกศัตรูมันจับไว้ ได้กล่าวคำนี้ว่า ถึง
ยักษ์จะกินเราเสีย เราก็ไม่มีความทุกข์ ทุกข์อยู่แต่ว่า
พระหฤทัยของทูลกระหม่อมของเรา จะเคลือบแคลง
เป็นอย่างอื่นไป.**

เมื่อพระนางจะทูลพฤติการณ์ที่เหลือต่อไป จึงทูลว่า ข้าแต่พระทูล-
กระหม่อม หม่อมฉันถูกอสูรตนนั้นจับไว้แล้ว เมื่อไม่สามารถจะให้มันปล่อย
ตัวได้ จึงทำการร่ำร้องฟ้องเทวดาขึ้น ทันใดนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงวชิราวุธ
เสด็จมาประทับยืนบนอากาศ ตวาดขู่อสูรให้มันปล่อยหม่อมฉัน แล้วจงจำ
มันไว้ด้วยตรวนทิพย์ เหวี่ยงไปในระหว่างภูเขาลูกที่สาม แล้วเสด็จหลีกไป
หม่อมฉันอาศัยท้าวสักกเทวราช รอดชีวิตมาได้ ดังทูลมาอย่างนี้.

โศคติเสนราชกุมาร ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว จึงแสรังตรัสว่า
แนะนำผู้เจริญ ข้ออ้างนั้นจงยกไว้ ขึ้นชื่อว่า ดวงใจของมาตุคามยากที่จะหา
ความสัตย์ได้ ก็ในป่าหิมพานต์มีพวกพรานไพร คอบส วิชาธรเป็นต้น
มากมาย ใครจะเชื่อใจเจ้าได้ แล้วตรัสคาถา ความว่า

**ความสัตย์ ยากที่จะหาได้ในหญิงโจร ผู้มีเล่ห์-
เหลี่ยมมากมาย ความเป็นไปของหญิงทั้งหลายรู้ได้ยาก
เหมือนความเป็นไปของปลาในน้ำ ฉะนั้น.**

พระนางสัมพุล่าได้ยินพระคำรัสของพระสวามี จึงทูลว่า ข้าแต่พระ-
ทูลกระหม่อม หม่อมฉันจักเฝ้าทูลกระหม่อม ผู้ไม่ทรงเชื่อ ด้วยกำลัง
ความสัตย์ของหม่อมฉันนั้นเทียว แล้วตักน้ำมาเต็มกระออม ทำสังกิริยา
รดน้ำลงเหนือพระเศียรพระสวามี แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ขอความสัตย์ ที่หม่อมฉันมิได้เคยรักบุรุษอื่น

ยิ่งกว่าทุลกระหม่อมเป็นความจริง ด้วยอำนาจสัจ

วาจา นี้ ขอพยาธิของทุลกระหม่อมจงระงับดับหาย.

บรรดาบทเหล่านั้น **ตถาคัพท** บัณฑิตพึงประกอบเข้ากับบทนี้ว่า

เจ มม. มีอธิบายว่า หม่อมฉันทุลอย่างไร ถ้าเป็นความจริงของหม่อมฉัน
อย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอความจริงจงช่วยพิทักษ์รักษาหม่อมฉัน แม้ในบัดนี้
แม้ในกาลต่อไป จักช่วยพิทักษ์รักษาแม้ในกาลอนาคต บัดนี้ขอเชิญพระองค์
จงสดับถ้อยคำของหม่อมฉันเถิด. บทว่า **ยถาหิ นาภิขานามิ** ความว่า
ก็ในพระคัมภีร์ทั้งหลายท่านเขียนไว้ว่า " **ตถา มํ สจฺจํ ปาเลมิ** " คำนั้น
ไม่มีในอรรถกถา.

เมื่อพระนางสัมพุลลา กระทำสัจกิริยาอย่างนี้ แล้วรคน้ำถวายเท่านั้น
โรคเรื้อนของโสคติเสนราชกุมาร ก็ระงับหายทันที คุณสนิมทองแดงถูกล้าง
ด้วยน้ำสัมนั้น. ทั้งสองพระองค์เสด็จอยู่ในอาศรมนั้น สอง-สามราตรีก็
ออกจากป่า ดำเนินไปถึงเมืองพาราณสี เข้าไปยังพระอุทยาน.

พระราชาทรงทราบว่ พระราชโอรสกับพระสุณิสา กลับมาจึงเสด็จ
ไปยังพระอุทยาน ตรัสสั่งให้ยกเสวตฉัตรถวายโสคติเสนราชโอรส และให้
อภิเษกพระนางสัมพุลลาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี ในพระอุทยานนั่นเอง แล้ว
เชิญเสด็จสู่พระนคร ส่วนพระองค์เองทรงผนวชเป็นฤาษี เสด็จอยู่ ณ พระ-
ราชอุทยานนั้น และเสด็จไปเสวยในพระราชนิเวศน์นั้นแหละเป็นประจำ. ฝ่าย
พระเจ้าโสคติเสน ได้พระราชทานเพียงตำแหน่งพระอัครมเหสี แก่พระนาง
สัมพุลลาอย่างเดียว หากได้มีราชสักการะอะไร ๆ อีกไม่ มิได้สนพระทัยถึงว่า
พระนางสัมพุลลานั้นมีตัวอยู่ มัวแต่อภิรมย์กับสนมอื่น ๆ เท่านั้น. ด้วยความ

แค้นต่อหญิงผู้ร่วมพระราชสวามี พระนางสัมพลาได้มีพระวรกายชুবผอม เป็นโรคผอมเหลือง มีพระวรกายสะพร่งไปด้วยเส้นเอ็น. วันหนึ่งพระนางได้ ไปยังสำนักพระสัสสุรดาบส ผู้เสด็จมาเสวยในพระราชวัง เพื่อต้องการจะ บรรเทาโศกาคูร ถวายบังคมพระดาบสผู้เสวยเสร็จแล้ว ประทับ ณ ที่ส่วน ข้างหนึ่ง.

พระสัสสุรดาบสนั้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นพระนาง มีพระอินทรีย์ เศร้าหมอง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

แนะนำนางผู้เจริญ กุญชรสูงใหญ่ มีมากมายถึง

๗๐๐ มีพลโยธาถืออาวุธประจำ คอยพิทักษ์รักษาอยู่

ทั้งกลางวันและกลางคืน และพลโยธาที่ถือธนู ก็มีถึง

๑,๖๐๐ พิทักษ์รักษาอยู่ เธอเห็นศัตรูชนิดไหน.

พระคาถานั้นมีอธิบายว่า พระสัสสุรดาบสดำรัสถามว่า แนะนำนาง สัมพลาผู้เจริญ กุญชรของเรา ๗๐๐ ประกอบไปด้วยอาวุธพร้อมสรรพ โดยมี ทหารขึ้นขี่คอช้างเหล่านั้นชุมนุมอยู่ ทั้งทหารธนู ๑,๖๐๐ คนอื่น ๆ อีก ก็พากัน พิทักษ์รักษาพระนครพาราณสี อยู่ตลอดคืนตลอดวัน เมื่อพระนครมีอารักขา ดียวอย่างนี้ เจ้ายังจะเห็นศัตรูชนิดไรอยู่หรือ แนะนำนางผู้เจริญ ในเวลาที่เข้ามา จากป่าอันน่ารังเกียจ มีภัยรอบด้าน คูมีสระเปล่งปลั่งสมบูรณ์ แต่บัดนี้ คุณเจ้าชুবชืดผิวพรรณดังเป็นโรคผอมเหลือง อินทรีย์เศร้าหมองเหลือเกิน เจ้าเกรงสิ่งใดเล่า?

พระนางสัมพลาได้สดับพระดำรัส ของพระสัสสุรดาบส แล้วทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เพราะพระราชโอรสของพระทูลกระหม่อม ไม่ทรงกรุณา กระหม่อมฉัน ดังในกาลก่อน แล้วตรัสคาถา ๕ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อนพระลูกเจ้า ทรง
ประพฤติก่หม่อมฉันอย่างไร เดียวนี้หาเป็นอย่างนั้น
ไม่ เพราะได้ทรงเห็นสนมณารี ผู้ประดับตกแต่ง มี
ผิวพรรณดุจเกสรบัวรุ่งกำตัด เสียงไพเราะดังเสียง
หงส์.

ข้าแต่พระราชบิดา สนมณารีเหล่านั้น ทรง
เครื่องประดับล้วนทองคำ มีเรือนร่างเฉิดโฉม
ประดับด้วยเครื่องอลังการนานาชนิด เปรศพริ้งดัง
ดาวสวรรค์ เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโสตถิเสน
ล้วนมีทรวดทรงหาติมิได้ เป็นขัตติยกักัญญา พากัน
ปรนปรี้อพระโอรสราชเจ้านั้นอยู่.

ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าหากพระโอรสราชเจ้า
ทรงยกย่องหม่อมฉัน ดังที่หม่อมฉันเคยเที่ยวแสวงหา
ผลาผลในป่า มาเลี้ยงดูพระราชสวามี ในกาลก่อนอีก
และไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ จะประเสริฐกว่าราช
สมบัติ ในพระนครพาราณสีนี้.

หญิงใดอยู่ในเรือน อันมีขำน้ำไปบุลย์ ตกแต่ง
ไว้เรียบร้อย มีเครื่องอาภรณ์อันวิจิตรประดับประดา
แม้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็น
ที่รักของสามี คอยแต่ประหัตประหาร ความตายของ
หญิงนั้นประเสริฐกว่า การอยู่ครองเรือน.

**ถ้าแม่หญิงใด เป็นหญิงขี้ใจรั้เครื่องประดับ
มีเสื้อลำแพนเป็นที่นอน แต่เป็นที่รักของสามี หญิงนั้น
ประเสริฐเสียกว่าหญิงผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ
ทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปทุมุตตรตุดจา ความว่า พระลูกเจ้า
ทอดพระเนตรเห็นสตรีมีผิวกายงดงาม คล้ายกลีบดอกปทุม แสดงว่า มีรัศมี
สีทองเปล่งออกจากสรีรกายของทุกนาง. บทว่า วิราจิตา แปลว่า มีรูปร่าง
อ่อนแอ อธิบายว่า มีเรือนร่างระหง. บทว่า หัสคคฺครา ความว่า ทรง
เห็นเหล่าสนมณารี มีเสียงไพเราะอ่อนหวานคล้ายเสียงหงส์. บทว่า ตาส์
ความว่า เพราะทรงสดับเสียงแหม่มหวัชบกล่อมเป็นต้น ของสนมณารีเหล่านั้น
บัดนี้พระโอรสราชเจ้าของพระทูลกระหม่อม จึงไม่ประพฤติดต่อหม่อมฉันดัง
เช่นก่อน. บทว่า สุวณฺณสฺสจฺจจฺจธา ความว่า ทรงเครื่องประดับ ซึ่ง
ล้วนทองคำ. บทว่า อลงฺกตา ความว่า ประดับด้วยเครื่องอถังการนานาชนิด.
บทว่า มานุสฺสยจฺจฺจรูปฺมา ความว่า เปรศพริ้งคังสาวสวรรค์ในหมู่มนุษย์.

บทว่า เสโนปิยา ความว่า เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าโศตติเสน.
บทว่า ปฏฺิโถภยฺนฺติ นํ ความว่า พวกนักปณปรือพระโอรสราชเจ้านั้นอยู่.
บทว่า สเจ อหํ ความว่า พระนางสัมพูลาผู้ทรงชুবอม เพราะแค้นใจหญิง
ผู้ร่วมพระราชสามี กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชบิดา ถ้าพระราชโอรสเจ้า
ทรงนับถือหม่อมฉันอีกเหมือนในกาลก่อน ที่หม่อมฉันเคยได้ปฏิบัติบำรุงเธอ
ผู้เป็นพระสวามี ผู้เสด็จไปอยู่ป่าเพราะโรคเรื้อน ด้วยการแสวงหาผล
และไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซ้ ป่าแห่งเดียวเท่านั้น ประเสริฐสำหรับหม่อม
ฉัน ยิ่งกว่าราชสมบัติในพระนครพาราณสีนี้. บทว่า ยมฺนฺนปฺาเน ตตฺตบ

เป็น ยี่ อุนฺนปาน. บทว่า โอิหิต ความว่า จัดแจงแต่งตั้งไว้แล้ว.

พระนางสัมปุลลาแสดงถึงเรือน อันมีข้าวและน้ำมากมายไว้ด้วยบทนี้.

นัยว่า พระนางสัมปุลลานั้นมีความมุ่งหมายดังนี้ว่า นารีใดเป็นผู้ไม่มีบุตร อยู่คนเดียวในเรือน แม้มมีข้าวน้ำไฟบุลย์ มีเครื่องอาภรณ์เกลี้ยเกลตาประดับตกแต่งด้วยนานาสิ่งการ เปรียบพร้อมด้วยองค์คุณทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี คอยแต่จะเบียดเบียน การที่หญิงนั้นเอาเถาวัลย์หรือเชือกผูกคอตายเสียดีกว่า จะอยู่ครอบครองเรือนนั้น.

บทว่า อนาพिया แปลว่า ไม่มีเครื่องประดับ. บทว่า กฐาทุติยา ได้แก่ มิแต่เสื้อลำแพนเป็นที่นอน. บทว่า เสยฺยา ความว่า แม้นางจะเป็นหญิงกำพร้า แต่เป็นที่รักใคร่ของสามี นางนี้แหละเป็นเยี่ยม.

เมื่อพระนางสัมปุลลา ทูลเหตุที่ตนชুবพอม แก่พระสัสสุรคาบสออย่างนี้แล้ว พระสัสสุรคาบสจึงรับสั่งให้เชิญเสด็จพระราชามาตรัสว่า คุณก่อนพ่อโสคติเสน เมื่อเจ้าเป็นโรคเรื้อนเข้าไปอยู่ป่า นางสัมปุลลาไปกับเจ้าเฝ้าปฏิบัติบำรุง จนยังโรคของเจ้าให้หาย ด้วยกำลังแห่งความสัตย์ของตน ได้ช่วยกระทำให้เจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติ แต่เจ้ามิได้ใส่ใจถึงสถานที่ยืนที่นั่งของนางเลย เจ้าทำไม่เหมาะไม่ควร ขึ้นชื่อว่าประทุษร้ายมิตรนั้น เป็นบาป เมื่อจะพระราชทานโอวาท แก่พระราชโอรส จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ภรรยาผู้เกื้อกูลต่อสามี เป็นหญิงหาได้แสนยาก

สามีผู้เกื้อกูลต่อภรรยา ก็หาได้แสนยาก คุณก่อนเจ้า

ผู้จอมชน มเหสีของเจ้าเป็นผู้เกื้อกูลเจ้าด้วย มีศีลด้วย

เพราะฉะนั้น เจ้าจงประพฤติธรรมต่อนางสัมปุลลา.

พระคาถานั้น มีอรรถาธิบายว่า หญิงผู้มีความเกื้อกูล มีจิตอ่อนโยน ความเอื้อเอ็นดูต่อชายผู้สามีก็ดี ชายผู้สามีมีความเกื้อกูล รู้คุณความดีที่หญิง

ผู้ภรรยากระทำแล้วก็ดี ทั้งสองจำพวกนี้หาได้ยากนัก ถิ่นางสัมพุลานี มีความ
เกื้อกูลต่อเจ้าด้วย ถึงพร้อมด้วยศีลด้วย เพราะฉะนั้น เจ้าต้องประพฤติธรรม
ต่อนาง ต้องสำนึกถึงบุญคุณของนาง แล้วจงมีจิตอ่อนโยน จงยังจิตของนาง
ให้สดชื่นเบิกบานเถิด.

พระราชกษัตริย์ทรงประทานโอวาท แก่พระโอรสอย่างนี้แล้ว เสด็จ
ลุกขึ้นหลีกไปยังพระราชอุทยาน. ครั้นพระราชกษัตริย์ผู้พระชนกเสด็จหลีกไปแล้ว
พระเจ้าโสตถิเสน ตรัสสั่งให้พระนางสัมพุลามาเฝ้า แล้วตรัสว่า แน่ นางผู้เจริญ
เจ้าจงอดโทษที่เราทำผิดมาตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ตั้งแต่นี้ไป เราจักมอบ
อิสรียศแก่เจ้าทั้งสิ้น แล้วตรัสพระคาถาสุดท้าย ความว่า

ดูก่อนแม่นางสัมพุลารู้จัก ถ้าเจ้าได้โลกสมบัติ

อันไพบุลย์แล้ว แต่มีความหึงหวงครอบงำ จนจะถึง

ซึ่งมรรณะไซริ์ พี่และนางราชกัญญาเหล่านี้ทั้งหมด

จะทำตามถ้อยคำของเจ้า.

พระคานัน มีอรรธาธิบายว่า แน่พระนางสัมพุลารู้จัก ถ้าเจ้าได้
โลกสมบัติอันไพบุลย์ โดยได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครมเหสี เพราะที่อภิเษก
สถาปนาไว้ในกองรัตนะแล้ว ยังหยั่งลงในความฤษยา จะถึงซึ่งความตายไซริ์
เราและนางราชกัญญาเหล่านี้ทั้งหมด จักเป็นผู้กระทำตามถ้อยคำของเจ้า เจ้า
จงจัดแจงราชสมบัติ ตามความประสงค์เถิด แล้วพระราชทานความเป็นใหญ่
ทั้งสิ้น แก่พระอัครมเหสี.

นับแต่นั้นมา ทั้งสองพระองค์ก็อยู่อย่างสามัคคีปรองดองกัน บำเพ็ญ
บุญกุศลมีทานเป็นต้น แล้วเสด็จไปตามยถากรรม. พระราชาดาบสทำมานและ
อภิญญาให้เกิดแล้ว ก็เป็นผู้เข้าถึงซึ่งพรหมโลก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน พระนางมัลลิกา ก็เคารพต่อสามีดุจเทพยดาเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระนางสัมปุลลา ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระนางมัลลิกา พระเจ้าโสตถิเสน ได้มาเป็นพระเจ้ากรุงโกศล พระดาบสผู้ราชบิดา ได้มา เป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสัมปุลลาชาดก

๑๐. ภัณฑุติณทุกชาดก

ว่าด้วยพระราชาทรงสดับฟังข่าวชาวเมือง

[๒๔๑๕] ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย
ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาท
ย่อมไม่ตาย คนประมาทเป็นเหมือนคนตายแล้ว.

เพราะมัวเมาจึงเกิดความประมาท เพราะประมาท
จึงเกิดความเสื่อม และเพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ
คุณก่อนท่าน ผู้มีภาระครอบครองรัฐ อย่าประมาทเลย.

เพราะกษัตริย์เป็นอันมาก หากมีความประมาท
ต้องเสื่อมประโยชน์ของแคว้นแคว้น เสื่อมทั้งแคว้นแคว้น
อนึ่ง ชาวบ้านประมาท ก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิต
ประมาท ก็เสื่อมจากอนาคาริกวิสัย.

ดูก่อนพระองค์ ผู้เป็นมิ่งขวัญของรัฐ โภคสมบัติ
ทุกอย่างในแคว้นแคว้น ของกษัตริย์ ผู้ประมาทแล้ว
ย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์
ของพระราชา.

ดูก่อนพระมหाराชเจ้า ความประมาทนี้ ไม่เป็น
ธรรมของโบราณกษัตริย์ โจรทั้งหลายย่อมกำจัดชนบท
อันมั่งคั่ง ไพบูลย์ของพระราชา ผู้ประมาทเกินขอบ
เขต.

ราชโอรส สืบสันตติวงศ์ ของพระราชนั้นจักไม่มี
เงินทอง ทรัพย์สิ้นก็จักไม่มีเหมือนกัน เมื่อแคว้น
ถูกปล้น พระราชาผู้ประมาท ย่อมเสื่อมจากโภคะ
ทั้งปวง.

ญาติ มิตร และสหาย ย่อมไม่นับถือชดศติยราช
เสื่อมจากสรรพโภคสมบัติ ในความคิดอ่าน.

พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ผู้พึง
พระโพธิสมภารเป็นอยู่ ย่อมไม่นับถือพระราชนั้น
ในความคิดอ่าน.

ศรี คือ มิ่งขวัญ ย่อมละพระราชา ผู้ไม่จัดแจงการ
งาน โง่เขลา มีความคิดอ่านเลวทราม ไร้ปัญญา
เหมือนงูลอกคราบ อันคร่ำคร่า ฉะนั้น.

พระราชาผู้ทรงจัดการงานดี หมั่นขยันตามกาล
ไม่เกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวง ย่อมเจริญยิ่งขึ้น
เหมือนฝูงโค ที่มีโคผู้ ฉะนั้น.

ดูก่อนมหาราชเจ้า พระองค์จงเสด็จเที่ยวฟังเหตุ
การณ์ในแคว้นแคว้น และในชนบท ครั้นได้ทอดพระ
เนตรเห็น และได้ทรงสดับแล้ว แต่นั้น ก็ปฏิบัติสิ่ง
นั้น ๆ เถิด.

[๒๔๒๐] ขอให้พระเจ้าปัญจาละ จงถูกรสเสียบ
ในสงคราม เสวยทุกขเวทนา เหมือนเราถูกหนามแทง
แล้ว เสวยทุกขเวทนาอยู่ในวันนี้.

[๒๔๒๑] ท่านเป็นคนแก่ มีจักขุมืดมัว มอง
เห็นอะไรไม่ถนัด หนามแทงตนเอง ในเรื่องนี้ พระ
เจ้าพรหมทัต มีความผิดอะไรด้วย.

[๒๔๒๒] ดูก่อนพราหมณ์ เราถูกหนามแทง ใน
หนทางนี้ เป็นความผิดอย่างมหันต์ ของพระเจ้า
พรหมทัต เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต
มิได้ทรงพิทักษ์รักษา ถูกพวกราชบุรุษ กดขี่ด้วยภาษี
อันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกราชบุรุษ
กดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชาโกง มีคนอาชกรรม
มากมาย.

แน่พ่อดูณ เมื่อภัยเช่นนี้เกิดขึ้น ประชาชนพา
กันฮึดฮัด เพราะกลัว ต่างพากันหาไม้ มีหนาม ใน
ป่ามาทำที่ซุกซ่อน.

[๒๔๒๓] ในแคว้นของพระเจ้าพรหมทัต หญิงสาวหาผ้าไม่ได้ไปจนแก่ เมื่อไรพระเจ้าพรหมทัตจักสวรรคตเสียที.

[๒๔๒๔] เฮ้ย! หญิงชั่วไม่รู้จักเหตุผล แก่พูดไม่ดีเลย พระราชาเคยหาผ้าให้นางกุมาริกา มีที่ไหนกัน ?

[๒๔๒๕] พรหมณ์ เออ เราไม่ได้พูดชั่วเลย เรารู้เหตุผล ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้พิทักษ์รักษา ราชนครถูกกดขี่ ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชาโง่ มีคนอาชกรรมมากมาย เมื่อการครองชีพลำบาก การเลี้ยงดูลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจักมีผ้าได้ที่ไหน.

[๒๔๒๖] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงถูกหอกแทง ต้องนอนกึ่งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาลิยะ ถูกแผลแทง นอนอยู่ ดังคนกำพร้า ฉะนั้น.

[๒๔๒๗] เจ้าคนชาติชั่ว เจ้าโจรธพระเจ้าพรหมทัต โดยไม่เป็นธรรม เจ้าทำลายโคของตนเอง ไปจนถึงมาสถาปแก่ พระราชาแล้ว.

[๒๔๒๘] คู่ก่อนพรหมณ์ เราโจรธพระเจ้าพรหมทัต โดยชอบธรรม เพราะชาวชนบท พระ-

เจ้าพรหมทัต มิได้ทรงพิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกดขี่ ด้วยภาษีที่ไม่เป็นธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชโอง มีคนอาชกรรมมากมาย.

แม่ครัวคหุงต้มใหม่อีกเป็นแน่ จึงนำข้าวมาส่งในเวลาสาย เรายังแลดูแม่ครัวมาส่งข้าวอยู่ โศสาลิยะ จึงถูกฆาตแทงเอา.

[๒๔๒๕] ขอให้พระเจ้าปัญจาตราช จงถูกฟันด้วยดาบในสงคราม เดือดร้อนอยู่ เหมือนเราถูกแม่โคนม ถีบในวันนี้ จนนมสดของเราหกไป ฉะนั้น.

[๒๔๓๐] การที่แม่โคนม ถีบเจ้าให้บาดเจ็บ นำนมหกไปนั้น เป็นความผิดอะไร ของพระเจ้าพรหมทัต ท่านจึงติเตียนอยู่.

[๒๔๓๑] ดูก่อนพราหมณ์ พระเจ้าปัญจาละ ควรจะได้รับความติเตียน เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ด้วยภาษีอันไม่เป็นธรรม.

หนึ่งเวลากลางคืน ก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูกกดขี่ ริดภาษีอันไม่เป็นธรรม ในแคว้นของพระราชโอง มีคนอาชกรรมมากมาย.

แม่โคเปรียว คุร่าย เมื่อก่อนพวกเราได้รีดนม
มัน มาวันนี้ เราถูกพวกราชบุรุษ ผู้ต้องการน้ำนม
รีดนาทาเล้น จึงต้องรีดนมมันอยู่เดี๋ยวนี้.

[๒๔๓๒] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงปลด
พรากจากราชโอรส วังคร่ำครวญ เหมือนแม่โคกำพร้าว
ปลดพรากจากลูก วังคร่ำครวญอยู่ ฉะนั้น.

[๒๔๓๓] ในการที่แม่โคนม ของคนเลี้ยงโค
เที่ยววิ่งไปมา หรือรำร้องอยู่นี้ เป็นความผิดอะไร
ของพระเจ้าพรหมทัตเล่า.

[๒๔๓๔] ดูก่อนมหาพราหมณ์ ความผิดของ
พระเจ้าพรหมทัตมีแน่ เพราะชาวชนบท พระเจ้า
พรหมทัต มีได้พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ ด้วย
ภาษีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูกเจ้าหน้าที่
กดขี่ ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระรา-
ชาโอง มีคนอาชกรรมมากมาย ลูกโคของพวกเรายัง
ดิ้นนมอยู่ ก็ต้องถูกฆ่าตาย เพราะต้องการฝักดาบ
อย่างไรล่ะ.

[๒๔๓๕] ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช พร้อมด้วย
พระราชาโอรส จงถูกประหารในสนามรบ ให้ฝูงการุม
จิกกิน เหมือนเราผู้เกิดในป่า ถูกฝูงกาชาวบ้านจิก
ในวันนี้ ฉะนั้น.

[๒๔๓๖] เอ๋ยกบ ! พระราชาทั้งหลายในมนุษย-
โลก จะทรงจัดการพิทักษ์รักษาสัตว์ทั่วไปไม่ได้
เอง พระราชามีใช่เป็นอธรรมจารีบุคคล ด้วยเหตุที่ฝูง
กาคินสัตว์เป็น เช่นพวกเจ้าเท่านั้น.

[๒๔๓๗] ท่านเป็นพรหมจารี ขาดอิศรมหอน
จึงกล่าวยกย่องกษัตริย์อยู่ได้ เมื่อประชากรเป็นอันมาก
ถูกปล้นอยู่ ท่านยังบูชาพระราชา ผู้นำดำเนินอย่างยิ่ง.

ดูก่อนพรหมณ์ ถ้าแคว้นแคว้นนี้ ฟังมีพระราชา
ดี ก็จะมั่งคั่งเบิกบาน ผ่องใส ฝูงกาก็จะได้กินก่อน
ข้าวที่ดี ๆ เป็นพลี ไม่ต้องกินสัตว์เป็นเช่นพวกเรา.

จบภณทุกุติณทุกชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาภัณฑุติณทุกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ ราโชวาท ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **อปฺปมาโท** ดังนี้. ราโชวาท มีพิสดารแล้วในหนหลัง.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่าปัญจาละ ดำรงอยู่ในอกติทรง ประมาทเสวยราชสมบัติโดยอธรรม อยู่ในอุตรปัญจาณคร แคว้นกปีละ. ครั้งนั้น อำมาตย์เป็นต้นของพระองค์ ก็เกิดเป็นคนอาธรรมเสียทั้งหมด. ชาว แว่นแคว้น ถูกบีบบังคับด้วยภาษีอากร ต้องพาลลูกเมียเที่ยวหลบหนี หลีกไป ในป่า คล้ายฝูงมฤค. ในที่ที่เคยมีบ้าน ก็กลายเป็นที่มีบ้านร้าง. กลางวัน ผู้คนไม่อาจอยู่บ้านเรือนได้ เพราะเกรงกลัวเจ้าหน้าที่บ้านเมือง พวกกันเอากิ่งหนามเป็นต้นล้อมเรือนไว้ เมื่ออรุณขึ้นก็หลบเข้าป่าไป. กลางวันเจ้าหน้าที่ กรีบยื้อแย่ง กลางคืนพวกโจรก็ปล้นก็ชิง.

ครานั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นรุกขเทวดา อยู่ที่ภัณฑุติณทุก-
พฤษ์ภายนอกพระนคร. ทุกๆ ปีได้รับพลีกรรม มีราคาหนึ่งพันจากราชสำนัก. รุกขเทวดาคิดว่า พระราชานี้ทรงประมาท เสวยราชสมบัติ สกตรัฐจักฉิบหาย เว้นเราเสียแล้วไม่มีใครสามารถจะชักจูงให้พระราชาดำรงพระองค์ ในทางที่ถูก ต้องได้. อนึ่ง พระองค์ก็ทรงมีอุปการะแก่เรา บูชาด้วยพลีกรรมพันหนึ่งทุกปีมา เราจักถวายโอวาทพระองค์ท่าน. ในเวลากลางคืน รุกขเทวดาเข้าไปยังห้อง พระบรรทมของพระราชา ยืนอยู่ข้างพระเศียร เปล่งรัศมียืนอยู่บนอากาศ. พระราชาทอดพระเนตรเห็นเทวดารุ่งเรืองอยู่ คล้ายดวงอาทิตย์อ่อน ๆ จึง ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร มาที่นี่เพราะเหตุอะไร ? รุกขเทวดาได้ยืนพระราช-

ดำรัสแล้วทูลว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ข้าพเจ้าคือภักษุติณทุกเทพ คิดว่า
จักถวายโอวาทแต่พระองค์ จึงมาเฝ้า. พระราชาตรัสถามว่า ท่านจักให้โอวาท
อะไรหรือ ? เมื่อพระราชาตรัสถามอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงทูลว่า คุณก่อน
มหาราชเจ้า พระองค์เป็นผู้ประมาทเสวยราชสมบัติ เพราะฉะนั้น แวนแคว้น
ทั้งสิ้นของพระองค์ จะพินาศเหมือนถูกกำจัดยื้อแย่ง ธรรมดาพระราชาเมื่อ
เสวยราชสมบัติด้วยความประมาท หาใช่เป็นเจ้าของแห่งแวนแคว้นทั้งสิ้นไม่
ถึงความพินาศในปัจจุบันแล้ว ในภพหน้าจักต้องเกิดในมหานรกอีก อนึ่ง
เมื่อพระราชาถึงความประมาทแล้ว แม้ชนในราชสำนัก นอกราชสำนัก ย่อม
จะพากันประมาท ด้วยเหตุนี้ พระราชาไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง ดังนี้แล้ว
เมื่อจะเริ่มตั้งธรรมเทศนา จึงกล่าวคาถา ความว่า

ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ความประมาท
เป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คน
ประมาทเป็นเหมือนคนตายแล้ว.

เพราะมัวเมาจึงเกิดความประมาท เพราะประมาท
จึงเกิดความเสื่อม และเพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ
คุณก่อนท่านผู้มีภาวะครอบครองรัฐ อย่าประมาทเลย.

เพราะภักษุติณเป็นอันมาก หากมีความประมาท
ต้องเสื่อมประโยชน์ของแวนแคว้น เสื่อมทั้งแวนแคว้น
อนึ่ง ชาวบ้านประมาท ก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิต
ประมาท ก็เสื่อมจากอนาคาริกวิสัย.

คุณก่อนพระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญของรัฐ โภคสมบัติ
ทุกอย่างในแวนแคว้น ของภักษุติณผู้ประมาทแล้ว

ย่อมพินาศหมด ข้อนั้นท่านกล่าวว่ เป็นความทุกข์

ของพระราชา.

ดูก่อนพระมหाराชเจ้า ความประมาทนี้ไม่เป็น
ธรรมของโบราณกษัตริย์ โจรทั้งหลายย่อมกำจัดชนบท
อันมั่งคั่งไปพยุลย์ ของพระราชาผู้ประมาทเกินขอบเขต.

ราชโอรสสืบสันตติวงศ์ ของพระราชานั้นจัก
ไม่มี เงินทองทรัพย์สินก็จักไม่มีเหมือนกัน เมื่อ
แว่นแคว้นถูกปล้น พระราชาผู้ประมาท ย่อมเสื่อม
จากโคตะทั้งปวง.

ญาติมิตรและสหาย ย่อมไม่นับถือขัตติยราชผู้
เสื่อมจากสรรพโภคสมบัติ ในความคิดอ่าน.

พลข้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ผู้พึง
พระโพธิสมภารเป็นอยู่ ย่อมไม่นับถือพระราชานั้น
ในความคิดอ่าน.

ศรีคือมิ่งขวัญ ย่อมละพระราชาผู้ไม่จัดแจง
การงาน โง่เขลา มีความคิดอ่านเลวทราม ไร้ปัญญา
เหมือนงูลอกคราบอันคร่ำคร่า ฉะนั้น.

พระราชาผู้ทรงจัดแจงการงานดี หมั่นขยันตาม
กาล ไม่เกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวง ย่อมเจริญยิ่งขึ้น
เหมือนฝูงโคที่มีโคผู้ ฉะนั้น.

ดูก่อนมหาราชเจ้า พระองค์จงเสด็จเที่ยวฟัง

**เหตุการณ์ในแคว้นแคว้น และในชนบท ครั้นได้ทอด-
พระเนตรเห็น และได้ทรงสดับแล้ว แต่นั่นก็ปฏิบัติ
สิ่งนั้น ๆ เกิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปมาโท** ได้แก่ ความไม่อยู่ปราศ
แห่งสติ. บทว่า **อมตํ ปทํ** ความว่า เป็นทางคือเป็นเหตุแห่งอมตนิพพาน.
บทว่า **มจฺจุโน ปทํ** ความว่า ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย. เพราะ
คนประมาทแล้ว เจริญวิปัสสนา เมื่อไม่อาจบรรลุอัปปฏิสนธิสภาพได้ ย่อมเกิด
ย่อมตายในสงสารบ่อย ๆ เหตุนี้ ความประมาทจึงชื่อว่า เป็นทางแห่งความ
ตาย บทว่า **น มียนฺติ** ความว่า คนผู้ไม่ประมาทเจริญวิปัสสนา บรรลุ
อัปปฏิสนธิสภาพแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย เพราะไม่เกิดในสงสารอีก. บทว่า
เย ปมตฺตา ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า บุคคลเหล่าใดประมาทแล้ว บุคคล
เหล่านั้นควรเห็นเหมือนคนตายแล้ว. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่ยังกิจให้
สำเร็จไม่ได้. แท้จริง สำหรับคนที่ตายแล้ว ย่อมไม่มีความคำนึง ความ
ปรารถนา หรือความขวนขวายว่า เราจักให้ทาน จักรักษาศีล จักทำอุโบสถ
กรรม จักบำเพ็ญคุณงามความดี เพราะเป็นผู้ปราศจากวิญญาณ. สำหรับคน
ประมาทก็ไม่มี เพราะขาดความไม่ประมาท ฉะนั้น คนตายกับคนประมาท
ทั้งสองนี้ จึงเสมอเหมือนเป็นบุคคลประเภทเดียวกัน.

บทว่า **มทา** ความว่า ดูก่อนมหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่า ความประมาท
ย่อมเกิดเพราะความเมา ๓ ประการ คือ เมาในความไม่มีโรค เมาในวัย
และเมาในชีวิต. คนเรานั้นพอเมาแล้ว ก็ถึงความประมาท กระทำบาปกรรม
เช่นปาณาติบาตเป็นต้นได้. ที่นั่น พระราชาย่อมตรัสสั่งให้ตัดดินตัดมือ ให้
ประหารชีวิต หรือให้ริบทรัพย์ของผู้นั้นทั้งหมด เพราะความประมาทของเขา

จึงเกิดความสิ้นญาติ สิ้นทรัพย์ สิ้นชีวิตอย่างนี้. เขาถึงความสิ้นทรัพย์หรือสิ้นยศแล้ว เมื่อไม่สามารถเลี้ยงชีวิตได้อีก ก็ต้องทำกายทุจริตเป็นต้น เพื่อเลี้ยงชีพต่อไป และเพราะความสิ้นเนื้อสีนตัวของเขอย่างนี้ จึงเกิดโทษผิขิ้นข้าพเจ้าจึงต้องทูลเตือนพระองค์. บทว่า มา มโห ภรตฺตสภ ความว่า คุณก่อนพระองค์ผู้มีภาระเป็นใหญ่ในแคว้นแคว้น พระองค์อย่าทรงมัวเมาอธิบายว่า อย่าทรงประมาท.

บทว่า อตุถํ รกฺขจํ ความว่า กษัตริย์เป็นอันมาก (หาก) ทรงประมาท ความเจริญของชาวชนบท และแคว้นแคว้นทั้งสิ้น ก็เสื่อมโทรมลง. เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งความซอ้นนั้น ๆ บัณฑิตควรแสดง ขันติวาทีชาดก มาตั้งชขาดก คุรุชขาดก สรภังชขาดก และเจติยชขาดก. บทว่า คามิโน ความว่า แม้นายบ้านต้องพลัดพราก เสื่อมโทรม หนีหายจากบ้าน ก็เพราะโทษคือความประมาทมาก. บทว่า อนาคารา อคาริโน ความว่า รุกขเทวดากล่าวว่า บรรพชิตเสื่อมจากข้อปฏิบัติของบรรพชิต ก็เพราะโทษคือประมาทมาก แม้นคฤหัสถ์ พลัดพราก เสื่อมโทรม จากการครองเรือน และธัญญาหารเป็นต้นมากมาย ก็เพราะโทษคือประมาทมาก. บทว่า ตํ วุจฺเจเต อัย ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ชื่อว่า ความเสื่อมยศและโภคสมบัติ ท่านกล่าวว่า นั่นเป็นทุกข์ของพระราชา เพราะไม่มีโภคสมบัติ ยศของพระราชาผู้ไร้ทรัพย์ ย่อมเสื่อม พระราชาผู้เสื่อมยศ ย่อมได้รับทุกข์อย่างมหันต์.

บทว่า เนส ธมฺโม ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ความประมาทนี้ ไม่ใช่ธรรมของโบราณกษัตริย์. บทว่า อิหุชฺชํ ผิตํ ความว่า (โจรทั้งหลาย ย่อมขี้แย่ง) ชนบทอันมั่งคั่งด้วยข้าวน้ำเป็นต้น ไพบูลย์ด้วยเงินและทองเป็นต้น. บทว่า น เต ปุตุตา ความว่า คุณก่อนมหาราชเจ้า ราชโอรสผู้สืบสันตติวงศ์ ของพระราชาผู้ประมาทจักไม่มี. เพราะชาวแคว้นแคว้นทั้งหลาย

ยอมไม่ถวายเศวตฉัตร ด้วยคิดว่า พระโอรสของพระราชารู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนี้
จักทำความเจริญอะไรแก่พวกเราได้ พวกเราจักไม่ถวายเศวตฉัตรแก่พระโอรส
นั้น พระโอรสต้องพระราชารู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าไม่มี ด้วยอาการ
อย่างนี้. บทว่า **ปริชิตฺต** แปลว่า เสื่อมรอบแล้ว. บทว่า **ราชานํ วาปี**
ความว่า แม้ถึงพระราชารู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น จะเป็นพระราชารู้ เมื่อเป็น
เช่นนั้น.

บทว่า **มनुตฺติ** ความว่า ญาติ มิตรสหายยอมไม่สำคัญที่จะทำอาการ
นับถือด้วยจิตเคารพว่า ผู้นี้คือพระราชารู้. บทว่า **อุปชีวนฺตา** ความว่า
ชนทั้งหลายแม้ที่เข้าไปฟังพระบรมโภทิสมาการ ก็ยอมไม่สำคัญอาการที่ตนควร
สำคัญด้วยจิตเคารพ. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุที่พระราชารู้ไม่ทรงตั้งอยู่ใน
ธรรม. บทว่า **สิริ** ได้แก่ ยศและโภคสมบัติ. บทว่า **ตจฺ** ความว่า เมื่อ
รังเกียจกราบเก้าย่อมละเสีย ไม่เหลียวแลดูอีกฉันใด สิริคือยศและโภคสมบัติ
ยอมละพระราชารู้เช่นนั้น ฉะนั้น. บทว่า **สุสฺวีหิตกมฺมุนฺต** ความว่า
ผู้ไม่กระทำบาปกรรมด้วยกายทวารเป็นต้น. บทว่า **อภิวฑฺฒนฺติ** ความว่า
ยอมเจริญก้าวหน้า. บทว่า **สตฺถภามิว** ความว่า ดุจฝูงโค มีโคผู้เป็น
หัวหน้าฝูง. แท้จริง โภคสมบัติทั้งหลายยอมเจริญแก่พระราชารู้ไม่ประมาท
แล้ว ดุจฝูงโค มีโคผู้เป็นหัวหน้าฝูงฉะนั้น.

บทว่า **อุปฺสฺสุตฺติ** ความว่า พระองค์จึงเสด็จจาริกไปในสกลรัฐและ
ชนบทของพระองค์. บทว่า **ตคฺค** ความว่า เมื่อพระองค์เสด็จไปในแคว้น-
แคว้นนั้น จะได้ทอดพระเนตรสิ่งที่ควรทอดพระเนตร จะได้ทรงสดับสิ่งที่
ควรสดับ กระทำคุณานุคุณส่วนพระองค์ให้ประจักษ์แล้ว จักได้ทรงปฏิบัติ
ข้อปฏิบัติอันเป็นประโยชน์แก่อุศลแก่พระองค์.

พระมหาสัตว์ถวายโอวาทพระราชาด้วยคาถา ๑๑ คาถา ด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว ทูลว่า พระองค์จงรีบไปสอดส่องอย่าชักช้า อย่าให้เว่นแคว้นฉิบหาย
เสียเลย ฉะนี้แล้ว กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน. ฝ่ายพระราชาทรงสดับถ้อยคำ
ของเทวดาแล้ว สลดพระทัย รุ่งขึ้นโปรดให้อำมาตย์คูแลราชสมบัติแล้วพร้อม
ด้วยราชบุโรหิต เสด็จออกจากพระนคร ทางพระทวารด้านทิศปราจีน เสด็จ
พระราชดำเนินไป ลี้หนทางประมาณหนึ่งโยชน์ ณ สถานที่นั้น ชายแก่ชาวบ้าน
ผู้หนึ่ง นำกิ่งหนามมาจากดง ล้อมกั้นปิดประตูเรือนไว้ พานบุตรภรรยาเข้าป่าไป
เวลาเย็นเมื่อพวกราชบุตรหลีกไปแล้วก็กลับมาเรือนตน ถูกหนามยอกเท้าที่
ประตูเรือน จึงนั่งกระโห่ยง บ่งหนาม พลังคำพระราชาด้วยคาถานี้ ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จึงถูกลูกศรเสียบใน

สงคราม เสวยทุกขเวทนา เหมือนเราถูกหนามแทง

แล้ว เสวยทุกขเวทนาอยู่ในวันนี้.

ก็คำคำนั้นได้เป็นไปด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์นั่นเอง. ควรทราบ
ว่า ชายแก่นั้น ถูกระเบิดพระโพธิสัตว์คลอใจจึงดำ. ในเวลานั้น พระราชากับราช-
บุโรหิต ปลอดภัยยืนอยู่ใกล้ ๆ ชายแก่นั่นเอง. พอราชบุโรหิตได้ยินคำของ
ชายแก่ จึงกล่าวคาถา ความว่า

ท่านเป็นคนแก่ มีจักษุมีดมัว มองเห็นอะไร

ไม่ถนัด หนามแทงท่านเอง ในเรื่องนี้ พระเจ้า-

พรหมทัต มีความผิดอะไรด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มคฺเคยฺย แปลว่า ยอกเอา มือธิบายว่า
ถ้าท่านถูกหนามยอกเอา เพราะความชุ่มซำของตนเองไซ้ ในข้อนี้ทำไมจะ
เป็นความผิดของพระราชาด้วยเล่า ท่านดำพระราชาด้วย เพราะเหตุที่ พระราชา
มีหน้าที่ตรวจตราหนามแล้วบอกให้ท่านทราบหรือ ?

ชายชราได้ฟังดังนั้น ได้กล่าวคาถา ๑ คาถา ความว่า
 ดูก่อนพราหมณ์ เราถูกหนามแทง ในหนทางนี้
เป็นความผิดของพระเจ้าพรหมทัตมากมาย เพราะ
ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต มิได้พิทักษ์รักษา
ถูกพวกราชบุรุษกดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น **กลางวัน**ถูกราชบุรุษ
กดขี่ **ในแว่นแคว้น**ของพระราชาโง่ **มีคนอาชกรรม**
มากมาย.

แนะนำให้คุณ เมื่อภัยเช่นนี้เกิดขึ้น ประชาชนพากัน
อึดอัด เพราะกลัวพากันหาไม้มีหนาม **ในป่า**มาทำที่
ซุกซ่อน.

 บรรดาบทเหล่านั้น **บทว่า พหุวุตถ** ความว่า **ดูก่อนพราหมณ์**
 ข้านั่งจมลงไป **ในทาง**ที่มีหนาม **ในเรื่องนี้**พระเจ้าพรหมทัตมีความผิดมากเพราะ
ความผิดของพระราชา ตลอดเวลาเท่านี้ **เจ้า**ไม่รู้เลยว่า **เราต้อง**ค้ำคั้นไป**ใน**
ทางที่มีหนาม เพราะชนบทพระราชามิได้พิทักษ์รักษาจึงมีหนาม.

 บรรดาบทเหล่านั้น **บทว่า ขาทนต์ิ** ได้แก่ **พวกโจร**รุมกันปล้น.
 บทว่า ตูณฺฑิยา ความว่า **กลางวัน** **พวกราชบุรุษ**เบียดเบียนด้วยการฆ่า
การจอบจำเป็นค้ำ **เก็บภาษี**อากรโดยไม่เป็นธรรม. **บทว่า กุญฺจราชสุต**
 ความว่า **ในแว่นแคว้น**ของพระราชาผู้ลามก. **บทว่า อธมฺมิโก** ความว่า
 คนทั้งหลายต้องมีการงานอันปกปิดเป็นอันมาก. **คน**แก่เรียกปุโรหิตว่า **พ่อ-**
พราหมณ์. **บทว่า มาณวา** ได้แก่ **มนุษย์**ทั้งหลาย. **บทว่า นิลุเลนกาณี**
 ได้แก่ **สถานที่**ซุ่มซ่อน. **บทว่า วเน คเหตุวา กณฺฏกั** ความว่า (ใน
 เพราะภัยเช่นนี้) **ประชาชน**จึงนำเอาหนามมาปิดประตู **ทิ้ง**เรือรบพาลูกเมียเข้า

ป่าไป ทำสถานที่ชุ่มชื้นของตน ๆ ในป่านั้น. อนึ่ง หนามชนิดใดมีในป่า เขาก็พากันเอาหนามชนิดนั้นมาล้อมเรือนไว้ เพราะความผิดของพระราชา อย่างนี้ เราจึงถูกหนามตำเอา ท่านอย่าเป็นผู้สนับสนุนพระราชาเช่นนี้เลย.

พระราชาทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสเรียกราชบุโรहितมาตรัสสั่งว่า ท่าน อาจารย์ ชายชราพุดถูก เป็นความผิดของเราแท้ ๆ มาเถิด เราจักกลับไป เสวยราชสมบัติโดยธรรม. เทวดาพระโพธิสัตว์ สิงในร่างของราชบุโรहित ทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า จงไปสอดแนมดูข้างหน้าต่อไปอีกก่อนเถิดพระเจ้าข้า. พระราชากับบุโรहित จากบ้านนั้น ไปยังบ้านอื่น ได้ยินเสียงของหญิงชรา คนหนึ่งในระหว่างทาง. นัยว่าหญิงนั้นเป็นหญิงใจบุญใจ พัทธกษัตริย์ชราบุตรสาว สองคนซึ่งเจริญวัยแล้ว ไม่ยอมให้ลูกสาวไปป่า ตนเองเก็บผักหักพินมาจากป่า บำรุงรักษาลูกสาวทั้งสอง. วันนั้นนางขึ้นพุ่มไม้แห่งหนึ่ง กำลังเก็บผักอยู่ พลัดตกลงมา เมื่อจะดำพระราชา โดยแข่งให้ตาย กล่าวคาถา ความว่า

ในแคว้นของพระเจ้าพรหมทัต หญิงสาวหาหัว

ไม่ได้ไปจนแก่ เมื่อไรพระเจ้าพรหมทัต จักสวรรคต

เสียที.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปฏิกขา** แปลว่า หาสามีมิได้. อธิบายว่า ถ้าเขามีสามีคงจะได้เลี้ยงดูเรา ในรัชกาลของพระราชาลามก เราได้รับความทุกข์ เมื่อไรหนอ มันจักตายเสียที หญิงชราดำพระราชาอย่างนี้ ก็ด้วยอำนาจ ของพระโพธิสัตว์.

เมื่อราชบุโรहितจะคัดค้านนาง จึงกล่าวคาถา ความว่า

เฮ้ย! หญิงชั่วไม่รู้จักเหตุผล แก่พุดไม่ดีเลย

พระราชาเคยหาหัวให้นางกุมาริกา มีที่ไหนกัน.

หญิงชราได้ยืนดั่งนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

พราหมณ์เอย เราไม่ได้พูดชั่วเลย เรารู้เหตุผล

ชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัต มิได้พิทักษ์รักษา

ราษฎรถูกกดขี่ ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม.

กลางคืนถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าทีกดขี่

ด้วยภาษี อันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชาโง่

มีคนอาธรรม์มากมาย เมื่อการครองชีพลำบาก การ-

เลี้ยงดูลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจักมีผัวได้ที่ไหน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกวิตตลปทา ความว่า เราฉลาด

รู้เท่าทันในเหตุในผล ท่านอย่าสรรเสริญพระราชาตามกอย่างนี้. บทว่า ทุขุชีเว

ความว่า เมื่อแคว้นแคว้นมีการครองชีพลำบาก การเลี้ยงดูลูกเมียก็เกิดลำบาก

ผู้คนทั้งกลัวทั้งหวาดเสียว ก็หลบไปอยู่ในป่า. บทว่า กูโต ภตฺตา กุมาริยา

ความว่า หญิงสาว ๆ จักหาผัวได้ที่ไหน.

พระราชากับราชบุโรหิตฟังคำของหญิงชราแล้ว คิดว่า แก่พูดถูกต้อง

จึงพากันเดินทางต่อไปข้างหน้า ได้ยินเสียงของชาวนาคนหนึ่ง ได้ยินว่า เมื่อ

ชาวนานั้นกำลังไถนา โคชื่อสาติยะ ถูกผาดแทงจึงล้มลง. เมื่อชาวนาจะค่า

พระราชาจึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงถูกหอกแทง ต้อง

นอนกลิ้งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาติยะ ถูกผาดแทง

นอนอยู่ดังคนกำพรวด ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา ความว่า โคชื่อสาติยะนี้ ได้รับ

ทุกขเวทนานอนอยู่ฉันใด ขอพระเจ้าปัญจาลราชจงนอนเป็นทุกข์ฉันนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อราชบุโรหิตจะคัดค้าน จึงกล่าวคาถา ความว่า

เจ้าคนชาติชั่ว เจ้าโอรสพระเจ้าพรหมทัต โดย
ไม่เป็นธรรม เจ้าทำร้ายโคของตนเอง ไฉนจึงมาสาป-
แข่งพระราชาเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธฺมเมน ความว่า โดยไม่มีเหตุผล
คือไม่มีความจริง.

ชาวนาได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราโอรสพระเจ้าพรหมทัตโดย
ชอบธรรม เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้
ทรงพิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกดขี่ ด้วย
ภาษีที่ไม่เป็นธรรม

กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่
กดขี่ ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระ
ราชาโอง มีคนอาชกรรมมากมาย.

แม่ครัวคงหุงต้มใหม่อีกเป็นแน่ จึงนำข้าวมาส่ง
ในเวลาสาย เรามัวแลดูแม่ครัว มาส่งข้าวอยู่ โศสาลิยะ
จึงถูกฆาตแทงเอา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธมฺมเมน ความว่า เราดำโดยมีเหตุผล
ท่านอย่าเข้าใจว่า ดำโดยไม่มีเหตุผล. บทว่า สา นฺน ปฺน เร ปกฺกา
วิกาเล ภตฺตมาหริ ความว่า พราหมณ์เฮ้ย เราคิดว่า หญิงแม่ครัวนำข้าว
มาส่งเรา หุงข้าวแล้วคงนำมาส่งแต่เช้าตรู่ แต่นางถูกพวกทาสของพระเจ้า
พรหมทัต พวกริศภาษีโดยไม่เป็นธรรม เกาะกุมตัวไว้ ต้องเลี้ยงดูพวกมัน

แล้วจึงหุงข้าวเพื่อเราใหม่ เพราะเหตุนี้ จึงนำข้าวมาส่งในเวลาสาย วันนี้ นำมาสายนัก ดังนี้แล้ว ถูกความหิวบีบคั้น มัวแลดูคนส่งข้าว ดูว่าโค เอาปถัก แทะโคไม่เป็นที่ ฉะนั้น เจ้าโคสาธิตะมันยกเท้าขึ้นกระที่บผาด จึงถูกผาดบาด เอา เหตุนี้ เจ้าอย่าเข้าใจว่า เราประหารมัน ข้อนี ชื่อว่า พระราชาผู้ตามก ประหารแล้วทีเดียว ท่านอย่ามัวกล่าวพรรณนาคุณของพระราชนั้นอยู่เลย.

พระราชากับราชปุโรหิต เดินทางต่อไป แล้วพักอยู่ในบ้านแห่งหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลาเช้าตรู่ แม่โคนมโกงตัวหนึ่ง เอาเท้าติดคนรีดนมโค ล้มไปพร้อม ด้วยนมสด เมื่อคนรีดนมโคจะดำพระเจ้าพรหมทัต จึงกล่าวคาถา ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาตราช จงถูกฟันด้วยดาบใน

สงคราม เดือดร้อนอยู่ เหมือนเราถูกแม่โคนม ถีบ
ในวันนี้ จนนมสดของเขาหกไป ฉะนั้น.

ราชปุโรหิต ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า

การที่แม่โคถีบเจ้าให้บาดเจ็บ นำนมหกไปนั้น

เป็นความผิดอะไรของพระเจ้าพรหมทัต ท่านจึงติเตียน

อยู่.

ครั้นพราหมณ์ปุโรหิตกล่าวคาถาจบ คนรีดนมโคได้กล่าวคาถาอีก ๓

คาถา ความว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระเจ้าปัญจาละ ควรจะได้รับ

ความติเตียน เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้

พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าทีกดขี่ ด้วยภาษีอันไม่เป็น

ธรรม.

อนึ่ง เวลากลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันก็ถูก
กตจีรีดภาษีอันไม่เป็นธรรม ในแคว้นของพระราช
โกง มีคนอาชกรรมมากมาย.

แม่โคเปรี้ยว ดูร้าย เมื่อก่อนพวกเราได้รีดนม
มัน มาวันนี้ เราถูกพวกราชบุรุษผู้ต้องการน้ำมัน
รีดนาทาเล้น จึงต้องรีดนมมันอยู่เดี๋ยวนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จณฺฐา แปลว่า หยาบคาย. บทว่า
อกฺคฺตฺนา แปลว่า มีปกติวิ่งหนี. บทว่า จีรฺกามฺเหิ ความว่า พวกเรา
ถูกเจ้าหน้าที่ของพระราชอาชกรรม ใช้อำนาจกดขี่มากมาย เบียดเบียน จำ
ต้องรีด ถ้าหากพระเจ้าพรหมทัตนั้น ครองราชสมบัติโดยธรรม ภัยเห็นปาน
นี้คงไม่มาถึงพวกเรา.

พระราชและพระราชปุโรหิต คิดว่า เจ้านีพุดถูก จึงออกจากบ้าน
นั้น ขึ้นสู่หนทางใหญ่ มุ่งหน้าต่อพระนครกลับไปในบ้านแห่งหนึ่ง พวกนาย
อากรฆ่าลูกโคอ่อนตัวหนึ่ง เพื่อต้องการทำฟักดาบ จึงยึดเอาหนังไป แม่โค
นมที่ลูกถูกฆ่า เพราะความเศร้าถึงลูก ไม่กินหญ้า ไม่ดื่มน้ำ เทียวรำร้องหา
ลูกอยู่ เด็ก ๆ ชาวบ้านเห็นดังนั้น เมื่อจะพากันด่าพระราช จึงกล่าวคาถา
ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงพลัดพรากจากโอรส
วังคร่ำครวญเหมือนแม่โคกำพร้า พลัดพรากจากลูก
วังคร่ำครวญอยู่ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริชาวติ ความว่า วังรำร้องอยู่.
ลำดับนั้น ปุโรหิตกล่าวคาถานอกนี้ ความว่า

ในการที่แม่โค ของคนเลี้ยงโค เทียววิ่งไปมา
หรือร่ำร้องอยู่นี้ เป็นความผิดอะไร ของพระเจ้า
พรหมทัตเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปบุกเมยฺย รเวยฺย วา ความว่า
(สัตว์เลี้ยง) ก็ต้องวิ่งไปมาได้ หรือร่ำร้องได้ อธิบายว่า พ่อเอย ธรรมดา
สัตว์เลี้ยง เมื่อเจ้าของพิทักษ์รักษาอยู่ มันก็วิ่งได้ ไม่กินหญ้าได้ ในข้อนี้
จะเป็นความผิดอะไรของพระราชาเล่า.

ลำดับนั้น เด็กชาวบ้าน ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ ความผิดของพระเจ้าพรหม
ทัต มีแน่ เพราะชาวชนบท พระเจ้าพรหมทัตมิได้
พิทักษ์รักษา ถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ ด้วยภาษอันไม่ชอบ
ธรรม.

กลางคืนก็ถูกโจรปล้น กลางวันถูกเจ้าหน้าที่กด
ขี่ ด้วยภาษอันไม่ชอบธรรม ในแคว้นของพระราชา
โงง มีคนอาชรรม์มากมาย ลูกโคของพวกเราจึงดื่มนม
อยู่ ก็ต้องถูกฆ่าตาย เพราะต้องการฝักดาบอย่าง
ไรล่ะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาปุรหุณฺม ได้แก่ มหาพราหมณ์.
บทว่า ราชินฺ ได้แก่ ของพระราชา. บทว่า ถลฺ โน ความว่า อย่าง
ไรเล่า คือ เพราะเหตุอะไร ? บทว่า จีรปา หลุณฺเต ปชา ความว่า
เด็กทั้งหลายด่าพระราชาว่า ลูกโคที่ยังดื่มนมอยู่ ถูกพวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นฆ่า
ด้วยอำนาจของพระราชาลามก แม่โคนมนั้นร่ำร้องหาลูกอยู่เดี๋ยวนี้ ขอพระ
ราชานั้น จงปริเทวนาการ เหมือนแม่โคนมเถิด.

พระราช และราชปุโรหิต พูคว่า คีละ พวกเจ้าพูดได้เหตุผล แล้ว
หลีกไปเสีย ต่อมาในระหว่างทาง ผุ่อกำลังเอาจะงอยปากจิกกินกบทั้งหลายอยู่
ณ สระแห่งหนึ่ง เมื่อพระราช และราชปุโรหิตมาถึงที่นั่น พระโพธิสัตว์
จึงบันดาลให้กบทั้งหลาย แข่งค่าพระราชด้วยอานุภาพของตน (เป็นคาถา)
ความว่า

ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช พร้อมด้วยพระราช

**โอรส จงอุปหารในสนามรบ ให้ฝูงการุมจิกกิน
เหมือนเราผู้เกิดในป่า ฝูงผุ่กาชาวบ้านจิกกินในวันนี้
ฉะนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คามเกหิ ได้แก่ กาที่อยู่ในบ้าน.

ราชปุโรหิตได้ยินดังนั้น เมื่อจะสนทนากับพวกกบ จึงกล่าวคาถา

ความว่า

เฮ้ย! กบ พระราชาทั้งหลายในมนุษย์โลก จะ

**ทรงจัดการพิทักษ์รักษาสัตว์ทั่วไปไม่ได้ตัวเอง พระ
ราชามีได้เป็นอธรรมจารีบุคคล ด้วยเหตุที่ผุ่กาจิกกินสัตว์
เป็นเช่นพวกเจ้า เท่านั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชิว ได้แก่ สัตว์ที่ยังมีชีวิต. บทว่า อเพยฺย

แปลว่า ฟังเคี้ยวกิน. บทว่า ชงฺกา ได้แก่ กาทั้งหลาย. อธิบายว่า กา
ทั้งหลายฟังเคี้ยวกินสัตว์มีชีวิต ด้วยเหตุเพียงใด ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระ
ราชาจะชื่อว่าไม่เป็นผู้ประพฤติธรรมหาได้ไม่ พระราชาจักสามารถเข้าไปยังป่า
เพื่อรักษาเจ้าได้อย่างไร ?

กบได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านเป็นพรหมจารีชาติอาชรม์หนอ จึงกล่าว
ยกย่องกษัตริย์อยู่ได้ เมื่อประชากรเป็นอันมากถูกปล้น
อยู่ ท่านยังบูชาพระราชานำตำหนิอย่างยิ่ง.

ก่อนพรหมณ์ ถ้ำแวนแคว้นนี้ ฟังมีพระราชชาติ
ก็จะมั่งคั่ง เบิกบาน ผ่องใส ผูกาก็จะได้กินก้อนข้าว
ที่ดี ๆ เป็นพลี ไม่ต้องกินสัตว์เป็นเช่นพวกเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พรหมจารี ความว่า เมื่อกบจะดิเตียน
ปุโรหิต จึงกล่าวว่า ท่านเป็นพรหมจารี ชาติอาชรม์หนอ. บทว่า ขตุคิยสุต
ได้แก่ พระราชาลามกเห็นปานนี้. บทว่า วิลุมฺปมานาย ความว่า เมื่อ
ประชาชนถูกริดนาทาเล้นอยู่ อนึ่ง ปาฐะ พระบาลี ก็อย่างเดียวกันนี้แหละ.
บทว่า ปุณฺณปชาย ความว่า เมื่อประชาชนทั่วไปถูกเจ้าหน้าที่ ทำให้พินาศ
อยู่. บทว่า ปุเชลิ ได้แก่ ยกย่องสรรเสริญ. บทว่า สุรชชกั ความว่า
ถ้ำแวนแคว้นนี้ อันพระราชานำไม่ลู่อำนาจจันทาคติเป็นต้น ไม่ยังทศพิชราช
ธรรมให้กำริบรักษาอยู่ เป็นแวนแคว้นมีจอมราชดี. บทว่า ผิตฺ ความว่า
มีข้าวกล้าสมบูรณ์ ในเมื่อฝนหลังกระแสนธรรอยู่โดยชอบ. บทว่า มาทิส
ความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ กาทังหลายคงไม่กินสัตว์ อย่างเราเลยทีเดียว. การ
ดำในฐานะ แม้ทั้ง ๖ อย่างนี้ มีได้ด้วยอำนาจของพระโพธิสัตว์นั่นเอง.

พระราชากับราชปุโรหิต สดับคำนั้นแล้ว ดำริว่า ชนทั้งปวงที่สุด
จนกระทั่งกบ ซึ่งเป็นสัตว์เดียรัจฉานอยู่ในป่า พวกกันดารเราผู้เดียว แล้วเสด็จ
จากที่นั่นไปสู่พระนคร เสวยราชย์โดยธรรม ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์
สร้างบุญกุศลมีทานเป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 536

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาแสดงแก่พระเจ้าโกศลแล้ว
ตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมดาพระราชาวรละการดูอำนาจอคติ เสวย
ราชสมบัติโดยธรรม แล้วทรงประชุมชาดกว่า ภัณฑุติณทุกเทวดา ในครั้งนั้น
ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภัณฑุติณทุกชาดก

จบอรรถกถาตั้งสตินิบาต

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กิงฉันทชาดก ๒. กุมภชาดก ๓. ชยทิสชาดก ๔. ฉัททันต-
ชาดก ๕. สัมภวชาดก ๖. มหากปิชาดก ๗. ทกรักขสชาดก ๘. ปันณ-
ทรกชาดก ๙. สัมพุลชาดก ๑๐. ภัณฑุติณทุกชาดก และอรรถกถา.

จัตตافیสนิบัติชาดก

๑. เสดกคุณชาดก

ว่าด้วยนกดตอบปัญหาพระราช

[๒๔๓๘] (พระราชชาตรีว่า) เราขอถามเจ้าเวส-
สันดร นกเอี้ยง ขอความเจริญจงมีแก่เจ้า กิจอะไรที่
บุคคลผู้ประสงค์เสวยราชสมบัติกระทำแล้ว เป็นกิจ
ประเสริฐ.

[๒๔๓๙] (นกเวสสันดรทูลว่า) นานนักหนอ
พระเจ้ากัณฐราช พระราชบิดาของเรา ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองพาราณสี เป็นผู้ประมาท ได้ตรัสถามเราผู้
บุตร ซึ่งหาความประมาทมิได้.

[๒๔๔๐] ข้าแต่บรมกษัตริย์ ชรรมดาพระราช
ควรห้ามมุสาวาท ความโกรธ และความร่ำเรงก่อนที่
เดียว แต่นั้น พึงตรัสสั่งให้กระทำกิจทั้งหลาย คำที่ข้า
พระพุทธเจ้ากล่าวมานั้น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า
เป็นกิจของพระราช.

ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อนพระองค์ทรงรักใคร่
และเกลียดชังแล้ว พึงทรงทำกรรมใด กรรมนั้นที่
พระองค์ทรงทำแล้ว พึงยังพระองค์ให้เดือดร้อนโดย

ไม่ต้องสงสัย แต่นั้นพระองค์ไม่ควรทรงกระทำกรรม
นั้นอีก.

ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงบำรุงรัฐ เมื่อกษัตริย์ประ-
มาทแล้ว โภคสมบัติทุกอย่างในแคว้นแคว้นย่อมพินาศ
ข้อนั้นนักปราชญ์ กล่าวว่ เป็นความทุกข์ของพระ-
ราชา.

ข้าแต่พระบิดา เทพธิดาเชื้อสิริ และเชื้อลักขี
ถูกสุจริवारเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ข้าพเจ้าย่อมยินดี
ในบุรุษผู้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่มีความริษยา.

ข้าแต่มหाराชเจ้า กาลกรรณิ ผู้ทำลายจักร ย่อม
ยินดีในบุรุษผู้ริษยา ผู้มีใจชั่ว ผู้ประทุษร้ายการงาน.

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์จงทรงเป็นผู้มีพระ-
ทัยดีต่อคนทั้งปวง จงทรงพิทักษ์รักษาคคนทั้งปวง
จงทรงบรรเทาเสียซึ่งคนไม่มีราศี จงมีคนที่มึราศี
เป็นที่พำนักเกิด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสิ บุรุษ
ผู้มีราศี สมบูรณ์ด้วยความเพียร มีอหยาศัยใหญ่ ย่อม
ตัดโค่นและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ของประชาชน ความ
จริง แม้ทำวสักกะก็ไม่ทรงประมาทในความหมั่นเพียร
ทำวเชอทรงกระทำความเพียร ในกัลยาณธรรม ตั้ง
พระทัยมั่น ในความขยันหมั่นเพียร.

คนธรรมดา พรหม เทวดา เป็นผู้เป็นอยู่ อาศัย
พระราชานันนั้น เมื่อพระราชาทรงอุทสาหะ ไม่ทรง
ประมาท เทวดาทั้งหลายย่อมคุ้มครองป้องกัน.

ข้าแต่พระบิดา พระองค์จงทรงเป็นผู้ไม่ประมาท
ไม่ทรงพระพิโรธ แล้วตรัสสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย จงทรง
พยายามในกิจทั้งหลาย เพราะคนเกียจคร้าน ย่อมไม่
พบความสุข.

ข้อความที่ข้าพระองค์ กล่าวแก้แล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น ข้อนี้เป็นอนุสาสนี สามารถยังผู้เป็น
มิตรให้ถึงความสุข และยังคนผู้เป็นศัตรูให้ถึงความ
ทุกข์ได้.

[๒๔๔๑] (พระราชชาตรีว่า) ดูก่อนนางนกคุณท-
ลินี ตัวเป็นเผ่าพันธุ์ของนก มีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถ
ละหรือ เจ้าจะเข้าใจได้หรือ กิจอะไรเล่า ที่ผู้มุ่งจะ
ครอบครองสมบัติกระทำแล้ว เป็นกิจประเสริฐ.

[๒๔๔๒] (นกคุณทลินีทูลว่า) ข้าแต่เสด็จพ่อ
ประโยชน์ตั้งมั่นอยู่ในเหตุ ๒ ประการเท่านั้น คือ
ความได้ลาภที่ยังไม่ได้ ๑ การตามรักษาลาภที่ได้
แล้ว ๑.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์จงทรงทราบอำมาตย์ทั้ง
หลาย ผู้เป็นนักปราชญ์ฉลาดในประโยชน์ ไม่แพรง
พรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ทำให้เสื่อมเสีย.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็อำมาตย์คนใดพึงรักษาพระราช
ทรัพย์ของพระองค์ ให้มีคงที่อยู่ได้ คุณนายสารถียี
รตไว้ พระองค์ควรทรงใช้อำมาตย์ผู้นั้น ให้กระทำ
กิจทั้งหลาย ของพระองค์.

พระราชฯ พึงโปรดสงเคราะห์ชนฝ่ายในด้วยดี
ตรวจตราพระราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควรจัด
การทรัพย์และการกู้หนี้ โดยทรงไว้วางพระทัยในคน
อื่น.

พระราชฯควรทราบรายได้ รายจ่ายด้วยพระองค์
เอง ควรทรงทราบกิจที่ทำแล้ว และยังไม่ทำได้ด้วย
พระองค์เอง ควรข่มคนที่ควรข่ม ควรยกย่องคนที่
ควรยกย่อง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมพลรบ พระองค์จงทรง
ปราศอนเหตุผล แก่ชาวชนบทเอง เจ้าหน้าที่ผู้เก็บ
ภาษีอากร ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม อย่างพระราช
ทรัพย์ และรัฐสีมา ของพระองค์ให้พินาศ.

อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำเอง หรืออย่าทรงใช้ให้
คนอื่นทำกิจทั้งหลายโดยฉับพลัน เพราะว่าการทำงาน
ที่ทำลงไปโดยฉับพลัน ไม่ดีเลย คนเขลาข่มเดียด
ร้อนในภายหลัง.

พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล อย่าทรงปล่อย
พระทัยให้เกรี้ยวกราดนัก เพราะว่า สกูลที่มั่นคงเป็น
อันมาก ได้ถึงความไม่เป็นสกูล เพราะความโกรธ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงนึกว่า เราเป็นใหญ่แล้ว ยังมหาชนให้ยังลงเพื่อความฉิบหาย ถ้าไรคือความทุกข์ อย่าได้มีแก่สตรีและบุรุษของพระองค์เลย.

โภคสมบัติทั้งปวง ของพระราชารู้ปราศจากความหวาดเสียว แต่หากามารมณีย่อมพินาศหมด ชื่อนั้นนักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นความทุกข์ ของพระราช.

ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูล ในปัญหาของพระองค์นั้น เป็นวัตรบท นี้แหละเป็นอนุศาสน์ ข้าแต่พระมหาราช บัดนี้ พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญบุญอย่าเป็นนักเลง อย่าทรงราชทรัพย์ให้พินาศ จงทรงศีล เพราะว่าคนทุศีล ย่อมตกต่ำ.

[๒๔๔๓] (พระราชตรัสว่า) พ่อชัมพูกะ พ่อได้ถามปัญหาแก่เจ้าโกสิยโคตร และเจ้ากุนทลีนี มาเช่นเดียวกันแล้ว ชัมพูละดูกรัก คราวนี้ เจ้าจงบอกกำลังอันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลาย บ้างเถิด.

[๒๔๔๔] (นกชัมพูกะทูลว่า) กำลังในบุรุษผู้มีอภยาศัยใหญ่ในโลกนี้ มี ๕ ประการ ในกำลัง ๕ ประการนั้น กำลังแขนบัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังต่ำทราม ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญพระชนม์ กำลังโภคทรัพย์บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังที่สอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญพระชนม์ กำลังอำมาตย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังที่สาม กำลังคือการ

มีชาติยิ่งใหญ่ เป็นกำลังที่สี่โดยแท้ บัณฑิตย่อมยึด
เอากำลังทั้งหมดไว้ได้.

กำลังปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐ
ยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะวา บัณฑิตอันกำลัง
ปัญญาสนับสนุนแล้ว ย่อมได้ซึ่งประโยชน์.

ถ้าบุคคลมีปัญญาทราวม แม้ได้แผ่นดินอันสม-
บูรณ์ เมื่อไม่ประสงค์ คนอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็
ข่มขี้แยงเอาแผ่นดินนั้นเสีย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชนชาวกาฬี ถ้าบุคคล
แม้เป็นผู้มีชาติสูง ได้ราชสมบัติแล้วเป็นกษัตริย์ แต่
มีปัญญาทราวม หาเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทุกอย่างได้ไม่.

ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ได้ดับ ปัญญา
เป็นเครื่องยังเกียรติยศ และลาภสักการะให้เจริญ คน
ในโลกนี้ ประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อทุกข์เกิด
ขึ้น ก็ย่อมได้รับความสุข.

ก็คนบางคนไม่ได้ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่อาศัยผู้เป็น
พหูสูต ซึ่งตั้งอยู่ในธรรม ไม่พิจารณาเหตุผล ย่อมไม่
ได้บรรลุปัญญา.

อนึ่ง ผู้ใดรู้จักจำแนกธรรม ลุกขึ้นในเวลาเช้า
ไม่เกียจคร้าน ย่อมบากบั่นตามกาล ผลแห่งการงาน
ของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จ.

ประโยชน์แห่งการงาน ของบุคคลผู้มีศีลมิใช่บ่อ
เกิด ผู้คบหาบุคคลที่มีศีลมิใช่บ่อเกิด ผู้มีปกติเบื้อหน่าย
ทำการงาน ย่อมไม่ผลัดผลโดยชอบ.

ส่วนประโยชน์แห่งการงานของบุคคล ผู้ประกอบกรรม อันเป็นภายใน คบหาบุคคลที่เป็นบ่อเกิดอย่างนั้น ไม่มีปกติเพื่อหน่ายทำการงาน ย่อมแผล็ดผลโดยชอบ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงทรงเสวนปัญหา อันเป็นส่วนแห่งการประกอบความเพียร เป็นเครื่องตามรักษาทรัพย์ ที่รวบรวมไว้ และเหตุสองประการข้างต้น ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลแล้วนั้นเถิด อย่าได้ทรงทำลายทรัพย์สิ้นเสีย ด้วยการงานอันไม่สมควร เพราะคนมีปัญญาทราม ย่อมลุ่มจม ด้วยการงานอันไม่สมควร ดังเรือนไม้แอ่น ฉะนั้น.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพระราชมารดา พระราชบิดา ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพระราชโอรสและพระอัक्रमเหสี ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในมิตร และอำมาตย์ ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม ในพาหนะและพลนิกาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ของพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในชาวบ้าน และชาวนิคม ครั้นทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ครั้น
ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในเนื้อและนก ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลก
นี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ขอพระองค์จงทรง
ประพฤติธรรม เพราะความที่ธรรมอันบุคคลประพฤติ
แล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม เพราะว่าพระอินทร์ทวยเทพพร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ด้วยธรรมอันตนประพฤติดีแล้ว ข้า-
แต่พระกษัตริย์ ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูลแล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น เป็นวัตรบท ข้อนี้แล เป็นอนุสาสนี
ขอพระองค์จงทรงคบหาสมาคม กับผู้มีปัญญา จงเป็น
ผู้มีกัลยาณธรรม พระองค์ทรงทราบความข้อนั้น ด้วย
พระองค์เองแล้ว จงทรงปฏิบัติให้ครบถ้วนเถิด.

อรรถกถาจัตตาศีนิบาต

อรรถกถาเตสกุณชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ตรัสพระธรรมเทศนานี้ ด้วยสามารถโอวาทแก่พระเจ้าโกศล มีคำเริ่มต้นว่า เวสสุ-
นุตรํ ตํ ปุจฺจามิ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระศาสดาตรัสเชิญพระราชนั้น ซึ่งเสด็จมาทรง
ธรรม มารับสั่งว่า คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมดาพระราชกครองราชย์โดย
ธรรม เพราะสมัยใด พระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ข้าราชการ
ทั้งหลาย ก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดังนี้แล้ว ทรงโอวาทโดยนัยแห่งพระสูตรที่
มาในจตุกนิบาต และตรัสพรรณนาโทษและอนิสงส์ในการลู่อ่านจอกติและ
ไม่ลู่อ่านจอกติ ทรงยังโทษในกามทั้งหลายให้พิสดาร โดยนัยเป็นต้นว่า
กามทั้งหลายเปรียบได้กับความฝันแล้วตรัสว่า

คุณก่อนมหาบพิตร ความผัดเพี้ยนกับมฤตยูย่อม

ไม่มีแก่สัตว์เหล่านี้ การรับดินบนก็ไม่มี การยุทธ

ก็ไม่มี ชัยชนะก็ไม่มี สัตว์ทั้งมวลล้วนมีความตายเป็น

เบื้องหน้า.

เมื่อสัตว์เหล่านั้นไปสู่ปรโลก เว้นกัลยาณธรรมที่ตนกระทำไว้แล้ว
ชื่อว่าที่พึงอย่างอื่นไม่มีเลย จำต้องละสิ่งที่ปรากฏเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างนี้ไป
แน่นอน ไม่ควรที่จะอาศัยศทาความประมาท ชอบที่จะเป็นผู้ไม่ประมาท
เสวยราชย์โดยธรรมอย่างเดียว แม้เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ได้เสด็จอุบัติ โโบราณ-

กษัตริย์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของบัณฑิต เสวยราชย์โดยธรรม เสด็จไปยัง
เทพนครให้เต็มบริบูรณ์ อันพระเจ้าโกศลทรงทูลอาราธนาจึงทรงนำอดีตนิทาน
มาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติ ในพระนคร
พาราณสี ไม่มีพระราชโอรส ถึงทรงปรารถนาอยู่ก็ไม่ได้พระโอรส หรือพระ
ธิดา วันหนึ่ง พระองค์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน กับข้าราชการบริวารจำนวน
มาก ทรงเล่นในพระราชอุทยานตลอดวัน ลาดพระที่บรรทม ณ โคนต้นมณฑ
สาปพฤกษ์ บรรทมหลับไปหน่อยหนึ่ง ตื่นบรรทมแล้ว ทรงแลดูต้นรัง
ทอดพระเนตรเห็นรังนกอยู่บนต้นไม้ นั่น พอตอดพระเนตรเห็นเท่านั้น ก็เกิด
พระเสน่หา จึงดำรัสเรียกมหาดเล็กคนหนึ่ง มาตรัสสั่งว่า เจ้าขึ้นต้นไม้ นี่จึงดู
ให้รู้ว่า ในรังนกนั้นมีอะไรอยู่หรือไม่. มหาดเล็กขึ้นไป เห็นฟองไขอยู่ในรัง
นกนั้น ๓ ฟอง จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้า
อย่าปล่อยลมหายใจลงบนไขเหล่านั้น จงแผ่สำลีลงในผอบ วางฟองนกเหล่านั้น
ไว้ในผอบแล้วค่อย ๆ ลงมา ครั้นตรัสสั่งให้มหาดเล็กลงมาแล้ว ทรงรับผอบ
ด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า นี่เป็นไขนกจำพวกไหน? อำมาตย์
ทั้งหลายพากันกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ พวกนายพรานคงจรรู้
พระราชาก็ตรัสสั่งให้พวกนายพรานเข้าเฝ้าแล้วตรัสถาม พวกนายพรานกราบ-
ทูลว่า ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ฟองนกเหล่านี้
ใบหนึ่งเป็นฟองนกฮูก ใบหนึ่งเป็นฟองนกสาธิกา ใบหนึ่งเป็นฟองนกแขกเต้า
ตรัสถามว่า ฟองนกทั้งสามอยู่รวมรังเดียวกันได้หรือ? กราบทูลว่า ได้พระ-
พุทธเจ้าข้า เมื่อไม่มีอันตราย ฟองนกที่แม่กกไว้ดีแล้ว ย่อมไม่หนีหาย พระรา-
ชาทรงดีพระทัย ดำริว่า นกเหล่านี้จักเป็นลูกของเรา โปรดให้อำมาตย์สามคน

รับฟองนกไว้คนละฟอง ตรัสสั่งว่า นกเหล่านี้จักเป็นลูกของเรา พวกท่านช่วย
ประคับประคองให้ดี เวลาลูกนกออกมาจากกระเปาะฟองจงบอกเรา.

อำมาตย์ทั้งสามต่างรักษาฟองนกเหล่านั้นเป็นอันดี ในจำนวนฟองไข
เหล่านั้น ฟองนกสุกแตกออกก่อน อำมาตย์จึงเรียกนายพรานคนหนึ่งมาถามว่า
แกรู้ไหมว่าตัวเมียหรือตัวผู้? เมื่อนายพรานนั้นพิจารณาดูแน่แล้ว บอกว่าตัวผู้
จึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ โอรสของพระองค์เกิดแล้ว พระพุทธ
เจ้าข้า. พระราชาทรงปลาบปลื้ม พระราชทานทรัพย์แก่อำมาตย์นั้นเป็นอันมาก
ตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงประคับประคองลูกเราให้ดี จงตั้งชื่อว่า " เวสสันดร "

อำมาตย์นั้นได้กระทำตามพระบรมราชโองการ ล่วงมาอีกสองสามวัน ฟองนก
สาธิกาก็แตกออก อำมาตย์คนนั้น จึงให้นายพรานพิสูจน์ดู รู้ว่าเป็นตัวเมีย
จึงไปยังราชสำนักกราบทูลว่า ขอเดชะ ราชธิดาของพระองค์เกิดแล้ว พระ-
พุทธเจ้าข้า พระราชาทรงดีพระทัย พระราชทานทรัพย์แก่อำมาตย์แม่คนนั้น
มากมาย แล้วตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงประคับประคองธิดาของเราให้ดี และ
จงตั้งชื่อว่า " กุมภลินี " แม้อำมาตย์นั้นก็กระทำตามกระแสพระราชดำรัส
ล่วงมาอีกสองสามวัน ฟองนกแตกตัวก็แตก แม้อำมาตย์นั้นก็ให้นายพราน
พิสูจน์ดู เมื่อเขาบอกว่า ตัวผู้ จึงไปยังราชสำนัก กราบทูลว่า ขอเดชะ
โอรสของพระองค์เกิดแล้วพระพุทธเจ้าข้า. พระราชาทรงดีพระทัย พระราช-
ทานทรัพย์แก่อำมาตย์แม่คนนั้นเป็นอันมาก แล้วตรัสกำชับส่งไปว่า เจ้าจงจัดการ
ทำมงคลแก่ลูกของเราด้วยบริวารเป็นอันมาก แล้วตั้งชื่อเขาว่า " ชัมพูกะ "

อำมาตย์นั้นก็กระทำตามพระราชดำรัส แม้นกทั้งสาม ก็เจริญมาในเรือนของ
อำมาตย์ทั้งสามคนด้วยการบริหารอย่างราชกุมาร.

พระราชมักตรัสเรียกว่าบุตรของเรา ธิดาของเรา ดังนี้เนื่อง ๆ ครั้งนั้น
พวกอำมาตย์ ของพระองค์พากันยิ้มเยาะกันว่า ท่านทั้งหลายจงดู การกระทำของ

พระราชาก็ว่า พระราชาที่เขย่งตัวเรียกกระทั้งสัตว์เดียรัจฉานว่า บุตรของเรา ธิดาของเรา พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงทรงดำริว่า อำมาตย์พวกนี้ยังไม่รู้ปัญญาสัมปทาแห่ง ลูกทั้งสามของเราจักต้องทำให้ปรากฏแก่เขา จึงตรัสใช้อำมาตย์คนหนึ่งไปหาเจ้า เวสสันดรให้แจ้งว่า พระบิดาของท่านอยากจะตรัสถามปัญหา จะเสด็จมาถามได้เมื่อไร ? อำมาตย์ไปไหว้เจ้าเวสสันดรแล้ว แจ้งพระกระแสนรับสั่งให้ทราบ. เจ้าเวสสันดรจึงเชิญอำมาตย์ผู้เลี้ยงคุณมาถามว่า เขาบอกว่า พระราชบิดาของฉันทน์ใครจะตรัสถามปัญหาจะฉันทน์ เมื่อพระองค์เสด็จมาที่นี่ ควรที่เราจะทำสักการะ จะให้พระองค์เสด็จมาเมื่อไรเล่าพ่อ ? อำมาตย์ตอบว่า จากนี้ไปอีกเจ็ดวัน จึงเชิญเสด็จ. เจ้าเวสสันดรได้ฟังดังนั้น จึงส่งข่าวกราบทูลว่า พระราชบิดาของฉันทน์เสด็จมาได้ในวันที่เจ็ดนับแต่บัดนี้ไป. อำมาตย์นั้นก็กลับมาทูลแด่พระราชบิดา. ถึงวันที่เจ็ด พระราชาตรัสสั่งให้เทียวตีกลองประกาศ ในพระนครแล้วเสด็จไปยังที่อยู่ของบุตร เจ้าเวสสันดรสั่งให้ทำมหาสักการะแด่พระราชบิดา โดยที่แม่ทาสและกรรมกรก็ให้ทำสักการะด้วย พระราชาเสวยในเรือนของนกเวสสันดรทรงรับ การต้อนรับสมพระเกียรติ แล้วเสด็จกลับไปพระราชนิเวศน์ ตรัสสั่งให้ทำ มหามณฑปที่พระลานหลวง ให้เทียวตีกลองประกาศในพระนครแล้วประทับนั่ง ในมณฑปอลงกต แวดล้อมไปด้วยมหาชน ทรงส่งพระราชสาสน์ไปยังสำนักของอำมาตย์ว่า จงนำเจ้าเวสสันดรมาเถิด. อำมาตย์ให้เจ้าเวสสันดรจับบนตั้ง ทองนำมาถวาย นกเวสสันดรจับบนพระเพลาพระราชบิดา เล่นหัวกับพระราชบิดา แล้วบินไปจับบนตั้งทองนั้นตามเดิม.

ลำดับนั้น พระราชา เมื่อจะตรัสถามราชธรรมแก่เจ้าเวสสันดร ในท่ามกลางมหาชน จึงตรัสปฐมคาถา ความว่า

เราขอถามเจ้าเวสสันดร นกเอ๋ย ขอความเจริญ
จงมีแก่เจ้า ก็อะไรที่บุคคลผู้ประสงค์เสวยราชสมบัติ
กระทำแล้วเป็นกิจประเสริฐ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานั้นดังต่อไปนี้ พระราชาทรงทักทายเจ้าเวส-
สันดรนั้นว่า นกเอ๋ย.

บพว่า กิสุ ความว่า ก็อะไรที่ผู้ใคร่ครองราชย์กระทำแล้ว เป็น
ของดี คือสูงสุด พ่อเอ๋ย เจ้าจงบอกราชธรรมทั้งมวลแก่ข้าเถิด. นัยว่า พระราชา
นั้น ดำรัสถามเจ้าเวสสันดรนั้นอย่างนี้.

นกเวสสันดร ได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว ยังไม่ทูลแก้ปัญหา เมื่อจะ
ทูลทวงพระราชด้วยความประมาท จึงกล่าวคาถาที่สอง ความว่า

นานนักหนอ พระเจ้ากัณโฐ พระราชบิดาเรา

ผู้ทรงสงเคราะห์ชาวเมืองพาราณสี เป็นผู้ประมาท

ได้ตรัสถามเราผู้บุตร ซึ่งหาความประมาทมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า ตาตา ได้แก่ พระราชบิดา. บพว่า
กัโธ นี้ เป็นชื่อของพระราชา. บพว่า พาราณสีคฤโก ความว่า
ทรงประพฤตีสงเคราะห์ชาวเมืองพาราณสี ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ. บพว่า
ปมตุโต ความว่า เสด็จอยู่ในสำนักแห่งบัณฑิตเห็นปานนี้ เชื่อว่าเป็นผู้ประมาท
แล้ว เพราะมิได้ตรัสถามปัญหา. บพว่า อปฺปมตุตฺติ ความว่า พอกพูน
เลียงเราผู้เชื่อว่าไม่ประมาทแล้ว เพราะประกอบด้วยคุณความดีมีศีลเป็นต้น.
บพว่า ปิตา ได้แก่ พระราชบิดาผู้พอกเลี้ยง. บพว่า อโงทยิ ความว่า
นกเวสสันดรกล่าวว่า พระราชบิดาถูกพวกอำมาตย์ล้อเลียนว่า ตรัสเรียกสัตว์

เดียรรัจฉนาว่าเป็นบุตร ทรงถึงความประมาทแล้ว เพ็งโจทย์ คือตรัสถาม ปัญหาในวันนี้ สิ้นกาลนานนัก.

เจ้าเวสสันดรทูลท้วงด้วยคาถาอย่างนี้แล้ว ทูลว่า ขอเดชะ พระชนก มหาราช ขึ้นชื่อว่า พระราชาควรดำรงอยู่ในธรรม ๓ ประการ เสวยราช- สมบัติโดยธรรม เมื่อจะแสดงราชธรรม จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่บรมกษัตริย์ ธรรมดาพระราชาควรห้าม

มุสาวาท ความโกรธและความร่ำเรงก่อนทีเดียว แต่
นั้นพึงตรัสสั่งให้กระทำกิจทั้งหลาย คำที่ข้าพระพุทธเจ้า
กล่าวมานั้น นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นกิจของ
พระราชา.

ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อนพระองค์ทรงรักใคร่
และเกลียดชังแล้วพึงทรงทำกรรมใด กรรมนั้นที่พระ-
องค์ทรงทำแล้ว พึงยังพระองค์ให้เดือดร้อน โดยไม่
ต้องสงสัย แต่นั้นพระองค์ไม่ควรทรงกระทำกรรม
นั้นอีก.

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงรัฐ เมื่อกษัตริย์ประ-
มาทแล้ว โภคสมบัติทุกอย่าง ในแคว้นแคว้นย่อมพินาศ
ข้อนั้นนักปราชญ์กล่าวว่าเป็นความทุกข์ของพระราชา.

ข้าแต่พระบิดา เทพธิดาชื่อ สิริ และชื่อ ลักชี
ถูกสุจิปริวารเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ข้าพเจ้าย่อมยินดี
ในบุรุษผู้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่มีความริษยา.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า กาลกรณีผู้ทำลายจักร
ย่อมยินดีในบุรุษผู้ริษยา ผู้มีใจชั่ว ผู้ประทุษร้ายการงาน.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์จงทรงเป็นผู้มี
พระทัยดี ต่อคนทั้งปวง จงทรงพิทักษ์รักษาคนทั้งปวง
จงทรงบรรเทาเสียซึ่งคนไม่มีราศี จงมีคนมีราศีเป็น
ที่พำนักเถิด.

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสิ บรูษ
ผู้มีราศี สมบูรณ์ด้วยความเพียร มีอหยาศัยใหญ่ย่อม
ตัดโคนและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ของประชาชน ความ
จริง แม้ท้าวสักกะก็ไม่ทรงประมาทในความหมั่นเพียร
ท้าวเธอทรงกระทำความเพียรในกัลยาณธรรม ตั้ง
พระทัยมั่น ในความขยันหมั่นเพียร.

คนธรรพ์ พรหม เทวดา เป็นผู้เป็นอยู่อาศัย
พระราชาเช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงอุตสาหะ ไม่ทรง
ประมาท เทวดาทั้งหลายย่อมคุ้มครองป้องกัน.

ข้าแต่พระบิดา พระองค์จงทรงเป็นผู้ไม่ประมาท
ไม่ทรงพระพิโรธ แล้วตรัสสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย จงทรง
พยายามในกิจทั้งหลาย เพราะคนเกียจคร้าน ย่อมไม่
พบความสุข.

ข้อความที่ข้าพระองค์กล่าวแก่แล้ว ในปัญหา
ของพระองค์นั้น ข้อนี้นับเป็นอนุศาสน์ สามารถยังผู้
เป็นมิตรให้ถึงความสุข และยังคนผู้เป็นศัตรูให้ถึง
ความทุกข์ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรเมเนว วิตล** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ

ธรรมดาพระราชชา ครอบห้ามมุสาวาทเสียแต่ตอนต้น. อธิบายว่า แวนแคว้น
ของพระราชผู้ตรัสมุสา ย่อมไม่มีโศหา. สิ่งสักว่า รัตนะเจ็ด ย่อมเข้าไป
ภายใต้สถานที่กระทำโศหาในแผ่นดิน. แต่นั้น ในอาหาร ในน้ำมัน น้ำผึ้ง
น้ำอ้อยเป็นต้น หรือในโอสถทั้งหลาย ย่อมหาโศหามิได้. ประชาชนบริโภค
อาหารขาดโศหา ย่อมเกิดเจ็บป่วยไ้ช้มาก. รายได้ทั้งทางบกทางน้ำ ย่อมไม่
เกิดขึ้นในแวนแคว้น เมื่อรายได้ไม่เกิด พระราชาก็ต้องถึงความยากลำบาก.
พระองค์ย่อมไม่ทรงสามารถสงเคราะห์เสวกามาตย์ได้. เหล่าเสวกามาตย์ มิได้
รับสงเคราะห์ ต่างก็จะไม่มองดูพระราชชา ด้วยจิตเคารพยำเกรง. ข้าแต่เสด็จพ่อ
ขึ้นชื่อว่ามุสาวาทนี้ ขาดโศหาอย่างนี้. ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวมุสาวาทนั้น
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต. แต่ควรกำหนดถือเอาสุภายิตข้อที่ว่า ความสตัยัคิกว่า
รสทั้งหลาย ดังนี้เท่านั้น. อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า มุสาวาทเป็นเครื่องกำจัดคุณความดี
มีความวิบัติเป็นที่สุด กระทำให้มือเว็จเป็นเบื้องหน้าในวารจิตที่สอง. อนึ่ง
ในเนื้อความนี้ ควรแสดงเจตยชาดก มีอาทิว่า ธรรมแลอันบุคคลกำจัดแล้ว
ย่อมกำจัดเขา ดังนี้.

บทว่า **โกธ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาพระราชชาควรห้าม
แม้ความโกรธอันมีความขัดเคืองเป็นลักษณะก่อนเหมือนกัน. ข้าแต่เสด็จพ่อ
เพราะว่า ความโกรธของคนเหล่าอื่น ย่อมไม่ถึงจุดเดือดรวดเร็ว แต่ของ
พระราชชาย่อมถึง. ธรรมดาพระราชชาทั้งหลาย มีวาจาเป็นอาวุธ กริ้วแล้ว
ย่อมยังคนอื่นให้พินาศได้ แม้ด้วยอาการเพียงทรงชำเลื่องดู เพราะฉะนั้น
พระราชชาอย่ามีความโกรธเกินกว่าคนอื่น ๆ ควรเปรียบพร้อมด้วยขันติคุณ
เมตตาคุณ และความเอื้อเอ็นดู แลดูพสกนิกรเหมือนโอรสที่รักของตน. ข้าแต่

เสด็จพ่อ ก็พระราชผู้ยิ่งด้วยความโกรธเป็นเจ้าเรือน ย่อมไม่สามารถรักษา
พระเกียรติยศที่เกิดขึ้นได้ อนึ่ง เพื่อแสดงเนื้อความนี้ ควรแสดงขันติวาทีชาดก
แลจุลลธัมมपालชาดก. แท้จริง ในจุลลธัมมपालชาดก พระเจ้ามหาปตาปนราช
ตรัสสั่งให้ปลงพระชนม์พระราชโอรส เมื่อพระเทวีมีพระหทัยแตกสิ้นพระชนมชีพ
เพราะเสรำโศกถึงพระโอรสแล้ว แม้พระองค์เองก็เสรำโศกถึงพระเทวี มี
พระหทัยแตกสวรโรคไปเหมือนกัน. ครั้งนั้น อำมาตย์ทั้งหลายต้องถวาย
พระเพลิง ณ พระเมรุมาศแห่งเดียวกัน ถึง ๓ พระศพ. เพราะฉะนั้น พระ-
ราชาควรเว้นมูสาวาทเป็นอันดับแรก อันดับที่สองควรเว้นความโกรธ.

บทว่า หาส์ ได้แก่ ความรื่นเริง. อนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน.
อธิบายว่า พระราชาควรหักห้ามความเป็นคนขี้เล่น ในราชกิจต่างๆ ด้วย
ความมีพระหฤทัยอีกheim คือห้ามความสนุกสนานเสีย. ข้าแต่พระราชบิดา
ธรรมดาพระราชินีไม่ควรจะเป็นคนขี้เล่น ไม่ควรเชื่อผู้อื่น ต้องจัดการ
ราชกิจทุกอย่าง โดยประจักษ์แจ้งแก่พระองค์เองเท่านั้น เพราะพระราชามี
พระหฤทัยอีกheimแล้ว เมื่อทรงกระทำราชกิจจะไม่พิจารณา ย่อมยัง
พระอิสริยยศที่ได้แล้วให้พินาศ. อนึ่ง เนื้อความในอธิการนี้ ควรแสดงความ
ที่พระเจ้าทัณฑกีราชในสรังคชาดก ทรงเชื่อถ้อยคำของปุโรหิต แล้วผิดใน
ท่านกีสวัจนดาบส ขาดสูญพร้อมด้วยรัฐมณฑลบังเกิดในกุกกุนนรก ควร
แสดงความที่พระเจ้าเมฆมราช ในมาตังคชาดก ทรงเชื่อถ้อยคำของพวก
พราหมณ์ ผิดในท่านมาตังคดาบส แล้วขาดสูญไปพร้อมกับรัฐมณฑล บังเกิด
ในนรก และควรแสดงความที่ตระกูลวาสุเทพ เชื่อถ้อยคำของราชทวาร
พี่น้องสิบคนผู้หลงมงาย แล้วผิดในท่านกัณหาทีปายนดาบส ถึงความพินาศ
ฉิบหายไปในกุกกุนนรก.

มหาราชเจ้า กาลกรณีผู้หักเสี้ยนซึ่งกุศลจักร มีการอยู่ในประเทศอันสมควร เป็นต้น ย่อมยินดีอย่างนี้. บทว่า **สุทโย** ความว่า ขอพระองค์จงมีพระทัยงาม คือมีพระทัยคิดประโยชน์เกื้อกูล บทว่า **นุท** แปลว่า จงถอดถอน. บทว่า **นิเวสน** ความว่า แต่งเอาบุญญาธิการเป็นที่อยู่ที่พำนักเกิด.

บทว่า **สลกฺขิ ธิติสมฺปนฺโน** ความว่า ข้าแต่มหาราชจอมชาวกาสิ บุษยผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาและความเพียรนั้น. บทว่า **มหคฺคโต** ความว่า นกเวสสันดรกล่าวว่า บุษยผู้มีอัธยาศัยใหญ่ เมื่อจับโจรผู้เป็นปัจจัยแห่งโจร ชื่อว่า จับโจรที่เป็นรากเหง้าของอมิตร ย่อมตัดยอดของปวงอมิตรได้.

บทว่า **สโก** ได้แก่ พระอินทร์. นกเวสสันดรเรียกพระราชาวา กุตปติ ผู้เป็นเจ้าของพสกนิกร. บทว่า **อฏฺฐาเน** ได้แก่ ผู้มีความขยันหมั่นเพียร. บทว่า **นปฺปมชฺชติ** ความว่า กระทำกิจทั้งปวง.

บทว่า **ส กลฺยาणे** ความว่า ท้าวเทวราชนั้น เอาพระทัยใส่ในความหมั่นขยัน และความพากเพียร ไม่กระทำให้บาปกรรม ทำความเพียรในกัลยาณกรรม คือบุญกรรมอย่างเดียวไม่ประมาท ใส่ใจในความหมั่นขยัน. อนึ่ง เพื่อแสดงภาวะแห่งการทำความเพียรของท้าวสักกะนั้น ควรแสดงเรื่องเป็นต้นว่า ความที่ท้าวสักกะนั้นมาสู่กปิฏฐาราม พร้อมกับเทวดาในเทวโลกทั้งสอง แล้วถามปัญหาสดับธรรมในสรภังคชาดก และความที่คำสั่งสอนเสื่อมถอย อันท้าวสักกะยังมหาชนให้ยินดีแล้ว บันดาลให้เป็นไปด้วยอานุภาพของตน ในมหากัณหาชดก.

บทว่า **คณฺฐพฺพา** ความว่า ได้ยินว่า เทวดาผู้มีกำเนิด ๔ เกิดภายใต้เท้าจาดุมมหาราช ชื่อว่า คณธรรพ์. บทว่า **ปิตโร** ได้แก่ ท้าวมหาพรหม. บทว่า **เทวา** ได้แก่ เทวดาชั้นฉนฺนิกามาพจร ด้วยสามารถแห่ง

อุปัติเทพ. บทว่า **ตาทิโน** ความว่า ท่านเหล่านั้นต่างมีชีพ มีชีวิตสม่าเสมอ หล่อเลี้ยงชีวิตไว้ เพื่อพระราชผู้ทรงยินดีในกุศลอย่างนั้น เพราะพระราช เช่นนั้น เมื่อทรงกระทำบุญทานเป็นต้น ย่อมทรงอุทิศส่วนบุญแก่เทวดาทั้งหลาย เทวดาเหล่านั้น รับอนุโมทนาส่วนบุญนั้นแล้ว ย่อมเจริญด้วย ทิพยยศ. บทว่า **อนุตฺถิฏฺฐนฺติ** ความว่า เมื่อพระราชเช่นนั้นทรงทำความเพียร ถึงความไม่ประมาทอยู่ เทวดาทั้งหลายย่อมพากันพิทักษ์รักษา ตามไปจัดแจง อารักขา อันชอบธรรม.

บทว่า **โส** ได้แก่ **โส** **ตุ** แปลว่า ท่านนั้น. บทว่า **วายมสฺสุ จ** ความว่า เมื่อพระองค์จะทรงการทำรัฐกิจนั้น โปรดกระทำความเพียรในรัฐกิจ นั้น ๆ ด้วยอำนาจการเทียบเคียง การหยังดู การกระทำอันประจักษ์เกิด.

บทว่า **ตตฺถเว เต วตฺตปทา** ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา พระองค์ตรัสถามปัญหาใด กะข้าพระพุทธเจ้าว่า ควรจะทำกิจอะไรดี ใน ปัญหาของพระองค์นั่นเอง ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลคำเป็นต้นว่า ควรห้าม มุสาวาทก่อนดังนี้แล้ว ข้อความเหล่านั้น เป็นวัตรบท เป็นวัตรโกฏฐาส พระองค์โปรดทรงประพฤติในวัตรบทนั้น อย่างข้อความที่ข้าพระองค์ทูลแล้ว.

บทว่า **เอสา** ความว่า ข้อความที่ข้าพระองค์ทูลแล้ว นี้แหละเป็นอนุสาสนี สำหรับพระองค์. บทว่า **อลิ** ความว่า เพราะว่าเมื่อพระราชประพฤติอยู่ อย่างนี้ย่อมมองอาจ สามารถเพื่อยังมวลมิตรให้มีความสุข และก่อทุกข์แก่มวล อมิตรได้.

เมื่อนกเวสสันดร ท้วงถึงความประมาทของพระราช ด้วยคาถาบท หนึ่ง แล้วกล่าวธรรมด้วยคาถาสิบเจ็ดคาถาอย่างนี้ มหาชนบังเกิดความคิด เป็นอัศจรรย์ขึ้นว่า นกเวสสันดรแก้ปัญหาด้วยลีลาแห่งพระพุทธเจ้า ดังนี้แล้ว

ยังสาธุการร้อยหนึ่งให้เป็นไป พระราชาทรงโสมนัส ตรัสเรียกเหล่าอำมาตย์ มาตรัสสั่งว่า ดูก่อนอำมาตย์ผู้เจริญทั้งหลาย เพราะเจ้าเวสสันดร บุตรของเรา กล่าวแก้ปัญหากิจเสร็จแล้วอย่างนี้ เราควรจะจัดการอย่างไร ?

พวกอำมาตย์ทูลว่า ควรจัดการโดยมอบตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา ให้ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจะให้ตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา แก่เจ้าเวสสันดรนั้น แล้วทรงสถาปนาเจ้าเวสสันดร ไว้ในฐานันดรศักดิ์ นับแต่นั้นมา นกเวสสันดรนั้น ก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการมหาเสนา สนองราชกิจพระราชบิดา ด้วยประการฉะนี้.

จบเวสสันดรปัญหา

ล่วงไปอีกสอง - สามวัน พระราชาส่งทูตไป ยังสำนักของเจ้านก กุณฑลีนี โดยทำนองเดิมนั่นเอง แล้วเสด็จไป ณ ที่นั้นในวันที่เจ็ด เสด็จกลับมาประทับ ณ ท่ามกลางมณฑปนั้น ตรัสสั่งให้นำเจ้านกกุณฑลีนีมา เมื่อจะตรัสถามราชธรรม กะนางนกตัวจับอยู่บนตั่งทอง จึงตรัสคาถา ความว่า

ดูก่อนนางนกกุณฑลีนี ตัวเป็นเผ่าพันธุ์ของนก
มีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถละหรือ เจ้าจะเข้าใจได้หรือ
กิจอะไรเล่าที่ผู้มุ่งจะครอบครองสมบัติ กระทำแล้ว
เป็นกิจประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺขิ ความว่า พระราชาตรัสถามว่า เจ้าจักสามารถแก้ปัญหาที่พ้อถามได้หรือ ? พระราชาทรงทักทาย โดยชื่อที่มา โดยเพศของนางนกนั้นว่า แน่ นางกุณฑลีนี ได้ยินว่า ที่หลังหูทั้งสองของนางนกนั้น มีรอยสองแห่งลักษณะคล้ายต่างหู ด้วยเหตุนี้ พระราชาจึงโปรด

ให้ตั้งชื่อว่า "กุนทลินี". บทว่า มลฺลสฺส ความว่า พระราชาตรัสถามว่า เจ้าจักแก้เนื้อความแห่งปัญหาที่พ่อถามได้หรือ ? พระราชาทรงทักทายนางกุนทลินีอย่างนี้ว่า "แน่เจ้าตัวมีเผ่าพันธุ์แห่งนกมีบรรดาศักดิ์" ดังนี้ เพราะเป็นน้องสาวของผู้บัญชาการมหาเสนา ผู้มีบรรดาศักดิ์.

เหตุไร พระราชาจึงไม่ตรัสถามนกเวสสันดรอย่างนี้ ตรัสถามแต่เจ้ากุนทลินี นี้แต่ตัวเดียว ? เพราะนางกุนทลินี เป็น อิตถิเพศ. พระราชาทรงพระดำริว่า ธรรมศาสตร์มีปัญญานิดหน่อย ถ้านางกุนทลินีสามารถก็จักถาม ถ้าไม่สามารถก็จักไม่ถาม ดังนี้ จึงได้ตรัสถามอย่างนี้ ด้วยจะทดลองดู แล้วตรัสถามปัญหาเช่นนั้นเหมือนกัน.

เมื่อพระราชาตรัสถามราชธรรมอย่างนี้แล้ว นางกุนทลินี จึงทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ชะรอยพระบิดาจะทดลองหม่อมฉัน ด้วยเข้าพระทัยว่า ขึ้นชื่อว่า สตรีแล้วจะแก้อย่างไรได้ หม่อมฉันจักกล่าวราชธรรมทั้งสิ้น แต่พระบิดา รวมไปถึงในสองบททีเดียว ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่เสด็จพ่อ ประโยชน์ตั้งมั่นอยู่ในเหตุ ๒

**ประการเท่านั้น คือความได้ลาภที่ยังไม่ได้ ๑ การ
ตามรักษาลาภที่ได้แล้ว ๑.**

**ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์จงทรงทราบ อำมาตย์
ทั้งหลายผู้เป็นนักปราชญ์ จลตาดในประโยชน์ ไม่
แพรงพรายความลับ ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ทำให้
เสื่อมเสีย.**

**ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็อำมาตย์คนใด พึงรักษาพระ
ราชทรัพย์ของพระองค์ ให้มีคงที่อยู่ได้ ดุจนายสารถิ
ยิดรลไว้ พระองค์ควรทรงใช้อำมาตย์ผู้นั้น ให้กระทำ
กิจทั้งหลายของพระองค์.**

พระราชาทรงโปรดสงเคราะห์ชนฝ่ายใน ด้วยดี
ตรวจตราพระราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควรจัด
การทรัพย์และการกุศลนี้ โดยทรงไว้วางพระทัย ใน
คนอื่น.

พระราชากวทรทราบรายได้-รายจ่าย ด้วยพระ-
องค์เอง กวทรทราบกิจที่ทำแล้ว และยังไม่ได้ทำ
ด้วยพระองค์เอง กวทรชมคนที่ควรชม กวทรยกย่องคน
ที่ควรยกย่อง.

ข้าแต่พระองค์ ผู้จอมพลรบ พระองค์จงทรง
ปราศอนเหตุผลแก่ชาวชนบทเอง เจ้าหน้าที่ผู้เก็บภาษี
อากร ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม อย่างยังพระราชทรัพย์
และรัฐสีมาของพระองค์ให้พินาศ.

อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำเอง หรืออย่าทรงใช้
คนอื่นให้ทำกิจทั้งหลายโดยฉับพลัน เพราะว่าการงาน
ที่ทำลงไปโดยฉับพลัน ไม่ดีเลย คนเขลาอย่าอดเดี๋ย
ร้อนในภายหลัง.

พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล อย่าทรงปล่อย
พระทัยให้เกรี้ยวกราดนัก เพราะว่า สกฺข ที่มั่นคงเป็น
อันมาก ได้ถึงความไม่เป็นสกฺข เพราะความโกรธ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงนึกว่าเราเป็น
ใหญ่ แล้วยังมหาชนให้หยั่งลงเพื่อความฉิบหาย กำไร
คือความทุกข์ อย่าได้มีแก่สตรีและบุรุษของพระองค์
เลย.

โรคสมบัติทั้งปวงของพระราชา ผู้ปราศจาก

ความหวาดเสียว แส่หากามารมณ์ ย่อมพินาศหมด
ข้อนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นความทุกข์ของ
พระราชา.

ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูล ในปัญหาของ
พระองค์นั้น เป็นวัตรบท นี้แหละเป็นอนุศาสนิ ข้าแต่
พระมหाराชา บัดนี้ พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญบุญ
อย่าเป็นนักเลง อย่าทรงราชทรัพย์ให้พินาศ จงทรง
ศีล เพราะว่าคนทุศีลย่อมตกต่ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปทกานิ เป็นบทระบุเหตุ. บทว่า ยตุล
ความว่า หิตสุขอันเป็นผลเกิดแล้วทั้งหมด ตั้งมั่นอยู่ในบททั้งสองเหล่าใด.
บทว่า อลทุชสุส ความว่า ความได้ลาภที่ยังไม่ได้แล้วในก่อน ๑ การตาม
รักษาลาภที่ได้แล้ว ๑. อธิบายว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขึ้นชื่อว่ากรยังลาภที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น ก็เป็นภาระ ส่วนการตามรักษาลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นภาระ
เหมือนกัน เพราะว่า คนบางคน แม้ยังยศให้เกิดขึ้นแล้ว มัวเมาในยศ เกิด
ความประมาท ทำความชั่ว มีปาณาติบาตเป็นต้น เป็นมหาโจร เทียวปล้น
แวนแคว้นอยู่ ถ้าพระราชาตรัสสั่งให้จับมาได้ ต้องลงพระอาชญาให้ถึงมหา
พินาศ.

อีกอย่างหนึ่ง คนบางคน มัวเมาในกามคุณ มีรูปที่เกิดแล้ว
เป็นต้น ผลาญทรัพย์สินโดยไม่แยบคาย เมื่อสิ้นเนื้อประดาตัว ก็ต้องเป็น
คนกำพร้า นุ่งผ้าเปลือกไม้ ถือกระเบื้องเทียวขทาน หรืออีกนัยหนึ่ง
บรรพชิต ยังลาภสักการะให้เกิดด้วยอำนาจคันถธุระเป็นต้น แล้วมัวเมาเวียน

มาเพื่อหिनเพศ บางรูปแม่เจริญปฐมฉานเป็นต้นให้เกิดแล้ว ดิโคอยู่ในอภรณ์
เช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีสติพื้นเพื่อน ย่อมเสื่อมจากฉานการรักษาศ
หรือรักษาตามได้ฉานเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นแล้วเป็นของยากอย่างยิ่ง อนึ่ง เพื่อ
จะแสดงความข้อนั้น ควรแสดงเรื่องของพระเทวทัต และควรแสดงเรื่องมทุ
ลักษณะชาดก โลมกัศสพชาดก หาริตชาดก และสังกัปปชาดก.

ส่วนคนบางคน ยังลภสักการะให้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่
ประมาท กระทำกรรมอันงาม ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนพระจันทร์
ในสุกัลปิกษ์ ฉะนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะฉะนั้น พระองค์อย่าประ-
มาท ดำรงอยู่ในปโยคสมบัติ ดำรงราชย์โดยธรรม ตามรักษาพระเกียรติยศ
ของพระองค์ที่บังเกิดขึ้นแล้วเถิด.

บทว่า **ชานาหิ** ความว่า เพื่อกระทำการงานมีหน้าที่ขุนคลังเป็นต้น
พระองค์จึงทรงใคร่ครวญ. บทว่า **อนกฺขาภิตเว** ความว่า โปรดตรวจดู
หมู่อำมาตย์ ที่ไม่ใช่คนเล่นเบี้ย ไม่ใช่คนโกง คือไม่ใช่คนเลงการพนัน และ
ไม่เป็นคนหลอกลวง. บทว่า **อโธณฺเฑ** ความว่า เป็นคนเว้นจากความเป็น
นักเลงเหล้า และนักเลงทางของหอมและระเหยิบ. บทว่า **อวินาสเก** ความว่า
มิใช่ผู้ที่จะยังชนสาร และธัญญาหารเป็นต้น อันเป็นราชทรัพย์ให้ฉิบหาย.

บทว่า **โย** ได้แก่ อำมาตย์คนใด. บทว่า **ยญฺเจว** ความว่า
อำมาตย์ใดพึงรักษาราชทรัพย์ อันมีอยู่ในพระราชวังของพระองค์ได้. บทว่า
สุโตว ความว่า คุณสารถิขัรบถ อธิบายว่า นายสารถิ เมื่อยึดม้าไว้เพื่อห้าม
ทางที่ไม่เรียบ พึงยึดรถไว้ฉนั้นใด อำมาตย์ใดเป็นฉนั้นนั้น สามารถเพื่อจะ
รักษาพระองค์ พร้อมด้วยโภคสมบัติได้ อำมาตย์นั้นชื่อว่าอำมาตย์ของพระ-
องค์ พระองค์ควรยึดอำมาตย์เช่นฉนั้นไว้ ตรัสสั่งให้กระทำการราชกิจ เช่นหน้าที่
ขุนคลังเป็นต้น.

บทว่า **สุตฺถุหิตนุตฺชน** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ เพราะว่า
อันโศชน และปรีชนที่ใช้สอยในราชสำนักส่วนพระองค์ ของพระราชาได
มิได้รับความสงเคราะห์ด้วยทานเป็นต้น พระราชทรัพย์เช่นเงินทองเป็นต้น
ภายในพระราชฐานของพระราชนั้น ย่อมจะพินาศลง ด้วยอำนาจแห่งมนุษย์
ที่ไม่ได้รับการสงเคราะห์เหล่านั้น ต่างก็จะพากันไปเสียภายนอก เพราะเหตุนี้
พระองค์โปรดทรงสงเคราะห์อันโศชนด้วยดี ควรตรวจตราพระราชทรัพย์ของ
พระองค์เองให้รู้ว่า ทรัพย์ของเรามีจำนวนเท่านี้แล้ว ไม่ควรจัดการแม้กิจ
ทั้งสองอย่างว่า เราจะฝังขุมทรัพย์ไว้ในที่โน้น เราจะใช้หนี้แก่คนโน้น.

บทว่า **ปรปฺตติยา** ความว่า นางนกคุณทลินิกกล่าวว่า พระองค์
อย่าได้ทรงทำแม้ด้วยความไว้วางใจผู้อื่น ควรจัดการราชกิจทั้งหมด ที่ประจักษ์
แก่พระองค์เท่านั้น.

บทว่า **อัย วัย** ความว่า พระองค์ควรจะทราบรายได้ที่เกิดจาก
ทางนั้น ๆ และควรทราบรายจ่ายที่ควรพระราชทานแก่คนต่าง ๆ ด้วยพระองค์
เองทีเดียว. บทว่า **กตาคต** ความว่า ในสงคราม ในนวรรรม หรือใน
ราชกิจอื่น ๆ พระองค์ควรจะทราบแม้ข้อราชการนี้ด้วยพระองค์เองทีเดียวว่า
กิจนี้เราต้องทำด้วยราชทรัพย์ส่วนนี้ กิจนี้ไม่ต้องทำด้วยราชทรัพย์ โปรดอย่าได้
ไว้วางใจผู้อื่น. บทว่า **นิคฺคณฺเห** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาพระราชา
ต้องทรงพิจารณา ชำระซึ่งคนผู้ทำการตัดที่ต่อเป็นต้น อันเป็นผู้ควรชม ที่เขา
นำมาแสดง ควรตรวจสอบดูตัวบทกฎหมายที่พระราชาก่อน ๆ ตราไว้ แล้วจึง
ทรงลงพระราชอาชญาตามสมควรแก่โทษ. บทว่า **ปคฺคณฺเห** ความว่า อนึ่ง
บุคคลใดเป็นคนควรยกย่อง จะเป็นคนทำลายกำลังของปรปักษ์ที่ใคร ๆ ทำลาย
ไม่ได้ก็ตาม จะเป็นคนที่ปลุกปลอบกำลังฝ่ายคนที่แตกแล้วก็ตาม จะเป็นคนที่

นาราชสมบัติที่ยังไม่ได้มาถวายก็ตาม คนที่ทำราชสมบัติอันได้มาแล้วให้ถวาก็ตาม หรือว่าผู้ใดช่วยพระชนมชีพไว้ได้ พระราชาทรงยกย่องบุคคลเช่นนี้ ซึ่งเป็นคนควรยกย่องแล้ว ควรตรัสสั่งให้กระทำ สักการะ สัมมานะอย่างใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้คนอื่น ๆ ก็จักถวายชีวิตกระทำซึ่งกิจที่ควรทำในราชกิจของพระราชานั้น.

บทว่า **ชานปัท** ทามว่า พระองค์จึงทรงอนุศาสน์พราสาทอนอรรถ-
ธรรมแก่ชาวชนบทด้วยพระองค์เอง โดยเงื่อนไขอันประจักษ์แก่พระองค์นั่นเอง.
บทว่า **อหฺมฺมิกา** **ยฺตุตา** ความว่า พนักงานข้าราชการผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม
รับสินบนในที่นั้น ๆ แล้วกลับคำพิพากษา อย่างพระราชทรัพย์ และแวนแคว้น
ของพระองค์ให้พินาศไปเลย ด้วยเหตุนี้ พระองค์อย่าประมาท จงอนุศาสน์
พราสาทอนด้วยพระองค์เองทีเดียว.

บทว่า **เวคณ** ความว่า พระองค์ยังไม่ได้ทรงสอบสวน ยังไม่ได้
ทรงพิจารณา อย่าทรงกระทำหรือรับสั่งให้ทำโดยผลุนผลัน. บทว่า **เวคสา**
ความว่า เพราะกรรมที่มีได้พิจารณา ทำไปโดยผลุนผลัน ด้วยอำนาจฉันทาคติ
เป็นต้น ไม่ดีไม่งามเลย. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า คนโง่ทำกรรมเช่นนั้น
ภายหลังย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ด้วยอำนาจความวิปฏิสารและเมื่อเสวยทุกข์
ในอบายย่อมเดือดร้อนในโลกเบื้องหน้า. ก็ความข้อนี บัณฑิตพึงแสดงด้วย
กुरुชาดกซึ่งมีใจความ มีอาทิว่า เราได้ยินว่า พระเจ้ากुरुราชทรงทำความผิด
ต่อพระฤาษีทั้งหลายดังนี้.

บทว่า **มา เต อธิสเร มฺจุจ สฺวาพหฺมธิโกปิต** ความว่า
ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงปล่อยพระหฤทัยให้ขุนเคืองโกรธกริ้วเกินไป
ในเพราะอกุศลกรรมของผู้อื่น อันล่วงเลยกุศลเป็นไป คืออย่าให้ดำรงอยู่ได้.

ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ เมื่อใด พวกราชบุรุษกราบทูลแสดงโจรต่อพระองค์ผู้สถิตอยู่ ณ ที่วินิจฉัยว่า เจ้านี่ฆ่าคน หรือว่าเจ้านี่ตัดที่ต่อเมื่อนั้น โปรดอย่าปล่อยพระทัย แม้ที่ทรงขุนเคืองเต็มที ด้วยถ้อยคำของผู้อื่น ด้วยอำนาจทรงพระพิโรธ ยังมีได้ทรงสอบสวน แล้วอย่าได้ทรงลงพระอาญา. เพราะเหตุไร? เพราะว่า เขาจับคนที่มีไข้โจร หว่านเป็นโจรนำมาก็ได้ ฉะนั้นอย่าทรงพิโรธโปรดสดับถ้อยคำของผู้ที่เป็นโจทก์และจำเลยทั้งสองฝ่าย ทรงชำระด้วยดี รู้ว่าเขาเป็นโจรโดยประจักษ์ด้วยพระองค์แล้ว จึงโปรดกระทำสิ่งที่ควรกระทำ ด้วยสามารถแห่งอาชญา ที่ตราไว้ตามพระราชประเพณี ก็ถึงแม่เมื่อเกิดความโกรธขึ้นแล้ว พระราชายังมิได้กระทำพระทัยให้เย็นก่อน ไม่ควรทำการวินิจฉัย ต่อเมื่อใดพระหทัยเยือกเย็น คับร้อน อ่อนโยน เมื่อนั้นจึงควรทำการวินิจฉัย เพราะเมื่อจิตหยาบคาย เหตุผลย่อมไม่ปรากฏ เหมือนเมื่อน้ำเดือดพล่าน เงาน้ำก็ไม่ปรากฏฉะนั้น. บทว่า โภชสา हि ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ราชตระกูลทั้งหลาย ที่มั่งคั่งมากมาย ถึงความไม่เป็นตระกูลคือถึงความมหาพินาศทีเดียว ก็เพราะความโกรธ เพราะเหตุนี้ ก็เพื่อจะแสดงเนื้อความนี้ ควรกล่าวถึงขันติวาทีชาดก เรื่องพระเจ้านาฬิกิรราช และเรื่องท้าวอรหุณผู้มีกรพันหนึ่งเป็นต้น.

บทว่า ปตารยิ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์อย่าทรงยังมหาชนให้หมกมุ่น หยั่งลงสู่กายทุจริตเป็นต้น เพื่อความฉิบหาย โดยทรงนึกว่าเราเป็นใหญ่ในแผ่นดิน บุคคลถือเอาทุจริตอันเป็นความฉิบหาย ประพฤติฉันทโจรพระองค์อย่าได้ทรงกระทำฉันนั้น. บทว่า มา เต อาสิ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ในแว่นแคว้นของพระองค์ ขอการได้รับทุกข์ คือความถึงซึ่งทุกข์อย่าได้มีแก่หญิงชายเลย ไม่ว่าจะเป็หญิงหรือชายก็ตามที. อธิบายว่า ประชาชน

ในแวนแคว้นของพระราชารู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พวกกันกระทำกายทุจริตเป็นต้น
ย่อมเกิดในนรกฉนั้นใด สำหรับชาวแวนแคว้นของพระองค์อย่าได้มีฉนั้นนั้นเลย
คือความทุกข์เช่นนั้น จะไม่มีแก่ชาวแวนแคว้นของพระองค์โดยวิธีใด โปรด
ทรงกระทำโดยวิธีนั้นเกิด.

บทว่า **อเปตโลมหัสสุ** ความว่า ผู้ปราศจากภัย เพราะภัยมี
การดิเตียนตนเป็นต้น. ด้วยบทนี้ นางนกกุณฑลินีแสดงความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ
พระราชารู้ ทรงทำความหวังในอารมณ์อะไรแล้ว ทรงระลึกถึงแต่ความใคร่
ของพระองค์อย่างเดียว ทรงปรารถนาสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้นด้วยอำนาจฉันทะ
ความพอใจ เป็นเหมือนคนตาบอดทิ้งไม้เท้า และเหมือนช้างงูไม่มีขอสับ โภก-
สมบัติทั้งปวงของพระราชนั้น ผู้ปราศจากภัยเช่นการดิเตียนเป็นต้น ย่อม
ฉิบหายไป ความฉิบหายของโภคะนั้น ท่านกล่าวว่า เป็นทุกข์ของพระราชารู้
พระองค์นั้น. คำว่า ในปัญหานั้น เนื้อความที่กราบทูลมานั้นเป็นวัตรบทดังนี้
ควรประกอบโดยนัยก่อนนั้นเกิด.

บทว่า **ทุกุขสุสุทาทานิ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์ทรงสดับ
อนุศาสนีนี้แล้ว บัดนี้ พึงเป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ทรงสร้างบุญกุศล เหตุ
บำเพ็ญบุญกุศล อย่าเป็นนักแสดงสุรา เหตุบริหารด้วยสุราเป็นต้น อย่างพระองค์
ให้พินาศ เหตุยังประโยชน์ปัจจุบันและสัมปรายภพให้ฉิบหาย. บทว่า **สีลวสุสุ**
ความว่า พระองค์จึงเป็นผู้ทรงศีลสมบูรณ์ด้วยอาจารย์มรรยาท ดำรงอยู่ใน
ทศพิธราชธรรมเสวยราชสมบัติ. บทว่า **ทูลุสิโล วินิปาติโก** ความว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะคนทูลุสิล เมื่อยังตนให้ตกไปในนรกย่อมเป็นผู้
ชื่อว่า ทำตนให้ตกไปในที่ชั่ว.

แม่เจ้านกกฤษณทัณิ แสดงธรรมด้วยคาถา ๑๑ คาถาด้วยประการอย่างนี้

พระราชาทรงดีพระทัย ตรัสเรียกอำมาตย์มารับสั่งถามว่า คุณก่อนท่านอำมาตย์ ผู้เจริญทั้งหลาย เราควรทำกิจอันใดแก่เจ้ากฤษณทัณิ ราชธิดาของเราผู้กล่าวธรรมอยู่ อย่างนี้ ?

พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ควรกระทำโดยการมอบตำแหน่งขุนคลังให้ พระเจ้าข้า. ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะให้หน้าที่การงานตำแหน่งขุนคลังแก่ธิดา ของเรา แล้วทรงแต่งตั้งนางกฤษณทัณิไว้ในฐานันดรศักดิ์. นับแต่นั้นมา นางกฤษณทัณิ ก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งขุนคลัง ได้ทำการสนองราชกิจของ พระราชบิดา.

จบกฤษณทัณิปัญหา

ล่วงมาอีกสองสามวัน พระราชาส่งทูตไปยังสำนักของเจ้าชัมพูกบัณฑิต โดยนัยก่อนนั่นเอง แล้วเสด็จไปในสำนักของนกชัมพูกบัณฑิตนั้น ในวันที่เจ็ด ทรงเสวยสมบัติแล้วเสด็จกลับมา ประทับ ณ ที่ท่ามกลางมณฑปนั่นเอง. ครั้งนั้น อำมาตย์เชิญเจ้าชัมพูกบัณฑิต จับบนตั้งทอง แล้วเอาศิระษะทูลตั้งทองมาเฝ้า พระราชา. เจ้าชัมพูกบัณฑิตจับบนพระเพลาของพระราชบิดา เล่นหัวแล้วจับ ที่ตั้งทองดั้งเดิม.

ลำดับนั้น เมื่อพระราชาจะตรัสถามปัญหาแก่เจ้าชัมพูกบัณฑิต จึงตรัส พระคาถาความว่า

พ่อชัมพูกะ พ่อได้ถามปัญหาแก่เจ้าโกสิยโคตร
และเจ้ากฤษณทัณิมาเช่นเดียวกันแล้ว ชัมพูกถูกรัก
คราวนี้ เจ้าจงบอกกำลัง อันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลาย
บ้างเถิด.

พระกาลานัน มีอรรธาธิบายดังนี้ แน่พ่อจัมพุกะ พ่อได้ถามราชธรรม
กะเจ้าเวสสันดรโกสิยโคตรผู้พี่ชายของเจ้า และนางกุนทลีนีผู้พี่สาวของเจ้า
แล้ว ทั้งสองต่างก็ตอบตามกำลังปัญญาของตน ๆ อนึ่ง พ่อถามพี่ชายและ
พี่สาวของเจ้าอย่างใด จัมพุกะถูกรัก บัดนี้พ่อจะถามเจ้าอย่างนั้นเหมือนกัน
เจ้าจงบอกราชธรรมนั้น กับกำลังอันสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลายด้วยเถิด.

พระราช เมื่อตรัสถามปัญหากะพระมหาสัตว์อย่างนี้ หาได้ตรัสถาม
โดยทำนองที่ตรัสถามคนอื่น ๆ ไม่ คำตรัสถามให้พิเศษขึ้นไป. ลำดับนั้น นก
จัมพุกบัณฑิตทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ถ้ากระนั้น ขอพระองค์จงเสียด
พระโศกลงสดับ ข้าพระพุทธเจ้าจักกล่าวปัญหาที่ปวงถวายแด่พระองค์ ดังนี้
แล้วเป็นประจักษ์ว่า บอกอุทธรณ์พยานหนึ่ง กะฝูงชนที่เหยียดมือออกมารับฉะนั้น
เริ่มแสดงธรรมเป็นคาถา ความว่า

กำลังในบุรุษผู้มีอชยาศัยใหญ่ในโลกนี้ มี ๕

ประการ ในกำลัง ๕ ประการนั้น กำลังแขน บัณฑิต
กล่าวว่า เป็นกำลังตำทราวม ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเจริญ
พระชนม์ กำลังโลกทรัพย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลัง
ที่สอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญชนม์ กำลังอำมาตย์บัณฑิต
กล่าวว่า เป็นกำลังที่สาม กำลังคือมีชาติยิ่งใหญ่ เป็น
กำลังที่สี่โดยแท้ บัณฑิตย่อมนยึดเอากำลังทั้งหมดนี้ไว้
ได้.

กำลังปัญญา บัณฑิตกล่าวว่า เป็นกำลังประเสริฐ
ยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะว่าบัณฑิตอันกำลัง
ปัญญาสนับสนุนแล้ว ย่อมได้ซึ่งประโยชน์.

ถ้าบุคคลมีปัญหาทรมาน แม้ได้แผ่นดินอัน
สมบูรณ์ เมื่อไม่ประสงค์ คนอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา
ก็ข่มแข่งเอาแผ่นดินนั้นเสีย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชนชาวกาฬี ถ้าบุคคล
แม้เป็นผู้มีชาติสูง ใต้ราชสมบัติแล้วเป็นกษัตริย์ แต่
มีปัญหาทรมาน หาเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทุกอย่างได้ไม่.
ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ได้ระดับ ปัญญาเป็น
เครื่องยังเกียรติยศ และลาภสักการะให้เจริญ คนใน
โลกนี้ประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้น
ก็ย่อมได้รับความสุข.

ก็คนบางคนไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่อาศัยผู้เป็น
พหูสูต ซึ่งตั้งอยู่ในธรรม ไม่พิจารณาเหตุผล ย่อม
ไม่ได้บรรลุปัญญา.

อนึ่ง ผู้ใ้รู้จักจำแนกธรรม ลุกขึ้นในเวลาเช้า
ไม่เกียจคร้าน ย่อมบากบั่นตามกาล ผลแห่งการงาน
ของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จ.

ประโยชน์แห่งการงานของบุคคลผู้มีศีลมิใช่บ่อ
เกิด ผู้คบหาบุคคลที่มีใ้บ่อเกิด ผู้มีปกติเบื่อหน่าย
ทำการงาน ย่อมไม่ผลิตผลโดยชอบ.

ส่วนประโยชน์แห่งการงานของบุคคล ผู้ประ-
กอบธรรมอันเป็นภายใน คบหาบุคคลที่เป็นบ่อเกิด
อย่างนั้น ไม่มีปกติเบื่อหน่ายทำการงาน ย่อมผลิตผล
โดยชอบ.

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงทรงเสวนปัญญา
อันเป็นส่วนแห่งการประกอบความเพียร เป็นเครื่อง
ตามรักษาทรัพย์ที่รวบรวมไว้ และเหตุสองประการ
ข้างต้น ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลแล้วนั้นเถิด อย่าได้
ทรงทำลายทรัพย์สิ้นเสีย ด้วยการทำงานอันไม่สมควร
เพราะคนมีปัญญาทรม ย่อมลุ่มจมด้วยการทำงานอันไม่
สมควร ดังเรือนไม้อ่อนะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาคฤเต ความว่า ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า
กำลังในบุรุษผู้มีอิทธิพลใหญ่ ในสัตว์โลกนี้ มี ๕ อย่าง. บทว่า พาหุพล
ได้แก่ กำลังกาย. บทว่า จริมฺ ความว่า กำลังกายนั้น แม้เป็นของยิ่งใหญ่
ก็เป็นของเลวทรามอยู่นั่นเอง. เพราะเหตุไร? เพราะเป็นกำลังของอันทพาล.
อธิบายว่า ถ้าหากกำลังกายจะถือว่าเป็นใหญ่จริง กำลังของนางนกลีก็ย่อม
เยากว่ากำลังของช้าง แต่กำลังของช้างเป็นปัจจัยแห่งความตาย เพราะเป็น
กำลังอันทพาล นางนกลีเลี้ยงช้างให้ถึงความสิ้นชีวิตได้ เพราะมันเป็นสัตว์
ฉลาดในความรู้. แต่ในความข้อนี กิจด้วยกำลังในที่ทุกสถานไม่มีเลย. ควรนำ
พระสูตรที่ว่า พลฺ หิ พาลสุต วธาย โหติ แปลว่า แท้จริงกำลังย่อมมีไว้
เพื่อฆ่าคนไว้ ดังนี้เป็นต้นมาแสดง.

บทว่า โภคพลฺ ความว่า กำลังอันเกิดแต่เครื่องอุปโภคเช่นเงินทอง
เป็นต้นทั้งหมด ชื่อว่ากำลังคือโภคสมบัติ กำลังโภคสมบัตินั้น ใหญ่กว่ากำลัง
กาย ด้วยอำนาจเป็นเครื่องค้ำจุน. ความมีชมรมอำมาตย์ อันมีมนต์ไม่ทำลาย
มีความแก่ล้า มีหทัยดี ชื่อว่ากำลังคืออำมาตย์. กำลังคืออำมาตย์นั้น
เป็นกำลังใหญ่กว่ากำลังสองอย่างข้างต้น เพราะความที่อำมาตย์เป็นผู้แก่ล้า

ในสงคราม. ความถึงพร้อมแห่งชาติ ด้วยสามารถแห่งตระกูลกษัตริย์ ก้าวล่วง
เสียซึ่งตระกูลทั้งสาม ชื่อว่า กำลังคือความเป็นผู้มีชาติสูง. กำลังคือความเป็นผู้
มีชาติสูงนั้นใหญ่กว่ากำลังนอกนี้ เพราะว่า ชนผู้ถึงพร้อมด้วยชาติเท่านั้น
ย่อมบริสุทธฺิ ชนนอกนี้หาบริสุทธฺิไม่.

บทว่า ยานิ เจตานิ ความว่า บัณฑิตย่อมยึดคือย่อมครอบงำ
กำลังแม่ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ได้ด้วยอานุภาพแห่งกำลังใจ กำลังนั้นได้แก่
กำลังปัญญา ท่านกล่าวว่าเป็นของประเสริฐ ว่าเป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง. เพราะ
เหตุไร เพราะบัณฑิตอันกำลังชนิดนั้นค้ำจุน ย่อมได้ซึ่งประโยชน์ คือย่อมถึง
ซึ่งความเจริญ. เพื่อจะยังเนื้อความนั้นให้สว่างแจ่มแจ้ง ควรแสดงปุณฺณทึ
ชาดก ที่ว่า ปุณฺณทึ เยน จ เปยฺยนาหุ แปลว่า ก็ชนทั้งหลายกล่าว
ถึงแม่น้ำที่เต็มฝั่งว่า อันสัตว์ใดพึงดื่มได้ดังนี้เป็นต้น และพึงแสดงสิริกภาพ-
กัณณปัญหา ปัญจบัณฑิตปัญหา สัตตฺกัสมฺชาดก สัมภวชาดก และสรภังคชาดก
เป็นต้น.

บทว่า มนุโธ ได้แก่ คนมีปัญญาทราวมคือคนโง่. บทว่า ฝิตฺ
ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ บุคคลผู้มีปัญญาทราวม แม้หากได้ธรรณิอันอุดม
สมบุรณฺ์ไปด้วยรัตนะ ๗ ไชรี เมื่อไม่ปรารถนาเลยทีเดียว บุคคลอื่นผู้สมบุรณฺ์
ด้วยปัญญา กระทบการข่มขู่แล้วครอบครองธรรณินั้นได้ เพราะคนมีปัญญาทราวม
ย่อมไม่สามารถเพื่อจะรักษาศที่ได้แล้ว หรือว่าไม่สามารถเพื่อจะได้ราชสมบัติ
อันเป็นมรดกของตระกูล หรือที่มาถึงแล้วโดยประเพณี อันมั่งคั่งสมบุรณฺ์.
เพื่อจะขยายความนั้นให้แจ่มแจ้ง บัณฑิตควรแสดงปาทัณฺชลิชาดก ที่ว่า อทุธา
ปาทัณฺชลิ สพุเพ ปญฺญา อติโรจติ แปลว่า ปาทัณฺชลิราชกุมารยอม
ไพโรจน์ล่วงเราทั้งปวง ด้วยปัญญาแน่นอน ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ลทุธาน** ความว่า บุคคลอาศัยชาติสมบัติแล้ว แม้จะได้
ราชสมบัติอันเป็นของตระกูล. บทว่า **สพฺพเพนปี** ความว่า คนมีปัญญาทรม
ยอมเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติทั้งสิ้นไม่ได้ คือยอมเป็นผู้ถึงความลำบาก เพราะ
ความเป็นผู้ไม่ฉลาดในอุบาย. พระมหาสัตว์กล่าวโทษของชนผู้มีใจบัณฑิต
โดยฐานะเท่านี้เท่านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะสรรเสริญปัญญา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
ปญญา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺ** ได้แก่ สุตปริยัติ การเล่าเรียนด้วย
การฟัง. แท้จริงปัญญานั้นเอง ย่อมวินิจฉัยสิ่งที่ได้ยินได้ฟังนั้น. บทว่า
กิตฺติสิโลกวทุมนิ ได้แก่ เป็นเครื่องเจริญแห่งเกียรติยศชื่อเสียง และลาภ
สักการะ. บทว่า **ทุกฺเข สุขานิ วินุทฺติ** ความว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยปัญญา
แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้น ย่อมเป็นผู้ปลอดภัยกลับได้ความสุข เพราะเป็นผู้ฉลาดใน
อุบาย. เพื่อจะแสดงความนั้น ควรแสดงชาดก ซึ่งเป็นคาถามีใจความมีอาทิว่า

**ดูก่อนพญาวานร ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ของ
บุคคลใด เหมือนของท่านเพียงพอ ด้วยมะม่วง ชมพู
และขนุนเหล่านี้.**

บทว่า **อสุสุสาธึ** ความว่า ไม่เข้าไปใกล้ ไม่ฟังบุคคลผู้เป็นบัณฑิต.
บทว่า **พหุสุตฺตํ อนาคมฺม** ความว่า ไม่เชื่อถ้อยคำของเขา. บทว่า **ธมฺมญฺจึ**
ความว่า ตั้งอยู่ในสภาพเหตุผล. บทว่า **อวินิพฺภชึ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ
ใคร ๆ ไม่หยิ่งกู คือไม่พิจารณาคว้า เป็นประโยชน์หรือไม่เป็น มีเหตุผล
หรือไม่มี ย่อมไม่ได้ซึ่งปัญญา.

บทว่า **ธมฺมวิภฺงฺกญฺญ** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในกุศลกรรมบถ ๑๐.
บทว่า **กาลญฺญาเย** ความว่า กระทำความเพียรในกาลอันควรกระทำความเพียร.

บทว่า **อนุญฺหติ** ความว่า ย่อมกระทำซึ่งกิจนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ. บทว่า **ตสฺส** ความว่า ผลแห่งกรรมของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จ คือย่อมแผ่ถึงผล.

บทว่า **อนายตณฺสีลสฺส** ความว่า กรรมคือความเป็นผู้ทุศีล มิใช่ บ่อเกิดแห่งลาภยศและความสุข ท่านเรียกว่ากรรมมิใช่บ่อเกิด เมื่อบุคคลผู้มี ปกติอย่างนั้น คือบุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม คือความเป็นผู้ทุศีลนั้น คบหา อยู่ซึ่งบุคคลผู้ทุศีล ซึ่งเป็นผู้มีใจบ่อเกิดอย่างเดียว ในกาลเป็นที่กระทำกุศล กรรม. บทว่า **นิพฺพินฺนุทฺติกาโร** ความว่า ผู้เบื่อหน่าย เอือมระอาใจ กระทำการ. อธิบายว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ประโยชน์แห่งการงานของบุคคลเห็น ปานนี้ ย่อมไม่แผ่ถึงผล คือไม่สำเร็จโดยชอบ ได้แก่ไม่นำไปสู่โลกาพจร สวรรค์ อันเป็นยอดแห่งสกุลทั้งสาม.

บทว่า **อชฺมตฺตญฺจ** ความว่า เมื่อบุคคลประกอบซึ่งนियกัสมตธรรม ของตน ด้วยสามารถแห่งความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ตถายตณ- เสวโน** ความว่า คบหาบุคคลผู้มีปกติเช่นนั้นอย่างเดียว. บทว่า **วิปฺจุจฺติ** ความว่า ประโยชน์ของเขาย่อมสำเร็จโดยชอบ คือยอมให้ซึ่งยศอันยิ่งใหญ่.

บทว่า **โยคปฺปโยคสงฺฆาตํ** ได้แก่ ปัญญาอันเป็นส่วนแห่งการ ประกอบ ในเหตุการณ์อันสมควรประกอบ ในเพราะความเพียร. บทว่า **สมฺภูตสฺส** ความว่า จงเสพการตามรักษาทรัพย์ ที่ทำการรวบรวมไว้. บทว่า **ตานิ ตฺวํ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระองค์จงเสพการตามรักษาทรัพย์ ที่ทำการรวบรวมไว้ โปรดเสพคำสอนสองข้อข้างต้นนี้ และเหตุผลทั้งหมด ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลแล้ว จงกระทำโอวาทที่ทูลมาแล้วไว้ในพระหฤทัย แล้วทรงรักษาพระราชทรัพย์ ในพระคลังของพระองค์เถิด. บทว่า **มา อกฺกมฺมาย รมฺหฺมยิ** ความว่า พระองค์อย่าทรงทำลาย โดยทางอันไม่สมควร

ไม่มีเหตุผล คืออย่าเผาผลาญพระราชทรัพย์นั้น ได้แก่ อย่าทรงยังพระราชทรัพย์นั้นให้พินาศ. เพราะเหตุไร? บทว่า อกมมุนา ความว่า เพราะกระทำความอื่นไม่สมควร บุคคลผู้มีปัญญาทราม ผลาญทรัพย์ของตนพินาศแล้ว ภายหลังตกทุกข์ได้ยาก. บทว่า นพาคาริว สิทฺติ ความว่า เรือนไม้้ออันแก่คร่ำคร่า ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมล้มทลายไปตั้งแต่โคน ฉันทใด คนมีปัญญาทราม ผลาญทรัพย์ให้พินาศโดยไม่มีเหตุผล ย่อมบังเกิดในอบายฉนั้น.

พระโพธิสัตว์ พรรณนากำลัง ๕ อย่าง โดยฐานะมีประมาณเท่านี้
อย่างนี้แล้ว ยกกำลังคือปัญญาขึ้นกล่าว เหมือนบุคคลนำมณฑลแห่งพระจันทร์ไป เมื่อจะถวายโอวาทแก่พระราชชา ด้วยคาถาทิ้ง ๑๐ ในบัดนี้ จึงกล่าวคาถา
ความว่า

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในพระราชมารดา พระราชบิดา ครั้นทรง
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในพระราชโอรสและพระอัครมเหสี ครั้นทรง
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในมิตรและอำมาตย์ ครั้นทรงประพฤติธรรม
ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในพานะและพลนิกาย ครั้นทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในชาวบ้านและชาวนิคม ครั้นทรงประพฤติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ครั้นทรง
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม ในเนื้อและนก ครั้นทรงประพฤติธรรมใน
โลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ขอพระองค์จงทรงประ-
พฤติธรรม เพราะธรรมที่บุคคลประพฤติแล้ว ย่อม
นำความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมใน
โลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต.

ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทรงประพฤติ
ธรรม เพราะว่า พระอินทร์ ทวยเทพพร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ด้วยธรรมอันตนประพฤติดีแล้ว ข้าแต่
บรมกษัตริย์ ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

ในกาลาทั้ง ๑๐ นั้น พึงทราบวินิจฉัยในกาลาที่ ๑ ก่อน. บทว่า อิธ
ธมฺมํ ความว่า ขอพระองค์จงทรงประพฤติมาตาปิตุอุปภูฐานธรรม. พระ
มหาสัตว์กล่าววว่า พระองค์โปรดเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ แล้วจัดแจงน้ำบัววนปาก
และไม้สีฟันเป็นต้น กระทำการบริหารสรีริกทุกอย่าง ยังมาตาปิตุอุปภูฐาน
ธรรมให้เต็มบริบูรณ์.

บทว่า **ปุตฺตทาเรสุ** ความว่า บิดาห้ามบุตรธิดาจากความชั่วก่อน ให้ตั้งอยู่ในกรรมอันงาม ให้เล่าเรียนศิลปวิทยา ในเวลาเจริญวัย จัดการทำ อาวาหมงคล และวิวาหมงคล ด้วยตระกูลและวัยอันคู่ควรกัน มอบทรัพย์ให้ ในสมัย ชื่อว่าประพฤติธรรมในบุตรธิดา. สามียกย่องนับถือภรรยา ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ ให้เครื่องประดับ ชื่อว่าประพฤติธรรมในภรรยา.

บทว่า **มิตฺตามจฺเจสุ** ความว่า พระราชาสงเคราะห์มิตรและอำมาตย์ ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความจริง ชื่อว่าประพฤติธรรมในมิตรและอำมาตย์เหล่านั้น.

บทว่า **พาหนesu พลesu จ** ความว่า พระราชาพระราชทานสิ่ง ที่ควรพระราชทาน แก่พาหนะเช่นช้างม้าเป็นต้น และแก่พลนิกาย ทำการเชิดชู ไม่ใช่ช้างม้าเป็นต้น ในการทำงาน ในเวลาแก่ ชื่อว่าประพฤติธรรมในพาหนะ และพลนิกายเหล่านั้น.

บทว่า **คามesu นิคเมsu จ** ความว่า พระราชาเมื่อไม่เบียดเบียน บิบบค้ำชาวบ้านและชาวนิคม ด้วยอาชญาและส่วยสาอากร ชื่อว่าประพฤติธรรม ในชาวบ้านและชาวนิคมเหล่านั้น.

บทว่า **รฏฺเฐsu ชนปเทsu จ** ความว่า พระราชาเบียดเบียนชาว แว่นแคว้น และชาวชนบทให้ลำบาก โดยใช้เหตุ ไม่เข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเกื้อกูล ชื่อว่าประพฤติธรรมในแว่นแคว้นและชนบทนั้น ถ้าไม่เบียดเบียนบิบบค้ำแผ่ (เมตตา) ไปด้วยจิตเกื้อกูล ชื่อว่าประพฤติธรรมในแว่นแคว้นและชนบท นั้น.

บทว่า **สมณेषu พุราหุณฺเณsu จ** ความว่า พระราชาเมื่อพระราชทาน จตุปัจจัยแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่าประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์.

บทว่า **มิกปุกุเขสุ จ** ความว่า พระราชาเมื่อพระราชทานอภัยแก่ สัตว์สี่เท้าและนกทั้งปวง ชื่อว่าประพฤติธรรมในมฤคชาติและหุมุปีกษีเหล่านั้น.

บทว่า **ธมฺโม สุฉินฺโณ** ความว่า ธรรมที่ประพฤติสม่าเสมอ อันพระราชาประพฤติแล้ว คือ นิสัम्मจริยธรรมอันพระราชาทรงประพฤติแล้ว.

บทว่า **สุขาวโห** ความว่า ย่อมนำมาซึ่งความสุขในกุตสมบัตติ ๓ และฉกามา-
พจรสวรรค์.

บทว่า **สุฉินฺเณน** ความว่า เพราะกายสุจริตเป็นต้น ที่พระองค์ทรง
ประพฤติแล้วในโลกนี้ อันพระองค์ทรงประพฤติดีแล้ว. บทว่า **ทิว ปตุตา**
ความว่า พระอินทร์ เทพยดาพร้อมทั้งพรหม ไปสู่ทิพยสถาน กล่าวคือ เทวโลก
และพรหมโลก ได้แก่เกิดเป็นผู้ได้ทิพยสมบัติ ในทิพยสถานนั้น. บทว่า
มา ธมฺมิ ราช ปมาโท ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะฉะนั้น
พระองค์แม้ถึงจะต้องสละพระชนมชีพ ก็อย่าทรงประมาทซึ่งธรรม.

พระมหาสัตว์กล่าวคาถา แสดงธรรมจรรยาดีอย่างดังนี้แล้ว เมื่อจะ
โอวาทให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถาสุดท้ายความว่า

ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูลแล้วในปัญหาของ
พระองค์นั้น เป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็นอนุศาสนี ขอ
พระองค์จงทรงคบหาสมาคม กับผู้มีปัญญา จงเป็นผู้
มีกัลยาณธรรม พระองค์ทรงทราบความข้อนั้นด้วย
พระองค์เองแล้ว จงทรงปฏิบัติให้ครบถ้วนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตุเถว เต วตุตปทา** นี้ ฟังประกอบ
โดยนัยก่อนนั้นเทอญ. บทว่า **สปปยุณเสวิ กุลยาณิ สมตฺตํ สาม ตํ วิทู**
ความว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์โปรดคบหานุคคลที่มีปัญญาเป็นนิตยกาล

จงประกอบด้วยคุณอันงาม ทรงรู้แจ้งเองเต็มทีบริบูรณ์ คือทรงทราบชัด โดย
ประจักษ์ด้วยพระองค์เองแล้ว โปรดปฏิบัติโอวาทตามที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูล
แล้ว ตามที่ทูลพร่ำสอนเถิด.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมด้วยพุทธลีลาอย่างนี้ ประหนึ่งเทพยเจ้าผู้วิเศษ
ยังอากาศคงคาให้ตกลงมาฉะนั้น มหาชน ได้กระทำการหาลักการะ แล้วให้สาธุการ
นับเป็นพัน. พระราชา ทรงดีพระทัย ตรัสเรียกอำมาตย์มาดำรัสถามว่า คุณก่อน
อำมาตย์ผู้เจริญทั้งหลาย เจ้าชัมพูกบัณฑิตผู้มีจะงอยปากเสมอด้วยผลชมพู่อ่อน
ซึ่งเป็นบุตรของเรา ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้ เราควรทำการตอบแทนด้วยสิ่งใด ?
อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ ควรทำการตอบแทนด้วยตำแหน่งเสนาบดี
พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักพระราชทานตำแหน่งเสนาบดี
แก่เจ้าชัมพูกะนั้น แล้วทรงแต่งตั้งนกชัมพูกโพธิสัตว์ไว้ในฐานันดรศักดิ์ นับแต่
นั้นมา นกชัมพูกโพธิสัตว์ ดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดี ได้ทำการสนอง
ราชกิจของพระราชบิดา. สักการะมากมายได้มีแก่นกทั้งสาม แม้นกทั้งสาม
ก็พากันอนุศาสน์พร่ำสอนอรรถและธรรมถวายแด่พระราชา พระราชาทรงตั้ง
อยู่ในโอวาทของมหาสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญกุศลมีทานเป็นต้น แล้วเป็นผู้มี
สวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. อำมาตย์ทั้งหลายพากันจัดการถวายพระเพลิง
พระบรมศพของพระราชา แล้วแจ้งแก่นกทั้งสามกล่าวว่า ข้าแต่ท่านชัมพูก
พระราชาได้ทรงทำราชพินัยกรรมให้ยกเสวตฉัตรแก่ท่าน. พระมหาสัตว์ตอบว่า
เราไม่ต้องการด้วยราชสมบัติ ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท ปกครองเถิด
แล้วยังมหาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล แนะนำว่าพวกท่านพึงยังการวินิจัยธรรมให้
เป็นไปอย่างนี้ แล้วให้จารึกหลักการวินิจัยข้อธรรมลงในสุพรรณบัฏ แล้ว
กลับเข้าสู่ป่า โอวาทของมหาสัตว์นั้นเป็นไปชั่วสี่หมื่นปี.

พระศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้ ด้วยสามารถแห่งโอวาทแต่
พระราชา แล้วทรงประชุมชาดกว่าพระราชานี้ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์
นางนกุลทลณี ได้มาเป็นนางอุบลวรรณา นกเวสสันดร ได้มาเป็น
พระสารีบุตร ราชอำมาตย์ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนนกขัมพูกะ ได้มาเป็น
เราผู้ตถาคต ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาเตสกุณชาดก

๒. สรังกษชาดก

ว่าด้วยสรังกษดาบสเจลยปัญหา

[๒๔๔๖] (อนุลิสตดาบส ถามว่า) ท่านทั้งหลาย
ผู้ประดับแล้ว สอดใส่กุณฑล นุ่งห่มฝ้ายดงาม เหน็บ
พระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ และแก้ว
มุกดา เป็นจอมพลรथยืนอยู่ เป็นใครกันหนอ ชน
ทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่านทั้งหลายอย่างไร ?

[๒๔๔๗] (พระเจ้าอัญญกรราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าเป็น
กษัตริย์ชื่ออัญญกะ ท่านผู้นี้คือพระเจ้าภิมรณะ ส่วน
ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาลิงคราช มีพระเดชฟุ้งเฟื่อง
ข้าพเจ้าทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อเยี่ยมท่านฤๅษีทั้งหลาย
ผู้ดำรงด้วยดี และเพื่อจะขอลาปัญหา.

[๒๔๔๘] (อนุสัสตดาบส กล่าวว่) ท่านเหาะลอย
อยู่ในอากาศเวหา ดังพระจันทร์ลอยเด่นอยู่ท่ามกลาง
ท้องฟ้า ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ฉะนั้น ดูก่อนเทพยเจ้า
อาตมภาพขอถามท่านผู้มีอำนาจมาก คนทั้งหลายใน
มนุษยโลก จะรู้จักท่านได้อย่างไร ?

[๒๔๔๙] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่) ในเทวโลก
เขาเรียกข้าพเจ้าว่ สุทัมบดี ในมนุษยโลก เขาเรียก
ข้าพเจ้าว่ ท้าวมฆว ข้าพเจ้านั้น คือท้าวเทวราช
วันนี้มาถึงที่นี่ เพื่อขอเยี่ยมท่านฤๅษีทั้งหลาย ผู้ดำรวม
แล้วด้วยดี.

[๒๔๕๐] พระฤๅษีทั้งหลายของข้าพเจ้า ผู้มีฤๅษี
มาก เข้าถึงซึ่งอิทธิคุณ มาประชุมพร้อมกันแล้วปรากฏ
ในที่ไกล ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ขอไหว้พระคุณเจ้า
ทั้งหลาย ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ ในชีวลโลกนี้.

[๒๔๕๑] (อนุสัสตดาบส ทูลว่) กลิ่นแห่งฤๅษี
ทั้งหลาย ผู้บวชมานาน ย่อมออกจากกายฟุ้งไปตาม
ลมได้ ดูก่อนท้าวสหัสเสนตร เข็ญุมหาบพิตร ถอยไป
เสียจากที่นี่ ดูก่อนท้าวเทวราช กลิ่นของฤๅษีทั้งหลาย
ไม่ระอาด.

[๒๔๕๒] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่) กลิ่นแห่ง
ฤๅษีทั้งหลายผู้บวชมานาน จงออกจากกายฟุ้งไปตาม
ลมเถิด ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย

ย่อมมุ่งหวังกลืนนั้น ดังพวงบุปผชาติอันวิจิตรมีกลิ่น-
หอม เพราะว่าเทวดาทั้งหลาย มิได้มีความสำคัญใน
กลิ่นนี้ ว่าเป็นปฏิกูล.

[๒๔๕๓] (อนุติสศดาบส กล่าวว่) ท้าวมฆวาท
สุขัมบดี เทวราช องค์ปรีนททะ ผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
มีพระยศ เป็นจอมแห่งทวยเทพ ทรงย้ายีหม่อสูร
ทรงรอคอยโอกาส เพื่อตรัสถามปัญหา.

บรรดาหมู่ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ณ ที่นี้ ใคร
เล่าหนอถูกถามแล้ว จักพยากรณ์ปัญหาอันสุขุม ของ
พระราชาทัง ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์
และของท้าววาทวะ ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้.

[๒๔๕๔] (หมู่ฤๅษี กล่าวว่) ท่านสรภังคฤๅษี
ผู้เรื่องตบะนี้ เว้นจากเมถุนธรรม ตั้งแต่เกิดมา เป็น
บุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับฝึกฝนมาเป็นอย่างดี
ท่านจะพยากรณ์ปัญหา ของพระราชานี้ได้.

[๒๔๕๕] (อนุติสศดาบส กล่าวว่) ข้าแต่ท่าน
โกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดพยากรณ์ปัญหา ฤๅษีทั้ง
หลายผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พวกเขาร้องท่าน ข้า-
แต่ท่านโกณฑัญญะ ภาเรนีย่อมมาถึงท่านผู้เจริญด้วย
ปัญญา ข้อนี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์.

[๒๔๕๖] (สรภังคดาบส ทูลว่) มหาบพิตรผู้
เจริญทั้งหลาย อาตมาภาพให้โอกาสแล้ว เชิญตรัส

ถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามพระหฤทัยปรารถนา
เกิด ก็อาตมาภาพรู้โลกนี้ และโลกหน้า ด้วยตนเอง
แล้วจักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่มหาบพิตรทั้งหลาย.

[๒๔๕๗] ลำดับนั้น ท้าวมจวพัสกเทวราช
ปรีนททะ ทรงเห็นประโยชน์ ได้ตรัสถามปัญหาอัน
เป็นปฐม ดังที่พระทัยปรารถนาว่า

บุคคลมาซึ่งอะไรดี จึงจะไม่เศร้าโศกในกาล
ไหนๆ ฤๅมีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละอะไร บุคคล
พึงอดทนคำหยาบ ที่ใครๆ ในโลกนี้กล่าวแล้ว ข้า
แต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้
แก่โยมเถิด.

[๒๔๕๘] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลมาความ
โกรธได้แล้ว จึงจะไม่เศร้าโศกในกาลไหนๆ ฤๅมี
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่ บุคคลควร
อดทนคำหยาบ ที่ชนทั้งปวงกล่าว สัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวความอดทนนี้ว่า สูงสุด.

[๒๔๕๙] (ท้าวสัตกเทวราช ตรัสว่า) บุคคลอาจจะ
อดทนถ้อยคำของคนทั้งสองจำพวกได้ คือคนที่เสมอ
กัน ๑ คนที่ประเสริฐกว่าตน ๑ จะอดทนถ้อยคำของ
คนเลวกว่า ได้อย่างไรหนอ ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ
ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้แก่โยมเถิด.

[๒๔๖๐] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลพึงอดทน
ถ้อยคำของคน ผู้ประเสริฐกว่าได้เพราะความกลัว พึง
อดทนถ้อยคำของคนที่ไม่เสมอกันได้ เพราะการแข่งขัน
เป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของคน
ที่เร็วกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลาย กล่าวความอดทนของ
ผู้นั้นว่า สูงสุด.

[๒๔๖๑] โฉนจึงจะรู้จักคนประเสริฐกว่า คน
เสมอกัน หรือคนที่เร็วกว่า ซึ่งมีสภาพอันอิริยาบถ ๔
ปกปิดไว้ เพราะว่ามี สัตบุรุษทั้งหลายยอมเทียวไปด้วย
สภาพของคนช้าได้ เพราะเหตุนั้นแล จึงควรอดทน
ถ้อยคำของคนทั้งปวง.

[๒๔๖๒] สัตบุรุษผู้มีความอดทน พึงได้ผลคือ
แม้มาก พร้อมด้วยพระราชา เมื่อรบอยู่จะพึงได้ผล
นั้น ก็หามิได้ เวรทั้งหลาย ย่อมระงับด้วยกำลังแห่ง
ขันติ.

[๒๔๖๓] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน แต่จะขอถามปัญหา
อื่น ๆ กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญญานั้น โดยมี
พระราชา ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าทัณฑกั ๑ พระ-
เจ้านาลิกิระ ๑ พระเจ้าอัชชุนะ ๑ พระเจ้ากลาพู ๑
ขอท่านได้โปรดบอกคติของพระราชาเหล่านั้น ผู้มี

บาปกรรมอันหนัก พระราชาทั้ง ๔ องค์นั้น เบียดเบียนพระฤๅษีทั้งหลาย พากันไปบังเกิด ณ ที่ไหน ?

[๒๔๖๔] (สรภังคดาบส ทูลว่า) ก็พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ได้เรียรายโทษลง ในท่านกัฏฐิจนดาบสแล้ว เป็นผู้ขาดบุญมุลราก พร้อมทั้งอาณาประชาราษฎร์ พร้อมทั้งรัฐมณฑล หมกไหม้อยู่ในนรก ชื่อกุกกุละ ถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ย่อมตกตองกายของพระราชาท่านนั้น.

พระเจ้าอนาลิกิระ พระองค์ใด ได้เบียดเบียนบรรพชิตทั้งหลาย ผู้ดำรวมแล้ว ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ ไม่ประทุษร้ายใคร สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า ย่อมรุมกัดกินพระเจ้าอนาลิกิระท่านนั้น ผู้ดิ้นรนอยู่.

อนึ่ง พระเจ้าอชชุนะ เป็นผู้ที่มีพระเศียรห้อยลง เบื้องต่ำ มีพระบาทชี้ขึ้นเบื้องสูง ตกลงในสัตตนิครนรก เพราะเบียดเบียนอังคิรฤๅษีผู้โดดม ผู้มีความอดทน ตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มานาน.

พระราชาทรงพระนามว่า กลาพู พระองค์ใด ได้เชือดเดือนพระฤๅษี ชื่อ ชันตีวาที ผู้สงบระงับ ไม่ประทุษร้าย ทำให้เป็นท่อนๆ พระราชาพระนามว่า กลาพูพระองค์นั้น ได้บังเกิดหมกไหม้อยู่ในอเวจีนรก อันร้อนใหญ่ มีเวทนาเผ็ดร้อน น่ากลัว.

บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรกเหล่านี้ อัน
ชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้แล้วคงประพาศิธรรม ในสมณ-
พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงแดน
สวรรค์.

[๒๔๖๕] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่น
กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นด้วย.

บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่า มีศีล เรียกคนเช่นไรว่า
มีปัญญา เรียกคนเช่นไรว่า สัตบุรุษ สิริยอมไม่ละ
คนเช่นไรหนอ ?

[๒๔๖๖] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลใดในโลก
นี้ เป็นผู้สำรวมด้วย กาย วาจา และใจ ไม่ทำบาป
กรรมอะไร ๆ ไม่พูดพล่อย ๆ เพราะเหตุแห่งตน
บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า เป็นผู้ที่มีศีล.

บุคคลใดคิดปัญหาอันลึกซึ้ง ได้ด้วยใจ ไม่ทำ
กรรมอันหยาบช้า อันหาประโยชน์มิได้ ไม่ปิดทาง
แห่งประโยชน์อันมาถึงตามกาล บัณฑิตเรียกบุคคล
เช่นนั้น ว่ามีปัญญา.

บุคคลใดแลเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที มีปัญญา
มีกัลยาณมิตรและมีความรักดี มั่นคง ช่วยทำกิจของ
มิตรผู้ตกยาก โดยเต็มใจ บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้น
ว่า สัตบุรุษ.

บุคคลใด ประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งปวงเหล่านี้
คือเป็นผู้มีศรัทธา อ่อนโยน แจกทานด้วยดี รู้ความ
ประสงค์ สิริยอมไม่ละบุคคลเช่นนั้น ผู้สงเคราะห์
มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวย.

[๒๔๖๓] (ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า) ข้าพเจ้าขอ
อนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่น
กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นด้วย นักปราชญ์
ย่อมกล่าว คือ สิริ ธรรมของสัตบุรุษและปัญญา ว่า
ข้อไหนประเสริฐกว่ากัน ?

[๒๔๖๔] (พระมหาสัตว์ ทูลว่า) แท้จริง ท่านผู้
ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า ปัญญานั้นแหละประเสริฐ
สุด ดูกษัตริย์ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลายฉะนั้น
คือ สิริ และธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคล
ผู้มีปัญญา.

[๒๔๖๕] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) ข้าพเจ้าขออนุ-
โมทนาคำสุภาษิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่นกะ
ท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้น บุคคลในโลกนี้
ทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประพฤติอะไร เสพ
อะไรจึงจะได้ปัญญา ขอท่านได้โปรดบอกปฏิบัติแห่ง
ปัญญา ณ บัดนี้ว่า นรชนทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้มี
ปัญญา.

[๒๔๗๐] (สรภังคดาบส ทูลว่า) บุคคลควรคบ
หาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดลออ เป็นพหูสูตร ควร
เป็นนักเรียน นักสอบถาม ฟังตั้งใจฟังคำสุภาษิตโดย
เคารพ นรชนทำอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

ผู้มีปัญญานั้น ย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และ
โดยความเป็นโรค ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ย่อมละความพอ
ใจ ในกามทั้งหลาย อันเป็นทุกข์ มีภัยใหญ่หลวง
เสียได้.

ผู้นั้นปราศจากราคะแล้ว กำจัดโทสะได้ ฟัง
เจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ งดอาชญาในสัตว์
ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถูกนิทา ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

[๒๔๗๑] การเสด็จมาของมหาบพิตร ผู้มีพระ-
นามว่า อัญญกะ ภิรมระและกาลิงคราช ผู้มีพระเดชา-
นุภาพพุ่งเฟื่องไป เป็นการมาอย่างมีมหิทธิฤทธิ์ทุก ๆ
พระองค์ทรงละกามราคะได้แล้ว.

[๒๔๗๒] (พระราชาทั้งหลาย ตรัสว่า) ท่านเป็นผู้
รู้จักผู้อื่น ชื่อนั้น ก็เป็นอย่างนั้นแหละ ข้าพเจ้าทุกคน
ละกามราคะได้แล้ว ขอท่านจงให้โอกาส เพื่อความ
อนุเคราะห์ ตามที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้ถึงคติของท่าน
ได้.

[๒๔๗๓] (สรภังคดาบส ทูลว่า) อาตมาให้โอกาส เพื่อความอนุเคราะห์ เพราะมหาบพิตรทั้งหลาย ละกามราคะได้แล้วอย่างนั้น จงยังกายให้ชาวชาน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่มหาบพิตรทั้งหลาย จะทรงทราบถึงคติ ของอาตมา.

[๒๔๗๔] (พระราชาทั้งหลาย ตรัสว่า) ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาดั่งแผ่นดิน ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักทำตามคำสั่งสอนที่ท่านกล่าวทุกอย่าง ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะยังกายให้ชาวชาน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้ถึงคติของท่าน.

[๒๔๗๕] (สรภังคดาบส กล่าวว่) ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฤๅษีทั้งหลายผู้มีคุณความดี ทำการบูชา นี้ แก่กัศวัจฉดาบสแล้ว จงพากันไปยังที่อยู่ของตน ๆ เถิด ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ยินดีในฌาน มีจิตตั้งมั่น ทุกเมื่อเถิด ความยินดีนี้ เป็นคุณชาติประเสริฐสุด ของบรรพชิต.

[๒๔๗๖] (พระบรมศาสดา ตรัสว่า) ชนเหล่านั้น ได้ฟังคาถา อันประกอบไปด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง ที่ ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว เกิดปีติโสมนัส พากันอนุโมทนาอยู่ เทวดาทั้งหลายผู้มียศ ต่างก็พากันกลับไปสู่เทพบุรี.

คาถาเหล่านี้ มีอรรถพจน์ชนะดี อันฤทธิผู้เป็น
บัณฑิตกล่าวดีแล้ว คนใดคนหนึ่ง ฟังคาถาเหล่านี้
ให้มีประโยชน์พึงได้คุณพิเศษ ทั้งเบื้องต้นและเบื้อง
ปลาย ครั้นแล้ว พึงบรรลุถึงสถานที่ อันมัจจุราช
มองไม่เห็น.

[๒๔๗๗] สถาลิสสระดาบส ในครั้งนั้นได้มาเป็น
พระสารีบุตร เมณฑิสสระดาบส ได้มาเป็นพระกัสสปะ
ปีพตดาบส ได้มาเป็นพระอนุรุทธะ เทวตดาบสได้
มาเป็นพระกัจจายนะ อนุตติสสระดาบส ได้มาเป็นพระ
อานนท์ กิสวัจฉดาบส ได้มาเป็นพระโกณฑิยะ คือพระ
โมคคัลลานะ พระนารทดาบส ได้มาเป็นพระปุณณ-
มันตานีบุตร บริษัทที่เหลือ ได้มาเป็นพุทธบริษัท
สรังกดาบสโพธิสัตว์ ได้มาเป็นเรตถาคค เธอทั้ง
ลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้.

จบสรังกชาดกที่ ๒

อรรถกถาสรงกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภการปรินิพพาน ของพระมหาโมคคัลลานะ ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้มีคำเริ่มต้นว่า อลงกตา กุณฑลโน สุวตฺถา ดังนี้.

ได้ยินว่า พระสารีบุตรเถระกราบทูลให้พระตถาคตเจ้า ซึ่งประทับ
อยู่ในพระเชตวัน ทรงอนุญาตการปรินิพพานแล้ว เดินทางไปปรินิพพาน ณ
ห้องที่ตนเกิด ในนาลันทคาม. พระศาสดาทรงสดับข่าวว่า พระสารีบุตร
ปรินิพพานแล้ว จึงเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวันวิหาร.
คราวนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ อยู่ที่กาฬศิลาประเทศ ข้างภูเขาสิติลิ.
ก็ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั้น เทียวไปยังเทวโลกข้าง อุตสทนรกข้าง ด้วย
ความเป็นผู้ถึงที่สุดด้วยกำลังฤทธิ์. ท่านเห็นอิสริยยศใหญ่ของพุทธสาวกใน
เทวโลก เห็นทุกข์ใหญ่หลวงของดิตรียสาวกในอุตสทนรก แล้วกลับมายัง
มนุษยโลก แจ่มแก่มนุषย์ทั้งหลายว่า อุบาสกคนโน้น และอุบาสิกาคนโน้น
บังเกิดเสวยมหาสมบัติในเทวโลกชื่อโน้น สาวกของเดียรถีย์คนโน้นกับคนโน้น
บังเกิดที่นรกเป็นดิน ในอบายชื่อโน้น. มนุषย์ทั้งหลายพากันเลื่อมใสใน
พระศาสนา ละเลยพวกเดียรถีย์เสีย. ลากสักการะใหญ่หลวงได้มีแก่สาวกของ
พระพุทธเจ้า. ลากสักการะของพวกเดียรถีย์ก็เสื่อมลง. พวกเดียรถีย์เหล่านั้น
จึงพากันผูกอาฆาตในพระเถระ ว่า เมื่อพระเถระนี้ยังมีชีวิตอยู่ อุปัญญาของ
พวกเราก็แตกแยก ทั้งลากสักการะก็เสื่อมลง พวกเราจักฆ่าพระเถระให้ตาย.
พวกเดียรถีย์ทั้งหลาย จึงจ้างโจรชื่อสมณกุตต์ เป็นเงินพันหนึ่ง เพื่อให้ฆ่า
พระเถระ. โจรสมณกุตต์คิดว่า เราจักฆ่าพระเถระให้ตาย จึงไปยังถ้ำกาฬศิลา

พร้อมด้วยสมุนโจรเป็นอันมาก. พระเถระเห็นโจรสมณกุตต์กำลังเดินมา จึงเหาะหลบหลีกไปเสียด้วยฤทธิ์. วันนั้นโจรเห็นพระเถระเหาะไปจึงกลับเสียได้มาติด ๆ กัน ทุก ๆ วันรุ่งขึ้น รวม ๖ วัน. ฝ่ายพระเถระก็หลบหลีกไปด้วยฤทธิ์ ดังที่เคยมา. แต่ในวันที่เจ็ด อปรายรเวทนิยกรรมที่พระเถระทำไว้ในปางก่อนได้โอกาส. ได้ยินว่า ในชาติก่อน พระเถระเชื้อถ้อยคำของภรรยาประสงค์จะฆ่ามารดาบิดาให้ตาย จึงนำไปสู่ป่าด้วยยานน้อย. ทำอาการดุโจรตั้งขึ้น แล้วโบยตีมารดาบิดา. มารดาบิดาทั้งสองมองไม่เห็นอะไร เพราะมีจักขุพิการ จำบุตรของตนนั้นไม่ได้ โดยสำคัญว่า นั่นเป็นพวกโจร ต่างปริเทวนาการ เพื่อประโยชน์ต่อบุตรอย่างเดียวกันว่า ลูกเอ๋ย ให้โจรพวกนั้นมันฆ่าพ่อฆ่าแม่เถิด เจ้าจงหลบเอาตัวรอดเถิด. บุตรชายคิดว่า มารดาบิดาของเราทั้งสองท่านนี้ แม้จะถูกเราทุบตี ก็ยังรำไรรำพัน เพื่อประโยชน์แก่เราผู้เดียว เราทำกรรมอันไม่สมควรเลย. ลำดับนั้น เขาจึงปลอมโยนมารดาบิดา แสดงอาการดุพวกโจรหนีไป แล้วนวดพื้นมือเท้าของท่านทั้งสองพูดว่า คุณแม่คุณพ่ออย่ากลัวเลย พวกโจรหนีไปแล้ว แล้วนำกลับมายังเรือนของคุณตามเดิม.

กรรมนั้นไม่ได้โอกาส ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ ตั้งอยู่เหมือนกองเพลิง ถูกถ้ำกลบไว้เฉพาะหน้า แล้ววิ่งเข้าสู่สระอันไม่มีที่สิ้นสุด. ก็กรรมนี้ได้โอกาสในที่ใดย่อมให้ผลในที่นั้น เปรียบเหมือนสุนัขอันนายพรานพบเนื้อแล้วปล่อยให้ไล่ติดตามเนื้อ ทันทันในที่ใดก็กัดในที่นั้นจะนั้น ขึ้นชื่อว่าผู้ที่จะพ้นจากกรรมนั้นได้ไม่มีเลย. พระเถระรู้ว่า กรรมที่ตนทำไว้หน่วงเหนี่ยว จึงมิได้หลบหลีกต่อไป. เพราะผลของกรรมนั้น พระเถระจึงไม่สามารถจะเหาะไปในอากาศได้. ฤทธิ์ของพระเถระแม้สามารถทรมาณนั้นโทปนันทนาคราช

แลสามารถยังเวชยันตปราสาทให้หวั่นไหว ก็ถึงความทูลพลเพราะกำลังแห่งกรรม. โจรจับพระเถระได้ ทูบจนกระดูกของพระเถระ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารแหลกละเอียดไป เหมือนนบดฟางให้เป็นแป้งฉะนั้น แล้วโยนไปที่หลังพุ่มไม้แห่งหนึ่ง ด้วยสำคัญว่าตายแล้ว พร้อมด้วยสมุนโจรหลีกกลับไป. ฝ่ายพระเถระกลับได้สติ แล้วคิดว่า เราจักถวายบังคมลาพระศาสดาก่อน จึงจักปรินิพพาน ดังนี้ แล้วเหยี่ยวยาอัธภพด้วยฉานทำให้มันคง แล้วเหาะไปยังสำนักของพระศาสดาทางอากาศ ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อายุสังขารของข้าพระองค์ถดถอยแล้ว ข้าพระองค์จักปรินิพพาน. พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนโมคคัลลณะ เธอจักปรินิพพานหรือ? ทูลตอบว่า พระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตรัสถามว่า เธอจักไปปรินิพพานที่ไหน ทูลตอบว่า ที่แผ่นดิน ในถ้ำกาฬศิลา พระเจ้าข้า. ตรัสว่า โมคคัลลณะ ถ้าเช่นนั้นเธอจงกล่าวธรรมแก่เราก่อน แล้วค่อยไป เพราะบัดนี้ การที่จะได้เห็นสาวกเช่นเธอ ไม่มีอีกแล้ว. พระมหาโมคคัลลณะ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักกระทำตามพระพุทธคำรัส แล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศ สูงชั่วต้นตาล แสดงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ เหมือนพระสารีบุตรเถระในวันที่จะปรินิพพาน กล่าวธรรมกถาถวายบังคมพระบรมศาสดาแล้วปรินิพพาน ณ ดงเนกาฬศิลาประเทศ. ในทันใดนั้นเอง ชาวเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันว่า ข้าว่า อาจารย์ของพวกเราปรินิพพานแล้ว ต่างถือของหอม มาลา รูป เครื่องอบ และจันทน์จूरณอันเป็นทิพย์ ทั้งพินนานาชนิดมา (ประชุมกันแล้ว). จิตกาธารแล้วด้วยจันทน์แดง สูง ๕๕ ศอก พระศาสดาประทับอยู่ใกล้ ๆ ศพพระเถระ ตรัสสั่งให้จัดการปลงศพของพระเถระ. รอบ ๆ สุสาน ฝนดอกไม้โปรยตกลงมาในที่ประมาณ โยชน์หนึ่ง

ได้มีมนุษย์อยู่ระหว่างเทวดา เทวดาอยู่ระหว่างมนุษย์. ถัดเทวดาโดยลำดับ พวกยักษ์ยืนอยู่ ถัดพวกยักษ์มาก็เป็นพวกคนธรรพ์ ถัดจากพวกคนธรรพ์มาเป็นพวกนาค ถัดจากพวกนาคมาเป็นพวกครุฑ ถัดจากพวกครุฑมาเป็นพวกกิงนรา ถัดจากพวกกิงนรามาคือเป็นพวกกิงนร ถัดจากพวกกิงนรมาคือเป็นจักร ถัดจากจักรออกมาเป็นสุวรรณจามร ถัดจากสุวรรณจามรออกมา เป็นธงชัย ถัดธงชัยออกมาเป็นธงแผ่นผ้า. ผู้ที่มาประชุมทุกเหล่า บรรดามีต่างเล่นสาธู กีฬาอยู่ตลอดเจ็ดวัน. พระศาสดาตรัสสั่งให้เก็บธาตุของพระเถระมาทำเจดีย์บรรจุไว้ที่ซุ้มประตู พระเวฬุวันวิหาร.

กาลนั้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อาวุโสทั้งหลาย พระสารีบุตรเถระ ไม่ได้รับความยกย่องอย่างใหญ่หลวง ในสำนักของพระพุทธเจ้า เพราะมิได้ปรินิพพานในที่ใกล้พระตถาคตเจ้า พระมหาโมคคัลลานเถระได้รับเกียรติอย่างยิ่งใหญ่ เพราะปรินิพพานในที่ใกล้พระพุทธเจ้า. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลานะมิใช่จะได้ सम्มานะจากสำนักของเรา ในชาตินี้เท่านั้น ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน เธอก็ได้แล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติในพระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณี ภรรยาของปุโรหิตได้สิบเดือนก็คลอดจากครรภ์มารดาในเวลาใกล้รุ่ง. ขณะนั้น อาวุธทั้งปวงในพระนครพาราณสี มีอาณาเขต ๑๒ โยชน์ ก็ลุกโพล่งขึ้น. ในขณะ ที่บุตรคลอด ปุโรหิตออกมาภายนอก แลดูอากาศ เห็นนิมิตเครื่องประกอบนักษัตร ก็รู้ว่า กุมารนี้จักเป็นผู้เลิศกว่านายขมังธนูทั้งปวง ในชมพูทวีปทั้งสิ้น

เพราะเป็นผู้ที่เกิดโดยนักษัตรนี้ จึงไปยังราชตระกูลแต่เจ้าครู กราบทูลถามถึงสิ่งที่พระราชาบรรมเป็นสุข. เมื่อพระราชตรัสว่า คุณก่อนท่านอาจารย์ความสุขจะมีมาแต่ไหน ในวันนี้ อวูชในพระราชวังทั้งหมดโพลงไปหมด จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์อย่าตกพระทัยกลัว ไซ้ว่าอวูชจะโพลงเฉพาะในพระราชวังก็หาไม่ได้ แม้ในพระนครก็โพลงไปสิ้นทุกแห่งเหมือนกัน ที่ได้เป็นอย่างนี้ เพราะวันนี้ กุมารเกิดในเรือนของข้าพระพุทธเจ้า. พระราชตรัสว่า ท่านอาจารย์กุมารที่เกิดแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างไร ? ปุโรหิตกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ไม่มีอะไรดอกพระพุทธเจ้าข้า แต่ว่ากุมารนั้นจักได้เป็นยอดแห่งนายขมังธนู ในชมพูทวีปทั้งสิ้น. พระราชตรัสว่า คีละท่านอาจารย์ ถ้าเช่นนั้นท่านจงประคบประหงมกุมารนั้น แล้วยกให้เราในเวลาที่เขาเจริญวัย ดังนี้แล้ว ตรัสสั่งให้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่งเป็นค่าน้ำนมก่อน. ปุโรหิตนั้นรับทรัพย์ไปเรือนมอภให้นางพราหมณี ในวันตั้งชื่อลูกชายได้ขนานนามว่า โขติपालะ เพราะในขณะที่ตลอดอวูชโพลงทั่ว. โขติपालกุมารเจริญวัย ด้วยบริวารเป็นอันมาก ในคราวอายุครบ ๑๖ ปี เป็นผู้มีรูปทรงอุดมได้ส่วนสัด บิดาของโขติपालกุมาร มองดูสุจริตจึงมอบทรัพย์ให้พันหนึ่ง บอกว่า ลูกเอ๋ย เจ้าจงไปเมืองตักกศิลา เรียนศิลปศาสตร์ในสำนักของอาจารย์ทศปาโมกษ์เถิด. โขติपालกุมารรับคำแล้ว ถือเอาทรัพย์ส่วนของอาจารย์ ไหว้มารดาบิดา ลาไปในเมืองตักกศิลานั้น มอบทรัพย์ให้อาจารย์พันหนึ่งแล้ว เริ่มเรียนศิลปวิทยา ถึงความสำเร็จโดยสัจปาหัดเดียวเท่านั้น ลำดับนั้น อาจารย์ก็ยินดี จึงให้พระขรรค์แก้ว ธนูเขาแพะ แล่งธนู อันประกอบต่อกัน ซึ่งเป็นของตน กับเสื้อเกราะ และกรอบหน้าของตน แล้วมอบมาณพทั้งห้าร้อยแก่โขติपालกุมารนั้นว่า พ่อโขติपालะ อาจารย์แก่แล้ว บัดนี้

เธอจงช่วยฝึกสอนมาจนพเหล่านี้ด้วยเถิด. พระโพธิสัตว์รับเครื่องอุปกรณ์
ทุกอย่างแล้ว กราบลาอาจารย์ เดินทางมุ่งมายังพระนครพาราณสี เยี่ยมมารดา
บิดายืนอยู่.

ลำดับนั้น ปุโรหิตผู้บิดา จึงถามโชติपालกุมารซึ่งไหว้แล้วยืนอยู่ว่า
ลูกรัก เจ้าเรียนศิลปวิทยาจบแล้วหรือ? เขาตอบว่า ขอรับคุณพ่อ. ปุโรหิตบิดา
ฟังคำตอบแล้วไปยั้งราชตระกูล กราบทูลว่า ขอเดชะ บุตรของข้าพระพุทธเจ้า
เรียนศิลปวิทยากลับมาแล้ว เขาจะทำอะไร พระพุทธเจ้าข้า 9 พระราชาตรัสว่า
ท่านอาจารย์ เขาจงมาบำรุงเราเถิด. ทูลว่า ขอเดชะพระอาญาไม่พินเกล้า
พระองค์โปรดทรงคำนึงถึงเบียดเบียนสำหรับบุตรของข้าพระพุทธเจ้า ตรัสว่า
เขาจะได้เบียดเบียนพินหนึ่งทุก ๆ วัน. ปุโรหิตรับพระดำรัสแล้ว จึงไปเรือน
ให้เรียกกุมารมาสั่งว่า ลูกรัก เจ้าจงบำรุงรับใช้พระราชาเถิด. นับแต่นั้นมา
โชติपालกุมารก็บำรุงพระราชาได้ทรัพย์วันละพันทุกวัน ข้าราชบาทมูลิกา
ทั้งหลาย พวกกันโพนทะนาว่า พวกเรายังไม่เห็นการงานที่โชติปาละกระทำ
แต่เขาได้รับเบียดเบียนวันละพันทุก ๆ วัน พวกเราอยากจะเห็นศิลปะของเขา.
พระราชาทรงสดับถ้อยคำของชนพวกนั้น จึงตรัสบอกปุโรหิต. ปุโรหิตรับสนอง
พระราชดำรัสว่า ขอเดชะ ดีแล้วพระพุทธเจ้าข้า แล้วแจ้งแก่บุตรของตน.
โชติपालกุมารพูดว่า ดีแล้วขอรับคุณพ่อ ในวันที่เจ็ดนับแต่วันนี้ไป ผมจัก
แสดงศิลปะ อนึ่ง ขอพระราชาโปรดตรัสสั่งให้นายขมังธนู ในแคว้นแคว้นของ
พระองค์มาประชุมกัน ปุโรหิตได้ฟังดังนั้น จึงไปกราบทูลเนื้อความนั้นแก่
พระราชา พระราชาโปรดให้ตีกลองเที่ยวป่าวร้องไปในพระนคร แล้วมีพระ-
ราชโองการให้นายขมังธนูมาประชุมกัน. นายขมังธนู จำนวน หกหมื่นคน
มาประชุมพร้อมกัน . พระราชาทรงทราบ ว่า พวกนายขมังธนูประชุมพร้อมแล้ว

จึงโปรดให้ตีกลองเที่ยวประกาศว่า ชาวพระนครทั้งหลายจงไปดูศิลปะของ
โชติपालกุมาร แล้วให้เตรียมพระลานหลวง แวดล้อมไปด้วยมหาชน
ประทับนั่งเหนือบัลลังก์อันประเสริฐ แล้วทรงส่งราชบุรุษ ให้ไปเชิญโชติपाल
กุมารว่า เจ้าโชติपालกุมารจงมาเถิด. โชติपालกุมาร จึงช้อนธนู แล่งธนู
เสื่อเกราะ และอุณหิสที่อาจารย์ให้ไว้ในระหว่างฝ้านุ่ง ให้คนถือพระขรรค์
แล้วเดินมายังสำนักพระราชา ด้วยท่าทางปกติ ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
พวคนายขมังธนูทำการนัดหมายกันว่า เขาว่าโชติपालกุมาร จะมาเพื่อแสดงศิลปะ
คือธนู แต่ไม่ถือธนูมา คงอยากจะทำเอาธนูจากมือของเรา พวกเราอย่าให้
ธนูแก่เขา. พระราชาตรัสเรียกโชติपालกุมารมารับสั่งว่า เจ้าจงแสดงศิลปะเถิด.
โชติपालกุมารจึงให้กัณฑ์ม่าน แล้วยืนภายในม่าน คลี่ผ้าสาฎกออก สวมเกราะ
สอดเสื่อ แล้วสวมอุณหิสบนศีรษะ ยกสายมีวรรณะจุกแก้ว ประพาฬที่ธนูเขา-
แพะขึ้นแล้ว ผูกแล่งธนูไว้เบื้องหลัง เหน็บพระขรรค์ไว้เบื้องหน้า เอาหลัง
เลียบคางลูกธนูมีปลายจุกเพชร แหวกม่านออกมา คล้ายนาคกุมารผู้ประดับ
ตกแต่งแล้ว ชำแรกแผ่นดินออกมาจะนั้น เดินไปแสดงความนอบน้อมแด่
พระราชายืนอยู่. มหาชนเห็นกุมารนั้นแล้ว ต่างโห่ร้องบันลือปรบมือกันอึงมี.
พระราชาตรัสว่า คุณก่อนเจ้าโชติपालะ เจ้าจงแสดงศิลปะเถิด. โชติपालกุมารทูล
ว่า ขอเดชะ พระอาญาไม่พินเกล้า บรรดานายขมังธนูของพระองค์ โปรดรับสั่ง
ให้มา ๔ คน คือคนที่ยิงไวจุกฟ้าแลบ คนที่ยิงแม่น แม้ชนทรายก็ไม่
ผิด คนที่ยิงตามเสียงที่ได้ยิน และคนที่ยิงสวนไปตามลูกศรที่ยิงมา.
พระราชาก็โปรดให้เรียกมา.

พระมหาสัตว์จัดทำมณฑปภายในที่กำหนดสี่เหลี่ยมในพระลานหลวง
ให้นายขมังธนูทั้งสี่ยืนอยู่ทั้งสี่มุม แล้วให้ลูกธนูสามหมื่นแก่นายขมังธนูคนหนึ่งๆ

ให้คนที่ส่งลูกธนูยืนอยู่ใกล้ๆ นายขมังธนูคนหนึ่ง ๆ แล้วตนเองถือเอาลูกธนู มีปลายคจเพชร ยืนอยู่ท่ามกลางมณฑป กราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระมหาราช นายขมังธนูทั้งสี่เหล่านี้ จงปล่อยลูกธนูยิงข้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจักห้ามลูกธนูที่พวกเขายิงมา. พระราชาทรงรับสั่งบังคับว่า พวกท่านจงกระทำอย่างนี้. พวกนายขมังธนูจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระมหาราชเจ้า พวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายขมังธนูผู้ยิงเร็วคจฟ้าแลบ ยิงแม่น แม้ขันทรายก็ไม่ผิด ยิงตามเสียงที่ได้ยิน และยิงสวนไปตามลูกศรที่ยิงมา โชติปาละเป็นเด็กหนุ่ม พวกข้าพระพุทธเจ้าจักยิงหาได้ไม่. พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า ถ้าพวกท่านสามารถก็เชิญยิงข้าพเจ้าได้. นายขมังธนูเหล่านั้นรับว่า ดีแล้ว จึงยิงลูกธนูไปพร้อมกัน พระมหาสัตว์เอาลูกศรปีดลูกธนูเหล่านั้นให้ตกลงโดยแนบเนียน เหมือนแวงดวง ชุ่มโพธิพฤกษ์ ชัดดอกธนูไปตามดอกธนู ตัวลูกธนูไปตามลูกธนู พู่ลูกธนูไปตามพู่ลูกธนู ไม่ให้ก้าวก่ายกัน ได้กระทำคจเป็นห้องลูกธนู จนลูกธนูของนายขมังธนูทั้งหมดหมดสิ้น. พระมหาสัตว์รู้ว่า ลูกธนูของพวกนายขมังธนูหมดแล้ว ไม่ยิงห้องลูกธนูให้ทลาย กระโดดขึ้นไปยืนเฝ้าอยู่ใกล้ๆ พระราชามหาชนต่างโห่ร้องบันลือ ประบมือเกรียวกราว ดิคนิ้วมือ ทามหาโกลาหล โยนผ้าและเครื่องอาภรณ์ขึ้นไป จนมีทรัพย์นับได้ถึง ๑๘ โกฏิ เป็นกองอยู่อย่างนี้. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามโชติปาละกุมารว่า คุณก่อนพ่อโชติปาละนี้ชื่อศิลปะอะไร ? กราบทูลว่า ขอเดชะ ชื่อ**สรปฎิพาหะ** เครื่องห้ามลูกศร พระพุทธเจ้าข้า. ตรัสถามว่า คนอื่น ๆ ผู้รู้อย่างนี้มีหรือ ? ทูลว่า ขอเดชะ เว้นข้าพระพุทธเจ้าเสียแล้ว คนอื่นในชมพูทวีปทั้งสิ้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า. ตรัสว่า พ่อโชติปาละ เจ้าจงแสดงศิลปะอื่นบ้าง. กราบทูลว่า ขอเดชะ ถ้านายขมังธนูทั้งสี่นาย ยืนอยู่ที่มุมทั้งสี่ ไม่สามารถจะยิงข้าพระพุทธเจ้าได้ไซ้

แต่ข้าพระพุทธเจ้าจักยิงพวกนี้ ซึ่งยืนอยู่ ณ มุมทั้งสี่ด้วยลูกธนูลูกเดียวเท่านั้น พวกนายขมังธนูไม่กล้าพอ ที่จะยืนอยู่ได้.

พระมหาสัตว์จึงให้ปักต้นกล้วยไว้ที่มุมทั้งสี่ สี่ต้นแล้วผูกด้ายแดงที่ตัวลูกธนู ยิ่งไปหมายกล้วยต้นหนึ่ง ลูกธนูแทงกล้วยต้นที่หนึ่ง ทะลุไปถึงต้นที่สองที่สามที่สี่ แล้วทะลุถึงต้นแรกที่แทงแล้วออกมาตั้งอยู่ในมือตามเดิม. ต้นกล้วยทั้งหลายอันค้ำยร้อยแล้ว ยังตั้งอยู่ได้. มหาชนบันลือเสียงสนั่นหวั่นไหว นับเป็นพัน. พระราชาตรัสถามว่า นี่ชื่อศิลปะอะไรพ่อ? พระมหาสัตว์ทูลตอบว่า ขอเดชะ. ชื่อจักกวิทศิลปะแห่งจักร พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เจ้าจงแสดงศิลปะแม้อย่างอื่นเถิดพ่อ. พระมหาสัตว์จึงแสดงศิลปะชื่อ สรลัญจิว คือศิลปะไม้เท้าแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรรราชู คือศิลปะรูปเชือกแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรวณิ คือศิลปะมวยผมแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรปาสาทะ คือศิลปะรูปปราสาทลูกศร ชื่อ สรมณฑปะ คือศิลปะรูปมณฑปลูกศร ชื่อ สรโสภาณะ คือศิลปะรูปบันไดลูกศร ชื่อ สรมณฑลทะ คือศิลปะรูปสนามแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรปการะ คือศิลปะรูปกำแพงแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรวณะ คือศิลปะรูปป่าแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรโปกขรณิ คือศิลปะรูปสระ โบกขรณิแล้วด้วยลูกศร ชื่อ สรปทุมะ คือศิลปะรูปดอกบัวแล้วด้วยลูกศร ยังศิลปะชื่อ สรปุปผะ คือรูปดอกไม้แล้วด้วยลูกศรให้บาน ยังศิลปะชื่อ สรวัสสะ คือรูปฝนแล้วด้วยลูกศรให้ตก. ครั้นพระมหาสัตว์แสดงศิลปะสิบสองอย่างเหล่านี้ อันไม่ทั่วไปด้วยชนเหล่าอื่นอย่างนี้แล้ว ทำลายชุมนุมใหญ่เจ็ดครั้งอันไม่ทั่วไปด้วยชนเหล่าอื่นอีก. พระมหาสัตว์ ยิ่งแผ่นไม้สะแกหนา ๘ นิ้ว ยิ่งแผ่นไม้ประคู้หนา ๔ นิ้ว ยิ่งแผ่นทองแดงหนา ๒ นิ้ว ยิ่งแผ่นเหล็กหนา ๑ นิ้ว ยิ่งแผ่นกระดาน ๑๐๐ ครั้ง ให้คิดเนื่องเป็นอันเดียวกัน แล้วยิงลูกธนูไปทางเบื้องหน้าเวียนบรรทุกใบไม้

เกวียนบรรทุกทราย และเกวียนบรรทุกแผ่นกระดาน ให้ทะลุออกทางเบื้องหลัง
ยิงลูกศรไปทางเบื้องหลัง ให้ทะลุออกไปโดยทางหน้า ยิงลูกธนูไปยังที่ ๔
อุสกะในน้ำ ๘ อุสกะบนบก ยิงจนทรายในที่สุดแห่งอุสกะ ด้วยสัญญาผลมะ-
แว้งเครือ. เมื่อโชติपालกุมาร แสดงศิลปะมีประมาณเท่านี้อยู่ พระอาทิตย์
อัสดงคตไปแล้ว ลำดับนั้น พระราชา ตรัสสั่งให้กำหนดตำแหน่งเสนาบดีแก่เขา
ตรัสว่า พ่อโชติपालะ. วันนี้ค่าเสียแล้ว พรุ่งนี้เจ้าจักได้รับสักการะคือตำแหน่ง
เสนาบดีเจ้าจงไปตัดผม โกนหนวด อาบน้ำแล้วมาเถิด ดังนี้แล้ว. ได้พระราชทาน
ทรัพย์แสนหนึ่งเพื่อเป็นค่าเบียดเบียนไปในวันนั้น.

พระมหาสัตว์คิดว่า เราไม่มีความต้องการด้วยทรัพย์จำนวนนี้ จึงคืน
ทรัพย์จำนวน ๑๘ โกฎิ แก่พวกเจ้าของ แล้วไปอาบน้ำกับบริวารเป็นอันมาก
ให้ช่างตัดผมโกนหนวด อาบน้ำประดับด้วยสรรพalingการ แล้วเข้าไปยังเรือน
ด้วยสิริอันหาที่เปรียบมิได้ บริโภคโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ เสร็จแล้วขึ้นนอน
ยังที่นอนอันมีสิริ นอนตลอดสองยาม ตื่นในเวลาปัจฉิมยาม ลุกขึ้นนั่งคู้บัลลังก์
บนหลังที่นอน ตรวจสอบเบื้องต้น ทามกลางและที่สุดแห่งศิลปะของตน พลัง
รำพึงว่า การยังผู้อื่นให้ตายย่อมปรากฏแต่ตอนต้นแห่งศิลปะของเรา การบริโภค
ใช้สอยด้วยอำนาจแห่งกิเลส ปรากฏในทามกลาง การปฏิสนธิในนรกปรากฏ
ในที่สุด ก็ปาณาติบาตกับความประมาท เพราะมัวเมายังในการบริโภคใช้สอย
ด้วยอำนาจกิเลส ย่อมให้ซึ่งปฏิสนธิในนรก พระราชาทรงพระราชทานตำแหน่ง
เสนาบดีอันยิ่งใหญ่แก่เรา เราก็จักเป็นผู้มีอิศริยยศใหญ่ ภรรยาและบุตรธิดา
ก็จักมีมากมาย ก็วัตุถุอันเป็นที่ตั้งของกิเลสอันถึงความไพบูลย์แล้ว เป็นของ
ละได้โดยยาก ควรที่เราจะออกไปสู่ป่าเพียงผู้เดียว แล้วบวชเป็นฤาษีเสียใน
บัดนี้ที่เดียว จึงลุกขึ้นจากที่นอนใหญ่ ไม่ให้ใครทราบลงจากปราสาท ออก

ทางประตูด้านอัครทวาร เข้าสู่ป่าลำพังผู้เดียว เดินมุ่งหน้าไปยังป่ามะขวิดใหญ่ ตามโยชน์ ไกลฝั่งแม่น้ำโคธาวรี. ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า โชติपालกุมาร นั้นออกแล้ว จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสสั่งว่า พ่อคุณ เจ้าโชติपाल- กุมารออกอกกนิษกรมณัฏจักมีสมาคมใหญ่ เธอจงไปเนรมิตอาศรมที่กปิภูฐาน ไกลฝั่งแม่น้ำโคธวรี และเตรียมบริขารของบรรพชิตไว้ให้เสร็จ. วิสสุ- กรรมเทพบุตรนั้นได้กระทำตามเทวบัญชาทุกประการ.

พระมหาสัตว์ถึงสถานทีนั้นแล้ว เห็นทางมีรอยเดินได้คนเดียว คิดว่า จะพึงมีสถานที่อยู่ของพวกบรรพชิตจึงเดินไปที่กปิภูฐานตามทางนั้น ก็ไม่พบ ใคร จึงเข้าไปสู่บรรณศาลา เห็นบริขารของพวกบรรพชิต คิดว่า ชะรอย ท้าวสักกเทวราชจะทรงทราบว่า เราออกอกกนิษกรมณัฏ จึงเปลื้องผ้าสาฎกออก นุ่งห่มคากรองสีแดง กระทำหนังสือเหลือง เหวียงบ่าข้างหนึ่งมุ่นมณฑลชฎา ยกhabenักข้างหนึ่งไว้บนบ่า ถือไม้เท้าคนแก่ ออกจากบรรณศาลา ขึ้นสู่ที่ จงกรมแล้ว จงกรมไป ๆ มาสิ้นวาระเล็กน้อย ยังป่าไผ่ดงงามด้วยสิริคือบรรพชา กระทำกสิณบริกรรม จำเดิมแต่กาลที่บวชแล้ว ในวันที่เจ็ดยังสมบัตติ ๘ อภิญญา ๕ ให้บังเกิด เป็นผู้มีผลหมากรากไม้ในป่าเป็นอาหาร ด้วยอุจฺญา- จาริยวัตร อยู่แต่ผู้เดียวเท่านั้น. มารดาบิดามิตรสหายเป็นต้น แม้พวกญาติ ของโชติपालกุมารนั้น เมื่อไม่เห็นโชติपालกุมาร ต่างร่ำไห้ปริเทวนาการเที่ยวไป.

ลำดับนั้น พรานป่าคนหนึ่ง เข้าไปสู่ป่าพบพระมหาสัตว์ นั่งอยู่ใน อาศรมบท ณ กปิภูฐาน จำพระมหาสัตว์ได้ ทำการปฏิสันถวานกับพระมหา- สัตว์แล้ว กลับไปยังพระนคร บอกมารดาบิดาของท่านให้ทราบ. มารดาบิดา ของพระมหาสัตว์ จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาตรัสว่า มาเถิด เราจักไปเยี่ยมโชติपालดาบสนั้น แล้วพามารดาบิดาของท่าน แวดล้อมด้วย มหาชน เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ตามทางที่นายพรานแสดง. พระโพธิสัตว์

มายังฝั่งแม่น้ำ นั่งบนอากาศแสดงธรรม เจริญชนทั้งหมดเข้าไปสู่อาศรมนั่งบน
อากาศนั้นแล ประกาศโทษในกามทั้งหลาย แล้วแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้น
แม้ในที่นั้น. ชนทั้งหมดตั้งต้นแต่พระราชาก็พากันบวชสิ้น. พระโพธิสัตว์
มีหมู่ญาติเป็นบริวาร อยู่ในที่นั้นแหละ ต่อมา ชาวที่พระดาบสพำนักอยู่ ณ
ที่นั้น ได้แพร่สะพัดไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น. พระราชาองค์อื่น ๆ พร้อมด้วย
ชาวแคว้นแคว้น ก็พากันมาบวชในสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น นับเป็นมหาสมาคม
ที่ยิ่งใหญ่ บริษัทแสนหนึ่ง มิใช่น้อยได้มีแล้วโดยลำดับ ผู้ใดตริกกามวิตก
พยายามวิตกหรือวิหิงสาวิตกพระมหาสัตว์ก็ไปในที่นั้น นั่งบนอากาศแสดงธรรม
บอกกสิณปริกรรมข้างหน้าผู้นั้น. บริษัททั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหา
สัตว์ แล้วยังสมบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ถึงความสำเร็จในฉาน พระมหาสัตว์ได้มี
อันเดวาตีกู้ใหญ่ถึงเจ็ดท่านคือ สาลิสสระ ๑ เมณฑิสสระ ๑ ปีพพตะ ๑
กาลเทวละ ๑ กิสวัจฉะ ๑ อนุลิสสระ ๑ นารทะ ๑ ในเวลาต่อมา อาศรม
ในกปิฏฐวัน ก็เต็มบริบูรณ์. โอกาสที่อยู่ของหมู่ญาติไม่พอเพียง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงเรียกท่านสาลิสสระ มาสั่งว่า ท่านสาลิสสระ
อาศรมนี้ไม่เพียงพอแก่หมู่ญาติ ท่านจงพาหมู่ญาตินี้เข้าไปอาศัย ลัมพุลกนิคม
ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าเมฆมาลาอยู่เถิด.

สาลิสสระดาบสรับคำของพระมหาสัตว์ว่า สาธุ แล้วพาหมู่ญาติพันเศษ
ไปอยู่ในลัมพุลกนิคมนั้น. เมื่อมนุษย์ทั้งหลายพากันมาบวชอยู่ อาศรมก็เต็ม
บริบูรณ์อีก. พระโพธิสัตว์จึงเรียกท่านเมณฑิสสระมาสั่งว่า ท่านเมณฑิสสระ
แม่น้ำชื่อสาโตทกานที ระหว่างเขตแดนสุรัฎฐชนบทมีอยู่ ท่านจงพาหมู่ญาติ
นี้ไปอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสาโตทกานทีนั้นเถิด โดยอุบายนั้นแหละ พระโพธิสัตว์
เรียกปีพพตะดาบสมาในวาระที่สามส่งไปว่า ท่านปีพพตะ ภูเขาชื่ออัญชนบรรพต

มีอยู่ในคงใหญ่ ท่านจงเข้าไปอาศัยอัญชนบรรพตนั้นอยู่เถิด. ในวาระที่สี่ พระโพธิสัตว์เรียกกาลเทวดาบสมาสั่งไปว่า ท่านกาลเทวดะ ในแคว้นอวันตี ในทักษิณชนบท มีภูเขาชื่อมนเสลบรรพต ท่านจงเข้าไปอาศัยมนเสลบรรพต นั้นอยู่เถิด อาศรมในปิฎกวันก็เต็มบริบูรณ์อีก ในสถานที่ทั้ง ๕ แห่งได้มี หมู่ญาติจำนวนแสนเศษ ส่วนกิสวัจฉดาบส อำลาพระมหาสัตว์ เข้าไปอาศัย ท่านเสนาบคืออยู่ในพระราชอุทยาน ในกุ่มภวัตินคร แคว้นแคว้นของพระเจ้า ทัณฑกีราช. ท่านนารทดาบส ไปอยู่ที่เวียงเขาชื่ออัญชนคีรีในมัชฌิมประเทศ ส่วนอนุติสตาบสคงอยู่ในสำนักของพระมหาสัตว์นั่นเอง.

กาลครั้งนั้น พระเจ้าทัณฑกีราช ทรงถอดหญิงแพศยาคนหนึ่ง ซึ่งได้ สักการะแล้วจากตำแหน่ง นางเที่ยวไปตามธรรมดาของตน เดินไปสู่พระราช อุทยานพบท่านกิสวัจฉดาบส คิดว่า ดาบสผู้นี้คงจักเป็นคนกาลกรรณิ เราจัก ลอยตัวกลี ลงบนสระของดาบสผู้นี้ อาน้ำก่อนจึงจักไป ดังนี้แล้ว จึงเกี่ยว ไม้สีฟัน แล้วถ่มเขฬะหนา ๆ ลงบนสระของท่านดาบสนั้น ก่อนที่อื่นทั้งหมด แล้วถ่มลงไประหว่างชฎา แล้วโยนไม้สีฟันไปบนสระของท่านกิสวัจฉดาบส นั้นอีก ตนเองสنانเกล้าแล้วไป. ต่อมาพระราชาทรงระลึกถึงนางแล้วจัดการ สถาปนาไว้ตามเดิม. นางเป็นคนหลงมกมาย ได้ทำความสำคัญว่า เพราะเรา ลอยตัวกลีไว้บนสระของคนกาลกรรณิ พระราชาจึงทรงสถาปนาเราไว้ใน ตำแหน่งเดิม เราจึงกลับได้ยศอีก ต่อมาไม่นานนัก พระราชาก็ทรงถอดปุโรหิต เสียจากฐานันดรศักดิ์. ปุโรหิตนั้นจึงไปยังสำนักของหญิงคณิกานั้น ถามว่า เพราะเหตุไรท่านจึงได้ตำแหน่งคืน. ลำดับนั้น หญิงคณิกาจึงบอกว่า เพราะดิฉัน ลอยกลีโทษ บนสระของคนกาลกรรณิ ในพระราชอุทยาน. ปุโรหิตจึงไป ลอยกลีโทษ บนสระของท่านกิสวัจฉดาบส อย่างนั้นเหมือนกัน พระราชา ก็กลับทรงสถาปนาแม่ปุโรหิตนั้นไว้ในฐานันดรอีก.

ในเวลาต่อมา ปลายพระราชอาณาเขตของพระเจ้าทัณฑกัทรานั้นเกิด
จลาจล. ท้าวเธอแวดล้อมไปด้วยองคเสนา เสด็จออกเพื่อยุทธนาการ ลำดับนั้น
ปุโรหิตผู้หลงมกมาย ทูลถามพระราชว่า ขอเดชะ พระมหाराชเจ้า พระองค์
ทรงปรารถนาชัยชนะ หรือว่าความปราชัย เมื่อพระราชตรัสตอบว่า ปรารถนา
ชัยชนะ จึงกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น คนกาลกรรณอยู่ในพระราชอุทยาน
พระองค์จงโปรดให้ลอยกลีโทยที่สระของคนกาลกรรณนั้นแล้วเสด็จไปเถิด.
พระราชเชื่อด้อยคำของปุโรหิต ตรัสว่า ผู้ใดเมื่อจะไปกับเรา จงพากันไป
ลอยกลีโทยที่สระของคนกาลกรรณเสียในพระราชอุทยาน แล้วเสด็จเข้าไปยัง
พระราชอุทยาน ทรงเกี่ยวไม้สีฟัน แล้วพระองค์เองทรงขว้างและโยน
ไม้สีฟันลงในระหว่างชฎาของท่านก็สัจฉดาบสนั้นก่อนใคร ๆ ทั้งหมด
แล้วทรงสร่งสนานเกล้า แม้พลนิกายของพระองค์ ก็ได้กระทำอย่างนั้น เมื่อ
พระราชเสด็จหนีไปแล้ว เสนาบดีมาพบพระดาบสแล้ว เก็บไม้สีฟันเป็นต้น
ทิ้ง ให้สร่งสนานเป็นอย่างดี แล้วเรียนถามว่า ท่านขอรับ อะไรจักมีแก่พระราช.
ก็สัจฉดาบสตอบว่า ขอเจริญพร ความคิดประทุษร้าย ไม่มีในใจอาตมา
แต่เทพดาฟ้าดินพิโรธ นับแต่ขึ้นไปเจ็ดวัน จักกระทำแค้นแค้นทั้งสิ้นให้ป็นปี
ท่านจงหนีไปอยู่ที่อื่นโดยเร็วเถิด. เสนาบดีนั้นสะดุ้งตกใจกลัว จึงไปกราบทูล
พระราชให้ทรงทราบ. พระเจ้าทัณฑกัทร ทรงฟังด้อยคำเสนาบดีแล้ว ก็มีได้
ทรงเชื่อถือ เสนาบดีนั้นจึงกลับไปยังเรือนของตน พาบุดรภรรยาหนีไปสู่แคว้น
อื่น ท่านสร่งคดาบสผู้ศาสตราจารย์ รู้เหตุ นั้น แล้วส่งดาบสนุ่มไปสองรูป
ให้เอามัญจสีวิกาหามท่านก็สัจฉดาบสมาทางอากาศ. พระราชทรงรบจับใจ
ได้แล้วเสด็จกลับไปยังพระนครทีเดียว. เมื่อพระราชเสด็จมาแล้ว เทพเจ้า
ทั้งหลายจึงบันดาลฝนให้ตกลงมาก่อน เมื่อศพทุกชนิดถูกห้วงน้ำฝนพัดไปอยู่
ฝนทรายล้วนก็ตกลง ฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงบนยอดฝนทราย ฝนมาสกตกลง

บนยอดฝนครอกไม้ ฝนกหาปณะตกลงบนยอดฝนมาสก ฝนทิพพารณต์ตกลงบนยอดคหาปณะ. มนุษย์ทั้งหลายถึงความโสมนัส เริ่มเก็บเงินทองและเครื่องอาภรณ์ ลำดับนั้น ฝนอาวุธอันโชติช่วงมีประการต่าง ๆ ตกลงเหนือศีรษะของมนุษย์เหล่านั้น. มนุษย์ทั้งหลาย ขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. ลำดับนั้น ถ่านเพลิงปราศจากเปลวใหญ่โต ก็ตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น ยอดบรรพตที่ลูกโพลงใหญ่โตตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น ฝนทรายละเอียดอันยังที่ประมาณ ๖๐ โยชน์ให้เต็ม ตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น สถานที่ ๖๐ โยชน์ มิได้เป็นรัฐมณฑลด้วยอาการอย่างนี้. ความที่แวนแคว้นนั้นพินาศไปอย่างนี้ ได้แพร่สะพัดไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

ครั้งนั้น พระราชา ๓ พระองค์ คือ พระเจ้ากาลิงคะ ๑ พระเจ้าอัญญกะ ๑ พระเจ้าภิมรณ ๑ ซึ่งเป็นใหญ่ในแคว้นติดต่อกันกับแคว้นนั้น ทรงคิดกันว่า ได้ยินว่า ในปางก่อน พระเจ้ากลาพุกาสีราช ในพระนครพาราณสี ประพาศคิดในท่านขันตีวาทีดาบส แล้วถูกแผ่นดินสูบ พระเจ้านาลิกีรราช ให้สุนัขเคี้ยวกินพระดาบส และพระเจ้าอชชุนะ ผู้ทรงกำลังแขนถึงพัน ประพาศคิดในท่านอังคีรสดาบส แล้วถูกแผ่นดินสูบเหมือนกัน ได้ยินว่า คราวนี้ พระเจ้าทัณฑกัรราช คิดในท่านกีสวัจฉดาบส แล้วถึงความพินาศพร้อมด้วยแวนแคว้น พวกเรายังไม่รู้สถานที่เกิดของพระราชาทั้งสี่เหล่านี้ เว้นท่านสรังกศาสดาเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถ เพื่อจะบอกเรื่องนั้นแก่เราไม่มี พวกเราจักเข้าไปถามปัญหาเหล่านั้น กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้นพร้อมด้วยข้าราชการบริพารเป็นอันมาก ต่างก็เสด็จออกเพื่อจะถามปัญหา แต่พระราชาทั้งสามนั้น มิได้ทรงทราบว่าแม้พระราชาองค์ไหน ก็เสด็จออกแล้ว ต่างทรงสำคัญว่า เราไปเพียงผู้เดียวเท่านั้น สมาคมแห่งกษัตริย์เหล่านั้น ได้มีไม่ไกล

จากแม่น้ำโคธาวรี พระราชาเหล่านั้น เสด็จลงจากรถแต่ละคันแล้ว เสด็จขึ้นรถคันเดียวกันไป ทั้งสามพระองค์ถึงยังฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ขณะนั้นท้าวสักกเทวราชประทับนั่งเหนือพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ทรงคิดปัญหา ๑ ข้อ แล้วทรงรำพึงว่า เว้นท่านสรภังคศาสดาเสียแล้ว คนอื่นในมนุษยโลก พร้อมทั้งเทวโลก ที่ชื่อว่าสามารถเพื่อจะแก้ปัญหานี้ไม่มี เราจักถามปัญหาเหล่านี้กะท่านสรภังคศาสดานั้น พระราชาทั้ง ๓ องค์แม่เหล่านั้น มาถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ก็เพื่อจะถามปัญหากะท่านสรภังคศาสดา เราเองจักเป็นผู้ถามแม้ปัญหาของพระราชาเหล่านั้น อันเหล่าเทวดาในเทวโลกทั้งสองแควดล้อมแล้ว เสด็จลงจากเทวโลก ในวันนั้นเอง ท่านกิสวัจฉดาบส ก็ได้ทำกาลกิริยาลง พระฤทธิทั้งหลายพันเศษ ในที่ทั้งสี่ ก็มาในที่นั้นเหมือนกัน เพื่อทำการปลงศพของท่านกิสวัจฉดาบสนั้น แล้วให้ทำมณฑปไว้ และหมู่ฤทธิพันเศษในที่ทั้ง ๕ ช่วยกันทำจิตกาธารด้วยไม้จันทน์ เพื่อตั้งสรีระของท่านกิสวัจฉดาบส แล้วช่วยกันเผาสรีระศพ ฝนดอกโกสุมทิพย์ ตกลงในสถานที่ประมาณกึ่งโยชน์รอบสุสาน พระมหาสัตว์ให้จัดการเก็บสรีระธาตุ ของท่านกิสวัจฉดาบสแล้วเข้าไปสู่อาศรม แควดล้อมไปด้วยหมู่ฤทธิเหล่านั้นนั่งอยู่ ในกาลเมื่อพระราชาเหล่านั้นมาถึงฝั่งนที เสียงแห่งกองทัพใหญ่ เสียงพาทนะ และเสียงดนตรีได้มีแล้ว พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงนั้น จึงเรียกอนุสิสตาบสมาสั่งว่า พ่อคุณ เธอช่วยไปดูก่อนเถิด นั้นเป็นเสียงอะไร ? ท่านอนุสิสตาบส จึงถือหม้อตักน้ำไป ในที่นั้น พบพระราชาทั้ง ๓ องค์ จึงกล่าวคาถาที่ ๑ โดยเป็นคำถามความว่า

ท่านทั้งหลายผู้ประดับแล้ว สอดใส่คุณทล นุ่ง

ห่มฝ้างดงาม เหน็บพระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้ว

ไพฑูรย์ และแก้วมุกดา เป็นจอมพลรथยืนอยู่ เป็น

ใครกันหนอ คนทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่าน

ทั้งหลายอย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวปุริยมุตตา กรุขคฺคพฺนฺชา ความว่า ประกอบไปด้วยพระขรรค์แก้ว มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ และพู่พวงแก้วมุกดา. บทว่า ติฏฺฐถ ความว่า ท่านทั้งหลายยืนอยู่ในรถคันเดียวกัน. บทว่า เก นฺ ความว่า พวกท่านคือใคร คนในมนุษยโลก รู้จักพวกท่านได้อย่างไร ?

กษัตริย์ทั้งสาม สดับคำของพระดาบสแล้ว เสด็จลงจากรถถวายนมัสการแล้ว ประทับยืนอยู่. ในกษัตริย์ทั้ง ๓ นั้น พระเจ้าอัญญากราช เมื่อจะทรงสนทนากับท่านอนุตฺตดาบส จึงตรัสคาถาที่ ๒ ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์ ชื่ออัญญาทะ ท่านผู้นี้ คือ
พระเจ้ากัมมระ ส่วนท่านผู้นี้คือ พระเจ้ากาลิงคราช
มีพระเดชฟุ้งเฟื่อง ข้าพเจ้าทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อเยี่ยม
ท่านฤๅษีทั้งหลายผู้สำรวมด้วยดี และเพื่อจะขอลาม
ปัญหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกฺคโต ความว่า เป็นผู้ปรากฏขจรไป
ดูจพระจันทร์และพระอาทิตย์. บทว่า สุตฺตญฺตนาณํ อีสินํ ความว่า (พระเจ้าอัญญากราชตรัสว่า) ท่านขอรับ พวกข้าพเจ้า จะมาเพื่อเล่นกีฬาในป่าก็หา
มิได้ ที่แท้พวกข้าพเจ้ามาในที่นี้ ก็เพื่อจะเยี่ยมท่านฤๅษีผู้มีศีล สำรวมดีแล้ว
ด้วยกายเป็นต้น. บทว่า ปุจฺจิตฺตายนมฺห ปญฺเห ความว่า เป็นผู้มาแล้ว
เพื่อเรียนถามปัญหาของท่านสรังกศาสดา บัณฑิตควรทราบว่าย อักษร ทำ
การเชื่อมกับพยัญชนะ.

ลำดับนั้น ดาบส จึงทูลพระราชานุญาตเหล่านั้นว่า ขอถวายพระพร พระ
มหาราชเจ้า ดีแล้ว พระองค์ท่านทั้งหลายเป็นผู้เสด็จมาในสถานที่ ซึ่งควรมา
โดยแท้ ถ้าเช่นนั้น ขอเชิญตรงสนานแล้วเสด็จไปยังอาศรม ทรงไหว้หมู่ฤๅษี

แล้วตรัสถามปัญหาของท่านศาสดาเถิด ครั้นทำปฏิสันถารกับพระราชานี้แล้ว จึงยกหม้อน้ำขึ้น เช็ดหยาดน้ำพรางแลดูอากาศ เห็นท้าวสักกเทวราช แวดล้อมด้วยหมู่เทพยเจ้า เสด็จเหนือคอช้างเอราวัณตัวประเสริฐ กำลังเสด็จมา เมื่อจะสนทนากับท้าวสักกเทวราชนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ความว่า

ท่านเหาะลอยอยู่ในอากาศเวหา ดังพระจันทร์

ลอยเด่นอยู่ท่ามกลางท้องฟ้าในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำฉะนั้น

ดูก่อนเทพยเจ้า อาตมาภาพขอถามท่านผู้มีอำนาจ

มาก ชนทั้งหลายในมนุษยโลก จะรู้จักท่านได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวหาสยฺ ความว่า ท่านเหาะขึ้นไปลอย อยู่ในกลางหาว คือบนอากาศ. บทว่า พลทฺฐโน ความว่า เหมือนพระจันทร์ อันไปสู่คโลกอันไกล คือตั้งอยู่ในท่ามกลางอัมพร อันเป็นแดนไกล ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๔ ความว่า

ในเทวโลกเขาเรียกข้าพเจ้าว่า สุชัมบดี ในมนุษย-

โลกเขาเรียกข้าพเจ้าว่า ท่านมฆวา ข้าพเจ้านั้น คือ ท้าว

เทวราช วันนี้นำมาถึงที่นี่ เพื่อขอเยี่ยมท่านฤๅษีทั้งหลาย

ผู้สำรวมแล้ว ด้วยดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ส เทวราชา ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ข้าพเจ้านั้น คือท้าวสักกเทวราช. บทว่า อิทมฺชฺช ปตุโต ความว่า มาสู่สถานที่นี้ ในบัดนี้. บทว่า ทสฺสนาย ความว่า เพื่อจะเยี่ยมเยียนกราบนมัสการ และเพื่อถามปัญหาของท่านสร้งกศาสดาด้วย.

ลำดับนั้น ท่านอนุลิสศดาบส จึงทูลท้าวสักกเทวราชว่า ดิถีพระ
มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาภายหลัง ดังนี้แล้ว ถือนมือน้ำเข้าไปสู่
อาศรม เก็บหมอน้ำไว้แล้ว กราบเรียนความที่พระราชชา ๓ พระองค์ กับ
ท้าวสักกเทวราช เสด็จมาเพื่อจะตรัสถามปัญหา แก่พระมหาสัตว์เจ้า พระ
มหาสัตว์นั้นแวดล้อมด้วยหมู่ฤาษี นั่งอยู่ ณ โรงอันกว้างใหญ่ พระราชาทั้ง
๓ พระองค์เสด็จมาไหว้หมู่พระฤาษี แล้วต่างประทับนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง
ฝ่ายท้าวสักกเทวราชก็เสด็จลงมา แล้วเข้าไปหาหมู่ฤาษี ประทับยืนประคอง
อัญชติ เมื่อทรงสรรเสริญหมู่ฤาษี จึงถวายนมัสการ พลังตรัสคาถาที่ ๕
ความว่า

พระฤาษีทั้งหลายของข้าพเจ้า ผู้มีฤทธิมาก เข้า
ถึงซึ่งอิทธิคุณ มาประชุมพร้อมกันแล้ว ปราภฏในที
โกล ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ขอให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย
ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ ในชีวลโลกนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทูเร สุตาโน ความว่า เมื่อท้าวสักก
เทวราช จะทรงแสดงความนับถือ จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่าน
ทั้งหลาย อันพวกข้าพเจ้าผู้สถิตอยู่ ณ เทวโลกแดนโกล ได้ยินได้ฟังแล้ว
มีคำอธิบายว่า พระฤาษีทั้งหลายของพวกเรา ซึ่งมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เหล่านี้
พวกข้าพเจ้าได้ยินแล้วในทีโกล คือปราภฏระบือไปจนถึงพรหมโลก. บทว่า
มหิทฺธิกา ได้แก่ มีอานุภาพมาก. บทว่า อิทธิคุณูปปนฺนา ความว่า
ประกอบไปด้วยอิทธิคุณ ๕ อย่าง. บทว่า อยิเร แปลว่า ในพระคุณเจ้า.
บทว่า เย ความว่า ข้าพเจ้าขอให้พวกท่านซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุด ในหมู่
มนุษย์ ในชีวลโลกนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺจตุ** ความว่า กลิ่นของพระฤๅษีทั้งหลาย จงเป็นไปตามสะดวกเถิด. อธิบายว่า จงกระทบช่องจมูกของพวกเขาเข้าพเจ้าเถิด. บทว่า **ปฏิกงฺขาม** ความว่า พวกเขาเข้าพเจ้าต้องการคือปรารธนา. บทว่า **เอตฺถ** ความว่า เทวดาทั้งหลายมิได้มีความสำคัญในกลิ่นนี้ว่าน่าเกลียด เพราะพวกเขาทั้งหลายพากันรังเกียจคนทุศีลจำพวกเดียว หารังเกียจคนมีศีลไม่.

ก็แลครั้นท้าวเทวราชกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ข้าแต่ท่านอนุสิสสดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาด้วยอุตสาหะใหญ่ เพื่อจะถามปัญหา ท่านโปรดทำโอกาสแก่ข้าพเจ้าด้วย. ท่านอนุสิสสดาบส ได้ฟังพระดำรัสของท้าวสักกะแล้ว จึงลุกขึ้นจากอาสนะ. เพื่อจะยังหมู่ฤๅษีให้ทำโอกาส จึงกล่าวคาถาสองคาถา ความว่า

ท้าวฆนฺวพ สุขัมบดีเทวราช องค์กรินททะ
ผู้เป็นใหญ่แห่งภูต มีพระยศ เป็นจอมแห่งทวยเทพ
ทรงย้ายหมู่สูร ทรงรอคอยโอกาส เพื่อตรัสถามปัญหา.

บรรดาฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ณ ที่นี้ ใคร
เล่าหนอถูกถามแล้วจักพยากรณ์ปัญหาอันสุขุม ของ
พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ และ
ของท้าววสวะ ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺรินฺทโท** เป็นต้น เป็นคุณนามของท้าวสักกะนั่นเอง. แท้จริง เพราะท้าวสักกะนั้นให้ทานมาก่อน จึงชื่อปฺรินททะ เพราะเป็นใหญ่ในหมู่ภูตนิกาย จึงชื่อ ภูตบดี เพราะถึงพร้อมด้วยบริวารจึงชื่อว่า มียศ เพราะเป็นอิสระยิ่ง จึงชื่อเทวานมินททะ เพราะทรงกระทำวัตรบท

เจ็ดประการด้วยดี จึงชื่อสักกะ ชื่อมฆะ ด้วยสามารถนามในชาติก่อน เพราะ
เป็นพระสวามีของนางสุชาดา อสุรกัญญา จึงชื่อสุขัมบดี เพราะยังใจของ
ทวยเทพให้ยินดี จึงชื่อเทวราช. บทว่า โกเนว ตัดบทออกเป็น โก นู เอว
แปลว่า ก็ใครเล่าหนอ? บทว่า นิปุณเ ได้แก่ ปัญญาอันละเอียดสุขุม.
บทว่า รมณฺได้แก่ ของพระราชาทิ้งหลาย. อธิบายว่า อนุตติสสาบสกกล่าวว่
บรรดาท่านฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ใครจักยึดพระทัยของพระราชาทิ้งสิ่งใด
เหล่านี้ แล้วกล่าวแก้ปัญหานั้นละเอียดสุขุมได้ ท่านทั้งหลายจงทราบถึงผู้ที่
สามารถเพื่อจะกล่าวแก้ปัญหาของพระราชานี้แล้ว.

หมู่ฤๅษีได้ยินดังนั้น จึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านอนุตติสสะ ผู้บริสุทธิ์
ท่านยืนพูดอยู่บนแผ่นดิน เหมือนไม่เห็นแผ่นดิน เว้นท่านสรังกศาสดาเสีย
แล้ว คนอื่นใครเล่าจักเป็นผู้สามารถ เพื่อจะแก้ปัญหานั้น
ได้ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถา ความว่า

**ท่านสรังกฤๅษีผู้เรื่องตบะนี้ เว้นจากเมถุน-
ธรรมตั้งแต่เกิดมา เป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับ
ฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ท่านจักพยากรณ์ปัญหาของ
พระราชานี้ได้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สรณฺโค ความว่า พระฤๅษียิ่งลูกธนู
แล้ว แสดงศิลปะ เช่น สรปการศิลปะเป็นต้นในอากาศ แล้วทำให้แยกหัก
ไป ดุจยังลูกศรเหล่านั้นให้ตกไป โดยธนูลูกเดียวอีก ฉะนั้น จึงชื่อว่า สรังกะ.
บทว่า เมถุนสมฺ ความว่า เว้นจากเมถุนธรรม. ได้ยินว่า ท่านยังมีได้เคย
เสพเมถุนธรรม มาบวชแล้ว. บทว่า อจฺริยปฺตุโต ความว่า ท่านเป็นบุตร
ของปุโรหิต ผู้เป็นอาจารย์ของพระราชานี้.

ครั้งหมู่ฤๅษีกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงบอกอนุตติสศดาบสว่า คุณก่อนท่าน
ผู้บริสุทธิ ท่านนั้นแหละจงไหว้ท่านศาสดา ขอให้ให้โอกาสเพื่อจะแก้ปัญห
อันท้าวสักกเทวราชถาม ตามถ้อยคำของหมู่ฤๅษี. ท่านอนุตติสศดาบสรับคำแล้ว
ไหว้ท่านศาสดาเมื่อจะขอโอกาส จึงกล่าวคาถาลำดับต่อไปว่า

ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดพยากรณ์

ปัญหา ฤๅษีทั้งหลายผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พวกกัน

ขอร้องท่าน ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ภาระนี้ย่อมมาถึง

ท่านผู้เจริญด้วยปัญญา ข้อนี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์.

พึงทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ อนุตติสศดาบสเรียกท่าน
สรังคดาบสว่า **โกณฑัญญะ** โดยโคตร. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สภาวะธรรม.
บทว่า **ยํ วุฑฺฒํ** ความว่า อนุตติสศดาบสกล่าวว่า เชื่อว่า ภาระคือการวิสัย
ปัญหานี้ ย่อมมาถึงบุรุษผู้มีปัญญาอันเจริญ นั้นเป็นสภาวะธรรมในหมู่มนุษย์
เพราะฉะนั้น ท่านโปรดแก้ปัญหของท้าวเทวราชทำให้ปรากฏ เหมือนยัง
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ให้ตั้งขึ้นพ้นดวงฉะนั้น.

ลำดับนั้น เมื่อพระมหาบุรุษจะกระทำโอกาส จึงกล่าวคาถาเป็นลำดับ
ต่อไป ความว่า

มหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย อาตมาภาพให้โอกาส

แล้ว เชิญตรัสถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตาม

พระหฤทัยปรารถนาเถิด ก็อาตมาภาพรู้โลกนี้และโลก

หน้าด้วยตนเองแล้ว จักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่

มหาบพิตรทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ กิณฺจิ** ความว่า ท่านสรังคดาบส
ปวารณาซึ่งศัพท์ปัญญูปวารณาว่า ท่านมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย เชิญตรัสถาม

ปัญหาที่ใจของพวกท่านปรารถนา หรือแม่ของมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก
ปรารถนาจะเราเกิด เพราะเราทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญา
ตนเองแล้ว จักแก้ปัญหานั้น อ้นอาศัยโลกนี้ หรือโลกเบื้องหน้า
แก่ท่านทั้งหลาย ทั้งหมดโดยสิ้นเชิง.

เมื่อท่านสร้งกดาบสทำโอกาสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงตรัส
ถามปัญหาที่พระองค์เตรียมมา.

เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น พระศาสดาจึงตรัสพระคาถา ความว่า

ลำดับนั้น ท้าวมฆวาฬสักกเทวราชปุรินททะ
ทรงเห็นประโยชน์ ได้ตรัสถามปัญหาอันเป็นปฐม
ดังที่พระทัยปรารถนาว่า

บุคคลมาซึ่งอะไรดี จึงจะไม่โศกเศร้าในกาล
ไปหน ๆ ฤๅมีทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญการละอะไร
บุคคลพึงอดทนคำหยาบ ที่ใคร ๆ ในโลกนี้กล่าวแล้ว
ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้
แก่โยมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยญฺจาติ ความว่า ในปัญหานั้น สิ่งใด
เป็นข้อที่ทรงปรารถนาด้วยใจ ท้าวสักกเทวราชก็ตรัสถามสิ่งนั้น. บทว่า เอตํ
ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า ท่านโปรดบอกเนื้อความซึ่งข้าพเจ้าถามแล้ว
แก่ข้าพเจ้าเถิด. ท้าวสักกเทวราชตรัสถามปัญหาสามข้อ ด้วยพระคาถา ๑
คาถา.

เบื้องหน้าแต่นั้น เมื่อพระมหาสัตว์พยากรณ์ จึงกล่าวคาถา ความว่า

บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว จึงจะไม่เศร้าโศก

ในกาลไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละ
ความลบหลู่ บุคคลควรอดทนคำหยาบที่ชนทั้งปวง
กล่าว สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทนนี้ ว่าสูงสุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกรธ วิตฺวา ความว่า บุคคลฆ่าความ
โกรธได้แล้ว. แท้จริง เมื่อคนเราจะเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกเพราะจิตมีปฏิฆะ
อย่างเดียว เพราะไม่มีความโกรธ ความโศกจะมีมาแต่ไหน ด้วยเหตุนี้
ท่านสร้งคดาบสจึงกล่าวว่า ย่อมไม่เศร้าโศกในกาลทุกเมื่อ. บทว่า **มกฺขปฺป-**
หานํ ความว่า ฤๅษีทั้งหลายสรรเสริญการละเสียซึ่งความลบหลู่ อันมีการ
ลบหลู่คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก้ตนเป็นลักษณะ กล่าวคือความเป็นคนอกตัญญู.
บทว่า **สพฺุเพสํ** ความว่า บุคคลควรอดทนคำหยาบคาย แม้ของคนทุก
ประเภท ทั้งคนชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง. บทว่า **สนฺุโต** ความว่า
โบราณกบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสถามเป็นคาถา ความว่า

บุคคลอาจจะอดทนถ้อยคำของคนทั้งสองจำพวก
ได้ คือคนที่เสมอกัน ๑ คนที่ประเสริฐกว่าตน ๑ จะ
อดทนถ้อยคำของคนเร็วกว่าได้อย่างไรหนอ ข้าแต่
ท่านโณชิตัญญะ ขอท่านได้โปรดบอกความข้อนี้แก่
โยมเถิด.

ท่านสร้งคดาบส ทูลตอบเป็นคาถา ความว่า

บุคคลพึงอดทนถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐกว่าได้
เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของคนที่เสมอกันได้

เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึง
อดทนถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวความอดทนของผู้นั้นว่าสูงสุด.

กาลาสองกาลา มีอาทิตยงกล่าวมาแล้วอย่างนี้ พึงทราบว่ายเกี่ยวข้องกัน
ด้วยสามารถแห่งการถามและการตอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุขาหิ เม ความว่า เมื่อท้าวสักกเทวราช
จะดำรัสถาม จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่าน โภทัญญู โภทญูผู้เจริญ ปัญหาสองข้อ
ท่านแก้ดีแล้ว ยังไม่จับใจของข้าพเจ้าอยู่ข้อเดียว คือคนเราสามารถจะอดกลั้น
ถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าตนได้อย่างไร ท่านโปรดบอกความข้อนั้นแก่ข้าพเจ้า.
บทว่า เอตฺติ ขนฺตฺติ ความว่า การอดทนต่อถ้อยคำของคนที่ต่ำกว่าโดยชาติ
และโคตรเป็นต้นอันใด โบราณบัณฑิตทั้งหลายกล่าวการอดทนนั้นว่า สูงสุด.
ส่วนการอดทนต่อถ้อยคำของคนที่สูงกว่าด้วยชาติเป็นต้น เพราะกลัวต่อถ้อยคำ
ของคนเสมอกัน เพราะเห็นโทษในการแข่งดี อันมีการทำให้ยิ่งกว่าเป็นลักษณะ
นี้หาชื่อว่า อริวาสนขันตีไม่.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสกะพระ-
มหาสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ที่แรกท่านพูดว่า คนเราควรอดทนคำหยาบคาย
ของคนทุกจำพวก โบราณบัณฑิตกล่าวความอดทนนั้นว่า สูงสุดดังนี้ เดียวนี้
กลับพูดว่า ผู้ใดในโลกนี้ อดทนถ้อยคำของคนที่ต่ำกว่าได้ ท่านกล่าวความ
อดทนของผู้นั้นว่า สูงสุดดังนี้ คำของท่านที่มีในภายหลัง ไม่สมกับคำพูดที่มี
ในครั้งก่อน. ถ้าดั่งนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวกะท้าวสักกะว่า คุณก่อนท้าวสักกะ
กล่าวหลังอาตมากล่าวด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้รู้ว่า ผู้นี้เป็นคนเลว แล้วอดกลั้น
คำหยาบของเขาได้ ก็เพราะความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น ไกรฯ

ไม่สามารถจะรู้ได้เพียงเห็นรูปร่าง ฉะนั้นจึงกล่าวคำแรกไว้ เมื่อจะประกาศ
ความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น เป็นข้อรู้ได้ยาก ด้วยอาการเพียง
เห็นรูปร่าง เว้นแต่การอยู่ร่วมกันของสัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถา ความว่า

โฉนจึงจะรู้จักคนประเสริฐกว่า คนที่เสมอกัน
หรือคนที่เลวกว่า ซึ่งมีสภาพอันอิริยาบถ ๔ ปกปิดไว้
เพราะว่า สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไปด้วยสภาพของ
คนชั่วได้ เพราะเหตุนั้นแล จึงควรอดทนถ้อยคำของ
คนทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุมฏฐรูป ได้แก่ มีสภาพอันปกปิด
ไว้ด้วยอิริยาบถ ๔. บทว่า วิรูปฐเปณ ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีคุณ
อันสูงส่ง ย่อมเที่ยวไปโดยรูปแห่งบุคคลผู้ลามกผิดรูปได้. ก็ในความข้อนี
ควรแสดงเรื่องของพระมัชฌันติกเถระ.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้นแล้ว หมดความเคลือบแคลงสงสัย
อารธนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านโปรดแสดงอานิสงส์แห่งความอดทนนี้
แก่พวกข้าพเจ้าเถิด. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถาแก่ท้าวสักกเทวราช
ความว่า

สัตบุรุษผู้มีความอดทน ฟังได้ผลคือความไม่
กระทบกระทั่ง เพราะการสงบระงับเวร เสนาแม่มาถ
พร้อมด้วยพระราชามีเอรบอยู่ จะฟังได้ผลนั้น ก็หา
มิได้ เวรทั้งหลายย่อมระงับด้วยกำลังแห่งขันติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอตมตุถิ ได้แก่ ผลกล่าวคือความไม่
กระทบกระทั่ง เพราะยังเวรให้สงบนั้น.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวคุณแห่งขันตอย่างนี้แล้ว พระราชาเหล่านั้น ทรงพระดำริว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสถามแต่ปัญหาของตน จักไม่ให้โอกาสถามแก่พวกเรา. ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบอภัยภัยของพระราชาเหล่านั้น จึงแก้ปัญหาที่พระองค์เตรียมมาเสีย ๔ ข้อ เมื่อจะตรัสถามความสงสัยของพระราชาเหล่านั้น จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน แต่จะ
ขอลามปัญหาอื่นๆของท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานี้
นั้น โดยมีพระราชา ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ๑
พระเจ้านาถิกิระ ๑ พระเจ้าอชชุนะ ๑ พระเจ้ากลาพู
๑ ขอท่านได้โปรดบอกคติของพระราชาเหล่านั้น ผู้มี
บาปกรรมอันหนัก พระราชาทั้ง ๔ องค์นั้นเบียดเบียน
พระญาติทั้งหลาย พวกนั้นบังเกิด ณ ที่ไหน ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทิมานา ความว่า ข้าพเจ้า
อนุโมทนาคำสุภาษิตนี้ของท่าน กล่าวคือการวิชันนาปัญหา ๓ ข้อที่ข้าพเจ้า
ถามแล้ว. บทว่า ยถา อหุ ความว่า พระราชาทั้ง ๔ ได้มีแล้ว (โดย
ประการใด). บทว่า กลาพู จ ได้แก่ พระเจ้ากลาพู ๑. บทว่า อชชุน
ได้แก่ พระเจ้าอชชุนะ ๑.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะวิชันนาปัญหาของท้าวสักกเทวราช
ได้กล่าวคาถา ๕ คาถา ความว่า

ก็พระเจ้าทัณฑกัฏฐิ ได้เรียรายโทษลงในท่านก็ส-
ัจฉดาบสแล้ว เป็นผู้ขาดสูญมูลราก พร้อมทั้งอาณา
ประชาราษฎร์ พร้อมทั้งรัฐมณฑล หมกไหม้อยู่ใน

นรกชื่อกุกกุละ ถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว ย่อมตก
ต้องกายของพระราชา^{นั้น}.

พระเจ้านาลิกิระพระองค์ใด ได้เบียดเบียนบรรพ-
ชิตทั้งหลาย ผู้ดำรวมแล้ว ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ
ไม่ประทุษร้ายใคร สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า ย่อมรุม
กันกัดกินพระเจ้านาลิกิระ^{นั้น} ผู้ดีนรณอยู่.

อนึ่ง พระเจ้าอชชุนะ เป็นผู้มีพระเศียรห้อยลง
เบื้องต่ำ มีพระบาทชี้ขึ้นเบื้องสูง ลงในสัตตนิรโรค
เพราะเบียดเบียนอัครสฤณีผู้โคดม ผู้มีความอดทน
มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มานาน.

พระราชาทรงพระนามว่า กลาพู พระองค์ใด
ได้เชือดเดือนพระฤกษ์ชื่อขันตีวาที ผู้สงบระงับ ไม่
ประทุษร้ายให้เป็นท่อนๆ พระราชาพระนามว่า กลาพู
พระองค์^{นั้น} ได้บังเกิดหมกไหม้อยู่ในอเวจีนรก อัน
ร้อนใหญ่ มีเวทนาเผ็ดร้อนน่ากลัว.

บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรกเหล่านี้ อัน
ชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้แล้ว ควรประพฤติธรรมในสมณ-
พรหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำอย่างนี้ย่อมเข้าถึงแดน-
สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิสฺ ความว่า สรีระของท่านดาบสชื่อกิสะ
เพราะเป็นผู้มีเนื้อและเลือดน้อย. บทว่า อวกุริย ความว่า พระเจ้าทัณฑกิราช
เรียราย คือลอยกลีโทยลงในสรีระของท่านกิสดาบส ด้วยการถ่มเขฬะ และ

ทิ้งไม้สีฟันให้ตกลงไป. บทว่า **อุจฺฉินฺนฺมฺโถ** แปลว่า เป็นผู้ขาดสูญมุลราก.
บทว่า **สขฺโน** แปลว่า พร้อมด้วยบริษัท. บทว่า **กุกฺกุณนเม นิริยมฺหิ**
ความว่าหมกใหม่อยู่ในนรกแท้จริง อันตั้งอยู่ในที่ประมาณสามร้อยโยชน์ตลอดกัป.

บทว่า **ผุสฺสฺสฺสกา** ได้แก่ ถ่านเพลิงอันปราศจากเปลว. ได้ยินว่า
เมื่อพระเจ้าทศกัณฐ์ราชันนั้นจมลงในกุกกุณนรกอันร้อนนั้น เถ้าริงย้อมเข้าไปทาง
ทวารทั้งเก้า ถ่านเพลิงก้อนโต ๆ ตกลงบนสิริระะ ในกาลเมื่อถ่านเพลิงตกลง
บนสิริระะของพระราชานั้น สิริระะทั้งสิ้นลุกโพลงเหมือนดินไม้ติดเพลิงจะนั้น
ทุกขเวทนามีกำลัง ย้อมเป็นไป พระราชานั้น เมื่อไม่สามารถจะอดกลิ่นได้ ก็
ร้องเอ็ดอึงไป. ท่านสรภังคศาสดาแยกแผ่นดินออก แสดงให้เห็นพระราชา ซึ่ง
หมกใหม่อยู่ในกุกกุณนรกนั้นอย่างนั้น มหาชนก็ถึงความสะดุ้งกลัว พระมหาสัตว์
รู้ว่ามหาชนกลัวยิ่งนัก จึงบันดาลให้นรกนั้นอันตรธานไป.

บทว่า **ธมฺมํ ภณฺนฺเต** ความว่า ผู้กล่าวธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐.

บทว่า **สมฺเณ** ได้แก่ ท่านผู้ลอยบาปแล้ว. บทว่า **อทุสฺสเก** ได้แก่ ผู้ไร้ความผิด.

บทว่า **นาลิกิรี** ได้แก่ พระราชาผู้มีพระนามอย่างนี้. บทว่า **ปรตฺถ**

ความว่า ผู้บังเกิดแล้วในปรโลก คือ นรก. บทว่า **สจฺจมฺม** ความว่า
สุนัขทั้งหลายตัวใหญ่ ๆ มาจากทางโน้น ทางนี้ ประชุมกัน กัดกินพระเจ้า-
นาลิกิรราชันนั้น.

ได้ยินว่า เมื่อพระราชาพระนามว่า นาลิกิรราช เสวยราชสมบัติอยู่ใน
ทันตปุรนฺคร ในกาลถึงครุฑนั้น พระมหาดาบสองคี่หนึ่งแวงดล้อมด้วยดาบสห้า
ร้อยมาจากป่าหิมพานต์ พักอยู่ในพระราชอุทยาน แสดงธรรมแก่มหาชน. พวก
อำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ดาบสผู้มีธรรม อยู่ในพระราชอุทยาน ก็พระราชา
เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ครองราชย์โดยอธรรม. เมื่ออำมาตย์ทั้งหลายพากัน

สรรเสริญพระดาบส ท้าวเธอจึงทรงพระดำริว่า แม้เราก็จักฟังธรรม แล้ว
เสด็จไปยังพระราชอุทยาน ทรงไหว้พระดาบสแล้วประทับนั่งอยู่. พระดาบส
เมื่อจะทำปฏิสนธิฐานกับพระราชินี จึงกราบทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร
พระองค์ทรงครองราชย์โดยธรรมหรือไม่ทรงเบียดเบียนมหาชนดอกหรือ ?
พระราชินีทรงกริ้วถ้อยคำของพระดาบส ทรงดำริว่า ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้
ชะรอยชฎิลโง่งนี้จะกล่าวแต่โทษของเราเท่านั้น ในสำนักของทวยนาคร
ช่างเถิด เราก็จักทำให้สาสม แล้วตรัสนิมนต์ว่า พรุ่งนี้ นิมนต์พวกท่านมายัง
ประตู่วังของข้าพเจ้าคั้งนี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้เอาคุณเก่า ๆ บรรจุตม
จนเต็ม เมื่อพวกดาบสมาแล้ว ตรัสสั่งให้เอาคุณใส่ภิกขาภาชนะของดาบสเหล่านั้น
จนเต็ม ให้ปิดพระทวารเสีย แล้วตรัสสั่งให้คนถือสาก และท่อนเหล็กทูปศิระ
ของพระญาติทั้งหลาย ให้จับชฎาลากมาให้สุนัขกัดกิน จึงเข้าไปสู่แผ่นดินซึ่ง
แยกออก ณ ที่นั้น บังเกิดในสุนขมหานรก. สรีระของพระราชินีในนรกนั้น
ได้มีสามกาวต. ลำดับนั้น สุนัขทั้งหลายตัวโต ๆ ขนาดเท่าช้างอย่างใหญ่
มีวรรณะ ๕ ประการ ติดตามกัดพระราชนัน สลัดให้ล้มลง ณ แผ่นดินเหล็ก
อันลุกโพลง ประมาณเก้าโยชน์ แล้วทิ้งเอา ๆ จนเต็มปาก เคี้ยวกินพระราชินี
ซึ่งคั่นรนอนอยู่. พระมหาสัตว์แยกแผ่นดินออกเป็นสองภาค แล้วแสดงให้เห็น
นรกนั้น รู้ว่ามหาชนหวาดกลัว จึงบันดลให้อันตรายไป.

บทว่า อถุชฺชโน ได้แก่ พระราชาทรงพระนามว่า สหัสสพาทุ.

บทว่า อังคิรสฺ ได้แก่ ท่านอังคิรสผู้มีชื่ออย่างนี้ เพราะเปล่งรัศมีออกจาก
อวัยวะ. บทว่า เหยยิตฺวา ความว่า พระราชาอัชชุนะเบียดเบียนท่าน
อังคิรส คือเอาเกาทัณฑ์อันอาบยาพิษ ยิงให้ถึงความตาย. ได้ยินว่า พระเจ้า
อัชชุนะนั้น เมื่อเสวยราชย์ในเกกราชธานี เขตมहिศกรรัฐ เสด็จไปล่าเนื้อ

ครั้งฆ่าเนื้อได้แล้ว ก็ชอบประพาศเสวยเนื้อสุกในถ้ำนเพลิง วันหนึ่ง พระองค์ทรงทำชุ่มคักในสถานที่เนื้อจะมา ประทับยืนแลดูเนื้อทั้งหลายอยู่ คราวนั้นท่านอังคีรสดาบส ขึ้นอยู่บนต้นหมากเม่าต้นหนึ่งใกล้ ๆ พระราชานั้น กำลังเก็บผลไม้อยู่ ปล่อยิ่งที่เก็บผลแล้วลงไป. เพราะเสียงกิ่งไม้ที่ท่านปล่อยไป ผุ่งเนื้อที่มาถึงสถานที่นั้นแล้ว จึงหนีไป. พระราชาทรงกริ้ว เอาลูกศรมียาพิษยิงพระดาบส. พระดาบสตกกลิ้งลงมา สิริษะกระแตกตอตะเคียน ทำกาลกิริยา ลงที่ปลายหลาวแหลมนั่นเอง. ทันใดนั้น พระราชาก็เข้าไปสู่แผ่นดิน ซึ่งแยกออกเป็นสองภาค บังเกิดในสัตตนิสูลนรก. สิริระได้มีประมาณ ๓ คาจุด นายนิรยบาลในนรกนั้น ทูบตีด้วยอาวุธอันลูกโพลง บังคับให้ขึ้นภูเขาเหล็กอันลูกโพลง. ในเวลาที่พระราชานั้นสติเหนี่ยวอดบรรพต ลมย่อมประหาร. พระราชาก็ปลัดตกลงด้วยลมพัด. ขณะนั้น หลาวเหล็กอันลูกโพลง ขนาดลำตาล. ใหญ่หุดขึ้นภายใต้แผ่นดินเหล็กอันลูกโพลงหนาเก้าโยชน์. พระราชานั้น เอาสิริษะกระแตกยอดปลายหลาวนั่นเอง แล้วถูกหลาวเสียบตรึงไว้ ขณะนั้น แผ่นดินก็ลูกโพลง หลาวก็ลูกโพลง สิริระของพระราชานั้นก็ลูกโพลง พระราชาร้องเอ็ดอึง ถูกเผาไหม้อยู่ในนรกนั้น พระมหาสัตว์บันดาลให้แผ่นดินแยกออกเป็นสองภาค แล้วชี้ให้เห็นนรกนั้น รู้ว่ามหาชนหวาดกลัว จึงบันดาลให้อันตรธานไป.

บทว่า **ขณฺทโส** ความว่า พระเจ้ากลาพุได้ให้เชือดเถื่อนมือเท้าทั้ง ๔ หูและจมูกของขันติวาทีดาบส ทำให้เป็นขื่นน้อยขื่นใหญ่. บทว่า **อทุสกํ** ได้แก่ ผู้หาความผิดมิได้. พระเจ้ากลาพุ ครั้นให้เชือดเถื่อนอย่างนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้เขียนด้วยหวายเส้นควบสำหรับประหารพันที ให้จับชฎาดาบสคร่ำมาให้นอนคู่ แล้วเอาพระปราชณีประหารที่หลัง ทำให้ถึงทุกขเวทนาใหญ่. บทว่า **กลาพุวิจิ**

ความว่า พระเจ้ากลาพุนั้นก็เข้าถึงอเวจินรก. บทว่า **กฏุกิ** ความว่า เข้าถึงนรกอันมีเวทนากล้า เห็นปานนี้ ถูกเผาไหม้อยู่ในระหว่างเปลวไฟทั้ง ๖. อนึ่งเรื่องของพระเจ้ากลาพ โดยพิสดาร ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในชั้นติวาทิชาดกนั่นเอง.

บทว่า **อญฺญานิ ปาปิญฺจตรานิ เจตฺต** ความว่า กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต พึง (นรกเหล่านั้น) และนรกอื่นอันหยาบช้ากว่านรกเหล่านี้. บทว่า **ธมฺมญฺจเร** ความว่า คู่ก่อนท้าวสักกเทวราช กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตรู้ชัดว่านรกทั้ง ๔ เหล่านี้ และพระราชา ๔ องค์เหล่านี้ บังเกิดในนรกทั้งสิ้นเท่านี้ก็หามิได้ ที่แท้แม่นรกแม่นอื่น และพระราชาแม่นอื่น ก็บังเกิดแล้วในนรกเหมือนกัน ดังนี้แล้ว พึงประพฤดิธรรมในสมณพราหมณ์ คือถวายเป็นอภัยจักษุจัดการรักษาป้องกันโดยชอบธรรม.

เมื่อพระมหาสัตว์ แสดงสถานที่บังเกิดของพระราชาทั้งสี่อย่างนี้แล้ว พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ ก็สิ้นความสงสัย. ต่อแต่นั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะตรัสถามปัญหาที่เหลือ ๔ ข้อต่อไป จึงตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาษิตของท่าน ขอถามปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้นด้วย.

บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่ามีศีล เรียกคนเช่นไรว่ามีปัญญา เรียกคนเช่นไรว่าสัตบุรุษ สิริย่อมไม่ละคนเช่นไรหนอ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตฺวิธิ โน สิริ โน ขหาติ** ความว่า สิริ อันบุคคลได้แล้วย่อมไม่ละบุรุษเช่นไรกัน ?

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะวิชันาปัญหาของท้าวสักกเทวราช

ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

บุคคลใดในโลกนี้ เป็นผู้สำรวจด้วยกาย วาจา
และใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ๆ ไม่พูดพล่อย ๆ
เพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่าเป็นผู้
มีศีล.

บุคคลใด คิดปัญหาอันลึกซึ้งได้ด้วยใจ ไม่ทำ
กรรมอันหยาบเข้า อันหาประโยชน์มิได้ ไม่ปิดทางแห่ง
ประโยชน์ อันมาถึงตามกาล บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้น
ว่ามีปัญญา.

บุคคลใดแล เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที มีปัญญา
มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วยทำกิจของ
มิตรผู้ตกยาก โดยเต็มใจ บัณฑิตเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า
สัตบุรุษ.

บุคคลใดประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งปวงเหล่านี้
คือเป็นผู้มีศรัทธา อ่อนโยน แจกทานด้วยดี รู้ความ
ประสงค์ สิริยอมไม่ละบุคคลเช่นนั้น ผู้สงเคราะห์
มีวาจาอ่อนหวาน สละสลวย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายเนน เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ด้วย
สามารถแห่งความสุขจิต ทางไตรทวาร. บทว่า น อตุตเหตุ นี้ เป็นหัวข้อ
แห่งเทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า ไม่พูดเหลวไหล เพราะเหตุแห่งตน เพราะ
เหตุแห่งผู้อื่น เพราะเหตุแห่งทรัพย์ เพราะเหตุแห่งยศ เพราะเหตุแห่งลาภ

หรือเพราะเหตุมุ่งอามิส. ถึงเนื้อความนี้ จะสำเร็จด้วยบทนี้ว่า สรรวมด้วย วาจาตั้งนี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เพื่อแสดงเนื้อความให้หนัก ควรทราบที่ท่าน กล่าวอย่างนี้อีกว่า ก็ความชั่วที่จะชื่อว่า คนผู้มักพูดเท็จไม่ทำไม่มี.

บทว่า **คมฺภีรปฺลฺหํ** ความว่า (บุคคลใดคิดคั่น) ปัญหาอันลึกซึ่ง ลึกลับ กำบัง ทั้งโดยอรรถและบาลี เช่นเดียวกับปัญหาที่มา ในสัตตคุภิสตชาดก สัมภวชาดก และอุมมังคชาดก. บทว่า **มนสา วิจิณฺตยํ** ความว่า บุคคล ใด คิดคั่นได้ด้วยใจ แหวงตลอดเนื้อความ สามารถเพื่อจะกล่าวแก้ กระทำ ให้ปรากฏอุจยังพระจันทร์ พระอาทิตย์ให้ตั้งขึ้นตั้งพันดวง. บทว่า **นจฺจาหิตํ** ความว่า และบุคคลใดไม่กระทำความผิด อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง คือ ล่วงเลยประโยชน์ หยาบช้ำ เผ็ดร้อน สาหัส อนึ่ง เพื่อจะยังเนื้อความนี้ให้ แจ่มแจ้ง ควรกล่าวอุริปัญหาว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่สร้างบาปกรรม เพราะ

เหตุแห่งความสุขของตน สัตบุรุษทั้งหลายแม้อันทุกข์

ถูกต้อง พลังพลาดลง ย่อมไม่ละธรรม เพราะความ

รักและความซัง.

บทว่า **กาลลตํ** ความว่า บุคคลใดเมื่อยังทานเป็นต้นเหล่านี้ให้ถึง พร้อม ด้วยคิดว่า กาลนี้เป็นกาลควรให้ทาน เป็นกาลที่จะรักษาศีล เป็นกาล เข้าจำอุโบสถ เป็นกาลตั้งมั่นในสรีระ เป็นการกระทำบรรพชา เป็นกาลบำเพ็ญสมณธรรม เป็นวาระที่ควรบำเพ็ญวิปัสสนา ชื่อว่าย่อมไม่ริครอบงำ คือ ไม่ยังทางแห่งประโยชน์ อันมาถึงโดยกาลให้เสื่อมไป. บทว่า **ตถาวีรํ** ความว่า คู่ก่อนท้าวสักกะ พระสัพพัญญูพุทธะก็ดี พระปัจเจกพุทธะก็ดี พระมหาสัตว์ ก็ดี เมื่อจะกล่าวถึงคนมีปัญญา ย่อมกล่าวถึงบุคคลเห็นปานนี้.

ในบทว่า โย เว นั้น มีอธิบายดังนี้ บุคคลใดรู้จักคุณ อันผู้อื่น
ทำแล้วแก่ตน ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญู หนึ่ง ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว ทำการตอบแทน
คุณของเขาที่ได้ทำคุณไว้แก่ตน ชื่อว่าเป็นผู้กตเวที. บทว่า ทุกุจิตตสุ ความว่า
บุคคลโดยกความทุกข์แห่งสหายของตน ผู้ถึงทุกข์ขึ้นไว้ในตน ช่วยทำให้กิจ
อันเกิดขึ้นแก่สหายนั้น ด้วยมือของตนโดยเคารพ พระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อม
กล่าวบุคคลนั้น ผู้เห็นปานนี้ ว่าเป็นสัตบุรุษ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมคาสัตบุรุษ
ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีความกตัญญู กตเวที เพราะฉะนั้น ควรกล่าวถึงชาดก
เช่น สตปตชาดก จุลทังสชาดก และมหาทังสชาดกเป็นต้น.

บทว่า เอเตหิ สพุเพหิ ความว่า คู่ก่อนท้าวสักกเทวราช บุคคล
ใดเข้าถึงด้วยคุณสมบัติ มีศีลเป็นต้น ดังที่กล่าวแล้วในหนหลัง เหล่านี้ทั้งหมด.
บทว่า สทุโร ความว่า ประกอบด้วยโอภปปนสัทธา (ศรัทธา คือความ
เชื่อมั่น). บทว่า มุทุ ได้แก่ เป็นผู้มียกติพูดจากรัก. บทว่า สวิภาติ
ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้จำแนกแจกทานด้วยดี เพราะความเป็นผู้ยินดียิ่ง ในการ
จำแนกศีล จำแนกทาน ชื่อว่า วัฑฺฒญฺญ ผู้รู้ถ้อยคำ เพราะสามารถรู้ถ้อยคำของ
ยาก แล้วจึงให้. บทว่า สงฺคาหํ ความว่า ชื่อว่าผู้สงเคราะห์ เพราะ
สงเคราะห์ชนนั้น ๆ ด้วยสังกหวัตถุ ๔. ชื่อว่า มีวาจาสละสลวย เพราะ
กล่าวถ้อยคำไพเราะ. ชื่อว่า มีวาจาอ่อนหวาน เพราะมีถ้อยคำเกลี้ยกล่อม.
บทว่า ตถาวริ โน ความว่า สิริ กล่าวคือ ยศและลาภอันเลิศที่ได้แล้ว
ย่อมไม่ละบุคคลเช่นนั้น คือ สิริของบุคคลนั้น ย่อมไม่พินาศไป.

พระมหาสัตว์เจ้า วิสิขณาปัญญา ๔ ข้อ คุยังพระจันทร์อันเต็มดวง
ให้ตั้งขึ้นบนพื้นท้องฟ้าฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้ ถัดจากนั้นไป เป็นปุจฉา
และวิสัชนาปัญหาที่เหลือ ท้าวสักกเทวราช ตรัสคาถา ความว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอถาม
ปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวแก้ปัญหานั้น
ด้วย นักปราชญ์ย่อมนกล่าวศีล สิริ ธรรมของสัตบุรุษ
และปัญญาว่า ข้อไหนประเสริฐกว่ากัน ?

พระมหาสัตว์ ทูลว่า

แท้จริง ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวว่า
ปัญญานั้นแหละประเสริฐสุด ดูกษัตริย์ประเสริฐ
กว่าดวงดาวทั้งหลายจะนั้น ศีล สิริ และธรรมของ
สัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา.

ท้าวสักกะตรัสถามว่า

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคำสุภาสิตของท่าน ขอ
ถามปัญหาข้ออื่นกะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น
บุคคลในโลกนี้ทำอย่างไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประ-
พหุติอะไร เสพอะไร จึงจะได้ปัญญา ขอท่านได้โปรด
บอกปฏิปทา แห่งปัญญา ณ บัดนี้ว่า นรชนทำอย่างไร
จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

ท่านสรภังคศาสดา ทูลว่า

บุคคลควรคบหาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดลออ
เป็นพหูสูต ควรเป็นนักเรียน นักสอบถาม ฟังตั้งใจ
ฟังคำสุภาสิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้
มีปัญญา.

ผู้มีปัญญานั้น ย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย
โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และ

โดยความเป็นโรค ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ย่อมละความพอใจในกามทั้งหลาย อันเป็นทุกข์ มีภัยใหญ่หลวงเสียได้.

ผู้ นั้น ปราศจากราคะแล้ว กำจัดโทสะได้ พึงเจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ งดอาชญาในสัตว์ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถูกนิินทา ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิลิ ได้แก่ อาจารย์สิล. บทว่า สิริ ได้แก่ อิศริยยศ. บทว่า สตยจ รมม ได้แก่ สัปปริสธรรม. บทว่า ปญญ ความว่า ท้าวสักกะตรัสถามว่า ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมกล่าวถึงบรรดาธรรม ๔ ประการเหล่านี้ อย่างนี้ว่า อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ?

บทว่า ปญญา หิ ความว่า พระมหาสัตว์ทูลว่า คุณก่อนท้าวสักกะในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าปัญญานี้ นั้น คนฉลาดทั้งหลายเช่นพระพุทธเจ้า เป็นต้น กล่าวว่ประเสริฐสุด เหมือนดวงดาวแวดล้อมดวงจันทร์ ดวงจันทร์นั้นแหละสูงสุกว่าดวงดาวเหล่านั้น ฉะนั้นใด ธรรมแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้คือ สิลิ สิริ และธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั้น. บทว่า อนุวายกา ปญจวโต ภวนุติ ความว่า ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้น คือเป็นบริวารของปัญญานั้นเอง.

คำว่า กถกโร เป็นต้น เป็นไวพจน์ของกันและกันเท่านั้น. บทว่า กถกโร ความว่า ท้าวสักกะตรัสถามว่า บุคคลกระทำอยู่ซึ่งกรรมอะไร ประพฤติอะไร เสพคือคบหา ซึ่งกรรมอะไร ย่อมได้ซึ่งปัญญาในโลกนี้ที่เดียว ท่านโปรดบอกปฏิบัติแห่งปัญญาอย่างเดียว ข้าพเจ้าใครจะรู้ สัตว์ผู้ต้องตายเป็นสภาพ ทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้ชื่อว่า มีปัญญา.

บทว่า วุฑฺฒ ได้แก่ บัณฑิต ผู้ถึงซึ่งความเจริญด้วยความรู้. บทว่า นิปุณฺ ความว่า ผู้สามารถรู้เหตุการณ์อันสุขุม. บทว่า เอวกโร ความว่า

ท่านสรภังคศาสดาตอบว่า บุคคลใด สมาคม คบหา นั่งใกล้ซึ่งบุคคลผู้มี
ประการดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ ย่อมเล่าเรียนบาลี สอบถามอรรถาธิบายเนื่อง ๆ
เจียไสตกลงสดับคำสุภาษิตโดยเคารพ ดูจบุคลจารีกรอยลงบนแผ่นดิน หรือ
ดูเอาตุ่มทองรองรับมันเหลวของราชสีห์ ฉะนั้น บุคคลผู้กระทำอย่างนี้ นี้
ย่อมเป็นผู้มีปัญญา พระมหาสัตว์ก็กล่าวปฏิปทาแห่งปัญญาอย่างนี้ คล้ายกับ
ยังพระอาทิตย์ให้อุทัยขึ้น จากปราจีน โลกธาตุ เมื่อจะกล่าวคุณของปัญญานั้นใน
บัดนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **บุคคลผู้มีปัญญานั้น** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามคุณ** ความว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้น
ย่อมเห็น คือพิจารณาส่วนแห่งกามทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เพราะ
อรรถว่า มิแล้วเหมือนไม่มี โดยความเป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์
ทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ โดยความเป็นโรค เพราะความมีพร้อมแห่ง
โรค คือทุกข์ แก่สืบแปดประการ อาศัยกามเกิดขึ้น. บทว่า **โส เอววิปสุติ**
ความว่า เมื่อบุคคลเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น ของกามทั้งหลาย โดยเหตุ
เหล่านี้ รู้ชัดว่า ที่สุดแห่งทุกข์อันอาศัยกามเกิดขึ้นไม่มี การละกามอย่างเดียว
เท่านั้นเป็นสุข แล้วย่อมละเสียได้ซึ่งความพอใจ ในกามอันเป็นทุกข์ เป็น
ภัยใหญ่.

บทว่า **ส วิตราโค** ความว่า คู่ก่อนท้าวสักกะ บุคคลนั้นปราศจาก
ราคะอย่างนี้ กำจัดซึ่งโทษอันเกิดขึ้น ด้วยอำนาจอาภาววัตถุ แก่ประการเป็น
สภาพแล้ว พึงเจริญเมตตาจิต ครั้นเจริญเมตตาจิต ชื่อว่าไม่มีประมาณเพราะ
มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์แล้ว เป็นผู้มีความไม่เสื่อม ใครง ๆ จะตำ
หนิไม่ได้ ย่อมบังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวโทษแห่งกามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ พระราชาแม่
ทั้ง ๓ องค์เหล่านั้น พร้อมด้วยพลงนิกาย ต่างละความกำหนัดยินดี ในเบญจ
กามคุณได้ด้วยตหังคปหาน. พระมหาสัตว์รู้ดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาด้วย
สามารถแห่งความร่าเริงของชนเหล่านั้นว่า

การเสด็จมาของมหาบพิตร ผู้มีพระนามว่า

อัญญกะ ภิรมระ และกาลิงคราช ผู้มีพระเดชานุภาพ

พุ่งเฟื่องไป เป็นการมาอย่างมหิทฺธิฤทธิ ทุก ๆ พระ

องค์ทรงละกามราคะได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหิทฺธิยฺ ความว่า การมาอันมีมหิทฺธิ-
ฤทธิ คือกว้างขวางรุ่งเรืองใหญ่. บทว่า ตวมญฺจกา ความว่า ของพระองค์
ผู้มีพระนามว่าอัญญกะ. บทว่า ปหีนฺ ความว่า กามราคะ อันทุกพระองค์
ทรงละได้แล้ว ด้วยตหังคปหาน.

พระราชาทั้งหลาย ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชมเชย พระ
มหาสัตว์เจ้า จึงพากันตรัสคาถา ความว่า

ท่านเป็นผู้รู้จักผู้อื่น ชื่อนั้นก็เป็นอย่างนั้นแหละ

ข้าพเจ้าทุกคนละกามราคะได้แล้ว ขอท่านจงให้โอกาส

เพื่อความอนุเคราะห์ ตามที่ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้ถึง

คติของท่านได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุคฺคหย ความว่า พระราชาทั้งหลาย
พากันตรัสว่า ท่านโปรดกระทำโอกาสเพื่อประโยชน์ แก่การบรรพชาของ
พวกข้าพเจ้า อย่างที่พวกข้าพเจ้าบวชแล้วจะพึงตรัสรู้ คือบรรลुकุความสำเร็จ
ตามคติของท่าน ได้แก่พึงแทงตลอดได้ ซึ่งคุณอันท่านแทงตลอดแล้ว.

ลำดับนั้น เมื่อพระมหาสัตว์จะกระทำโอกาสแก่พระราชานี้ จึง
กล่าวคาถาต่อไปความว่า

อาตมาให้โอกาสเพื่อความอนุเคราะห์ เพราะ
มหาบพิตรทั้งหลาย ละกามราคะได้อย่างนั้นแล้ว จง
ยังกายให้ซาบซ่าน ด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตามที่
มหาบพิตรทั้งหลายจะทรงทราบ ถึงคติของอาตมา.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ผรธา กาย ความว่า ยังกายให้ซาบซ่าน
ด้วยปีติอันเกิดแต่ฌานอันไพบูรณ์.

พระราชานี้ ทรงสดับเช่นนั้น เมื่อจะทรงยอมรับ จึงตรัสคาถา
ความว่า

ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ข้าพเจ้าทั้งหลาย
จักทำตามคำสั่งสอนที่ท่านกล่าวทุกอย่าง ข้าพเจ้า
ทั้งหลายจะยังกายให้ซาบซ่านด้วยปีติอันไพบูรณ์ ตาม
ที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้ถึงคติของท่าน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงให้บรรพชาแก่พระราชานี้พร้อมทั้ง
พลนิกาย เมื่อจะส่งหมู่ญาติไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ญาติทั้งหลายผู้มีคุณ
ความดี ทำการบูชานี้ แก่กิสวัจนดาบสแล้ว จงพากัน
ไปยังที่อยู่ของตน ๆเถิด ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ยินดี
ในฌาน มีจิตตั้งมั่นทุกเมื่อเถิด ความยินดีนี้ เป็น
คุณชาติประเสริฐสุดของบรรพชิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺจนฺตุ** ความว่า พระมหาสัตว์กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงไปยังสถานที่อยู่เป็นต้นของตน ๆ เกิด.

พระฤๅษีทั้งหลายรับคำของพระมหาสัตว์แล้ว ต่างนมัสการลา ลอยขึ้นสู่อากาศ กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน ๆ. ฝ่ายท้าวสักกเทวราช เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ทำการชมเชยพระมหาสัตว์เจ้า ประครองอัญชลี นมัสการพระมหาสัตว์คจฺจนอบน้อมอยู่ซึ่งพระอาทิตย์ พร้อมด้วยเทพบริษัทเสด็จหลีกไป. พระศาสดาทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้

ความว่า

ชนเหล่านั้น ได้ฟังคาถาอันประกอบด้วย
ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่ฤๅษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว
เกิดปีติโสมนัส พากันอนุโมทนาอยู่ เทวดาทั้งหลาย
ผู้มียศ ต่างก็พากันกลับไปสู่เทพบุรี.

คาถาเหล่านี้ มีอรรถพญฺชนะดี อันฤๅษีผู้เป็น
บัณฑิตกล่าวดีแล้ว คนใดคนหนึ่งฟังคาถาเหล่านี้ ให้
มีประโยชน์ ฟังได้คุณพิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
ครั้นแล้วพึงบรรลุถึงสถานที่ อันมัจจุราชมองไม่เห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมฺตตสฺสุหิตา** ความว่า คาถาเหล่านี้
ชื่อว่าอาศัยซึ่งพระนิพพาน เพราะแสดงถึงความไม่เที่ยงเป็นต้น. พระบรมศาสดา
เมื่อทรงสรรเสริญคำสุภาสิต อันให้ซึ่งพระนิพพาน ของท่านสรภังคศาสดา
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิมา** (คาถาเหล่านี้) ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุถวตี** ความว่า คาถาเหล่านี้ ชื่อว่า
อาศัยประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะอรรถว่าให้ซึ่งพระนิพพาน. บทว่า **สุพฺยุถฺตนา**

แปลว่า มีพญานาคบริสุทธฺิ. บทว่า สุภาสิตา ความว่า อันฤๅษีผู้เป็น
บัณฑิตกล่าวทำให้น่าฟังด้วยดี คือกล่าวไว้ดีแล้ว. บทว่า อฏฺฐจิกฺตุวา ความว่า
บุคคลใดเป็นผู้มีความต้องการ เพราะทำความเป็นประโยชน์แก่ตน ฟังฟัง
โดยเคารพ. บทว่า ปุพฺพพาปริยฺ ความว่า ปฐมฌานเป็นคุณวิเศษเบื้องต้น
ทุติยฌานเป็นคุณวิเศษเบื้องปลาย จะฟังได้คุณวิเศษอันตั้งอยู่โดยความเป็น
เบื้องต้น เบื้องปลาย ด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ ด้วยสามารถแห่งมรรค ๔
อย่างนี้. บทว่า อทฺตฺสนฺ ความว่า และจะฟังได้พระอรหัตผล อันเป็น
คุณวิเศษเบื้องปลาย แล้วบรรลุพระนิพพานในที่สุด. เพราะว่า บุคคลผู้
บรรลุพระนิพพานแล้ว ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าไปสู่อสถานที ซึ่งมฤตยูราชมองไม่เห็น.

พระบรมศาสดาครั้นทรงถือเอายอดแห่งเทศนา ด้วยอรหัตผลอย่างนี้
แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อน
ฝนดอกไม้ก็ตกลงในสุสานที่เฝ้าพระโมคคัลลานะ ดังนี้แล้ว ทรงประกาศอริยสัจ
เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ตลิสฺสธระดาบสในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระ-
สารีบุตร เมณฑิสฺสธดาบส ได้มาเป็นพระกัศสป
ปัพพตดาบสได้มาเป็นพระอนรุทฺธะ เทวลดาบสได้มา
เป็นพระกัจจายนะ อนฺนุสิสฺสดาบสได้มาเป็นพระอานนท์
กิสวัจฉดาบสได้มาเป็นพระโกลิตะ คือ พระโมค-
คัลลานะ นารทดาบสได้มาเป็นพระปุลณฺณมันตานีบุตร
บริษัทที่เหลือ ได้มาเป็นพุทธบริษัท สรภังคดาบส
โพธิสัตว์ ได้มาเป็นเรตถาคต เธอทั้งหลายจงทรงจำ
ชาดกไว้อย่างนี้.

จบอรรถกถาสรรภังคชาดก

๓. อลัมพสาชดก

ว่าด้วยอสิสิงคดาบส ถูกทำลายตบะ

[๒๔๗๘] (พระศาสดาตรัสว่า) ครั้งนั้น พระอินทร์
ผู้เป็นใหญ่ ผู้ทรงครอบงำวัตรอสูร เป็นพระบิดา
แห่งเทพบุตรผู้ชนะ ประทับนั่งอยู่ ณ สุธรรมเทวสภา
รับสั่งให้เรียกนางอลัมพสาเทพกัญญาเข้ามาเฝ้า.

[๒๔๗๙] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) ดูก่อนนาง
อลัมพสา ผู้เจือปนด้วยกิเลสสามารถจะเล้าโลมฤาษีได้
เทวดาชั้นดาวดึงส์ พร้อมด้วยพระอินทร์ ขอร้องเจ้า
เจ้าจงไปหาอสิสิงคดาบสเถิด.

[๒๔๘๐] ดาบสองคี่นี้ มีวัตรประพฤติพรหม-
จรรย์ ยินดียิ่งในนิพพานเป็นผู้เจริญ อย่าเพิ่งล่องเลย
พวกเราไปก่อนเลย เจ้าจงห้ามมรรคของเธอเสีย.

[๒๔๘๑] (นางอลัมพสาทูลว่า) ข้าแต่พระเทวราช
พระองค์ทรงทำอะไร ทรงมุ่งหมายแต่หม่อมฉัน
เท่านั้น รับสั่งว่า แนะเจ้าผู้อาจจะเล้าโลมฤาษีได้ เจ้า
จงไปเถิด ดังนี้ นางเทพอัปสรแม่อื่น ๆ ก็มีอยู่.

นางเทพอัปสรผู้ทัดเทียมหม่อมฉัน หรือประเสริฐ
กว่าหม่อมฉัน ก็มีอยู่ในนั้นทวัน อันหาความเศร้าโศก
มิได้ วาระคือการไป จงมีแก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น
แม้นางเทพอัปสรเหล่านั้น จงไปประเล้าประโลมเถิด.

[๒๔๘๒] (ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า) เจ้าพุดจริง โดยแท้แล นางเทพอัปสรอื่นๆ ที่ทัดเทียมกับเจ้า และยิ่งกว่าเจ้า มีอยู่ในนันทวัน อันหาความโศกมิได้.

ดูก่อนนางผู้มีอวัยวะงามทุกส่วน ก็แต่ว่า นางเทพอัปสรเหล่านั้นไปถึงชายเข้าแล้ว ย่อมไม่รู้จักรการ บำเรออย่างที่เขาู้.

ดูก่อนโฉมงาม เจ้านั้นแหละจงไป เพราะว่า เจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย เจ้าจักนำดาบส นั้นมาสู่อำนาจได้ ด้วยผิวพรรณ และรูปร่างของเจ้าเอง.

[๒๔๘๓] (นางอลัมพสาทูลว่า) หม่อมฉันอัน ท้าวเทวราชทรงใช้ จักไม่ไปหาได้ไม่ แต่หม่อมฉันกลัวที่จะเบียดเบียนพระดาบสนั้น เพราะท่านเป็นพราหมณ์ มีเดชฟุ้งเฟื่อง.

ชนทั้งหลายมิใช่น้อย เบียดเบียนพระฤาษีแล้ว ต้องตกนรก ถึงสังสารวัฏเพราะความหลง เพราะเหตุ นั้น หม่อมฉันจึงต้องขณลุกขนพอง.

[๒๔๘๔] (พระศาสดาตรัสว่า) นางอลัมพสา เทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่ารักใคร่ ผู้เจือปนด้วยกิเลสปรารถนาจะยังอสิสิงคดาบสให้ผสม ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ก็นางอลัมพสาเทพอัปสรนั้น เข้าไปยังป่าที่ อสิสิงคดาบสรักษา อันดาบสไปด้วยเถาตำลึงโดยรอบ ประมาณกิ่งโยชน์.

นางได้เข้าไปหาอิสติงคดาบส ผู้กำลังปิดกวาด
โรงไฟ ใกล้เวลาอาทิตย์อุทัย ก่อนเวลาอาหารเช้า

[๒๔๘๕] (อิสติงคดาบสกล่าวว่) เธอเป็นใครหนอ
มีรัศมีเหมือนสายฟ้า หรืองามดังดาวประกายพริ้ว
มีเครื่องประดับแขนงามวิจิตร ล้วนแก้วมุกดา แก้วมณี
และกุณฑล.

ประหนึ่งแสงพระอาทิตย์ มีกลิ่นจूरณจันท์
ผิวพรรณดุจทองคำ ลำขาางามดี มีมารยามากมาย
กำลังแรกรุ่ง สะคราญโฉม น่าดูน่าชม.

เท้าของเธอไม่เว้ากลาง อ่อนละมุน แสนสะอาด
ตั้งลงด้วยดี การเยื้องกรายของเธอน่ารักใคร่ ทำใจ
ของเราให้วาบหวามได้ทีเดียว.

อนึ่ง ลำขาของเธอเรียวงาม เปรียบเสมอด้วย
วงช้าง โดยลำดับ ตะโพกของเธอผึ่งผาย เกลี้ยงเกลา
ดั่งแผ่นทองคำ.

นาภีของเธอตั้งลงเป็นอย่างดี เหมือนฝักดอก-
อุบล ย่อมปรากฏแต่ที่ไกล คล้ายเกสรดอกอัญชันเขียว.

ถันทั้งคู่เกิดที่ทรวงอก หาขั้วมิได้ ซึ่งทรงไว้ซึ่ง
จิรสไม่หดเหี่ยว เต่งตั้งทั้งสองข้าง เสมอด้วยน้ำเต้า
ครึ่งซีก.

คอของเธอประดุจเนื้อทราย ขาวคล้ายหน้า-
สุวรรณภเริ มีริมฝีปากเรียบงดงาม เป็นที่ตั้งแห่งมณะ
ที่ ๔ คือ ชิวหา.

พื้นของเธอทั้งข้างบนข้างล่าง ชัดสีแล้วด้วยไม้
ชำระพื้น เกิดสงครามเป็นของหาโทษมิได้ ดูงามดี.

นัยน์ตาทั้งสองข้างของเธอดูดำกลับ มีสีแดงเป็น
ที่สุด สีตั้งเม็ดมะกล่ำ ทั้งยาวทั้งกว้าง ดูงามนัก.

ผมที่งอกบนศีรษะของเธอไม่ยาวนัก เกลี้ยง-
เกลียดดี หวีด้วยหวีทองคำ มีกลิ่นหอมฟุ้ง ด้วยกลิ่น
จันทร์.

กสิกรรม โครักขกรรม การค้าของพ่อค้า และ
ความบากบั่นของฤาษีทั้งหลาย ผู้ตำรวมดีด้วยตะ
มีประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคลมีประมาณเท่านั้น
ในรัฐพิมณฑลนี้ จะเสมอเหมือนกับเธอ เธอเป็นใคร
หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักเธอได้อย่างไร ?

[๒๔๘๖] (นางอลัมพูสากล่าวว่) ดูก่อนท่าน
กัสสปะผู้เจริญ เมื่อจิตของท่านเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่
ใช่กาลที่จะเป็นปัญหา มาเถิดท่านที่รัก เราทั้งสอง
จักรู้ธรรม์กันในอาสนะของเรา มาเถิดท่าน ฉันจัก
เกล้าค้ำท่าน ท่านจงเป็นผู้ฉลาด ในกระบวนความ
ยินดี ด้วยกามคุณ.

[๒๔๘๗] (พระศาสดาตรัสว่า) นางอลัมพูสาเทพ-
อัปสร ผู้มีผิวพรรณน่ารักใคร่ ผู้เจือปนด้วยกิเลส
ปรารถนาจะให้อิสติสังคดาบสผสม ครั้นกล่าวอย่างนี้
แล้ว ก็หลีกไป.

[๒๔๘๘] ส่วนอิสิสึงคดาบสนั้น รีบเดินออกไป
โดยเร็ว สลัดตัดความเนือยชล่าช้าเสีย ไปทันเข้าก็
จับที่มวยผมอันอุดมของนางไว้.

นางเทพอัปสร ผู้สะคราญโฉม ก็หมุนตัวกลับมา
สวมกอดพระดาบสไว้ อิสิสึงคดาบสก็เคลื่อนจาก
พรหมจรรย์ ตามที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนา
ภายหลัง นางเทพอัปสรก็มีใจยินดี.

ระลึกถึงพระอินทร์ ผู้ประทับอยู่ในนันทวัน
ท้าวหมวาทเทพกฤษณะ ทรงทราบความดำริของนาง
แล้ว จึงทรงส่งบัลลังก์ทอง พร้อมทั้งเครื่องบริวาร
มาโดยพลัน.

ทั้งผ้าปิดทรวง ๕๐ ผืน เครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน นาง
อัครมยุราเทพอัปสร กอดพระดาบสแนบทรวงอก
บนบัลลังก์นั้น.

นางโอบกอดไว้ถึง ๓ ปี ดูเหมือนครู่เดียวเท่านั้น
พราหมณ์ดาบสสร้างเมมาแล้ว รู้สึกตัวได้ โดยล่วงไป๓ปี.

ได้เห็นหมูไม่เขียวชอุ่มโดยรอบเรือนไฟ ผัด
ใบใหม่ ดอกบาน อังมีด้วยเสียงแห่งนกดุเหว่า.

เธอตรวจตราดูโดยรอบแล้ว ร้องให้น้ำตาไหลริน
ปริเทวนาการว่า เรามีได้บูชาไฟ มิได้รำยมนต์ อะไร
บันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง.

ผู้ใดใครหนอ มาประเล้าประโลมจิตของเรา
ด้วยการบำเรอในก่อน ยังฉานอันเกิดพร้อมกับเดช

ของเรา ผู้อยู่ในป่าให้พินาศ ดุจบุคคลยึดเรืออันเต็ม
ไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงธรรมพละนั้น.

[๒๔๘๕] (นางอถัมพุสากล่าวว่า) ดิฉันอันท้าว-
เทวราชทรงใช้มา เพื่อบำเรอท่าน จึงได้ครอบงำจิต
ของท่าน ด้วยจิตของดิฉัน ท่านไม่รู้รู้สึกตัว เพราะ
ประมาท.

[๒๔๘๖] (อิสติสังคคาบสกล่าวว่า) เดิมที่ท่านกัสสปะ
ผู้บิดา ได้พร่ำสอนเราถึงสิ่งเหล่านี้ว่า คุณก่อนมาณพ
สตรีอันเสมอด้วยนารีมีผลอยู่ เจ้าจงรู้จักสตรีเหล่านั้น.

บิดาเราเหมือนเอื้อเอ็นดูเรา พร่ำสอนคำนี้ว่า
มาณพเอ๋ย เจ้าจงรู้จักนารีผู้มีเขาที่อก เจ้าจงรู้จัก
สตรีเหล่านี้.

เรามีได้ทำตามคำสอนของบิดาผู้รู้นั้น วันนี้เรา
ซบเซาอยู่แต่ผู้เดียว ในป่าอันหามนุษย์มิได้.

เราจักทำอย่างที่เราเป็นผู้เช่นเดิมอีก หรือจักตาย
เสีย ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเราที่น่าติเตียน.

[๒๔๘๗] (พระศาสดาตรัสว่า) นางอถัมพุสา
เทพกัญญา รู้จักเดช ความเพียร และปัญญาอันมั่นคง
ของพระอิสติสังคคาบสนั้นแล้ว ก็ชบศิระชะลงที่เท้าของ
พระอิสติสังคคาบส กล่าวว่

ข้าแต่ท่านมหาวิระ ขอท่านอย่าได้โกรธดิฉันเลย
ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอท่านอย่าได้

โกจรดิฉันเลย ดิฉันได้ก่อประโยชน์อันใหญ่แล้ว เพื่อ
เทวดาชั้นไตรทศ ผู้มียศ เพราะว่า เทพบุรีทั้งหมด
อันท่านได้ทำให้หวนไหวแล้ว ในคราวนั้น.

[๒๔๕๒] (อิสติสังคดาบสกกล่าวว่) ดูก่อนนางผู้เจริญ
ขอทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ทำววาสวะจอมไตรทศและ
เธอ จงมีความสุขเถิด ดูก่อนนางเทพกัญญา เชิญเธอ
ไปตามสบายเถิด.

[๒๔๕๓] (พระศาสดาตรัสว่) นางอรัมพสาเทพ-
กัญญา ชบสีระชะลงแทบเท้าแห่งอิสติสังคดาบส และทำ
ประทักษิณแล้ว ประคองอัญชลีหลีกออกไปจากที่นั้น.

นางขึ้นสู่บัลลังก์ทอง พร้อมด้วยเครื่องบริวาร
เครื่องปิดทรวง ๕๐ ผืน และเครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน
แล้วกลับไปในสำนัก แห่งเทวดาทั้งหลาย.

ท้าวสักกะจอมเทพ. ทรงปีติโสมนัส ปลาบปลื้ม
พระทัย ได้พระราชทานพระกษณางเทพกัญญานั้น ซึ่ง
กำลังมาอยู่ ราวกะว่าดวงประทีปอันรุ่งเรือง ราวกะ
สายฟ้าแลบฉะนั้น.

[๒๔๕๔] (นางอรัมพสาทูลว่) ข้าแต่ท้าวสักกะ
ผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ถ้าพระองค์จะทรงประทาน-
พร แก่หม่อมฉันไซร์ ขออย่าให้หม่อมฉันต้องไป
เล่าโลมพระฤาษีอีกเลย ข้าแต่ท้าวสักกะ หม่อมฉัน
ขอพรข้อนี้.

อรรถกถาลัมพูสาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภการประเล้าประโลมของนางปุราณทุติยิกาตรีสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า **อถาปุริ** ดังนี้. เรื่องในปัจจุบัน ข้าพเจ้ากล่าวไว้อย่างพิสดาร
ในอินทริยชาดกแล้วแล.

ก็พระศาสดาตรัสถามภิกษุหนึ่งว่า **ดูก่อนภิกษุ** ข่าว่าเธอเป็นผู้กระสัน
อยากสึกจริงหรือ ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลรับเป็นคำสัตย์แล้ว ตรัสถามว่า ใครทำ
ให้เธอกระสัน เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า นางปุราณทุติยิกา จึงตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุ**
หญิงนี้ก่อความฉิบหายแก่เธอ เธออาศัยหญิงนี้ ยังฉานให้พินาศ เป็นผู้หลงไหล
สลบนอนอยู่สิ้น ๓ ปี ต่อเมื่อเกิดสำนึกได้ จึงเกิดปริเวทนาอย่างใหญ่หลวง แล้ว
ทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ **กาศิกรัฐ** เจริญวัยแล้ว
ถึงความสำเร็จในสรรพศิลปศาสตร์แล้วบวชเป็นฤๅษี มีมูลผลาผลในป่าเป็น
อาหาร ยังอัธยาให้เป็นไปในป่ากว้าง. ครั้งนั้น แม่เนื้อตัวหนึ่ง เกี่ยวกินหญ้า
อันเจือด้วยน้ำเชื้อ ในสถานที่ปัสสาวะของพระดาบสนั้นแล้วดื่มน้ำ. และด้วย
เหตุเพียงเท่านั้นเอง มันมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ในพระดาบส จนตั้งครรภ์ นับแต่
นั้นมาก็ไม่ยอมไปไหน เที่ยวอยู่ใกล้ ๆ อาศรมนั่นเอง. พระมหาสัตว์กำหนดดู
ก็รู้เหตุนั้นทั่วถึง ต่อมา แม่เนื้อคลอดบุตรเป็นมนุษย์. พระมหาสัตว์จึงเลี้ยง
ทารกนั้นไว้ด้วยความรักใคร่ว่าเป็นบุตร ตั้งชื่อให้ว่า **อิสติสองกุมาร**. ในเวลา
ต่อมา พระมหาสัตว์ จึงให้อิสติสองกุมารผู้รู้เพียงสาแล้วบวช ในเวลาตนชรา

ลงได้พาดาบสกุมนั้นไปสู่ณรีวัน กล่าวสอนว่า ลูกรัก ขึ้นชื่อว่าสตรีเช่นกับ
ดอกไม้เหล่านี้ มีอยู่ในป่าหิมพานต์นี้ สตรีเหล่านั้นย่อมยังชนผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ตน ให้ถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวงได้ ไม่ควรที่เจ้าจะไปสู่อำนาจของสตรี
เหล่านั้นดังนี้แล้ว ครั้นในเวลาต่อมา ก็ทำกาลกิริยา เป็นผู้มีพรหมโลกเป็น
ที่ไปในเบื้องหน้า. ฝ่ายอสิสิงคดาบส เมื่อประลองฉานก็พาก็พักอยู่ในหิมวันต-
ประเทศ ได้เป็นผู้มีตบะกล้า เป็นผู้มีอินทรีย์อันขำขันแล้วอย่างยอดเยี่ยม ครั้งนั้น
พิภพของท้าวสักกเทวราชหวั่นไหว ด้วยเดชแห่งศีลของพระดาบส ท้าวสักก-
เทวราชทรงใคร่ครวญดูก็ทราบเหตุนี้ ทรงแสดงดำริว่า พระดาบสนี้จะพึงยัง
เราให้เคลื่อนจากความเป็นท้าวสักกะ เราจักต้องส่งนางอัปสรคนหนึ่งให้ไป
ทำลายศีลของเธอ ดังนี้แล้ว ทรงพิจารณาเทวโลกทั้งสิ้น ในท่ามกลางเหล่า
เทพบริจาริกาจำนวนสองโกฏิครึ่งของพระองค์ มิได้ทรงเห็นใครอื่นซึ่งสามารถ
ที่จะทำลายศีลของพระอสิสิงคดาบสได้ นอกจากนางเทพอัปสร ชื่ออลัมพุสา
ผู้เดียว จึงรับสั่งให้นางมาเฝ้าแล้วทรงบัญชาให้ทำลายศีลของพระอสิสิงคดาบส
นั้น.

เมื่อพระบรมศาสดาจะทรงทำเนื้อความนั้นให้แจ้งจึงตรัสพระคาถาที่ ๑
ความว่า

ครั้งนั้น พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ ผู้ทรงครอบงำ
วัตรอสูร เป็นพระบิดาแห่งเทพบุตรผู้ชนะ ประทับ
นั่งอยู่ ณ สุธรรมเทวสภา รับสั่งให้เรียกนางอลัมพุสา
เทพกัญญา มาเฝ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุรหา แปลว่า ผู้เป็นใหญ่. บทว่า
วตฺรภู ความว่า ผู้ทรงครอบงำอสูรชื่อ วัตรระ. บทว่า ขยติ ปิตา ความว่า

เป็นพระบิดาแห่งเทพบุตรที่เหลื่อสามสิบสามองค์ ผู้ชนะคือถึงความชำนาญ
ยังกิจแห่งบิดาให้สำเร็จ. บทว่า **ปราเขตฺวา** ความว่า เป็นประจักษ์สำรวจ
ตรวจสอบกายใจ จึงรู้ว่า นางอลัมพุสานี้ เป็นกำลังต่อต้านได้. บทว่า **สุธมฺมาย**
ความว่า ประทับนั่งบนบัณทุกัมพลศิลาอาสน์ ในสุทธรรมาเทวสภา รับสั่ง
ให้เรียกนางอลัมพุสานั้นมาเฝ้า แล้วตรัสคานานี้ ความว่า

**ดูก่อนนางอลัมพุสา ผู้เจือปนด้วยกิเลส สามารถ
จะเล่าโลมฤาษีได้ เทวดาชั้นดาวดึงส์พร้อมด้วยพระ-
อินทร์ขอร้องเจ้า เจ้าจงไปหาอิสติสิงคดาบสเถิด.**

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานี้ดังต่อไปนี้ ท้าวสักกเทวราชตรัสทักนาง-
อลัมพุสาเทพกัญญยานั้นว่า **มิสุเส** และคานี้เป็นชื่อของนางเทพกัญญยานั้น.
ก็หญิงทุกจำพวกท่านเรียกว่า **มิสุสา** เพราะคลุกเคล้าระคนด้วยกิเลสใน
บุรุษ. เมื่อท้าวสักกเทวราชจะทรงทักทายด้วยคุณนามอันสาธารณนั้น จึงตรัส
อย่างนี้. บทว่า **อิสติโปลภิเก** ความว่า ดูก่อนเจ้าผู้สามารถจะเล่าโลมพระฤาษี.
บทว่า **อิสติสิงค** ความว่า ได้ยินว่า จุกสองจุกอันเกิดบนศีรษะของท่านอิสติสิงค
ดาบสนั้น โดยอาการอย่างเนื้อเขา เพราะเหตุนี้ เขาจึงเรียกกันอย่างนี้.

ด้วยประการฉะนี้ ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสบัญชานางอลัมพุสาวา
เจ้าจงไป จงเข้าไปหาท่านอิสติสิงคดาบส นำมาสู่อำนาจของตน แล้วทำลาย
ศีลของเธอเสีย ดังนี้แล้ว ตรัสคานี้เป็นคานานี้ว่า

**ดาบสองคี่นี้มีวัตร ประพฤติพรหมจรรย์ ยินดียิ่ง
ในนิพพาน เป็นผู้เจริญ อย่าพึงล่วงเลยพวกเราไป
ก่อนเลย เจ้าจงห้ามมรรคของเธอเสีย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺรํายํ** ความว่า พระดาบสนี้ เป็นผู้
สมบูรณ์ด้วยวัตร และประพฤติพรหมจรรย์ อนึ่ง พระดาบสนั้นแลยินดียิ่งแล้ว
ในมรรคคือพระนิพพาน และเจริญแล้วด้วยคุณวุฒิ เพราะความเป็นผู้มีอายุยืน
เพราะฉะนั้น ดาบสนี้จะครอบงำพวกเราไม่ได้ คือไม่ครอบงำ ทำให้พวกเรา
เคลื่อนจากที่ได้เพียงใดเจ้าจงไปห้ามมรรคที่จะไปสู่เทวโลกของเธอเสียเพียงนั้น
ทีเดียวน อธิบายว่า เธอจงทำโดยประการที่ดาบสนั้นจะมาในที่นี้ไม่ได้.

นางอัครมเหสีเทพกัญญาได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระเทวราช พระองค์ทรงทำอะไร ทรง
มุ่งหมายแต่หม่อมฉันเท่านั้น รับสั่งว่า แน่เจ้าผู้อาจจะ
เล่าโลมฤๅษีได้ เจ้าจงไปเถิด ดังนี้ นางเทพอัปสรแม่
อื่น ๆ มีอยู่.

นางเทพอัปสรผู้ทัดเทียมหม่อมฉันหรือประเสริฐ
กว่าหม่อมฉัน ก็มีอยู่ในนันทวัน อันหาความเศร้าโศก
มิได้ วาระ คือ การไปจงมีแก่นางเทพอัปสรเหล่านั้น
แม้นางเทพอัปสรเหล่านั้น จงไปประเล้าประโลมเถิด.

ในบรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **กิมเว ตฺวํ** นี้ นางอัครมเหสี
เทพอัปสรแสดงความว่า พระองค์ทรงกระทำสิ่งนี้ชื่ออะไรกัน. ด้วยบทว่า
มเมว ตฺวํ สิขุขสิ นางอัครมเหสีเทพอัปสรกล่าวโดยมุ่งประสงค์ว่า ในเทวโลก
นี้ทั้งสิ้น ไยพระองค์ทรงลำเหนียกเฉพาะหม่อมฉันผู้เดียว ไม่ทรงเลศผู้อื่นบ้าง.
ก็ **ส** อักษรในคาถานี้ ทำการเชื่อมพยัญชนะ. อธิบายว่า เพราะเหตุไรจึง
ตรัสอย่างนี้ว่า แน่เจ้าผู้สามารถเล่าโลมพระฤๅษี เจ้าจงไปเถิดดังนี้. บทว่า
ปฺวรา เจว ความว่า นางเทพธิดาผู้ยิ่งกว่าหม่อมฉัน ยังมีอยู่. บทว่า **อโศเก**

แปลว่า ผู้ปราศจากความเศร้าโศก. บทว่า นนุทเน ได้แก่ ในสวนอันเป็นที่เกิดความยินดี. บทว่า ปรียาโย ได้แก่ วาระคือการไป.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

เจ้าพุดจริงโดยแท้แล นางเทพอัปสรอื่น ๆ ที่
ทัดเทียมกับเจ้า แลยิ่งกว่าเจ้า มีอยู่ในนั้นทวันอันหา
ความโศกมิได้.

ดูก่อนนางผู้มีอวัยวะงามทุกส่วน ก็แต่ว่า นาง
เทพอัปสรเหล่านั้นไปถึงชายเข้าแล้ว ย่อมไม่รู้จักการ
บำเรออย่างที่เจ้ารู้.

ดูก่อนโณมงาม เจ้านั้นแหละจงไป เพราะว่าเจ้า
เป็นผู้ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย เจ้าจักนำดาบสนั้น
มาสู่อำนาจได้ ด้วยพิวพรรณและรูปร่างของเจ้าเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุมิ คตา ความว่า หญิงเหล่านั้น
เมื่อเข้าไปหาชาย ก็ไม่รู้จักการบำเรอ คือ การเล้าโลมชาย. บทว่า วณฺณรูปเณ
ความว่า ด้วยวรรณะแห่งสตรีระ และด้วยรูปสมบัติ. บทว่า วสฺมุนาปยิสฺสุติ
ความว่า เจ้าจักนำดาบสนั้นมาสู่อำนาจของตน.

นางอัครมเหสีเทพกัญญาได้สดับดังนั้น ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

หม่อมฉันอันท้าวเทวราชทรงใช้ จักไม่ไปหา
ได้ไม่ แต่หม่อมฉันกลัวที่จะเบียดเบียนพระดาบสนั้น
เพราะท่านเป็นพราหมณ์ มีเดชฟุ้งเฟื่อง.

ชนทั้งหลายมิใช่น้อย เบียดเบียนพระฤาษีแล้ว
ต้องตกนรก ถึงสังสารวัฏเพราะความหลง เพราะเหตุ
นั้นหม่อมฉันจึงต้องขณลุกขนพอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นวahi ตัดบทเป็น นเวหิ. บทว่า
วิเลมิ ความว่า หม่อมฉันหวั่นเกรง. บทว่า อาสาทุ แปลว่า ทำให้ขุ่นเคือง.
ท่านกล่าวอธิบายความไว้ว่า ข้าแต่ท้าว พระองค์ทรงใช้หม่อมฉันแล้วจักไม่ไป
ก็ไม่ได้ ก็แต่ว่าหม่อมฉันกลัวที่จะต้องยึดพระอิสิสิงคดาบส เพื่อทำลายศีล
เพราะท่านเป็นผู้มีเดชสูงส่ง. บทว่า อาสาทิยา ความว่า เบียดเบียนพระฤาษี.
บทว่า โมหัสตาริ ความว่า สัตว์ทั้งหลาย มิใช่น้อยเบียดเบียนพระฤาษีถึง
สังสารวัฏ เพราะความหลง เล้าโลมพระฤาษีเพราะความหลงแล้วถึงสังสารวัฏ
ตั้งอยู่ในวัฏทุกข์ นับไม่ถ้วน. บทว่า ตสุมา ความว่า ด้วยเหตุนี้หม่อมฉัน...
บทว่า โลมานิ หัสเย ความว่า หม่อมฉันจึงขนลุกขนพอง. นางอลัมพุสา
เทพกัญญาทูลว่า เมื่อหม่อมฉันคิดว่า เราจักต้องทำลายศีลของพระดาบสดังนี้
โลมชาติก็ชูชัน.

พระบรมศาสดาตรัสอภิสัมพุทธานุชาดกาเหล่านี้ ความว่า

นางอลัมพุสาเทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่ารักใคร่
ผู้เจือปนด้วยกิเลส ปรารถนาจะยังอิสิสิงคดาบสให้
ผสม ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้วก็หลีกไป.

ก็นางอลัมพุสาเทพอัปสรนั้น เข้าไปยังป่าที่อิสิ-
สิงคดาบสรักษา อันดาดาชไปด้วยเถาตำลึงโดยรอบ
ประมาณกิ่งโยชน์.

นางได้เข้าไปหาอิสิสิงคดาบส ผู้กำลังปิดกวาด
โรงไฟ ใกล้เคียงเวลาอาทิตย์อุทัย ก่อนเวลาอาหารเช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกุกามิ ความว่า นางอลัมพุสาเทพ
กัญญานั้น ทูลว่า ข้าแต่พระเทวราชเจ้า ถ้าเช่นนั้นพระองค์โปรดคำนึงถึง

หม่อมฉัน แล้วเข้าสู่ห้องนอนของตน ประดับตกแต่ง ประรณายังพระ-
อิสิสิงคดาบส ให้ผสมด้วยกิเลส จึงหลีกไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางอัปสร
นั้นไปสู่อาศรมของอิสิสิงคดาบสแล้ว. บทว่า **พิมุพชาลตตตสญฺญนฺ** ความ
ว่า อันดาบสไปด้วยป่าด้าลิง. บทว่า **ปาโตว ปาตราสมฺหิ** ความว่า แต่
เช้าตรู่ คือก่อนเวลาอาหารเช้าทีเดียว. ก่อนเวลาเพียงไร แคไหน ? บทว่า
อุทฺยสมฺมยฺ ปฏฺิ ความว่า ในเวลาเช้า ใกล้เคียงพระอาทิตย์ขึ้นนั่นเอง. บทว่า
อคุติสาลํ ได้แก่ โรงไฟ. อธิบายความว่า นางอลัมพุสาเทพอัปสรนั้น เข้า
ไปหาอิสิสิงคดาบสนั้น ซึ่งประกอบความเพียรในกลางคืนแล้ว สรงน้ำแต่เช้า
ตรู่ ทำอุทกกิจเสร็จแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วยฉนวนสุขในบรรณศาลาหน้าหนึ่ง จึง
ออกมากวาดโรงไฟอยู่ นางยื่นแสดงความงาม ของหญิงอยู่ข้างหน้าของพระ
อิสิสิงคดาบสนั้น.

ลำดับนั้น พระดาบสเมื่อจะถามนางจึงกล่าววว่า

**เธอเป็นใครหนอ มีรัศมีเหมือนสายฟ้า หรืองาม
ดังดาวประกายพริ้ว มีเครื่องประดับแขนงามวิจิตร
ล้วนแก้วมุกดา แก้วมณี และกุณฑล.**

**ประหนึ่งแสงอาทิตย์ มีกลิ่นจรรณจันท์ ผิว
พรรณดุจทองคำ ลำขางามดี มีมารยาทมากมาย กำลัง
แรกรุ่นสะคราญโฉม น่าดูน่าชม.**

**เท้าของเธอไม่เว้ากลาง อ่อนละมุน แสนสะอาด
ตั้งลงด้วยดี การเยื้องกายของเธอน่ารักใคร่ ทำใจของ
เราให้วาบหวามได้ทีเดียว.**

อนึ่ง ลำขาของเธอเรียวยาวม เปรียบเสมอด้วย
วงช้าง โดยลำดับ ตะโพกของเธอผึ่งผาย เกลี้ยงเกล้า
ดังแผ่นทองคำ.

นาภีของเธอตั้งลงเป็นอย่างดี เหมือนฝักดอก
อุบล ย่อมปรากฏแต่ที่ไกล คล้ายเกสรดอกอัญชัน
เขียว.

ถันทั้งคู่เกิดที่ทรวงอก หาขั้วมิได้ ทรงไว้ซึ่ง
จิรรส ไม่หดเหี่ยว เต่งตึงทั้งสองข้าง เสมอด้วยน้ำ
เต้าครึ่งซีก.

คอของเธอประดุจเนื้อทราย บางคล้ายหน้า
สุวรรณเกรี มีริมฝีปากเรียวยาวงาม เป็นที่ตั้งแห่งมนะ
ที่ ๔ คือ ชิวหา.

ฟันของเธอทั้งข้างบน ข้างล่าง ขัดสีแล้วด้วยไม้
ชำระฟัน เกิดสองคราวเป็นของหาโทษมิได้ ดูงามดี.
นัยน์ตาทั้งสองข้างของเธอดำขลับ มีสีแดงเป็น
ที่สุด สีดังเม็ดมะกล่ำ ทั้งยาวทั้งกว้าง ดูงามนัก.

ผมที่งอกบนศีรษะ ของเธอไม่ยาวนักเกลี้ยงเกล้า
ดี หวีด้วยหวีทองคำ มีกลิ่นหอมฟุ้งด้วยกลิ่นจันทน์.

กสิกรรม โครักขกรรม การค้าของพ่อค้า และ
ความบากบั่นของฤๅษีทั้งหลาย ผู้สำรวจดีด้วยตบะ มี
ประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคล มีประมาณเท่านั้น

ในปฐมพีมณฑลนี้ จะเสมอเหมือนกับเธอ เธอเป็นใคร

หรือเป็นบุตรของใคร เราจะรู้จักเธอได้อย่างไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิจิตตหตุตาภรณา** ความว่า ถึงพร้อมด้วยหัตถาภรณ์อันวิจิตร. บทว่า **เหมจนุทนคนุชินี** ความว่า ถูบไล่ด้วยกลิ่นจันทน์ มีสีตัวดั่งทอง. บทว่า **สยฺยตฺตฺตฺร** ความว่า ขาเป็นล้ากลมกลิ้งดี คือมีลักษณะขาที่สมบูรณ์. บทว่า **วิลากา** แปลว่า (เท้าของเธอ) ไม่เว้ากลาง. บทว่า **มฺหุทา** ความว่า อ่อนนุ่ม สุขุมลชาติ. บทว่า **สุทฺธา** ได้แก่ ปราศจากมลทิน. บทว่า **สุปฺติภูจฺจिता** ความว่า เมื่อเหยียบต้องแผ่นดิน ก็เรียบเสมอ ประดิษฐานอยู่ด้วยดี.

บทว่า **กมฺนา** แปลว่า ผู้ก้าวเดินไป. บทว่า **กามนียา** ความว่า เมื่อก้าวเดิน ก็ชดช้อยน่ารัก. บทว่า **หรนฺตฺติเยว เณ มโน** ความว่า เท้าทั้งสองของเจ้าผู้ก้าวเดินไป ด้วยลีลาอันงามสง่าของหญิงชั้นสูงเห็นปานนี้ เหล่านี้ ย่อมเร้าจิตของเราทีเดียว.

บทว่า **วิมฺภฺฐา** แปลว่า งดงาม. บทว่า **สุสุโสณิ** ได้แก่ มีตะโพกผึ่งผาย งดงาม. บทว่า **อกฺขสุตฺ** ความว่า ตะโพกของเจ้าผึ่งผายงดงาม คล้ายแผ่นกระดานทอง.

บทว่า **อุปฺปฺลสฺเสว** **กิลฺยชฺชฺชา** ความว่า เหมือนกับช่อแห่งนิลอุบล. บทว่า **กณฺหฺลฺยชฺชนสฺเสว** ความว่า พระดาบสกล่าวอย่างนี้ เพราะนางเทพอัปสรนั้น เป็นผู้มิโลมชาติด่าละเอียควิจิตร. พระดาบส เมื่อจะชมถันทั้งสอง จึงกล่าวคาถาว่า **ทฺวิธา** เป็นต้น. แท้จริง ถันอันเกิดที่อกทั้งคู่ นั้นชื่อว่าหาขั้วมิได้ เพราะไม่มีขั้ว เป็นของติดอยู่ที่อกอย่างเดียว ชื่อว่าปราภุ

ด้วยดี เพราะยื่นออกมาด้วยดี ชื่อว่าทรงไว้ซึ่งน้ำนม เพราะทรงกษีรรสไว้.

บทว่า **อุปปีตา** ความว่า ไม่ย่นหย่อน คือชื่อว่าไม่ตก เพราะไม่เหี่ยว ไม่ลด หรือเพราะไม่หดเข้าข้างใน. ถันทั้งคู่ล้วนแล้วด้วยทองที่ตั้งไว้บนแผ่นทอง ชื่อว่าเสมอด้วยน้ำเต้าครึ่งซีก เพราะทัดเทียมกับน้ำเต้ากลม ๆ ครึ่งซีก.

บทว่า **เอณฺเวยฺกา ยถา** ความว่า คอแห่งเนื้อทรายทั้งยาว ทั้งกลม ย่อมงดงามฉันใด คอของเธอยาวนิคหน้อย ก็งามฉันนั้น. บทว่า **กมุพฺพตลาภาสา** ความว่า คอของเธอเรียบงามดุจพื้นสุวรรณเกรี บทว่า **ปญฺจทวารวรา** ได้แก่ มีซี่ฟันสละสลวย. บทว่า **จตุตฺถมณฺสนุภา** ความว่า ชิวหาอันเป็นที่ตั้งแห่งมนะที่ ๔ ท่านเรียกว่า **จตุตถมนะ** พระดาบสกล่าวว่ามีฝีปากของเจ้า ก็เช่นเดียวกับชิวหา เพราะแดงระเรื่อน่ารัก.

บทว่า **อุทฺทคฺคา** ได้แก่ ฟันบน. บทว่า **อธคฺคา** ได้แก่ ฟันล่าง. บทว่า **ทุมฺคฺคปริมฺชชิตา** ความว่า (ฟันทั้งข้างบนข้างล่าง) ชำระแล้วด้วยไม้ตีฟัน จนสะอาดบริสุทธิ์. บทว่า **ทฺวิชา** แปลว่า เกิดสองครั้ง. บทว่า **เนลสมฺภูตา** ความว่า ฟันเกิดเองสองครั้งในที่สุดแห่งเนื้อคาง อันหาโทษมิได้.

บทว่า **อปญฺจทรา** หมายความว่า คำ. บทว่า **โลหิตนฺตฺตา** แปลว่า มีขอบแดง. บทว่า **ชิลฺลชุกฺกผลสนุภา** ความว่า ในที่ที่ควรแดงเช่นเดียวกับผลมะกล่ำ. บทว่า **สุทฺตฺสนา** ความว่า ประกอบด้วยประสาททั้ง ๕ ชวนคู ชวนชม ไม่รู้อ้อม.

บทว่า **นาตีทฺมา** ความว่า ขนาดพอเหมาะพอดี. บทว่า **สุสมฺภูจา** ความว่า เกลี้ยงเกลาด้วยดี. บทว่า **กนฺกพฺยา** **สโมจิตา** ความว่า หวีทอง

ท่านเรียกว่า กนกัพยา เอน้ำมันหอมมาชโลมหัวทองนั้น ดบแต่งให้งดงาม พระคาบส แสดงถึงสัตว์ผู้มีชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยกสิกรรม และโครักขกรรม ด้วยบทนี้ว่า **อสิโครกษา.**

บทว่า ยา คติ ความว่า ความสำเร็จมีประมาณเท่าใด. บทว่า ปรุกกนฺตฺ ความว่า ความบากบั่นของฤาษีมีประมาณเท่าใด. อธิบายว่า ฤาษีทั้งหลายแพร่หลายอยู่ในหิมวันตประเทศนี้ มีประมาณเท่าใด.

บทว่า น เต สมสมฺ ความว่า ในชนทั้งหมดเหล่านั้น เราไม่เห็นแม้คนเดียว ที่จะตัดเทียมเข้าได้ ด้วยรูปร่างและงดงามด้วยท่วงที ลีลา เป็นต้น เมื่อคาบสรู้ว่า นางนั้นเป็นสตรี จึงถามด้วยสามารถโวหารแห่งบุรุษนี้ว่า โท วา ตฺวํ เป็นต้น.

เมื่อพระคาบสกล่าวชมตน ตั้งแต่ทำจนถึงผมอย่างนี้ นางอลัมพุสา เทพกัญญานั้นก็นิ่งเสีย เมื่อสืบบอนุสนธิตามลำดับ ของคำนั้นแล้ว นางอลัมพุสาเทพกัญญา ก็รู้ว่า พระคาบสนั้นเป็นผู้หลงใหล จึงกล่าวคาถา ความว่า

**ดูก่อนท่านกัสสปะผู้เจริญ เมื่อจิตของท่านเป็น
อย่างนี้แล้ว ก็ไม่ใช่กาลที่จะเป็นปัญหา มาเถิดท่านที่
รัก เราทั้งสองจักรื่นรมย์กัน ในอาสนะของเรา มา
เถิดท่าน จันฉักเคล้าคลึงท่าน ท่านจงเป็นผู้ฉลาดใน
กระบวนความยินดีด้วยกามคุณ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กสฺสเปวฺ คเต สติ ความว่า ดูก่อนท่านผู้กัสสปโคตร เมื่อจิตของท่านเป็นไปอย่างนี้แล้ว ก็ไม่น่าจะเป็นปัญหา. บทว่า สมฺมา นี้ เป็นคำเรียนเชิญด้วยถ้อยคำที่น่ารัก. บทว่า รตินํ ความว่า ท่านจงเป็นผู้ฉลาดกระบวนความยินดี ในเบญจกามคุณ.

นางอลัมพสาเทพกัญญา กล่าวอย่างนี้แล้ว คิดว่า เมื่อเรายืนเฉยอยู่ พระดาบสนี้ ก็จักไม่ยอมเข้าอ้อมแขนเรา เราจักเดิน ทำท่าที่เหมือนจะไปเสีย นางจึงเข้าไปหาพระดาบส เพราะตนเป็นผู้ฉลาดในมารยาหญิง จึงเดินบ่ายหน้าไปตามทางที่มาแล้ว.

เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

นางอลัมพสาเทพอัปสร ผู้มีผิวพรรณน่ารักใคร่

ผู้จื่อปนด้วยกิเลส ปรารถนาจะให้อิสติสิงคดาบสผสม

ครั้น กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ลำดับนั้น พระดาบสเห็นนางกำลังเดินไป คิดว่า นางจะไปเสีย จึงสลัดความเฉื่อยชา ลำแข้งของตนเสียแล้ว วิ่งไปโดยเร็ว เขามือลูบค้ำที่เรือนผม.

เมื่อพระบรมศาสดาจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ส่วนอิสติสิงคดาบสนั้น รีบเดินออกไปโดยเร็ว

สลัดตัดความเฉื่อยชาลำแข้งเสีย ไปทันเข้าก็จับที่มวยผม

อันอุดมของนางไว้.

นางเทพอัปสร ผู้สะคราญโฉม ก็หมุนตัวกลับมา

สวมกอดพระดาบสไว้ อิสติสิงคดาบสก็เคลื่อนจาก

พรหมจรรย์ ตามที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนา

ภายหลังนางเทพอัปสร ก็มีใจยินดี.

รำลึกถึงพระอินทร์ ผู้ประทับอยู่ในนันทวัน

ท้าวมฆวานเทพกฤษณะทรงทราบความดำริของนางแล้ว

จึงทรงส่งบัลลังก์ทอง พร้อมทั้งเครื่องบริวารมาโดย

พลัน.

ทั้งผ้าปิดทรวง ๕๐ ผืน เครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน นาง

อลัมพสาเทพอัปสร กอดพระดาบสแนบทรวงอก บน
บัลลังก์นั้น.

นางโอบกอดไว้ถึง ๓ ปี ดูเหมือนครู่เดียวเท่านั้น
พราหมณ์ดาบสสร้างมาแล้วรู้สึกตัวได้ โดยล่องไป
๓ ปี.

ได้เห็นหมู่ม้าเขียวข่มโดยรอบเรือนไฟ พลัด
ใบใหม่ดอกบาน อึงคะนึงด้วยเสียงแห่งนกดุเหว่า.

เธอตรวจตราดูโดยรอบแล้ว ร้องให้น้ำตาไหลริน
ปริเทวนาการว่า เรามีได้บูชาไฟ มิได้รำยมนต์ อะไร
บันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง.

ผู้ใดใครหนอ มาประเล้าประโลมจิตของเรา
ด้วยการบำเรอในก่อน ยังถนอมอันเกิดพร้อมกับเดช
ของเรา ผู้อยู่ในป่าให้พินาศ ดูจวบคณลยิตเรื่ออันเต็ม
ด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงอรรณพ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌมปฺปตฺโต ความว่า พระดาบสนั้น
มาทันเข้า.

บทว่า ตมฺพทวตฺต กลฺยาณี ความว่า นางอลัมพสาเทพกัญญา
ผู้งามชดช้อย พราวเสน่ห์ เอี้ยวตัวกลับมากอดพระฤษีนั้น ซึ่งยืนลูบคลำผมอยู่.

บทว่า ปลสฺสชฺชि แปลว่า สวมกอด. บทว่า จวิ ตมฺหิ พุรฺหุมนฺจริยา ยถา

ตํ อถ โตสิตา ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทนใดนั่นเอง ฌานของ
พระฤษีนั้น ก็อันตรธานไป เมื่อเธอเคลื่อนจากฌานพรหมจรรย์นั้นแล้ว

ได้เป็นไปอย่างข้อที่ท้าวสักกเทวราชทรงปรารถนานั้นเอง. ลำดับนั้น นางเทพกัญญา ผู้อันท้าวสักกเทวราชทรงส่งมานั้น รู้ว่าความปรารถนาของท้าวสักกเทวราชสำเร็จแล้ว ก็เกิดปีติปราโมทย์ ด้วยการยังพรหมจรรย์ของพระดาบสนั้นให้พินาศ.

บทว่า มนสา อคมา ความว่า นางยืนกอดพระดาบสนั้นอยู่ ใจได้ประวัติถึงพระอินทร์อย่างนี้ว่า โอ ! ท้าวสักกะควรส่งบัลลังก์มา. บทว่า นนุทเน ความว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ประทับอยู่ในดาวดึงส์พิภพ กล่าวคือที่ชื่อว่า นันทวัน เพราะสามารถให้เกิดความยินดี. บทว่า เทวกุณฺขโร ได้แก่ เทวราชผู้ประเสริฐ.

บทว่า ปาหิณิ แปลว่า จงส่งไป. ปาฐะว่า ปหิณิ ดังนี้ก็มี. บทว่า โสปวาทณิ ได้แก่ สุวรรณบัลลังก์พร้อมทั้งบริวาร.

บทว่า สตฺรจฺจทปฺลยฺลาถิ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม พร้อมด้วยผ้าสำหรับปักปิดอก ๕๐ ผืน. บทว่า สหสฺสทปฺปฺยิตฺตํ ได้แก่ เครื่องลาด คือผ้าโกเชาว์อันเป็นทิพย์ผืนหนึ่ง. บทว่า ตเมนนํ ตตฺถ ความว่า นางนั่งบนทิพบัลลังก์นั้น กอดพระอิสริสิงคดาบสแนบไว้ที่อก.

บทว่า ตีณิ วสุตฺตานิ ความว่า นางกอดพระอิสริสิงคดาบสให้นอนแนบอก นั่งอุ้มอยู่บนบัลลังก์นั้น ล้นเวลา ๓ ปี โดยการนับเวลาแห่งมนุษย์ประจักษ์รู้เดียว. บทว่า วิมโท ความว่า พระดาบสนั้นสร้างมา คือความเป็นผู้ปราศจากการสลบ. เพราะพระดาบสนอนสลบไปตลอดสามปี ภายหลังกลับได้สมปรารถนาขึ้น. เมื่อพระดาบสกำลังตื่นขึ้น นางอลัมพุสาเห็นอาการกระดิกมือเป็นต้นแล้ว ทราบว่าพระดาบสกำลังจะตื่นขึ้น จึงบันดาลให้บัลลังก์อันตรธานไป แม้นตนเองก็ได้อันตรธานไปยืนซ่อนอยู่.

บทว่า **อทุทสาตี** ความว่า พระดาบสนั้นตรวจตราดูอาศรมแล้ว คิดว่า ใครกันหนอ ทำให้เราถึงสี่ลวิบัติ แล้วปริเทวนาการด้วยเสียงอันดัง ได้มองเห็นแล้ว. บทว่า **หริตรุกุเข** ความว่า ได้เห็นต้นไม้มีใบเขียวสด ขึ้นล้อมโรงไฟ กล่าวคือกองกองอยู่โดยรอบ. บทว่า **นวปตฺตวนํ** ความว่า หมูไม้คาตายไปด้วยใบไม้อ่อน ๆ.

บทว่า **รุทํ** แปลว่า ปริเทวนาการอยู่. คาถาปริเทวนาการของพระดาบสนั้นอย่างนี้ว่า เรามีได้บูชาไฟ มิได้บริกรรมมนต์. บทว่า **ปหาปีตํ** ความว่า อะไรบันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง. **ป** อักษร เป็นเพียงอุปสรรค.

บทว่า **ปาริจริยาย** ความว่า พระดาบสปริเทวนาการว่า ก่อนแต่นี้ ใครหนอเล่า โลมจิตของเรา ด้วยการบำเรอด้วยกิเลส. **ห** อักษร ในบทว่า **โยเม เตหาหฺลํ** นี้ เป็นเพียงนิบาต ความก็ว่า อีสิติงคดาบสปริเทวนาการว่า ผู้ใดยึดถือ ยังฉนาคณ อันเป็นเองโดยเดชแห่งสมณะของเราให้พินาศ คุณยังเรือในห้วงมหรณพ อันเต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ให้พินาศฉะนั้น ผู้นั้นคือใครกันเล่า? อลัมพสาเทพกัญญาได้ยินดังนั้น ก็คิดว่า ถ้าเราไม่บอก ดาบสนี้จักสาบแช่งเรา เอาเถอะเราจักบอกให้ท่านทราบ จึงยื่นปรากฏกายกล่าวคาถาความว่า

ดิฉฺฉันอันท้าวเทวราช ทรงใช้มาเพื่อบำเรอท่าน

จึงได้ครอบงำจิตของท่านด้วยจิตของดิฉฉัน ท่านไม่

รู้สึกตัว เพราะประมาท.

พระอิสิติงคดาบสได้ฟังถ้อยคำของนางแล้ว ระลึกถึงโอวาทที่บิดาให้ไว้ ก็ปริเทวนาการว่า เพราะเรามีได้ทำตามคำบิดา จึงถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง ดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

เดิมที ท่านกัสสปะผู้บิดา ได้พร่ำสอนเราถึงสิ่ง
เหล่านี้ว่า คุณก่อนมาณพ สตรีอันเสมอด้วยนารีผลมีอยู่
เจ้าจงรู้จักสตรีเหล่านั้น.

บิดาเราเหมือนเอื้อเอ็นดูเรา พร่ำสอนคำนี้ว่า
มาณพเอ๋ย เจ้าจงรู้จักนารีผลผู้มีเขาที่อก เจ้าจงรู้จัก
สตรีเหล่านี้.

เรามีได้ทำตามคำสอนของบิดาผู้รู้ชั้น วันนีเรา
ชบเขาอยู่แต่ผู้เดียว ในป่าอันหามนุษย์มิได้.

เราจักทำอย่างที่เราเป็นผู้เช่นเดิมอีก หรือจักตาย
เสีย ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเราที่น่าติเตียน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมานิ ได้แก่ ถ้อยคำเหล่านี้. บทว่า
กมลลลิตตุลโย ความว่า นารีผลทั้งหลายท่านเรียกว่า กมลล หึงทั้งหลาย
ก็เช่นเดียวกับดอกแห่งนารีผลเหล่านั้น. บทว่า ตาโย พุชฺฌลลิต ความว่า
คราวนั้นบิดาพร่ำสอนถ้อยคำเห็นปานนี้ กระเราว่า มาณพเอ๋ย เจ้าควรรู้จักหึง
เหล่านั้น ครั้นรู้แล้วอย่าไปสู่แนวทางที่จะดู ควรหนีไปเสีย นัยว่า นารีผล
เหล่านั้น คือหึงเหล่านี้.

บทว่า อูเร คณฺฐาทาโย ความว่า เจ้าจงรู้จักนารีผล ที่ประกอบไปด้วย
ด้วยเขาสองข้างที่น่าอก. บทว่า ตาโย พุชฺฌลลิต ความว่า คุณก่อนมาณพ
เจ้าควรรู้ว่า หึงเหล่านั้น ย่อมยังผู้ตกอยู่ในอำนาจตนให้พินาศ.

บทว่า นากิ ความว่า เรามีได้กระทำตามถ้อยคำของท่าน. บทว่า
ณายามิ ความว่า เราจึงต้องชบเขา คือ ปรีเทวนาคารอยู่.

บทว่า ชีรตุลฺล ชีวิตน เม ความว่า ชีวิตของเราน่าตำหนิ คือ
น่าติเตียน ประโยชน์อะไรด้วยการที่เราจะมีชีวิตอยู่. บทว่า ปุณ วา ความว่า
เราจักเป็นเช่นเดิมอีก คือจักยังฉานที่เสื่อมแล้วให้เกิดขึ้น เป็นผู้ปราศจากราคะ
ด้วยประการใด จักกระทำด้วยประการนั้นหรือ หรือว่าเราจักตายเสีย.

ท่านอสิสิงคดาบสนั้น ละกามราคะแล้ว ยังฉานให้เกิดขึ้นได้อีก. ลำดับนั้น
นางอลัมพสาเทพกัญญา เห็นเดชแห่งสมณะของพระดาบสนั้นด้วย และรู้ว่า
ท่านบำเพ็ญฉานให้เกิดขึ้นได้แล้วด้วย ก็ตกใจกลัว จึงขอให้ท่านอดโทษตน.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา
๒ คาถา ความว่า

นางอลัมพสาเทพกัญญา รู้จักเดช ความเพียร
และปัญญาอันมั่นคง ของพระอสิสิงคดาบสนั้นแล้ว ก็
ชบสรีระลงที่เท้าของพระอสิสิงคดาบส กล่าวว่า

ข้าแต่ท่านมหาวิระ ขอท่านอย่าได้โกรธดิฉันเลย
ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ขอท่านอย่าได้
โกรธดิฉันเลย ดิฉันได้บำเพ็ญประโยชน์อันใหญ่แล้ว
เพื่อเทวดาชั้นไตรทศผู้มียศ เพราะเรา เทพบุรีทั้งหมด
อันท่านได้ทำให้หวั่นไหวแล้ว ในคราวนั้น.

ลำดับนั้น พระอสิสิงคดาบสตอบว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เราอดโทษ
ให้เธอ เธอจงไปตามสบายเถิด เมื่อจะปล่อยนางไป จึงกล่าวคาถา ความว่า

คุณก่อนนางผู้เจริญ ขอทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ทำ
วาสวะจอมไตรทศและเธอ จงมีความสุขเถิด คุณก่อน
นางเทพกัญญา เชิญเธอไปตามสบายเถิด.

นางอลัมพุสาเทพกัญญา ไหว้พระคาบสแล้ว กลับไปสู่เทพบุรีพร้อมด้วยบัลลังก์ทองนั้นแหละ.

พระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถา ความว่า

นางอลัมพุสาเทพกัญญา ชบสีระชะลงแทบเท้า
แห่งอิติสิงคคาบส และทำประทักษิณแล้ว ประคอง-
อัญชลีหลีกออกไปจากที่นั้น.

นางขึ้นสู่บัลลังก์ทอง พร้อมด้วยเครื่องบริวาร
เครื่องปิดทรวง ๕๐ ผืน และเครื่องลาด ๑,๐๐๐ ผืน
แล้วกลับไปในสำนักแห่งเทวดาทั้งหลาย.

ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงปีติโสมนัส ปลาบปลื้ม
พระทัย ได้พระราชทานพรแก่นางเทพกัญญานั้น ซึ่ง
กำลังมาอยู่ ราวจะว่าดวงประทีปอันรุ่งเรือง ราวจะ
สายฟ้าแลบ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอภุมิว ความว่า คุจประทีป. ด้วยบท
มีอาทิว่า ปติโต ดังนี้ ท่านแสดงถึงอาการที่ท้าวสักกเทวราชทรงยินดี. บทว่า
อททา วริ ความว่า ท้าวสักกเทวราชทรงยินดี ได้ประทานพรให้แก่นาง
อลัมพุสาเทพกัญญา ผู้มาถวายบังคมแล้วยืนอยู่.

นางอลัมพุสาเทพกัญญา เมื่อจะรับพรในสำนักของท้าวสักกเทวราช
จึงกล่าวคาถาสุดท่าย ความว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ถ้า

พระองค์จะทรงประทานพรแก่หม่อมฉันไซ้ร้ ขออย่า

ให้หม่อมฉันต้องไปเล่าโลมพระฤาษีอีกเลย ข้าแต่

ท้าวสักกะหม่อมฉันขอพรข้อนี้.

กาลานัน มีอรรธาธิบายดังนี้ ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ถ้าพระองค์จะ
ทรงประทานพรแก่หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉันขอพรข้อนี้ คือ อย่าให้หม่อมฉัน
ต้องไปเล่าโลมพระฤาษีอีก คือพระองค์อย่าทรงใช้หม่อมฉัน เพื่อประโยชน์
ข้อนี้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาแสดงแก่ภิกษุณั้แล้ว ทรง
ประกาศอริยสัจธรรม แล้วทรงประชุมชาดก. ในที่สุดแห่งอริยสัจจกถา
ภิกษุณั้ ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล. (แล้วทรงประชุมชาดกว่า) นางอถัมพสา
ในครั้งนั้น ได้มาเป็นนางปุราณทุดิยิกา อสิสิงคดาบส ได้มาเป็นภิกษุผู้
กระสัน ส่วนมหาฤาษีผู้บิดา ได้มาเป็นเราผู้ตถาคตฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอถัมพสาชาดก

๔. สังขपालชาดก

ว่าด้วยสังขपालนาคราชบำเพ็ญตบะ

[๒๔๕๕] (พระเจ้าพาราณสี ตรัสว่า) ท่านเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม มีดวงตาแจ่มใส ข้าพเจ้าสำคัญว่าท่านผู้เจริญคงบวชจากสกุล ไฉนหนอ ท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์ และโภคสมบัติ ออกบวชเป็นบรรพชิตเสียเล่า ?

[๒๔๕๖] (อาพารดาบส ทูลว่า) ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมนรชน อาตมาภาพได้เห็นวิมานของพญาสังขपालนาคราช ผู้มีอำนาจมาก ด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงออกบวชโดยเชื่อมหาวิบากของบุญทั้งหลาย.

[๒๔๕๗] (พระเจ้าพาราณสี ตรัสว่า) บรรพชิตทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวคำเท็จ เพราะความรัก เพราะความกลัว เพราะความขัง ข้าพเจ้าถามท่านแล้ว ขอท่านได้โปรดบอกเนื้อความนั้น แก่ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ฟังแล้ว จักเกิดความเลื่อมใส.

[๒๔๕๘] (อาพารดาบส ทูลว่า) ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นอธิบดีในรัฐมณฑล อาตมาภาพเดินทางไปค้าขาย ได้เห็นบุตรนายพรานช่วยกันหามนาคตัวมีร่างกายใหญ่โต เดินร่าเริงไปในหนทาง.

ดูก่อนพระจอมประชาภิกร อาตมาภาพมาประ-
จวบเข้ากับลูกนายพรานเหล่านั้น ก็กลัวจนขนลุกขน
พอง ได้ถามเขาว่า ดูก่อนพ่อบุตรนายพราน ท่าน
ทั้งหลายจะนำงูซึ่งมีร่างกายน่ากลัวไปไหน ท่านทั้ง-
หลายจักทำอะไรกับงูนี้ ?

(พวกบุตรนายพรานกล่าวว่า) งูใหญ่มีกายอันเจริญ
พวกเรานำไปเพื่อจะกิน เนื้อของมันมีรสอร่อย มัน
และอ่อนนุ่ม ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ ท่าน
ยังมีได้เคยลิ้มรส.

เราทั้งหลายไปจากที่นี่ ถึงบ้านของตนแล้ว จะ
เอามีดลับกินเนื้อกันให้ตำราญใจ เพราะว่าเราทั้งหลาย
เป็นศัตรูของพวกงู.

อาตมาภาพจึงพูดว่า

ถ้าท่านทั้งหลาย จะนำงูใหญ่มีกายอันเจริญนี้ไป
เพื่อกิน เราจะให้โค ๑๖ ตัว แก่ท่านทั้งหลาย ขอให้
ปล่อยงูนี้เสียจากเครื่องผูกเถิด.

พวกเขาตอบว่า

ความจริงงูตัวนี้เป็นอาหาร ที่ชอบใจของเรา
ทั้งหลายโดยแท้และเราทั้งหลายเคยกินงูมามาก ดูก่อน
นายอาหาระผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ เราทั้งหลายจักทำ
ตามคำของท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรของชาววิเทหะ
แต่ว่าท่านจงเป็นมิตรของเราทั้งหลาย.

ชนเหล่านั้นแก่นาคราชออกจากเครื่องผูก นาค-
ราชได้พ้นจากเครื่องผูก ซึ่งเขาร้อยไว้ที่จมูกกับบ่วง
นั้น แล้วบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน หลีกไปได้ครู่หนึ่ง
ครั้นบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน ได้สักครู่หนึ่ง
มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา เหลียวมาดูอตมาภาพ
อตมาภาพได้ตามไปข้างหลังของนาคราชในคราวนั้น
ประคองอัญชลี ทั้ง ๑๐ นิ้ว เตือนว่า

ท่านจงรีบไปเสียโดยเร็ว ขอพวกศัตรูอย่าจับได้
อีกเลย เพราะว่าการสมาคมกับพวกพรานบ่อย ๆ เป็น
ทุกข์ ท่านจงไปสถานที่พวกบุตรนายพรานจะไม่เห็น.

นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใส มีสีเขียวนารีนรมย์
มีท่าราบเรียบ ปกคลุมไปด้วยไม้หญ้า และอย่างทราย
เป็นผู้ปลอดภัย มีปีติ เข้าไปยังนาคพิภพ.

ดูก่อนพระจอมประชาภิกร นาคราชนั้น ครั้น
เข้าไปสู่นาคพิภพแล้ว ไม่ช้าก็มีบริวารทิพย์มาปรากฏ
แก่อตมาภาพ บำรุงอตมาภาพเหมือนบุตรบำรุงบิดา
ฉะนั้น พุทธจารย์หู จับใจว่า

ท่านอาพาระ ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของ
ข้าพเจ้า เป็นดังดวงใจเป็นผู้ให้ชีวิต เป็นสหาย
ข้าพเจ้าจึงกลับได้อิทธิฤทธิ์ของตน ข้าแต่ท่านอาพาระ
ขอเชิญท่านไปเยี่ยมนาคพิภพของข้าพเจ้า ซึ่งมีภักษา-

หารมาก มีข้าวและน้ำมากมาย ดังเทพนครของท้าว
วาสวะฉะนั้น.

[๒๔๕๕] (พญานาคราช กล่าวว่) นาคพิภพนั้น
สมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มีกรวด อ่อนนุ่ม
งดงาม มีหญ้าเตี้ยๆ ไม่มีละอองธุลี นำมาซึ่งความ
เลื่อมใส ระวังความโศก ของผู้ที่เข้าไป.

ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณี อันไม่อาภูล
เขียวข่มดั่งแก้วไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง นำรื่นรมย์
ทั้ง ๔ ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่ง ผลอ่อนถึงหนึ่ง เพลิดเพลิน
เป็นนิตย์.

[๒๕๐๐] (อาพารดาบส กล่าวว่) ดูก่อนมหา-
บพิตรผู้ประเสริฐกว่านรชน ในท่ามกลางสวน
เหล่านั้น มีนิเวศน์เลื่อมประภัสสร ล้วนแล้วไปด้วย
ทองคำ มีบานประตูแล้วไปด้วยเงิน งามรุ่งเรืองยิ่ง
ประหนึ่งสายฟ้ารุ่งเรืองอยู่ในกลางหาว ฉะนั้น.

ขอลวยพระพร ในท่ามกลางสวนเหล่านั้น
เรือนยอดและห้อง แล้วไปด้วยแก้วมณี แล้วไปด้วย
ทองคำ โอปาร วิจิตร เป็นอเนกประการเนรมิตด้วยดี
ติดต่อกันเต็มไปด้วยนางนาคกัญญาทั้งหลาย ผู้ประดับ
แล้ว ล้วนทรงสายสร้อยทองคำ.

ตั้งขปาลนาคราชนั้น มีผิวพรรณไม่ทราม ว่อง-
ไว จันฐูปราสาท มีเสาประมาณพันต้น มีอานุภาพ
ซึ่งไม่ได้ เป็นที่อยู่แห่งมเหสี ของตั้งปาลนาคราชนั้น.

นารีหนึ่งว่องไว ไม่ต้องเตือน ยกอาสนะล้วน
ด้วยแก้วไพฑูรย์ มีค่ามาก งดงาม สมบูรณ์ด้วย
แก้วมีชาติดังแก้วมณี มาปูลาด.

ลำดับนั้น นาคราชจูงมืออาตมาภาพ ให้นั่งบน
อาสนะอันเป็นประธาน กล่าวว่า นี้อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เพราะว่าท่านเป็นที่เคารพคนหนึ่ง
ของข้าพเจ้า ในจำนวนท่านที่เคารพทั้งหลาย.

ดูก่อนพระจอมประชาภิกร นารีอีกนางหนึ่งก็
ว่องไว ตักเอาน้ำมาล้างเท้าของอาตมาภาพ ดูภรรยา
ล้างเท้าสามีที่รักฉะนั้น.

มีนารีอีกนางหนึ่งว่องไว ประคองภาชนะทองคำ
เต็มไปด้วยภัตตาหารนำบริโศค มีสุปะหลายอย่าง
มีพยัญชนะต่าง ๆ นำมาให้อาตมา.

ขอถวายพระพร นารีเหล่านั้นรู้จักใจสามี พา
กันบำรุงอาตมาภาพ ผู้บริโศคแล้ว ด้วยดนตรีทั้งหลาย
นาคราชนั้น ก็เข้ามาหาอาตมาภาพพร้อม ด้วยกามคุณ
อันเป็นทิพย์ มิใช่น้อย ใหญ่ยิ่งกว่าการพื่อนรานั้น.

[๒๕๐๑] (พญานาคราช กล่าวว่า) ข้าแต่ท่านอา-
พาพระ ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐ นางนี้ ล้วนมีเอว
อ่อนแอ้น มีรัศมีรุ่งเรืองดังกลีบประทุม นางเหล่านี้
จักเป็นผู้บำรุงบำเรอท่าน ข้าพเจ้าขอยกนางเหล่านี้ให้
ท่าน ท่านจงให้นางเหล่านี้ บำเรอท่านเถิด.

[๒๕๐๒] (อาฬารดาบส กล่าวว่) อตมาภาพได้
เสวยรสอันเป็นทิพย์อยู่ปีหนึ่ง คราวนั้นอตมาภาพ ได้
ไต่ถามถึงสมบัติอันยิ่งว่า ท่านพญานาคได้สมบัตินี้
ด้วยอุบายอย่างไร ได้วิมานอันประเสริฐอย่างไร ได้
โดยมีเหตุ หรือเกิดเพราะใครน้อมมาให้แก่ท่าน ท่าน
กระทำเอง หรือเทวดาให้ ดูก่อนพญานาคราช ข้าพ-
เจ้าขอถามเนื้อความนั้นกะท่าน ท่านได้วิมานอันประ-
เสริฐอย่างไร ?

[๒๕๐๓] (สังขपालนาคราช กล่าวว่) ข้าพเจ้าได้
วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุ และมีไ้เกิดเพราะใครน้อม
มาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ทำเอง แม้เทวดาก็มิได้ให้
ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรมอันไม่เป็นบาปของ
ตน.

[๒๕๐๔] (อาฬารกุกุมพี ถาว่า) พรตของท่าน
เป็นอย่างไร และพรหมจรรย์ของท่านเป็นไฉน นี้เป็น
วิบากแห่งกรรมอะไรที่ท่านประพฤติดีแล้ว ดูก่อนพญา
นาคราช ขอท่านจงบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้า ท่าน
ได้วิมานนี้มาอย่างไรหนอ ?

[๒๕๐๕] (สังขपालนาคราช ตอบว่) ข้าพเจ้าได้
เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาวมคธ มีนามว่า
" ทูโยชนะ " มีอานุภาพมากได้เห็นชัดว่า ชีวิตเป็น

ของนิคหน้อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็น
ธรรมดา.

จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำ เป็นทาน
อันไพบุลย์ โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็น
คูบ่อน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อิมหน้าตำราญ
ในที่นั้น.

ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องอุปได้
ประทีป ยวดยาน ที่พัก ผ่านุ่งห่ม ที่นอน และข้าว
น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้น.

นั่นเป็นพรต และพรหมจรรย์ของข้าพเจ้า นี่เป็น
วิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้ว ข้าพเจ้า
ได้วิมานอันมีรักษาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย
เพราะวัตร และพรหมจรรย์นั้นแล.

[๒๕๐๖] วิมานนี้บริบูรณ์ ด้วยการฟ้อนรำ ขับ
ร้องตั้งอยู่ช้านาน แต่เป็นของไม่เที่ยง อาตมาภาพ จึง
ถามว่า บุตรนายพรานทั้งหลาย ผู้มีอำนาจน้อย ไม่
มีเดช ไยจึงเบียดเบียนท่านผู้มีอำนาจมาก มีเดชได้
คูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะอาศัยอะไรหรือ
ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ในสำนักของบุตรนาย-
พรานทั้งหลาย ?

ความกลัวใหญ่ ตามถึงท่าน หรือว่า พิชของท่าน
ไม่เล่นไปยังรากเขี้ยว คูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ

เพราะอาศัยอะไรหรือ ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ใน
สำนักของบุตรนายพรานทั้งหลาย ?

[๒๕๐๓] มหันตภัยมิได้ตามถึงข้าพเจ้าเลย ชน
พวกนั้น ไม่อาจทำลายเดชของข้าพเจ้าได้ แต่ว่ากรรม
ของสัตว์บุรุษทั้งหลาย ท่านประกาศไว้ดีแล้ว ยากที่จะ
ล่วงได้ เหมือนเขตแดนแห่งสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่ท่านอาพาระ ข้าพเจ้าเข้าจำอุโบสถ ในวัน
จตุททสี ปันณรสีเป็นนิตย์ ต่อมาพวกบุตรนายพราน
๑๖ คน เป็นคนหยาบช้า ถือเอาเชือกและบ่วงอัน
มันคงมา.

พรานทั้งหลาย ช่วยกันแทงจมูก เอาเชือกร้อย
แล้วหามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าอดทนต่อทุกข์เช่นนั้น ไม่
ทำอุโบสถให้กำเริบ.

[๒๕๐๔] (อาพารุกุมพิกกล่าวว่) บุตรนายพราน
เหล่านั้น ได้พบท่านผู้สมบุรณ์ด้วยกำลัง และผิวพรรณ
ที่ทางเดินคนเดียว ดูก่อนท่านนาคราช ท่านเป็นผู้
เจริญด้วยสิริ และปัญญา จะบำเพ็ญตบะเพื่อประโยชน์
อะไรอีกเล่า ?

[๒๕๐๕] (สังขปาลนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ ข้าพเจ้าบำเพ็ญตบะ มิใช่เพราะเหตุแห่งบุตร
มิใช่เพราะเหตุแห่งทรัพย์ และมิใช่เพราะเหตุแห่งอายุ

เพราะข้าพเจ้าปรารถนากำเนิดมนุษย์ จึงบากบั่น
บำเพ็ญตบะ.

[๒๕๑๐] (อาตมาภาพถามว่า) ท่านเป็นผู้มีนัยน์ตา
แดง มีรัศมีรุ่งเรือง ประดับตกแต่งแล้ว ปลงผมและ
หนวด ชโลมทาด้วยจุกฤษณ์อันแดง ส่องสว่างไป
ทั่วทิศ ดูกคนธรรพราชา ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก
พร้อมไปด้วยกามารมณ์ทั้งปวง ดูก่อนพญานาคราช
ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน เหตุไรมนุษย์โลก
จึงประเสริฐกว่านาคพิภพนี้ ?

[๒๕๑๑] (สังขपालนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ นอกจากมนุษย์โลก ความบริสุทธิ์หรือความ
สํารวมย่อมน่าไม่มี ถ้าข้าพเจ้าได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จัก
กระทำที่สุดแห่งชาติและมรณะ.

[๒๕๑๒] (อาพารุกฺขุมพิกกล่าวว้) ข้าพเจ้าอยู่ใน
สำนักของท่านปีหนึ่งแล้ว เป็นผู้ที่ท่านบำรุงด้วยข้าว
ด้วยน้ำ ข้าพเจ้าขอลาท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นจอมนาค
ข้าพเจ้าจากมนุษย์โลกมาเสียนาน.

[๒๕๑๓] (สังขपालนาคราชตอบว่า) ข้าแต่ท่าน
อาพาระ บุตร ภรรยา และชนบริวาร ข้าพเจ้าพร่ำสอน
เป็นนิตย์ให้บำรุงท่าน ใครมิได้แข่งค่าท่านแลหรือ

เพราะว่าการที่ได้พบท่าน นับว่าเป็นที่พอใจของ
ข้าพเจ้า.

[๒๕๑๔] (อาฬารกุฎุมพิตอบว่า) ดูก่อนพญา-
นาคราช บุตรที่รักปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาในเรือน
เป็นผู้ประเสริฐ แม้ด้วยประการใด ท่านบำรุงข้าพเจ้า
อยู่ในที่นี้ เป็นผู้ประเสริฐ แม้กว่าประการนั้น เพราะว่า
จิตของท่านเลื่อมใสข้าพเจ้า.

[๒๕๑๕] (สังขपालนาคราชกล่าว) แก้วมณีอัน
จะนำทรัพย์มาได้ตามประสงค์ ของข้าพเจ้ามีอยู่ ท่าน
จงถือเอามณีรัตนอันโอฬารนั้นไป ยังที่อยู่ของตน ได้
ทรัพย์แล้วจงเก็บแก้วมณีนั้นไว้.

[๒๕๑๖] (อาพาตาสกุลว่า) ขอถวายพระพร
แม้กามคุณเป็นของมนุษย์ อาตมาภาพได้เห็นแล้ว
เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
อาตมาภาพเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช
ด้วยศรัทธา.

ขอถวายพระพร ทั้งคนหนุ่มคนแก่ ย่อมมีสรีระ
ทำลายร่วงหล่นไป เปรียบเหมือนผลไม้ ฉะนั้น
อาตมาภาพเห็นคุณข้อนี้ว่า สัมมัญผลเป็นข้อปฏิบัติอัน
ไม่ผิด ประเสริฐจึงออกบวช.

[๒๕๑๓] (พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า) ชนเหล่าใด
เป็นพหูสูต คั่นคิดเหตุผลได้มาก ชนเหล่านั้นเป็น
คนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้ทีเดียว ข้าแต่ท่าน
อาพาธะ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพญานาคราช และของ
ท่านแล้ว จักทำบุญมิใช่น้อย.

[๒๕๑๔] (อาพาธคาบสทูลว่า) ขอถวายพระพร
ชนทั้งหลายเป็นพหูสูต คั่นคิดเหตุผลได้มาก ชน
เหล่านั้นเป็นคนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้
ทีเดียว ดูก่อนราชันย์ เพราะทรงสดับเรื่องราวของ
พญานาคราช และของอาตมาภาพแล้ว ขอพระองค์
โปรดทรงบำเพ็ญกุศลให้มาก.

จบสังขปาลชาดกที่ ๔

อรรถกถาสังขปาละชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภอุโบสถกรรม ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อริยาวกาโลสสิ
ดังนี้.

ความพิสดารว่า คราวนั้น พระบรมศาสดาทรงยังอุบาสกทั้งหลาย
ผู้รักษาอุโบสถให้ร่าเริงแล้วตรัสว่า โบราณบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติอัน
ใหญ่แล้ว เข้าจำอุโบสถเหมือนกัน อุบาสกเหล่านั้น ทูลอาราธนาแล้ว จึงทรง
นำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้าแผ่นดินมคธ เสวยราชสมบัติในพระนครราช-
คฤห์. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิดในพระครรภ์ แห่งพระอัครมเหสีของ
พระราชานั้น. พระชนกชนนีทรงขนานพระนามว่า ทูโยชนกุมาร เธอ
เจริญวัยแล้ว ไปเรียนสรรพศิลปศาสตร์ในเมืองตักกศิลา กลับมาแสดงศิลปะ
ถวายพระราชบิดา ต่อมาพระราชบิดาจึงอภิเษกพระกุมารไว้ในราชสมบัติ แล้ว
ผนวชเป็นพระฤาษีอยู่ในพระราชอุทยาน พระโพธิสัตว์ได้เสด็จไปยังสำนักของ
พระราชบิดาวันละ ๓ ครั้ง. ลากสักการะใหญ่เกิดขึ้นแก่พระราชฤาษี. พระราช
ฤาษีไม่สามารถจะทำแม่เพียงกสิณบริกรรมได้ด้วยความกังวลนั้น จึงทรงดำริว่า
ลากสักการะของเรามากมาย เราอยู่ที่นี้ไม่สามารถจะตัดรกชัฏนี้ได้ เราจักไม่
บอกลาพระโอรส ไปเสียในที่อื่น. พระราชฤาษีไม่บอกให้ใคร ๆ รู้ เสด็จ
ออกจากสวน ดำเนินล่องมคธรัฐเข้าไปอาศัยจันทกบรรพต ทำบรรณศาลาอยู่
ณ ที่นั้น ในสถานที่พอไปมาได้ แต่แม่น้ำกัณณเวณณาอันไหลออกจากลำน้ำ
ชื่อสังขปาละ เขตมहिสกรรัฐ กระทำกสิณบริกรรม ยังฉานและอภิญญาให้

บังเกิดแล้ว ดำรงชีพด้วยการเที่ยวขอเลี้ยงชีพ. นาคราชชื่อสังขपालะออกจาก
กัณณเวณณานที่พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เข้าไปหาพระราชธาณีนั้นเป็นครั้ง
คราวพระราชธาณีก็นำแสดงธรรม แก่พญาสังขपालนาคราชนั้น. ต่อมาพระราชโอร
สของพระราชธาณีนั้น อยากจะทรงพบพระชนก แต่ไม่ทราบสถานที่เสด็จไป
จึงโปรดให้เที่ยวติดตาม ทรงทราบว่าประทับอยู่ในสถานที่ชื่อโน้น ก็เสด็จไป
ณ ที่นั้น พร้อมด้วยข้าราชการมากมาย เพื่อทรงเยี่ยมเยียนพระราชธาณีย์
รับสั่งให้ตั้งค่าย ณ ที่ส่วนหนึ่ง พร้อมด้วยอำมาตย์สองสามคน เสด็จมุ่งหน้า
ต่ออาศรมสถาน ขณะนั้น สังขपालนาคราช กำลังนั่งฟังธรรมอยู่กับบริวาร
จำนวนมาก เหลือบเห็นพระราชธาณีย์เสด็จมา จึงไหว้พระธาณีย์ลุกขึ้นจากอาสนะ
หลีกไป พระราชธาณีย์ถามพระบิดาทรงทำปฏิสันถาร ประทับนั่งแล้ว
ทูลถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ นั้นพระราชธาณีย์ที่ไหนเสด็จมายังสำนักของ
พระคุณท่าน ตรัสตอบว่า ลูกรัก นั้นคือพญาสังขपालนาคราช ทรงเกิดความ
โลภในนาคพิภพ เพราะอาศัยสมบัติของพญานาคราชนั้น ประทับอยู่สองสามวัน
โปรดให้จัดภัจจาหารถวายพระราชบิดาเป็นประจำ แล้วเสด็จกลับยังพระนคร
ของพระองค์ทีเดียว โปรดให้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง ๔ ยังสกลชมพูทวีปให้
เอิกเกริก ทรงบริจาคทาน รักษาศีล ทำการรักษาศูโอบสถกรรม ปรรณนา
นาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุ ก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขपालนาคราช
ในนาคพิภพ เมื่อล่วงผ่านเลยไป เธอเป็นผู้เดือดร้อนรำคาญในสมบัตินั้น
นับแต่นั้นมา ก็ปรรณนากำเนิคมนุษย์อยู่รักษาศูโอบสถกรรม เมื่อพญาสังขपाल
นาคราชอยู่ในนาคพิภพคราวนั้น การอยู่รักษาศูโอบสถ ไม่สำเร็จผล ย่อมถึง
ศีลพินาศ. จำเดิมแต่นั้น ท้าวเธอจึงออกจกนาคพิภพไปขดวงล้อมจอมปลวก
แห่งหนึ่ง ในระหว่างทางใหญ่ และทางเดินเฉพาะคน ๆ เดียว ไม่ห่างแม่น้ำ

กัณณเวณณานที อริชฐานอุโบสถ เป็นผู้มึศีลอันสมาทานแล้ว สละตนใน
ทานมูขว่า ชนทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วยหนังและเนื้อเป็นต้นของเรา จงนำ
หนังและเนื้อเป็นต้นไปเถิด แล้วนอนอยู่บนยอดจอมปลวก บำเพ็ญสมณธรรม
อยู่รักษาอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แล้วไปสู่นาคพิภพในวันปาฏิบต.

วันหนึ่ง เมื่อพญานาคราช สมาทานศีลนอนอยู่อย่างนี้ มีชาวปัจฉันต-
คาม ๑๖ คน คิดกันว่า พวกเราจักไปหาเนื้อมา มีอาวุธครบมือ เทียวไปในป่า
เมื่อไม่ได้อะไร ก็กลับออกมา พบพญานาคราชนั้นนอนอยู่บนจอมปลวก
คิดกันว่า วันนี้พวกเราไม่ได้แม้แต่ลูกเหี้ย พวกเราจักฆ่าพญานาคราชนี้
รับประทาน แล้วคิดต่อไปว่า นาคราชนี้ใหญ่โต เมื่อถูกจับ คงจะหนีไปเสีย
จักต้องเอาหลาวแทงที่ขมดทั้ง ๆ ที่ยังนอนที่เดียว ทำให้หมดกำลังแล้วคงจับ
เอาได้ ต่างถือหลาวเป็นต้นเข้าไปใกล้ร่างกายแม่ของพระโพธิสัตว์ขนาดเท่า
เรือโกถนลำใหญ่ลำหนึ่ง เช่นเดียวกับพวงมะลิอันบุคคดวงตั้งไว้ นาคราชนั้น
ประกอบด้วยนัยน์ตาคัลลยเมถิดมะกล่ำ ศีรษะเช่นกับดอกชัยพฤกษ์และดอกมะลิ
ย่อมงามเกินที่เปรียบได้ ด้วยเสียงฝีเท้าของคนทั้ง ๑๖ คน พญานาคจึง
โผล่ศีรษะออกจากวงขนด ลืมดวงตาอันแดงมองเห็นคนเหล่านั้น มีมือถือหลาว
เดินมา จึงคิดว่า วันนี้มโนรถของเราจักถึงที่สุด เรามอบตนในทานมูขแล้ว
จึงนอนอริชฐานความเพียร เราจักไม่ลืมตาดูคนเหล่านี้ เอาหอกทิ่มแทงศีรษะ
ของเรา ทำให้เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ ด้วยอำนาจความโกรธ เพราะกลัวศีล
ของตนจะทำลายจึงอริชฐานมันคง สอดศีรษะเข้าไปในวงขนคนนอนอยู่อย่างเดิม.
ครั้นคนเหล่านั้นเข้ามาใกล้แล้ว จึงจับหางพญานาค กระทบให้ตกลงภาคพื้น
เอาหลาวอันคมแทงที่ขมดแปดแห่ง สอดหาวคำมีหนามเข้าไปตามช่องที่แทง
เอาคานสอดในที่ทั้งแปดแล้ว พวกมันเดินทางกลับหนทางใหญ่ พระมหาสัตว์

นับแต่ถูกแทงด้วยหลาว ก็มีได้ล้มตาคูคนเหล่านั้น ด้วยอำนาจความโกรธ
แม้ในที่แห่งเดียว เมื่อถูกเขาเอาคานทั้งแปดหามไป ศีรษะก็ห้อยลงกระทบพื้น
ลำดับนั้น คนเหล่านั้น พูตกันว่า ศีรษะของพญานาคห้อยลง จึงให้นอนใน
ทางใหญ่ เอาหลาวเล็กแทงที่ช่องจมูก แล้วเอาเชือกร้อย แล้วยกศีรษะพาที่
ปลายคาน ช่วยกันยกขึ้น เดินทางต่อไปอีก.

ขณะนั้น **กุกุมพี**ซื้ออาหารระ ชาวเมืองมิลิตาเขตวิเทหรัฐ นั่งบน
ยานอันสบาย พาเกวียน ๕๐๐ เล่ม เดินทางผ่านไป เห็นลูกบ้านชาวปัจฉิม
คามกำลังหามพระโพธิสัตว์เดินไปอย่างนั้น จึงให้มาสกทองคนละซองมือ กับ
โคพาหนะ ๑๖ ตัว แก่คนทั้ง ๑๖ คน และให้ฝ้านุ่ง ฝ้าห่ม แก่คนเหล่านั้น
ทุกคน ทั้งให้ฝ้าอ่อน และเครื่องประดับ แม้แก่ภรรยาของคนเหล่านั้น ขอร้อง
ให้ปล่อยพญานาคไป. พญานาคไปยังนาคพิภพ มิได้มีว้อเื้ออยู่ในนาคพิภพ
เลย ออกไปหาอาหารกุกุมพีพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก กล่าวคุณของนาค-
พิภพแล้ว เชิญกุกุมพีนั้นไปยังนาคพิภพ ประทานยศใหญ่พร้อมด้วยนางนาค
กัญญาสามร้อยแก่กุกุมพีนั้น ให้อิมหน้าสำราญด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ อาหาร
กุกุมพีอยู่บริโลกกามอันเป็นทิพย์ ในนาคพิภพล้นเวลาประมาณหนึ่งปีแล้วบอก
พญานาคว่า สหาย เราปรารถนาจะบวช รับเอาบริวารบรรพชิตแล้วไปจาก
นาคพิภพ บวชอยู่ในหิมวันตประเทศสิ้นกาลนาน ต่อมาจึงเที่ยวจาริกไปจนถึง
เมืองพาราณสี พักอยู่ในพระราชอุทยาน รุ่งขึ้นเข้าไปยังพระนครเพื่อศึกษาจาร
ได้ไปสู่ประตูพระราชวัง ครั้งนั้นพระเจ้าพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นอาหาร
ดาบสนั้นแล้ว ทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ จึงรับสั่งให้นิมนต์มา ให้นำหน่อ
ปัญจุตตาอาสน์ ให้ฉันทโกษนะมีรสเลิศต่างๆ แล้วประทับนั่งบนอาสนะตำแหน่ง
หนึ่ง ทรงนมัสการ เมื่อจะทรงปราศรัยกับดาบสนั้น ตรัสคาถาที่ ๑
ความว่า

ท่านเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม มีดวงตาแจ่มใส

ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านผู้เจริญคงบวชจากสกุล ใฉนหนอ

ท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์ และโภคสมบัติออกบวช

เป็นบรรพชิตเสียเล่า ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยวาทิสติ ความว่า พระเจ้า
พาราณสีตรัสถามว่า ท่านเป็นผู้มีโอกาศ คือสรีระงามหาโทษมิได้ ได้แก่
เป็นผู้มีรูปร่างยิ่ง. บทว่า ปสนุนเปตุโต ความว่า มีดวงเนตรประกอบด้วย
ประสาททั้ง ๕. บทว่า กุลมฺหา ความว่า ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านคงเป็น
ผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ หรือตระกูลเศรษฐี. บทว่า
กถํ นู ความว่า เพราะเหตุไรหรือท่านผู้เป็นบัณฑิต ทำอะไรเป็นอารมณ์
จึงได้สละทรัพย์และ โภคสมบัติออกจากเรือนบวชเสีย. บทว่า สปลฺยโธ ได้แก่
บุรุษผู้เป็นบัณฑิต.

ถัดจากนั้นไป ควรทราบความเกี่ยวโยงแห่งคาถา ด้วยสามารถแห่ง
คำได้ตอบ ระหว่างคาบส และพระราชาดังต่อไปนี้

อาพารคาบส ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมนรชน อาตมาภาพ
ได้เห็นวิมานของพญาสังขपालนาคราช ผู้มีอำนาจ
มากด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงออกบวชโดยเชื่อ
มหาวิบากของบุญทั้งหลาย.

พระราชตรัสว่า

บรรพชิตทั้งหลายย่อมไม่กล่าวคำเท็จ เพราะ
ความรัก เพราะความกลัว เพราะความขัง ข้าพเจ้า

ถามท่านแล้ว ขอท่านได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าได้ฟังแล้ว จักเกิดความเลื่อมใส.

อาฬารดาบส ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอธิบดีในรัฐมณฑล อาตมาภาพเดินทางไปค้าขาย ได้เห็นบุตรนายพรานช่วยกันหามนาคผู้มีร่างกายใหญ่โต เดินร่าเริงไปในหนทาง.

ดูก่อนพระจอมประชาภิกร อาตมาภาพมาประจวบเข้ากับลูกนายพรานเหล่านั้น ก็กลัวจนขนลุกขนพอง ได้ถามเขาว่า ดูก่อนพ่อบุตรนายพราน ท่านทั้งหลายจะนำงูซึ่งมีร่างกายน่ากลัวไปไหน ท่านทั้งหลายจักทำอะไรกับงูนี้.

เขาพากันตอบว่า

งูใหญ่มีกายอันเจริญ พวกเรานำไปเพื่อจะกินเนื้อของมันมีรสอร่อยมัน และอ่อนนุ่ม ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ ท่านยังมีได้เคยลิ้มรส.

เราทั้งหลายไปจากที่นี่ ถึงบ้านของตนแล้ว จะเอามีสับกินเนื้อกันให้สำราญใจ เพราะว่าเราทั้งหลายเป็นศัตรูของพวกงู.

อาตมาภาพจึงพูดว่า

ถ้าท่านทั้งหลาย จะนำงูใหญ่มีกายอันเจริญนี้ไปเพื่อกิน เราจะให้โค ๑๖ ตัว แก่ท่านทั้งหลาย ขอให้ปล่อยงูนี้เสียจากเครื่องผูกเถิด.

พวกเขาตอบว่า

ความจริง งูตัวนี้เป็นอาหารที่ชื่นชอบของเรา
ทั้งหลายโดยแท้และเราทั้งหลายเคยกินงูมามาก ดูก่อน
นายอาหาระผู้เป็นบุตรชาววิเทหรัฐ เราทั้งหลายจักทำ
ตามคำของท่าน ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรของชาววิเทหะ
แต่ว่าท่านจงเป็นมิตรของเราทั้งหลาย.

ชนเหล่านั้นแก่นาคราชออกจากเครื่องผูก นาค-
ราชได้พ้นจากเครื่องผูกซึ่งเขาร้อยไว้ที่จมูกกับบ่วงนั้น
แล้วบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน หลีกไปได้ครู่หนึ่ง.

ครั้นบ่ายหน้าตรงไปทิศปราจีน ได้สักครู่หนึ่ง
มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา เหลียวมาดูอตมาภาพ
อตมาภาพได้ตามไปข้างหลังของนาคราชในคราวนั้น
ประคองอัญชลีทั้ง ๑๐ นิ้ว เตือนว่า

ท่านจงรีบไปเสียโดยเร็ว ขอพวกศัตรูอย่าจับได้
อีกเลย เพราะว่าการสมาคมกับพวกพรานบ่อย ๆ เป็น
ทุกข์ ท่านจงไปสถานที่ ๆ พวกบุตรนายพรานจะไม่
เห็น.

นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใส มีสีเขียว น้ำริน-
รมย์ มีท่าราบเรียบปกคลุมไปด้วยไม้หว้าและยางทราย
เป็นผู้ปลอดภัย มีปีติ เข้าไปยังนาคพิภพ.

ดูก่อนพระจอมประชาภิกร นาคราชนั้นครั้น
เข้าไปสู่นาคพิภพแล้ว ไม่ช้าก็มีบริวารทิพย์มาปรากฏ

แก้อาตมาภาพ บำรุงอาตมาภาพเหมือนบุตรบำรุงบิดา

ฉะนั้น พุทธจารย์หู จับใจว่า

ท่านอาพาระ ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของ
ข้าพเจ้า เป็นดังดวงใจ เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นสหาย
ข้าพเจ้าจึงกลับไปได้อิทธิฤทธิ์ของตน ข้าแต่ท่านอาพาระ
ขอเชิญท่านไปเยี่ยมมณฑลพิภพของข้าพเจ้า ซึ่งมีภักษา
หารมาก มีข้าวและน้ำมากมาย ดังเทพนครของท้าว-
วาสวะ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิมาน ความว่า อาตมาภาพเห็นวิมาน
กาญจนมณี เปรียบพร้อมด้วยนาฏกิตติสมบัติร้อยเศษของพญาตั้งขपालนาคราช.
บทว่า ปุณฺณานิ ความว่า ครั้นเห็นมหาวิบากแห่งบุญที่นาคราชนั้นมา
ข้าพเจ้าจึงออกบวชด้วยศรัทธาอันเป็นไป เพราะเชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม
และเชื่อปรโลก.

บทว่า น กามกามา ความว่า ราชตรัสว่า บรรพชิตทั้งหลาย
ย่อมไม่พุดเท็จ เพราะวัตถุกำบัง เพราะกลัวบ้าง เพราะโทสะบ้าง. บทว่า
ชยิหิติ ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความเลื่อมใส โสมนัส จักเกิดแก่
ข้าพเจ้าบ้าง เพราะได้ฟังถ้อยคำของท่าน.

บทว่า วาณิซฺช ความว่า คาบสทูลว่า เมื่ออาตมาภาพเดินทางไป
ด้วยคิดว่าจักทำการค้าขาย. บทว่า ปเล อทุกตฺถาสิมฺหิ ความว่า อาตมา
นั่งไปบพยานน้อยข้างหน้าเกวียน ๕๐๐ เล่ม ได้เห็นมนุษย์ชาวชนบทในหนทาง
ใหญ่. บทว่า ปวทุตฺถกยฺ ความว่า ผู้มีร่างกายอ้วนพี. บทว่า อาทาย
ความว่า หาบไปด้วยคานแปดอัน.

บพว่า **อวงสุมิ** แปลว่า "ได้กล่าวแล้ว. บพว่า **ภิมกาโย** แปลว่า ผู้มีร่างกายอันน่ากลัว. อาพารกุกุมพี ร้องเรียกบุตรนายพราน ด้วยถ้อยคำที่น่ารักว่า "พ่อบุตรพรานไพร". พวกบุตรนายพราน พวกนั้นกล่าวตอบอาพารกุกุมพีว่า "แน่เจ้าลูกชาววิเทหะ" ดังนี้ เพราะความที่อาพารกุกุมพีอยู่ในวิเทหรัฐ.

บพว่า **วิโกฏฐิตวา** ได้แก่ ลับ (หรือตัด). บพว่า **มยณฺหิ** โว **สตุตฺโต** ความว่า ก็พวกเราเป็นศัตรูของนาคทั้งหลาย. บพว่า **โกชนตุถิ** ความว่า เพื่อจะบริโภค. บพว่า **มิตฺตยฺจ** โน โหหิ ความว่า ขอท่านจงเป็นมิตรของพวกเรา รู้คุณที่พวกเรากระทำแล้ว. บพว่า **ตทสุสุเต** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า ครั้นบุตรนายพรานเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมาภาพได้ให้โคมีกำลัง ๑๖ ตัว เครื่องนุ่งห่ม ทรัพย์คนละร้อย ๆ ทองคำหนึ่งมาสกแก่บุตรนายพรานเหล่านั้น และผ้ากับเครื่องประดับแก่ภรรยาทั้งหลาย ของบุตรนายพรานเหล่านั้น.

ลำดับนั้น บุตรนายพรานเหล่านั้นให้พญาสังขपालนาคราชนอนลงบนภาคพื้น เพราะความกักขฬะของตน พวกนั้นเอาเถาหวายดำซึ่งพราวไปด้วยหนามเกี่ยว เริ่มจูดลากปลายหางมา ที่นั้นอาตมาภาพเห็นนาคราชลำบาก เมื่อจะไม่ให้ลำบาก จึงเอาดาบตัดเถาวัลย์เหล่านั้นค่อย ๆ นำออกมิให้ลำบาก โดยทำนองที่เด็ก ๆ คลายเกลียวจากผ้าโพกที่มุ่มในเวลานั้น บุตรนายพรานเหล่านั้นสอดเครื่องผูกผ่านช่องจมูก แล้วร้อยเข้าไปบ่วง เพราะฉะนั้น จึงพากันแก้พญานาคจากเครื่องผูกนั้น. ดาบสหมายความว่า นำเชือกนั้นออกจากจมูกของนาคราชนั้น พร้อมกับบ่วง. บุตรนายพรานเหล่านั้น ครั้นปล่อยนาคราชอย่างนี้แล้ว เดินไปได้หน่อยหนึ่ง ก็พากันแอบเสียดด้วยคิดว่า นาคนี้ทุรพลภาพในเวลามันตายแล้ว เราจักหามเอาไป.

บทว่า **ปุลฺลเนหิ** ความว่า ฝ่ายนาคราชนั้น บ่ายหน้าสู่ทิศปราจีน
ไปได้หนึ่งหนึ่ง มีดวงตาเต็มไปด้วยน้ำตา มองดูอาตมาภาพ. บทว่า **ตทสุ-**
สตํ ตัดบทออกเป็น **ตทา อสุส อหิ** ความว่า ครั้งนั้นอาตมาภาพ
ตามหลังนาคราชไป.

บทว่า **คจฺจนว** ความว่า อาพารดาบสกล่าวว่ อาตมาได้กล่าวอย่างนี้
กะพญานาคราชนั้น. บทว่า **รหํ** ความว่า นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำ
กัณณเวณณานที. บทว่า **สมฺโหมนคํ** ความว่า อันโน้มน้อมไปด้วยต้นชมพู
และต้นอโศก ที่ฝั่งทั้งสอง. บทว่า **นิตฺตฺติณฺณโย ปตฺติโต** ความว่า ได้ยินว่า
นาคราชนั้นกำลังดูห้วงน้ำอยู่ ได้แสดงความเคารพแต่อาพารกุกุมพี โผขึ้นมา
จนกระทั่งถึงหาง. สถานที่ซึ่งพญานาคนั้นดำไปๆในน้ำนั่นเอง เป็นที่ปลอดภัย
เพราะเหตุนี้ นาคราชนั้นจึงเป็นผู้ปลอดภัย พันภัย ได้ความว่าเรงยินดีเข้าไป.

บทว่า **ปวิสุส** ความว่า ครั้นเข้าไปแล้ว. บทว่า **ทิจฺพเพน เม**
ความว่า มิได้ถึงความประมาทในนาคพิภพ เมื่ออาตมาภาพยังไม่เลยฝั่ง
กัณณเวณณานทีไป พญานาคราชได้มาปรากฏข้างหน้าอาตมาภาพ พร้อมด้วย
ทิพยบริวาร. บทว่า **อุปฺภฺรหิ** แปลว่า เข้ามาใกล้.

บทว่า **อพฺภนฺตโร** ความว่า ท่านเป็นเช่นกับเนื้อหัวใจ. ท่านมี
อุปการคุณแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจักทำสักการะแก่ท่าน. บทว่า **ปสุส**
เม นิเวสนานิ ความว่า เชิญท่านไปชมนาคพิภพของข้าพเจ้า. บทว่า
มสฺสกฺสาร์ วิย ความว่า ขุนเขาสีเนรুবรพต ท่านเรียกว่า **มสฺสกฺสาระ**
เพราะมีแก่นเป็นแท่งทึบ โดยหาความยุบตอน ย่อหย่อนมิได้ นาคราชหมาย
เอาดาวดั่งสีพิภพ อันตนสร้างไว้ในนาคพิภพนั่นเอง จึงกล่าวขื่อนี้.

คู่ก่อนมหาราช นาคราชนั้นครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพรรณนา
นาคพิภพของตนให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

นาคพิภพนั้น สมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มี
กรวด อ่อนนุ่ม งดงาม มีหญ้าเตี้ยๆ ไม่มีตะอองธุลี
นำมาซึ่งความเลื่อมใส ระวังความโศกของผู้ที่เข้าไป.

ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณีอันไม่อากุล
เขียวชอุ่มดั่งแก้วไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง นำรินนมยั่ง
๔ ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่ง ผลอ่อนกิ่งหนึ่ง เพลิดเพลิน
เป็นนิตย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสกุขรา ความว่า ภูมิภาคในนาคพิภพ
นั้น ปราศจากหินและกรวด ภูมิภาคนั้นอ่อนนุ่ม งดงาม ล้วนแล้วไปด้วย
ทองเงินและแก้วมณี เคลื่อนกล่นไปด้วยทรายคือรัตนะเจ็ด. บทว่า นิจติมา
ความว่า ประกอบไปด้วยหญ้าอันต่ำ มีสีเช่นกับหลังแมลงค่อมทอง. บทว่า
อปุปรชา ความว่า ปราศจากฝุ่นละออง. บทว่า ยตุถ ชนฺหติ โสภ
ความว่า เป็นภูมิภาคที่เข้าไปแล้วหายเศร้าโศก.

บทว่า อนาวกุลา ความว่า ไม่อากุล คือไม่มีตอ. อีกนัยหนึ่ง
หมายความว่า ข้างบนตั้งเรียบเสมอ ปราศจากความขรุขระ. บทว่า เวปุริยุ-
ปนีลา ความว่า เขียวขจีด้วยแก้วไพฑูรย์. อธิบายว่า ในนาคพิภพนั้นมี
สระโบกขรณี ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ สมบูรณ์ด้วยน้ำ มีสีเขียว คาดาย
ไปด้วยดอกบัว และอุบลหลากสี. บทว่า จตุทฺทิสํ ได้แก่ ในทิศทั้งสี่แห่ง
สระโบกขรณี. บทว่า ปกุกา จ ความว่า ในสวนอัมพวันนั้น มีต้นมะม่วง
ที่มีผลสุกแล้วบ้าง สุกครึ่งผลบ้าง มีผลอ่อนบ้าง บานสะพรั่งอยู่ที่เดียว. บทว่า
นิจฺโจตุกา ความว่า ประกอบไปด้วยดอกและผล อันเหมาะสมแก่ฤดูแม่ทั้ง ๖.

อาพาราบส ทูลพระเจ้าพาราณสีต่อไปว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ประเสริฐกว่านรชน ใน
ท่ามกลางสวนเหล่านั้น มีนิเวศน์ล้อมประภัสสร
ล้วนแล้วไปด้วยทองคำ มีบานประตูแล้วไปด้วยเงิน
งามรุ่งเรืองยิ่ง ประหนึ่งสายฟ้ารุ่งเรืองอยู่ในกลางหาว
ฉะนั้น.

ขอถวายพระพร ในท่ามกลางสวนเหล่านั้น
เรือนยอดและห้อง แล้วไปด้วยแก้วมณี แล้วไปด้วย
ทองคำโอฬารวิจิตร เป็นอเนกประการ เหนรมิตด้วยดี
ติดต่อกันเต็มไปด้วยนางนาคกัญญาทั้งหลาย ผู้ประดับ
แล้ว ล้วนทรงสายสร้อยทองคำ.

ตั้งขपालนาคราชนั้น มีผิวพรรณไม่ทราม
ว่องไว ขึ้นสู่ปราสาท มีเสาประมาณพันต้น มีอานุภาพ
ซึ่งไม่ได้เป็นที่อยู่ของมเหสีแห่งตั้งขपालนาคราชนั้น.

นารีนางหนึ่งว่องไว ไม่ต้องเดือน ยกอาสนะ
ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ มีค่ามาก งดงาม สมบูรณ์
ด้วยแก้ว มีชาติดังแก้วมณีมาปูลาด.

ลำดับนั้น นาคราชจึงมีอาตมาภาพให้นั่งบน
อาสนะอันเป็นประธาน กล่าวว่ นี้อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เพราะว่าท่านเป็นที่เคารพคนหนึ่ง
ของข้าพเจ้า ในจำนวนท่านที่เคารพทั้งหลาย.

ดูก่อนพระจอมประชานิกร นารีอีกนางหนึ่งก็
ว่องไว ตักเอาน้ำมาล้างเท้าของอาตมาภาพ ดูภรรยา
ล้างเท้าสามีที่รัก ฉะนั้น.

มีนารีอีกนางหนึ่งว่องไว ประคองภาชนะทองคำ
เต็มไปด้วยภัตตาหารนำบริโศก มีอุปะหลายอย่าง มี
พยัญชนะต่าง ๆ นำมาให้อาตมาภาพ.

ขอถวายพระพร นารีเหล่านั้นรู้จักใจสามี พากัน
บำรุงอาตมาภาพผู้บริโศกแล้ว ด้วยดนตรีทั้งหลาย
นาคราชนั้นก็เข้ามาหาอาตมาภาพ พร้อมด้วยกามคุณ
อันเป็นทิพย์มิใช่น้อย ใหญ่ยิ่งกว่าการฟ้อนรำนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิเวสนิ ได้แก่ ปราสาท. บทว่า
ภตฺตฺสฺสนฺนิกาตํ แปลว่า คุณเลื่อมประภัสสร. บทว่า รชตคฺคหิ ความว่า
มีบานประตูหน้าต่างเป็นเงิน.

บทว่า มณฺเฑยา ความว่า เรือนยอด และห้องในสงบนั้นเห็นปานนี้.
บทว่า ปริปุรา แปลว่า สมบูรณ์.

บทว่า โส สงฺขปาโล ความว่า คุณก่อนมหาราช เมื่อนาคราชนั้น
สรรเสริญนาคพิภพนั้นอยู่อย่างนี้ อาตมาภาพใครจะดูนาคพิภพนั้น ลำดับนั้น
สังขपालนาคราชจึงนำอาตมาภาพไปในที่นั้น จับมือริบคว้นขึ้นสู่ปราสาท มี
เสาพื้นหนึ่ง ล้วนด้วยเสาแก้วไพฑูรย์ นำไปยังสถานที่ซึ่งมเหสีของเธออยู่.

บทว่า เอกา จ ความว่า เมื่ออาตมาขึ้นสู่ปราสาทแล้ว สตรีนางหนึ่ง
นำอาสนะแก้วไพฑูรย์อันงามเข้าถึงชาติแก้วมณีแม้อื่นๆ มาปูลาด โดยนาคราช
นั้น ไม่ได้ตั้งเลย. บทว่า อพฺภินาสิ ความว่า แปลว่า นำมา อธิบายว่า
ปูลาดแล้ว.

บทว่า ปมุขอาสนสฺมิ แปลว่า บนอาสนะอันเป็นประมุข. อธิบายว่า
เชื่อเชิญให้นั่งบนอาสนะอันสูงสุด. บทว่า ครุณิ ความว่า นาคราชนั้นกล่าว
เชิญให้นั่งอย่างนี้ว่า ท่านเป็นเหมือนมารดาบิดาของเราคนใดคนหนึ่ง.

บทว่า วิวัช วิยฺยชนํ ได้แก่ กับข้าวมีอย่างต่าง ๆ. บทว่า ภตุต มนฺยฺยรูป ได้แก่ ภัตตาหารอันน่าบริโภค สังขปาลดาบสเรียกพระราชว่า " ภารตะ ".

บทว่า ภตุตภตุตฺตํ แปลว่า บริโภคเสร็จแล้ว. บทว่า อุปฏฺฐหุ ความว่า นารีทั้งหลาย ทำการเพื่อนรำ บำรุงอาตมาภาพผู้บริโภคเสร็จแล้ว ด้วยดนตรีร้อยเศษ. บทว่า ภตุตฺ มโน วิทิตฺวา ความว่า นารีทั้งหลาย ต่างรู้จักใจแห่งภัสสาคตน. บทว่า ตตฺตตฺตริ ความว่า ยิ่งกว่าการเพื่อนรำนั้น. บทว่า มํ นิปติ ความว่า นาคราชนั้น เข้ามาหาอาตมาภาพ. บทว่า มหนฺตํ ทิพฺเพหิ ความว่า ด้วยกามอันเป็นทิพย์ มโหฬาร. บทว่า กามเหหิ ความว่า ด้วยกามอันเป็นทิพย์เหล่านั้น มิใช่น้อย คือมิใช่ชนิดน้อย.

ก็แลครั้นนาคราชนั้น เข้ามาหาอย่างนี้แล้วกล่าวคาถา ความว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐

นี้ ล้วนมีเอวอ่อนแอ้น มีรัศมีรุ่งเรือง ดังกลีบปทุม

นางเหล่านี้ จักเป็นผู้บำรุงบำเรอท่าน ข้าพเจ้าขอยก

นางเหล่านี้ให้ท่าน ท่านจงให้นางเหล่านี้บำเรอท่าน

เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพตฺตมชฺฌมา ความว่า ภรรยาของ ข้าพเจ้าทั้งหมด มีรูปร่างอ่อนแอ้น อธิบายว่า เอวกลม ขนาดวัดได้ด้วยฝ่ามือ แต่บาลีในอรรถกล่าวว่า " สุมชฺฌมา ". บทว่า ปทุมฺตฺตฺรภา ได้แก่ มีผิวผุดผาดดั่งสีแห่งดอกปทุม. อธิบายว่า มีฉวีวรรณดั่งกลีบปทุม. บทว่า ปริจารยสฺสุ ความว่า นาคราชนั้นกล่าวว่า ท่านจงทำนางเหล่านั้น ให้เป็นบาทบริจาริกาของตน แล้วมอบมหาสมบัติ พร้อมด้วยสตรี ๓๐๐ นาง แก่อาตมาภาพ.

อาพารคาบสนั้น ทูลต่อไปว่า

อาตมาภาพ ได้เสวยรสอันเป็นทิพย์อยู่ปีหนึ่ง
ครานั้นอาตมาภาพ ได้ไต่ถามถึงสมบัติอันยิ่งว่า ท่าน
พญานาคได้สมบัตินี้ ด้วยอุบายอย่างไร ได้วิมานอัน
ประเสริฐอย่างไร ได้โดยไม่มีเหตุ หรือเกิดเพราะใคร
น้อมมาให้แก่ท่าน ท่านกระทำเอง หรือว่าเทวดาให้
ดูก่อนพญานาคราช ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนั้นกะ
ท่าน ท่านได้วิมานอันประเสริฐอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิพฺพุรสาณุกฺตฺวา ความว่า อาตมาภาพ
เสวยรสแห่งกามคุณอันเป็นทิพย์แล้ว. บทว่า ตทาสุสุหิ ตัดบทเป็น ตทา
อสุสุ อหิ. บทว่า นาคสุสิทฺถิ ความว่า ข้าพเจ้าได้ถามนาคราชนั้น ดังนี้
ว่า สมบัติอันเกิดแล้วนี้ ของท่านสังขปาลนาคราช ผู้มีพัศตร์อันเจริญ ท่าน
ทำกรรมชื่ออะไรจึงได้ ท่านได้ครอบครองวิมานอันประเสริฐนี้อย่างไรกัน ?

บทว่า อริจฺจ ลทฺฐิ ความว่า ท่านได้โดยหาเหตุมิได้. บทว่า
ปริณามชนฺนุเต ความว่า หรือชื่อว่าเกิดแล้ว โดยการน้อมมา เพราะเป็น
ของที่ใคร ๆ น้อมมาเพื่อประโยชน์แก่ท่าน. บทว่า สยิ กตฺถิ ความว่า สั่ง
ให้เรียกช่างมา แล้วมอบรัตนะให้กระทำ.

ลำดับต่อไป เป็นคาถากล่าวโต้ตอบระหว่างชนทั้งสอง พึงทราบดัง
ต่อไปนี้.

สังขปาลนาคราช ตอบว่า

ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุ และมีใช่
เกิดเพราะใคร น้อมมาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ทำเอง

แม้ทวดก็มีได้ให้ ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรม
อันไม่เป็นบาปของตน.

อาตมาภาพ ถามว่า

พรตของท่านเป็นอย่างไร และพรหมจรรย์ของ
ท่านเป็นไฉน นี่เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร ที่ท่าน
ประพฤติดีแล้ว ดูก่อนพญานาคราช ขอท่านจงบอก
เนื้อความนี้ แก่ข้าพเจ้า ท่านได้วิมานนี้มาอย่างไร
หนอ ?

พญานาคราช ตอบว่า

ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาว
มคธ มีนามว่า ทูโยธนะ มีอำนาจมาก ได้เห็น
ชัดว่า ชีวิตเป็นของนิดหน่อยไม่เที่ยง มีความแปร
ปรวนไปเป็นธรรมดา.

จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทาน
อันไพบุลย์โดยเคารพ ว่างของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็น
ดูชอบน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อิมหน้าสำราญ
ในที่นั้น.

ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องดูบได้
ประทีป ยวดยาน ที่ปัก ฟ้านุ่งห่ม ที่นอน และข้าว
น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้น.

นั่นเป็นพรต และเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้า
นี่เป็นวิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้ว

ข้าพเจ้าได้วิมานอันมีรักษาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมาก
มาย เพราะวัตร และพรหมจรรย์นั้นแล.

วิมานนี้บริบูรณ์ ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ตั้งอยู่
ช้านาน แต่เป็นของไม่เที่ยง อาตมาภาพจึงถามว่า
บุตรนายพรานทั้งหลาย ผู้มีอนุภพน้อย ไม่มีเดช
ไยจึงเบียดเบียนท่านผู้มีอนุภพมาก มีเดชได้ ดู
ก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะอาศัยอะไรหรือ
ท่านจึงถึงความเศร้าหมอง ในสำนักของบุตรนาย
พรานทั้งหลาย.

ความกลัวใหญ่ ตามถึงท่าน หรือว่าพิษของท่าน
ไม่แล่นไปยังรากเขี้ยว ดูก่อนท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ
เพราะอาศัยอะไรหรือ ท่านจึงถึงความเศร้า ในสำนัก
ของบุตรนายพรานทั้งหลาย.

สังขปาลนาคราช ตอบว่า

มหันตภัย มิได้ตามถึงข้าพเจ้าเลย ชนพวกนั้น
ไม่อาจทำลายเดชของข้าพเจ้าได้ แต่ว่าธรรมของสัต-
บุรุษทั้งหลาย ท่านประกาศไว้ดีแล้ว ยากที่จะล่วงได้
เหมือนเขตแดนแห่งสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่ท่านอาพาระ ข้าพเจ้าเข้าจำอุโบสถ ในวัน
จาตุทถี ปันณรสีเป็นนิตย์ ต่อมาพวกบุตรนายพราน
๑๖ คน เป็นคนหยาบช้า ถือเอาเชือกและปวงอันมัน
คงมา.

พรานทั้งหลาย ช่วยกันแทงจุมูก เอาเชือกร้อย
แล้วหามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าอดทนต่อทุกข์เช่นนั้น ไม่
ทำอุโบสถให้กำเริบ.

อาตมาภาพ ถามว่า

บุตรนายพรานเหล่านั้น ได้พบท่านผู้สมบูรณ์
ด้วยกำลัง และผิวพรรณ ที่ทางเดินคนเดียว ดูก่อน
ท่านนาคราช ท่านเป็นผู้เจริญด้วยสิริและปัญญา จะ
บำเพ็ญตบะเพื่อประโยชน์อะไรอีกเล่า ?

สังขปาลนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาหาระ ข้าพเจ้าบำเพ็ญตบะ มีไช
เพราะเหตุแห่งทรัพย์ และมีไชเพราะเหตุแห่งอายุ
เพราะข้าพเจ้า ปรารถนากำเนิดมนุษย์ จึงบากบั่น
บำเพ็ญตบะ.

อาตมาภาพ ถามว่า

ท่านเป็นผู้มีนัยน์ตาแดง มีรัศมีรุ่งเรือง ประดับ
ตกแต่งแล้ว ปลงผมและหนวด ชโลมทาด้วยจूरณ-
จันท์แดง ส่องสว่างไปทั่วทิศ ดูก่อนนครพรราชา
ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก
พร้อมพรุ่งไปด้วยกามารมย์ทั้งปวง ดูก่อนพญานาค-
ราช ข้าพเจ้าขอลาเนื้อความนี้กะท่าน เหตุไรมนุษย์-
โลก จึงประเสริฐกว่านาคพิภพนี้.

สังขपालนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ นอกจากมนุษยโลก ความ
บริสุทธิ หรือความสำรวมย่อมนิไม่มี ถ้าข้าพเจ้าได้กำ-
เนิดมนุษย์แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งชาติและมรณะ.

อาตมาภาพ กล่าววว่า

ข้าพเจ้าอยู่ในสำนักของท่านปีหนึ่งแล้ว เป็นผู้
ท่านบำรุงด้วยข้าวด้วยน้ำ ข้าพเจ้าขอลาท่าน ดูก่อน
ท่านผู้เป็นจอมนาคะ ข้าพเจ้าจากมนุษยโลกมาเสียนาน.

สังขपालนาคราช ตอบว่า

ข้าแต่ท่านอาพาระ บุตร ภรรยาและชนบริวาร
ข้าพเจ้าพร่ำสอนเป็นนิตย์ให้บำรุงท่าน ใครมิได้แข่ง
ค่าท่านแลหรือ เพราะว่าการที่ได้พบท่าน นับว่าเป็น
ที่พอใจของข้าพเจ้า.

อาตมาภาพ ตอบว่า

ดูก่อนพญานาคราช บุตรที่รักปฏิบัติบำรุงมารดา
บิดาในเรือน เป็นผู้ประเสริฐแม้ด้วยประการใด ท่าน
บำรุงข้าพเจ้าอยู่ในที่นี้ เป็นผู้ประเสริฐ แม้กว่าประการ
นั้น เพราะว่าจิตของท่านเลื่อมใสข้าพเจ้า.

สังขपालนาคราช กล่าววว่า

แก้วมณี อันจะนำทรัพย์มาได้ตามประสงค์ของ
ข้าพเจ้ามีอยู่ ท่านจงถือเอามณีรัตนอันโอฬารนั้นไป
ยังที่อยู่ของตน ได้ทรัพย์แล้วจงเก็บแก้วมณีนั้นไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิณฺเด** วัตติ ความว่า อาตมาภาพถามว่า
อะไรเป็นวัตรสมათานของท่าน. บทว่า **พฺรหฺมจริยิ** ความว่า อะไรเป็น
จรรยาอันประเสริฐของท่าน ?

บทว่า **โอบานฺถุติ** ความว่า (นาคราชตอบว่า) คราวนั้นเรือนของ
ข้าพเจ้า เป็นเหมือนสระโบกขรณี ที่ขุดไว้ในหนทางใหญ่ ๔ แพร่ง มีสมบัติ
อันสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม พึงบริโภคนได้ ตามสบาย.

บทว่า **น จ สฺสฺสฺตายิ** ความว่า นาคราชนั้นกล่าวแก่อาตมาภาพว่า
ความจริง วิมานนี้ แม้จะเป็นของตั้งอยู่ได้นาน ก็มีไข้เป็นของเที่ยง. อาพาธ-
ดาบส กล่าวหมายถึงบุตรพรานไพร่ว่า ผู้มีอานุภาพน้อย. บทว่า **หนฺติ**
ความว่า (อาพาธ ภูมฺพิ ถามว่า) เพราะเหตุไร บุตรพรานไพร่จึงเอาหลาว
แท่ง เบียดเบียนได้ในที่ทั้งแปดแห่ง. บทว่า **กิ ปฏฺิจฺจ** ความว่า ท่าน
ย่อมนำสู่เงื้อมมือ คือเข้าถึงอำนาจของเหล่าฉัพทในครั้งนั้น เพราะมุ่งหมาย
อะไร ? บทว่า **วณฺิพฺพกานํ** ความว่า บุตรพรานไพร่ทั้งหลาย ท่านเรียกว่า
ฉัพทในที่นี้.

บทว่า **เตโช นฺ เต อนฺวคฺติ ทนฺตมฺลํ** ความว่า เดชของท่าน
เป็นอย่างไรหรือ เพราะเห็นพวกบุตรพรานในคราวนั้น ภัยใหญ่ไปตามท่านหรือ
ว่าพิษอันมีเขี้ยวเป็นมूलไม่ไปตามท่าน. บทว่า **กิลลํ** ได้แก่ ทุกข์. บทว่า
วณฺิพฺพกานํ ความว่า เพราะอาศัยอะไร ท่านจึงถึงทุกข์ในสำนักของบุตรพราน
ทั้งหลาย คือ เพราะอาศัยพวกบุตรนายพราน.

บทว่า **เตโช นฺ สกฺกา มม เตภิ หนฺตุ** ความว่า นาคราช
ตอบว่า เดชคือพิษของเราไม่สามารถที่เบียดเบียนโดยเดชของผู้อื่น คือชน
เหล่านั้นได้. บทว่า **สํ** ได้แก่ สัตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

บทว่า **ธมฺมานิ** ได้แก่ ธรรม กล่าวคือ สีล สมาธิ ปัญญา ขันติ ความเอ็นดู และเมตตาภาวนา. บทว่า **สุกฺกิตฺตานิ** ความว่า ท่านพรรณาไว้ดีแล้ว คือกล่าวไว้ดีแล้ว. บทว่า **ที** ความว่า ท่านทำอย่างไร ?

บทว่า **สมฺมุตฺตเวลาว ทฺวจฺจนานิ** ความว่า สังฆपालนาคราชกล่าวว่ สัตบุรุษเหล่านั้น พรรณาไว้ว่า บุคคลล่วงได้ยากแม้เพื่อชีวิต ดุจฝั่งมหาสมุทร อันล่วงได้ยากฉะนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ประกอบด้วยขันติ และเมตตา เพราะกลัวศีลจะขาด เมื่อข้าพเจ้าขุ่นเคือง ก็มีได้ให้เพื่อจะล่วงละเมิด ที่สุดขอบเขตของศีล. ก็ด้วยกรรมเทศนาของสังฆपालนาคราชนี้ ย่อมได้บารมีครบ ๑๐ ทิศ คือ

๑. ความที่มหาสัตว์สละสรีระในคราวนั้นจัดเป็นทานบารมี.
๒. ความที่ศีลมิได้ทำลาย ด้วยเดชคือพิชเห็นปานนั้น จัดเป็นศีลบารมี.
๓. การออกจากนาคพิภพ บำเพ็ญสมณธรรม จัดเป็นเนกขัมมบารมี.
๔. การจัดแจงว่า ควรทำสิ่งนี้ ๆ จัดเป็นปัญญาบารมี.
๕. ความเพียรด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น จัดเป็นวิริยบารมี.
๖. ความอดทน ด้วยสามารถแห่งความอดกลั้น จัดเป็นขันติบารมี.
๗. การสมาทานความสัตย์ จัดเป็นสัจจบารมี.
๘. การอธิษฐานในใจว่า เราจักไม่ทำลายศีลของเรา จัดเป็นอธิษฐานบารมี.
๙. ความเป็นผู้มีความเอ็นดู จัดเป็นเมตตาบารมี.
๑๐. ความเป็นผู้วางตนเป็นกลางในเวทนา จัดเป็นอุเบกขาบารมี.

บทว่า **อลาคนุ** ความว่า คู่ก่อนท่านอาพาธะ วันหนึ่ง บุตรพรานไพร ๑๖ คน เห็นข้าพเจ้านอนอยู่บนยอดจอมปลวก พวกมันถือเชือกแข็ง บ่วงอันเหนียว และหลาว มายังสำนักของข้าพเจ้า.

บทว่า **เกตุวาน** ความว่า เขาเหล่านั้นแทงศีรษะของข้าพเจ้า ในที่ที่งัดแปด แล้วสอดหวนยหนามเข้าไป. บทว่า **นาค อติกสูต รชชุ** ความว่า เดินไปได้หน่อยหนึ่ง เห็นศีรษะของข้าพเจ้าห้อยลง จึงได้ให้นอน ณ หนทางใหญ่ แล้วแทงงมูกของข้าพเจ้าอีก ร้อยเชือกเกลียวคล้องที่ปลายคาง ควบคุมรอบข้าง นำข้าพเจ้าไป.

บทว่า **อทุทสู** ความว่า อาตมาภาพพูดว่า คู่ก่อนสหายสังขปาละ บุตรนายพรานเหล่านั้น เห็นท่านสมบุรณ์ด้วยกำลังและผิวพรรณ ในทางเท้าที่ไปมาได้คนเดียว แต่ท่านเจริญงอกงามด้วยสรีระคืออสิริยศและความงามเลิศ และเจริญด้วยปัญญา ท่านเป็นผู้ (รุ่งโรจน์) เห็นปานนี้ บำเพ็ญตบะเพื่ออะไร ท่านปรารถนาอะไร จึงเข้าจำอุโบสถ คือรักษาศีล. ปาฐะว่า **อทุทสูตี** แปลว่า ข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ข้าพเจ้าได้เห็นท่านในหนทางใหญ่ ที่ไปมาได้คนเดียว.

บทว่า **อภิปัตถุยกมาโน** แปลว่า ปรารถนาอยู่. บทว่า **ตสุมา** ความว่า นาคราชตอบว่าข้าพเจ้าปรารถนากำเนิดมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงบากบั่นกระทำตบกรรมด้วยความเพียร.

บทว่า **สุโรสิโต** ความว่า ท่านเป็นผู้ไ้ทำแล้วด้วยดี. บทว่า **อิโต** ความว่า มนุษย์โลกจะมีอะไรยิ่งไปกว่านาคพิภพนี้.

บทว่า **สุทฐิ** ได้แก่ วิสุทฐิ กล่าวคือ มรรคผล และพระนิพพาน. บทว่า **ถัยโม** ได้แก่ ซีล. พญานาคราชนั้น หมายเอาความบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้า และปัจเจกพุทธรเจ้าทั้งหลาย จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า **กาหามิ** ความว่า พญานาคราชกล่าวต่อไปว่า เมื่อข้าพเจ้า
กระทำความไม่มีแห่งปฏิสนธิของตน จักกระทำที่สุด แห่งชาติ ชรา และ
มรณะได้. คู่ก่อนมหาราชเจ้า สังขपालนาคราชนั้น ชมเชยมนุษย์โลกอย่างนี้.

บทว่า **ถั่วจุกโร** **เม** ความว่า ขอถวายพระพร เมื่อนาคราชนั้น
สรรเสริญมนุษย์โลกอยู่อย่างนี้ อาตมาภาพทำความเยื่อใยในบรรพชา จึงกล่าว
คำนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปภูจិតสุมิ** ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้
อันท่านปรนปรีดื้อนรับแล้วด้วยข้าวน้ำและกามคุณอันเป็นทิพย์. บทว่า **ปเลมิ**
ความว่า ยังระลึกถึงอยู่. (แต่) จะต้องจากไป. บทว่า **จิรปวุฏฺฐโรสุมิ**
ความว่า ข้าพเจ้าจากมนุษย์โลกมานานแล้ว.

บทว่า **นาภิสฺสิตฺต** ความว่า พญานาคราชถามว่า ในบุตรเป็นต้น
ของข้าพเจ้า ใคร ๆ มิได้ดำ มิได้บริภาษท่านมิใช่หรือ. ปาฐะว่า **นาภิสฺสฺเชต**
แปลว่า มิได้สาปแช่งดังนี้ก็มี อธิบายว่า มิได้ให้ขุ่นเคือง. บทว่า **ปฏฺวิหิต**
แปลว่า บำรุงแล้ว.

บทว่า **มณิ** **มมฺ** ความว่า พญานาคราชกล่าววว่า ท่านสหายอาพาธ
ถ้าท่านจะไปให้ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ แก้วมณีสีแดง นำทรัพย์มาให้ ให้ซึ่ง
สมบัติที่น่าใคร่ทั้งปวง ของข้าพเจ้ามีอยู่ ท่านอาพาธท่านจงถือเอามณีสัตนะนั้น
ไปยังเรือนของท่าน ท่านได้ทรัพย์ตามปรารถนา ด้วยอำนาจแห่งมณีสัตนะ
นี้แล้ว จงเก็บมณีสัตนะนี้เสียในเรือนนั้น และเมื่อจะเก็บ อย่าเก็บไว้ในที่อื่น
ควรเก็บไว้ในคุ่มน้ำของตน ครั้นนาคราชกล่าวดังนี้แล้ว ก็น้อมมณีสัตนะมาให้
อาตมาภาพ.

ครั้นอาพาธดาบสกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า ขอถวายพระพร
มหาบพิตร ครั้นนั้นอาตมาภาพได้กล่าวคำนี้ กะพญานาคราชว่า เนะสหาย

เรามีได้มีความต้องการด้วยทรัพย์ แต่เราปรารถนาจะบวชดังนี้แล้ว ร้องขอ
บริหารแห่งบรรพชิต ออกจากนาคพิภพพร้อมด้วยนาคราชนั้น เชิญให้พญา-
นาคราชกลับแล้ว จึงเข้าสู่หิมวันตประเทศบรรพชา ดังนี้แล้ว เมื่อจะกล่าว
ธรรมกถาถวายพระราชา จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา ความว่า

ขอลถวายพระพร แม้มากมคุณเป็นของมนุษย์

อาตมาภาพได้เห็นแล้ว เป็นของไม่เที่ยง มีความ

แปรปรวนเป็นธรรมดา อาตมาภาพเห็นโทษในกามคุณ

ทั้งหลาย จึงออกบวชด้วยศรัทธา.

ขอลถวายพระพร ทั้งคนหนุ่มคนแก่ ย่อมมีสรีระ

ทำลายร่วงหล่นไป เปรียบเหมือนผลไม้จะนั้น อาตมา-

ภาพเห็นคุณข้อนี้ว่า สามัญผลเป็นข้อปฏิบัติอันไม่ผิด

ประเสริฐ จึงออกบวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทุชาย ความว่า อาตมาภาพบวช

เพราะเชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม และเชื่อพระนิพพาน. บทว่า ทุมปฺผลาเนว

ความว่า ผลไม้ทั้งหลายสุกแล้วก็ดี ยังไม่สุกก็ดี ย่อมร่วงหล่นไปฉันใด คน

ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มทั้งแก่ ก็ย่อมร่วงหล่นไปแม้ฉันนั้น. บทว่า อปฺณฺณํ

ได้แก่ สามัญผลอันไม่ผิด คือเป็นนิยยานิกกรรม. บทว่า สามญฺณเมว เสยฺโย

ความว่า คุณก่อนพระมหाराชเจ้า อาตมาภาพเห็นคุณแห่งบรรพชาว่า บรรพชา

นั้นเทียวเป็นของสูงสุด จึงได้บวชดังนี้

พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาเป็นอันดับต่อไป ความว่า

ชนเหล่าใดเป็นพหูสูต คำนึงเหตุผลได้มาก

ชนเหล่านั้นเป็นคนมีปัญญา บุคคลควรคบหาโดยแท้

ทีเดียว ข้าแต่ท่านอาพาธ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของนาค-

ราชและของท่านแล้ว จักทำบุญมิใช่น้อย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย พหุธานจินฺตโน** ความว่า ชน
เหล่าใด รู้เหตุการณ์ได้ยาก. บทว่า **นาคญจ** ความว่า เพราะได้ฟังถ้อยคำ
พญานาคราช และของท่านผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนั้น (ข้าพเจ้า
จักสร้างบุญกุศลนานัปการ).

ลำดับนั้น เมื่อคาบสจะยังพระอุตสาหะให้เกิดแก่พระราชา จึง
กล่าวคาถาสุดท้าย ความว่า

ขอถวายพระพร ชนทั้งหลายเป็นพหูสูต คำนึก
เหตุผลได้มาก ชนเหล่านั้น เป็นคนมีปัญญา บุคคล
ควรคบหาโดยแท้ทีเดียว ดูก่อนราชันย์ เพราะทรงสดับ
เรื่องราวของนาคราช และของอาตมาภาพแล้ว ขอ
พระองค์โปรดทรงบำเพ็ญกุศลให้มาก.

คาบสนั้น แสดงธรรมถวายพระราชาอย่างนี้แล้ว อยู่ในพระราช
อุทยานนั้นแล ตลอด ๔ เดือนฤดูฝน แล้วกลับไปยังหิมวันตประเทศอีก
เจริญพรหมวิหาร ๔ ครอบงำชีวิต ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว. ฝ่ายสังข-
पालนาคราชอยู่รักษาอุโบสถตลอดชีวิต ส่วนพระเจ้าพาราณสี ก็ทรงบำเพ็ญ
บุญมีทานเป็นต้น แล้วต่างไปตามยถากรรมของตน ๆ.

พระบรมศาสดากรั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า
โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ละนาคสมบัติอยู่รักษาอุโบสถกรรมอย่างนี้ แล้วทรง
ประชุมชาดกว่าพระคาบสผู้พระราชบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระกัสสปะ
พระเจ้าพาราณสีได้มาเป็น พระอานนท์ อาพารคาบส ได้มาเป็นพระ-
สารีบุตร ส่วนสังขपालนาคราช ได้มาเป็นเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสังขपालชาดก

๕. จุลลสุตโตสมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าจุลลสุตโตสมออกผนวช

[๒๕๑๕] (พระมหาสัตว์ตรีสุว่า) เราขอบอกชาวเมือง มิตร อำมาตย์ และข้าราชการบริพาร ผมที่เสียวของเราเกิดหงอกแล้ว บัดนี้ เราพอใจในบรรพชาเพศ.

[๒๕๑๖] (อำมาตย์กราบทูลว่า) อย่างไรหนอ พระองค์จึงรับสั่ง ความไม่เจริญ แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงปัดพระแสงศรที่อกของข้าพระพุทธเจ้า พระชายาของพระองค์มีถึง ๗๐๐ นาง พระนางเหล่านั้นของพระองค์ จักเป็นอยู่อย่างไรหนอ ?

[๒๕๑๗] (พระมหาสัตว์ตรีสุว่า) นางเหล่านั้นยังสาว จักปรากฏเอง นางเหล่านั้นจักไปพึงพิงพระราชาองค์อื่นก็ได้ ส่วนเราปรารถนาสวรรค์ ด้วยเหตุดังนั้น เราจึงจักบรรพชา.

[๒๕๑๘] (พระราชชนนีตรีสุว่า) คุณก่อนพ่อสุตโตสม แม่ผู้เป็นมารดาของเจ้า ชื่อว่าได้รับความยาก เพราะเมื่อแม่พำเพ็ญอยู่เจ้าก็ไม่หวังใย จักบวชให้ได้.

คุณก่อนพ่อสุตโตสม แม่คลอดเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่แม่ได้ด้วยความยากลำบาก เหตุไร เมื่อแม่พำเพ็ญอยู่ เจ้าไม่หวังใย จักบวชให้จงได้ ?

[๒๕๒๓] (พระราชบิดาตรัสว่า) ลูกก่อนพ่อสุตโสม
ธรรมนั้นชื่ออะไร และการบวชชื่ออะไร เพราะว่า
เจ้าจะละทิ้งเราสองคนผู้แก่เฒ่าแล้ว ไม่หวังใย จะบวช
อย่างเดียว ?

[๒๕๒๔] แม้บุตรธิดาทั้งหลายของเจ้า ก็มีมาก
ยังเล็กนัก ยังไม่เป็นหนุ่มสาว กำลังฉอเลาะน่ารักใคร่
เมื่อไม่เห็นเจ้า น่าจะลำบากไปตาม ๆ กัน.

[๒๕๒๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ความตั้งอยู่นาน
แล้วพลัดพรากจากกัน จากโอรสธิดาเหล่านี้ ของ
หม่อมฉัน ซึ่งกำลังเป็นเด็ก ยังไม่เจริญวัย ช่างฉอเลาะ
ก็ดี จากทูลกระหม่อมทั้งสองพระองค์ และสิ่งทั้งปวง
ไปก็ดี เป็นของเที่ยงแท้.

[๒๕๒๖] (พระชายาทั้งหลายทูลว่า) พระทัยของ
ทูลกระหม่อม จะตัดขาดเชียวหรือ หรือจะไม่ทรง
พระกรุณาหม่อมฉันทั้งหลาย ใยเล่าพระองค์จึงไม่
ทรงหวังใย กระหม่อมฉันทั้งหลายผู้คร่ำครวญอยู่ จะ
เสด็จออกผนวชเสียให้ได้ทีเดียวหรือ เพคะ.

[๒๕๒๗] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ใจของเรามีได้
ตัดขาด และเราก็มีความกรุณาในเธอทั้งหลาย แต่เรา
ปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น จึงจักออกบวช.

[๒๕๒๘] (พระอัครมเหสีตรัสว่า) ข้าแต่พระสุตโสม
ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็นอัครมเหสีของพระองค์

ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก เหตุไร เมื่อหม่อมฉัน
พำนักอยู่ พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใย จะทรงผนวช
เสีย.

ข้าแต่พระสุตโสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
อัครมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก
เหตุไร พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใยสัตว์ผู้ถือปฏิสนธิ
ในครรภ์ของหม่อมฉัน จะทรงผนวชเสีย.

ครรภ์ของหม่อมฉันแก่แล้ว ขอพระองค์ทรง
รออยู่ จนกระทั่งหม่อมฉันประสูติ อย่าให้หม่อมฉัน
เป็นหม้ายอยู่แต่ผู้เดียว ต้องได้รับทุกข์ในภายหลังเลย.

[๒๕๒๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ครรภ์ของเธอแก่
แล้ว ขอเชิญประสูติพระโอรส ซึ่งมีผิวพรรณไม่ทราม
เถิด ฉันจักละโอรส พร้อมทั้งเชอบวชให้จงได้.

[๒๕๓๐] ดูก่อนพระน้องนางจันทา เธออย่าร้อง
ไห้ไปเลย ดูก่อนนางผู้มีดวงตาเสมอด้วยดอกอัญชัน
เธออย่าเศร้าโศกไปเลย จงขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐ
เสียเถิด เราไม่เยื่อใยจักไปบวช.

[๒๕๓๑] (พระโอรสองค์ใหญ่ทูลว่า) ข้าแต่เสด็จแม่
ใครทำให้เสด็จแม่ทรงพิโรธ เหตุไฉนเสด็จแม่จึงทรง
กันแสง และจ้องมองดูหม่อมฉันยิ่งนัก บรรดาพระ-
ประยูรญาติที่เห็นอยู่ หม่อมฉันจะฆ่าใคร ที่ควรรับสั่ง
ให้ฆ่า ?

[๒๕๓๒] (พระนางเทวีตรัสว่า) ลูกรัก ท่านผู้ใด
ทรงชนะในแผ่นดิน ท่านผู้นั้นเจ้าไม่อาจจะมาได้เลย
พระบิดาของเจ้าได้ตรัสกะแม่ว่า ฉันไม่มีความหวัง
จักไปบวช.

[๒๕๓๓] (พระโอรสองค์ใหญ่ทูลว่า) เมื่อก่อนเรา
เคยไปเที่ยวสวนด้วยรถ และรบกันด้วยช้างตกมัน เมื่อ
พระราชบิดาสุตโตสมทรงผนวชแล้ว คราวนี้เราจักทำ
อย่างไร ?

[๒๕๓๔] (พระโอรสองค์น้อยทูลว่า) เมื่อพระมารดา
ของหม่อมฉันทรงกันแสงอยู่ และเมื่อพระเชษฐภคินี
ไม่ทรงยินยอม หม่อมฉันก็จักยึดพระหัตถ์ทั้งสองของ
พระบิดาไว้ เมื่อหม่อมฉันทั้งหลายไม่ยินยอม พระบิดา
จะยังเสด็จไปไม่ได้.

[๒๕๓๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) แม่นมเอ๋ย เชิญ
แม่ลูกขึ้นเถิด แม่จงพาพระกุมารนี้ ไปเล่นให้รื่นรมย์
เสียในที่อื่น เมื่อเรากำลังปรารถนาสวรรค์ กุมารนี้
อย่าทำอันตรายแก่เราเลย.

[๒๕๓๖] (พระพี่เลี้ยงกล่าวว่า) ไฉนหนอพระราช
จิงทรงประทานแก้วมณี อันมีแสงสว่างนี้ เราจะ
ประโยชน์อะไรด้วยแก้วมณีนี้ เมื่อพระเจ้าสุตโตสม
ทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไรได้ กับแก้วมณีนี้.

[๒๕๓๗] (เสนาคุตตอำมาตย์ทูลว่า) พระคลังน้อย
ของพระองค์ยังไพบูลย์ และพระคลังใหญ่ของพระองค์
ก็บริบูรณ์ ปฐพีมณฑลพระองค์ก็ทรงชนะแล้ว ขอ
พระองค์จงทรงยินดีเถิด อย่าทรงผนวชเลยพระเจ้าข้า.

[๒๕๓๘] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) คลังน้อยของเรา
ก็ไพบูลย์ คลังใหญ่ของเราก็บริบูรณ์ และปฐพีมณฑล
เราก็ชนะแล้ว แต่เราจักละสิ่งนั้น ๆ ออกบวช.

[๒๕๓๙] (กุลพันธเศรษฐีทูลว่า) ขอเดชะ ทรัพย์
ของข้าพระพุทธเจ้ามีมากมาย ข้าพระพุทธเจ้าไม่
สามารถจะนับได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายทรัพย์
ทั้งหมดนั้น แต่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงยินดี อย่า
ทรงผนวชเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๕๔๐] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) ลูกอ่อนท่าน
กุลวัฒนเศรษฐี เรารู้ว่าทรัพย์ของท่านมีมาก และท่าน
ก็บูชาเรา แต่เราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น เรา
จึงจักต้องบวช.

[๒๕๔๑] ลูกอ่อนพ่อโสมทัต เราเป็นผู้กระสันนึก
ความไม่ยินดีย่อมมาครอบงำเรา อันตรายมีมาก เราจัก
บวชให้ได้ในวันนี้ทีเดียว.

[๒๕๔๒] (พระอนุชาโสมทัตทูลว่า) ข้าแต่พระเจ้า
ที่สุตโสม แม้กิจนี้พระองค์ทรงพอพระทัย ขอพระองค์
ทรงผนวช ณ บัดนี้ แม้หม่อมฉันก็จักบวชในวันนี้
ทีเดียว หม่อมฉันไม่อาจอยู่ห่างพระองค์ได้.

[๒๕๔๓] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) เธอจักบวชยัง
ไม่ได้ เพราะว่าใคร ๆ ในพระนครและคามนิคม
ชนบท จะไม่พากันหุงต้ม.

[๒๕๔๔] (มหาชนพากันร้องไห้ว่า) เมื่อพระเจ้า
สุตโสม ทรงผนวชเสียแล้ว บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย จักทำอะไรเล่า พระเจ้าข้า ?

[๒๕๔๕] (พระมหาสัตว์ตรัสว่า) เราเข้าใจว่า
ชีวิตนี้ ถูกขรณำเข้าไป เป็นของนิดหน่อย ดุจน้ำ
ในโคลนฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อยเหลือเกินอย่างนี้
เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะประมาทเลย.

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป เป็นของ
นิดหน่อย ดุจน้ำในโคลนฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อย
เหลือเกินอย่างนี้ แต่พวกคนพาล ย่อมพากันประมาท.

คนพาลเหล่านั้น อันเครื่องผูกคือตัณหาผูกไว้
แล้ว ย่อมยังนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เปרטวิสัย
และอสุรกายให้เจริญ.

[๒๕๔๖] (มหาชนกล่าววว่า) กลุ่มธูตีตั้งขึ้นไม่ไกล
ปู่ผกปราสาท ชะรอยพระธรรมราชาผู้เรืองยศของ
พวกเรา จะทรงตัดพระเศกเสียแล้ว.

[๒๕๔๗] (ชาวพระนครปริเทวนาการว่า) พระราชา
ทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน เสด็จไปเที่ยวยัง
ปราสาทใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์ เคลื่อนกล่น
ไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังปราสาทใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์
แพรวพราวไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วย พระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์
เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วย หมู่พระประยูร-
ญาติ เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คือนิเวศน์ของ
พระองค์ เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ตลอด
กาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นำรื่นรมย์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือนิเวศน์

อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมกำนัลใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตินี้คือสวนกรรณิการัตินี้
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณฑุวันไคนี้คือสวนปาณฑุวัน
นั้นของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
ญาติ เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณฑุวันไคนี้คือสวน
ปาณฑุวันของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาล.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันไคนี้คือสวนอัมพวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันไคนี้คือสวนอัมพวันของ

พระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีนรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่ก็สระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่ก็สระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดาชไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

[๒๕๔๘] (มหาชนกล่าวว่) พระเจ้าสุตโสมทรง
สละราชสมบัตินี้แล้ว เสด็จออกทรงผนวช ทรงผ้า-
กาสาวพัสดุ์ เทียวไปพระองค์เดียว เหมือนช้างตัว
ประเสริฐ ฉะนั้น.

[๒๕๔๙] (พระมหาสัตว์ตรัสว่) ท่านทั้งหลายอย่า
ระลึกถึงความยินดีการเล่น และการร่าเริงในกาล
ก่อนเลย กามทั้งหลายอย่าทำลายท่านทั้งหลายได้เลย
จริงอยู่ สุตสนนกร นารีนรมย์ยิ่งนัก ท่านทั้งหลาย
จงเจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ ทั้งกลางวัน
และกลางคืนเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านทั้งหลายจะได้
ไปสู่เทพบุรี อันเป็นที่อยู่ของท่านผู้มีบุญกรรม.

จบจุลลสุตโสมชาดกที่ ๕

อรรถกถาจลลสูตรโสมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ เนกขัมมบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า อามนุตยามิ นิคมฺมํ ดังนี้.

เรื่องปัจจุบันนิทาน เช่นเดียวกับในมหานารทกัศสปชาดก. (ส่วนอดีตนิทานมีดังต่อไปนี้)

ก็ในอดีตกาล พระนครพาราณสีได้มีชื่อว่า " สุทัสน นคร " พระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต เสด็จประทับอยู่ในพระนครนั้น พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิดในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของท้าวเธอ ล่วงไปได้ ๑๐ เดือน ก็ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ก็พระพักตร์ของพระกุมารนั้น มีสิริประหนึ่งดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ด้วยเหตุนี้ พระชนกชนนีจึงทรงขนานพระนามว่า " โสมกุมาร ". ราชกุมารนั้นพอรู้เพียงสาแล้ว เป็นผู้สนใจในสุตะมีการฟังเป็นปกติ ด้วยเหตุนี้ ชาวประชาจึงถวายพระนามว่า " สุตโสม " ครั้นเจริญวัยแล้ว พระราชกุมาร เสด็จไปเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักกศิลา เสด็จกลับมา ก็ได้เสวตฉัตรของพระชนก เสวยราชสมบัติโดยธรรม ได้มีพระอิสริยยศยิ่งใหญ่ พระองค์มีสนมกำนัลใน หมั้นหกพันนาง มีพระนางจันทาเทวีเป็นประธาน. ในเวลาต่อมา ท้าวเธอก็เจริญด้วยพระโอรสธิดาจนไม่ทรงยินดีด้วยฆราวาสวิสัย มีพระประสงค์ที่จะเสด็จไปสู่ป่า ทรงผนวช. วันหนึ่งจึงตรัสเรียกนายภูษามาลาตรัสสั่งว่า แน่ะเจ้า เมื่อใด เจ้าเห็นผมที่เศียรของเราหงอกแล้ว เจ้าพึงบอกเราเมื่อนั้น. นายภูษามาลาก็รับพระราชดำรัสของท้าวเธอ เวลาต่อมา ก็เห็นพระเกศาหงอกจึงกราบทูลให้ทรงทราบ เมื่อพระ

ราชาตรัสสั่งว่า เจ้าภูษามาลา ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงถอนผมนั้น มาวางไว้ในมือเรา
จึงเอาแหวนทองถอนพระเกศา มาวางไว้ในพระหัตถ์. พระมหาสัตว์ทอด-
พระเนตรดูพระเกศาหงอนนั้น ก็ตกพระทัยว่า สรีระของเราถูกชราครอบงำแล้ว
จึงทรงถือเส้นพระเกศาหงอนนั้นเสด็จลงจากปราสาท ประทับนั่งบนราชบัลลังก์
ที่แต่งตั้งไว้ ณ ที่เฝ้าของมหาชน แล้วตรัสสั่งให้เรียกอำมาตย์ประมาณแปดหมื่น
มีเสนาบดีเป็นประมุข พราหมณ์หกหมื่น มีปุโรหิตเป็นประธาน และชาวแว่น
แคว้นชาวนิกมเป็นต้นอื่น ๆ มาเฝ้าเป็นจำนวนมาก แล้วตรัสว่า เกศาหงอนเกิด
ที่เศียรของเราแล้ว เราเป็นคนแก่เฒ่า ท่านทั้งหลายจงรับรู้ความที่เราจะออก
บรรพชา ดังนี้แล้ว ตรัสคาถาที่ ๑ ความว่า

เราขอบอกชาวเมือง มิตร อำมาตย์ และข้า-
ราชบริพาร ผมที่เศียรของเรา เกิดหงอนแล้ว บัดนี้
เราพอใจบรรพชาเพศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อามนุตยามิ ความว่า เราขอประกาศ
ให้ท่านทั้งหลายรับรู้. บทว่า โรจหิ ความว่า เราพอใจ คู่ก่อนท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรับรู้ว่าจะบรรพชา.

บรรดาชนทั้งหลายที่ได้ฟังพระราชดำรัสเหล่านั้น อำมาตย์คนหนึ่ง
เป็นคนองอาจแกล้วกล้า กราบทูลคาถา ความว่า

อย่างไรหนอพระองค์จึงรับสั่งความไม่เจริญแก่
ข้าพระพุทธเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์
ทรงปักพระแสงศรที่อกของข้าพระพุทธเจ้า พระชายา
ของพระองค์มีถึง ๗๐๐นาง พระนางเหล่านั้นของ
พระองค์ จักเป็นอยู่อย่างไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภุ ได้แก่ สิ่งอันไม่เป็นความเจริญ
บทว่า อูริ กปฺเปติ ความว่า พระองค์ทรงยังพระศัสตราอันล้างแล้วด้วยดี
ให้ไหวไคล่ทรงอกของข้าพระพุทธเจ้า. บทว่า สุตตสตา นี้ อามาศย์นั้น
กล่าวหมายถึง ชัตตยิกัญญาผู้มีชาติเสมอกัน. บทว่า ถมฺหุ เต ตา ภวิสฺสนฺติ
ความว่า พระราชชายาของพระองค์เหล่านั้น เมื่อพระองค์ทรงผนวชเสียแล้ว
จักเป็นอนาถา หาที่พึ่งมิได้ จักอยู่ได้อย่างไร การที่พระองค์ทรงทำนางเหล่านั้น
ให้ไม่มีที่พึ่ง แล้วทรงผนวชนี้ ไม่สมควรเลย พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสคาถาที่ ๓ ความว่า

นางเหล่านั้นยังสาว จักปรากฏเอง นางเหล่านั้น
จักไปพึ่งพิงพระราชาองค์อื่นก็ได้ ส่วนเราปรารถนา
สวรรค์ ด้วยเหตุดังนั้น เราจึงจักบรรพชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺญายนฺติ ความว่า นารีเหล่านั้นจัก
ปรากฏด้วยกิจของตน ๆ เราเป็นอะไรของนางเหล่านี้ ทุกนางล้วนยังสาว
พระราชาอื่น ๆ ก็ยังมี นารีเหล่านี้ จักไปพึ่งพิงพระราชาอื่น ๆ นั้นได้.

อามาศย์เป็นต้น เมื่อไม่สามารถจะทูลทัดทานพระโพธิสัตว์ได้ จึงพา
กันไปยังสำนักของพระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ กราบทูลเนื้อความนั้นให้
ทรงทราบ. พระราชชนนี รีบเสด็จมาโดยด่วน ตรัสว่า ลูกรัก ข้าว่า
เจ้าประสงค์จะบวชจริงหรือ ดังนี้แล้ว ได้ตรัสคาถา ๒ คาถา ความว่า

ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่ผู้เป็นมารดาของเจ้า ชื่อว่า
ได้รับความยาก เพราะเมื่อแม่พร่ำเพ้ออยู่ เจ้าไม่หวังใย
จะบวชให้ได้.

**ดูก่อนพ่อสุตโสม แม่คลอดเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่แม่ได้
ด้วยความลำบาก เหตุไรเมื่อแม่พำเพื่ออยู่ เจ้าไม่
หวังใย จะบวชให้จงได้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุลลทฺธ** ความว่า เจ้าเชื่อว่าเป็นผู้ที่
ได้มาโดยยาก เพราะเมื่อจะได้ก็ต้องฝ่าความลำบาก จึงได้เข้าผู้เป็นบุตรมา.
บทว่า **ยัม เม** ความว่า เมื่อแม่พำเพื่ออยู่โดยประการต่าง ๆ เจ้ายังปรารถนา
จะบวชให้ได้ด้วยเหตุใด เหตุนั้นการได้บุตรเช่นกับเจ้า จึงเชื่อว่าแม่ได้มาด้วย
ความยากลำบาก.

พระโพธิสัตว์มิได้ตรัสอะไรกับพระราชมารดา ซึ่งทรงปริเทวนาการ
อยู่อย่างนี้. พระราชชนนีทรงกันแสงรำให้ ประทับยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่งเสียเอง
ทีเดียว ลำดับนั้น ประชาชนจึงพากันไปกราบทูลแต่พระราชบิดาของพระโพธิ-
สัตว์. พระราชบิดาเสด็จมาแล้ว ตรัสคาถาอย่างเดียวกัน ความว่า

**ดูก่อนพ่อสุตโสม ธรรมนั้นชื่ออะไร และการ
บวชชื่ออะไร เพราะว่า เจ้าจะละทิ้งเราสองคนผู้
แก่เฒ่าแล้ว ไม่หวังใย จะบวชอย่างเดียว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยัม โน อมฺเห** ความว่า เจ้าเป็นบุตร
ของมารดาบิดา ใยจึงไม่ปฏิบัติมารดาบิดาซึ่งแก่ชรา ในเวลาที่ควรปฏิบัติ
ทอดทิ้งมิได้อาลัยบวชเสีย เหมือนยังกะกิ้งกือตกลงเหวฉะนั้น ด้วยเหตุนี้
บิดาขอถามเจ้า ธรรมของเจ้านี้ชื่ออะไร ?

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้วก็นิ่งเสีย. ลำดับนั้น พระราชบิดา
จึงตรัสว่า **สุตโสมลูกรัก** ถ้าหากเจ้าไม่มีความสืเนหาอาลัยในมารดาบิดาแล้ว
บุตรธิดาของเจ้ายังเล็ก ๆ มีมาก ไม่อาจที่จะพลัดพรากจากเจ้าได้ ในเวลาเด็ก
เหล่านั้นเจริญวัยแล้ว เจ้าจึงค่อยบวชเถิด แล้วตรัสคาถาที่ ๑ ความว่า

แม่บุตรและธิดาทั้งหลายของเจ้าก็มีมาก ยิ่งเล็ก
นัก ยังไม่เป็นหนุ่มสาว กำลังฉอเลาะน่ารักใคร่ เมื่อ
ไม่เห็นเจ้าน่าจะลำบากไปตาม ๆ กัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุชฺ ความว่า พุศจน่ารัก. บทว่า
นิกุจฺฉนฺติ ความว่า พ่อสำคัญว่า จักพากันถึงความลำบาก คือกลับได้ทุก
ทั้งทางกายและทางใจ.

พระมหาสัตว์ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว ตรัสพระคาถา ความว่า
ความตั้งอยู่นานแล้วพลัดพรากจากกัน จากโอรส
ธิดาเหล่านี้ของหม่อมฉัน ซึ่งกำลังเป็นเด็ก ยังไม่เจริญวัย
ช่างฉอเลาะก็ดี จากทูลกระหม่อมทั้งสองพระองค์และ
สิ่งทั้งปวงไปก็ดี เป็นของเที่ยงแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพะเพหิปี ตุมฺเหหิ ความว่า ข้าแต่
พระทูลกระหม่อม ใ้ว่าข้าพระพุทธเจ้า จะจากโอรสธิดาเท่านั้นก็หามิได้ ที่แท้
แม้ทูลกระหม่อมทั้งสอง แม้สรรพสังขารอื่น ๆ ถึงดำรงอยู่ได้นานคือตั้งอยู่สิ้น
กาลนาน ก็เพียงที่จะพลัดพรากจากกัน คือความเป็นต่าง ๆ กัน เพราะในโลก
สันนิวาสนี้แม้ทั้งสิ้น สังขารแม้อย่างหนึ่ง จะชื่อว่าเป็นของเที่ยงไม่มีเลย.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมกถาแด่พระราชบิดาอย่างนี้ สมเด็จพระราช
บิดา ทรงสดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้ว ก็ได้ทรงดูษณภาพ ลำดับนั้น
อำมาตย์ทั้งหลาย จึงไปแจ้งแก่พระชายาที่รักทั้งเจ็ดร้อยของพระมหาสัตว์ พระ
ชายาเหล่านั้นจึงลงจากปราสาท ไปยังสำนักของพระมหาสัตว์เจ้า ต่างยึดข้อ
พระบาท ปรีทวนาการ กล่าวคาถา ความว่า

**พระทัยของทูลกระหม่อม จะตัดขาดเชียวหรือ
หรือจะไม่ทรงพระกรุณาหม่อมฉันทั้งหลาย ไยเล่า
พระองค์จึงไม่หวังใยกระหม่อมฉันทั้งหลาย ผู้คร่ำ-
ครวญอยู่ จะเสด็จออกผนวชเสียให้ได้เทียวหรือเพคะ.**

กาลานั้น มีอรรดาธิบายดังนี้ ข้าแต่พระสุตโสมผู้พระสวามี พระทัย
ในพวกกระหม่อมฉัน ของทูลกระหม่อมซึ่งกระทำพวกหม่อมฉันให้เป็นหม้าย
เสด็จไปบวช จะตัดขาดเชียวหรือหนอ เพราะไม่มีความสืเนหาแม้เพียงเล็กน้อย
หรือชื่อว่าความการุญ ของทูลกระหม่อมไม่มี เพราะไม่มีพระกรุณาจึงละทิ้ง
พวกหม่อมฉัน ซึ่งคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ไปบรรพชา.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับเสียงปริเทวนาการ ของเหล่าบาทบริจาริกา
เหล่านั้น ผู้กลิ้งเกลือกไรราพันอยู่แทบบาทมุล แล้วตรัสคาถาลำดับ
ต่อไปว่า

**ใจของเรามีได้ตัดขาด และเราก็มีความกรุณาใน
เธอทั้งหลาย แต่เราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น
เราจึงจักออกบวช.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกุคฺคญ** ความว่า พระมหาสัตว์ทรง
ปลอบใจพระชายาเหล่านั้นว่า เราปรารถนาสวรรค์ อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าบรรพชา
พุทฺธาภิษัณฺฑิต สรรเสริญแล้ว เพราะเหตุนี้ เราจึงจักบวช เธอทั้งหลาย
อย่าคิดเสียใจ.

ลำดับนั้น อามาคย์ทั้งหลาย จึงกราบทูลพระมเหสีของพระโพธิสัตว์
ให้ทรงทราบ พระอักรมเหสีนั้นมีภาระหนัก ทรงครรภ์บริบูรณ์ เสด็จมา
ถวายบังคมพระมหาสัตว์ ประทับยืน ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง ได้ตรัสคาถา ๓ คาถา
ความว่า

ข้าแต่พระสุตโตสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
อักรมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความลำบาก
เหตุไรเมื่อหม่อมฉันพำเพื่ออยู่ พระองค์จึงมิได้ทรง
เยื่อใย จะทรงผนวชเสีย.

ข้าแต่พระสุตโตสมผู้ประเสริฐ หม่อมฉันผู้เป็น
พระอักรมเหสีของพระองค์ ได้พระองค์มาด้วยความ
ลำบาก เหตุไร พระองค์จึงมิได้ทรงเยื่อใยสัตว์ผู้ถือ
ปฏิสนธิในครรภ์ของหม่อมฉัน จะทรงผนวชเสีย.

ครรภ์ของหม่อมฉันแก่แล้ว ขอพระองค์ทรง
รออยู่ จนกระทั่งหม่อมฉันประสูติ อย่าให้หม่อมฉัน
เป็นหม้ายอยู่แต่ผู้เดียว ต้องได้รับทุกข์ในภายหลังเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม เม ความว่า เพราะเหตุไร เมื่อ
หม่อมฉันพำเพื่ออยู่ พระองค์มิได้ห้วงใยจะบวชเสีย ตำแหน่งอักรมเหสี
ที่หม่อมฉันได้จากสำนักของพระองค์นั้น หม่อมฉันได้มาด้วยยาก ในคาถา
ที่สองมีอธิบายว่า เพราะเหตุไรพระองค์จะทรงละหม่อมฉันผู้กำลังท้อง มิได้
ห้วงใย บวชเสีย ความเป็นอักรมเหสีของพระองค์ที่หม่อมฉันได้มานั้น หม่อม-
ฉันได้มาด้วยยาก. บทว่า ยาว นัม ความว่า ขอพระองค์จงทรงยับยั้งอยู่
จนกว่าหม่อมฉันจะประสูติก่อนเกิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรีศพระคาถา ความว่า

ครรภ์ของเธอแก่แล้ว ขอเชิญประสูติพระโอรส
ซึ่งมีผิวพรรณไม่ทรามเกิด ฉันจักละโอรส พร้อมทั้ง
เธอบวชให้จงได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตํ** ความว่า คุณอนนางผู้เจริญ เราเห็นว่า
เธอครรภ์แก่ แต่เมื่อเธอประสูติจักประสูติพระโอรส หาใช้ธิดาไม่ ขอเธอจง
ประสูติโอรสด้วยความสวัสดีเถิด ส่วนเราจะละบุตรกับตัวเธอ บวชให้ได้ทีเดียว.

พระนางเทวี สดับพระราชดำรัสของพระราชสวามีแล้ว ไม่สามารถ
จะอดกลั้นความโศกไว้ได้ทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม คราวนี้นับแต่วັນนี้ไป
ชื่อว่าสิริของหม่อมฉันคงไม่มีเลย แล้วเอาหัตถ์ทั้งสองกุมพระหทัย หลังพระ
อัสสุชลพลางปริเทวนาการด้วยพระสุรเสียงอันดัง ลำดับนั้น เมื่อพระมหาสัตว์
จะทรงปลอบโยนพระนาง จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพระน้องนางจันทา เธออย่าร้องไห้ไปเลย

**ดูก่อนพระนางผู้มีดวงตาเสมอด้วยดอกอัญชัน เธออย่า
เศร้าโศกไปเลย จงขึ้นสู่ปราสาทอันประเสริฐเสียเถิด
เราไม่เยอียจักไปบวช.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา ตฺวํ จนฺตฺห รุทฺติ** ความว่า ดูก่อน
พระน้องนางจันทาเทวีผู้เจริญ เธออย่าร้องไห้เศร้าโศกไปเลย. บทว่า **วณฺติมิร-**
มตฺตฺกฺขิ แปลว่า ผู้มีพระเนตรเสมอด้วยดอกอัญชัน แต่ในพระบาลีท่านเขียน
ไว้ว่า " **โกวิลารตฺมฺพฺกฺขิ** " ความก็ว่า เนตรของพระนางจันทาเทวีนั้น
แดงเหมือนดอกหงอนไก่.

พระนางจันทาเทวี สดับพระราชดำรัสแล้ว ไม่สามารถที่จะดำรงอยู่
ได้ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทประทับนั่ง กั้นแสงอยู่. ลำดับนั้น พระโอรสองค์ใหญ่
ของพระโพธิสัตว์ เห็นพระมารดาทรงกั้นแสง จึงดำริว่า เหตุไรหนอ พระ
มารดาของเราจึงประทับนั่ง ทรงกั้นแสงอยู่ เมื่อจะทูลถามพระมารดาจึงตรัส
พระคาถา ความว่า

ข้าแต่เสด็จแม่ ใครทำให้เสด็จแม่ทรงพิโรธ เหตุ

ไฉนเสด็จแม่ จึงทรงกันแสง และจ้องมองดูหม่อม

ฉันยิ่งนัก บรรดาพระประยูรญาติที่เห็นอยู่ หม่อมฉัน

จะฆ่าใครที่ควรรับสั่งให้ฆ่า ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภเปติ ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่ ใครคนไหน ทำให้เสด็จแม่ต้องขุ่นเคือง คือใครได้ทำสิ่งไม่เป็นที่รักแก่เสด็จแม่. บทว่า อเปกขติ จ มีอธิบายว่า เมื่อเสด็จแม่จ้องหม่อมฉัน ทำไมจึงต้องทรงพระกันแสง. บทว่า กัม อวชณฺมิ ขมาณฺมิ ความว่า พระราชโอรส ทูลถามว่า หม่อมฉันจะฆ่าใครที่ควรจะให้ฆ่า สำหรับพระญาติของเสด็จแม่ ที่เห็นกันอยู่นั้นแหละ โปรดตรัสบอกแก่หม่อมฉัน.

ลำดับนั้น พระนางเทวี ตรัสพระคาถา ความว่า

ลูกรัก ท่านผู้ใดทรงชนะในแผ่นดิน ท่านผู้นั้น

เจ้าไม่อาจจะฆ่าได้เลย พระบิดาของเจ้าได้ตรัสกะแม่

ว่า ฉันไม่มีความหวังใย จักไปบวช.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชิตาวิ ความว่า ลูกรัก ท่านผู้ใดเป็นผู้ชนะในแผ่นดินนี้ ทำให้แม่ขุ่นเคือง คือยังความโกรธ และความเศร้าโศก ให้เข้าไปในหทัยของแม่ ด้วยการกล่าวคำไม่เป็นที่รัก ท่านผู้นั้น ลูกไม่อาจจะฆ่าได้ เพราะเป็นพระบิดาของลูกเอง พระองค์ทรงตรัสกะแม่ว่า เราจักสละสิริราชสมบัติ และตัวเธอ เข้าสู่ป่าแล้วบรรพชา นี่คือเหตุแห่งการกันแสงของแม่.

เชษฐโอรส ทรงฟังพระเสาวนีย์ของพระมารดาแล้ว ทูลว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เสด็จแม่ตรัสคำนี้อย่างไรกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเราก็ตกเป็นคนอนาถา หาที่พึ่งมิได้มิใช่หรือ ดังนี้แล้ว ทรงปริเทวนาการ ตรัสคาถา ความว่า

เมื่อก่อน เราเคยไปเที่ยวสวนด้วยรถ และรถกัน

ด้วยช้างตกมัน เมื่อพระราชบิดาสุตโสม ทรงผนวช

แล้ว คราวนี้ เราจักทำอย่างไร ?

กาลานั้น มีอรรดาธิบายดังนี้ เมื่อก่อนเราเคยขึ้นรถ อันประดับแล้ว ด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เทียมด้วยอาชาไนย ๔ ตัว ไปพระราชอุทยาน สู้รบกฤษณะชาติตัวเมามัน ทั้งเล่นกีฬาอื่น ๆ เช่นอศวกีฬาเป็นต้น บัดนี้ เมื่อพระราชบิดาสุตโสม ทรงผนวชแล้ว เราจักทำอย่างไร ?

ลำดับนั้น โอรสองค์น้อย ผู้กนิษฐภดาของเชษฐโอรส มีพระชนมายุ ได้ ๗ พรรษา เห็นกษัตริย์ทั้งสองทรงกันแสงอยู่ จึงเข้าไปเฝ้าพระมารดา ทูลถามว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เพราะเหตุไรเสด็จแม่ กับเสด็จพี่ จึงทรงกันแสง ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ก็ทูลลอบโยนท่านทั้งสองว่า ถ้ากระนั้นขอเสด็จแม่และเสด็จพี่อย่าทรงกันแสงเลย หม่อมฉันจักไม่ยอมให้พระบิดาทรงผนวช ก่อน แล้วเสด็จลงจากปราสาท พร้อมด้วยพวกพี่เลี้ยง เสด็จไปยังสำนักพระราชบิดา ทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ขาวว่า เสด็จพ่อตรัสสั่งว่า จะละทิ้งหม่อมฉัน ผู้ไม่ประสงค์ให้บวช ไปบวชเสีย หม่อมฉันไม่ยอมให้เสด็จพ่อบวช ทูลแล้ว ก็เข้าสวมกอดพระศอ พระราชบิดาไว้แน่น ตรัสคาถา ความว่า

เมื่อพระมารดา ของหม่อมฉัน ทรงกันแสงอยู่

และเมื่อพระเชษฐภดา ไม่ทรงยินยอม หม่อมฉันก็

จักยึดพระหัตถ์ทั้งสองของพระบิดาไว้ เมื่อหม่อมฉัน

ทั้งหลายไม่ยินยอม พระบิดาจะยังเสด็จไปไม่ได้.

พระมหาสัตว์เจ้า ทรงดำริว่า โอรสของเรานี้ จะทำอันตรายแก่เรา ด้วยอุบายอย่างไรหนอ เราจึงจะให้เธอหลีกไปเสียได้ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์

จึงทรงเลดูพระพี่เลี้ยงตรัสว่า แน่พี่เลี้ยง แม่คุณเชิญเถิด นี่เป็นเครื่องประดับ
คือแก้วมณี ส่วนนี้จึงเป็นของเจ้า เจ้าจงช่วยพาพระโอรสไปเสีย อย่า
ทำอันตรายแก่เราเลย เมื่อพระองค์เองไม่ทรงสามารถ ที่จะจับพระหัตถ์พระ
โอรส จึงทรงคิดคิดสินบนพระพี่เลี้ยง แล้วตรัสคาถา ความว่า

แม่นมเอ๋ย เชิญแม่ลูกขึ้นเถิด แม่จงพาพระ
กุมารนี้ ไปเล่นให้รื่นรมย์เสียในที่อื่น เมื่อเรากำลัง
ปรารถนาสวรรค์ กุมารนี้อย่าทำอันตรายแก่เราเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมิ กุมาริ ความว่า แม่นมเอ๋ย เจ้า
จงลุกขึ้น ช่วยพาพระกุมารนี้ไป แล้วมารับเอาแก้วมณีนี้ นำพระกุมารให้ไป
รื่นรมย์เสียในที่อื่น.

พระพี่เลี้ยงนั้น ได้บำเหน็จแล้ว จึงเตือนพระกุมารให้รู้สึกองค์แล้ว
พาไปในที่อื่น พลังปริเทวนาการกล่าวคาถา ความว่า

โฉนหนอ พระราชาจึงทรงประทานแก้วมณี อัน
มีแสงสว่างนี้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยแก้วมณีนี้
เมื่อพระเจ้าสุตโสมทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไรได้
กับแก้วมณีนี้.

คานั้น มีอรรถาธิบายดังนี้ พระพี่เลี้ยงคร่ำครวญว่า โฉนหนอ
เราจึงรับเอาแก้วมณีนี้เพื่อเป็นค่าจ้าง พระราชาก็ทรงพระราชทานแก้วมณี
นั้น อันกระทำซึ่งรัศมี คือส่องแสงสว่างเป็นประกาย เมื่อพระเจ้าสุตโสม
บรมนรินทร์ ทรงผนวชแล้ว แก้วมณีนี้จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา. บทว่า
กิ นุ เมนั กฤษุสามิ ความว่า เมื่อพระองค์ทรงผนวชแล้ว เราจักไม่ได้

แก้วมณีนี้ ถึงแม้จะได้ ก็จักทำอะไรกับแก้วมณีนี้ ท่านทั้งหลายจงดูการกระทำของเราเถิด.

ลำดับนั้น อามาศย์มหาเสนาคุตต์ คิดว่า ชะรอยพระราชานี้ จะทรงทำความสำคัญว่า ราชทรัพย์ในคลังของเรามีน้อย เราจักทูลความที่พระราชทรัพย์มีมากแต่พระองค์ เขาลุกขึ้นถวายบังคมแล้วกล่าวคาถา ความว่า

พระคลังน้อยของพระองค์ไพบุลย์ และพระคลังใหญ่ของพระองค์ก็บริบูรณ์ ปฐพีมณฑล พระองค์ก็ทรงชนะแล้ว ขอพระองค์จงทรงยินดีเถิด อย่าทรงผนวชเลย พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

คลังน้อย ของเราก็ไพบุลย์ คลังใหญ่ของเราก็บริบูรณ์ และปฐพีมณฑลเราก็ชนะแล้ว แต่เราจักละสิ่งนั้น ๆ ออกบวช.

เมื่อมหาเสนาคุตต์อามาศย์ ได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้น จึงถอยออกไป กุลพันธนเศรษฐี จึงลุกขึ้นถวายบังคม กล่าวคาถา ความว่า

ขอเดชะ ทรัพย์ของข้าพระพุทธเจ้า มีมากมาย ข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะนับได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายทรัพย์ทั้งหมดนั้น แต่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงยินดี อย่าทรงผนวชเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ ทรงสดับเช่นนั้น จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนกุลวัฑฒนเศรษฐี เรารู้ว่าทรัพย์ของท่าน มีมาก และท่านก็บูชาเรา แต่เราปรารถนาสวรรค์ เพราะฉะนั้น เราจึงจักต้องบวช.

ครั้งกฤตพันธนเศรษฐี ได้ฟังพระราชดำรัส ก็ถอยออกไป พระมหา
สัตว์ จึงตรัสเรียกพระอนุชาพระนามว่า โสมทัต มารับสั่งว่า พ่อโสมทัต
พี่กระสัน เหมือนไก่อปาถูกขังอยู่ในกรง ความไม่ยินดี ในฆราวาสครอบงำพี่
พี่จักบวชในวันนี้ให้ได้ เธอจงครอบครองราชสมบัตินี้เถิด เมื่อจะทรงมอบ
ราชสมบัติให้จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพ่อโสมทัต เราเป็นผู้กระสันนัก ความไม่
ยินดี ย่อมมาครอบงำเรา อันตรายมีมาก เราจักบวช
ให้ได้ในวันนี้ทีเดียว.

แม้โสมทัต ทรงฟังพระราชดำรัสนั้นแล้ว ก็มีพระประสงค์จะทรง
ผนวช เมื่อจะแสดงพระประสงค์นั้น จึงตรัสคาถาต่อไป ความว่า

ข้าแต่พระเจ้าพี่สุตโสม แมื่กจนี้พระองค์ทรงพอ
พระทัย ขอพระองค์ทรงผนวช ณ บัดนี้ แม่หม่อมฉัน
ก็จักบวชในวันนี้ทีเดียว หม่อมฉันไม่อาจอยู่ห่างพระ
องค์ได้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงห้ามพระอนุชา แล้วตรัสคาถากึ่งคาถา
ความว่า

เธอจักบวชยังไม่ได้ เพราะว่าใคร ๆ ในพระ
นคร และคามนิคมในชนบทจะไม่พากันหุงต้ม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น หิ ปจฺจติ ความว่า เพราะได้ทราบ
ความประสงค์ ในการบรรพชาของพี่ในบัดนี้ ก่อนเท่านั้น ใคร ๆ ใน
สุทฺถสนนฺคร อันมีอาณาเขต ๑๒ โยชน์นี้ และในชนบททั้งสิ้น ยังไม่พา
กันหุงหาอาหาร คือยังไม่พากันยังไฟในเตาให้โพลง ถ้าเมื่อเราบวชเสียทั้งสอง

คน ชาวแวนแคว้น จักว่าเหวไร่ที่พึง เพราะเหตุนั้น เธอยังบวชไม่ได้ พึ่ง
จักบวชผู้เดียวเท่านั้น.

มหาชนได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว พากันกลิ้งเกลือกแทบพระยุคลบาท
ของพระมหาสัตว์ ปริเทวนการ ทูลว่า

เมื่อพระเจ้าสุตโสม ทรงผนวชเสียแล้ว บัดนี้ข้า

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักกระทำอย่างไรเล่าพระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า อย่าเลย ท่านทั้งหลายอย่าเสว้าโศก
กันไปเลย ถึงเราจักดำรงอยู่ได้นาน ก็จักต้องพลัดพรากจากท่านทั้งหลาย
เพราะสังขารที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าเที่ยงไม่มี เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่มหาชน
จึงตรัสว่า

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป เป็นของนิต

หน้อย ดุจน้ำในโคลน ฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อย

เหลือเกินอย่างนี้ เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะประมาทเลย.

เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป เป็นของ

นิตหน้อย ดุจน้ำในโคลน ฉะนั้น เมื่อชีวิตเป็นของ

น้อยเหลือเกินอย่างนี้ แต่พวกคนพาล ย่อมพากัน

ประมาท.

คนพาลเหล่านั้น อันเครื่องผูก คือ ตัณหาผูกไว้

แล้ว ย่อมยังนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เปרטวิสัย

และอสุรกายให้เจริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนิยฺยติทำ มนุเส ความว่า คู่ก่อน

อาณาประชาราษฎร์ เราเข้าใจว่า ชีวิตนี้ถูกขรณำเข้าไป ในสัตว์ทั้งหลาย

อื่น ๆ ชีวิตนี้มีอันรุกรันเข้าไปเป็นอรรถ มีอันนำเข้าไปเป็นอรรถ แต่ในที่นี้ มีอันรวบรัดเอาเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น ในที่นี้มีเนื้อความอย่างนี้ว่า น้ำเล็กน้อย ไส่ลงในโคลน น้ำค้างของพวกช่างย่อม ย่อมจับค้างแข็งเร็วทันใจ แม้ชีวิตก็ฉนั้น นั้น เมื่อชีวิตเป็นของน้อยเช่นนี้ ไซ้กาลที่จะประมาทในบุญกิริยาของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ยึดอายุสังขาร เล็กน้อยนั้นไปมาอยู่ไม่ชอบที่จะทำความไม่ประมาทอย่างเดียว.

บทว่า **อถ พาลา ปมชฺชนุตติ** ความว่า คนพาลทั้งหลายเป็นเหมือนจะไม่แก่ไม่ตาย จมอยู่ในเปลือกตม คือ กามคุณ มัวเมาประมาทอยู่ จุจสุกรมอยู่ในโคลนคือกมลฉนั้น. บทว่า **อสุรกาย** ความว่า และย่อมยัง กำหนดกาลกัญชิกอสุรกายให้เจริญ.

พระมหาสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่มหาชนอย่างนี้แล้ว เสด็จขึ้นสู่ปุปผปราสาท ประทับยืนบนชั้นที่เจ็ด ทรงเอาพระขรรค์ตัดพระเมาลีแล้ว ตรัสว่า เราไม่เป็นอะไรกันกับท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงหาพระราชอาชญาของตม แล้ว โยนพระเมาลี ทั้งเครื่องโศกไปในระหว่างมหาชน. มหาชนรับเอาพระเมาลีแล้ว ต่างกลิ้งเกลือกปริเทวนาการบนภาคพื้น. ละอองธุลีเป็นอันมากฟุ้งขึ้น ในที่นั้น มหาชนที่กลับมาขึ้นดู ได้เห็นละอองธุลีนั้น ต่างรำพันว่า พระเมาลีทั้งเครื่องโศกอันพระราชาทรงตัดโยนมาในระหว่างมหาชน ฉะนั้นสาย ละอองธุลีนี้ จึงฟุ้งขึ้นในที่ใกล้ปราสาท แล้วกล่าวคาถา ความว่า

กลุ่มธุลีตั้งขึ้นไม่ไกลปุปผปราสาท ชะรอย

พระธรรมราชาผู้เรี่ยไรของพวกเรา จะทรงตัด

พระเกศาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูหฺลฺยเต แปลว่า ตั้งขึ้น. บทว่า รชคฺคิ แปลว่า กองฐลี. บทว่า อวิทุเร ความว่า (กองฐลีเกิดขึ้น) ไม่ห่างจากที่ พวกเรายืนอยู่นี้เลย. บทว่า ปุปฺผกฺขมฺหิ ความว่า ใกล้เคียงๆ ปุปฺผกปราสาท. บทว่า มลฺยฺเย โน ความว่า พวกเราเข้าใจว่า พระธรรมราชาของพวกเรา จักตัดพระเศศาเสียแล้ว.

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า ทรงใช้มหาดเล็กให้ไปนำบริวารของบรรพชิตมา โปรรคให้นายภูษามาลาปลงพระเศศาและพระมัสสุ แล้วเปลื้องเครื่องราชอลังการ ไว้บนพระบรรจจรณ์ ตัดชายพระภูษาแดง ทรงกาสาวพัสดร์ ทรงคล้องบาตรดิน ที่จะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย จับธารพระกร เสด็จจงกรมไปมา ณ ท้องพระโรง แล้วเสด็จลงจากปราสาท ทรงดำเนินไปในละแวกถนน แต่ไม่มีใครจำพระองค์ ผู้เสด็จไปได้เลย ลำดับนั้น ชัตติยกัญญาเจ็ดร้อยนาง ของพระมหาสัตว์นั้น พากันขึ้นไปยังปราสาท ไม่พบพระมหาสัตว์ พบเฉพาะห่อเครื่องอาภรณ์ ก็กลับลงมา ตรงไปยังสำนักของนางสนม หมั้นหกพันที่เหลือ ฟังข่าวว่า พระสุตโสมมหิสร องค์ปิยราชสวามีของพวกท่าน ทรงผนวชเสียแล้ว ต่างก็ปริเทวนาการด้วยเสียงอันดัง ออกไปภายนอก. ขณะนั้น มหาชนได้ทราบว่ พระราชาทรงผนวชแล้ว. ชาวพระนครทั้งสิ้น ก็แตกตื่นประชุมกันที่ประตู พระราชวังว่า ข่าวว่า พระราชาของพวกเราทรงผนวชแล้ว. มหาชน ต่างพากันไปยังสถานที่ๆ เคยประทับ เช่นปราสาทเป็นต้น ด้วยคิดว่า พระราชา จักเสด็จอยู่ที่นี้ จักเสด็จอยู่ตรงนี้ แต่ก็มิได้พบพระราชา จึงพากันเที่ยวปริเทวนาการด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน

เสด็จไปเที่ยวยังปราสาทใด นี่คือปราสาทของพระองค์

เคลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังปราสาทใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์
แพรวพราวไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์
เกลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังอุทยานใด นี่คือนิเวศน์ของพระองค์
เกลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์ตลอด-
กาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอโศกวันใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือนิเวศน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังพระราชอุทยานใด นี่คือนิเวศน์

อุทยานของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมกำนัลใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตน์ นี้คือสวนกรรณิการัตน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนกรรณิการัตน์ นี้คือสวนกรรณิการัตน์
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณฑุวันใด นี้คือสวนปาณฑุวัน
นั้นของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์
ตลอดกาลทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนปาณฑุวันใด นี้คือสวนปาณฑุวัน
ของพระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันใด นี้คือสวนอัมพวันของ
พระองค์ มีดอกไม้บานสะพรั่ง นารีธรรม์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสวนอัมพวันใด นี่คือนามสวนอัมพวันของ
พระองค์ มีดอกบานสะพรั่ง นำรื่นรมย์ตลอดกาล
ทั้งปวง.

พระราชาทรงห้อมล้อมไปด้วยพระสนมนางใน
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือนามสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดายไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

พระราชาทรงห้อมล้อมด้วยหมู่พระประยูรญาติ
เสด็จเที่ยวไปยังสระโบกขรณีใด นี่คือนามสระโบกขรณี
ของพระองค์ ดาดายไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด
เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงวิหค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิตถิณฺโณ** ความว่า เคลื่อนกล่นไป
ด้วยสุวรรณบุปผา และนานามาถัย. บทว่า **ปริกัณฺโณ** แปลว่า แวดล้อม
เป็นแวง. บทว่า **อิถฺตาการหิ** ความว่า หึงทั้งหลายนับแต่ทาสีไป
ชื่อว่าอิถาการ คือสนมนางใน. แม้อำมาตย์ทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ญาติทั้งนั้น
ในบทว่า **ณาสงฺฆน** นี้. บทว่า **กุฏาคาร** ได้แก่ พระที่บรรทม และ
ห้องกุฏาคารอันวิจิตรไปด้วยรัตนะทั้งเจ็ด. บทว่า **อโสกวนิกา** ได้แก่ ภูมิภาค
ในอโศกวัน. บทว่า **สพฺพกาลิกา** ความว่า ทนต่อการใช้สอยทุกเมื่อ ทั้งบาน
เป็นนิตย์.

บทว่า **อูยฺยาน** ได้แก่ พระราชอุทยาน เช่นเดียวกับสวนจิตรลดา
ในนันทวัน. บทว่า **สพฺพกาลิก** ความว่า ดาดายไปด้วยไม้ดอก ไม้ผล

อันบังเกิดขึ้นในฤดูกาลแม่ทั้งหก คือ ในกรรณการ์วันเป็นต้น ก็มีดอกไม้
ผลิตดอกบานดีตลอดกาลทั้งปวงเหมือนกัน. บทว่า **สยจนฺนา** ความว่า
ดาบาศด้วยดีด้วยดอกโกศุม อันเกิดทั้งทางน้ำทางบก มีอย่างต่าง ๆ. บทว่า
อณฺทเซหิ วิติกิญฺญา ความว่า เกลื่อนกล่นไปด้วยหมุ่นก.

มหาชนปริเทวนาการในที่นั้น ๆ อย่างนี้แล้ว กลับมายังพระลานหลวง
อีก กล่าวคาถา ความว่า

พระเจ้าสุตโสม ทรงสละราชสมบัตินี้แล้ว

เสด็จออกทรงผนวช ทรงผ้ากาสาวพัสดุ์ เทียวไป

พระองค์เดียว เหมือนช้างตัวประเสริฐ ฉะนั้น

ดังนี้แล้ว ต่างพากันสละสมบัติ ในเรือนของตน ๆ จึงมีบุตรธิดา
ออกไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั่นเอง. พระราชมารดา ราชบิดา พระชายา
พระโอรส ธิดา กับหญิงพื่อนหมั้นหกพัน ก็ทรงปฏิบัติเช่นนั้นเหมือนกัน.
พระนครทั้งสี่ ดูเหมือนว่างเปล่า ฝ่ายชาวชนบท ก็ได้ตามไปเบื้องหลังแห่ง
ชนเหล่านั้น. พระโพธิสัตว์ทรงพาบริษัทประมา ๑๒ โยชน์ เสด็จมุ่งตรงไป
ยังป่าหิมพานต์.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบว่า พระโพธิสัตว์เสด็จออก
อภิเนษกรรมณังจักรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมารับสั่งว่า พ่อวิสสุกรรมเทพบุตร
พระเจ้าสุตโสมมหาราช เสด็จออกอภิเนษกรรมณัง ควรจะได้ที่ประทับทั้งสามคณ
ก็จักใหญ่หลวง เธอจงไปเนรมิตอาศรมบท ยาว ๓ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์
ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในหิมวันตประเทศ. วิสสุกรรมเทพบุตร ก็บันดาลตาม
เทวบัญชาทุกประการ จัดบรรพชิตบริวารไว้ในอาศรมบทนั้น แล้วบันดาล
หนทางเดินได้คนเดียวไว้ เสร็จแล้วก็กลับไปยังเทวโลกทันที. พระมหาสัตว์

เสด็จไปตามทางนั้น เสด็จเข้าสู่อาศรมบทนั้น พระองค์ทรงผนวชเองก่อนแล้ว ให้ประชาชนที่เลื่อมบวชภายหลัง. ในเวลาต่อมา ชนทั้งหลายบวชมากขึ้น. สถานที่กว้างถึง ๓๐ โยชน์ ก็เต็มบริบูรณ์. ก็กำหนดที่ทำวสัฏกะทรงใช้ วิสสุกรรมเทพบุตรให้เนรมิตอาศรมบทก็ดี กำหนดที่ประชาชนบวชเป็นอันมาก ก็ดี กำหนดที่พระโพธิสัตว์จัดอาศรมบทก็ดี พึงทราบโดยนัยที่มาแล้ว ใน หัตถิปาลชาดกนั่นเอง. มิจฉาวิตกมีกามวิตกเป็นต้น เกิดขึ้นแก่คนใด ๆ พระมหาสัตว์เจ้าก็เสด็จเข้าไปหาคน ๆ นั้น ณ ที่นั้น โดยทางอากาศ ประทับ นั่งคู่บัลลังก์ในอากาศ เมื่อจะทรงโอวาท จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถา ความว่า

ท่านทั้งหลายอย่าระลึกถึงความยินดี การเล่น
และการรำเรงในกาลก่อนเลย กามทั้งหลายอย่าทำ
ท่านทั้งหลายได้เลย จริงอยู่ สุทัสนนคร นำรินรมย์
ยิ่งนัก ท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตาจิตอันหาประมาณ
มิได้ ทั้งกลางวันและกลางคืนเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้
ท่านทั้งหลายจะได้ไปสู่เทพบุรี อันเป็นที่อยู่ของท่าน
ผู้มีบุญกรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รติกัปปิตานิ ความว่า (ท่านทั้งหลาย
อย่าระลึกถึง) ความยินดีในกาม และการเล่นอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งการ
เล่นทางกาย วาจา และใจ. บทว่า มาโว กามา หนีสู ความว่า วัตถุกาม
และกิเลสกามอย่าเบียดเบียนพวกท่าน. บทว่า รummมณฺหิ ความว่า สุทัสนนคร
นำรินรมย์ยินดี ท่านทั้งหลายอย่าระลึกถึงสุทัสนนครนั้น. บทว่า เมตฺตํ นี้
เป็นเพียงหัวข้อเทศนาเท่านั้น. ก็พระโพธิสัตว์นั้น ตรัสบอกพรหมวิหาร ๔.
บทว่า อปฺปมาณํ ได้แก่ เมตตาพรหมวิหารมีสัตว์หาประมาณมิได้ เป็น

อารมณฺ์. บทว่า คณฺุฉิตฺตฺวํ แปลว่า จักได้ไป. บทว่า เทวปุริ ได้แก่ พรหมโลก.

แม่ห่มุฤาษีนั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว ได้เป็นผู้มี พรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้ เรื่องราวทั้งหมดควรกล่าว โดยนัยที่มาแล้ว ในหัตถิปาลชาดกนั้นแล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อน ภิภุชทั้งหลาย มิใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติปางก่อน ตถาคคก็เสด็จออก มหาภิเนษกรรมณฺ์เหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระมารดาบิดาในครั้ง นั้น ได้มาเป็นศากยมหาราชสกุล พระนางจันทาทวี ได้มาเป็นราหุลมารดา เชษฐโอรส ได้มาเป็นพระสารีบุตร กนิษฐโอรส ได้มาเป็นพระราหุล พระพี่เลี้ยง ได้มาเป็นนางขุชุตตรา กุลพันธฺนเศรษฐี ได้มาเป็นพระกัสสโป มหาเสนาคุตต์ ได้มาเป็นพระโมคคัลลานะ โสမทัตถกุมาร ได้มาเป็น พระอานนทฺ์ บริษัทท์ที่เหลือได้มาเป็นพุทธรบรุษ ส่วนพระเจ้าสุตโสม ได้มาเป็นเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจุลลสุตโสมชาดกที่ ๕

จบอรรถกถาจัตตาลีสนิบาต เพียงเท่านี้

รวมชาดกที่มีในจัตตาลีสนิบาตนี้ คือ

๑. เตสกุณชาดก ๒. สรภังคชาดก ๓. อลัมพูสาชาดก ๔. ลังข-
ปาลชาดก ๕. จุลลสุตโสมชาดก และอรรถกถา.